КАТЕРИНА ВЕНЕДИКОВА

БЪЛГАРИТЕ В МАЛА АЗИЯ ОТ ДРЕВНОСТТА ДО НАШИ ДНИ

На светлата памет на баща ми.

КАТЕРИНА
ВЕНЕДИКОВА

БЪЛГАРИТЕ В МАЛА АЗИЯ

ОТ ДРЕВНОСТТА ДО НАШИ ДНИ

1998

Научното изследване на Катерина Венедикова „Българите в Мала Азия от древността до наши дни“ е увлекателна книга за любознателните хора и извор на данни и знания за студенти и научни работници, които не са загубили вяра в бъдещето на своя народ, която може да се поддържа и подхранва само от истинската наука.

Проф. Емил Боев

"Тракия" - ООД, Стара Загора
Всички права запазени!
Издателство "Идея"
към Частен колеж "Тракия"

6000 Стара Загора
ул. "Цар Иван Шишман" 77
тел.: 042/3 02 06
1510 София
ул. "В. Петлешков" 9
тел.: 02/47-31-37

Директор: ХРИСТО САНТУЛОВ
Гл. редактор: ЕЛЕНА САНТУЛОВА
БЪЛГАРИТЕ В МАЛА АЗИЯ
Първо издание
Copyright © Катерина Венедикова

Редактор: доц. Христо Сантулов, доктор по философия
Художник: © Марин Добрев
Коректори: Мария Сантулова, Цветелина Сантулова
Технически редактор: Елена Герганова

ISBN 954-8638-12-6

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР / 9

ВСТЪПЛЕНИЕ / 13

„Историята на Караман“ и авторите ѝ (13) Вариантите на „Историята на Караман“ и структурата ѝ (31)

ЗА НЯКОИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪРХУ БЪЛГАРИТЕ В МАЛА АЗИЯ В РАЙОНА НА БУЛГАРДАГ, ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА ПЛАНИНА И БЪЛГАРСКИЯ РУДНИК / 46

ИЗВОРИ ЗА ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРИТЕ В МАЛА АЗИЯ ОТ ДРЕВНОСТТА ДО НАШЕ ВРЕМЕ / 72

Извори за българите от II в. пр. Хр. до XIII в. сл. Хр. (72) Извори за българите от началото на XIII до началото на XVI век (96) Извори за българите от втората четвърт на XVI в. до XX век (113)

ИСТОРИЯТА НА КАРАМАН ЗА БЪЛГАРИТЕ В МАЛА АЗИЯ ОТ 1227 ДО 1517 — 1518 Г. СЛ. ХР. / 156

Българите през XIII век, описани от Ходжа Деххани (159) Българите през втората половина на XIV в. Българите при управлението на Муса и Сюлейман (206) Българите при царуването на Алаеддин (224) Българите през XV и началото на XVI в. според разказа на Ахмед бей Шикяри (285)

КНИЖНИНА / 332

РЪКОПИСИ НА „ИСТОРИЯТА НА КАРАМАН“ И ИНИЦИАЛИ НА СЪКРАЩЕНИЯТА ИМ / 332

I. Датирани ръкописи (332) II. Недатирани ръкописи (334) III. Вероятно ръкописи на „Историята на Караман“ (335) IV. Ръкописи с неизвестно местонахождение днес (335)

ЛИТЕРАТУРА / 437

На кирилица (437) На латиница (358)

ПРИЛОЖЕНИЕ / 374

Ръкописите на „Историята на Караман“ (374) Местонамиране на преписите (375) Подробни данни за ръкописите на „Историята на Караман“ (378) Ръкописи на „Историята на Караман“. I. Датирани ръкописи (380) II. Недатирани ръкописи или ръкописи, за чиято дата нямаме информация (424) III. Може би ръкопис на „Историята на Караман“ (426) IV. Ръкописи с неизвестно местонахождение сега (426) Най-ранният препис на „Историята на Караман“ (428)

СЪКРАЩЕНИЯ / 460

РЕЗЮМЕ / SUMMARY / 461

ИНДЕКС / 467

Съчинения и литературни термини (467) Топоними (467) Етноними (478) Исторически лица и автори, цитирани в текста (479)

„Българите в Мала Азия от древността до наши дни“ е оригинално и интересно изследване на Катерина Венедикова, утвърдена българска тюрколожка и ориенталистка, която с настоящия си труд издига българското изтокознание на ново равнище. В условията на подем на науката за Изтока, посветеният труд за българите в Мала Азия се откроява с важността на тематиката и проблематиката си за националната ни история и за историята на областта, свързваща най-пряко Европа и Азия и доказваща смисъла и правотата на географския и културноисторическия термин Евразия. Това е първият и сполучлив опит да се издаде оригинален извор, ръкопис с много варианти, представен по изискванията и на най-взискателните извороведи и интерпретиран комплексно, което го прави чудесен образец на историкофилологическото направление на хуманитаристиката.

Трудът „Българите в Мала Азия от древността до наши дни“ осветлява и изяснява въпроси като:

Присъствието на българите в Мала Азия и съседните ней области на север и изток.

Българското присъствие включва балкански, кавказки и волжски прабългари, както и славянобългари.

Българите присъстват и под други имена, между които специално трябва да отбележим ***варсаците*** и ***юруците***.

Караманската история, а така също караманците и караманлийците са свидетелство за гърцизацията и турцизацията на български етнически елемент извън границите на Балканския полуостров.

За първи път е поставен въпросът за езика и религията на анадолските българи, включително и за езика на православното богослужение, от което могат да се направят изводи и за разнообразната практика в това отношение по нашите земи в нетолкова отдалечен период от нас.

Разглеждането на бита, културата и бойното изкуство на анадолските българи говорят за самобитност и творчество на българското племе.

Филологическата компетенция на авторката проличава при етимологизацията и интерпретацията на термини от държавно, военно, социално, конфесионално и топонимично естество, както и на номинална лексика.

С голяма научна вещина и с научна коректност са идентифицирани личности, местности и селища, датирани са случки и събития, за които липсват конкретни данни в ръкописа.

Научното изследване на Катерина Венедикова „Българите в Мала Азия от древността до наши дни“ е увлекателна книга за любознателните хора и извор на данни и знания за студенти и научни работници, които не са загубили вяра в бъдещето на своя народ, която може да се поддържа и подхранва само от истинската наука.

Проф. Емил Боев,
тюрколог, директор на Центъра за източни езици и култури при Софийския университет „Св. Климент Охридски“

ПРЕДГОВОР

До първото издание в подлистници от 1936 — 1937 г. „Историята на Караман“ е била известна само във вид на ръкописи. А и след двете издания от 1936 — 1937 и от 1946 г. в Кòня, отразяващи предимно двата най-ранни преписа на краткия вариант, малкото изследвания върху нея са правени изключително въз основа на ръкописите — преписи на краткия публикуван и непубликуваните разширен турски и персийски варианти на летописа. Затова и голяма част от нашите проучвания върху нея са върху ръкописите ѝ, макар и относително малка част от тези резултати да са намерили място в настоящия труд.

Наред със задължителните текстологични анализи обаче, ние сме дали централно място на историческите, историко-географските, езиковите, терминологичните и извороведските проблеми, свързани с българите, описани в летописа.

Въз основа на дългогодишно систематизиране на материали върху ръкописите и изданията на „Историята на Караман“ ние считаме, че днес са известни около 22 преписа на този летопис, в сравнение с 14-те, изброени от Р. Линднер през 1983 г. Те се пазят в Кòня, Истанбул, Анкара (?), Лос Анджелос, Марбург, София, Кайсери (?)... Единадесет от ръкописите са датирани. Най-ранният от тях е персийският вариант от 25. XII. 1517 г. сл. Хр. Най-късният датиран препис е Втори софийски ръкопис, разширен турски вариант от 29. XI. 1925 г. сл. Хр.

Изданията на цялостния текст на летописа от 1936 — 1937 г. и от 1946 г. се основават на двата най-ранни известни преписа на краткия турски вариант от 11. 02.

1614 — 31. 01. 1615 г. сл. Хр. и от 30. 08. — 08. 09. 1707 г. сл. Хр. От персийския и разширения турски вариант са публикувани само отделни пасажи и преводите им. Така че и за в бъдеще „Историята на Караман“ ще се проучва не само въз основа на изданията и на публикуваните пасажи, но и въз основа на ръкописите ѝ, част от които все още не са изследвани в достатъчна степен, не са датирани и дори не са каталогирани. Тук сме превели и някои откъси от източници, непревеждани досега в България в разделите „Българите през XIII в...“, „Българите през XIV в...“, „Българите през XV и началото на XVI в...“, „Извори за историята на българите в Мала Азия от древността до наше време“.

Установили сме точно местата, в които действат българите, описани в „Историята на Караман“ през XIII, XIV, XV и началото на XVI в. и — доколкото позволява изворовият материал — местата и районите, в които те живеят. Съпоставили сме и тези данни със сведения от други извори.

Съставили сме тази картина, откроявайки отделни сведения, разпръснати в цялата „История на Караман“, чиито автори и особено Яриджани са описали много подробности от историята на Мала Азия, разказали са за много важни и маловажни исторически личности, за много имена на селища, крепости, местности, области... Установили сме, че и други източници, освен нашия летопис, разказват за българите преди XIII в., през XVI и следващите столетия. Предания разказват за заселване на българи около XVIII в. в селища около Ескишехир, Бурса, Афйон Карахисар, Михаличчик, Мудания, Касаба. И те са място на действията на ***българите*** от „Историята на Караман“.

В народните песни от XX век продължава да се възпява Българската планина. Един от най-високите ѝ върхове е връх Булгар Бозоглан, на него се намира гробницата и пещерата на светеца Булгар Бозоглан Деде, който помага на бездетните да добият мъжка рожба. Под този връх е платото Булгар сую.

И през нашия век около Българската планина, в района на Коркутели, в Бурса и пр. хората са помнели българския си произход, помнели са, че са потомци на българи.

Следователно може да се открие връзка между част от славяните и българите, поселени в Анадола до XIII в., част от българите, описани в „Историята на Караман“ за XIII — XVI в., както и българите и следите от българите, които откриваме в изворите за XVI — XX век.

* * *

За транскрибирането на текстовете и думите от арабица се наложи да изработим собствена методика, съобразена с транскрипциите, използвани в монографии по османотурски и исторически турски (Timurtaş, 1977 и 1987 г.), в университетски учебници по арабски и персийски езици (Овчинникова и Мамед-заде, 1966; Ковалев, Шарбатов, 1969, 13), в османотурски, персийски и арабски речници, каталози с описи на ръкописи, издания на извори и пр. Обръщали сме внимание на транскрипциите, указани във всички използвани съчинения. Обърнахме внимание и на отделни статии и монографии (Birnbaum, 1967; Dijkema, 1977).

Не на последно място се постарахме да съобразим тази транскрипция с възможностите на издателствата в България. По този начин още през 1979 г. утвърдихме транскрипция на основата на съвременната латинска азбука, а няколко години по-късно — и на основата на съвременната българска азбука, с относително малък брой основни допълнителни знаци, съобразени с печатната ни база. Тези транскрипции използваме във всички публикации, както и в цялостната работа върху „Историята на Караман“ и нейните ръкописи.

Използваме следната транскрипция:

	латинска транскрипция	българска транскрипция
ا	elif — a, e	елиф, а, е
ب	be — b	бе — б
پ	pe — p	пе — п
ت	te — t	те — т

ث	s̱e — s̱	c̱e — c̱
ج	cim — c	джим — дж
چ	çim — ç	чим — ч
ح	x̣a — x̣	x̣а — x̣
خ	x̱ı — x̱	x̱ъ — x̱
د	dal — d	дал — д
ذ	ẕel — ẕ	з̱ел — з̱
ر	re — r	ре — р
ژ	je — j	же — ж
ز	ze — z	зе — з
س	sin — s	син — с
ش	şin — ş	шин — ш
ص	ṣad — ṣ	ç̣ат — ç̣
ض	z̧ad — z̧	дат, з̧ат — з̧
ط	ƭi — ƭ	т̓ъ — т̓
ظ	żi — ż	з̇ъ — з̇
ع	ayin — ^{c}	айън — ^{c}
غ	g^{a}yin — g, ğ	ґайън — ґ, ґ̌
ف	fe — f	фе — ф
ق	ḳaf — ḳ	к̣аф — к̣
ك	kef — k, g, ñ = n_j	кеф — к, г, н̃ = $н_j$
ل	lam — l	лам — л
م	mim — m	мим — м
ن	nun — n**	нун — н
و	vav — v, o, ö, u, ü	вав — в, о, ьо, у, ю
ه	he — h, e, a	хе — х, е, а
ى	ye — y, ı, i	йе — й, ъ, и
ء	hemze — ’	хемзе — ’
ـ	дължина на гласната — ˉ ā, ӣ, ӯ	
ى	’алиф маķçӯра — a̱	
ä	— персийско кратко „ä“	

ВСТЪПЛЕНИЕ

„Историята на Караман“ и авторите ѝ

„Историята на Караман“ („К̣араман Тā̆риẋи“) или „Историята на Караманската династия“ („Тä̆вā̆рӣ̆ẋ-е ā̆л-е К̣араман“) е летопис за *караманците* и за династията Караман в Мала Азия. Караманското княжество е най-силният и сериозен съперник на *османците* в Анадола. Може би заради неговата мощ османците са принудени да насочат първоначално завоеванията си не в Мала Азия, а на Балканския полуостров. През XIII и XIV в. то е по-силно от Османското княжество. През XV в. то вече започва да губи сили, за да бъде погълнато постепенно от Османската държава в края на XV в. и да прекрати напълно съществуването си около началото на XVI в.

Караманската държава съществува, официално призната от селджуците, от около 1250 или 1256 г. сл. Хр. (Uzunçarşılı, 1937, 3; Босворт, МД, 1971, 183; КА, 1968, 607). Османците признават съществуването ѝ до 1483 или 1487 г. (Konyalı, АККТ, 1967, 62; Uzunçarşılı, 1969, 35; Босворт, МД, 1971, 183; Uluçay, ТА, 1967, 217)*.

---

*Тъй като текстът на места е труден за осмисляне, поради наложителността от многобройни позовавания, поради използваната обширна литература и многобройни ръкописи и варианти, на много места научният апарат е в самото изложение: автор, година на издаване на съчинението, страница — Uzunçarşılı, 1937, 3. Или: съкратено заглавие на съчинението, година на издаване, страница — ŞKOT — 1946, 10. Този начин е въведен в употреба в течение на десетилетия, използван е в класически изследвания, от Текиндаг, в Islam Ansiklopedis, в издания на СУ, ЕИМ, Linguistique Balkanique и пр. *Бел. авт.*

На практика обаче предците на караманците, предимно *огузи* и *тюркмени* — чергари, идват в Централен Анадол още около 1215 — 1217 г. сл. Хр. (Konyalı, AKKT, 1967, 35; ŞKOT — 1946, $10_{4 и 5}$ и коментар на К.В. към текста). Те усядат в централната и южната част на полуострова около 1217 — 1228 г. сл. Хр. (Tekindağ, 1947 = Tez 1622, 6; Tekindağ, 1955, 316; Tekindağ, IA, 1966, 645; KA, 1968, 606; Uzunçarşılı, 1937, 1).

При все че османците сломяват основните им сили и поглъщат по-голямата част от територията на княжеството докъм 1486 — 1487 г., потомци на караманските владетели, в съюз с ***български*** владетелски династии в Южна Мала Азия, продължават да действат в областта *Булгардагъ* (Българската планина) в района на платото Ташили (Дъшел), както и между градовете Бейшехир и Ко̀ня. Тия действия на ***караманците*** и ***българите*** срещу ***османците*** са прекратени едва след връщането на Селим I от похода му до Египет и Арабия в 1517 — 1518 г. (ŞKOT — 1946, 204_{22-25}, 204_{30}, 206_{25-31} и коментар на К.В. към текста; Uzunçarşılı, 1969, 34; Altundağ, 1967, 428 — 430).

Същевременно „Историята на Караман“ е разказ за компактно ***българско*** население, живяло на и около *Булгар Дагъ (Планината Булгар, Българската планина)* в Тороските планини. Един клон от него се заселил и около Бейшехир. То участвало в походи, войни, сражения, обсади и завладявания на градове и крепости предимно в Южна и Централна Мала Азия, но освен това и в други части на полуострова, а и към Сирия. Съдбата и действията на българите били преплетени със съдбата и действията на караманците при управлението на всички карамански владетели и наместници, по наши хронологични уточнения, от 1227 до 1517 г. непрекъснато. Тези българи имали своя 10-хилядна войска, свои бейове и владетели — ханове, дори кралица. Имали и своя територия, държавица — Булгар. Обитавали земите в и около високата, стръмна и непристъпна Българска планина (*Булгар Дагъ*), чиито върхове надхвърлят 3000 м надморска височина, между градовете Ерегли, Нигде, Юргюб, Адана и Тарсус, Ердемли, Мут и Караман, в областта на самия град Тарсус, също и околностите на Бейшехир, от Бейшехир до Ко̀ня*.

В различните си варианти летописът заема средно до 300 приравнени към машинописни страници текст. В този обем той ни предоставя повече от 150 сведения, в които пряко се споменават ***булгар та'ифеси*** — българите, българското племе или българският народ, ***булгар аскери*** — българската войска, ***булгар ерлери*** — българските бойци, ***булгар бейлери*** — българските бейове, ***Булгар Дагъ*** — планината Булгар, Българската планина, ***Булгар*** — страната Булгар, както и имената на владетелите на българите Яхши хан, Айдън бей и кралица Катерина. Има вероятност да е от българско потекло и Есен (Асен) и синът му Велед-и Есен — Синът на християнина Есен (Асен).

Освен тези 150 преки споменавания на българи, поне още около 150 пасажа в летописа се отнасят за ***българите,*** но в тях не се споменава пряко етнонимът ***булгар*** — българин, български**.

---

*Според коментаторите на „Историята на Джагфар" (Оренбург, 1993, Речник), българите са племе, образувало се във Волго-Урал преди повече от 15 000 години от обединението на седем огузко-тюркски и сакланси (северноирански) рода. Първоначално се наричало „идел" — „седемте рода". Българите в Европа се делят на украински българи („кара булгар" — „западни" или „черни" българи), българи от Предкавказието, наричащи се „бурджани" и българи от Волго-Урал. През 737 г. по-голямата част от бурджаните, а през 822 г. от черните българи, приемат исляма. *Бел. авт.*

**Редакционният колектив на „Историята на Джагфар" отбелязва, че племето българи е участвало във формирането и е основен предтеча на много съвременни нации и народности: на българите (в това число и на част от сибирските тюрки), на турците, карачаевците, балкарците, кумиките, кримските тюрки, каракалпакците, азербайджанците, чувашите, украинците, дунавските българи, унгарците, гагаузите. Част от племето българи отишла преди 12 000 години от Волго-Урал в Близкия Изток и основала Шумерската държава. Една част от шумерските българи се вляла в състава на други близкоизточни съседи, а друга, живееща на територията на Турция, станала основа на турската нация. От сливането на български, Наред с данните за караманците и за българите, в тази история намираме известия и за много други княжества и държавици, за други племена и народи, населявали Анадола и съседните земи от VI до XVI век. Разказва се и за някои обитатели на полуострова от древността.

Дават се още сведения за някои *персийски* владетели, за *византийски* императори и византийски независими феодали, за *арменците* и *френките* (европейци, франки, славяни), за *кюрдския* народ, за владетеля на Кипър и *кипърци*, за нашествието на Тимур...

Разказва се още за управлението на *монголската* династия на Илханите, за присъствието и действията на монголците в Анадола, дават се данни за *араби*, за *абасидите*, за *египетския* султан и народа на Египет, за народа и войската на Сирия (Шам), за *татарски* бейове и войска, за кримски ханове... На отделни места се споменава и Румелия.

Летописът засяга и важни проблеми от историята на владетелските родове и династии, княжества и държави на анадолските *селджуци*, на Айдън, Ертена, Дулкадир (Зулкадир) огулларъ (Мараш кавми — народа на Мараш), Ешреф, Гермийан, Хамит, Ментеше, Чандар — Исфендийар, Сахип Ата, Тургут, Байбурд, Теке, за народа и войската на общностите Варсак, Гюлнар и др. Дават се и доста подробности, свързани с *османците*.

* * *

Авторите на „Историята на Караман“ са трима. Летописът бил започнат в стихове на персийски език във формата шахнаме от Ходжа Деххани (ŞKOT — 1946, 8 и 9). Шахнаме е литературен вид, в който в поетична форма в двустишия се описва животът на източните владе-

---

хуно-манджурски, фино-угърски и огузо-сабански групи от Волго-Урал през II — IX в. се формирала народност, възприела името „българи“, огузкия език и културните традиции на българите, хуно-манджурите и сабаните (Иман, 1993, Речник). *Бел. авт.*

тели и историята на управляваните от тях държави и народи. Деххани живял в двора на селджушкия владетел Алаеддин Кейкубад III, чието първо управление започва в 1284 г. сл. Хр., а последното му — четвърто управление, трае от 1305 до 1307 г. сл. Хр. (Босворт, МД, 1971, 179). Деххани изпял 600 двустишия за караманците и за българите, като описал събитията от XIII в., но починал (ŞKOT — 1946, 8 и 9).

Караманският владетел Алаеддин, който управлявал от около 1352 докъм 1398 г., наредил на поета Яриджани да продължи на персийски език историята в стихове (ŞKOT — 1946, 8 и 9). Яриджани изложил събитията от XIV век, изпъстрени отново със сведения за българи.

А в началото на XVI в., или по-късно през същото столетие, при или след залеза на караманската династия, Ахмед бей с псевдонима Шикяри (Ловецът, любителят на лова) превел „Историята на Караман" от стиховете на персийски език в проза на среднотурски език и продължил изложението докъм 1517 г. (ŞKOT — 1946, 9). И при последните описани в летописа военни действия през 1516 и 1517 г. българите отново участват в битки срещу войската на османския султан Селим I. При превода Шикяри оставил сред прозаичния текст на турски език и някои поетични двустишия на персийски език, които взел от шахнаметата, написани от Деххани и Яриджани. Девет двустишия на персийски език обема например стихотворното встъпление с възхвала на Бога, Мохамед и Али от краткия вариант на летописа (ŞKOT — 1946, 1; M — 1; C_1 — 2). Управлението на бащата на родоначалника на караманската династия Караман, Нуреддин, завършва с шест двустишия на персийски език, описващи живота и възхваляващи качествата на Нуреддин (ŞKOT — 1946, 16; C_1 — $12_{12\text{-}16}$). На места има двустишия и на турски език. Описанието на управлението и смъртта на родоначалника на династията Караман завършва с едно двустишие на турски език, последвано от две двустишия на персийски (ŞKOT — 1946, 33; C_1 — $27_{1,\ 2\ и\ 3}$).

Най-голям брой преки споменавания на българи намираме в частта на летописа за XIII в. Нейният автор Ходжа Деххани по произход бил от Хорасан. Хорасан е историческа област в Североизточен Иран, включваща и части от Южна Тюркмения и Афганистан. Интересен е за нас по няколко причини. От една страна, различни източници регистрират, че в тази област в древността и в по-ново време са живели българи. Например турският учен Зеки Веледи Тоган отбелязва, че още по времето на Александър (Велики, 356 — 323 г. пр. Хр.) в Хорасан са живели българи и хазари (Togan, 1970, 169).

На второ място, от Хорасан произхожда и един автор на история на тюркска династия в Анадола като Деххани, който определя твърде важно и значително място на българите там. Частта от „Историята на Караман“ за XIII в. от Ходжа Деххани заема около 45 страници. В нея на не по-малко от 45 места има преки сведения за българите (ŞKOT — 1946, 9 — 53).

На трето място, областта Хорасан се споменава в единични надписи и предания от отделни селища в България. Например в село Крайно село до град Кърджали проф. Емил Боев е записал предание, че там имало хора, дошли от Хорасан, и че Хорасан е „булгарлък“ — място, където живеят българи, български край. При студентски експедиции в Родопите през 1964 г. в с. Житарник е записано предание, че има пришълци от Хорасан. Тези и още подобни данни се пазят в диалектния архив на ЦИЕК (Центъра за източни езици и култури) при Софийския университет „Св. Климент Охридски“. В района на кърджалийското село Крушка през 1988 г. записахме споменаване на Хорасан. А при изследването на надгробния надпис на отец Осман (Осман бабà) в обителта в с. Текето, Хасковско, през 1981 г. установихме, че на десети и единадесети ред е отбелязано: (10) Излезе от Хорасан през седемстотин и деветдесета (година по хиджра) и (11) ... се пресели... в Румелия“. Годината на преселението на отец Осман отговаря на периода от 11. 01. 1388 до 31. 12. 1388 г. сл. Хр.

Мария Николчовска указва и връзка между преданията за четиридесетте мюсюлмански светци у нас в Родопите, наречени „Кърклар“ — Четиридесетте (светци), с областта Хорасан: „Светците — пише тя, — наречени „Кърклар“ — Четиридесетте, идват от Хорасан, област в Иран, и се настаняват по върховете на планината. Всички се събират на Инандаа, връх Енихан в Средните Родопи, където след жертвоприношение на бивол, чрез жребий определят своите територии в Родопите.“

Енихан тепе е връх по главното вододелно било на Източните Родопи, стръмен и конусообразен, висок 1924 м. Стърчи над изворната област на Малка Арда близо до в. Преспа (Чилтепе) и привлича погледа на пътника от всички страни. На върха има следи от градище и чешма с хубава студена вода. При ясно и чисто небе от Енихан тепе погледът стига дори до град Одрин (Чанков, 1958, 188). Намира се близо до Момчиловци, Момина вода, хижа „Момчил юнак“ и Чепеларе, а на изток са Давидково и Загражден.

М. Николчовска продължава: „Хвърлят своите атрибути в различни посоки и на мястото на падането им се изграждат тюрбетата им. Осман бабà хвърлил изгорелия кол от чевирмето, което пекли, и той паднал при село Текке (Тракиец). Там поникнал зелен бор и се изградило тюрбето на Осман бабà. Елмалъ бабà хвърлил ябълка и тя паднала в село Мандаджилар (Биволяне), където е изградено текето Елмалъ бабà. Това са двете най-почитани текета в Източните Родопи...“ (Николчовска, М., Ст. Тодорова, А. Шукерова, 1996, 156).

По информация от 30 юли 1992 г. на Расим Хюсеинов, 79-годишен, местен, помощник-имам от Хасковското село Караманци (Караманлар, Улу дере), община Минерални бани, тукашните хора били дошли от Хорасан в Коня, а от Коня — на сегашното място на селото. Пръв дошъл човек на име Караман. Караман значело „ийи адам“ (добър човек). Заместник-имамът чувал това от майка си и баща си (Венедикова. Работен архив. 19).

Първата част на летописа, обхващаща сведенията за XIII в., според нашите хронологични уточнения, от около 1217 г. докъм 1286 г. сл. Хр., е написана на персийски в стихове от Ходжа Деххани. Деххани е поет, живял през XIII в. Знаел е добре персийски език. Не се знае почти нищо за неговия живот, с изключение на това, че той идва (произхожда) от Хурāсан. Прекарал е известно време и е работил в двора на анадолския селджушки султан Алаеддин Кейкубад III. Босворт (Босворт, МД, 1971, 179) отнася първото управление на този султан към 683 г.х. (1284 г. сл. Хр.), второто му управление към 692 — 693 г.х. (1293 — 1294 г. сл. Хр.), третото му управление към 700 — 702 г.х. (1301 — 1303 г. сл. Хр.) и четвъртото му управление — към 704 — 707 г.х. (1305 — 1307 г. сл. Хр.).

З. В. Тоган (Togan, 1981, I, 272 d, 272 e) отбелязва, че Деххани е дошъл в Анадола и тук е написал едно шахнаме за селджуците. От едно негово **касиде***, написано в чест на Алаеддин Кейкубад III (1298 — 1300 г.) се разбирало, че по произход е от Хорасан. Тоган обръща внимание, че вероятно думата Деххāнӣ показва принадлежността му към мястото Деххāн и Шӣр (Дюлдюл Атлаган), намиращо се в басейна на Амудерйа в Тюркмения. Това място и Дарган Ата открай време са били райони, в които уседнали и живеели тюркмени. В това свое касиде Деххани молел султана (Алаеддин Кейкубад III) да му разреши да се върне отново в Хорасан.

Нашите изследвания показват, че в частта за XIII в. от „Историята на Караман", написана от Деххани, описанието на събитията е доведено докъм 1286 г. сл. Хр. След това разказът прескача период от около 30 години и следва описание на събитията откъм 1315 г. сл. Хр. Затова смятаме, че или авторът Деххани е починал около 1286 г., или пък че продължителите или преписвачите (копистите) на летописа са имали някаква съществена причина да пропуснат именно описанието на управлението на караманските владетели Гюнери бей (1277 — 1299 г.) и Яхши хан (1308 — 1315 г.) (Tez 1622, 132, Zeyl I). Възможно е тъкмо по това време, в което липсва разказът за двамата карамански владетели, да е възникнало родство по сватовство между българската владетелска династия в Южен Анадол и Караманската династия. Не можем да не обърнем внимание на факта, че името на българската династия в Булгардаг и Тарсус е Яхши

***Касиде** — ода, хвалебно стихотворение. *Бел. авт.*

хан, и името на караманския владетел, чието управление е пропуснато, е също Яхши хан.

При все че някои смятат, че Деххани е живял през втората половина на XIII в. (Şişmanoğlu, 1957, 35 — 36), ние сме склонни да мислим, съдейки по текста на „Историята на Караман“, че той е живял и работил около средата на XIII в., тъй като повече място е отделено за събитията откъм 1243 докъм 1277 г. сл. Хр. Така в изданието на краткия вариант на летописа на управлението на дядото на родоначалника на династията, Саделдин (ок. 1215 — 1217 г. сл. Хр.), са отделени две страници, на бащата на Караман (Нуреддин — от ок. 1217 докъм 1240 г.) — шест страници, на родоначалника на династията, Караман (откъм 1240 или по-рано докъм 1263 г. сл. Хр.) — седемнадесет страници, на временно управляващия Ибн-и Хотен (ок. 1263 — ок. 1265 г.) — три страници, на сина на Караман, Мехмед (ок. 1265 — 1277 г.) — дванадесет страници, а на брат му Махмуд — само четири страници. (Текиндаг сочи, че Махмуд управлява от 1299 до 1308 г. сл. Хр. Но анализът на „Историята на Караман“ ни показва, че той изглежда е управлявал още откъм 1277 — 1278 г.)

Виждаме, че авторът е бил запознат по-подробно с управлението на Караман, Ибн-и Хотен и Мехмед, и до известна степен, с управлението на Нуреддин. Така че ако считаме Деххани за първоавтор на текста за XIII в. от „Историята на Караман“, той би следвало да е съвременник на събитията откъм 1240 г. сл. Хр. или малко по-рано докъм 1277 г. сл. Хр. В по-малка степен е бил запознат със станалото през 1215 — 1240 г. и през 1277 — 1286 г. сл. Хр. Ако той е живял до края на XIII или до началото на XIV в. и е описал събитията през този период, разказът му за това време не е достигнал до нас. Не изключваме възможността и някой източник, от който може би е черпил сведения Деххани, да е завършвал с излагане на някои исторически факти докъм 1286 г., а за по-късното време Ходжа Деххани да не е разполагал с достатъчно извори. Може и султанът да му е разрешил да се завърне в Хорасан.

Деххани е написал в чест на Алаеддин Кейкубад III едно шахнаме за селджуците в 20 000 бейта (двустишия или стихове от два полустиха), което не е открито до днес. Написал е и 600 бейта за караманците, но се поминал. Именно тези 600 бейта са основата на „Историята на Караман“ в текста ѝ за XIII в. Всъщност от около 53 печатни страници текст на летописа, включващи встъплението, въведението и изложението за XIII в., около 20 страници представлява текстът на първоавтора Деххани, ако той се отдели от текстовете на авторите-продължители Яриджани за XIV в. и Шикяри за XV и началото на XVI в. (ŞKOT — 1946, 1 — 53).

Фахир Из отбелязва, че Деххани, за разлика от своите съвременници, не се спира на дидактични, мистични или религиозни теми, а възпява със забележително майсторство в аруз — едно стихосложение, основано на кратките и дългите срички — и с цветист стил любовта към този земен свят, виното и други теми на диванските поети (Iz, 1977, 207 и цит. там литература).

Според Тоган (Togan, 1981, I, 272 e) стиховете му предизвикват голяма литературна наслада. Те са написани на правилен „западен огузки“, но в тях се намират и думи и изрази, присъщи на „източния“ и „азербайджанския тюркски говор (език)“.

В стиховете си Деххани изразявал светски чувства и някои от тях са написани на турски език. Спрял се е на теми, свързани с живота. В стихотворенията му няма религиозни и суфистични влияния. При все че както другите поети от негово време пише на персийски, той има стихотворения и на турски език. Създал е едни от първите образци на турската диванска поезия и е написал доста касидета и газели на турски език. От тях до наше време са се запазили едно касиде и 9 газела. Касиде (араб.) е ода, хвалебно стихотворение. Газелът пък (араб.) е лирическо или вакхическо стихотворение. Употребявал доста майсторски аруз везни, т.е. мерена реч в стихосложение, основаващо се на къси и дълги гласни (Вж. Şişmanoğlu, 1957, 35 — 36).

В самия летопис за Деххани е казано много малко при пряко споменаване на името му. Във въведението той е отличен като Dehhani-i sühanperver — красноречивият (поетът) Деххани (ŞKOT — 1946, 8_{6}).

Малко по-долу четем още, че именитият майстор Деххани изпял двадесет хиляди двустишия — шахнаме в чест на (селджушкия султан) Алаеддин Кейкубад, изпял шестотин двустишия и за караманците, но не му се удало да ги продължи и се поминал (ŞKOT — 1946, 8_{20-21}). Така че от „Историята на Караман“ научаваме, че е съществувало епическо произведение — шахнаме в чест на селджуците с автор Ходжа Деххани и че е било започнато шахнаме — епическо произведение в чест на караманците, но че Ходжа Деххани е успял да напише само 600 бейта и е умрял. Вероятно Деххани е започнал историята на караманците в края на живота си.

Деххани се споменава още и на следващата страница в израза: „Нека Господ зарадва душата на Деххани“ (ŞKOT — 1946, 9_{6}). Странно е, че в доста енциклопедии и справочни издания липсват данни за Ходжа Деххани. Дали името му не е съзнателно пропуснато заради сведенията за българи в шахнамето за караманците?

* * *

Авторът на описанието на събитията за XIV в. в „Историята на Караман“ е Яриджани. Не разполагаме с почти никакви данни за него. Дори в някои от ръкописите — преписи на летописа, името е четено в други варианти. Например ако съдим по публикацията „Сведенията, които дава покойният Али Емири за Шикяри и съчинението му“, следва да мислим, че в един ръкопис от „Историята на Караман“ на Али Емири името е четено като Тариджани (ŞKOT — 1946, Увод, $15_{р.\ 32}$. Същото в Şikârî, KM. Y. I. № 1, 1936, 21 — 22). В един вариант на персийски език на летописа, завършен на 25. XII. 1517 г. пък, на страница 67 и 68 се споменават имената на Деххани и Нарinджан. Изказано е предположение, че Яриджани и Нариnджан може да са едно и също лице (ŞKOT — 1946, index, 62_{28-31}, 63_{7-13}; Şikârî, KM IX, 1939, Sayı 30, 1539, II кол. $_{23-46}$. Тези предположения са направени от М. Ферит Угур в статията му „Няколко думи върху Историята на династията Караман“ — M. Ferit Uğur. Tevārīḫ-i āl-i Ḳaraman üzerine bir kaç söz (ŞKOT — 1946, index 60 — 64).

Ще се опитаме да потърсим някои факти за Яриджани, позовавайки се на текста на „Историята на Караман“ — кратък вариант.

От превода на Шикяри узнаваме, че Яриджани е бил „безподобен, несравним“ автор — Binazir Yaricani (ŞKOT — 1946, 9_{17}). Той е бил информиран за прадедите на дядото на родоначалника на караманската династия Караман — Садеддин. Яриджани отбелязва, че Садеддин е „от потомците на Ширван хан от династията Калхан“. Яриджани съобщава и още един важен факт от историята на огузите, от които произхождат караманците — че те са дошли в Мала Азия от вилаета (областта, провинцията) Ширван и че преди да преминат към уседнал начин на живот, първоначално са чергарували (ŞKOT — 1946, 9_{17-25}). Според нашите хронологични уточнения, това трябва да е станало около 1215 — 1221 г. сл. Хр.

В края на разказа за управлението на бащата на Караман, Нуреддин, Шикяри привежда 6 двустишия на персийски език, свързани с живота на Нуре Софу (Нуреддин Суфистът). Той отбелязва, че тези бейтове е изпял Яриджани в шахнамето си. От стиховете става ясно, че Яриджани, въпреки че е живял през XIV в., е бил запознат със съществени факти от живота на Нуреддин, които намират потвърждение и в други извори. Той сочи, че Нуреддин е от огузки произход, че е бил на предно място сред тюрките, че е избивал неверници, направил е своя родина страната на арменците и, след доста войни, се оттеглил от светския живот и станал отшелник (ŞKOT — 1946, 16_{18-29}).

В летописа на още едно място се споменава името на Яриджани, като се отбелязва, че той е „майстор“ (на словото) — юстад (üstad) (ŞKOT — 1946, 39_{30}). Тук отново се привеждат шест двустишия на персийски език от шахнамето на Яриджани. Тези бейтове (стихове от два полустиха) предават писмото на селджушкия султан до караманския владетел Мехмед, син на Караман, във връзка със събития от около 1265 г. От стиховете става ясно, че селджушката войска се състои от тюрки, а карамanската — от татари (вероятно монголци, бел. К.В.) и тюрки (ŞKOT — 1946, 39_{33-34}, 40_{1-4}). Хронологичните уточнения са наши.

Описанието на историята на караманците за XIV в. би следвало да е направено от Яриджани. В изданието то е отразено върху около 145 печатни страници (ŞKOT — 1946, 54 докъм с. 179). На управлението на караманските владетели Бедреддин (ок. 1315 — ок. 1333 г. сл. Хр.), Халил (ок. 1333 — ок. 1349 г.?), Фахреддин (ок. 1348 — ок. 1350 г.), Шемседдин (ок. 1350 — ок. 1352 г.) и Муса (ок. 1352 — ок. 1356 г. ?) е отделено доста малко място и е засегнато твърде бегло. Царуването на Бедреддин е описано в три страници (ŞKOT — 1946, 54 — 56), на Халил е отделена само около половин страница (56_{26} — 57_{12}), на Фахреддин — ок. три страници (57 — 60), на Шемседдин — една страница (59 — 60), на Муса — три страници (60 — 63).

Най-много място е отредено на царуването на караманските владетели Сюлейман (управлява откъм 1352 докъм 1361 г.) и на Алаеддин (откъм 1350 или 1356 г. докъм 1390 или 1398 г.). Понякога две лица от караманската династия са управлявали едновременно в два различни града и области, като единият се занимавал с административните, а другият — с военните дела на държавата. Това личи от изложението на Шикяри. На управлението на Сюлейман са отделени около 28 страници (ŞKOT — 1946, 62 — 90), а на Алаеддин — цели 89 печатни страници (ŞKOT — 1946, 90 — 179).

Изглежда, че авторът на текста за XIV в. Яриджани е бил в зряла възраст и по времето около 1350 — 1398 г. е описал много подробно събитията от втората половина на XIV в., докато за по-ранния период откъм 1315 докъм 1350 г. е разполагал само с откъслечни данни. Възможно е също така за втората половина на XIV в. по негово време да са били налице повече извори, от които е черпил данни.

* * *

Преводачът от персийски език в стихове на турски език в проза на шахнамето на Яриджани, включващо и 600-те двустишия на персийски език на Деххани, е Шикяри. Той е продължил историята на караманците и на българите за XV и началото на XVI в. на турски език в проза. Само на едно място, към края на летописа, той е вмъкнал два бейта на турски език, по повод на отравянето на последните потомци на караманската династия:

„Виночерпецът на съдбата поднесе чашата
на смъртния час,
изпиха я потомците на Караманската династия.
Така си отиде тяхната епоха над епохите,
защото смъртта няма милост към никого."
(ŞKOT — 1946, 206_{6-9}).

Тези двустишия от Шикяри са в същия стил, в който са написани от Деххани стиховете за отравянето на Караман от селджушкия султан и смъртта му, около 255 години по-рано:

„Виночерпецът на съдбата поднесе чашата
на смъртния час,
най-после Караман я взе и пи.
Къде са Кейхюсрев* и хаканът и китайският
император,
които имат указ за притежаване на света?...
(ŞKOT — 1946, 33_{11-14}).

Изследвачите не пишат нищо за рождената дата на Ахмед бей Шикяри, а данните за датата на смъртта му са противоречиви.

Турският историк и литератор, събирач на ценни книги, Али Емири (1857 — 1923) е притежавал лично ръкописи от краткия и разширения вариант на „Исто-

---

*Кейхюсрев (перс. лично име) е прочут владетел, внук на Кейкавус и син на Сиявуш (Devellioğlu, 1970, 615; Фирдоуси, Шах-наме, I, 1964, 412). *Бел. авт.*

рията на Караман“ и е работил върху тях. Той отбелязва:

„Шикяри е от османските поети на X в.х. Внук е на Аджем (Персиеца) Касъм паша и е син на Хасан бей, дефтердар (финансов началник във вилает) и после става мирилива (бригаден генерал, генерал-майор). Името му е Ахмет. Поради това, че (семейството му) били любители на лова, е спечелил популярност като Шикяри (Ловецът, любителят на лова). Роднина е на покойния Шемси паша. Бил по природа дервиш (прост, скромен, непретенциозен) и човек с приятен характер. Започнал в стихове повестта — разказ „Юсуф и Зюлейха“, но без да завърши, починал в 912 г.х. (= 24. 05. 1506 — 13. 05. 1507 г. сл. Хр.) (ŞKOT — 1946, Önsöz 14 — 15; КМ, IX, 1936, 21 — 22).

Някои автори (Meydan Larousse, 11, 1973, 781) смятат, че турският историк и поет Ахмед Шикяри е умрял в 1512 г. Приел псевдонима Шикяри, поради любовта на семейството си към лова. Няма данни за образованието му.

М. Месуд Коман е открил един газел на Шикяри, който е публикувал в бр. 31 на сп. Ко̀ня (ŞKOT — 1946, Önsöz 121 — 26).

Паул Витек отбелязва, че шахнамето на Яриджани е запазено за нас в турската преработка на някой си Шикяри, на която (преработка) са открити повече варианти. Шикяри изглежда, че принадлежал към времето на Селим I или още по-рано. Витек смята, че няма повод да го идентифицираме със споменатия в „Сиджилл-и ^{c}Оçмāни“ Шикяри Ахмед бей, умрял в 992 г.х., 14. 01. 1584 — 03. 01. 1585 г. сл. Хр. (Wittek, 1932, 204).

В „Сиджилл-и ^{c}Османи“ на Мехмед Сюреййа четем, че „Шикяри Ахмед бей е внук на Аджем Касъм паша. Умрял е в 992 г.х. (=14. 01. 1584 — 03. 01. 1585 г. сл. Хр.). Поет е. Роднина е на Шемси паша. Дядо му, Хан Касъм Паша, бил от Иран, но бил възпитан в османския диван. През 1485 г. станал везир при Байезид II. Негов син е Хасан бей“ (Süreyyâ, 1996, III, 875, V. 1601; Süreyyâ, 1311, III, 154, 1315, IV, 45 — 46).

Ето какво можем да кажем ние за Шикяри, в резултат от изследването на „Историята на Караман“. Авторският текст за XV и XVI в. в краткия вариант на „Историята на Караман“ заема всичко 29 печатни страници от Шикяри (ŞKOT — 1946, 179 — 208). В летописа са определени само шест страници (179_{14} — 185_{21-22}) на двете управления на карамански владетел Мехмед II, царувал откъм 1402/1403 г. докъм 1419/1420 г. и повторно от 1421 до 1424 г. В седем страници се описва продължителното царуване на Ибрахим, от 1423 до 1464 г. (185_{24-25} — 192_{21-22}).

Двете управления на Исхак (1463-64 и 1475 г.) едва се споменават (ŞKOT — 1946, 191, 192, 193, 194). Пир Ахмед (1464-69 — 1474) е отбелязан само на едно място (с. 191).

На Касъм (1474 — 1483) е отделено малко повече място (197_{28} — 206_{5}), но по-голямата част от него е заета от описание на отношенията му с Джем (с. 198 — 204), сина на османския султан Мехмед Фатих от майка християнка.

Много накратко е разказано за потомците на караманските владетели за времето от 1483 до 1517 г., до окончателното им разгромяване от Селим при завръщането му от Египет и Арабия.

Личи си, че Шикяри е бил много добър преводач на шахнамето на Яриджани от персийски език в стихове на турски език в проза и че задачата му е била на първо място да преведе, да направи достъпна и запази за идните поколения историята на караманците през XIII и XIV в.

Но като че ли той не е бил очевидец и съвременник на нито един от караманските владетели през XV в. Изглежда, че не е познавал много подробно и събитията от началото на XVI в.

При все че и в краткия, и в разширения вариант на летописа изложението на историята на караманците и българите е доведено докъм 1517 г., ние смятаме, че е възможно Шикяри да е живял до малко по-късно.

Първоначалното ни впечатление бе, че той е починал в 1517 г. или малко по-рано, но след прегледа на текста за XV и XVI в. допускаме, че той може да е умрял в 1584/1585 г. сл. Хр., както отбелязва Мехмед Сюреййа (Süreyyā, 1311, III, 154; 1996, V, 1601).

Възможно е също така Шикяри Ахмед бей да е бил много добър преводач, но не толкова надарен историк — разказвач.

Сведения по въпроса за авторството дава и самият Шикяри във въведението на краткия вариант на летописа. С лек и увлекателен език той ни предава историята на написването на това съчинение (ŞKOT — 1946, 8_6 — 9_9):

„Красноречивият Дехха̂нй, морето на изрази Яриджа̂нй, в безподобното си шахнаме са разказали така:

Алаеддин, син на Халил, син на Махмуд, син на Караман (по прозвище го наричат Баща на завоеванието), властваше над византийската, гръцката и арменската земя. (Този) Алаеддин от караманската династия владееше дванадесет санджака (окръга) повече от Алаеддин I.“

Караманоглу Алаеддин управлява откъм 1348, 1350 или 1356 г. докъм 1390 или 1398 г. сл. Хр. А Алаеддин I е анадолски селджушки султан, царувал от 1219/1220 до 1236/1237 г. сл. Хр. в Централна и Южна Мала Азия (İbn Bibi, 1996, I, 217, 466).

„И този справедлив шах обикновено обичаше да разговаря с поетите. Един ден на другарско събиране (меджлис) прочетоха шахнамето, което Фирдевси бе наредил в чест на султан Махмуд.“

Става въпрос за шахнамето от 60 000 бейта, което тюркският владетел Газнели Махмуд поръчал на иранския поет Ебу-л Касъм Фирдевси, живял от ок. 934 (?) до 1020 г. сл. Хр. (КА, 1968, 392).

„А пък бяха издекламирали шахнаме и в чест на Алаеддин Кейкубад (I, анадолски селджушки владетел). Именитият майстор (на словото) Деххани бе изпял едно шахнаме от 20 000 бейта.

И султан Алаеддин от Караманската династия повели на майстора Яриджани, рече (му):

— Деххани завърши шахнамето си в чест на султан Алаеддин Кейкубад, но като изпя и 600 бейта (двустишия, два полустиха) в чест на караманците, не му се удаде да ги довърши и си отиде, по божията воля, а останалото довърши ти!

И този поет — чаровник, създаващ вълшебство, многоуважаемият, достойният Яриджани, от езика на онзи (стар) майстор, завършил едно шахнаме, прилично на това на Фирдевси, та никога не ще се намери подобно. Безподобно!

И на грешната земя, в света, който покровителства низостта, този бисер не бил оценен, останал в ръцете на неуки хора.

Накъсо казано, понеже бил на персийски, не спечелил слава, останал далеч от вниманието (на хората).

И аз, нещастният и злочестият странник, преведох на турски, та да бъде ясно за четене. Другарите по забава да четат и да изпитат наслада, да зарадват с молитва този страдалец."

След това пояснение поетът скромно споменава не името, а псевдонима си:

„Ако поискаш да узнаеш тази тайна,
(тя е) земята под краката, с други думи Шикяри."

„Нека Господ зарадва душата на Деххани, нека се изпълни със светлина тюрбето (гробницата) на Яриджани. Онзи именит майстор и велик философ разказва така..."

От цитирания откъс на Въведението на краткия вариант на летописа научаваме, че през втората половина на XIV в. Алаеддин от Караманската династия поръчва на Яриджани да завърши историята на караманците, започната от Деххани, защото нямало шахнаме за караманските владетели, каквото имало за селджушките султани.

Става ясно още, че освен 600-те двустишия за XIII в., написани от Деххани, останалият текст за XIII в. и текстът за XIV в. вероятно са написани от Яриджани. При това Яриджани е имал за образец шахнамето на Фирдевси, както и шахнамето на Деххани. Следователно бил е запознат добре с персийската и със селджушката история и литература.

Шикяри не отбелязва нищо за своето лично участие в написването на историята на караманците за XV и XVI в. Изглежда, че той не оценява това като своя заслуга. Но Шикяри ясно осъзнава и скромно отбелязва приноса си за превеждането на шахнамето на Яриджани от персийски на турски език. Ясни са и подбудите му — „да бъде ясно за четене“, да бъде четено и разбрано от по-широк кръг хора.

И така, въз основа на изследването на текста на „Историята на Караман“, ние сме склонни да приемем, че Шикяри може да се е поминал около 1584 г. сл. Хр., посочена и от Мехмед Сюреййа в „Сиджилл-и ᶜОсмани“ (Süreyyā, 1355, III, 154, 1355, IV, 46). Същата дата за смъртта на този поет, 992 г.х. (= 1584 г. сл. Хр.) възприемат и Франц Бабингер, позовавайки се на Халил Едхем, М. Сюреййа и на няколко ръкописа, както и авторите на поредицата от каталози на историческите и географските ръкописи в Истанбулските библиотеки (Babinger, GOW, 5; IKTCYK. I. TTY 2 Fask. 1944, 125 № 49).

Източник за тази дата на кончината на Ахмед бей Шикяри е Тезкерето на Хасан Челеби (роден в Бурса или в Румелия 953 г.х. = 1546 г. сл. Хр. и умрял в Скопие 1012 г.х. = 1603/1604 г. сл. Хр., Х̮асан б. ᶜАлй б. Емруллāх, К̣ъналъ зāде Х̮асан Челеби), чиято антология на 600 турски поети ни довежда до 993 г.х. (03. 01. 1585 — 23. 12. 1585 г. сл. Хр. Вж. Karatay, 1961, № 1216, 395 — 399; IKTCYK. I. TTY 2 Fask. 1944, S. 125, № 49).

Вариантите на „Историята на Караман“ и структурата ѝ

Повечето автори, които са изследвали „Историята на Караман“, отбелязват съществуването на два варианта на летописа — кратък и разширен (турски). Днес ние, след като сме се запознали с ръкописите и изданията ѝ, бихме разграничили поне три варианта на хрониката — кратък турски вариант, разширен турски вариант и персийски вариант.

Според Ферит Угур в началото на конституционното управление в Турция се появява и става известен летописът на Шикяри. Около 1908 г. са забелязани подробен и кратък препис на тази история (вж. ŞKOT — 1946, Önsöz, 5p.14 — 20). Подробният може би бил резултат от творчество на преписвача Ибрахим Аджзи. През 1921 г. проф. Неджип Асъм използва разширения турски вариант на „Историята на Караман“ и изнася някои сведения за българи от един неин ръкопис (ᶜÂsım, İḳdām № 8842. 1921, Sah 4; İḳdām № 8849, 1921, S. 3). След него библиофилът Али Емири прави доста разследвания и дава някои пояснения за известните му екземпляри — кратка и подробна „История на Караман“, използвайки данните на Рифат бей от Ларенде, директор на Архива в Министерството на вакъфите (İḳdām № 8876. Istanbul, 1. XII. 1921. Sah. 2). Рифат бей обяснява, че в Ларенде са съществували по-пълна „История на Караман“, притежание на Хадими заде Енвер ефенди, и по-кратка, притежавана от учителя Осман ефенди. Но нашето впечатление е, че тези два екземпляра от Ларенде са представлявали само краткия турски вариант на летописа, но в по-кратката на Осман ефенди е липсвала малка част от края.

Малко по-късно Фуат Кьопрюлю се занимава вече с произхода на двата турски варианта — кратък и разширен — и установява, че историческите сведения в тях са почти едни и същи, че не може да се предполага, че те произхождат от различни източници, а напротив, че са взети от един източник, сиреч от продължения превод на шахнамето на Яриджани. Различията в тях се състоят в това, че едната е подробна, а другата — кратка, а различията в езика се дължат на преписвачите.

Кьопрюлю отбелязва и някои отличия — в разширения екземпляр на летописа има някои полезни бележки при преписването, в началото му няма име на преводач или автор, подробностите са повече и в края годините са показани ясно; в краткия Шикяри има враждебни изрази срещу османците, а в подробния — обратно.

Кьопрюлю подчертава, че можем да считаме и двете произведения за продължения превод на Шикяри (на шахнамето на Яриджани) — единият кратък, другият подробен. Той набляга на необходимостта да се отпечати „Историята на Караман“, като подробният екземпляр се сравни с краткия и с историческите документи (Köprülüzāde, 1928, TM II. S. 27. Not 1. S. 1 — 33). Препоръките на Фуат Кьопрюлю за съпоставянето на краткия и разширения вариант на летописа не са изпълнени при двете му издания, направени по двата най-ранни преписа само на краткия вариант.

По-нататък авторите вече разграничават съществуването на два турски варианта на „Историята на Караман“ — кратък и подробен — при издаването на краткия ѝ вариант, както и при описването на ръкописите ѝ. (Вж. Uğur, KM, Y. 1, № 1. 09. 1936, 16 — 18; същото в ŞKOT — 1946, Önsöz, 5 — 9; Forrer, Der Islam, 26, 1942, 175 — 176; IKTCYK. I. TTY 2 Fask. 1944, 125 — 126 и др.).

Инициатор за осъществяването на първото издание в подлистници в списание „Кòня“ на краткия турски вариант на „Историята на Караман“ става М. Ферит Угур. Около 1936 г. той бил директор на издателството на списанието. Текстът бил разчетен от арабица и записан със съвременна турска латинска азбука от Ферит Угур, с помощта на Тахир Куршун — чиновник в канцеларията на Главната дирекция на пощите, телеграфите и телефоните в Кòня, който бил помолен да диктува (Koman, ŞKOT — 1946, Önsöz, 110 — 14). При това издание е използван най-ранният ръкопис № 4543, порано Юсуф ага 27 № 175, нов номер 562 от Националната библиотека в Кòня, препис от 1023 г.х. (11. 02. 1614 — 31. 01. 1615 г. сл. Хр.). Този препис бил съпоставен със следващия го по време кратък Шикяри от библиотеката „Миллет“ в Цариград, колекция Али Емири ефенди номер T 458, който е копиран в началото на месец джемази йел ахър 1119 г.х. = 30 авг. — 8 септ. 1707 г. сл. Хр. Така се получава изданието на Шикяри в списание „Кòня“ в броевете 1 — 10 от годишнините 1 — 2 от 1936 и 1937 г.: yil 1 № 1/Eylül 1936, S. 16 — 34, № 2/Ilkteşrin 1936. S. 84 — 93; № 3/Teşrin-i şānı 1936, S. 163 — 173; № 4 I Kanun 1936, S. 210 — 220; yil 2 № 5. II Kanun 1937, 266 — 276; № 6, Şubat 1937, S. 338 —

358; № 7 Mayīs 1937, S. 406 — 423; № 8 Nisan 1937, S. 473 — 489; № 9 Mayīs 1937, S. 539 — 546; № 10 Haziran 1937, S. 599 — 609 — 610. Преди текста на летописа има уводни думи на Ферит Угур, статията на Али Емири от в. „Икдам“ и пояснения на Али Емири за Шикяри и съчинението му (КМ. Y. 1 № 1Eylül 1936, 16 — 18; 18 — 21; 21 — 22).

Второто издание на краткия Шикяри в „Кòня“ в отделна книга през 1946 г. е осъществено от М. Месуд Коман, директор на Националната библиотека в Кòня. Той добавя към изданието в подлистници от 1936/1937 г. предговор с данни за известните ръкописи на летописа и историческото му значение, подробен индекс на личните и географските имена, в който има ценни сведения за много племена, династии, градове, местности и пр., споменати в хрониката. В приложението има чертежи, планове и рисунки на някои крепости в Анадола. Така излиза книгата „Историята на Караманската династия на Шикяри“ Şikârî'nin Karaman Oğullarī Tarihi, издадена от издателството Yeni Kitab Basīmevi, като бр. 2, серия 1 от „Изданията на Комитета по история и музеи към читалището в Кòня“ (Konya Halkevi Tarin ve Müze Komitezi Yayīnlarī. Seri I, Sayı 2).

Предговорът на изданието от 1946 г. включва думите на Месуд Коман (с. 1 — 4), които представляват предговор към това ново издание на Шикяри, предговора на Ферит Угур към изданието в подлистници от 1936 — 1937 г. (с. 5 — 9), статията на Али Емири от вестник „Икдам“ номер 8876/1921 г., с. 10 — 14, и сведения на Али Емири за Шикяри и съчинението му (с. 14 — 16).

Текстът на летописа (на краткия вариант на „Историята на Караман“) е разположен на стр. 1 — 208, като основният текст е от ръкописа на Националната библиотека в Кòня от 1023 г.х. (11. 02. 1614 — 31. 01. 1615 г. сл. Хр.), а под линия са добавени разночетения на някои думи, изречения и пасажи от краткия Али Емири препис Т 458, копиран в началото на джемази йел ахър 1119 = 30 август — 8 септември 1707 г. сл. Хр. Независимо от това, че ръкописите са разчетени много внимателно, на отделни места смисълът на текста не е напълно ясен и се налага в отделни случаи за отделни пасажи, изречения, думи, изрази, географски имена и лични имена да прибягваме към някой от ръкописите на съчинението, за да разберем напълно значението им.

След летописа е отпечатан показалец на личните имена, на имена на династии и племена (с. 1 — 45) индекс на географските имена (с. 46 — 59), статия на Ферит Угур върху персийската „История на Караман“, препечатана от бр. 30 на списание „Ко̀ня“ (с. 60 — 64), текстове от персийската „История на Караман“, предоставени от М. Месуд Коман (с. 1 — 4, 5 — 8), чертежи и изгледи от някои селища и крепости (с. 9 — 55).

Двете издания на „Историята на Караман“ в Ко̀ня, осъществени от Ферит Угур през 1936/1937 г. и от Месуд Коман през 1946 г., са изключително полезни. Те предоставят за използване в твърде достъпна на пръв поглед форма една прекрасна история за караманската династия, преплетена с историята на българите и на почти всички други племена и княжества от началото на XIII до началото на XVI в. За това първоначално впечатление допринасят кратките изречения и доста чистият народен стил на среднотурския език. Но достъпността е само привидна. Още от първите страници и обикновеният читател, и специалистът навлизат, а откъм деветата страница започват да затъват и дори да се давят в неизброими подробности, исторически факти, имена на лица, племена, народи, династии, местности, географски имена и пр. реалии, чието идентифициране и разграничаване е трудно дори за висококвалифицирани познавачи на езиците, епохата и обхванатата територия.

Известно ни е, че в текста на тази история няма нито една дата и тя се основава само на два от преписите на краткия вариант. Всичко това прави наложително при изследване и четене на „Историята на Караман“ да се използва обемна историческа, краеведска, географска литература и други извори за XIII — XVI в.; да се използват на места и преписите от разширения непубликуван турски вариант, в които има пояснения на реалии под линия и някои не много точни дати, и данните и публикуваните пасажи от персийския ѝ вариант, а и останалите ръкописи от краткия ѝ вариант, в които също така има бележки в полето.

Фактът, че Шикяри е издаден в подлистници с учредяването на списание „Кòня“ (1936 — 1937 г.) и е преиздаден цялостно в Кòня през 1946 г. говори за голям интерес във вилаета Кòня към историята на караманската династия, към историята на българите в Южен Анадол и историята на другите династии, племена и народи, отразени в летописа. Този факт показва и че старите културни традиции в Кòня, съществували още през средновековието, продължават да се поддържат и в ново време. Изданието само по себе си говори и за наличието на много добри специалисти, отлични познавачи на езиците, историята и географията на Анадола през средновековието в Кòня.

Нашите изследвания върху краткия и разширения турски варианти на летописа и съпоставките, които направихме на едни и същи пасажи от различни преписи показаха, че двата варианта произлизат от един източник и че сведенията за българи в тях също имат общ произход. (Вж. Венедикова, 1984, 44 — 54; Венедикова, 1987, 88 — 105).

Пръв дава сведения за персийската „История на Караман“, описание на единствения наличен ръкопис на персийски, заглавията на главите, на които се подразделя, пасажи в стихове от увода ѝ на персийски език и преразказ на някои нейни дялове на турски език Ферит Угур в брой 30 на „Списание Кòня“ (KM, Eylül 1939, Sayı 30, S. 1538 — 1546. Tevarîh-i âl-i Karaman üzerine bir kaç söz) през 1939 г. Същото препечатва Месуд Коман с някои бележки под линия в изданието на летописа от 1946 г. (ŞKOT — 1946, Ilâve, 60 — 64). Той публикува и две страници разчетен текст на персийски език от персийския ръкопис (ŞKOT — 1946, Ilâve, 1 — 4, 5 — 8).

Запознаването с публикациите на Ферит Угур и Месут Коман върху персийската „История на Караман“ и съпоставките между съдържанието на персийския вариант (съдейки по заглавията на главите), на краткия турски и разширения турски варианти на летописа, между пасажи от едни и същи места в екземпляри от трите варианта, между сведения за българи от едни и същи места във всеки от трите варианта водят до следните заключения:

Персийският вариант не съвпада напълно нито с краткия, нито с разширения турски вариант, особено в уводната си част, и може да се смята за отделен вариант на летописа. Той не представлява и оригиналните шахнамета в стихове на Деххани и Яриджани, съответно от XIII и XIV в. Но, както и двата турски варианта, обхваща и събития от XV и началото на XVI в. Завършва във времето на Селим I. Включва и прозаични дялове на персийски език, за разлика от турските варианти, в които прозаичният текст е на среднотурски език, народен стил.

Трите варианта — персийски, кратък и разширен турски — произхождат от един източник.

И сведенията за българи в трите варианта произхождат от един източник.

Изглежда, че повечето различия между трите варианта се дължат най-често на творчеството на преписвачите и редакторите.

Някои капацитети са изказали мнение, че „Историята на Караман“ по жанр, от гледна точка на познанията, които дава, принадлежи към т.нар. „народни летописи“ („halk vekainamesi“, Koman, ŞKOT — 1946, Önsöz, 1). Всъщност подобна мисъл като че ли е изказал за пръв път Фуат Кьопрюлю. Той отбелязва, че преводачът на това произведение, което обхваща частично и времето на Селим I, или е живял през онзи период (времето на Селим, бел. К.В.) и е допълнил произведението от времето, в което (го) е оставил Яриджани насам, или, както се случва в подобни „народни летописи“ („halk vak^{c}ainameleri — cronigque populaire“), (то) е било допълнено от други. (Köprülüzade, 1928, S. 27 — 28, Not 1.)

Структурно ние подразделяме летописа на 3 дяла (части): встъпление, въведение и изложение.

Краткият вариант започва с встъпление от 9 двустишия на персийски език с възхвала на „всевечния цар“ — Господа Бог, Мохамед, Али, Хасан и Хюсеин. (ŞKOT — 1946, 1_{1-18}. Срв. с ръкопис C_1 — II 0 402/I — л. $2_{р. 1-9}$, Истанбул, Унив. Библ. Т 646 — л. $1_{р. 1}$, Марбургски препис M-Ms. Or. fol. 3129, л. 2б). Само в два от ръкописите на краткия Шикяри преди тези 9 бейта има бесмеле. Това са Марбургският препис M-Ms. Or. fol. 3129, Staatsbibliothek, Marburg, и препис Т 646 (стар номер 14, 106) от Университетската библиотека в Истанбул. Ние предполагаме, че тези два екземпляра произхождат от екземпляра на Шикяри в личната библиотека на Осман Ефенди в Ларенде (бел. К.В.).

Разширеният вариант няма стихотворно встъпление.

Персийският вариант започва с много по-обширно встъпление. То обхваща „Ḥamd ü sepās“ — „възхвала и благодарност към онзи велик и славен властелин (бога)“, разказ за разпространението на хората на земята след Ноевия потоп, появата на тюрките, настаняването на тюрки и други народи на юг от Черно море, докъм Каспийско море, в Иран, към Средиземно море, Тарсус и Киликия; разказ за хетите; разказ за Китай. Споменава се за преселването на тюркските племена авари, сармати и хуни в страната Рум и за раждането на Месия. Отбелязва се, че по времето на пророка Давид страните Фарс и Джезире се управляват от тюркския владетел Тибет; разказва се за Кайомерс, за появата на идолопоклонничеството, за монголски и татарски ханове, за огузите и много други народи в Близкия, Средния и Далечния Изток. (Вж. Uğur, KM, 30, 1939, 1540 — 1546). Това стихотворно встъпление на персийски е вместено в 7 глави (раздели): Описание на: 1. разпространението на хората на земята; 2. на страната Чин; 3. на страната Огуз; 4. битката на татарите; 5. преселението в страните; 6. преселването в посока запад; 7. страната Кабаток.

След поетичното встъпление в краткия и в персийския вариант започва прозаично въведение. Разширеният вариант започва направо с прозаично въведение (въведение в проза) на среднотурски език.

Във въведението в проза се описва историята на областите, които караманците владеят откъм началото на

XIII в. докъм началото на XVI в., преди идването на предците на караманците в Мала Азия, от времето на византийския император Юстиниан (527 г. сл. Хр. — 15. XI. 565 г. сл. Хр.) докъм началото на XIII в. Това прозаично въведение е по-кратко в краткия вариант и малко по-подробно в разширения турски вариант. (Срв. ŞKOT — 1946, 1_{19-22} — 9_{16}, I Софийски ръкопис $С_1$ II 0 402/I — 2_{10} — 7_{11}, Марбургски препис M-Ms. Or. fol. 3129 — 1_{7} — 4_{5}, които представят краткия вариант на летописа, с II Софийски ръкопис — $С_2$ — II 0 402/II — 1_{2} — 8_{2}, екземпляр от разширения вариант на „Историята на Караман“.

На това прозаично въведение от краткия и разширения турски варианти на хрониката може би отговаря глава 8 в персийския вариант, отбелязана като „Описание на заселването на Конийския Рум“ (Uğur, KM, 30, 1939, 1539). За съжаление ние разполагаме само със заглавието ѝ, но не и с текста ѝ.

Отново изложението на летописа ние подразделяме, според авторството и според хронологията на събитията, на три големи части.

Първата обхваща управлението на караманските владетели през XIII век (откъм 1215 докъм 1286 г. сл. Хр.). То е изложено в краткия вариант (вж. ŞKOT — 1946, 9_{17} — 54_{11}, $С_1$ II 0 402/I — 7_{11} — 46_{19-23}, M — 4_{5} — 27_{17}) и в разширения вариант $С_2$ — 8_{2} — 55_{13-15}).

Тези събития са описани вероятно в глави 9, 10 и 11 на персийския ръкопис.

Втората представя караманските владетели през XIV в. (от ок. 1315 г. сл. Хр. докъм 1392 или 1398 г. сл. Хр. [?]). За тяхното царуване четем в краткия вариант ŞKOT — 1946, 54_{20} — 179_{11-13}, $С_1$ — 46_{24} — 159_{16-21}, M — 27_{19} — $92_{6 \text{ и } 7}$, и в разширения турски вариант $С_2$ — 55_{15} — 172_{20-21}.

Тези събития са описани вероятно в глави XII — XIX, а може би и в част от двадесета глава от персийския вариант.

Третата разказва за царуването на караманските владетели през XV и началото на XVI в. То е описано в краткия турски вариант (ŞKOT — 1946, 179_{14} — 208_{7},

C_1 159_{21} — 182_{7-11}, M 92_8 — 106_{23}) и в подробния турски вариант (C_2 — 173_1 — 216_{13} — 217_{14}).

Тези събития са изложени в глави 20 — 23 и следващите ги описания в персийския вариант.

От всички известни ни ръкописи и от изданията на „Историята на Караман“ само персийският вариант е подразделен на глави на брой 23, които имат заглавия (Uğur, KM, 30/1939, 1538 — 1539). От турските ръкописи само разширен вариант T 812 от Университетската библиотека в Истанбул (стар номер 14, 105), според описанието на Лудвиг Форрер, е подразделен на 9 части, книги или томове. Но Форрер посочва само от кой лист до кой лист е всяка от частите, без да спомене, имат ли те заглавие или не (Forrer, Der Islam, 26, 1942, 175, № 3a).

Разделът от изложението за XIII в., чийто първоавтор е Ходжа Деххани, обхваща управлението на следните карамански владетели и наместници:

Садеддин, дядо на Караман (ок. 1215 — ок. 1217 г. сл. Хр.?). За него се разказва и в краткия (ŞKOT — 1946, 9_{17} — 10_{5-6}, C_1 — 7_{11-18}), и в разширения турски варианти (C_2 — $8_{2-9 \text{ и } 10}$).

Нуреддин, баща на родоначалника на династията Караман (управлява от около 1217 докъм 1240 г. сл. Хр. [?] — умира след 1250 и преди 1256 г. сл. Хр.?). И неговото управление е отразено и в краткия (ŞKOT — 1946, 10_{1-5} — 16_{29} — 19_{18}; C_1 —7_{18-21} — 12_{17} — 14_{18}), и в разширения (C_2 — 8_{9-10} — 14_{13-18} — 17_9) турски варианти.

Родоначалникът на династията Караман (ок. 1240 [?] — ок. 1261, 1262 или 1263 г. сл. Хр.). Царуването на Караман е описано и в краткия, и в разширения турски варианти (ŞKOT — 1946, 7_{1-2} — 33_{17} ; C_1 — 12_{16-17} — 27_{5-6} ; M — 7_{14} — 16_{14-15} — кратък вариант; C_2 — 13_{19} — 33_{17} — разширен вариант).

Временното управление на Бедреддин Хотени (Ибни Хотен, ок. 1262 — ок. 1265 г. сл. Хр.). За него четем в краткия (ŞKOT — 1946, 33_{18-27} — 36_{16} — 37_{10}; C_1 — 27_{12} — 30_{18}) и в подробния (C_2 — 34_3 — 37_{20-21}) варианти.

Царуването на Мехмед I Караманоглу (1265 — 1277 или 1278 г. сл. Хр.) също е описано и в краткия (ŞKOT — 1946, 36_{26} — 37_{17} — 49_{17}; C_1 — 29_{23-25} — 30_{22} — 42_{11-16}), и в подробния (C_2 — 37_3 — 38_7 — 51_5) вариант.

Управлението на Махмуд, брат на Мехмед (царува откъм 1277/1278 докъм 1286 г., според нашия анализ на текста на летописа, или според Текиндаг, от 1299/1300 до 1307/1308 г. сл. Хр. (вж. ŞKOT — 1946, 50_3 — $54_{8-11-20}$ и Tekindağ, IA, 1966, 320. Karamanlilar). В краткия (ŞKOT — 1946, 50_3 — $54_{8-11-20}$; C_1 — 42_{19-20} — 46_{19-23}) и в разширения (C_2 — 51_{10} — 55_{13-15}) турски варианти намираме разказ за управлението на този карамански владетел.

В частта от изложението за XIV в., чийто пръвоавтор е Яриджани, е описано царуването на караманските владетели:

Бедреддин (I управление 1315 — 1333 г.). За него се разказва в краткия (ŞKOT — 1946, 54_{20} — 56_{26}; C_1 — 46_{24} — 49_{1-5}), и в подробния (C_2 — 55_{15} — 58_1) турски варианти.

Халил (1333 — 1340 [?] или може би докъм 1349 г. сл. Хр. [?]). За него четем в краткия (ŞKOT — 1946, 56_{27-29} — 57_{7-9}, C_1 — $49_{5-10-15}$) и в подробния варианти (C_2 — 58_{1-3-12}).

И второто царуване на Бедреддин (ок. 1340 — ок. 1343 или докъм 1349 г. сл. Хр. [?] е маркирано в кратката (ŞKOT — 1946, 57_{7-11}, C_1 — 49_{15-17}) и в подробната „История на Караман“ (C_2 — $58_{12-13, 14}$).

Царуването на Фахреддин (1348 — 1349 или 17. 01. 1350 г. сл. Хр.) е описано също в краткия (ŞKOT — 1946, 57_{11-12} — 59_{30-31}, C_1 — $49_{17, 18}$ — 51_{24}) и в подробния (C_2 — 58_{14} — 61_1 — 61_{9-11}) варианти.

Управлението на Шемседдин (от 1349 или 1350 до 1352 г. сл. Хр.) е отразено в краткия (ŞKOT — 1946, 60_{10-12} — 60_{20-21}, C_1 — 52_8 — 52_{11-14}) и в разширения (C_2 — 61_{9-14}) турски вариант.

За управлението на Муса (от 1351 или 1352 или от по-рано докъм 1356 г. сл. Хр. [?]) четем в двата варианта (ŞKOT — 1946, 60_{22-23} — 63_{16-17}, C_1 — 52_{14-15} —

55_{9} — кратък; C_{2} — 61_{18} — 62_{5} — 63_{15} — 65_{8-9} — подробен).

Посочването и определянето на годините на управление на някои карамански владетели е доста условно. Доста често се е случвало двама братя или две лица от караманския владетелски род да управляват едновременно в два различни центъра или в две различни области, като единият ръководел административните, а другият — военните дела на държавата. Понякога са управлявали едновременно в различни области три и повече лица от караманската династия. Някои владетели пък, отказвайки се от царуването в полза на свой наследник, по-късно управлявали едновременно с него в някоя по-малка област или пък царували повторно. Например Нуреддин, баща на Караман, през XIII в. се отказал от властта в полза на Караман и станал отшелник. Но след 7-годишно отшелничество или по-късно, заселвайки се в Ерменак, е управлявал тази област, докато синът му Караман изглежда по това време е владял областта на Съвас.

При царуването на Сюлейман например (от 1352 [?] г. в Ерменак и от 1356 г. в Ларенде до януари 1361 г. или по-късно) изглежда, че всички военни походи на караманците са предвождани от брат му Алаеддин, бъдещ карамански владетел. Управлението на Сюлейман е описано доста подробно и в краткия (ŞKOT — 1946, 63_{18} — $90_{6-12,\ 13-17}$, C_{1} — 55_{10} — 71_{19-20} — 80_{6-20}), и в подробния (C_{2} — 63_{15} — $65_{5-10-22}$ — 90_{7-12}) турски варианти.

Временното възкачване на Касъм, син на Караман, на трона ок. 1361 г. е маркирано в двата варианта (ŞKOT — 1946, 90_{21-27}; C_{1} — 80_{22} — 81_{7}; C_{2} — 90_{13} — подробен).

Алаеддин е царувал самостоятелно от 1361 г. след смъртта на брат си Сюлейман, но той е управлявал частично едновременно с предишните владетели още от 1348, 1352 и 1356 г. Царуването му продължава до 1390, 1392, 1396/1397 или 1397/1398 г. И за него е разказано подробно в двата турски варианта. (Вж. ŞKOT — 1946, 90_{28} — 179_{11-13}, C_{1} — 71_{20} — 80_{20} — 81_{1} — 159_{9}

$_{-21}$ — кратък вариант и C_2 — (65_5) — 90_{12} — 172_{20-21} — подробен вариант).

Третият дял от изложението на „Историята на Караман“ с описание на събитията от XV век и първата четвърт на XVI век, чийто автор е Шикяри, обхваща царуването на следните карамански владетели:

Смята се, че първото управление на Караманоглу Мехмед II започва от 1402/1403 г. и трае до 1419 г. Но нашият анализ и коментар към текста на „Историята на Караман“ показва, че се е случвало той да управлява още откъм 1392 г. или малко по-късно. Второто му царуване продължава от 1420/1421 до 1423/1424 г. И за този владетел е разказано и в краткия, и в подробния турски варианти. (Вж. ŞKOT — 1946, 179_{14} — 185_{22-23}, C_1 —159_{21} /правят Мехмед хан султан на мястото на Алаеддин, дава на Ибрахим Кòня/ C_1 — 164_{8-16} /диздарът на Анталия Ахи Мурад убива Мехмед с топ/; подробен вариант — C_2 — 173_1 / правят Мехмед шах на мястото на Алаеддин/ — C_2 — 179_{6-10} / след 20-дневна обсада Мехмед е убит от топ близо до Анталия.)

И при описанието на царуването на Караманоглу Ибрахим II (1424 — 1463 или юли-август 1464 г.) и в краткия, и в подробния вариант са предадени едни и същи събития. (Вж. ŞKOT — 1946, 185_{24-25} — 192_{10-24}; C_1 — 164_{16} / погребват Мехмед хан и правят Ибрахим хан шах/ — C_1 169_{7-15} / отравяне на Ибрахим от везира му Ахмед паша по поръка на Фатих; според друго предание, умира от собствена смърт/; разширен вариант C_2 — 179_{11} — след погубването на Мехмед бей караманските бейове правят диван, довеждат Ибрахим бей от Кòня в Ларенде и го правят шах. C_2 — 187_{4-5} Ибрахим умира 860 г.х. /= 11. XII. 1455 — 29. XI. 1456 г. сл. Хр./ Погребват го в имарета. C_2 187_{8-10} Предание, че Ибрахим е отровен от османците.)

Управлението на синовете на Ибрахим II и специално на Караманоглу Касъм бей, съвместният живот и действия на султан Джем и Касъм в страната Караман, в, около и от *Българската планина* са отразени и в двата варианта, но с различни подробности. (Вж. ŞKOT — 1946, 192_{27-28} — 204_{21}; C_1 — $169_{18\text{ и }19}$ — 179_6 — кратък вариант и С$_2$ — 187$_{11}$ — 209$_{13}$ — подробен вариант.) Тези събития се развиват през 1463 — 1464, 1464 — 1469, 1469 — 1474 — 1483 г.

И царуването на последния карамански владетел Касъм (II ?) в Ташили и *Българската планина* след смъртта на Джем (1495 — 1517) и отравянето му по поръка на Селим е описано и в двата варианта, но на места с различни подробности (ŞKOT — 1946, 204$_{22-25}$ — 206$_{11-13}$, С$_1$ — 179$_{6-7}$ — 180$_{9-15}$ — кратък вариант; С$_2$ — 209$_{14-15}$ — 216$_{12-14}$ — разширен турски вариант). Например в краткия вариант е отбелязано, че Караманоглу (Касъм бей II ?) живее 22 години след Джем, властва над Ташили и Българската планина. Това би означавало, че Касъм е живял 22 години след смъртта на Джем (25. 02. 1495 г.), т.е. до 1517 г. (Вж. ŞKOT — 1946, 204$_{22-25}$ и С$_1$ — 179$_{6-7}$). В подробния вариант пък пише, че след Мехмед Фатих потомците (родът) на караманските владетели остават 20 години в Българската планина (С$_2$ — 209$_{14-15}$). Ако броим двадесет години от смъртта на Фатих (1481), ще определим, че караманските владетели са управлявали в Българската планина до 1501 г. Но този факт не би отговарял на съобщението и в двата варианта, че Караманоглу (Касъм II) е отровен по поръка на султан Селим и то около времето на походите му до Египет и Арабия (1516 — 1517 или 1518 г.).

Съществено отличие на подробния от краткия турски вариант в този раздел (1495 — 1517 г.) е разказът за управлението на кралицата на ***българите*** Катерина в планината Еренколоф, около Бейшехир и между Бейшехир и Ко̀ня и разгромът им от войските на Селим преди похода му до Египет и Арабия. Тези събития са описани само в разширения турски вариант (вж. С$_2$ — 211$_{6-9}$ — 215$_{10}$).

В края на краткия вариант на летописа намира място разказ за съдбата на последните карамански велможи и може би на войниците от Българската планина след смъртта на Касъм II (1517 — 1524 г.). Пратеник на шах Исмаил намира останалите живи карамански сановници Пир Байрам и Кьокез на яйлака Текюр (в Кюлек в Българската планина). Те отиват в Персия и намират своята гибел в битка при Хорасан (Вж. ŞKOT — 1946, 206_{21} — 208_{7}; C_{1} — 180_{19} — 182_{6-7}).

Подробният вариант завършва по време също след завръщането на Селим от Египет (след 1517 г.). По негова заповед войските му подпалват дърветата в проходите на Българската планина, залавят и посичат карамански бейове, пленяват единствения жив син на Караманоглу (Касъм II) и го отвеждат в Истанбул, където той умира (вж. C_{2} — 217_{1} — 217_{14}).

От анализа на последователността на описаните събития и царувания в трите варианта на „Историята на Караман") стигаме до заключението, че в общи линии в изложенията на краткия турски, разширения турски и персийския вариант на летописа са описани едни и същи събития и че сведенията за тях произхождат от един източник.

И в трите варианта има значителен брой съобщения за българи и ако едно определено или няколко определени сведения за българи са пропуснати в някой от ръкописите-преписи, то същото (същите) сведения са налице в други няколко ръкописи и в изданието. И обратното, ако в изданията липсва някое сведение за българи, то е налице в някой от ръкописните преписи. Тези различия вероятно се дължат на преписвачите и редакторите.

ЗА НЯКОИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪРХУ БЪЛГАРИТЕ В МАЛА АЗИЯ В РАЙОНА НА БУЛГАРДАГ, ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА ПЛАНИНА И БЪЛГАРСКИЯ РУДНИК

Като че ли професорът по история на турския език и по история на Турция в Истанбулския университет Неджип Асъм има заслугата, смелостта и доблестта пръв да публикува значителен брой сведения за българите от разширения турски вариант на „Историята на Караман" в две статии в цариградския вестник „Икдам". Първата е озаглавена „Anaṫoluda Bulğarlar — 1" („Българите в Анадола — 1") и е отпечатана в бр. 8842 (с. 4) в цариградския вестник „Ик̣дāм" на арабица на 27 тешрӣн I 1337 г.х. (27. X. 1921 г. сл. Хр.). В тази публикация Асъм изнася от ръкопис на разширения вариант на летописа някои данни за българите за XIII в.: за първата едногодишна война на българите, предвождани от Яхши хан и сина му Айдън, в близост до крепостта Маре (вер. дн. Магара) в Българската планина със сборна караманска войска на Нуреддин, баща на Караман (през 1227 — 1228 г. сл. Хр.); за участието на бея на българите Айдън с 4 хиляди български войници ок. 1243 г. сл. Хр. в битки срещу неверници от Гьоркес и Силифке; за участието на 4000 българи около 1273 г. на страната на караманския владетел Мехмед, при р. Чаршамба сую (между Ларенде и Коня) в сражения между селджушките и караманските войски.

Някои от посочените от проф. Асъм дати, основаващи се на изследването на разширения вариант на „Историята на Караман", не съвпадат напълно с установените от нас дати, получени от коментара, който направихме към текста на краткия вариант на летописа. Напр., възможно е сражението при Чаршамба сую да е станало малко преди 1273 г. сл. Хр. (вж. тук параграфа „Българите през XIII в., описани от Ходжа Деххани“).

За XIV в. Неджип Асъм изнася сведения за участието на десет хиляди българи в сборната войска на Караман Оглу Алаеддин в 1343 г. в сражение в Таш или срещу френки, както и някои пасажи за участието на българския бей Яхши хан, на Асен и на сина на Асен в бунт, метеж срещу Караман Оглу Алаеддин. Тези събития той свързва с 1354, 1359 и 1360 г. сл. Хр.

Въз основа на анализа на текста на „Историята на Караман“ ние смятаме, че тези действия, свързани с Яхши хан, се отнасят за времето след 1362 или 1363 г. Заговорът на Асен (Есен) срещу Алаеддин пресмятаме около лятото на 1365 или 1366 г, струва ни се, че ок. 1365 — 1366 г. или малко по-късно става насилственото и краткотрайно участие на Яхши хан на страната на метежниците Есен и Ибн-и Мехмед Ертена във военни действия в района на Тарсус и в Българската планина. (Вж. тук „Българите през втората половина на XIV в. при управлението на Караманоглу Алаеддин.)

Тези ненапълно точни дати са пренесени механично и у Лука Доросиев (Доросиев, 1922, 187, 188 и 189).

Независимо от някои недоуточнени дати, проф. Асъм пръв дава гласност на част от изобилните сведения за българи в „Историята на Караман“. В публикуваните от него пасажи от летописа са отразени и част от местата, където действат българите в сражения, завладявания на крепости и пр.

Във втората статия във в. „Ик̣да̄м“ (номер 8849, с. 3, от 3 Тешрӣн-и ҫа̄нӣ 1337 г.х. = 03. XI. 1921 г. сл. Хр.) със заглавие „Българите в Анадола — 2“ Неджип Асъм отбелязва, че Шикяри е създал шахнаме в чест на караманския владетел Мехмед (?, К. В.).

В действителност Деххани е възпял Мехмед I Караман Оглу, ок. 1265 — ок. 1278 г. сл. Хр., в шахнамето си за XIII в., Яриджани в чест на караманския владетел Алаеддин, ок. 1352, е продължил историята на караманците за XIV в., а Шикяри през XVI в. е превел тази история от персийски на турски език и я е допълнил с данни за XV и XVI в. В неговото изложение се вмества управлението на караманския владетел Мехмед II (ок. 1403 — 1419 и ок. 1421 — 1424, вж. Босворт, МД, 1971, 183) (бел. К.В.).

Тук Неджип Асъм дава разчетен текст на арабица на приложението, добавено според него отпосле към разширения турски вариант на „Историята на Караман“. В него става въпрос за един клон от българското племе, който от времето на селджуците и караманците, след монголците (следователно след 1243 г. сл. Хр., бел. К.В.) живеел в района на Бейшехир в непристъпната планина Еренколоф (вероятно това е планината Еренлер с височина 2319 м, която се намира на североизток от Бейшехир, бел. К.В.). Към края на XV и началото на XVI в. тези българи избрали за своя кралица мома на име Катерина, която разполагала с 10 000 души, въоръжени с пушки.

Когато караманците, застрашени от османците, се оттеглили в Българската планина (вер. след 1487 г., бел. К.В.), селяните от границите на Коня до границите на Бейшехир останали под властта на Катерина.

Българите на Катерина и тя самата били разгромени от войските на султан Селим, преди похода му до Египет и Арабия (1516 г. Срв. C_2 — II 0 402/ II — $215_{9-10-14}$).

Датите, които проф. Асъм указва в първата част на статията си, 819 г.х. (01. 03. 1416 — 18. 02. 1417 г. сл. Хр.) за връщането на Селим от Египет и 21 Реби юл еввел 919 г.х. (27. 05. 1513 г. сл. Хр.) не отговарят на установените от изследвачите години за тези събития, нито на реда на изложението на фактите в краткия вариант на „Историята на Караман“. Втората от тези дати е пренесена механично и у Лука Доросиев (Доросиев, 190, 191).

Особено ценни са бележките на Неджип Асъм във втората половина от статията за езика, религията и произхода на тези българи. Той отбелязва, че „може с основание да се мисли, че ортодоксите, които днес се намират по онези места (от Бейшехир до Коня, бел. К.В.) и говорят турски език, са остатъци, продължение (бак̣ьйе baḳiye) от онези българи.

Асъм подчертава нещо много важно, което не е писано от други изследвачи, нито пък става ясно от текста на „Историята на Караман“, като изключим името на кралицата на българите от Бейшехир до Коня, Катерина, в приложението към разширения турски вариант на летописа, което говори за християнски произход: езикът на тези българи е славянски, а тяхната религия — християнска. Това показва, че те са от балканските българи.

Проф. Асъм утвърждава, че в документите, с които разполага, е отбелязано, че тези българи (от Бейшехир до Коня, бел. К.В.), а и българите в Таш или (около Българската планина, бел. К. В.) са се намирали тук от времето на селджуците насам (следователно вероятно още от XI в., бел. К.В.) и че в Селчукнаметата (стихотворните истории на селджуците) пише, че в селджушката войска е имало българи и левантинци — европейци, родени на изток.

Асъм оставя окончателното и пълно решаване на въпроса за произхода на българите, преселени в Мала Азия, на византинистите, но изказва мнение, че българите са преселени от византийците по тези места, дори по море. И това отговаря на факти, известни от изворите. Поне от VII до XIII в. византийците нееднократно са преселвали славяни и българи в Анадола, и то в повечето случаи по море от Балканския полуостров, а през 1042 г. има и преселение на българи от Волга с кораби в Тарсус, съобщено от Ибн-и Есир, за което става дума и в раздела „За българите в Мала Азия до XIII в.“ и цитираната там литература.

Неджип Асъм отбелязва още и че гръцката националност (румлук rumluk) в Анадола отдавна е загубила представителната си мощ, арменските ортодокси — също. Така че и българите, за които няма съмнение, че част от тях са останали в Ташили, вероятно са оставени на турцизиране. Следователно сред анадолските християни има и турски (тюркски) елемент, заключава той.

От статиите на проф. Асъм за българите в Мала

Азия веднага са се заинтересували и българските учени, използващи турски език. На 19. XI. 1921 г. вестник „Напред“ (бр. 719) публикува дописка, изпратена от Цариград от Гълъб Гълъбов, който предава малка част от публикациите на турския професор.

Очевидно статиите на Неджип Асъм във в. „Ик̣дāм“ за „Историята на Караман“ и българите в Мала Азия са породили интерес и са били възприети с различно отношение в средите на турските учени. Много скоро видният историк, литератор и библиофил Али Емири (1857 — 1923 г.) отговаря на проф. Асъм, като на 01. XII. 1921 г. публикува в бр. 8876, с. 2 на в. „Ик̣дāм“ на арабица статията „Ḳaraman Tāriḫî hakkinda“ („Върху „Историята на К̣араман“). Тя е издадена по-късно още два пъти на латиница — веднъж в „Списание Коня“ през 1936 г. (КМ, Yil 1, № 1, IX, 1936, 18 — 21) и втори път — в предговора към изданието на краткия вариант (ŞKOT — 1946, Önsöz — Предговор, 10 — 14).

В тази работа Али Емири дава пояснения върху краткия и разширения вариант на „Историята на Караман“ и за нейните автори.

Отделяйки всичко четири реда за българите, Емири отбелязва: „Специално нито един от разделите (откъсите, бел. К. В.), които Ваше благородие (става въпрос за проф. Неджип Асъм, бел. К. В.) публикувахте за българите в броевете на в. „Ик̣дāм“, не се намират в „Историята на Караман“, която е под името Шикяри (141).

Това съждение на Али Емири е малко прибързано и неточно. Почти всички сведения за българи, които проф. Асъм изнася, се намират и в краткия, и в разширения турски вариант на „Историята на Караман“. Единствено разказът за българите с кралица Катерина, властвала от Бейшехир до Коня, се намира само към края на разширения вариант на летописа, но не се намира в краткия вариант, в началото на който се споменава псевдонимът на преводача на шахнаметата на Деххани и Яриджани за XIII и XIV в. и авторът за XV и началото на XVI в. — Шикяри.

Заинтересуван от дописката на Гълъб Гълъбов, Лука Доросиев, който по това врече вече е завършил и предал труда си „Българските колонии в Мала Азия“ за печат, осигурява превода на статиите на Неджип Асъм и ги публикува в частичен превод и преразказ на български език, със свой коментар, като приложение към своята монография, издадена в Списание на БАН, кн. XXIV, 13. С. 1922. 183 — 192.

Безспорно е, че на Доросиев принадлежи заслугата пръв да представи на българския читател статиите на проф. Неджип Асъм и по-важните дати за българите в тях. Едновременно с това обаче, в приложението към монографията на Лука Доросиев върху българите около Булгардаг намираме някои неточности. Една част от тях се дължат вероятно на немного коректния превод от турски на български език на бившия капукехая на Екзархията Гешев.

Други неточности са пренесени направо от статиите на проф. Неджип Асъм, тъй като той ги е писал изглежда след като е работил върху един препис на разширения вариант на летописа, но може би не го е бил проучил основно.

Една съществена грешка, направена при превода, е свързана с името на автора. Тук арабската по произход дума „мах̮ляҫ“, т.е. псевдоним, не е разбрана правилно и е приета като едно от имената на летописеца — Мух̮лиҫ. На арабица арабските думи maḫlaṣ (второ име, псевдоним) и muḫliṣ (чист, без примес, искрен, мъжко име) се пишат еднакво: مخلص. Така в българската научна литература името „Ахмед бей, с псевдоним Шикяри“ се видоизменя погрешно в „Шикяри Мухлис“ (вж. Доросиев, 184, 185 и 192).

Втора неточност, свързана с авторството, е твърдението, че шахнамето за караманците било написано в стихове от Шикяри Мухлис и преведено от неизвестно лице на турски език в проза, като вероятно оригиналът бил на арабски език.

В действителност шахнамето било започнато в стихове на персийски, а не на арабски език, от поета Деххани (XIII в.), било продължено в стихове на персийски от поета от XIV в. Яриджани, а през XVI в. било преведено на турски език в проза, с вмъквания на стихове от първите двама автори на персийски, от Ахмед бей с псевдоним Шикяри, а не от Шикяри Мухлис. Само в разширения вариант на летописа има някои писма на арабски език.

Последните случки и събития от живота на караманците, а и на българите от Булгардаг и Бейшехир, Неджип Асъм свързва изглежда с 1513 г. сл. Хр. Но анализът на текста на летописа ни води до 1517 или началото на 1518 г., когато Селим I се връща от поход в Египет (вж. Доросиев, 184; С$_2$ — II 0 402 / II — с. 217$_{\text{р. 1 — 15}}$).

Описанието на похода на бащата на Караман, Нуреддин, до Ерменак предхожда първото сведение за българи в летописа. Неджип Асъм, а от него и Доросиев отбелязват, че Ерменак, преди да бъде завладян от караманците, се намирал в ръцете на българите. Изворите и изследванията сочат обаче, че Ерменак по това време бил владян от „арменските неверници“ (вж. Ṭekindağ, 1948, 316 — 317). Не изключваме възможността в Ерменак да са живели и българи ок. 1227 г., когато стават описаните събития. Но изглежда точно по това време те не са го владели.

Същевременно у Доросиев правилно са посочени част от местата, където са живели и действали българите. Отбелязано е, че „тези българи... са живели в една част на Конянския и Аданския вилаети в околностите на планина Торос (Таурус), предимно в и около планината Булгар Дагъ (Българската планина), която е едно от нейните (на Торос, бел. К. В.) разклонения“.

Вярно е и твърдението, че сме имали там български преселници още в XII в. (Доросиев, 184). Изворите и изследванията сочат български преселения там поне от VIII в., ако не и от по-рано. (Вж. тук Българите до XIII в. ...) Вярно е и че тези българи са бил компактна маса, както и че в летописа са указани някои от елементите на държавност сред тези българи (срв. Венедикова, май, 1981, 1982, 57 — 69).

След точното описание на българите, населявали (откъм 1243 докъм 1517 — 1518 г. или до 1516 г., бел. К. В.) непристъпната планина Еренкелов близо до Бейшехир и управлявани към края на XV и началото на XVI в. от кралица Катерина, Доросиев задава и един интересен въпрос, на който и днес не можем да дадем отговор: дали тази кралица не е потомка на Асеня (споменат в „Историята на Караман“ през втората половина на XIV в., бел. К.В.), който след като напуснал Аксарай, е отишъл може би заедно с дружината си в Еренкеловата планина, дето е намерил други българи...“ (Доросиев, 189).

Последното споменаване на името Асен (Есен) от фамилията на Бабук хан в летописа ние отнасяме към събития след метежа на Асен — син, вер. след 1369 или 1370 г. (Вж. тук „Българите през втората половина на XIV в. при управлението на Алаеддин“). От това време до началото на царуването на Катерина в района на Бейшехир вероятно са минали ок. 120 години. Живели са може би поне още 4 поколения потомци на Асен — баща, или на Асен — син. Доста трудно е да търсим връзката им с Катерина, без да разполагаме с данни от извори.

Значително по-точен превод на статиите на проф. Н. Асъм бей е публикуван от Гаджанов през 1922 г. (Гаджанов, 1922, 163 — 171).

Два от ръкописите — един от краткия и един от разширения вариант на „Историята на Караман“ са донесени в София от Вл. Тодоров-Хиндалов. Не можем да не отчетем голямата му заслуга да осигури за страната ни през 1925 г. преписи на това важно съчинение за историята на българите около Булгардаг и Бейшехир в Мала Азия. Той е направил и малка публикация от 3 страници във връзка с двата Софийски преписа, като дава и един лист факсимиле. Но половината от пояснението на Хиндалов е свързано с публикуваните статии във в. „Иķдâм“, като и той пренася, че крепостта Ерменак преди едногодишната война между Нуреддин и българите била в ръцете на българи — неверници. Освен Неджип Асъм, Хиндалов е използвал и статията на Али Емири в същия вестник. Затова данните му за автора — преводач и продължител от XVI в. са точни — Шикяри бей. Вярно е и че пръв Деххани започнал да пише шахнаме за караманците и българите. Хиндалов отбелязва, че Деххани написал 600 стиха и починал. Всъщност става въпрос за 600 бейта — двустишия или стихове от две полустишия. Колкото до продължителя на Деххани — Яриджани, Хиндалов го представя като Барджан. Това име не отговаря на установеното в научната литература, нито на данните в самите ръкописи, донесени от Хиндалов.

Като първа страница на един от ръкописите Хиндалов представя страница, върху която са написани бележки, свързани с летописа, но не е нито първа, нито начална страница на „Историята на Караман“ (вж. Хиндалов, 1929, 185 — 188).

Изглежда, че Вл. Т. Хиндалов е продължил да работи върху двата Софийски преписа. Във в. „Борба“ бр. 3164 от 15. XI. 1931 г. намираме съобщение за две негови сказки в дома „Кудоглу“: „За борбите на малоазиатските българи със завоевателите — турци“. От подробните заглавия на сказките става ясно, че Хиндалов е обхванал сведения за българи от началото на XIII до началото на XVI в.; че е използвал данни за Катерина и за археологическите разкопки в началото на XX в. в района на Бейшехир, споменати в бележки към II софийски ръкопис — разширен вариант. Разбира се, че освен сведенията на Неджип Асъм, Хиндалов е изнесъл и данни за българите от ръкописите за времето на османските султани Мурад и Байезид (вж. Хиндалов, 1931).

Отзвукът от тези сказки можем да открием в отбелязванията от Коледаров на събития от 1380, 1391 и 1402 г., свързани с Осман Оглу Байезид и Караман Оглу Алаеддин, с българите от Булгардаг и с българите — стрелци с камъни, с последните Айдъноглу, с оттеглянето на българите в непристъпната планина при нашествието на Тимур... (вж. Коледаров, 1939, 16 — 17).

В брошурата „Българщината в Мала Азия“ (Bulgariandom in Asia Minor), издадена в София през 1939 г. (23 страници), Петър Коледаров прави кратък преглед на българските преселения в Мала Азия, както и на преселенията на малоазийски българи от Анадола в България на Балканите, като започва от 690 г. сл. Хр. и завършва с XX век. Тук са включени и някои преселения в Киликия (в района на Българската планина). Позовавайки се на В. Кънчов и Л. Доросиев, той дава информация за българи в планинската околност на Багдад. Съобщава и за надписи със старобългарско писмо в района на гр. Трапзунд (където има български преселения още през 530 г. сл. Хр., бел. К. В.), за поход на Волжските българи към Цариград...

Коледаров дава някои данни и пасажи за българите от „Историята на Караман“, използвайки Лука Доросиев (1922) и пренасяйки неточностите от Доросиев и Неджип Асъм.

П. Коледаров привежда и известията на Хиндалов за българите от Булгардаг след битката при Косово до 1402 г., извлечени от „Историята на Караман“.

Интерес будят извлеченията му из „Бележки по учителстването ми в Мала Азия“ на Н. Орешков. Преданието за „Маненската крепост“ на „Мано, български войвода на преселените много отдавна българи с хиляди във времето на българските царе“ свързва крепостта Меннан с българско присъствие.

Крепост с такова име се намира в околностите на Ерменак в Южен Анадол. В нея често се подслонявали караманските владетели. От крепостните стени на Меннан се хвърлил караманският владетел Пир Ахмед, когато Гедик Ахмед паша влязъл в Ларенде, завладял Ерменак и го заловил (Бел. К. В. Срв. Tekindağ, АККТ 1967, 61 и 62 и Konyalı, АККТ, 1967, 724).

Но и недалеч от езерото Маняс в Северозападна Мала Азия около 1872 г. стърчели все още развалините на още една „Манянска крепост, свързана с българския войвода Мано“ (вж. Доросиев, 88).

Също така малоазийските българи твърдели, че караманлиите са потурчени българи.

Насочващи са и съобщенията, че (ок. 1939 г., бел. К.В.) проф. Геза Фехер е посещавал Булгардаг и Адана, че Rone Grousset говори за арменски владетели в Булгардаг през XI, XII и XIII в.

В края на брошурката Коледаров дава в таблица споменатите у Доросиев, Гаджанов и Хиндалов селджушки, османски, карамански и български владетели с опит за родословно дърво на караманските и българските владетели, според публикуваните пасажи от „Историята на Караман". След това има карта с отбелязани селища, в които са живели или действали българите в Мала Азия (не само около Булгардаг) и опит за очертаване на границите на тяхната държава.

М. Месуд Коман, под заглавие Bulgar Taifesi — Erleri — Askeri — Beyleri, Българското племе (общност, народ) — Бойците му — Войската му — Бейовете му (ŞKOT — 1946, index, 7) изказва някои свои съображения за българите в „Историята на Караман". Според Коман въпрос, който заслужава да се изследва, е дали тези анадолски българи, които живеят в Тороските планини и в околностите им, са пряко от племето Волга — Едил, или са от балканските българи от същото племе (народ, общност), заточени в Анадола от византийските императори.

От османските истории знаем, че в Анадола най-голямата от Тороските планини носи името на това племе (ашрет aşiret), но и в околностите на Трабзон има Булгар Дагъ (Българска планина).

Към този народ са принадлежали лица с име *Булгари*, като напр. имамът Бурханюддин Булгари, чието име и лозе се споменавали в добавката от 848 г.х. (20. 04. 1444 — 09. 04. 1445 г. сл. Хр.) на имарета на караманския владетел Ибрахим II в Ларенде.

Според Коман, паметен спомен от този народ (българския, бел. К.В.) е народният музикален четириструнен инструмент, наречен *булгари* или *булгарина*. Върху „булгарията" и появата ѝ в Мала Азия има изследване на Райко Сефтерски (Сефтерски, 1970, 186 — 211).

В статията „Имена, свързани с българи в Мала Азия, в един литературен паметник" (Венедикова, 1981, 173 — 182) е проучен кратък откъс от „Данишмендname", в който се среща името *Булгар*, извлечен и преведен от критичното издание на Ирен Меликоф. Съпоставяйки го със сведения за българи от „Историята на Караман", авторката установява, че географското понятие *Булгар Дагъ*, Българска планина, се споменава в „Данишмендname“ във връзка със събития от 1098 г. сл. Хр. и че по същото време е съществувало понятието **българска граница** (булѓар х̣аддъ bulġar ḥaddı) и тази граница се е простирала в полите на Българската планина. Следователно още в края на XI век българите в Южен Анадол са били обединени на териториален принцип.

Докладът, изнесен от К. Венедикова на I международен конгрес по българистика в София през месец май 1981 г., „Сведения за българи в Мала Азия и отношенията им с анадолски племена и княжества (XI — XVI в.)“ се основава на изданието на краткия вариант на „Историята на Караман“ в Коня от 1946 г., на I и II софийски ръкописи, съответно кратък и разширен турски вариант, и на Марбургския ръкопис (кратък вариант).

В доклада е отбелязано, че летописът не принадлежи към официалната османска историография и от „неофициална“, неосманска гледна точка изяснява важни обществено-политически, социално-икономически и демографски проблеми. Авторката поставя няколко кръга от теми, свързани с българите около Булгардаг: за тяхната държавност, за отношенията им с анадолските племена и княжества, за географската среда, в която живеят и действат българите, за езика, религията и произхода им.

В изворовия материал за XIII в. се установяват следните показатели за държавност сред българите: около и на Булгардаг е живяло компактно българско население; то е имало своя българска войска. Социалното разслоение сред българите е представено от владетел (бей, хан), бейове и племе (народ, община, общност — таифе, кавим). Но изворите не дават сведения за върховен съвет (диван) при българите, нито за съда и правото в Булгар. (Вж. Венедикова, май, 1981, 1982, 57 — 69.)

В доклада „Към въпроса за българските племена и държавни образувания в Мала Азия през XI — XV в.“, изнесен на III конгрес на БИД, 3 — 5 октомври 1981 г., Ибрахим Татарлъ (Татарлъ, 1982, 385 — 396), позовавайки се на стихове на Дж. Руми, отбелязва, че българите през тази епоха (XIII в. бел. К.В.) са били популярни в Централна, Източна и Южна Мала Азия (с. 389), че българските племена са били организирани в държавност и през определен период някои малоазийски държави били задължени да плащат данък към българската държава (с. 389).

Татарлъ правилно регистрира, че според „Историята на Караман“ от началото на XIII до началото на XVI в. българите вземат активно участие в повечето събития в големи области на Мала Азия и част от Близкия Изток (с. 390), че българските племена населявали подножията и областите на Булгардаг — наименование, обхващащо през средновековието едва ли не целия Тавърски масив; че и до днес са запазени руините на голям средновековен град по пътя между Коня и Гьоксу, в близост до град Бозкър, известен сред населението като Булгар (с. 391).

Татарлъ допълва, че за българите разказват епически, литературни, летописни и документални извори (с. 394). В Малоазийската българска държава били включени християнски славянизирани българи от Балканския полуостров, тюркоезични българи, къпчаци, кумани и др. За съжаление, авторът не навсякъде посочва източниците за сведенията, които дава, и за заключенията си (като напр. за град Булгар и за славянизираните българи) не е посочено откъде са данните.

Татарлъ изказва предположението, че е възможно една част от българите около Булгардаг да са се преселили в Западна Мала Азия и да са поставили основите на Айдънското княжество. Друга част останали в Южна Мала Азия и се разселили в съседните Чукурова и равнината на Коня и постепенно се асимилирали. Вероятно други продължили да съществуват като т.нар. караманлии, говорещи тюркски, а изповядващи християнска религия (с. 394).

Качествен критичен преглед на значителна част от литературата, свързана с българите предимно в Северозападна Мала Азия през XVII — първата четвърт на XX в. прави Боян Гюзелев (Б. Гюзелев, 1989, 44 — 56). Той систематизира и статистическите данни за броя на българите там и за преселените в България и Гърция българи в края на XIX и началото на XX в. Но надали за начало на българско присъствие в Анадола може да се смята преселването на значителен брой южни славяни ок. VII — VIII в. (с. 44). Ние посочваме тук податки за някои по-ранни заселвания (вж. Извори за българите до XIII в.).

Б. Гюзелев отбелязва, че за българите около Българската планина има предположение, че са тюркоезични българи, чиито потомци може да са караманлиите (с. 44). Текстът на нашия летопис опровергава някои страни на това предположение. Според Ходжа Деххани, когато предците на караманците идват в Мала Азия от Ширван и усядат в южната част на полуострова (по наши хронологични уточнения ок. 1217 — 1228 г. сл. Хр.), те заварват българите в и около Българската планина и дори една година се сражават с тях (вж. тук Българите през XIII в., ŞKOT — 1946 — 15_{10-22} и 15_{32} — 16_{1-2}). След това караманци и българи влизат в съюзни, а може би и във васални отношения и извършват съвместни военни действия непрекъснато от XIII докъм първата четвърт на XVI в. Обект на отделно изследване може да бъде въпросът дали по-рано предците на тези българи не са били съседи с прадедите на караманците в Ширван и около Елбрус.

За караманлиите Гюзелев пише, че са тюркоезична християнска народност, която до 1922 — 1924 г. живее в Мала Азия (Кайсери и Североизточен Анадол) (от изложението на самия автор се разбира, че става въпрос за Северозападен Анадол, бел. К.В.) и в Цариград, когато били насилствено преселени в Гърция. Към началото на XX в. те били 100 — 150 хиляди (с. 44, бел. 3).

Струва ни се, че авторът не би следвало да игнорира като причина за преселване на българите в Мала Азия военната. Войскови части с различен народностен състав са се придвижвали и заселвали и в границите на Османската империя. Но той правилно подчертава като съществен фактор за емигриране икономическият (с. 45). Интерес буди фактът, че (ок. 1809 г.) българи от с. Новаково, Асеновградско, се изселили в Анкара и се завърнали тук след 9 години (с. 45, бел. 10).

Гюзелев обръща внимание, че през 1807 г. пръв дава описание на с. Късъ Дервент френският дипломат Ж. М. Танкоан, но книгата му е издадена през 1819 г. (с. 46, бел. 13). Той се спира на преселването на българи от Димотишко, Ивайловградско, Гюмюрджинско, Чирпанско, Пловдивско, Хасковско и Старозагорско и от Костурските села в Северозападен Анадол.

Но авторът регистрира и обратния поток — към края на XVIII в. българи от Анадол образували две селища в Силивренска и Чорленска каза. Българи от Мала Азия създали в 1804 г. колонията Балта Чокрах, а през 1860 — 1861 г. — селището Николаевка, Перекопски уезд, с 90 жители българи и гърци (с. 47).

От 1878 —79 до края на века в България се заселили ок. 2000 малоазийски българи (във Варненско, Провадийско, Свищовско и Бургаско, с. 47). Тези факти, систематизирани от В. Гюзелев по данните на Л. Доросиев, В. Кънчов, Л. Милетич и др. се отнасят предимно за български селища в Северозападен Анадол.

Авторът пояснява, че българите присъствали във всяко от османските преброявания на населението (с. 48). Според таблица 1, във вилает Айдън, където са се подвизавали българите от „Историята на Караман“, българите намалявали: през 1893 г. те били 428 души, а през 1914 г. — 169; а във вилает Хюдавендикяр (Бурса), където също действали българи от нашия летопис, броят им се увеличавал — през 1893 г. били 1284, а през 1905 г. — 4996. В Халеп, където също са се сражавали българите на Шикяри, през 1911/1912 г. имало 2293 българи, а през 1914 г. — 1956 души (с. 48). Те били на временна работа.

Някъде част от българите са попаднали в графата „гърци“.

От 20. 03. 1914 г. до началото на лятото от Мала Азия дошли в България 6255 души. През о-в Лесбос и Цариград избягали с гърци още. До края на годината дошли всичко 7000 души. Българи от Анадола идвали до 1926 г. Особено много дошли при прогонване на гърците от Турция между 1922 и 1924 г. В останалите години пристигали единични семейства и гурбетчии (с. 49).

Първоначално малоазийските бежанци били настанени в Гюмюрджинско и Ивайловградско — 4443 души (1046 семейства). След загубване на областта в 1919 г. по места останали само в Ивайловградско. Другите получили земя в Поморийско, Айтоско, Харманлийско, Новопазарско. В таблица 2 (Статистическо преброяване на бежанците) забелязваме, че до началото на 30-те години най-много български семейства от М. Азия били настанени в Мъстанлийски окръг (564), след това в Бургаски (461) и Хасковски (312); в Шуменско се заселили 148 семейства, във Варненско — 94, а на други места — 46 семейства — всичко 1625 домакинства.

Сред бежанците от Мала Азия смъртността била висока. През 1914 г. в България влезли 7000 анадолски българи, а в 1928 г. останали живи ок. 5515 (с. 50).

Таблица 3 показва, че до края на 1926 г. в България от М. Азия дошли 1564 семейства (7139 души), като средно на едно семейство се падали по 4,56 члена. Най-много семейства се преселили в 1914 г. (1209, организирани с кораби от българското правителство), а през 1924 г. — 206 (тогава цялото християнско население било принудено да напусне М. Азия).

Населението на цели български селища вероятно се насочило между 1922 и 1924 г. към Гърция. Авторът счита, че с тези българи-гъркомани броят на българите-християни в М. Азия бил над 12000.

Б. Гюзелев отбелязва етнически компоненти в някои селища, свързани — по наша преценка — пряко или косвено с българите в и около Българската планина.

В Каза Измит българските жители на с. Къз Дервент вер. се изселили в Гърция между 1922 и 1924 г. В края на XIX в. брояло 400 къщи. С. Ени кьой, близко до Къз Дервент, вероятно имало същата съдба, края на XX в. брояло 300 къщи. В каза Бандърма и каза Гьонен с. Маната (близко до Байрамич) имало 100 къщи. В България преселници не дошли, вероятно се преселили в Гърция.

Във вилает Хюдавендикяр една от християнските махали на град Бурса се наричала „Булгар махлеси“, но била населявана от тюркоезични караманлии. XVII — XIX в. масово заселване на българи в града нямало. Тук дошли само отделни семейства, главно гурбетчии. В гр. Михалич (днес Караджабей, на запад близко до Бурса, на изток от ез. Маняс) се заселили немалко българи, които се претопили сред караманлиите, представляващи мнозинството от християнското население на Михалич. Същото станало в Касаба, намиращо се на юг. Български примеси, според Кънчов, имало и в няколко караманлийски села около Михалич. (На североизток от Ескишехир има и Михаличчик, вж. Еремеев, 1973, $В_4$).

Кънчов вярвал, че в казите Ени шехир и Ески шехир на юг от ез. Изник имало „запазени доскоро български преселници“. Малоазийски българи разказвали, че в Бурсенско имало повече от 20 български села с население 11 — 12 хиляди души.

Имало непотвърдени данни за български поселения между Измитски залив и Черно море и за околностите на черноморския град Зонгулдак (с. 54).

Б. Гюзелев обръща внимание, че през 1914 г., наред с жителите на българските колонии в Мала Азия, насилствено били принудени да напуснат и българи, пръснати по различни други селища. Сред тях били 4 семейства от гр. Кемер, както и от околните села Кара бунар — 57 души (11 семейства) и Идиршид — 27 души (8 семейства). Прогонени били и 17 македонски българи, живеещи в Измир.

Три от селищата с име Кемер в Анадола са в полето на военните действия на българите от „Историята на Караман“ — едното е на югоизток от Айдън, на север от Мугла (Еремеев, 1973, $Г_3$), второто е на юг-югозапад от Анталия (Еремеев, 1973, $Г_4$) и третото е на север от Баба Кестел, близко до него (Еремеев, 1973, $Г_3$).

Отделни български семейства били изгонени от Бурса, Едремит и дн. градове и села.

Авторът пише, че българите гъркомани имали различна съдба. Известен брой малоазийски българи останали в селищата си след 1914 г. Повечето се обявили за гърци, за да не бъдат лишени от имотите си. Другите не били изгонени, защото в преброяването фигурирали като гърци. При прогонването на цялото християнско население от Мала Азия през 1922 — 1924 г. всички трябвало да напуснат Турция. Тогава ок. 1500 души се насочили към България. Много повече потеглили към Гърция (населението на Къз Дервент и Ени кьой, Измитско, на Енидже, Лиман, Горно и Долно Япиджа кьой, Маната и Байрамич, каза Бандърма, българите от гр. Гьонен и др.). Може би преселници от тези села били настанени в Западна Тракия и предпочели да останат на гръцка територия, вместо да емигрират повторно. Напр. към 1920 г. 30 — 40 семейства малоазийски българи, настанени в гръцките села из Гюмюрджинско, се обявили за патриаршисти.

Преселването на българи гъркомани в Гърция между 1913 и 1924 г. не било явление, характерно само за Мала Азия. В Гърция попаднали и патриаршистите от Струмица и Струмишка каза.

Т. Симовски пишел, че в селата ок. гр. Гумендже (дн. Гумениса) — Възгалци, Дъмбово, Либаево, Кушиново и Геракарци — били колонизирани главно през 1924 г. с бежанци, говорещи смесен славяно-тюркски език. Наричали ги „трака-трука“ и произхождали от Анадола. Авторът бил убеден, че езикът им имал черти на македонските говори и техните прадеди били преселени в Мала Азия преди 900 години от областта Меглен (Симовски. 1978. 226, 267 — 299).

Накрая Б. Гюзелев подчертава, че изследването на българските колонии не означава край на наличието на българи в Мала Азия. Освен това, успоредно с емигрирането на българите-християни още около 1880 г. в Анадол започнали по различни причини да се заселват българо-мохамедани (помаци). Числено тяхното присъствие надвишавало това на българите-християни... (с. 55).

Някои автори са обърнали внимание в изследванията си на Българската планина, която често е арена на действия в „Историята на Караман“, а и в други извори. През последните десетилетия в Турция някои са склонни да извеждат името ѝ не от българите, които са я населявали, а да дават други етимологии като Бол кар дагъ (Bol kar dağı — Планина с изобилен сняг) или Бога дагъ (Boğa dağı — Бикова планина, boğa означава бик). Дори тези нови имена на планината четем върху най-новите карти на Турция (срв. Turcja, 1986, Еремеев, 1973; Турция, 1981), за разлика от по-старите (вж. Justus Perthes, 1905, № 59. Klein Asien, където не само планината е отбелязана като Bulgar dagı — Българска планина, но е регистриран и Bulgar madeni — българският рудник) и др. п.

Едни считат, че Bulgar dağı е само онази част на Аданските Тороски планини, която се намира западно от прохода Кюлек (вж. Bulgar Dağı, Bulgar Ma^cdeni, IA. C. II, 1949, 796, № 124 и 125).

Тороските планини са от най-важните планински вериги на Турция. Простират се в Южен и Източен Анадол, по протежението на Средиземно море. Делят се на 3 клона:

— Западните Тороски планини се намират от двете страни на залива Анталия. Стигат до околностите на езерата. Образуват местността Теке и планината Ичел.

— Средните Тороски планини се простират между платото Ташели (точно срещу остров Кипър) и платото Узун Яйля (на североизток от град Кайсери). Най-високите им върхове са Булгар Дагъ (3585 м) и Аладаг (3734 м), на североизток от Българската планина.

— Източните Тороски планини са масив, който се извисява след Узун Яйля. Най-външната редица образуват планините Аманос, в околностите на залива Искендерун. Най-източните Тороски планини като лък обграждат от юг Източен Анадол. Най-високата им точка е в местността Хаккари — в. Джило (4168 м), на юг от източната част на езерото Ван, близко до границата с Ирак и Иран. (Вж. КА, 1968, 1118.)

В „Историята на Караман“ са описани сражения и действия на българите и в трите клона на Тороските планини (бел. К.В.).

Татарлъ счита, че в средновековната тюркска литература названието Булгардаг има много по-широко съдържание, отколкото сега. То се отнася едва ли не за целия Тавърски планински масив. (Вж. Татарлъ, 1982, 390).

По повод на споменаването на Българската планина в „Данишменднаме" Осман Туран пише, че в този извор и в първите османски съчинения планините на юг от Трабзон се наричат Булгар или Бургар Дагъ. И в селджушките извори в Тороските планини има една споменавана с днешното си име Българска планина (Булгар дагъ). Тя вероятно е свързана с тюркски или със славянски българи. Но Българската планина на юг от Трабзон изглежда че повече е свързана с древното си име Пархар, отколкото с името Булгар. Преди Пархар тези планини носели името Paryadres (Turan, 1971, 125, 134). Простирали се по левия бряг на р. Чорох откъм Трабзон докъм Артвин (вж. Die Welt der Antike, 1958, 7H2, S. 48).

Като имаме предвид, че Еремеев и Ийнанч сочат още през 530 г. сл. Хр. български преселения в района на Трабзон, р. Чорох и Горен Ефрат (Еремеев, 1971, 54 — 57; Yinanç, 1944, 167) и споменаването на тамошната Българска планина у Нешри, Ашък Пашазаде и други автори, допустимо е да мислим, че и тази планина е свързана с името на българите поне от VI до XV век непрекъснато.

Някои учени са обръщали внимание в изследванията си и на Българския рудник (Bulgar ma'deni), който се намира в Българската планина. За Българския рудник (Bulgar ma^{c}deni) или за рудника в Българската планина (Bulgar dagı ma'deni) е отбелязано, че е „прочут оловно-сребърен рудник на северния склон на Булгар дагъ, южно от големия път на кервани от Кон̆я Ереклиси до прохода Кюлек, югоизточно от Улу къшла". Бил разработван с прекъсване от 1825 г. до Първата световна война. Още в средните векове Ибн Фаз̇л алла̄х говори за сребърен рудник в околностите на [славянската крепост Лу'лу'а] и това е същият Булгар ма'дени. (Вж. Bulgar Dağı, Bulgar Ma^{c}deni, IA. C. II, 1949, 796.)

Ние уточняваме, че за времето след 2. X. 1266 или 15. VI. 1276 г. сл. Хр. Гордлевски отбелязва, че емирът на Нигде (а в Нигде е имало джемаат Таифе-и Булгарлу, бел. К.В.) бейлербеят Шерефеддин Хатироглу, организирал метеж срещу монголците, бил заловен от „кутвала" (коменданта на крепостта, градоначалника, общинския управител) на Булгар маден (Българския рудник). (Срв. Гордлевский, I, 1960, 117 и 184; Ibn Bibi, 1996, II, 14, 183 — 184.)

И Гордлевски, като отблизко запознат очевидец отбелязва, че там в началото на XX в. се извършвало ръчно примитивно добиване на руда.

Описвайки пътуването си в Анадола, Гордлевски изказва мнението, че българите около Булгардаг са заселени във византийско време:

„Веднъж аз преминавах през планините на Централния Тавър, през Булгар мадени (Българския рудник). Някога във византийската епоха тук следва да са били поселени българи — еретици или „бунтовници“, отдавна е изчезнала и следата от тях и жителите — погърчени българи — говореха вече само по турски. Поведоха ме в шахтата, но отгоре капеше вода, свещта гореше мъждиво, така че така и аз нищо не видях“ (Гордлевский, III, 1962, 12 — 16).

Не можем да подложим на анализ тук, на това място, пасажите от съчиненията на всички автори, които са писали за българите от и около Булгардаг и за български преселения в районите, в които са действали и живели тези българи. Ще посочим само, че освен указаните по-горе съчинения, сведения за славянски и български преселения в Мала Азия, предимно в Южен Анадол, до XIII в. са използвали или изложили в публикациите си Ив. Божилов (Божилов, 1995), З. В. Тоган (Togan, 1970, I, 34, 168 — 169, 171, 195, 209), Е. Селян (Селян, 1984, 124 — 126), Дм. Еремеев (Еремеев, 1971, 54 — 57, 112), М. Х. Ийнанч (Yinanç, 1944, 167), С. Овнанян (Овнанян, 1968, 17 — 18, 20, 21 — 22, 24), Б. Пиотровский (Пиотровский, 64, 1988, 97, 117 — 120), Г. Острогорски (Острогорски, 1969, 114, 132, 145, 176), В. Златарски (Златарски, 1970, 222 — 223), О. Туран (Turan, 1971, 23, 125, 134), В. Гарбузова (Гарбузова, 1959, 81 — 82, 187), И. Меликоф (Melikoff, I, 1960, 126, 440; II. 1960, 196, 264), М. Ерьоз (Eröz, 1983, 17 — 20) и др.

За българите, Българската планина и Българския рудник в Южен Анадол през времето, което обхваща изложението на „Историята на Караман“ от началото на

XIII докъм началото на XVI в., са писали по-кратко или по-подробно: за XIII в. Осман Туран (Turan, 1971, 452, 479, 512), Руди Линднер (Lindner, 1983, 80), Зеки Веледи Тоган (Togan, 1970, I, 253, 317), М. Дж. Ш. Текиндаг (Tez 1622, 96 — 103) и др.; за XIV в. — М. Дж. Ш. Текиндаг (Tez 1622, 96 — 103), И. Трифонов (Трифонов, 1933, 36 — 37), П. Тивчев (Тивчев, 1974, 10, 21, 26), Л. Доросиев (Доросиев, 32 — 33) и др.; за XV в. — М. Дж. Ш. Текиндаг (Tez 1622, 96 — 103), П. Коледаров (Коледаров, 1939, 4 — 5), Узунчаршълъ (Uzunçarşılı, 1937, 24; Uzunçarşılı, 1969, 178, Not 1), Фарук Сюмер (Sümer, 1972, 341) Руди Линднер (Lindner, 1983, 80) и др.; за XVI в. — Фарук Сюмер (Sümer, 1972, 341), Исмаил Шахин (Şahin, Mart 1982, 288) Мехмет Ерьоз (Eröz, 1983, 17 — 20) и др.

На всички тези автори и на изследванията им ние сме обърнали повече или по-малко внимание тук в изложението за българите до XIII в., за българите през XIII в., през XIV, през XV и XVI в.

На българите, Българската планина и Българския рудник в Южен Анадол са отделили място в проучванията си и изследвачите на времето след първата четвърт на XVI век до наши дни, т.е. на времето след като завършва изложението на събитията в „Историята на Караман“. За българите в Южна Мала Азия, за лични и бащини имена, джемаати (общности) и топоними, включващи етнонима *булгар* през XVI в., след втората четвърт на XVI в. са писали Рагъп Йонен (Önen, 1958, 108 — 110), Халит Онган (Ongan, 1974, 9 — 457), д-р Илхан Шахин (Şahin, Mart 1982, 288), проф. Ибрахим Татарлъ (Татарлъ, 1982, 385 — 396), проф. д-р Мехмет Ерьоз (Eröz, 1983, 20 — 21, 50 — 63).

До проблеми, свързани с българите-християни през XVII век в района на Коня и Спарта, както и с Българската планина, са се докосвали М. Месуд Коман (Koman, KM, № 3, 1936, 180 — 183), проф. д-р Мехмет Ерьоз (Eröz, 1983, 19, 55, 58 — 59) и др. На българите в Западен Анадол през това столетие най-много място е отделил Лука Доросиев (Доросиев, 51 — 53, 57). Върху българските колонии предимно в Северозападна Мала

Азия през XVII — първата четвърт на XX в. се спира Боян Гюзелев (Гюзелев, 1989, 44 — 56).

Не сме открили изследвания за българите и Българската планина в Южен Анадол през XVIII в. За българи в западната третина на полуострова през това столетие са писали П. Р. Славейков, К. Иречек, Л. Милетич, В. Кънчев и др., но най-много Лука Доросиев (Доросиев, 40, 51, 54).

Сред изследвачите, които се занимават с Българската планина, българските страни (земи), Българския рудник, Булгаркьой и др.п. в Киликия и Тороските планини във връзка с XIX в. са Али Риза Ялман (Ялкън) (Yalman, 1977, I, 222 — 223, II, 53 — 57), С. Овнанян (Овнанян, 1968, 22 — 23) и отново проф. д-р Мехмет Ерьоз (Eröz, 1983, 19). За български селища в западната третина на Анадола през XIX в. пишат д-р Салватори, Танкоен и по-обстойно Лука Доросиев (Доросиев, 40, 41, 51 — 53, 57, 79 — 82, 82 — 86).

Някои учени, краеведи и пътешественици, са писали за българите и Българската планина през XX в. За българи в Бурса и в махалата Булгарлу на Бурса, за запазени български села в Западна Мала Азия, за погърчени българи, изгубили езика си, разказват Н. Макогон, Лука Доросиев и Мехмет Ерьоз (Н. Макогон, Сп. Сила, год. II, бр. 24, 1920, 6 — 8; Доросиев, 48, 119; Eröz, 1983, 21 — 22). За преселване на българи-мохамедани от Меглен в Македония в областта на Анталия и Спарта в Турция през 1924 и 1925 г. пише Кирил Младенов (Младенов, 1936, 20).

Потомци на българи срещат при пътуванията си в Тороските планини, на яйляка (мястото за лятно стануване) Варсак в казата Коркутели на Анталия и в Силифке Рамазан Оглу Ниязи бей и проф. д-р Мехмет Ерьоз. Последният пише и за български джемаати (общности), които летуват и зимуват в Адана, Мараш, Кусун (Тарсус), Балъкесир, Бурса и Анкара (вж. Eröz, 1983, 20 — 23). Татарлъ споменава за руини на средновековен град Булгар близко до Бозкър в наше време. (Татарлъ, 1982, 391).

Най-подробни описания на Българската планина, върховете ѝ (един от които е Булгар Бозоглан), на яйлите ѝ (една от които е Булгар сую), на реките ѝ и на чергарите и юрюците, които живеят в нея, дължим на краеведа Али Риза Ялман (Ялкън), който е обходил Българската планина и околните планини през 1928 — 1931 г. Същият автор разказва и за гробницата на Булгар Бозоглан деде в Българската планина, за село и езеро Балкар в планината Нурхак, за Фарсаклъ Иигит ага в планината Козан. При теренни проучвания той е записал и стихотворения, в които се възпява Българската планина. (Yalman, I, 1977, 167 — 179, 220, 223, 233, 274 — 275; II, 1977, 303, 394, 509). Споменавания на Българската планина, Българския рудник в Южен Анадол, на Българската планина при Трабзон срещаме още у В. А. Гордлевски (Гордлевский, 1960, 184; 1962. III. Анатолия, 12 — 16), Дм. Еремеев (Еремеев, 1973, 11 Г6), проф. д-р Мехмет Ерьоз (Eröz, 1983, 19), в някои географски карти от нашия век и на други места.

Към българите, преселени в късното средновековие в други райони на Мала Азия (Бурса, Балъкесир и пр.) учените са проявили интерес още в началото на миналия век (вж. Доросиев, 38, 39 и сл.) Но книжнината, с която разполагаме до сега показва, че изглежда едва през нашия век изследвачите са обърнали внимание на Българската планина в Южен Анадол, на българите, обитавали тази планина и околностите ѝ и на Българския рудник в тази планина.

Учените, споменати досега, имат определен принос в осветляването предимно на единични обстоятелства, а в по-малка степен в осветляването на група от проблеми, свързани с Българската планина, българите и Българския рудник. Колкото до произхода на българите в Южен Анадол, за него са изказани предимно предположения, а категоричните твърдения за славянския език и християнската религия на тези българи не се подкрепят от позоваване на конкретен извор.

Изглежда, че никой не е проследил българските преселения в района на Българската планина в Южен Анадол до XIII в., за което ние правим плах опит по-нататък.

Много учени са писали, че краткият и разширеният турски варианти на „Историята на Караман“ имат общ произход, но ние привеждаме и доказателства за това (Венедикова, 1984, 44 — 55).

На нас принадлежи началният опит да се докаже общият произход на сведенията за българи в краткия и разширения турски вариант на летописа (Венедикова, 1987, 88 — 106), както и общият произход от един първоизточник на сведенията за българи в персийския, краткия турски и разширения турски варианти. (Вж. тук по-нататък „Най-ранният ръкопис на „Историята на Караман“ е вариант на персийски език от 25. XII. 1517 г.“)

Ние проследяваме кои са указаните в „Историята на Караман“ белези за държавност сред българите и кои белези липсват (Венедикова, 1982, 57 — 69), какви са били отношенията между българите в Тороските планини и между караманците — най-силната тюркска династия на полуострова откъм средата на XIII докъм средата на XV в. (Вж. Венедикова, 1989).

И основният проблем, разгледан в тази наша работа — каква е географската среда, в която живеят и действат българите, според краткия вариант на „Историята на Караман“ — не е изследван от друг автор по протежението на целия летопис. Досега са вземани предвид само отделни малко на брой сведения за българи от летописа, а не всичките.

Не е проследяван от началото до края на съчинението въпросът за въоръжението на българите, за българските владетели, за по-известните владетели и знатни личности от други племена, народи и държави, свързани с българите.

Не са пояснявани термините, употребени във връзка с тези наши сънародници в Мала Азия.

Не са правени опити да се установи чрез коментар от изследвания и извори към текста на летописа времето на всяко действие на българите, какъвто опит — на места по-успешен, на други — в по-малка степен — направихме ние.

Приканваме читателя да проследи малко по-нататък старанията ни да решим, доколкото е възможно, указаните проблеми, свързани с българите.

По въпроса за езика, религията и произхода на тези българи можем само на конкретни отделни места в тази работа да привеждаме оскъдни данни от извори и мнения на учени, невинаги подкрепени от цитиране на източник. В краткия вариант тази тема не може да се проследи и не намира решение чрез анализ на сведенията за българите. На нея не може да бъде посветен отделен параграф тук.

ИЗВОРИ ЗА ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРИТЕ В МАЛА АЗИЯ ОТ ДРЕВНОСТТА ДО НАШЕ ВРЕМЕ

При подбора на изворите за българите в Мала Азия сме се стремили да обхванем не всички източници за нашите сънародници там, а предимно онези, които могат да́ имат отношение към районите, в които са живели и действали българите, описани в „Историята на Караман“, онези, в които се срещат имената на селища, споменати в летописа, както и онези, които позволяват да се направят някои заключения по аналогия, свързани с българите в проучвания от нас летопис. Стремили сме се да отделим повече място на по-малко известни у нас автори и откъси от съчиненията им.

Отдавали сме предпочитание на някои немного често използвани у нас източни летописи и трудове, пътеписи, надписи, документи, шериатски регистри, вакъфски актове, на устни сведения от теренни проучвания и разкази и спомени на българи от Мала Азия, на разкази и бележки на хора, живели и работили в Анадола и други подобни, на хора, изпратени на заточение там...

Извори за българите от II в. пр. Хр. до XIII в. сл. Хр.

Не са малко източниците, в които се разказва за преселения на българи от Балканския полуостров, от района на р. Волга, от и през Кавказ в Южна Мала Азия и в останалите части на полуострова, за наличието на българи и славяни там и за техните военни действия, за Българската планина, българската граница, страната

Булгар и за славянски крепости в Южен Анадол, от древността (II в. пр. Хр.) до XIII в., когато започва изложението на историята на българите в и около Българската планина в „Историята на Караман“.

Сред авторите и съчиненията за българите можем да отбележим арменския историк Мовсес Хоренаци („История на Армения“), арабския историк и богослов Абу Джафар Мохаммад ибн Джарир ат Табари, 838 или 839 — 923 г. сл. Хр. (всеобщата история „История на посланиците (пророците) и царете“) — „Тарих ар русул ва-л мулук“, чието изложение е доведено до 915 г. сл. Хр.), Захарий Ритор (Сирийска хроника, съставена в средата на VI в. сл. Хр), Прокопий Кесарийски („Война с готите“), византийския летописец Теофан, роден през втората половина на VIII в. — ум. 818 г. сл. Хр. („Хронография“, описваща събитията от 284 до 813 г. сл. Хр.), Патриарх Никифор, ум. 829 г. („Бревиарий“, обхващащ събитията от смъртта на Маврикий (602) до 769 г.), арабския историк Ибн ал Асир (Иззаддин Абу-л Хасан Али или Ибн Абд ал Карӣм Изз ад дӣн ибн ал Асӣр аш Шайба̄нӣ), род. на 13. 05. 1160 г. в Месопотамия, ум. през май 1233 г. сл. Хр. в Мосул („Пълна история — „Ал-кямил фи-т тарих“ или „Та̄рӣх̮ ал ка̄мӣл“ — история в 12 тома от сътворението на света до 1230 — 1231 г. сл. Хр.), Михаил Аталиат, роден в Анталия, Памфилия, през първата половина на XI в. (недовършена „История“, обхващаща периода от 1034 до 1079 г. сл. Хр.), Хрониката на Скилица — Кедрин (Георги Кедрин, живял в края на XI и началото на XII в., написал компилативна хроника от Сътворението на света до 1057 г.; за времето от 811 до 1057 г. Кедрин предал почти буквално хрониката на Йоан Скилица; 1057 — 1078 г. Продължител на Скилица), Блазиус Клайнер, съставил „История на България“ в 1761 г., „Данишмендname“, епическо произведение, разказвано в устна форма през XI и XII в. и записано за пръв път в началото на XIII в., Абу Мансур ал Хазини, автор на летописа „Забележителни дни на Селджушката държава“, Историята на Ибн Биби — основен извор за анадолските селджуци от 1192 до 1280 г. и пр.

[illegible] винаги е бил и е [illegible] така и за нас българите. [illegible] средновековни летописци. [illegible] на славяно-българската [illegible] славяни постепенно е приела име- [illegible] въпросът за българите в Анадола откъм VII [illegible] често може да е преплетен или идентичен с [illegible] за славяните там.

Източниците и изследвачите посочват два пътя на движение и заселване на българи в Мала Азия. Единият е от северозапад, от Европа и българските земи на Балканския полуостров. Тук поне от V в. започват да се заселват прабългари и създават през 681 г. Българската държава. Част от българите на Балканския полуостров непрекъснато през вековете се е заселвала в Анадола.

Вторият път на движение и заселване на български племена в Мала Азия е от североизток, от Приазовието и Кавказ, от Долна Кама и Средна Волга.

Славяните са попадали в Малоазийския полуостров през южноруските степи и през Балканите. (Вж. напр. Еремеев, 1971, 152.)

Турският учен проф. д-р Зеки Веледи Тоган споменава за придвижвания от Северен Кавказ към Анадола на племена, свързани с прабългарите, през време далеч преди новата ера. Той излага следните интересни мисли:

„Когато ***скитите*** (Sakalar) идват към Източна Европа, те подгонват ***киммерийците*** (Kimmerler), които живеят в Северен Кавказ, към южната част на Кавказ и към Мала Азия. Гръцкият автор Прокопий показва тези ***киммерийци*** като прадеди (деди — dede) на по-сетнешните българи. Подобно на това и иранско-хазарското предание говори за ***кимāрийците*** (Kimâri'ler) като прадеди (деди) на българите, но няма друго доказателство, което да потвърди това...“ (Togan, 1970, I, 34).

М. И. Артамонов (1974, 23) отбелязва: „От древноизточните извори е известно, че кимерийците са се появили в Мала Азия в 20-те години на VIII в. пр. Хр.“ В такъв случай може би ние би следвало да отнесем тази първа поява на прадеди на по-сетнешните българи в Анадола около това време.

Проф. Тоган привежда доказателства, че още по времето на Александър (Велики, 356 — 323 г. пр. Хр., бел. К.В.) българи и хазари са се намирали в Хорасан (в Североизточен Иран, Северозападен Афганистан и Южна Тюркмения, бел. К.В.) и че тези тюркски племена може да са дошли в басейна на Волга след завоеванията на Александър или някои части от тях може да са дошли там още по-рано, заедно със скитите (Togan, 1981, I, 169, 21).

Позовавайки се на труда си върху Ибн Фадлан и на Marquart, Тоган отбелязва:

„А бороч'ите (борочоглу, борчалиите) — „Boroç (Boroçoglu, Boroçalı/lar)", които са един друг клон от българите, са упоменати още в съчинението на Птоломей (100 — 170 г., КА, 1968, 947) в качеството на племе (kavim), което живее в басейна на Волга (Edil)." Това племе би могло да се свърже и с Алп Барадж. За него се разказва в епоса на прабългарите от 882 г., засягащ и по-ранно време. Според Ф. Нурутдинов, Алп Барадж е езически прабългарски бог (дух), който с присъствието си осигурява спокойствието на страната, града, дома (вж. Бащу, 1997, 156; Иман, 1993).

По-нататък, използвайки „Огузнаме"'то („Сказанието на огузите"), авторът засяга и времето на Александър Велики:

„Бях споменал на стр. 21 доказателствата, че българите и хазарите още по времето на Александър са се намирали в Хорасан.

Тези тюркски племена (boylar) може да са дошли в басейна на Волга или някои части от тях може да са преминали по-рано, заедно със скитите (Sakalar). Вероятно в Огузкия дестан (епически разказ, поема, сказание, бел. К.В.) българите се споменават като едно местно племе (kabile), което живее преди Огуз хан в басейна на Волга, и под едно архаично име като „Улу-Балугур", което има значение за българската история".

А ето и още някои аргументи, които привежда проф. Тоган на страница 21 и 22 и в бележките към тях (с. 404, бел. 67):

„Има и други предания за това, че хазари и българи едно време са се намирали в Хорасан". Тоган се позовава на J. Marquart, Streilzüge, 186. Той отбелязва и преданието на Ибн ал Калби за това, че хазарите и Барсулците (племената Барачоглу) — „Barsula (Baraçoğlu) lar", които са едно българско племе (семе, поколение — uruk) са се намирали заедно с хорезмийците. (Togan, 1970, I, 404 Not 67). Авторът обръща внимание на раздела „Хорезъм" у Якӯт ал Хамавӣ. По-нататък той отбелязва, че има башкирско народно предание, което разказва, че прадедите на „татари (сиреч българи) и мишери (Mişerler) са живели в околностите на Бухара и че имало едно лице на име Кенджо, което построило този град", цитирайки Muhammed Selim Ümidbay, Yadigar. Kazan. 1898. 46 — 47. Баскаков (233) определя „мишерите" като татари*. Тоган продължава:

„Има доказателства, които показват, че българи и хазари едно време са живели в южните части на Тюркистан и в Хорасан. Те употребявали (други звукове, бел. К.В.) вместо „ш" и „з" („ş", „z") в турски език... В такъв случай якутите и старите българи, а и онези стари тюрки, които са дали думите от тюркските (езици) на „ЛИР" („LIR") в китайско-корейските езици, след като са живели заедно някъде в южната част на Средна Азия, например в Памир — Тян Шан, са отишли на север." (Togan, 1970, I, 22).

Вероятно за годините 149 — 127 г. пр. Хр. Мовсес Хоренаци известява, че българи и вананди тръгнали от басейна на р. Волга, минали през Дербенд в Азербайджан и се настанили в полетата на Карс и Пасин (на югозапад от Карс) в Североизточен Анадол. (Цит. по Togan, 1970, I, 168.) Срв. още Овнанян, 1972, 19, 20; Ангелов, Гюзелев, 1966, 121.

Крепостта Карс се споменава в „Историята на Караман" (ŞKOT — 1946, 27$_{5-14}$) във връзка със събития ок. 1248 — 1255, 1256 или 1257 г. сл. Хр. Тогава бейовете на Караман, българската общност, кюрдски и тюркменски бейове завладяват Анкара от арменците неверници, а арменците, които дотогава владеели Анкара, избягали в крепостта Карс и я благоустроили.

---

* Тълкувателите на „Историята на Джагфар" обясняват, че „мишарите" са българи от областта Миша (Моджа, Муша), разположена между реките Ока и Сура. Също всички западни българи от „чирмзшите" били „мишари" (Иман, 1993, речник). *Бел. авт.*

Отново от Мовсес Хоренаци научаваме, че (ок. 123 — 110 г. пр. Хр.) при размирици в голямата Кавказка планина, в страната на българите, мнозина от тях се поселили за дълго време надолу от (на юг от) планината Кух, източно от езерото Ван, в плодородни и хлебородни места (цит. по Селян, 1984, 124 — 126.) Ок. 198 — 215 г. сл. Хр. част от тези племена извършили набези по границите на двамата арменски царе, някои били избити, а други — изтласкани до границата на „Мананали“ (Селян, 1984, 124 — 126. И през XI в. все още се откриват следи от тях в района на Карс (Togan, 1970, I, 169).

Точно в най-югозападната част на областта Васпуракан, на югозапад от езерото Ван е град Ширван. Вилаетът Ширван се споменава като място, от което е дошъл дядото на Караман, Садеддин (вж. ŞKOT — 1946, 9_{20}, 11_{15}). Но е възможно легендарният предец на карамanските владетели Ширван хан да е дошъл и от областта Ширван на Каспийско море в Кавказ, или от град Ширван в Хорасан в Иран, на изток от планината Елбрус и Каспийско море (срв. ŞKOT — 1946, 38_{30}).

От Табари (I, 884) е взето известието за сабирските тюрки, считани за едно от племената от българите на Волга. В 305 г. сл. Хр. сабири (или сувари) минали от северната част на Кавказ на юг от Кавказ и в басейна на р. Кюр, в 515 — 516 г., част от сабирите се промъкват в Кападокия, до вилаетите Анкара и Кастаному.

През 527 г. 100 000 ханета (домакинства) сабири управляват Арран и Ширван, а след 558 г. сабири и хазари управляват Васпуракан (басейна на ез. Ван) и Сиседжан (Карабаг, югоизточно от ез. Ван). (Срв. Togan, 1970, I, 171.)

Може би за същите сабири разказва и Теофан, във връзка със събития от 528, 520 и 527 г., но не посочва къде се намират (ГИБИ, Т. 3, 1960, 235).

Анкара и областта ѝ са арена на военни действия на българите на Шикяри през XIII, XIV, XV и началото на XVI век. А в османските регистри от XVI в. Анкара е посочена като едно от местата, в което летуват и зимуват български юрюшки джемаати. (Вж. Eröz, 1983, 21 — 22).

Опирайки се на изследванията на Н. Пигулевская и на сведенията на Захарий Ритор и Прокопий Кесарийски, И. Чеченов, Н. Анфимов, В. Кузнецов и А. Кудрявцев отбелязват, че българи, заемащи господстващо положение в Източното Приазовие и Причерноморие, от 499 г. нататък нахлували в Тракия, опустошавали Балканския полуостров, а в 539 — 540 г. проникнали в Мала Азия. Но авторите не посочват къде точно в Анадола са били българите (Пиотровский, 1988, 96 — 97, 115, бел. 8 и 9). Възможно е да става въпрос за преселването на българи от Византия в районите на Трабзон, р. Чорох и Горен Ефрат, което Мюкримин Халил Ийнанч и Дм. Еремеев отбелязват през 530 г. сл. Хр. (Yinanç, 1944, 167; Еремеев, 1971, 55). М. Ерьоз пояснява, че преди това тези българи-тюрки били разбити от византийските войски (Eröz, 1983, 17). Трабзон е един от двата района, посочени от Ерьоз като области с най-значителни български заселвания (Eröz, 1983, 4, 19). В Хрониката на Скилица-Кедрин (I pp. 651_{17-23} — 652_{3-12}) се разказва, че през 540 г. Мундо, началник на войската на Илирик, пленил много българи и изпратил в Цариград най-добрите. А Юстиниан I ги „разпръснал из Армения, Лазика и останалите провинции“ (ГИБИ, Т. 6, 1965, 204 — 205, 349, 61). Хребетът Лазистан (провинция Лазика) е успореден на р. Чорох, на север-североизток от нея, югоизточно от гр. Трабзон. Точно там се намирала една Българска планина (старата Paryadres, споменавана от Нешри и Ажъкпашазаде и идентифицирана от Туран. И Теофан (218_{31} — 219_{16}) отнася събитието към 540 г. (ГИБИ, Т. 3, 1960, 238 — 239). Ал. Бурмов счита, че годината е 530 (Бурмов, т. I, 1968, 61 — 62. Срв. и Ив. Божилов, 1995, 23, 57, бел. 79).

В „Историята на Караман“ Трабзон се споменава във въведението (ŞKOT — 1946, $7_{10, 11}$) във връзка със завземането на страните Трабзон и Синоп от „неверниците“

(през 1214 г. сл. Хр., бел. К.В.) от селджушкия султан (Изседдин Кейкавус I).

По този въпрос Ив. Божилов е много по-точен от Пиотровский, Ийнанч и Еремеев (Божилов, 1995. 23; 57, бел. 78). Използвайки Prokopius. De bello persico. II, 4:1, 163 — 164, и Бешевлиев, В. Първобългари. 1984, 16, той пояснява, че „през 539 г. (?) (пра)български групи достигнали до Галиполския полуостров, прехвърлили се на Азиатския бряг и след като разграбили близките околности, се завърнали".

Позовавайки се на Marcellinus Comes, Chronicon, p. 103; Ioannes Malala. Chronographia. Rec. L. Dindorf., 1831; Теофан, Theophanes, p. 219; История на България, т. 2, с. 63; Бешевлиев, Първобългари, 14 — 15; Gjuzelev, V. Les Protobulgares, p. 16 (бел. 48) Божилов посочва, че първото настаняване на българи в Мала Азия датира от 530 г. Гепидът Мундо разбил някъде из Тракия (пра)български отряд. Пленените (пра)българи и техният вожд (или владетел) били отведени в Цариград, показани в Хиподрума по време на триумфа и били изпратени в Армения и Лазика (Колхида) (Божилов, 1995, 23; 57, бел. 79). Цитирайки Vryonis. The Decline, p. 179, n. 269, Божилов отбелязва, че според някои изследователи тези (пра)българи били настанени в районите на Чорох, Ефрат и Трапезунд (Божилов, 1995, 23; 57, бел. 80).

И ние сме склонни да предполагаме, че може би става въпрос за същото преселение около р. Чорох, Горен Ефрат и гр. Трабзон, разширявайки някои пояснения към гръцки извори. Според Скилица-Кедрин (I, pp. 651_{17-23} — 65_{23-12}), през тринадесетата година (от царуването на Юстиниан I, 527 — 565), а според Ал. Бурмов (Избр. съч. т. I. С. 1968, 50 — 76, 61 — 62), не в 540, а в 530 г., Мундо, цар на Сирмиум (Срем) се присъединил към ромеите. Императорът го направил стратилат (началник на войската) на Илирик. При пристигането му насреща излезли множество българи. Той ги разбил и изпратил в Цариград най-добрите пленници, които императорът разпръснал из Армения, Лазика и останалите провинции (вж. ГИБИ. Т. 6. 1965, 204 — 205). Провинцията Лазика се уточнява като дн. Лазистан

(ГИБИ. VI. 1965, 349, 61, 205). А днешният хребет Лазистан е успореден на р. Чорох, намира се на север-североизток от нея и е югоизточно от гр. Трабзон. Освен това има и хр. Чорох на юг от р. Чорох и на север от Ерзурум. През него минава още една река Чорох (вж. Еремеев. 1973 Б$_{8,\ 9}$; В$_{8,\ 9}$). Следва да обърнем внимание, че според летописеца (пра)българите били настанени не само в Армения и Лазика, но и „в останалите провинции“, т.е. ние не знаем дали част от тези (пра)българи не са били настанени в Кападокия, Киликия, Сирия, Исаврия, Галатия, Ликия, Фригия — територии, в които по-късно са се подвизавали често или са живели българите, описани в „Историята на Караман“.

Теофан (218$_{31}$ — 219$_{16}$) отнася същото събитие към 6032, т.е. към 540 г.: Мундо (гепид или хун)... отишъл в Цариград и Юстиниан го направил военачалник на Иларик и го отпратил. При пристигането му в Илирик излезли българите в голямо множество, а той потеглил срещу тях и избил всички. Измежду пленниците изпратил в Цариград началника им, заедно с някои други пленници, които били прекарани през хиподрума. Пленените българи императорът изпратил в Армения и Лазика и ги включил във войсковите отряди (вж. ГИБИ, т. 3. 1960, 238, 239). Виждаме, че тези (пра)български заселници са били войници в Мала Азия. И българите на Ахмед Бей Шикяри са описани предимно като войници, които се сражават, от началото на XIII до началото на XVI в.

Относително близко до р. Чорох е град Хорасан. В „Историята на Караман“ четем за Хорасан при действията на Тимур на Изток и във връзка с военните действия на остатъците от последните караманци, а може би и на българи, през 1524 г., но вероятно става въпрос за областта Хорасан в Иран и Афганистан. (Вж. ŞKOT — 1946, 184, 208$_{6-7}$).

В „Историята на Караман“ (ŞKOT — 1946, 2$_{12}$) разказвачът разказва, че персийският шах Нушинреван умрял. Според Добрев, П. (Прабългарите. Произход. Език. Култура. Нов прочит. С., 1991. 196 стр. С. 17 — 22), поне два града в Дагестан са свързани с прабългарски заселници и с управлението на Хосров I Ануширван (531 — 579 г.). Позовавайки се на „Дербент-наме“ (Махачкала, 1980) — малка дагестанска хроника, написана през XVII в., той отбелязва, че град Булкар или Балк и много други кавказки градове възникнали по времето на Хосров I Ануширван. Хосров преселил значителни маси от Средна Азия и съседни с Бактрия територии към Дербент и Дагестан. Населението, което построило град Булкар или Балк дошло, според Дербент-наме, от изток, от областта Хорасан. Същото име носел един от големите хорасански, а преди това бактрийски градове — Балх (с. 17). В района на Кавказ Хосров построил, според Хрониката, над 160 града (в един от преписите — 360), повечето разположени да защитават проходите към Персия, особено големия Дербентски проход Каспийски врати — Чор. Между градовете, които Хосров създал или възстановил, бил град Хумар, чието име П. Добрев свързва с Хумаринското градище в Карачаево-Черкесия, „чиито стени са изградени както стените на Плиска“. Авторът счита, че град Хумар по времето на Хосров I бил заселен от племена, родствени с прабългарите или принадлежащи към прабългарския племенен съюз. Той отбелязва, че Дербент-наме потвърждава съобщенията на Захарий Ритор (сирийски хронист от VI в.) и на Михаил Сирийски за български градове в Кавказ още през 550 г. и през VI в. Тези българи познавали строителството и занаятите, потребни за отбрана, още от Хорасан. Добрев предполага, че град Булкар или Балк (погрешно Булхар, Балхуф и Булщер) бил на р. Сулак, близо до гр. Кумук (дн. Кумух) и че съответства на днешното дагестанско селище Балхар.

И голямата крепост Беленджар или Баланджар, споменавана в арабски източници от VII — VIII в., била в Северен Дагестан, където днес се намира Чирютското градище. От описанието на арабските походи личало, че Беленджер се намирал в съседство със Семендер (дн. Махачкала). При създаването на Беленджер участвали прабългарски заселници. Названието му Беленджер съвпада с името на един от клоновете на волжските българи, отбелязани от Ибн Фадлан (Тоган ги споменава като „беленури“, бел. К. В.). П. Добрев свързва тези селища с произхода на Аспаруховите българи.

Макар и да е възможно да не са напълно точно указани географски от Добрев местата на тези градове, те са били в Кавказ.

Проф. Златарски, позовавайки се на Marguart, Streifzüge, 490, 491) и на Табари (ум. 923 г.), отбелязва, че Хосров I Ануширван (531 — 578 г.) заповядал да издигнат стената пред Чор (днешният проход Дербент в Източен Кавказ) против нападенията на хазарите, българите, балангарите и аланите и чрез тази отбрана се чувствал силен да отблъсне искането на хаган Силджибу, който като господар на хазарите, българите и балангарите, изисквал изплащането на годишните пари, плащани дотогава на тези племена (вж. Златарски, В. Историята на българската държава през средните векове. Т. I. Ч. I. С. „Наука и изкуство“, 1970. С. 125. Същото у Бурмов, Ал. Въпроси из историята на прабългарите /1948/ — Избр. произведения. Т. I. С. 1968. С. 68). Златарски пише и за Българска планина на Кавказ около Елбрус, Кума и Кубан (1970. I. 1. 177 — 181).

Потвърждава се още веднъж, че в Източен Кавказ, в областта Ширван, както и в Карачаево-Черкесия по времето на Хосров I са живели прабългари и родствени на тях племена. В такъв случай, ако прадедите на караманците, описани в „Историята на Караман“, са дошли от Ширван и Елбрус на Кавказ в Мала Азия, те са били най-малкото съседи с потомци на тези прабългари. В нашия летопис Яриджани отбелязва, че дядото на родоначалника на Караманската династия Караман, Садеддин, е правнук на Ширван Хан и е дошъл в Мала Азия и произлиза от вилаета Ширван (ŞKOT — 1946 — 9_{17-20}). В писмо, изпратено от караманския владетел Мехмед I до селджушкия султан по Ибн-и Хотен (Бедреддин Хотени) става ясно, че легендарните прадеди на караманците Ширван Хан и Огуз Хан са живели през XI в. (вж. ŞKOT — 1946 — 38_{27-30} и коментар на К.В.). В писмото Мехмед I отбелязва, че Ширван Хан е дошъл от планината Елбюрз (ŞKOT — 1946 — 38_{30}).

Област Ширван има на западния бряг на Каспийско море, на юг от Дербенд (вж. Атлас по българска история. С. 1963. с. 12, Г$_{16}$). Град Елбрус е в югозападната част на Кабардино-Балкария, а планината Елбрус, 5642 м., в югоизточната част на Карачаево-Черкесия, където са изворите на р. Кубан (вж. Малый атлас мира. М. 1975. 19. В$_{1}$).

Друга планина „Елбурс“ обхваща от юг-югоизток като дъга Каспийско море. Град Ширван има в областта Хорасан в Иран, на изток от планината Елбурс и Каспийско море (вж. Карта на Иран. М. 1976, В$_{7}$).

Възниква и въпросът, съществува ли връзка между Българската планина на Кавказ, Българската планина на юг от Трабзон, която според Туран по-рано се наричала Paryades и между Българската планина в Южен Анадол, описана в „Историята на Караман“.

На Теофан дължим известието, че през 557 или 558 г. (? К.В.) император Констанс при поход срещу Славиниите (в областите на запад от Струма) пленил и подчинил много (хора). (Вж. Teoph. 347$_{6-7}$; ГИБИ, т.3, 1960, 260.)

У Скилица — Кедрин същото съобщение е показано през 16-тата година от царуването на Констанс (642 — 668 г.), т.е. в 658 г. (Вж. ГИБИ, т. 6, 1965, 213). Но ние не знаем къде точно е отвел Констанс пленниците си.

Отново от Теофан узнаваме, че (през 655, 665, 668 или 669 г.) предводителят на арабите Абдуррахман, син на Халед, по време на поход срещу Византия презимувал в нея. А славяните, които участвали във византийските войски, преминали на негова страна, отишли заедно с него в Сирия, а 5000 души славяни се поселили в областта Апамея, в селището Селевковол, вер. дн. Склебийе (вж. Teoph. 348$_{16-20}$; ГИБИ, т. 3, 1960, 260; Острогорски, 1959, 132).

Това място се пада на югозапад от Халеп, на юг-югоизток от Латакия и от Антакия.

Районите на Паяс, Искендерун, Халеп, на Хомс и Газиантеп са неведнъж арена на военни действия на българи в състава на сборната караманска войска, описани в „Историята на Караман“ от началото на XIII до началото на XVI в. Напр. около пролетта на 1363 или 1364 г. караманският султан Алаеддин, връщайки се от

Искендерун през Адана, идва в Тарсус със седемдесетхилядна войска, включваща и десет хиляди българи, и гуляе няколко дни с бея на българите и варсаците Яхши хан (ŞKOT — 1946, 117$_{11-15}$).

Като метежници срещу караманския владетел Аладдин ок. 1369 или 1370 г. в Паяс живеят един месец Асен, брат му Галенджо, племенникът му Бахтийар, син на Галенджо и беят на българите и варсаците около Тарсус Яхши хан (Бахшайъш хан) (ŞKOT — 1946, 153 — 155).

И проф. д-р Ерьоз подчертава наличието на българи-тюрки християни между Адана и Хатай (Хатай е между Антакия и Искендерун, бел. К.В.). Тук се намират градовете и местностите Караташ, Мисис, Джейхан, Дьортйол, Паяс и Искендерун). Но Мехмет Ерьоз счита, че част от българите — тюрки, куманите (къпчаците) тюрки, аварите, узите и печенезите, които са заселени между Адана и Хатай и в Североизточен Анадол, са изпаднали под влиянието на арменската църква. Техният роден език бил турският, Евангелията им били на турски език, богослужението им се извършвало на турски език. По-късно те имали вестници и книги, отпечатани с арменски букви (Eröz, 1983, 43 — 44). За връзка на арменците с българите красноречиво говорели две от наименованията на арменските поети, ашък, които пеели и декламирали на турски език, и свирели на саз, а именно *варсак* и *яншяк*. Думата *яншяк* — бърборко, гевезе, била разпространена в областта Айдън и сред турците в България. А думата *варсак* била знак за връзка с тюркизма на прабългарите (Eröz, 1983, 44, not. 35).

Във времето на Аспарух (678 — 688 г.) Юстиниан II преселил в Мала Азия 20 000 българи, по други данни 30 000 славяни, или множество славяни от Южна Македония, от Кавала до Солун (Вж. Доросиев, 35 и цит. там литература).

Според Теофан (364, 5), Юстиниан II в 687 г. прехвърлил конницата си от Мала Азия в Тракия, за да плячкоса българите и славяните. През 688 г. направил поход срещу Славиния и България. Юстиниан отблъснал българите, които го нападнали, и като стигнал до

Солун, пленил много славяни; едни с война, други доброволно, минали на негова страна, прекарал ги през Абидос и ги заселил в областта Опсикион (в Северозападен Анадол). На връщане в теснината на клисурата българите избили и ранили голяма част от войската на Юстиниан.

През 692 или 693 г. Юстиниан избрал от преселените македонски славяни (а може би сред тях да е имало и прабългари, бел. К.В.) 30 000 души, нарекъл ги отбрана войска, поставил Невул (Небул) за техен военачалник и ги използвал да се бие с арабите. Също преместил войниците, които от старо време станували в планината Ливан (на североизток от Бейрут). Според Златарски, сраженията били в Южна Мала Азия при Киликийския Севастопол, 20 000 славяни с Невул минали на арабска страна, императорът бил разбит и славяните минали в Кипър (Златарски, 1970, 222 — 223). А според коментара на българския превод на Теофан и Никифор, арабите били победени при Севастопол (вж. ГИБИ, Т. 3, 1960, 260, 266). Същите събития са описани и у Скилица — Кедрин (ГИБИ, т. 6, 1965, 214 — 215).

Също преместил войниците, които от старо време станували в планината Ливан (в днешен Ливан, на североизток от Бейрут и на изток от Триполи, на югозапад от Хомс). Той се отправил на поход срещу арабите и отишъл в Севастопол. У Острогорски (1959, карта 1 между с. 96 и 97) Севастопол е показан на запад от Сътвас. Също и арабите пристигнали там. Но Мохамед подкупил помагащия на ромеите военачалник на славяните с колчан с пари и той избягал при арабите с 20 000 славяни през 693 г. и обърнал в бягство ромеите.

Доколкото само Теофан съобщава, че Юстиниан погубил остатъка от славяните с жени и деца при Левката до Никомедийския залив, който е южно от Босфора, на Малоазийския бряг на Мраморно море, и е далечко от Севастопол, възможно е Юстиниан да е отмъстил не на останалите десет хиляди славяни — войници на византийска служба, а на жените и децата на двадеестте хиляди отстъпници, които може би са останали в Опсикион, или на част от славяните в Опсикион (бел. К.В.).

Юстиниан бил разбит и изгубил Южна Армения, която останала на границата между арабските и ромейските владения.

В 694 г. Мохамед се отправил на поход срещу ромеите, като взел със себе си бегълците славяни, които познавали добре Романия, и отвел много пленници.

Славяните бежанци били прекарани от арабите на остров Кипър (срв. Nicephorus Patriarcha, pp. 36_{12} — 37_{10}, Theophanes Confessor, p. 364_{5-18}; 365_{30} — $366_{6,\ 16-23}$; 367_{9-12}; ГИБИ. Т. III. 1960. 270 — 297; 265 — 266; Златарски. I. 1. 1970. 219 — 223).

Ив. Божилов свързва група от византийски печати (от времето ок. 694 — 695 г. сл. Хр.) със съдбата на преселените в 688 г. славяни (и българи). Изучавайки няколко групи от печати, свързани с лице на име Георги, и печати, свързани с войните от 694 — 697 г., Г. Закос и А. Веглери стигнали до заключението, че Георги бил натоварен с дейност по създаване колонии от чужденци в провинциите Витиния, Фригия (по-късно в Опсикион), Салутария (част от Опсикион), Азия (в Западна и Югозападна Мала Азия), Кария (на югоизток от Ефес), Ликия (полуостровът на запад от Анталия) и Кападокия (на югоизток от Анкара до Малатия). През 1986 г. и Н. Икономидис изказва съмнение по отношение твърдението на хронистите, че Юстиниан се е разправил с останалите славяни. Според него, останалите 10 000 славяни (и отчасти българи ?) не били избити, а разпродадени в робство и с тази разпродажба бил свързан Георги „от консулите“ (вж. Божилов. 1995. 23, 24; 57, бел. 85 — 95).

Възможно е заедно със славяните от Солунско и Кавалско, преселени от Юстиниан през Абидос, и използвани — според Златарски — в Южна и Югоизточна Мала Азия срещу арабите, да е имало и Куберови или Аспарухови българи, а може би и Куберови, и Аспарухови българи. Във всеки случай военните действия на тези славяни, а може би и на тези прабългари, са се развивали, според пояснението на Златарски, в Киликия, където се намира Българската планина и където са живели и често са се сражавали българите, описани в „Историята на Караман“. Част от славяните били прехвърлени на остров Кипър, където според Махера през 1373 — 1374 г. сл. Хр. се сражават български войници. През 695 г. Мохамед, на поход срещу ромеите, взел със себе си бегълците-славяни, които познавали добре Романия (ГИБИ, Т. 3, 1960, 266).

Изключително важно е съобщението, че византийската империя през 755 г. сл. Хр. прехвърлила една част от българите-тюрки в Анадола, за да воюват с мюсюлманите, и ги настанила в басейните на реките Тохма и Джейхан (Eröz, 1983, 17; Yinanç, 1944, 167).

За същата 755 (и 754 г.) и Теофан, и Анастасий Библиотекар известяват, че Авумуслим (Абумуслим) вдигнал войските си и нападнал Авдела (Абдел, управител на Сирия) при Низибис (Нисиби), победил го и убил мнозина. А повечето от тях били славяни и антиохийци (ГИБИ, Т. 3, 1960, 269; ЛИБИ, Т. II, 1960, 267).

Не сме попаднали на извора, използван от Ийнанч и пренесен от него у Ерьоз и у Еремеев. Но единият клон на река Тохма извира на юг от Съвас и северно от платото Узун Яйля, отива на юг и близко до Даренде в югоизточна посока се слива с другия ръкав на р. Тохма, извиращ южно от Узун Яйля и течащ към югоизток. Тохма продължава по-пълноводна на изток и се влива в Ефрат на североизток от Малатия.

Река Джейхан се образува от Сьогютлю сую и още няколко реки, които извират от планината Нурхак (отляво), като към тях се присъединяват Хурма чайъ и Гьоксун (отдясно). В планината Нурхак се намира село и езеро Балкар (вж. Eröz, 1983, 23 и Yalman, 1977, II, 408), на североизток от град Мареш. Тече на югозапад, минава западно от Мараш, продължава на югозапад, минава край гр. Джейхан и Мисис и през Чукурова се влива в залива Искендерун, на североизток от Караташ. В и около Мараш, в Чукурова и около Караташ са действали българите от „Историята на Караман“. Еремеев също свързва с тези български преселения съвременният турски ороним „Булгар дагъ“ в Южен Анадол (Еремеев, 1971, 57).

Проф. Ив. Божилов изказва предположението, че българите от Тохма и Джейхан са славяните, за които говори Теофан под 755 г. Той счита, че е по-вероятно тези славяни да са потомци на онези, които в 692 г. минали на страната на арабите, а по-малко вероятно да са от по-късна миграция, за която няма сведения в изворите. Той цитира и С. Врионис по въпроса, че от българите, заселени в Анадола от Константин V през VIII в., една част били вече славянизирани или на път да станат славяни, а след това и елинизирани (Божилов, 1995. 24; 57, бел. 96). Ние сме склонни да се усъмним за толкова ранна елинизация, съдейки по някои мисли, изложени от Ламанский, Тоган и Овнанян по този въпрос.

Колкото до съобщението на Теофан за 755 г. (ГИБИ. Т. III. 1960, 269), то е че „Авумуслим събрал войската си и влязъл в сражение (с Авдела) при Низибис, победил го и убил мнозина. А по-голямата част от тях били славяни и антиохийци“.

Тук става въпрос за Ебу Муслим (719 — 755 г.) — Абдуррахман бин Мюслим. Роден е 719 г. в Хорасан. Млад прави пропаганда за хашимитската фамилия там. Тюрките и иранците не обичат емевиите. Ебу Муслим за късо време завладява градовете в Хорасан и Иран и създава голяма войска... Побеждава войските на емевиите на Мерван II и влиза в Ирак. От друга страна Ебюл Аббас побеждава Мерван II на брега на р. Зап и слага край на държавата на емевиите (750 г.). Създава се държавата на абасидите. Ебу Мюслим остава до 755 г. в Хорасан като валия. Абасидският халиф Ебюл Аббас се опасява той да не се обяви за халиф. Мансур, който заема мястото му, се опасява още повече. С лъжи докарва Ебу Мюслим в Ирак и нарежда да го убият в градчето Румийе (755 г.) (Улучай, Uluçay. ТА. 1967. 111). Изглежда, че сражението, описано от Теофан, е станало скоро преди смъртта на Ебу Муслим през 755 г. Интересно е, че той е роден и е извършвал военни дейности в Хорасан — област, свързана с българите.

С кой Абдуллах е водил сражението Ебу Муслим при Низибис? Дали с Ебюл Аббас (724 — 754 г.), първия абасидски халиф, чието истинско име е Абдуллах, син е на внука на чичото на Пророка Мохамед и умира на 30 години през 754 г.? Или с чичото на втория халиф на абасидите Ебу Джафер Мансур, 713 — 755 г., — Абдуллах, син на Али?

Когато Ебюл Аббас (Абдуллах) умира млад, през 754 г., Ебу Джафер Мансур сяда на абасидския трон. И чичо му Абдуллах, син на Али, се бори за халифския пост. Поради това го побеждава с помощта на Ебу Муслим. После нарежда да убият Ебу Муслим, тъй като го обичат в Тюркистан и Иран (срв. Улучай. Uluçay. ТА. 1967. 111, 112, 268; КА. 1968. 746; МД. 1971. 32). Изглежда, че Теофан разказва за сражение между чичото на втория халиф — Абдуллах, син на Али — и Ебу Муслим. Тези пояснения може би ще внесат корекция към бел. 7 и 9 на българския превод на Теофан (срв. ГИБИ. III. 1960, 269).

Накрая изглежда, че ще остане нерешен въпросът дали войниците — славяни (и антиохийци), участвали в сражението между Ебу Муслим и чичото на втория абасидски халиф Ебу Джафер Мансур — Абдуллах, син на Али — при Низибис са същите, които били заселени през 755 г. в басейните на Тохма и Джейхан. Низибис се намира на изток от Едеса (Урфа) и е доста далечко от басейните на реките Тохма и Джейхан, където през 755 г. били поселени прабългари. Но е възможно прехвърлянето на войскови части от Тохма и Джейхан до Низибис.

Във всеки случай след 762 г. Ебу Джафер Мансур е воювал с византийците и взел мерки срещу Византия, за да завладее Анадола от Тороските планини до Ефрат (срв. Uluçay. Улучай. ТА. 1967. 268; КА. 1968, 746).

С ноември 761 г. са свързани съобщенията на Теофан и Никифор, че при Телец избягали от България 208 хиляди души славянски родове. Константин Копроним ги заселил във Витиния при р. Артана в Северозападен Анадол (ГИБИ, Т. 3, 1960, 271, 303; Златарски, 1970, 276 — 278). Това били славяни, които влизали вече в Българския съюз. Овнанян добавя, че славяните се поселили не само на р. Артана, но и в Армения (Овнанян, 1968, 20).

За 821 г. сл. Хр. продължителят на историята на Константин Багрянородни указва многократни преселения на балкански славяни в Мала Азия (вж. Овнанян, 1968, 20 и цит. там литература).

Не случайно Ибн-и Есир (1160 — 1233 г. сл. Хр.), сред събитията ок. 263 г.х. сочи Льовле (Лулия, Лулуве — в Българската планина в Южен Анадол, бел. К.В.) като славянска крепост. 263 г.х. отговаря на 876 — 877 г. сл. Хр. (вж. КМ № 11/VII, 1937, 666 и цит. лит.).

В „Историята на Караман" се разказва за битки на българите в близост до Ерегли, където се намират Българският рудник и Лулуа. Йозтюрк идентифицира Лулуве с дн. Улукъшла (срв. Ibn Bibi, 1996, I, 139, 464, II, 184, 257).

Поредното сведение, предадено от Мюкримин Халил Ийнанч и след него от Мехмет Ерьоз, е свързано със Сайф ад Даула (945 — 967 г. сл. Хр., Босворт, МД, 1971, 82 — 83) от халепския клон на Хамданидската династия, който завзел от ихшидидите Халеп, Хомс и други градове. Сайф ад Даула отделял доста време за защита на владенията си от гърците, управлявани от императорите от Македонската династия.

През 947 г. сл. Хр. в битката (мухаребе muharebe) между Сайф ад даула и Бардас, при византийския генерал (Рум Rum) имало значителен брой платени български войници (Yinanç, 1944, 167). Ерьоз пояснява, че това са тюрките-българи, прехвърлени в района на Кападокия. Той определя „Юргюп и околностите му" като Кападокия (Eröz, 1983, 17, IX).

Именно в Юргюп, между Аксарай и Кайсери, в документи за XIV и XV в. е регистриран български джемаат (вж. Tez 1622, 96 — 103).

По данни на Георги Кедрин в 1015 г. Василий II Българоубиец преселил от голям град Меглен в Македония много високопоставени лица и немалко войнстващ народ (цит по Овнанян, 1968, 21). Изпратил в Аспраканиня годните да носят оръжие (срв. ГИБИ, Т. 6, 1965, 286 — 287 и Миларов, 1994, 8).

За 1014 — 1018 г. Аристакес Ластивертци известява, че Василий II Българоубиец, покорявайки България, събрал войската на едно място... и ги отправил на изток... (Петров, Гюзелев, 1978, 274 — 275; Овнанян, 1968, 21).

У Скилица — Кедрин е разказано как ок. 1033 г. сл.

Хр. българинът Никола Хризилий води преговори с арабите. Той държал крепостта Перкри във Васпуракан, на Североизток от ез. Ван (ГИБИ, т. 6, 1965, 299 — 300).

Вижда се, че и при, и след покоряването от Византия голям брой българи от България нееднократно били преселвани в различни места в Анадола. Но около това време има и заселвания на българи от Волга.

Отново Ибн-и Есир разказва как по време на преселение от 433 г.х. (31. 08. 1041 — 21. 08. 1042 г. сл. Хр.) — година на преселения — българи от Волга се качили на кораби на тарсусци и дошли в околностите на Тарсус в Южна Мала Азия (Вж. КМ № 11/VII, 1937, 666, бел. 1).

В „Историята на Караман" е описано, че българската владетелска династия на Яхши хан и потомците му, Яхши хан Огулларъ, управлявала град Тарсус и района му, както и варсаците, които живеели там, през XIII, XIV и XV в., а ок. 1424 г. и областта на Адана.

Тълкувайки същия пасаж за българи от Волга, които с кораби от Тарсус излезли и се настанили по крайбрежието на Тарсус, Ерьоз отбелязва, че дошлите по тези места трябва да са българи от Дунав. Но предположението му не е подкрепено от доказателствен материал (вж. Eröz, 1983, 18 — 19).

Неведнъж и потомци на българските владетели са играли важна роля в Анадола. За 1045 г. арменски източници разказват, че Арон Болгар, син на българския цар Иван Владислав, бил един от първите управители на бившата столица на Армения — Ани (Овнанян, 1968, 21 — 22). През 1048 г. една от трите византийски армии, които се сражават против тюрките селджуци, била командвана от Арон, син на българин, който владеел Васпураканския край (Аристакес Ластивертци, цит по Овнанян, 1968, 21).

Една от областите, в която са живели и неведнъж са извършвали военни действия българите, описани в „Историята на Караман", е областта на град Коня, първоначално селджушка, а след това и караманска столица. От хрониката на Скилица — Кедрин става ясно, че още през XI век там са живели българи. Българският архиепископ в Охрид от 1056 до 1064 г. Теодул произхождал от Икония, от град Тетраполис.

Летописецът разказва, че Константин Мономах бил прехвърлил всички македонски войски на изток, заедно с всички македонски военачалници, един от които бил Никифор Врионий. Защото между тюрките се носел слух, че тюркското племе ще бъде подчинено от сила, с каквато Александър Македонски сразил персите... Поради големия опит в управлението на държавата, бил взет и синкелът (помощник на епископа, почетна титла) Лъв... Но понеже и българският епископ Лъв починал, ръкоположен бил монахът Теодул (архиепископ в Охрид от 1056 до 1964 г.), който произхождал от Икония, от града Тетраполик. Той бил игумен на манастира Св. вкмчк. Мокий (в западната част на Цариград), бил непосветен в светската мъдрост, но усвоил Божията до съвършенство (ГИБИ, Т. 6, 1965, 325; Петров, Гюзелев, Т. 1, 1978, 365). Малко по-късно архиепископ на България станал Йоан Лампийски от планината Олимп в Мала Азия (Иванов, 1931, 564 — 569).

През втората половина на XI в. на различни места срещу тюрките на изток са се сражавали и български военачалници, и българска войска. Може би ок. 1059 г. Арон, син на Владислав и брат на Пресиан, управител на областта Васпуракан, сразил чрез хитрост Асан, военачалник на Тогрулбек, султан на тюрките-селджуци, които започнали да нападат Източна Азия скоро след бунта на Лъв Торник (ГИБИ, Т. 6, 1965, 311).

За 1068 г. има съобщение на Блазиус Клайнер, че Роман Диоген събрал... и българска войска и предприел поход срещу опустошилите Изтока турци (Клайнер, 1977, 99). Същият Роман Диоген през втората половина на 1066 г. бил назначен за наместник — управител на България, и бил Сердикийски дук (ГИБИ, Т. 6, 1965, 179).

А в по-северните области (на Сирия през 1069 г.) тръгнал самият султан с цялата си войска... Стигнал границата с ромеите през есента и поискал да презимува там, та в началото на пролетта да нападне ромейската държава отблизо...

А императорът (Роман Диоген)... вдигнал войска...

от македонци, българи, кападокийци, узи и от другите погранични народи, както и от франки и варяги... (ГИБИ, Т. 6, 1965, 334).

От пояснението у Скилица — Кедрин се разбира, че македонците, българите и кападокийците са се намирали в пограничните области на Византия.

Отново за 1069 г. Михаил Аталиат разказва, че Самуил Алусиан с голяма войска зимувал в темата Армениак, обхващаща планинската област на Армения и достигаща на юг до Тороските планини. Северната част на Тороските планини се простира до платото Узун Яйля, на север и на юг от което извират двата ръкава на р. Тохма, в чийто басейн били поселени българи през 755 г. Тази тема включвала и част от южния бряг на Черно море.

Михаил Аталиат съобщава за бунта на Роберт Криспин, нормандец и наемен византийски пълководец (1069 г.). Но вестархът Самуил българинът, син на Алусиан и брат на жената на император Роман IV Диоген (1068 — 1071 г.), която Роман водел още когато бил частно лице, излязъл с голяма войска от 5 западни отряда от темата Армениак, където зимували, и нападнал Криспин призори на Великден...

След усмиряване бунта на Криспин Самуил Алусиан бил издигнат в чин проедър (ГИБИ, Т. 6, 1965, 152, бел. 3, 180, 334). През X в. с титла проедър удостоявали председателя на сената, а по-късно — видни дворцови служители (ГИБИ, Т. 6, 1965, 20, бел. 5).

Твърде вероятно е и във войската на Самуил Алусиан да е имало български войници.

В най-стария Парижки ръкопис на „Разказа за Мелик Данишменд“ (Данишмендна̂ме) от 1577 г. се говори за поход за завладяване на областта „от Армения чак до границата на Булгар“, „в полите на Българската планина“ (Mélikoff, 1960, I, 379, II, 196). Споменаването на „българската граница“ показва, че през 1098 г., когато се развиват описаните събития, оронимът *Булгардаг* (Българската планина) е съществувал вече. Също така около Булгардаг в Тороските планини е живяло българско население, което е владяло определена територия —

Булгар — и е имало граница (вж. Венедикова, 1981, 173 — 182).

Пропуснахме да отбележим още и че в битката при Маласгирт, на север от езерото Ван, през 1071 г., са участвали и българи (вж. Turan, 1971, 23; Еремеев, 1971, 112).

И извори за XII в. регистрират славянско и българско присъствие в Мала Азия. В летописа на Абу Мансур ал Хазини „Забележителните дни на селджушката държава“, в летописна бележка за Санджар, управлявал от 1117 до 1157 г., се споменават „славянските страни Сувар, Булгар и Анкара...“ (цитат по Татарлъ, 1982, 387).

Сабирите (суварите) са определени от проф. Тоган като „едно от племената от българите на Волга“. Част от сабирите в 305 г. се промъкнали до Кападокия, според Тоган до вилаетите Анкара и Кастамону, а според Ерьоз — до областта на Юргюп. В 527 г. някои от тях се изтеглили в Арран и Ширван, а след 558 г. управлявали Васпуракан и Сиседжан, т.е. Карабаг, източно от ез. Ван (вж. Togan, 1970, I, 171). Ние не знаем къде точно се е намирала страната Сувар, спомената от Ал Хазини.

В османските регистри Анкара е посочена като едно от местата, в което летуват и зимуват български джемаати — юрюци (Eröz, 1983, 21 и 22). Интересно е и че в шериатски сиджил номер 2 от Анкара от 1588 — 1590 г. се срещат някои християнски имена като Ямур оглу Иуван от Кайсери, Ива, син на Арслан и др. (Eröz, 1983, 60 и 61).

Колкото до *Булгар,* спомената от Абу Мансур ал Хазини като славянска страна, би трябвало да става въпрос за Булгар в Южен Анадол в и около Българската планина, където живеят и действат българите от „Историята на Караман“ от началото на XIII до началото на XVI в. и където е имало славянски преселения и славянски крепости в предишните векове.

* * *

От краткия преглед на някои извори за българите в Мала Азия, от II в. пр. Хр. до XIII г. сл. Хр. става ясно, че прабългари, сродни на тях сабири и славяни са дошли от Балканите, от Кавказ и от поречието на р. Волга и са се заселили: в полетата на Карс и Пасин на югозапад от Карс, в северната част на Източна Турция; надолу от планината Кух около езерото Ван, в централната част на Източна Турция; в Кападокия в областите на Анкара и Кастамону в северната част на Централен Анадол, а може би и около Юргюп в южната част на Централен Анадол; в Ширван и Васпуракан в басейна на езерото Ван; в районите на Трабзон, р. Чорох и Горен Ефрат, отново в Североизточна Турция; близко до най-югоизточните части на полуострова в Селевковол в Апамея в Сирия; в областта Опсикион в северозападна Мала Азия, южно от Мраморно море; в Киликия в централната част на Южен Анадол и на остров Кипър; в басейните на реките Тохма и Джейхан в южната част на Централен Анадол и в Южен Анадол; във Витиния при Артана в Северозападна Мала Азия (река Атранос е на юг от Бурса); около славянската крепост Льовле, Лулия, Лулуве (Улукъшла) в Българската планина в южната част на полуострова; в Тарсус и околностите му на юг от Българската планина; в град Тетраполис в района на Коня в южната част на Централен Анадол; в темата Армениак, от северните части на Тороските планини и Узун Яйля до южния бряг на Черно море; в Булгар в и около Българската планина; в областта на Анкара...

От изброените места полетата на Карс и Пасин, басейнът на езерото Ван с Васпуракан, районите на Трабзон, Чорох и Горен Ефрат в Североизточна и Източна Турция като че ли не са в обсега на военните операции на българите от XIII — XVI в., описани в „Историята на Караман“. Но в същите области други извори и изследвания регистрират българско християнско присъствие след XIII в.

Околностите на Анкара, северозападните райони на Сирия, темите Опсикион и Витиния (Бурса и Ескишехир), Киликия, остров Кипър, басейнът на р. Джейхан, районът на крепостта Льовле в Българската планина, Тарсус и околностите му, Българската планина и районът на Коня са неведнъж арена на военните действия на българите, за които разказват Деххани, Яриджани и Шикяри. А Киликия, околностите на Льовле, околностите на Тарсус, районът на Коня и Българската планина са места, където живеят тези българи.

Българи са участвали във византийската войска и са извършвали военни действия в най-северните части на Сирия до границата с Византия и в Югоизточна Турция; в и около византийската тема Арменияк, обхващаща планинската област на Армения и достигаща на юг до Тороските планини, а на север до Черно море; в областта Васпуракан при езерото Ван и при Маласгирт на север от езерото Ван; в Севастопол на запад от Съвас или в Киликия и Кипър...

Извори за българите от началото на XIII до началото на XVI век

Разнообразни извори разказват за българите през XIII, XIV, XV и началото на XVI век — време, което съвпада с изложението на историята на караманците и българите от Деххани, Яриджани и Шикяри в „Историята на Караман“. Те разказват вече по-рядко за преселения, а по-често потвърждават наличието на българи в и около Българската планина, в Централен и Южен Анадол. Указват области, селища и крепости, в които са живели и са се сражавали те. Споменават личните и бащини имена на някои от тях... Насочват към християнска или мюсюлманска принадлежност...

* * *

Българите от XIII в. се възпяват в лирическите стихотворения на Джеляледдин Руми и в епическата стихотворна история „Караманнаме“ от Кирмани. В хрониките на Ашък Пашазаде, Нешри и Хюсейн се разказва за Българската планина в Южен Анадол и за яйляка Текюр бели в нея и за бейовете, които са ги владели. В хрониката на Ибн-и Биби и у Аксарайи се споменават войници от Бозкър, Булгар и Гюлнар в селджушката войска. Такива войници се описват и в „Историята на Караман“, но в сборната караманска войска. В документи от селджушкия период етнонимът *Булгар* се среща и като лично, и като бащино име. Изворите разказват за поход на караманския владетел Гюнери бей, чието управление не е описано в „Историята на Караман“, в Българската планина и т.н. В Анталия са се сражавали българите от „Историята на Караман“. Георги Акрополит пише, че там бил заточен (ок. 1238 г.) Мануил, съпруг на дъщерята на Иван Асен II, родена му от наложница (срв. Петров, Гюзелев, Т. 2, 1978, 102 и Острогорски, 1959, 537).

Някои съчинения на Джеляледдин Руми Мевляна (1197 — 1273) съдържат данни за българите. Според Ибр. Татарлъ те били популярни в Централна, Южна и Източна Мала Азия (Татарлъ, 1982, 389). В едно стихотворение на Мевляна четем:

„Аз нито съм от Индия, нито от Китай. Нито съм българин (Булгар), нито от Саксин...“ (Çelebi, A. H., Mevlâna ve Mevlevîlik, Istanbul. 1957. 75 — 76, цит. по Татарлъ, 1982, 389).

В „Големия диван“ (сборник със стихове „Divan-î Kebir“) на Дж. Руми в газелите му Татарлъ открива стихове, показващи, че през определен период някои малоазийски държави били задължени да плащат хfamadж (според Татарлъ в смисъл на принудителен данък) към българската държава:

„Но твоят нрав на турчин (или тюрк, бел. К.В.) е полек от данъка на българина (харадж-ъ булгар) (вж. Mevlâna Celâleddin. Divan-î Kebir. C. I. 1957, 72, цит. по Татарлъ, 1982, 389).

В двустишие от друг газел на Дж. Руми Татарлъ открива „по-скоро робини, доставяни на българите, отколкото отвлечени български робини“ в цитата „Красотата на феите превъзхожда тази на българските робини“ (Mevlâna Celâleddin. Divan-î Kebir. III 324, цит. по Татарлъ, 1982, 390).

През 1248 г. Руми започва да пише газели, които по-късно влизат в сборника от негови стихотворения „Divan-i Kebir“ (вж. Радий, 1972, 282), подписвайки ги с името на убития Шемседдин Тебризи. Затова и тези споменавания за българите в газелите на Мевляна ще отнесем след 1248 г. сл. Хр., вероятно за района на Коня, където тогава е живял Руми, във връзка с анадолската селджушка държава, чиято столица била Коня (бел. К.В.).

От Нешри узнаваме, че (след 1224 г. и не по-късно от 1254 г.) някои области от и около Българската планина са били владяни не от бейовете на българите Яхши хан и Айдън, показани в „Историята на Караман“ като бейове на Тарсус и Булгар, а от други бейове (вж. Taeschner, I, 1951, 225_{4-16}).

Нешри разказва, че (вер. след 1224 г., бел. К.В.) Рамазан, син на Юрегир, дал на Косун като място за зимуване Асарлък (Асърлък при Бозкър) и като място за лятно станувaне Текюр Бели в Кюлек (в североизточната част на Българската планина, бел. К.В.).

В „Историята на Караман“ Косун е показан ок. 1217 г. като неверник и бей на Ерегли, който приема исляма (вж. ŞKOT — 1946, 10 — 13, 15). При това Текюр Бели в Кюлек никак не е далече от Ерегли. И двете се намират на пътя от Коня, а и от Ларенде за Тарсус, който минава северно от Българската планина и завива източно от нея на юг.

Нешри пише, че на Куш Темюр Рамазан дал Тарсус за зимуване и Българската планина за лятно станувaне.

В „Историята на Караман“ е указано, че (ок. 1243 г. и ок. 1265 — 1273 г.) българският бей Яхши хан и синовете му управлявали бейлика Тарсус (срв. ŞKOT — 1946, 18_{8-22}, 40_{32}), а българският бай Айдън (ок. 1228, ок. 1243 и ок. 1265 — 1273 г.) владее Булгар, т.е. вероятно Българската планина и околностите ѝ (срв. ŞKOT — 1946, 15_{10-22}, 18_{8-18}, 40_{32} и коментар на К.В.).

Възможно е обаче след 1224 г. и преди 1254 г. за известно време Косун и Куш Темюр да са владели части от Българската планина и района на Тарсус.

Един може би напълно непознат у нас извор, в който се разказва за българите през XIII в., е „Karaman'-nāme“ („Караман наме“) — Книгата или Писанието за Караман от Кирманӣ. Той е публикуван от М. Месуд Коман през февруари — март 1944 г. в брой 64 — 65 на списание „Коня“ (КМ, 64 — 65, Şubat-Mart 1944, 55 — 74) под заглавието: M. Mesud Koman Yazmalarından: قرمان نامه لعاشق الافلاق سيد الياس كرمانى Ḳaraman’nāme li^{c}āşık el eflāk seyyid Ilyās Kirmanī.

Това съчинение е написано в двустишия — бейтове, стихове от два полустиха, които се римуват, на доста чист среднотурски език, народен стил.

В края на публикацията на М. Месуд Коман е отбелязано, че за изданието на този извор са използвани два преписа. Единият е на Хафъз Кямил Джелялюддин бин Елхадж Хюсейин бин Ибрахим от 1161 г.х. (02. 01. 1748 — 22. 12. 1748 г. сл. Хр.). Вторият препис е на Елифи заде Хюсейин бин Осман от 1205 г.х. (10. 09. 1790 — 31. 08. 1791 г. сл. Хр.).

Встъплението обхваща философски разсъждения за преходността на живота. Споменава се и името на автора — Илйас от Кирман (с. 55 — 56). Под заглавие „Глава — описание на страната Ларенде“ (с. 56 — 57) се разказва за създаването и заселването на градове преди идването на караманците. Споменават се тюрки, огузи и селджуци и областите на Ларенде и Тороските планини.

В главата „Описание на появата на Караман“ (с. 57 — 68) се разказва за появата на шейха Бабà Илйас (отец Илйас) в района на Съвас (с. 57), за прехвърлянето му в района на Амасия и за разгромяването на привържениците му от селджушкия султан Кълъч Арслан (IV, съвместно управлява 1248 — 1249, 1249 — 1257, а самостоятелно от 1257 до 1265 г., Босворт, МД, 1971, 178).

Бащата на основоположника на караманската династия Караман, Нуреддин, привърженик на Бабà Илйас, бяга в околностите на Тарсус (с. 58) и се подчинява на арменския бей.

По-нататък се споменава за обесването на Бабà Илйас по заповед на Кълъч Арслан (с. 59).

Алаеддин Кейкубад разрешава на Нуреддин да се засели в областта Камрон. Става ясно, е Нуреддин е зимувал с арменците. Авторът отбелязва двама сина на Нуреддин — Оксуз и Караман (с. 58).

Споменава се и Бабà Исхак, ученик на Бабà Илйас.

Съобщено е и за смъртта на бащата на Караман, Нур Софи, Нуреддин (с. 60).

Привърженици на бабаитския орден и на Нуреддин се съюзяван с арменците (с. 60). Метежниците срещу селджуците са укрепени в Бейшехир, Тарсус и Мут (60), все райони, в които се подвизават българи, според „Историята на Караман". Сега вече се разказва и за българите, във връзка със събития след смъртта на Нуреддин, баща на Караман:

„Варсаците, арменците, българите и Косун
Излязоха (срещу селджуците) чак до Армъдсун"
(61$_{5 \text{ и } 6}$).

Интересно е, че точно след бунта на варсаците, които може би са клон от българската общност или сродни на нея, указани от Нешри като неверници, на арменците — неверници, на българите и на Косун — неверник, приел исляма, Кирмани съобщава, че Баба̀ Исхак е обявил сина на Нуреддин, Караман, за шах (цар) (С. 61$_{7-8}$). Това ни води до предположението, че и българите вероятно са били неверници и че Караман е бил обявен за шах ок. 1250 — преди 1256 г.

След управлението на караманските владетели Мехмед и Махмуд, синове на Караман, Кирмани е описал царуването на Яхши бей (1308 — 1315) в Коня, което е пропуснато в „Историята на Караман" (с. 65). Яхши умира в Аксарай. На трона в Коня се възцарява Алаеддин (с. 65). По-нататък с пропуски и някои неточности се разказва и за управлението на други карамански владетели.

От стиховете на Кирмани ние достигаме до заключението, че около времето на смъртта на Нуреддин, баща на Караман (т.е. ок. 1250 — преди 1256 г.) българите в Южен Анадол, в съюз с неверниците са били метежници срещу селджуците. Бунтовниците са били укрепени в Бейшехир, Тарсус и Мут. Част от описаните в „Историята на Караман" българи също са живели и са се сражавали в районите на Бейшехир, Тарсус и Мут. Метежът на тези съюзници, според стиховете на Кирмани, се е разпрострял до Армъдсун. М. Месуд Коман сочи днешното му име като Елмасун (ŞKOT — 1946, index — 50). В бележка във II софийски ръкопис, разширен вариант на „Историята на Караман“, пише, че Ермедсун е село около Бозкър (C_2 — 34_{21}, бел. 1). Именно около Бозкър, между Коня и Гьоксу, до днес били запазени руините на голям средновековен град, известен сред народа под името *Булгар* (вж. Татарлъ, 1982, 390).

Изглежда ни, че българите са живели в най-богатите рудодобивни райони на Южен Анадол. Ибрахим Хаккъ Конялъ пише, че златната руда в Бозкър е по-богата от тази в Българската планина. В Булгардаг била открита „250 милиона килограма (т.е. 250 000 тона, бел. К.В.) руда — 7 % олово, 250 грама на тон сребро и 11 грама злато“ (Konyalı, КМ. У. 3. Sayı 20 — 21. Nissan-Mayıs 1938, 1179). И в с. Манастър при Бейшехир имало изоставен богат железен рудник (Konyalı, Yurttaki Madenleri Gösteren Iki Mühim Vesika. КМ. У. 3. Sayı 20 — 21. Nissan-Mayıs 1938, 1175 — 1178). А в околностите на Бейшехир, според разширения вариант на „Историята на Караман“, от първата половина на XIII в. до нач. на XVI в. живял един клон от българите, чиято кралица ок. края на XV и началото на XVI в. носела името Катерина.

От някои извори узнаваме, че в сборната селджушка армия са събирани войници от районите, в които са живели и действали българите от „Историята на Караман“. Позовавайки се на Ибн Биби (619 — 620), Аксарайи (41) и Ебул Ферерж (424), Осман Туран съобщава, че през август 1256 г. султан Иззеддин Кейкавус (II, съвм. упр. 1248 — 1257, Босворт, МД, 1971, 178) събирал срещу Байджу и войници от чергарите, намиращи се в планините Бозкър, Гюлнар и Булгар (Turan, 1971, 479, срв. Ibn Bibi, 1996, II, 144 — 145).

Един от споменатите автори, който пише за българите през XIII в., е Ибн Биби Мюнедждживе, син на госпожата астролог. Майка му била придворен астролог на селджуците. Ибн Биби заемал длъжност „емир на дивана“ (секретар на държавната канцелария) на селджуците. Имал достъп до всички документи и сам вземал участие в държавните дела (Новичев, I, 1963 257). Проф. Ерьоз обръща внимание, че районът между Тарсус и Караман у Ибн Биби се споменава под името „местността (областта — havalı) на Гюлнар и Булгар“. И в „Историята на Караман“ често се говори за „войници от Гюлнар и Булгар“. Тоган, позовавайки се на Кашани и Хамдуллах Казвини, отбелязва, че при илханите дошли българи от народа (улус) Чосъ. По времето на Хулегу (1256 — 1265) — шейхът Хасан Булгарй и лекарят Гаджеддин Булгарй, а при Газан Хан (1295 — 1304) — политикът Решид Булгарй (вж. Togan, 1970, I, 253, срв. Пиотровский, 1988, 190, карта № 6).

Интересно е, че Булгар се споменава като лично име и като бащино име в документи от селджушкия период. В село от околностите на Коня Осман Туран среща имената Булгар, син на Севиндюк и Муса, син на Булгар във вакъфски актове от селджушко време (вж. Osman Turan, Selçuk Dovri Vakfiyeleri, Belleten, XII/45, S. 69, цит. по Eröz, 1983, 20, not 8).

А в труда си, посветен на Турция по времето на селджуците, проф. Осман Туран привежда множество извори, които съобщават, че ок. 1282 г. сл. Хр. Караманоглу Гюнери бей напреднал до Българската планина и мемлюшките войски се принудили да се върнат назад оттам (вж. изворите, цитирани от Turan, 1971, 511, 512). Като че ли не можем да отминем съобщението на Марко Поло, че съпруга на Аргун (1284 — 10. 03. 1291), внука на Хулегу, била „царица Болгара“ (Поло, 1988, 26 — 28, 89, бел. 10. Срв. Рашид-ад-дин, III, 1946, 112, 127).

Изворите за българите през първата половина на XIV в. са от документи, от хроники и от пътеписи. Става въпрос за финансови регистри и вакъфски регистри в Архива на Министърпредседателството (Başvekalet Arşivi) в Истанбул. Изследвани са Maliye Defteri № 32. A. Evkaf Defteri № 1 (Içil Sancağının Evkaf Defteri, Tarih 702 — Регистър на вакъфи на санджака Ичил от 702 г.х. = 1302 — 1303 г. сл. Хр.

Ичил е планинска област на брега на Средиземно море срещу остров Кипър, обхващаща широка ивица в средната част на Южен Анадол, от Анамур през Гилиндире и Силифке до Мерсин и Тарсус (на юг) и откъм Ерменак през Мут и Магара до Българската планина на север (ТИБИ, VII, 1986, 6, Г5. Някои автори дават по-широки граници — между Коня и Нигде на север, Адана на изток, Средиземно море на юг и Анталия на запад, срв. Hayat, КА, 1968, 526). В тази област са живели и действали българи, описани в „Историята на Караман". Част от документите се отнасят за времето на Байезид II (1481 — 1512 г.), но са написани, опирайки се на стари регистри от един, дори от два века по-рано. От „Описанието на джемаатите в страните, които владеели караманците" става ясно, че през XIV в. в казата Хаймана, подчинена на Нигде, е имало джемаат (религиозна, народностна и териториална общност) *Булгарлу*. В каза Юргюп имало джемаат Булгарлу, но тези българи се намирали в Ичил. В самия град Нигде, в северните поли на Българската планина, също имало джемаат „Таифе-и Булгарлу" (племето, народът, общността Булгарлу), които, когато били поканени да се регистрират, не дошли да се регистрират (вж. Tez 1622, 96 — 100).

От цитираните документи разбираме, че през XIV в. може би в днешната Хаймана на юг от Анкара и на северозапад от Нигде, а може би в съществувало някога селище Хаймана по-близко до Нигде, в днешния Юргюп на югозапад от Кайсери, отбелязан от Ерьоз като център на старата провинция Кападокия, в областта Ичел в средна Южна Мала Азия и в самия град Нигде е имало български общности, обединени по териториален, народностен и верски признак.

Интересно е, че в надгробен надпис от град Пазарджик в България, без запазена дата, но вероятно от XVIII или XIX в., прочетохме, че се споменава лейтенантът (кол агасъ) от Юргюп Бомер (Исторически музей град Пазарджик, инв. номер А 437). Изглежда, че не е изследван въпросът дали някои жители на Юргюп са се изселили в българските земи.

В „Българска хроника", съставена в началото на XV в., пише, че османските турци и при похода срещу Средец в 1326 г. (?), и при битката на р. Марица на 26. IX.

1371 г. пленили много народ и го отвели през Галиполи (Петров, Гюзелев, Т. 2, 1978, 180 — 181).

Данните от пътеписи са свързани с времето около смъртта на илхана Ебу Са^{c}ид (1335 — 1336 г. сл. Хр., или малко по-късно, ок. 1341 г. сл. Хр.) Ал-^{c}Умарӣ предава сведенията на един анадолски и един генуезки разказвач за княжествата и количеството на войските, с които разполагат. От тях ще споменем само онези райони, в които са живели или действали българи: „1) Караман Оглу с център Ерменек — 25 000 конници и 25 000 пешаци; ... 8) Айдън Оглу в Бирги — 70 000 конници; ... 11) в Балъкесир и в района на Мармара (Бергама) принцовете от династията Караси Демир хан и Яхши бейлер — 20 000 или повече; 12) Осман Оглу Орхан бей в Бурса — 40 000, според друго предание 25 000 конници и повече от тях пешаци; 13) в Кютахия и района ѝ Гермийан Оглу, който е авангард (вожд — öпсä) на удж бейовете, има 40 000 конни войници. Този Гермийан бей, когато поиска, може да изведе 200 000 войници... Освен този Ешреф Оглу, който в района на Бейшехир притежава 70 000 конници и Уг̆урлу бей в Българската планина, който има 25 000 войници.“ (Togan, 1970, I, 317).

В по-късно време (1588 — 1590) сред християнските имена в Анкарския шериатски регистър за съдебни решения, наред с имената Селман, ... Малкоч, Айдън, Арзуман... Бахшайъш, син на Манас, се споменава и името Угурлу (Halit Ongan. Ankara'nın Iki Numaralı şer'iye Sicili (1588 — 1590). Анкара, 1974, 457, цит. по Eröz, 1983, 60). Ние не знаем християнин ли е бил и княз ли е бил в Българската планина в Южен Анадол Шюджаеддин Угурлу бей, чиято родина била старата славянска крепост Лулуа (дн. Улукъшла) и Сребърният град при Българския рудник (Togan, 1970, I, 318). Но става ясно, че тюркското по произход име Угурлу (щастлив, носител на щастие, предвещаващ щастие) е било носено и от християни в Анадола.

По-нататък Ал Умари, като говори за Кастамонийското (Гермиянското) княжество, изтъква значението на търговията по море с Крим, Къпчак, Булгар, Русия и Египет (Togan, 1970, I, 319). Не става ясно дали търговията е с Булгар на Волга или в Анадола. Малко по-късно от българските земи в Мала Азия идват немалко роби и пленници. Кантакузин описва поход на Айдъноглу Омур бей и Саруханоглу Сюлейман бей (през лятото на 1345 г.) в (югоизточните) български земи, после поход на турска войскова част в България и (в началото на 1347 г.) — поход на Сюлейман и братята му, синове на султан Орхан в областта Мигдония по долното течение на Струма. Турците се връщат в Мала Азия с голяма плячка от роби, добитък и пленници от българите (ГИБИ, X, 1980, 370 — 377; Иречек, 1978, 352; КА, 1968, 122 — 123, 1007 — 1008).

Съществен извор за втората половина на XIV в. ни предоставя Леонтий Махера.

Много действия на българите и караманците се водят точно срещу Кипър*, в най-южната част на Мала Азия. Изглежда, че има връзка между българите, описани от Махера в „Кипърска хроника“ и между българите в Южен Анадол, описани през XIV в. от Яриджани в „Историята на Караман“. Във военните действия на кипърците срещу турците (тюрките) в Южен Анадол участвали много българи. В глава III за управлението на Петър II Лузинян (1369 — 1382) е отразена войната между Генуа и Кипърското кралство. През 1373 г. кипърците се отказали от завоеванията си срещу турците (тюрките) в Южна Мала Азия и се оттеглили от Анталия и други крепости. В сраженията там участвали много българи...

Българи, описани от Махера, са участвали в сражения и на остров Кипър. Когато генуезците не могли да овладеят крепостта Кериния, сред защитниците ѝ имало много българи (Махера, 1974, 9 и 10). Планината и крепостта Кирения са в най-северната част на Кипър, близо до частта на Мала Азия от Гилиндире до Силифке, където в „Историята на Караман“ са описани действията на българи.

Народностният състав на войската, превзела укрепленията на Пафос в Кипър през 1373 г., е от българи, гърци и татари (Махера, 1974, 125). Малко по-рано, ок. 1361 г., в Мала Азия войската на Ертена Оглу Мехмед бей е съставена от кюрди, тюркмени, византийци (Рум) и татари (Татар), а войската на караманския владетел Сюлейман шах — от българи, гърци и монголци (Могол). Вж. ŞKOT — 1946, 88_{13-15}.

---

* В „Историята на Джагфар“ Кипър (Кубар) е посочен като родното място на прабългарския езически бог Алп Кубар, а река Ефрат е назована Кубар су (Иман, 1993, Речник). *Бел. авт.*

Българите на Махера са въоръжени с копия, мечове и лъкове (Махера, 1974, 161 — 163, 164 — 165), а тези на Яриджани — с мечове, лъкове и прашки. И в „Историята на Караман“, и в „Кипърска хроника“ българите са показани като войници. Огънят, камъните, стълбите, стенобойните машини, каменохвъргачките се употребяват в Мала Азия от караманската войска при обсади, в които участват и българи (ŞKOT — 1946, 101_{28-33}, 102_{1-2}) и в Кипър от генуезката и кипърската войска при обсади, в които участват и български войници (Махера, 1974, 175 — 177).При обсадите на крепостта Коня в Анадола ок. 22. 05. 1362 или 1363 г. от българите и сборната караманска войска в действие влизат големи тежки стенобойни машини (манджънък mancınık), всяка една от тях теглена от 300 юнаци и мятаща камъни 81 батмана тежки, т.е. 519 кг и 615 гр, или по други съответствия на мярката 506 кг и 250 гр тежки (ŞKOT — 1946, 101_{23-27}). А в петък на 3 март 1374 г. българите в Кипър при отбраната на Кериния унищожават четири огромни стенобойни машини — първата е дървена кула на три етажа с три бойни платформи една над друга, с инструменти за пробиване. Втората стенобойна машина била висока колкото външната крепост. В нея имало много стрелци с арбалети. Третата кула била крепост от дърво, пълна с хора и подвижни стълби... и т.н. (Махера, 1974, 175 — 177).

През 1432 г. Леонтий Махера бил изпратен от крал Жан II (1432 — 1458) при караманския владетел Ибрахим като посланик в Коня. Той вероятно е имал преки впечатления от българите и караманците по това време.

„Кипърската хроника“ на Махера е важен източник за историята на Кипър и съседните страни от 1190 до 1432 г. Тя хвърля допълнителна светлина върху някои проблеми, засягащи българските войници и действията им. Нешри разказва за участие на варсаци и варсашки бейове на десния фланг на караманската войска през пролетта на 1386 г. и през 1391 г. А в османската войска имало и „гяурска войска“, дошли от Сръбско (Нешри, 1984, 83, 85 — 87, 124).

„Книгата на деде Коркут“ се състои от 12 разказа (hikaye) на огузите тюркмени, които са записани за пръв път в края на XIV или началото на XV в. У „Деде Коркут“ се споменават имена на бейове неверници — християни и между тях Дирек Текюр Аршун Оглу и Кара Текюр Мелик (Eröz, 1983, 61 — 62). От Нешри узнахме, че (ок. 1224 — 1254 г.) Косун, неверник, приел исляма, получил като яйляк Текюр Бели в Кюлек в Българската планина. В Текюр завършват подвизите на последните караманци в Анадола (ок. 1517 г.), а може би и последните подвизи на българите, описани в „Историята на Караман“ (вж. ŞKOT — 1946, 207). Става ясно, че титлата текюр, текфур — християнски принц — се среща като име на яйляк в Кюлек в Българската планина.

Изворите за XV в. установяват наличието на българи в районите на Ларенде, Нигде и др., споменават Българската планина в Южен Анадол и за Българската планина при Трабзон, разказват за неверниците-варсаци, сродни на българите, както и за някои лица от караманския владетелски род в българските земи.

Н. Макогон регистрира, че в сражението при Анкара през 1402 г. в първите редове на войските на Байезид I се сражавали българи и сърби. Йълдъръм бил разбит и пленен от Тимур, а българите — негови войници — се заселили главно в Брусенския вилает, като запазили оръжието си (Доросиев, 34; Коледаров, 1939, 4 — 5, срв. Иречек, 1978, 406).

М. Месуд Коман, в индекса на изданието на краткия вариант на летописа (ŞKOT — 1946, index, 7) регистрира наличието на човек на име Булгари — от Булгар, Български, вероятно в околностите на Ларенде: „В добавката, направена през 848 г.х. (20. 04. 1444 — 09. 04. 1445 г. сл. Хр., бел. К.В.) на имарета на Караман Оглу Ибрахим бей II, се споменава лозето на едно лице на име имам Бурханюддин-и Булгари, който принадлежи към това (българското, бел. К.В.) племе (аширет aşiret)“.

Имаретът на Ибрахим бей се намира в Ларенде (вж. Konyalı, АККТ, 1967, 405). Затова считаме, че и лозето на имама Бурханюддин-и Булгари се е намирало в околностите на Ларенде. И лицето на име Булгари вероятно е живеело в Ларенде или близко до тази караманска столица (бел. К.В.). През 1442/43 г. народът варсак отново се бие на караманска страна при Сиврихисар, като обсипва укреплението с „дъжд от стрели“ (Нешри, 1984, 245).

Арабския по произход духовен сан на лицето има доста широк смисъл — от **имам**: старши молла, духовен глава на мюсюлманите, глава на религиозна школа, глава на малка мюсюлманска държава и титла на халифа Али и на единадесетте лица от неговото потомство до титла, давана на великите мюсюлмански учени и духовни писатели (Турецко-русский словарь, 1977, 448). В такъв случай можем да съдим, че този българин в Ларенде (Караман) е бил мюсюлманин.

Нешри и Ашъкпашазаде пишат за Българската планина при Трабзон. Мехмед Фатих се срещнал с майката на Узун Хасан и бея на Чемишгезек край Булгар. Изкачили се на планината Булгар и се спуснали към Трабзон. После Фатих завладял Трабзон на 15. 08. 1461 г. (Нешри, 1984, 289, 360, бел. 441; Taeschner, I, 193 — 194; Osmanlı Tarihleri I, 207 — 208).

Нешри разказва за едно излизане на Тургут Оглу, последван от Махмуд паша (бейлербей на Румелия при Мехмед II, велик везир 1453 — 1467, адмирал 1467 — 1472, велик везир 1472 — 1473, ум. 1474 г., вж. Нешри, 1984, 395) към планината Булгар през 872 г.х. (02. 08. 1467 — 22. 07. 1468 г. сл. Хр.). То не е описано в „Историята на Караман“. Нешри отбелязва, че Мехмед Фатих минал в Анадола, завладял Гевале и Коня и дошъл до Ларенде. Изпратил срещу Пир Ахмед, който бил в Ларенде, Махмуд паша. Пир Ахмед избягал. Фатих изпратил Махмуд паша срещу Тургут Оглу (Нешри, 1984, 301). „Тургутлиите били излезли към планината Булгар. Махмуд паша... тръгнал срещу им. Те... избягали към Тарсус...“ (Нешри, 1984, 302). После Фатих дал управлението на Караман на Мустафа (син на Мехмед II, род. 1450 — ум. 1474, вж. Нешри, 1984, 399)... Една година по-късно (1469 — 1470) варсашкият бей Уюзбей, поставен от Караманоглу да заповядва над Варсак, разгромява османската войска при вилаета Варсак (Нешри, 1984, 304).

Същото сведение за похода до областите, в които живеят българи — Булгар и Тарсус — е предадено и от Хюсейн, с малки различия.

Данните на едно съобщение на Нешри за 875 г.х. (30. 06. 1470 — 20. 06. 1471 г. сл. Хр.), което засяга и българските земи, не се покриват напълно с някои сведения на Шикяри. Според Нешри, караманлията Пир Ахмед избягал при Хасан Дираз от военачалника на Мехмед Фатих, Исхак паша, който с анадолската войска и с гвардията влязъл в Ларенде и в Ичел. Братът на Пир Ахмед, Караман, дошъл при Мехмед Фатих. Дали му санджака Чирмен (земите между Средна гора и Стара планина, източно от р. Стрема, и по левия бряг на долното течение на р. Арда, с градовете Казанлък, Йениджe Чирпан, Нова Загора, Хасково, Чирмен. Там той умрял. Погребали го в ислямското медресе в Одрин (Нешри, 1984, 305, 362).

Но в „Историята на Караман“ сред имената на синовете на Ибрахим не виждаме Караман (ŞKOT — 1946, 191_{15-21}). Шикяри разказва, че Караманоглу Касъм бей заловил брат си Кючюк Мустафа и го изпратил в Истанбул на султан Мехмед (може би ок. 1474 — 1475 г.). Мехмед II Фатих дал на най-малкия син на Караманоглу Ибрахим II, Кючюк Мустафа, един санджак в Румелия и го изпратил до границата с тъпан и знаме (ŞKOT — 1946, 194_{1-8}). Вероятно след 1474 — 1475 г. и преди 1481 — 1482 г. (бел. К.В.) Кючюк Мустафа се запознал с един крал в Румелия и направил опит за заговор срещу Фатих. От Балканския полуостров ще нападне Кючюк Мустафа, а от Мала Азия брат му Караманоглу Касъм (ŞKOT — 1946, 194_{18-21}).

Ние може би сме по-склонни да вярваме на Шикяри, отколкото на Нешри, по въпроса кой син на Ибрахим и кога е получил от Фатих управлението на санджак в Румелия.

Нешри е завършил произведението си в 1493 г. и го посветил на Байезид II (Нешри, 1984, 7).

Той е употребил за варсаците израза „Кефере-и Варсак“, неверници, немюсюлмани варсак. Ерьоз отбелязва, че е възможно варсаците да са от племената на българите тюрки. В регистрациите джемаатът Булгарлу (в Чукурова) бил показан като едно племе (оймак oymak) на джемаата Токлу Гюмюш, подчинен на джемаата Варсак (вж. Eröz, 1983, 20 и 21 и цит. там литература).

За втората половина на XV в. се отнасят три сведения на летописеца Хюсейн, писани ок. 1645 — 1650 г. Резюмирали сме ги и сме ги коментирали, използвайки изданието на Тверитинова на ръкописа на арабица.

Ок. 1468 — 1469 г. Мехмед Фатих завладял Коня. Главнокомандуващият Махмуд паша направил поход срещу Ларенде и разгромил Караманоглу Пир Ахмед, който избягал, после последвал тургутлиите към Българската планина и към Тарсус, оковал и отправил в Истанбул заловените тургутлии (вж. Хюсейн, ч. 2, 1961, с. 515, л. 249ар. $_{21 - 25}$).

Вероятно преди 18. 08. 1482 г. Искендер паша, вероятно османски военачалник, дошъл в Ерегли, а войската на враговете му избягала в Българската планина. Байезид II също дошъл там. Джем и караманският владетел Касъм бей избягали в Ташили (вж. Хюсейн, ч. 2, 1961, с. 683, л. 333ар. $_{4 - 11}$). Същите действия на османците и караманците са описани у Шикяри в различна светлина, като в тях вземат дейно участие и българите от Южен Анадол (срв. ŞKOT — 1946, 200$_{27 - 34}$, 201$_{1 - 16}$).

Вероятно през 1486 — 1487 г. османците завзели крепостите, владени от египетския султан, в районите на Адана и Тарсус. Голяма египетска войска си възвърнала тези крепости. Великият везир Давуд паша с еничари, няколко бьолюка султанска гвардия и с войската от Анадола и Румелия дошъл до границата с арабите, но се заел да потушава метежа на Тургут Оглу, който след смъртта на караманския владетел Касъм бей заемал караманския престол.

Османските сили обградили планинската област Варсак от три страни, а Давуд паша с гвардията минал през Българската планина, за да унищожи тургутлиите и варсаците. Тургут Оглу, роднините и поданиците му предрешени избягали в Халеп, а Давуд паша с войската си се върнал обратно (Хюсеин, 707, л. 345ар. 1 — 49).

Данни за Хюсейн и за съчинението му и тези три сведения от летописа му, които извлякохме от изданието на Тверитинова на Ленинградския ръкопис от втора част на летописа (М. 1961) предаваме по-пълно по-нататък тук при изворите за българите за XVII в. Те хвърлят светлина върху някои моменти от историята на Българската планина, Тарсус, Ерегли, Таш или, Адана, планинската област Варсак, където живеят и воюват българите от „Историята на Караман“. Странно е, че Хюсейн разказва за варсаците, сродни на българите, и за тургутлиите, но не пише нито дума за българите.

И накрая остава да отбележим, че и за XV век се отнасят финансовите и вакъфски регистри от времето на Байезид II, 1481 — 1512, от Beşvekâlet Arşivi, Истанбул. За тях споменахме при изворите за XIV в. Те са написани като са използвани стари регистри от един-два века по-рано. В тях е документирано наличието на български джемаати в каза Хаймана, подчинена на Нигде, в каза Юргюп, в Ичил и в град Нигде.

Последните сведения за караманците и за българите в Мала Азия в летописа на Ахмед бей Шикяри се отнасят за ок. 1517 — 1518 г. и за не по-късно време откъм 1524 г. сл. Хр. За първата четвърт на XVI в. и в други извори се утвърждава наличието на компактни маси българи в немалко области на Анадола.

В османските регистри джемаатите *булгар, булгарлу, булгар Шейхлю* и *Буларлу,* които летуват и зимуват в Адана, Мараш, Кусун (Тарсус), Балъкесир, Бурса, Анкара са показани „от общността на *юрюците* (Yörükan taifesinden), от общността на тюркмените — *юрюци* (Türkman yörükan taifesinden). Проф. Ерьоз счита, че тези българи са станали от християни мюсюлмани. Дори в 913 г.х. (13. 05. 1507 — 02. 05. 1508 г. сл. Хр.) една махала в Бурса носела името Булгарлу. Мехмет Ерьоз счита, че жителите на тази махала били част от джемаата Булгарлу, чиито представители, членове, станали мюсюлмани и продължили да бъдат юрюци. Тези християни тюрки в Бурса съществували докъм 1923 г. и се възприемали от жителите на Бурса като гърци (Рум Rum). Дори не било известно дали при размяната през 1923 г. са отишли в Гърция или в България (вж. Eröz, 1983, 21 — 22).

Лука Доросиев също смята, че във „всички села в Ескишехирско, Енишехирско и Афйон Карахисарско“ (Бурсенски вилает), в които живеели българи, те били изгубили езика си и се били погърчили (Доросиев, 119). И той потвърждава съществуването на Бурсенската махала Булгар махле дори в началото на XX век (Доросиев, 36). Но Н. Макогон ок. 1920 г. като очевидец констатира при посещението на пазара в Бурса етническата здравина на българите, запазили своя език, религия и пр... (Доросиев, 48) и така поставя под съмнение твърденията за тяхната гърцизация.

Шикяри разказва, че когато Селим I отива на поход до Египет и Арабия (през 1516 г.) Караманоглу се спуска от Булгар с конна войска, в която има и българи, взема обоза на Селим и унищожава много негови хора (ŞKOT — 1946, 204_{22-34}, 205_{1-8}). А египтяните обвинили султан Селим, че води срещу мюсюлманска страна войска, в която има много християни, и че найразпространеният език във войската му е славянският (Еремеев, 1992, 48, 49).

По времето на Селим I в района на Нигде имало селища Булгарлу, Берекетлю, Дюндарлу (Bulgarlu, Berketlu, Dündarlu, жителите на които били „at çekenler“, т.е. хора, които плащат данъците си от конете, които отглеждат. В района на Тургуд (на североизток от Акшехир) такова селище било Кусунлу..., а в района на Байбурд, между Анкара и Коня, или на югоизток от Трабзон, в басейна на р. Чорох, където се поселили българи ок. 530 г.) — ... Фарсаклар... (вж. Sümer, 1972, 179, срв. ŞKOT — 1946, 44_{23-30}, 45_{1-5} и Lindner, 1982, 80).

Знаем, че български джемаати в Нигде и областта на Нигде са издирени от Текиндаг от документи, найранните от които са от 702 г.х. (1302 — 1303 г. сл. Хр.) (вж. Tekindağ, 1947, 96 — 100).

И така през първата четвърт на XVI в. документи регистрират български юрюшки джемаати в Адана, Мараш, Тарсус, Балъкесир, Бурса и Анкара и селище Булгарлу в Нигде. С изключение на Балъкесир, във всички останали споменати селища и в областите им са живели и действали българите, описани в „Историята на Караман". Но и в района на Балъкесир, който не се споменава в нашия летопис, има масови български преселения още от ранното средновековие и може би през по-ново време, XVIII — XIX в.

Извори за българите от втората четвърт на XVI в. до XX век

През XVI в. на преден план изпъкват документалните извори за българите в Мала Азия. Документите са различни видове — описи за владеене на недвижими имоти, подробни регистри, сиджили на шериатския съд и др. Те свидетелстват, че и след като завършва изложението на събитията в „Историята на Караман", след 1517, 1518 г. — 1524 г. сл. Хр., в Анадола са съществували български общности, териториални, народностни, верски — джемаати, че и по това време етнонимът ***Булгар*** продължавал да се среща и като лично, и като бащино име, както и като основа в имена на селища.

Илхан Шахин, описвайки правната система на черганските племена и народности в Османската империя, привежда данни от регистъра-опис за владеене на недвижими имоти за Адана от 954 г.х., 1547 г. сл. Хр. (21. 02. 1547 — 11. 02. 1548 г. сл. Хр., бел. К.В.) — Başbakanlık Arşivi — Tapu Tahrir Defteri № 254, S. 179 — 219). От този регистър узнаваме, че в областта на Адана е имало нахия (административна единица община) Булгарлу. Аданските тюркмени живеели под формата на джемаати в нахиите Адана и Саручам, в нахиите Дюндарлу и Булгарлу и в общината Кънък (Şahin, Dr

Ilhan, Türk Kültürü Dergisi. Sayı 227. Yıl XX. Mart 1982, 288). Около 30 години по-рано при Селим I Дюндарлу и Булгарлу административно са се водили към Нигде (вж. тук по-горе). Адана и Нигде отстоят почти на равни разстояния от най-големите възвишения на Българската планина. Адана е в плодородната равнина Чукурова, на юг от Булгардаг, а Нигде — в северните поли на планината. Знаем от Шикяри, че при управлението на Караман Оглу Ибрахим II беят на българите Яхши хан е управлявал областите на Тарсус и Адана.

Подробният опис на Адана от 980 г.х. (14. 05. 1572 — 03. 05. 1573 г. сл. Хр.) отново потвърждава присъствието на българи и българска войска в Аданско през XVI в. Регистрирани са „Джемаат на армията (войската) Булгарлу", „Джемаат на Халил Бейлю, подчинен на Булгарлу", „Джемаат на Къпчак, подчинен на Булгарлу", „Джемаат на Балджи, подчинен на Булгарлу" (Eröz, 1983, 20; Татарлъ, 1982, 385 — 396).

Именно в района на Адана в басейна на р. Джейхан през 755 г. се заселили прабългари. Пак в областта на Адана, според Нешри (ок. 1224 г. сл. Хр., бел. К.В.) идва („неверникът", приел исляма, бел. К.В.) Косун и Варсак. А за варсаците има предположение, че са клон от българското племе. На юг от Адана, в Караташ се появява и развява знаме синът на Асен през втората половина на XIV в., чийто метеж е описан в „Историята на Караман". Пак в Адана управлява беят на българите Яхши хан, ок. 1424 г. или малко по-късно.

Сиджили на шериатския съд удостоверяват, че етнонимът *булгар* в края на XVI в. се е употребявал и като лично и бащино име, и е служел като основа за образуване на имена на селища в Анкара, Нигде и Бор — места, където са живели и действали българите, описани в „Историята на Караман".

В Шериатски сиджил номер 2 за Анкара ок. 1588 — 1590 г. е отбелязано име Булгар Оглу Дервиш, Дервиш, син на Булгар — лице, живеещо в Адана.

В съдебните шериатски сиджили от библиотеката „Халил Нури бей" в Бор е регистриран Мустафа Оглу Булгар, Булгар, син на Мустафа. Бор е град на югозапад от Нигде, близко до Нигде, в полите на Българската планина.

Става ясно, че в Нигде в 1000 г.х. (19. 10. 1591 — 08. 10. 1592 г. сл. Хр., бел. К.В.) имало село Булгарджък (Българче) — Bulgarcık köyü). Ерьоз пояснява, че днес такова село не съществува (Eröz, 1983, 21).

Проф. Ерьоз привежда голям брой примери от документи, които показват, че християните-тюрки (каквито той счита и доста българи в Анадола) са носили тюркски имена (Eröz, 1983, 50 — 63). Но между тези имена на християни могат да се забележат и някои български имена или имена, свързани с българите в „Историята на Караман". Напр. в Шериатски сиджил номер две на Анкара (1588 — 1590 г.) някои от имената на християни са: „Селман, ... Малкоч, Айдън, ..., Манас, син на Арслан, Бахшайъш, син на Манас, Угурлу, ... Ярдъм, син на Арзуман, ... Ямур оглу Йуван от Кайсери, Гарибоглу Угурлу, ... Карагьоз, син на Яхши, Ива, син на Арслан..." (Halit Ongan, Ankara'nın iki nümaralı şer'iye sicili (1588 — 1590). Ankara 1974, sf. 9 — 457, цит. по Eröz, 1983, 60). От цитираните имена Айдън, Бахшайъш и Яхши са свързани с владетелите на българите в летописа на Ахмед бей Шикяри. А Ал Умари Угурлу е бей в Българската планина. Селман, Малкоч и Арзуман сме срещали в някои надписи от българските земи, все още непубликувани.

Ето и няколко християнски имена в Бор и околностите му: Абдил, син на Бахши,... Арслан, син на Никола, Айгут, син на Бахшайъш, Бахадър, син на Турмуш, ... Бахшайъш, син на Айкут (Önen, Ragıp. Bor Halil Nuri Bey Kütüphane'sindeki... Türk Etnoğrafya Dergisi 1958, sayı 3, 108 — 110, цит. по Eröz, 1983, 63). От тези имена Бахши, Бахшайъш и Бахадър свързваме с „Историята на Караман".

Традицията етнонимът *булгар* да се отбелязва като бащино име или като прозвище в Мала Азия като че ли датира от предмюсюлманско време. Управителят на Ани, синът на българския цар Иван Владислав, се споменава от арменските източници ок. 1045 — 1048 г. като Арон Болгар или Арон, син на българин (Овнанян, 1968, 21 — 22). Синът на Алусиан Самуил за време ок. 1069 г. е отбелязан в хрониката на Скилица — Кедрин като Самуил Алусиан Българинът (ГИБИ, Т. 6, 1965, 334), а у Михаил Аталиат като Самуил Българинът (ГИБИ, Т. 6, 1965, 334).

По-късно във вакъфските актове от селджушко време в село около Коня Булгар се среща като лично и като бащино име (Eröz, 1983, 20, not 8). И при управлението на караманците в Ларенде *Булгарй* се споменава като име или като прозвище през първата половина на XV в. (ŞKOT — 1946, index, 7). След залеза на караманската династия при османските регистрации от края на XVI в. Булгар е записано като бащино и като лично име в документи от Анкара и Бор.

В документи от края на XVI в. има български имена и имена, свързани с българите и Българската планина от „Историята на Караман“ в районите на Анкара и Бор.

За XVII в. разполагаме с данни от сиджили на шериатския съд от Коня и Спарта, с няколко разказа на летописеца Хюсейн за Българската планина и за племето и планинската местност Варсак и със стиховете на народния поет Караджа Оглан, който възпява Булгар Дагъ, както и с жития на някои светци.

В Следвизантийската добавка (Addendum metabyzantina, с. 141 — 145) на сериозния труд „Българите във Византийската империя“ Иван Божилов отбелязва косвената връзка между една „побългарена светица“ (препод. Петка Българска) и района на град Мира в Ликия в Южен Анадол. Ние установяваме, че и в тази област са извършвали военни действия българите от „Историята на Караман“.

Използвайки изследвания и извори, Божилов разказва, че в самото начало на XVII-тото столетие Матей, митрополит на Мира в Ликия, пише обстойно житие на св. Петка — „Живот и дейност на светата наша майка Петка Млада от Епиват“. Божилов обръща внимание, че „Петка не е българка“.

Възможно е този въпрос да търпи доизясняване. В „Жития на светиите“ (Синодално издателство, С. 1974, с. 516 — 518) е отбелязано, че преподобна Петка Българска е живяла през XI век, че родителите ѝ били българи, както и че през XII в. по заповед на Николай Музалон (1147 — 1151), цариградски патриарх, дякон Василий написал житие. През XIV в. житие написал и патриарх Евтимий Търновски. В Енциклопедия „България“ (т. 5, П — Р, Изд. на БАН. С. 1986, с. 175) пише, че Петка (Параскева) Търновска е българска отшелница от XI в.

Матей съставил житието, като използвал изключително български извори. Основният му извор било житието на св. Петка от патриарх Евтимий. Според самия Матей, в първата част на творбата си той изложил грижливо Евтимиевия текст на гръцки.

В района на Анталия са се сражавали неведнъж българи от „Историята на Караман“. На север-северозапад от град Мира се намира Гьолхисар, където ок. 1262 — 1265 г. загива Караман, в присъствието на бея на българите Айдън. На североизток от Мира, на Яйляка Кестел, умира последният карамански владетел Касъм (II ?) от нашия летопис.

Някои автори свързват град Патара на запад от Мира с произхода на патарените — богомили (вж. Д. Ангелов, Богомилството в България, С. 1980, 326 — 332, 354).

Поради изложеното може би не е достатъчно да считаме превода на Матей само като „възпроизвеждане на българска творба в гръцка версия“. Можем да търсим отговор още и на въпросите дали не е имало и българи в обкръжението на Матей. Откъде той е знаел български, за да използва изключително български извори и да си послужи с труда на патриарх Евтимий?

Ние не сме посещавали град Мира и околностите му. Но съвременни популярни издания като в-к „Седем дни спорт“, бр. 160 от 14 юни 1996 г., с. 14, ни информират, че „Българинът в Анталия няма проблеми с езика. Абсолютно всички екскурзоводи говорят нашата родна реч, повечето от местните също се оправят с българския“. Впрочем, около Анталия и Спарта през 1924 и 1925 г. били заселени и българи, и турци-мохамедани от Мегленско в Македония (Николчовска, 1996, 20).

Вижда се, че и в наши дни в областта около град Мира българският език не е чужд за населението, така както изглежда не е бил непознат за митрополита на Мира Матей през XVII в.

В сиджили на шериатските съдилища от XVII в., така както и през XVI в., също могат да се открият имена на българи или лични имена, свързани с българите в „Историята на Караман“. М. Месуд Коман привежда документални данни от регистър със сиджили на шериатския съд в Коня от 1055 г.х. (27. 02. 1645 — 17. 02. 1646 г. сл. Хр.). От тях можем да съдим, че по това време в с. Силле в района на град Коня и в махалата Ичкале (букв. значи Вътрешната крепост) на Коня изглежда са живели българи-християни (Koman, M. Mesud. Anadolu Hiristiyanlarında Islâm ve Türk Adları. KM № 3. Ilkteşrin 1936. Sf. 180 — 183, цит. по Eröz, 1983, 55):

„От село Силле на Коня се е гледало делото на Бешан, син на Доган, със Сафи, син на Яни“.

В „Историята на Караман“ преди сражение на сборна караманска войска, в която участват и 7 хиляди българи за завладяването на крепостта Анталия, малко преди 1261, 1262 или 1263 г. сл. Хр. се споменават имената на двамата бейове на неверниците — Янко и Марко (ŞKOT — 1946, 30$_{25}$).

„След смъртта на християнката Бахте от жителите на махалата Ичкале в Коня било гледано дело за наследство между зетьовете християни на починалата — Фарик и Дурсун, син на Ювани и между синовете ѝ християни Бостан, Аслан и Невруз. Свидетели били Сефер пеше, Али пеше, духовникът (монахът, попът — кешиш keşiş) Аслан, син на Андон, и монахът (попът, духовникът — кешиш) Еллез, син на поп (монах, духовник — кешиш) Козма.“

„След смъртта на християнина Йуван, син на Дурсун, от махалата Ичкале в Коня, синът му Йомер пеше бил удостоен с честта на исляма.“

„Християнката Пеше, дъщеря на Мурад, от махалата Ичкале на Коня и големите ѝ дъщери Есма, дъщеря на Симон, и Назлъ, дъщеря на Симон, се обърнали към съда. Свидетели били християните Аслан, син на Яхши, и Кара, син на Хъзър. Поръчители били християнинът Бахадър, син на Инебейи...“

„От същата махала Ичкале на Коня към съда се обръщат Хасан, син на Каплан, Сава, син на Хъръс, Дурсун, син на Бедир, Оннус, син на Зекерийа, и Козма.“ (Eröz, 1983, 55).

Името Йован се среща като лично име у българите в писмени паметници от XV в. (Вж. Заимов, Български именник, с. 1988, 113). Пеше, макар и да се употребява като еничерско звание, е регистрирано като лично име у българите в паметници от XVI в. (Заимов, 180). Андон е записано през XVI в., Симон през XV в., Сава през XVI в., Хърс, Хръс — през XVII в. (вж. Заимов, 10, 199, 195 и 236).

От град Тетраполис от Икония произхождал българският архиепископ в Охрид от 1056 до 1064 г. сл. Хр. Теодул (вж. ГИБИ, Т. 6, 1965, 325).

Във вакъфски актове от селджушко време (XI — XIV в.) в село в околностите на Коня проф. Осман Туран среща имена като Булгар, син на Севиндюк, Муса, син на Булгар, и др.п. (Eröz, 1983, 20, not 8).

Българи се споменават в газелите на Дж. Руми (след 1248 г., вероятно в района на Коня, бел. К.В.). Вж. Татарлъ, 1982, 389.

В „Историята на Караман“ са описани много участия на български войници за завладяването на крепостта Коня, включително и на вътрешната крепост от XIII до XVI в.

А сега за 1055 г.х. (1645 — 1646 г. сл. Хр.) от регистъра на Шериатския съд в Коня узнахме, че в село Силле и в махала Ичкале на Коня са били разпространени много християнски имена и че доста от тях са отбелязани като лични имена у българите през XV, XVI и XVII в. Село Силле е много близко до града, на северозапад от него. Изглежда, че в областта на Коня трайно са заседнали българи.

Друг район, в който са действали българите от „Историята на Караман“, е областта на Фелек Абад (Егридир). На югозапад близко до Егридир е Спарта, за която са запазени регистри от XVII в. През 1030 г.х. (26. 11.

1620 — 16. 11. 1621 г. сл. Хр.) от махалата Емре на Испарта християните Каплан, син на Харзем, Хаджъ Хъристос, син на Асар, Ахши, син на Аслан, Мурат, син на Аграслъ, поп Гирекос, син на Айваз, Темел, син на Дурмуш, и Сава, син на Яни, съобщили, че църковните дрехи са изгорели при нещастен случай.

В Спарта, в градината на Ефтимос, бил намерен умрял Айваз, син на Мехмед, жител на Ислямкьой, известно до 1030 г.х. като християнско село, подчинено на Агрус. В съда се явили брат му по майка Йорги, син на Рюстем, и сестра му по майка и баща Буллабеше (1058 г.х. = 27. 10. 1648 — 15. 01. 1649 г. сл. Хр.).

Жителите християни на махалата Чавуш Ахмет Беше, син на Абдуллах, баща му Байрам, син на Ягмур, и християнинът Истати, син на Будак, заявили, че няма нищо за купуване, 1062 г.х. = 14. 12. 1651 — 02. 12. 1652 г. сл. Хр. М. Ерьоз обръща внимание, че Ахмед Беше е станал „син на Абдуллах“ след като приел исляма, при все че бащиното му име било Байрам (Eröz, 1983, 58 — 59).

Имената Христоз, Темелко (XVIII в.), Евтим (XIV в.), Була и Стате, Стати (XV в.) са регистрирани като лични имена у българите (Вж. Заимов, 1988, 235, 216, 102, 39, 207).

Няколко разказа на Хюсейн са свързани с Българската планина в Южен Анадол. Макар че те са написани вероятно около 1645 — 1650 г., отнасят се за значително по-ранно време.

Хюсейн е от Сараево в Босна. Баща му бил пазител на библиотеката в джамията „Хюсрев паша“. В 1048 г.х. (1636 г. сл. Хр.) Хюсейн съпровожда султан Мурад IV в похода му за Багдад и превел от арабски труда на Ал Карамани или на Бедреддин Хасан Челеби „Ахбар уд дувел“ (Известия за държавите), история на пророците и халифите. Хюсейн бил назначен за началник на канцеларията на дивана (реис юл кюттаб).

Автор е на „Всеобща история“ в два тома بدايع الوقايع. Първи том е във Виенската национална библиотека, използван през 1829 г. от Хаммер и описан през 1865 г. от Флютел. Втори том е открит през 1950 г. в

Ръкописния отдел на Ленинградското отделение на Института по изтокознание (сега Институт на народите на Азия).

Първи том в началото на ръкописа има подробен фихрист (съдържание) на шестнадесет страници. Следва възхвала на аллах, пророка и царуващия султан Ибрахим (1640 — 1643). Авторът разказва за събития по време на пророка, на предците му и на правоверните халифи, на дванадесетте омейадски и абасидски халифи, на другите мюсюлмански владетели, определя времето на царуване на всеки султан. На 29. 01. 1645 г. (1 Зилхидже 1054 г.х.) I том бил готов на чернова.

Според Тверитинова, II том е съставен за не по-малко от 5 години (1645 — 1650 г.) — تواريخ آل عثمان. От датите във II том личи, че Хюсейн е умрял не в 1644, нито през 1646 — 1647 г., а през 1649 или 1650 г. Виенският и Ленинградският ръкопис са преписани от едно и също лице и нямат дати на преписване, нито име на преписвач.

II том — Ленинградският ръкопис, съдържа историята на Османската държава от възникването на бейлика Осман в Мала Азия до края на царуването на Селим I в 1520 г. Но на места има сравнения с времето, в което е живял Хюсейн. Авторът ден по ден описва най-важните събития. Изглежда, че за описанието на управлението на караманските владетели той е използвал най-много „Хашт Бихишт“ на Идрис-и Битлиси и други предишни историци.

Хрониката на Хюсейн е компилативен труд, съставен въз основа на историческите съчинения на предшествениците му — на турските автори Ашък Пашазаде (ум. ок. 1459), Нешри (ум. 1520 г.), Коджа Нишанджъ Джелял заде Мустафа, Кемал Пашазаде, Садеддин (ум. 1599). Използвал е арабски и персийски автори — Идрис Битлиси, Шарафаддин Алийезди, Ибн Арабшах, сирийския улема Хасан Бурини...

Хюсейн пряко или чрез съчиненията на Идрис Битлиси използвал и трудове върху историята на Византийската империя, които султан Мехмед II, след завладяването на Цариград, поръчал да преведат на турски език от гръцки, „франкски“, арабски и персийски.

От съставените през XVII в. летописи този на Хюсейн е най-пълният справочник на историята на Османската държава (вж. Хюсейн, изд. Тверитинова, 5 — 23).

Факсимиле на Ленинградския ръкопис, който представлява том II на историята на Хюсейн, е издадено в Москва в две части през 1961 г. от А. С. Тверитинова, с анотирано заглавие и показалци на Ю. А. Петросян (Хюсейн. Беда'и^{с} ул века'и^{с} — Удивительные события. Издание текста, введение и общая редакция А. С. Тверитиновой. Анотированное оглавление и указатели Ю. А. Петросяна. АН СССР. Институт народов Азии. Памятники литературы народов Востока. Тексты. Большая серия. XIV. Издательство Восточной литературы. Часть 1. Москва, 1961, 76 + 400 стр. Часть 2. Москва, 1961, 401 — 1120 с.). Това факсимилно издание на ръкописа се предхожда от анотиран превод на подробния фихрист (съдържание) на ръкописа (Хюсейн, ч. 1, 1961, 24 — 76), указател на личните, географските и топографските имена (ч. 2, 1056 — 1116). В анотациите са дадени някои основни дати в текста.

От факсимилното Московско издание на Тверитинова на ръкописа на арабица сме извлекли, превели, резюмирали и коментирали няколко сведения, свързани с Българската планина. На места сме направили някои хронологични, географски и други уточнения и допълнения, както и съпоставки с други извори.

Първият разказ е включен при описанието на царуването на султан Мехмед II Фатих (вж. Хюсейн, ч. 2, 515, л. 249а). Същата случка е описана и от Нешри (Нешри, 1984, 302, 399).

Хюсейн разказва за похода на Мехмед II в Караман през 873 г.х. = 1468/1469 г. сл. Хр., за бягството на Караманоглу Пир Ахмед в Ларенде, за завладяването на Коня от Мехмед, за похода на Махмуд паша срещу Ларенде, за разгрома на Пир Ахмед и бягството му.

Махмуд паша е бил велик везир при Мехмед Фатих от 1454 до 1468 и от 1472 до 1473 г. и адмирал от 1468 до 1472 г. Екзекутиран е в 1474 г. Писал хубави стихове. Наредил да построят джамия, чаршия и баня в Истанбул и джамии в Бурса, Одрин и София (КА, 1968, 737; Нешри, 1984, 395).

Хюсейн разказва, че после Махмуд паша бил отправен срещу Тургуд Огулларъ. Той научил, че те са избягали към Българските планини (Bulgar Daglarına) и подкарал в галоп към тази посока. Тогава Тургуд Огулларъ избягали към Тарсус, а Махмуд паша оковал във вериги и отправил в Истанбул онези от тях, които могъл да залови (Хюсейн, ч. 2, 515, л. 249ар. 21 — 25).

За отбелязване е, че Хюсейн назовава тук планините в множествено число — Български планини.

Шикяри не ни разказва нищо за похода на Мехмед II в Караман и за бягството на Пир Ахмед, нито за похода на Махмуд паша към Ларенде, Българските планини и Тарсус. В „Историята на Караман" е отбелязано само, че Пир Ахмед бей е един от осемте сина на Караман Оглу Ибрахим II от дъщерята на Осман Оглу (Челеби султан Мехмед, бел. К.В.). Шикяри добавя още, че преди смъртта си (т.е. преди юли-август 1464г., бел. К.В.) Ибрахим дал на чичо си Мир Муса Кайсери, на Пир Ахмед Ибрахим дал управлението на Тарсус, а на Ходжа паша — Нигде (ŞKOT — 1946, 19119 — 21, 30 — 33).

Виждаме, че ок. 1464 г. Пир Ахмед е владял района на Тарсус — стар български център, който преди това в продължение на два века е управляван от бейовете на българите Яхши хан огулларъ.

М. Месуд Коман пояснява (ŞKOT — 1946, index, 36), че името на Пир Ахмед се споменава в надпис на персийски език от 870 г.х. (24. 08. 1465 — 13. 08. 1466 г. сл. Хр.) във вътрешната крепост на Кайсери, в надпис на джамията „Сунгур бей" в Нигде от 874 г.х. (11. 07. 1469 — 30. 06. 1470 г. сл. Хр.), заедно с брат си Касъм бей... Носел титлите „султан" и „хан". Има сребърна монета от 870 г.х. (24. 08. 1465 — 13. 08. 1466), сечена в Коня, и медна монета без дата, сечена също в Коня.

Накрая този разказ на Хюсейн завършва с назначаването на принц Мустафа за наместник на Караман.

Доколкото в „Историята на Караман" е отделено много малко място на караманския владетел Пир Ахмед, син на Караман Оглу Ибрахим II, тези сведения на

Хюсейн са ценни не само с казаното за Българските планини и Тарсус, но и с опита за осветляване на някои събития, свързани с караманците.

Вторият разказ на Хюсейн за Българската планина е вместен в описанието на царуването на Байезид II (1481 — 1512). Той е свързан с версията на Идрис Битлиси за сраженията на войската на този султан с Караманоглу Касъм бей и с Джем и с бягството на Джем в Родос (вж. Хюсейн, ч. 2, 682, л. 332б., р. 11; ч. 1, 60).

Хюсейн описва как Искендер паша, вероятно османски военачалник (бел. К.В.), дошъл в Хераклийе (Ерегли, бел. К.В.), но научил, че войската на противниците му избягала в Българската планина. Падишахът също дошъл на споменатото място и Искендер паша му доложил за случилото се. А Джем челеби, с Караманоглу Касъм бей избягал в Таш или и всички противници (на османците, бел. К.В.) се разпръснали. Джем Челеби се насочил към Deryā-yi Fireng (букв. Морето на френките) (вж. Хюсейн, ч. 2, 383, л. 3 33ар. 4 — 11).

Някои факти, съобщени от Хюсейн и заети от Идрис, съвпадат с разказаното в краткия вариант на „Историята на Караман“, а други — не. Шикяри описва, че след завръщането си от Хиджаз, Египет и Сирия Джем султан отново живял в Булгар при Караманоглу Касъм бей (ŞKOT — 1946, 20027 — 28). Българската войска и войската на Касъм се намирали в Българската планина. Българските войници, като основна сила в сборната войска на Касъм бей, заедно с войската на султан Джем слиза от Българската планина и заедно с войската на бея на Анкара Мехмед участва в завладяването на Ларенде и Коня, превзети преди това от османците, и стига до Анкара. При завземането на Ларенде вземат участие десет хиляди български войници (вж. ŞKOT — 1946, 20033 и 34, 2011 — 16).

Войските на Касъм с българите и на Джем се връщат в Коня, оттам в Ларенде, после отиват в Ерегли. Тук българските войници в състава на сборната войска на Касъм и Джем седем пъти разпръснали и избили османска войска. От Ерегли и околностите Джем и Касъм се изкачили отново на Българската планина (ŞKOT —

1946, 203_{10-21}). Две години живели там. После Джем решил да отиде в Родос.

Тези събития отнасяме преди 18. 08. 1482 г., преди отиването на Джем в Родос (бел. К.В.).

Виждаме, че Хюсейн и Идрис Битлиси са представили в далеч по-благоприятна светлина военните действия на османците, отколкото ги показва Шикяри. В „Историята на Караман“ се отрежда и доста важно място на ролята на българите в тези сражения, за разлика от летописа на Хюсейн, където българите изобщо не се споменават.

Третият разказ на Хюсейн за Българската планина е вместен отново при описанието на управлението на Байезид II (1481 — 1512), но ние отнасяме изложените събития непосредствено след времето, когато Сюлейман, дядо на Осман, се удавил в р. Ефрат пред крепостта Джабер, в околностите на Халеп, т.е. след 1224 г. сл. Хр. (ср. Kramera, АККТ, 1967, 432) и не по-късно от едно поколение след тази дата т.е. до 1254 г. или 30 години по-късно от 1224 г. Тогава седем бея, между които Юрегир, Косун, Варсак и Куштемюр се заселили в Чукур ова. Юрегир им станал военачалник и завладял от арменците Адана, Тарсус и Мисис. После умрял. Косун взел Асарлък (при Бозкър) като място за зимуване и Текюр Бели (в Българската планина, бел. К.В.) като място за лятно стануване, Куштемюр придобил Тарсус за къшлак и Българската планина за яйляк, а Гюндюз Сис за къшлак и Чалъ за яйляк... Синът на Юрегир, Рамазан, направил Адана своя столица (Хюсейн, ч. 2, 704, л. 343б$_{р. 5-16}$).

Същият разказ, с известни различия, намираме и у Ашък Пашазаде, и у Нешри.

Спомняме си, че Косун в „Историята на Караман“ е показан като неверник, бей на Ерегли (в полите на Българската планина) ок. 1217 — 1221 г. (бел. К.В.), който приема исляма. След това в продължение на почти три века той и потомците му са сановници, съюзници и военачалници на карамански владетели.

Варсаците, описани от Шикяри в района на Тарсус, вероятно водят началото си от този Варсак бей, споменат у Хюсейн и Нешри. Нешри ги отбелязва като неверници, а Ерьоз предполага, че са клон от българската общност. В нашия летопис те обикновено участват във войските на Яхши хан Огулларъ, бейове на българите в околностите на Тарсус откъм 1243 докъм 1424 г. (бел. К.В.).

Чукур ова е област, в която са живели и действали българи, описани и в „Историята на Караман“, представени и от документални извори и летописи от 755 г. сл. Хр. поне докъм края на XVI в.

Това сведение на Хюсейн хвърля светлина по въпроса за бейовете, които са живели и управлявали в Българската планина и в Чукур ова ок. 1224 — 1254 г. сл. Хр. и допълва данните, които имаме от „Историята на Караман“.

Четвъртият разказ на Хюсейн включва споменаване на планинската местност Варсак, на самото племе варсак и на преминаване през Българската планина при царуването на Байезид II (1481 — 1512).

Хюсейн описва борбата на васала на Байезид — бея от рода Зюлкадир — с мамелюците в Сирия и Египет, участието на войската на Байезид в тази борба и завземането на крепостите, владени от египетския султан в районите на Адана и Тарсус в 891 г.х. (1486 г. сл. Хр.). Голяма войска на египетския султан пристига в областта на Адана и Тарсус и си възвръща крепостите (Хюсейн, ч. 2, л. 343а). Анадолският бейлербей Херсек Оглу Ахмед паша, който ръководи военните операции против египетския султан, е поразен и взет в плен. Следва поход на голяма войска под командването на Давуд паша против египетския султан и покоряване на метежните племена Караман от Давуд паша (Хюсейн, ч.2, л.344а — 344б, ч. 1, 59).

Хюсейн разказва, че след отправянето на Херсек Оглу от черкезки разбойници в Египет, изпратили великия везир Давуд паша с еничери, с няколко бьолюка (роти) капъкулу (войскови части за охрана на султана, гвардия) и с войската на Анадола и Румелия до границата с арабите (която била някъде около Ерегли, бел. К.В.). Пашата не намерил за благоразумно да навлиза в арабските страни и се насочил да потушава метежа на

Тургуд Оглу. Той наредил да обградят планинската област Варсак от три стани с бейлербейовете на румелийската войска, а сам той с гвардията минал през Българската планина, за да унищожи тургутлиите и варсаците.

Тургуд оглу, като разбрал, че е обграден и че не може да разчита на милост, с поданиците и роднините си предрешени избягали в Халеп през мястото, където вървяла анадолската войска. Щом пашата научил, се върнали обратно (Хюсейн, ч. 2, с. 707, л. 345ар. 1 — 18).

Хюсейн отбелязва тези събития в 1486 г. Османо-египетско мамелюшките войни продължават от 1485 до 1491 г., така че сведението е не по-късно от 1491 г. (бел. К.В., вж. КА, 1968, 158).

Следва да припомним, че династията на Тургуд се сродила с мома от карамнската династия и след смъртта на Караман Оглу Касъм бей (1483 г.) Тургуд Оглу Махмуд бей известно време заемал карманския трон (Koman, ŞKOT — 1946, index, 42). Затова и силите на османците са били насочени срещу тях.

Изглежда, че в приведения текст не става въпрос за яйляка Варсак (Фарсак), указан от М. Ерьоз в казата Коркутели на Анталия, където възрастните варсаци считали, че са „karışmış“, т.е. „смесени“ в смисъл на „българи“ (Eröz, 1983, 20 — 21). Изглежда от три страни са били обградени планинските и гористи местности на север от Тарсус и Мерсин, където живеят варсаците (вж. Meydan Larousse, 12. Cilt, 1973, 538). А Давуд паша с гвардията е прекосил вероятно Българската планина през някой от проходите, за да нападне враговете от четвъртата страна.

Варсаците били привърженици на султан Джем. Някои сочат 1487 г. като време на разказаните от Хюсейн събития, когато османската войска под командването на Давуд паша влязла от три ръкава в страната Варсак и подчинила варсаците. След тази дата те загубили важната си роля в социалния и политическия живот на Анадола (вж. Meydan Larousse, 12. Cilt, 1973, 538).

Във всеки случай джемаатът Булгарлу в регистрите бил отбелязан като племе (oymak) на джемаата Токлу

Гюмюш, подчинено на джемаата Варсак (Eröz, 1983, 20 — 21). И беят на българите в Тарсус Яхши хан на първо място разчита на войската на варсаците откъм 1243 докъм 1424 г., според „Историята на Караман“. В такъв случай можем да мислим за тясна връзка между българи и варсаци в Южен Анадол, или дори за общия им произход.

Може би след времето, в което Хюсейн пише за Българските планини, за планинската местност Варсак и варсаците, Булгар Дагъ се споменава и от Караджа Оглан (1606 — 1679 г.), голям народен поет, живял в южните области на Анадола (Eröz, 1983, 19). Писал е хедже везни (сричков размер) 5+6 или 4+4 срички във формите семаи, кошма и дестан. Спечелил слава през втората половина на XVII в. и имал последователи и сред съвременниците си, и сред поетите от следващите векове до наше време (КА, 1968, 603).

Много стихотворения и песни от Караджаоглан е записал фолклористът Али Риза Ялман (Ялкън) между 1922 и 1932 г. В първи том на изследването му „Тюркменските племена на юг“ (Cenupta Türkmen Oymakları, I, Ankara, 1977) в първата част „Анадолски изследвания“ (1. — Anadolu tetkikleri) в параграфа „Народните песни на тюркмените“ (Türkmen Türküleri, S. 83 — 120), сред песни от Караджаоглан, които Ялман е записал, откриваме една песен, в която се възпява Българската планина. Ялман (Ялкън) ни разказва по какъв начин е записал стиховете и песните от Караджаоглан. От изложението му разбираме, че племената, които са запазили устните извори за българите и Българската планина, са се движили в различни относително отдалечени области на Мала Азия и извън Анадола. Така са се придвижвали за военни действия и българите, описани в „Историята на Караман“. Ялман пише:

„В село Испанак (Пулатели буджагъ) Идрис Кяхйа... даде сведения за селата:

— Селото ни е племе (аширет) от 40 ханета. Наричат племето ни Дъмъшкълъ. Племето ни (аширетимиз) е от 700 шатри, приблизително преди 400 години нас са ни победили (разбили) и са ни разпръснали от областта на Съвас (от страната Съвас — Съвас илинден), по едно време сме живели заедно с Ришванлълар (племето Ришванлъ или жителите на Ришван). После сме се скарали с тях... Ришванлиите пленили 400 наши стада добитък и 500 наши юнаци и ни подкарали в Шам (Дамаск, Сирия). Първите сгради на Шам построили нашите деди. Доскоро летувахме (станувахме през лятото) по дългите яйли на Съвас. В Анкара, в Коня и в Шам все още (от) племето ни има доста къщи. В селото ни има и няколко ханета от племената Орманлъ и Берекетли. Поради оскъдицата през 1290 (1873) домакинствата Берекетли са се прехвърлили (гьоч етмиштир) от Йозгат. Племето ни се е пръснало.

Попитах Идрис Кяхйа — пише Ялман — дали знае песен.

— Господине, ... ще ти дам възможност да запишеш няколко песни (тюркю), които зная... — рече и започна да пее (декламира) от Караджаоглан“ (с. 105 — 108).

Следват три стихотворения от Караджаоглан, които Ялман записал от Идрис Кяхйа (с. 106 — 107). Третото е посветено на Българската планина (с. 107). То се състои от 5 куплета:

Sana diyom Bulgar Dağı,
Senden özge dağ olmaz mi?
Sende yaylayan güzelin,
Al yanağı bal olmaz mī?

На тебе думам (говоря), Българска планино,
освен тебе друга планина има ли?
Не са ли (сладки) като мед румените страни
на хубавицата, която станува летен стан в тебе?

Bulgar Dağı iki çatal,
Sularında güller biter,
Bir yar sevdim bana yeter,
Iki sevan deli olmaz mi?

Българската планина (е) от две разклонения,
по яйлите ѝ (по летните ѝ пасища) растат рози,
обикнах едно либе, стига ми.
Който обича две, няма ли да полудее?

Bulgar Dağı para para,
Kimi al giyer, kimi kara,
Selam söylen nazlı yara,
Ayrılandar dert görmes mi?

Българската планина е на (от) части,
някои обичат (носят) червено, някои черно,
пратете поздрав на нежната ми любима
(пратете /кажете/ много здраве на ненагледното ми либе),
(онези) които се разделят, не изпитват ли страдание (не страдат ли)?
Yol üstünde iki hanlar,
Hani sana konan canlar?
Sevip sevip ayrılanlar
Yanar yanar kül olmaz mi?

На пътя има два хана,
къде ли са душите (братята, хората), отседнали у тебе?
Онези, които се обичат и се разделят
като горят, не стават ли на пепел?

Mahın Karacaoğlan mahın,
Dünyalarda kalmaz ahın,
Senin gibi padişahın,
Bencilen kulu olmaz mi?

Твоята красавица (твоята луна), Караджаоглан, твоята красавица (твоята луна),
твоята въздишка няма да остане за нищо на света,
не са ли роби (слуги) на падишаха (хората)
като тебе, както и аз.

В действителност, по-голямата част от стиховете в тези 5 куплета на Караджаоглан, записани от Ялман през XX век, са в размер 4+4 срички. От тях личи, че поетът е познавал добре Българската планина и хората, които са живели в нея.

Втората част на първия том от труда на Али Риза Ялман (Ялкън) „Тюркменските племена на юг“ е озаглавена „В Българската планина и сред юрюците“ (Bulgar

Dağında ve Yäräkler Arasında) и е доста обемиста (с. 167 — 292 + 9 илюстрации). Тя включва може би най-точното описание на Българската планина и яйляците ѝ от човек, извършвал теренни проучвания в нея, на юрюците и песните в Булгар Дагъ. На по-важния изворов материал, предоставен от Ялман, ние сме се спрели тук малко по-нататък в раздела „Извори за българите и Българската планина през XX в.“. В тази планина Ялман записва два куплета от една песен, много сходна с първите два куплета от стихотворението на Караджаоглан, което преведохме малко по-горе. Фолклористът прави този запис южно от каза Ерегли, на мястото сред Тороските планини, където хетите са направили върху една стръмна скала статуя на бога на плододородието, в с. Иврис, което имало 60 — 70 къщи. Там около 05. 05. 1920 г. негов информатор е Бегдикли Йомер ага (вж. Ялман, 226, 233).

Накратко, извори от XVII в. ни рисуват следните щрихи, свързани с българите:

Шериатски сиджили показват, че през 1055 г.х. (1645 — 1646 г. сл. Хр.) в с. Силле на северозапад близко до Коня и в махалата Ичкале на Коня изглежда са живели българи-християни. В гр. Спарта на югозапад от Егридир в регистри от 1030 г.х. (1620 — 1621 г. сл. Хр.) и от 1058 г.х. (1648 — 1649 г. сл. Хр.) също се срещат лични и бащини имена на християни, отбелязани в писмени паметници от XII до XVIII в. като лични имена у българите.

В няколко разказа от втора част на историята на Хюсейн, писани вероятно ок. 1645 — 1650 г., се описват походи и военни действия на османците до Българските планини, до и през Българската планина, до Тарсус, до планинската местност Варсак и срещу варсаците, станали ок. два века по-рано, през 1468/1469 г., преди 18. 08. 1482 г. и през 1486/1487 г.

Един разказ на Хюсейн, отнасящ се за 1224 — 1254 г., описва как бейовете Юрегир, Косун, Варсак, Куштемюр и др. се заселили в Чукур ова. Косун владеел Текюр Бели в Българската планина, Куштемюр — Тарсус и Българската планина, а Рамазан, син на Юрегир, направил Адана своя столица.

От разказите на летописеца Хюсейн и от стиховете на народния поет Караджаоглан става ясно, че наименованията Българска планина, Български планини, местността Варсак и племето варсак в Южен Анадол се срещат в научната и художествената литература от XVII в.

* * *

Не разполагаме с документи, пътеписи, литературни, летописни или други извори, записани през XVIII в., които пряко да се отнасят за българите около Българската планина в Южен Анадол, описани в „Историята на Караман“. Но в края на XIX в. и в началото на нашия век Лука Доросиев, В. Кънчов, Л. Милетич и други учени са записали разкази на българи от Мала Азия за български селища там и за основаването и заселването им през XVI, XVII, XVIII и XIX в.

За с. Къз дервент Л. Доросиев отбелязва например, че вероятно е заселено в края на XVI или в началото на XVII в., или в началото на XVIII в. Някои считали, че първите му жители дошли от Охридско и били поставени като дервентчии на пътя за Никея, за да пазят прохода в планината Саманлъдаг — през него минавал път от Цариград — Хайдарпаша закъм Коня (вж. Доросиев, 51).

Вижда се, че и това село в Северозападен Анадол между Измит и Изник, което е заселено с българи след като завършва изложението на събитията в „Историята на Караман“, след 1517 — 1524 г. сл. Хр. и което наглед е твърде отдалечено от българите, живели в района на Коня, Ларенде, Бейшехир, Българската планина и Чукурова, фактически непрекъснато е имало пряка връзка с тях, тъй като през него минавали всички кервани, войски, търговци и пр. към Коня, Ларенде и Българската планина, т.е. към Централен и Южен Анадол.

Киро Червенаков, родом от гр. Клисура (Карловска околия) правил абаджилък преди Освобождението в Измит, Ескишехир, Енишехир, Афйон Карахисар и Бурса. Той отишъл в Измит към 1858 г. Измитчани наричали селяните от Къздервент „дервентчиите“, защото селото се намирало в прохода на планината Саманлъдаг. Според това, което къздервентци знаели от бащите и дедите си, първите къздервентци се преселили преди 250 и повече години (Доросиев, 51 — 53). Интересното в случая е, че българи, дошли от Балканите в Мала Азия, които практикували занаят там през XIX и началото на XX в., са посещавали и са живели в някои селища, в които са действали и живели българи, описани в „Историята на Караман“ през XIII — XVI в. — Бурса, Ескишехир, Афйон Карахисар... За българските селища в околностите на Афйон Карасхисар, Ескишехир и Йенишехир, за които споменава и В. Кънчов, Киро Червенаков разказвал на Лука Доросиев, че към 1860 — 1865 г., когато работил по тия места, били доста. Според чутото от стари хора, първите преселенци в тези места напуснали родни огнища през първата половина на XVII в. (Доросиев, 57).

Но според данни на френския пътешественик Танкоен от 1807 г. българите християни от Източната църква в Къздервент били заселени там от едно столетие, т.е. от началото на XVIII в. Извадка от този пътепис издал Фотинов в „Любословие“ през 1844 г. (Доросиев, 40).

Пак според устните сведения, събрани от Доросиев, български преселенци със семействата си избягали от Балканите в края на XVIII и началото на XIX в. и се заселили в Ердемит, Ердек, Бандърма, Михалич, Мудания, Касаба, Айвалък, Маниса, като в Бандърма и Михалич образували отделни махали.

Наименование Касаба носят 5 селища: 3 от тях са в полето на действията на българите на Шикяри — Касаба на северозапад от Ларенде, Кирили Касаба — на изток от северната част на ез. Бейшехир, и Касаба на северозапад от Мира. Другите две — Касаба на североизток от Съвас и Kighi-Kasaba на югоизток от Ерзинджан са в райони на по-стари български заселвания, указани от други извори. Михаличчик, Михалич и Мудания са близко до Ескихешир и Бурса, където действат българите на Шикяри от „Историята на Караман“ (Stielers Hand

— Atlas, 1905, 101, 59 — C_5, 59 — A_7, 59 — B_{8-9}, 59 — C_4; 134, 59 — A_3; 99 — A: 7, $Г_3$; 9, B_4).

Група от същите преселници се настанили в някои караманлийски села в Балъкесирски санджак и в някои гръцки села в околностите на Касаба, Айвалък и др. Те били от Чирпанско, Хасковско и Старозагорско, а според В. Кънчов, помежду им имало семейства и от Северна България.

Сами (без семейства) отишли в Анадола абаджии, овчари и коняри. Абаджиите се пръснали по всички градове и паланки на три-четири малоазийски вилаета и били от Копривщица, Клисура, Сопот, Карлово, Калофер, Аджар (дн. Свежен, Брезовско, Пловдивско), Сливен, Самоков, Габрово, Устово, Райково, Широка лъка, Димотика, Даръ Дере и други места от Северна и Южна България.

Л. Доросиев излага мненията и предположенията по въпроса кога са се заселили българите в Балъкесирски санджак и в Бурсенски вилает. Тези мнения и предположения се градят главно върху устни сведения на българи от Анадола, върху преданията, които те са запомнили от своите бащи и деди. Затова следва да ги приемаме с известни резерви. Въз основа на предания П. Р. Славейков и К. Иречек смятат, че заселването им станало в края на XVIII в., Л. Милетич — в разни времена, но началото е от втората половина на XVIII в., В. Кънчов — през първата половина на XVIII в., Злати Чолаков — през XVII или началото на XVIII в. (Доросиев, 54).

Изглежда, че през XVI, XVII, XVIII и XIX в. има нова вълна от български преселения в Анадола. Повечето от местата, указани като райони на късни български преселения на пръв поглед не са свързани пряко с областите, в които живеят и действат българите, описани за времето от XIII до XVI в. в „Историята на Караман“. Те се намират в цялата западна третина на полуострова. Но жителите на някои от селищата, като къздервентци например, са имали пряка връзка с района на Коня и Българската планина, тъй като са охранявали прохода за там.

Други, като напр. жителите на българското село

Мандър, каза Бандърма, са пазели около 1873 г. спомена „за онези българи, преселени още по времето на българските царе с хиляди“. Те разказвали предание за Мано — българския войвода на преселените през средновековието българи, и за Маненската крепост (Доросиев, 88).

Трета група от късните български преселници се настанили в някои от селищата, в които или близко до които са се подвизавали от началото на XIII до началото на XVI в. българите от „Историята на Караман“ като Ескишехир, Бурса, Афйон Карахисар, Касаба... Но Касаба например, освен че се намира относително близко до Мира и Гьолхисар, е и в района, в който се намира яйляка Варсак, където възрастните варсаци казвали в наше време на проф. Мехмед Ерьоз: „Господине, ние сме „смесени“ (karışmış), в смисъл на българи.

Тези села, свързани с предания за късни български преселения в Западен Анадол, са предизвикали интереса на чуждите и българските учени хора и пътешественици още през XIX в. (Доросиев, 39 и сл.). Но българите от Южен и Централен Анадол, описани в летописа на Ахмед бей Шикяри, и областите, в които те живеели, изглежда са останали извън полето на учените, интересуващи се от българите, до началото на нашето столетие.

* * *

Изворите от XIX в. са разнообразни по вид — писма, пътеписи, разкази на българи от Мала Азия и разкази на балкански българи, спомени, бележки, документи, печати, литературни произведения (стихове) и пр. Те дават данни предимно за българите в западната третина на Анадола, но и за Българската планина и българските земи и селища в южната част на полуострова.

Писмо на д-р Салватори от 1808 г. засяга Къз дервент, населено само с българи. Според него, преди около два века, (ок. 1603 г., бел. К.В.) 7 челеда българи напуснали родни огнища по религиозни причини. А днес (ок.

1808 г., бел. К.В.) това село между Изник и Измит (на пътя за Коня и Булгардаг, бел. К.В.) брояло 150 семейства (Доросиев, 39).

През 1807 г. френският пътешественик Танкоен разказва за същото село (Доросиев, 401).

Следват разказите на Киро Червенаков, родом от Клисура, записани от Л. Доросиев. Впечатленията му се отнасят за 1858 — 1860 — 1865 г. и засягат районите на Измит, Ески шехир, Йени шехир, Афйон Карахисар, Бурса и с. Къз дервент (Доросиев, 51 — 53, 57).

Макар и да не дава пряко сведения за българи в района на Коня и Мараш, Светослав Миларов в „Спомените си от Цариградската тъмница“ (създ., ред. и бел. Илия Тодоров, С., 1994, 256 с.) рисува твърде интересна картина, свързана с произхода, народността и религиозната принадлежност на населението там. Припомняме, че Миларов, заедно с потурчения черногорец Халил, около есента на 1869 г. е изпратен от министъра на полицията Хюсни паша от Цариград на заточение в Икония. Там го потурчват насилствено и го наричат Ахмед, на името на пашата на Коня. Вече потурчен, Св. Миларов, с офицерите и „по-долните чиновници“ гнусно безчинства над арменците от околните села.

Една вечер Халил и Ахмед успяват да избягат от Коня към Мараш и стигат там след 20 дни. Мараш, според разказа на Миларов, бил заселен главно с християни от караманлийско и арабско потекло. Синът на починалия свещеник служел в черквата в Мараш и едва четял от гръцките и арабските книги. В Мараш Халил и Ахмед се представят за християнски калугери, спечелват доверието на сина на свещеника и служат в черквата „по славянски съвсем правилно“ (Миларов, 1994, 139 — 147).

От „Спомените“ разбираме, че около и малко след есента на 1869 г. в околностите на Коня са оживели арменци, че Мараш бил населен предимно с християни и че „славянският“ (език) не бил чужд за жителите на град Мараш. Но авторът не споменава нищо за българи там. Това ни изненадва, тъй като в „Историята на Караман“ са описани военни действия на българи в районите на Коня и Мараш и в самите градове. Още повече, че когато от Мараш той заминава на кон за Диярбекир, не пропуска да се свърже „с многобройните българи, които са на заточение в града, или на затвор в калето“ (Миларов, 147).

Ценен извор за историята на българите в Северозападен Анадол са бележките и документите, останали от Неделчо Павлов Орешков, първият български учител в с. Мандър, нахия Маняс, каза Бандърма, санджак Балъкесир, през 1873 — 1874 г. Тези бележки и документи били предоставени на Лука Доросиев от сина, Павел Н. Орешков, и Доросиев ги е публикувал (Доросиев, 82 — 86, сл.). От тези записки и документи узнаваме, че първото българско училище в Мала Азия в с. Мандър било отворено на 05. 10. 1873 г. На кондратото за ценяване на учителя има ударени 12 печата — един на турски, два гръцки и девет — български. Става ясно, че в български селища в Анадола през втората половина на XIX в. повечето видни българи са притежавали печати на български език.

Сред 38-те подписа с български имена личат имената на Яне Мутав и Яно Василов (Доросиев, 79 — 82). Името Янко се среща в „Историята на Караман“ (ŞKOT — 1946, 30).

Най-голям брой извори и изследвания за българите в Анадола през XIX и началото на XX в. (изключително за Западна Мала Азия) са използвани и цитирани в монографията на Лука Доросиев „Българските колонии в Мала Азия“, публикувана през 1922 г.в кн. XXIV, 13 от Списание на БАН, с. 32 — 193. Там се говори и за интереса на Фотинов и Славейков, на К. Иречек и на братята Х. и К. Шкорпил, на Михаил Сарафов и Л. Милетич към българите в Анадола. Доста място е отделено на пътуването на В. Кънчев през февруари 1899 г. от Цариград до Мудания, Бурса, Михалич, Бандърма, Гьонен и Киллик.

За съжаление, изследванията на тези автори и изворите, които използват, не са свързани пряко с българите от Централна и Южна Мала Азия от „Историята на Караман“. Споменати са само отделни селища и области, в които са действали българите на Шикяри. Интерес будят и някои сведения и съждения относно погърчването, покараманлийчването, или запазването на българската народностна принадлежност в селища и области в Западен Анадол.

Във всеки случай, при все че не разполагаме с много извори за XIX в., свързани с българите около Българската планина, изглежда че част от тях продължава да съществува. Българските планини продължават да се възпяват от анадолските поети.

За „Българската планина" като „Bulgar Dağı" пише Дадалоглу, известен лиричен народен поет от XIX в. (Eröz, 1983, 19). Бил от чергарите тюрки ***афшар***. В стиховете му се споменават имена на места в Южен и Югозападен Анадол. Във формата дестан на чист турски език възпявал своите чувства и чувствата на живеещите в неговия кръг и среда (КА, 1968, 275).

Доста сведения за Дадалоглу е събрал през 1922 — 1932 г. известният турски фолклорист Али Риза Ялман (Ялкън) при теренни проучвания в Тороските планини в района между Гьоксу и Ефрат. Според Ялман, след Караджаоглан, след народните поети, отраснали в Южен Анадол, един от най-чувствителните и вълнуващи поети е Дадалоглу. Освен че е пял отделни парчета, Дадалоглу е писал и много истории (тарих). Голяма част от народните разкази на юг се считат за разкази на този поет. Дадалоглу е преживявал в Тороските планини, които се простират от Ефрат до Айдън — най-много в околностите на Съвас, Кайсери и Нигде.

Ние ще забележим по-нататък, че в тези райони често са се подвизавали българите, описани в „Историята на Караман", особено около Нигде и Кайсери.

Според записаното от Ялман, Дадалоглу е роден в обата (чергарския бивак, чергарското семейство) Ходжалъ, свързано с тюркменското племе от Аладаг на име ***кара хаджълъ***. Прекарал живота си в чергаруване. Бил грамотен народен поет, който можел да чете и пише, и ходжа (учител). Понякога заемал имамска длъжност, а понякога нарамвал саза или се занимавал с поезия. Истинското му име било Мустафа или Вели.

През 1928 г. Ялман, на яйлата Ючкапълъ, записва от Ала Юсуф, подчинен на племето ***кара хаджълъ***, една народна песен (тюркю), принадлежаща на Дадалоглу. Привежда я в ред с помощта на овчаря Хасан. Песента се състои от четири куплета от по четири стиха. В първия и втория куплет на тази песен се споменават „Куманските страни“, а в четвъртия куплет — платото Немрун, известно ни и от „Историята на Караман“, и „българските земи“.

I куплет:

Oturmuş ak gelin taşın üstüne,
Taramış kaşın zülfün üstüne,
Bir selâmı geldi başım üstüne,
Alırım kız seni, Koman illere

II куплет:

Bir taş attım karlı dağlar ardına,
Yuvarlandı düştü yarin yurduna,
Ben yeni de düştüm sevda derdine,
Alırım ahdimi Koman illere.

IV куплет:

Dadaloğlu der de, oldum kastana (?)
Gelir geçer selâm verir dost bana,
Cöçeyim mi bilmem Namrun üstüne,
Çekilem mi kahpe Bulgar illere?

I куплет:

Седнала бяла (невинна) булка (невеста) на камъка,
вчесала буклите (къдрите) си над веждите,
един поздравът ѝ дойде (стигна) над главата ми
(чух го),
ще взема тебе, моме, в куманските страни
(в куманския край, в края на куманите).

II куплет:

Хвърлих един камък зад снежните планини,
търкули се и падна в родината
(страната, родния край) на либето ми.

А аз отскоро (току-що, неотдавна) загорях
от желание за любов,
ще взема клетвата (обета, обещанието) си
в куманските страни.

IV куплет:

А Дадалоглу казва: Станах кастана

(значението на думата кастана не е ясно и за самия автор, бел. К.В.),

който мине, който поздрави, ми е приятел (или
минаващите приятели ме поздравяват),
не зная, да се преместя ли (да се преселя ли)
на Намрун,
да се оттегля ли във вероломните (коварните,
развратните, разпътните, „кахпе") български страни?

Последният четвърти куплет показва, че Дадалоглу е познавал добре платото и мястото за лятно стануване Намрун (Немрун), както и Българските страни, земи (Булгар иллери). Немрун е на северозапад от Тарсус в Българската планина. Дори може да се мисли, че той е считал Немрун и областта му за „български земи". Но последният израз „кахпе Булгар иллери" показва и немного благоприятното отношение на Дадалоглу към тях. Той ги нарича „кахпе" (араб.), което значи „коварни, вероломни" или пък „разпътни, развратни".

Едно е ясно обаче, че през деветнадесети век, когато и живял Дадалоглу, в Българската планина е имало *български страни, български земи — Булгар иллери*, и че в тях вероятно са живели българи (вж. Yalman, Cenupta Türkmen Oymakları, II, Ankara, 1977, 53 — 57).

И Овнанян регистрира, че в северните райони на Киликия и в югозападните ивици на Тавърската планина до самия край на XIX в. са били запазени названията на местности Булгар Даг, Булгар кьой, Булгар маден, Булгар мазара и др. Според Овнанян, те свидетелстват за наличието там в миналото на колонии на български преселници (Овнанян, 1968, 22 — 23). Но както ще видим малко по-нататък, следи от самите българи и техни потомци е имало и през XX в.

Извори сочат също така, че в някои райони и селища, където са живели и действали българите на Шикяри, християнството е имало немалко влияние към края на XIX в. Така например, опирайки се на „Историята на Анкара“ от Аврам Галанти, публикувана в Анкара през 1950 г. (с. 108, бел.) М. Ерьоз отбелязва, че в Анкара през 1308 г.х. (1892 г. сл. Хр.) имало 32 джамии, 12 месджида и 12 черкви (Eröz, 1983, 47). Данни от сходно естество има и за областите на Спарта, Анталия и др. (Eröz, 1983, 32 — 33).

И през нашия двадесети век продължават да съществуват в Анадола имена на местности, селища, планини, езера и пр., свързани с етнонима *булгар — българин, български*. В атласа, издаден от Юстус Пертес (Justus Perthes) през 1905 г. в Гота, откриваме планината Bulghar Dagh (59 C 6) и рудника Bulghar-Maden, известни от средновековието в Южен Анадол (вж. Stielers Hand — Atlas, 1905, 32).

Но на карта, издадена в Турция през 1972 г., Българските планини са изписани вече „Bolkar Dağları“ — „Планини с обилен сняг“ (вж. Turguie. Carte routiere — 1972. M. S. B. Harita Genel Müdürlüğü Matbaası Döner Sermayesi — 1972, E-10). На картата на Еремеев от 1973 г. е още по-кратко — „Болкар“, хр. (срв. Еремеев, 1973, Г-6). Московско издание на карта на Турция от 1981 г. на Главно управление по геодезия и картография при Министерския съвет на СССР регистрира също само „Болкар“, хр. (Турция. М. 1981, ГУГК, Г-6). И полското издание на карта на Турция във Варшава — Вроцлав през 1986 г. регистрира Bolkar dağları. А Българският рудник го няма вече по новите карти.

Превърнала ли се е действително в наши дни Българската планина, чието име е свързано с наличието на славяни и българи от VII — VIII в. до днес, в „Планина с обилен сняг“? На този въпрос отговаря компетентно проф. д-р Мехмет Ерьоз.

Теренните проучвания на проф. Ерьоз (род. 1930 — ум. 1984 г.) в най-ново време показват, че оронимът *Bulgar Dağı* е запазен и днес. Той пише:

„Ние се изкачихме на тази планина и останахме в шатрите (çadır) на юрюците. Юрюците я наричат „Bulgar Dağı“ (Българска планина, бел. К.В.).

Вижда се, че местните хора продължават да наричат планината българска, с името, с което тя е била известна поне от 1098 г. сл. Хр., поне от XI век.

В наше време Гордлевски (1876 — 1956) е посетил Българския рудник и той продължавал да носи името си, свързано със славяните и българите, живели там. Гордлевски пише, че в началото на XX в. в Булгармаден (Българския рудник) в Българската планина се извършвало ръчно примитивно добиване на руда (Гордлевский, 1960, 184).

В по-ново време стават известни и топоними, свързани с името *bulgar*, българин, български, които не са ни познати от изворите от древността и от средновековието. Може би към устните сведения и резултатите от теренни проучвания следва да причислим съобщението на Татарлъ: „До ден днешен са запазени руините на голям средновековен град по пътя между Коня и Гьоксу, в близост до град Бозкър, известен сред населението като „Булгар“... (Татарлъ, 1982, 391). При все че авторът не посочва откъде черпи тази информация.

Ерьоз регистрира село и езеро „Балкар“ в планината Нурхак (Cenupta Türkmen Oymakları, II, 408) и прави опит да ги свърже с *балкарците* на Кавказ, които произлизат от *българите* на Волга (Eröz, 1983, 23).

Но планината Нурхак се намира на юг-югозапад от басейна на р. Тохма. От същата планина извира р. Сьогютлю и други рекички, които образуват р. Джейхан. В басейните на тези две реки през 755 г. сл. Хр. били преселени дунавски българи. На югозапад, близо до планината Нурхак, се намира град Мараш. В и около град Мараш са действали и българите, описани в „Историята на Караман“. Затова ние смятаме, че е възможно селото и езерото Балкар в планината Нурхак да са свързани не с *балкарците*, а с *българите*. Дори е възможно в бъдещи изследвания да се търси връзка и последователност между данните в „Историята на Караман“ за *българите* и между сведенията в „Историята на Мараш“, наречена

„Кенз юл века'йи“, която представлява текстологичен съпровод на Истанбулския препис на „Karaman Tarihi“ в библиотеката Ататюрк (Беледийе), Муаллим Джевдет, номер 444, и го следва в кодекса.

Може би най-голям брой разнообразни извори, свързани с българите в Тороските планини и в и около Българската планина в Южен Анадол, от древността и средновековието до ново време, включително и за нашия век, е привел проф. д-р Мехмет Ерьоз в краткия си, но съдържателен труд „Hiristiyanlaşan Türkler“ „Тюрките, които са станали християни“, публикуван в Анкара през 1983 г.

Опирайки се на голям брой и разнообразни източници, Ерьоз изказва мнението, че *българите-тюрки* са играли важна роля в заселването и в движението на населението в Кавказ, в районите на Волга (Идил), на Балканите и почти навсякъде в Анадола, особено в околностите на Трабзон и Тарсус (Eröz, 1983, 4).

М. Ерьоз сочи местата, където са се заселили българи. Това *тюркско племе (uruk)* се е поселило между Анкара и Кайсери, в околностите на Бурса, в околностите на Анталия и Миляс, но най-голямото заселване е станало в Трабзон и околностите му и в околностите на Тарсус (до Караман). Според Ерьоз наличията на Булгар Дагъ близо до Тарсус и Трабзон са географски доказателства за историческите заселвания на българите (Eröz, 1983, 19). В Арменската география има още една Българска планина (Хипийска планина), простираща се от най-високия връх на Кавказ Елбрус между реките Кума и Кубан на север, от нея побягнал Аспарух (Златарски, Т. I. ч. 1, 1970, 176 — 181, Бурмов, Т. I, 1968, 73).

От изложението на М. Ерьоз ни става напълно ясно, че почти навсякъде, където са живели и действали българите през XIII — XVI в., описани в „Историята на Караман“, е имало по-ранни заселвания на българи. Нещо повече. М. Ерьоз нагледно ни показва, че българските джемаати, които летуват и зимуват в Адана, Мараш, Кусун (Тарсус), Балъкесир, Бурса и Анкара, са свързани помежду си (Eröz, 1983, 21 и 22). Дори, четейки Ерьоз, сме принудени да мислим, че част от селищата и областите в Западен Анадол, в които Доросиев, позовавайки се на устни данни, е посочил късни български заселвания (през XVI, XVII, XVIII и XIX в.), са били място за зимуване и място за лятно станување на български джемаати и преди XVI в.

В някои случаи тълкуванията на М. Ерьоз и Л. Доросиев не се схождат напълно с данните от приведените от тези двама автори извори. Например и Ерьоз, и Доросиев сочат ***българите*** в Бурса като погърчени в ново време, но това не съвпада напълно с впечатленията от срещи с тези ***българи*** около 1920 г., както ще видим понататък.

Мехмет Ерьоз регистрира, че част от ***българите-християни*** са се възприемали от местното население като гърци. Такъв бил случаят с ***българите***, регистрирани (записани) през 913 г.х. (1507 — 1508 г. сл. Хр.) в махалата Булгарлу на Бурса. Те съществували докъм 1923 г. Не било известно дали при размяната са отишли в Гърция или в България (Eröz, 1983, 21 — 22).

Но преките впечатления на руския публицист Н. Макогон от ***българи*** в Анадола ок. 1920 г. могат да поставят под съмнение твърденията за гърцизацията им.

„Първите хора, що видях на Бурсенския пазар — пише Макогон — бяха анадолски ***българи...*** С удивление констатирах факта за твърде чудната етническа здравина на ***българите...***, които са запазили в пълна чистота своя език, религия, облекло и нрави, но по-малко от ***българите***-колонисти в Бесарабия, Новоросийск и Кавказ, които също имах случай да опозная“ (Н. Макогон, Сп. Сила, год. II, бр. 24, 1920 г., 6 — 8, цит. по Доросиев, 48).

„Главните центрове, в които са се заселили, са близо до пристанището Мудания, Яникия, в планините Карадаг, на полуострова Ердек, в Михалич, в Казаклар, а населението в м. Анове и землището Гебел е почти изцяло българско. На малки групи те се срещат навред в Хюдавендигярски (Бурсенски) вилает“ — подчертава Макогон.

Коментирайки сведението на Никифор, че след смъртта на Кормисош (ок. 752 г.) и особено при царуването на Телец много славяни емигрирали във Византия и че повече от 200 000 души „от славянски род“ избягали и били заселени от Константин Копроним във Витиния (Бурсенски вилает) на р. Артан (на юг от Бурса има р. Артанос), Доросиев изказва предположението, че може би от тези българи и от преселените при Аспарух в Опсикион и в Южен Анадол славяни (и прабългари, бел. К.В.) са останали имената Булгар махле, както и досега (1921 — 1922 г.) се наричала една от крайните махали на Бурса, планината Булгар, южно от Ерегли, вилает Коня, Булгар маден в Адански вилает, на северозапад от Адана.

Но в Бурсенската махала Булгармахле и около Булгардагъ и Булгар маден няма никакви българи, добавя Доросиев (Доросиев, 35).

От Макогон разбрахме обаче, че в Бурса е имало българи през 1920 г. Ерьоз пък счита, че тези българи са били възприемани като гърци и са били налице до 1923 г.

Отново от Мехмет Ерьоз узнаваме, че и през нашия век, вероятно около времето, в което Лука Доросиев е писал труда си, в Тороската планинска верига, разположена успоредно на Българските планини, югозападно от тях, са се срещали все още деца на българи.

„Рамазан Оглу Ниязи бей ни беше разказал — пише Ерьоз, — че в младостта си срещнал в Тороските планини един стар (възрастен) юрюк и той му казал: „Синко, аз съм син на българин! (аз съм роден българин)“ (Eröz, 1983, 20 — 21).

Впрочем, освен Тороските планини (Toros Dağları), разположени на югозапад от Българските планини, има и планина Торос (Torosdağı), която се намира в североизточната част на Българските планини (вж. Turguie, E — 10). Торос е и огромната планина, започваща западно от Анталия и достигаща до най-югоизточен Анадол, която Татарлъ почти отъждествява с Булгар даг (Татарлъ, България 1300..., Т. II, 1982, 390).

Става ясно, че в или около Българските планини в началото на нашия век, а може би дори и по-късно, е имало все още хора, за които било невъзможно да забравят, че бащите им са българи.

Теренните проучвания на проф. Ерьоз ни посочват още, че може би в района близко до Касаба (вилает Анталия), където Доросиев сочи късни заселвания на българи, не по-рано от последните десет, двадесет или тридесет години, е имало хора, които са се считали по произход българи.

„Впрочем, в казата Коркутели на Анталия, на мястото за лятно станувание Фарсак възрастните фарсаци (или варсаци) ни бяха казали:

— Господине, ние сме смесени („karışmış“)!

Това не е нищо друго, освен пояснението на думата „Bulgar“, която е в значение на „karışmış“ — коментира М. Ерьоз (Eröz, 1983, 20 — 21).

В „Историята на Караман“ варсаците непрекъснато се показват като участници във войската на българските бейове на Тарсус Яхши хан и потомците му, Яхши хан Огулларъ.

Като че ли някои извори, приведени от Ерьоз и от Доросиев, показват, че е доста трудно да се установи дали в действителност част от българите в Анадола са били гърцизирани, под влияние на гръцката църква, гръцкия език и среда, или под влияние на смесени бракове между българи и караманлийки или гъркини.

Лука Доросиев посочва доста селища, в които според него българите изгубили езика си и се погърчили (Доросиев, 119). Наред с отбелязаните от него имена на селища, ще укажем случаите, в които някои от тези населени места имат пряка или косвена връзка с българите, описани от Ахмед бей Шикяри: с. Къз дервент (намирало се на пътя Истанбул — Афйон Карахисар — Акшехир — Коня — Ларенде — Ерегли — Българската планина — Адана); Еникьой (на юг от Адапазаръ); няколко села в планинските места между Измидски залив и Черно море; всички села в Ескишехирско (където са се сражавали българите на Шикяри), Йенишехирско и Афйон Карахисарско (където са описани много сражения на българи от „Историята на Караман“), селата в Симавла и Байрамич в Гюненска каза (на югозапад от ез. Маняс); с. Маната, Бандърмска каза; с. Енидже и Лиман кьой, на запад от Бандърма, на Мраморно море; с. Чалтик, Трама и Мата — каза Богашехир (Бига); селата в Смирненски (Айдънски) вилает: в казите Перселийка (?), Бергамска, Кърkагачка (на запад от Бергама), Маниса и Касаба. (Българите на Шикяри са посещавали неведнъж страната Айдън, също са се подвизавали в райони, близко до Касаба.)

Вижда се, че доста от споменатите селища са посещавани от българите, за които се разказва в „Историята на Караман“. Интересно е, че останалите се намират в старите византийски теми Витиния и Опсикион, свързани с най-ранни преселения от българските земи през средновековието.

Като „запазени български села в Мала Азия“ Доросиев сочи 11 села в санджак Балъкесир: Мандър, Киллик, Юрен, Хажди Паун кьой, Кубашъ и Еникьой (Кързълджилар) в каза Бандърма и Коджа бунар, Суют, Аладжа баир, Тюй белен и Таш кесе в каза Бале (на северозапад до Балъкесир). Освен тях 4 села в санджак Чанак кале и в Дарданелски санджак: Уручме, Чатал тепе и Еникьой (Чифлика) — в каза Лапсеки и Стенгелкьой в каза Бига или Богашехир (Доросиев, 119).

Друго място, свързано с теренните проучвания на Мехмет Ерьоз, е град Силифке срещу Кипър в Южен Анадол, който от началото на XIII до началото на XVI в. е непрекъснато арена на военните действия на българите, описани в „Историята на Караман“. „В паметта ни се е запазило фамилното име на едно семейство в Силифке — Бойар“, пише Ерьоз и пояснява: „Бояр наричаха управляващата и военната класа на българите-тюрки, създали държавата на Дунавските българи, преди да се славянизират“ (Eröz, 1983, 23).

Има предположения, че с българите-християни са свързани селата Немироглу в Тарсус, Немере Рюзгяръ в Унгария и Немер бей на киргизите, както и крепостта Немрун, спомената у Шикяри (Eröz, 1983, 23).

Платото и селището Немрун се намират на север от Тарсус и Мерсин, в полите на Българската планина. Изглежда, че там е била разположена и крепостта Немрун

(Немрин), където около пролетта на 1363 или 1364 г. са стигнали войските на Алаеддин, заедно с българското племе (ŞKOT — 1946, 111₁₄ – ₃₁).

Мехмет Ерьоз изказва и становището, че някои българи тюрки, които били християни или които станали християни или се арменизирали сред арменците, били изпратени в Гърция и в България и там съответно се гърцизирали и славянизирали (Eröz, 1983, 23). През нашия век се наблюдава и движение на българи от Балканите в Мала Азия. Кирил Младенов разказва за заселване на българи и турци мохамедани от областта Меглен в Македония през 1924 и 1925 г. в районите на Анталия и Спарта (Младенов, 1936, 20).

* * *

Може би най-ценните и точни извори за някои племена и оби, свързани с българите в Южен Анадол, и за Българската планина, в ново време е събрал фолклористът Али Риза Ялман (Ялкън) при теренни проучвания през 1922 — 1932 г. Той е роден в 1888 г. в с. Уструмджа при Солун. Завършва Учителски институт в Истанбул. Учител, директор и инспектор е в начални училища в Мерсин, Текирдаг, Ялгън, Коня, Дьортйол и Газиантеп. Публикува във в. „Бабалък“ в Коня. Има серия от статии за живота и произведенията на именития сазов народен поет Караджаоглан. От 1933 г. е директор на музея в Адана. От 1940 г. е директор на музея в Бурса. Пенсионира се през 1950 г. Умира на 1. XI. 1960 г.

От 1922 г. прекарва повече от десет години сред тюркмените в Тороските планини, в района между Гьоксу и Ефрат (вж. Yalman, I, 1977, XI — XVI).

Прави впечатление, че Ялман е живял и работил в много селища и райони, свързани с българи.

На 11 юли 1928 г. излиза от град Мерсин. Преброжда като пътешественик планините Булгар, Ала и Козан в Тороските планини. Събира материал сред племената и обите там. Записва обичаи, песни и разкази. На 1. XI. 1928 г. се връща в Мерсин, който се намира на Средиземно море, на юг от Българската планина.

Може би именно Али Риза Ялман ни е оставил найподробното описание на Българските планини. Според него Бога Дагъ е едно от имената на целите Тороски планини, „Булгар“ Дагъ е името на първия от трите клона на планините Бога. Ялман отбелязва, че на запад от Булгар Дагъ е р. Гьоксу на Ичел или. На изток са рекичките Бозантъ, Чакът и Кара Пънар. На север са казите Караман и Ерегли. На юг са градчетата Тарсус, Мерсин и Средиземно море.

Ялман описва земята на Българските планини като варовикова и глинеста. Камъните й са варовити, слаби, безплодни, но пълни с полезни треви за стадата. В тези планини растат млечок (млечка) и тревист астрагал (вид трънливо растение „кевен, гевен отларъ“).

Северните склонове на тези планини са гъсто украсени с гори от диви маслини, рожкови, сливи, фъстъци, диви круши, бор, дъб, бреза.

Ялман отбелязва, че в скалите са издълбани шарапхани (големи съдове за вино?). Днес имало саморасли лозови пръчки и разрушени села, наричани „шар“ (град, голям град).

В Северната част на Българските планини няма плодни дръвчета. Има големи борови и хвойнови гори...

Според автора, там има хетитски паметници... Веднага на юг от Ерегли, сред стръмните и остри скали на Българската планина, има каменен релеф на бога на земеделието, в с. Ивзиз, долепено до скалите.

По високите върхове на Българската планина няма гори. Тези места открай докрай са степи (безводни и незаселени полета — „бозкър“). Средата на тези степи е оградена с малки върхове. Тези връхчета са удобни и се изкачват лесно от хората. Само склоновете (полите) на тези планини, спускащи се към полетата на Тарсус и Караман, са малко остри (стръмни) и с долинки.

В Българската планина всяка година се опъват стотици шатри, отхранват се хиляди стада и волове. Няма други диви животни, освен змии, лисици и зайци. Специално пък вълци (бьорю, курт) никак няма. Стадата свободно се разпростират в планината, не виждат зло.

В Българските планини има кратери на угаснали вулкани, които на времето са изригвали. Там Ялман е намирал 20 см дълги черупки от стриди.

Благодарение на описанието на Ялман ние си представяме картинно много от местата, където се развиват действията на българите от „Историята на Караман“.

Като най-високи върхове на Българските планини Ялман сочи Юглюк, Гьоктепе, Карадаг, Булгар Бозоглан. На изток от Бозоглан, на върха над Булгар сую, извира езерото Кара гьол, заобиколя и отново потъва в земята.

Водите в Българската планина са подземни. Повечето извори извират в планината и след няколко стъпки потъват в земята... Двете прочути рекички в Българската планина са Ламас и Алата. Те текат през много дълбоки кухини. Местата, където се вливат в морето, са блатисти. Там има треска. Река Алата извира от четири извора на едно стръмно и скалисто място в сърцевината на Българските планини, потъва в камъни, напредва и при Ердемли се влива в Средиземно море. Река Ламас извира от мястото Аксъват..., в южните поли на планината Юклюк влиза между скалите, минава край с. Лемас и се влива в морето без да даде някому глътка вода.

В подножието на (връх) Булгар Бозоглан има останки от голям град. Има остатъци от черкви и стени от сгради.

Чергарите в Българската планина са по-оригинални, с повече качества и по-мирни от чергарите в Ала и Козан на Торос[ките планини]. Произшествията в тази планина са свързани с наследство, търговия и разводи. Племената не отмъщават, не убиват, не изтребват никой род.

В Буджака (вероятно става въпрос за административната единица буджак, има и селище Буджак, на юг от Спарта, на север от Анталия) и в Българската планина няма минерални води (Вж. Yalman, I, 167 — 179).

По-нататък Ялман разказва за юрюшките племена, които е посетил в Българската планина. Сред тях той пише за юрюците *бахшиш*. Това племе (оймак) станувало през лятото около 21 юли 1928 г. на яйлата с име Булгар сую в Българската планина (Yalman, I, 220). Ялман обръща внимание, че климатът на яйлата Бахшиш в Булгар сую през зимата е студен, има много бури. И днес (1928 г.) северните части на планините били покрити със сняг. Земите там били съвсем голи. Само по върховете Бозоглан в Българската планина тук-таме имало хвойнови гори (с. 223).

През 1928 г. Ялман записва и народни песни в Българската планина. Между тях е регистрирал и два куплета от една песен за Българската планина:

Yürü bire Bulgardağı,
Senden yüce dağ olmaz mı?
Seni yaylayan güzelin
Alyanygı bal olmaz mı?

Върви бре, Българска планино,
има ли по-висока планина от тебе?
Не са ли (сладки като) мед алените бузи
на хубавицата, която станува летен стан в тебе?

Bulgar dağı iki çatal,
Arasinda bülbül öter.
Bir yar sevdim, bana yeter,
Iki seven delolmaz mı?

Българската планина е раздвоена
(Българската планина е от две разклонения),
между тях пеят славеи.
Обикнах едно либе, стига ми.
Който обича две, няма ли да полудее?
(с. 233, срв. и тук по-горе)

Излиза, че в Българската планина има не само връх Булгар Бозоглан, не само яйла Булгар сую, но и гробница (тюрбе), в която се почита Дядо Булгар Бозоглан (Булгар Бозоглан Деде — „деде“ е религиозен сан). Той бил най-великият и могъщ „дядо“ в Българската планина. Гробницата му гледала към Ерегли, където неведнъж се сражават българите от „Историята на Караман“. През лятото в южните поли на Българската планина станувало племето бахшиш.

На връх Булгар Бозоглан имало тюрбе (гробница) от дъски, а в тюрбето — пещера (Вж. Yalman, I, 274).

В „Сказание за дъщерята на хана“ (Епосът на прабългарите 882 г.) Микаил Бащу разказва за пещера Булгар. Тя дала име на Българската държава на Волга и гр. Болгар там. Тази пещера и основаването на града свързват и с Ал. Македонски (Бащу, 1997, 63$_{610}$, 147$_{1501, 1502}$, 156 — 157).

Според записаното от Ялман, Булгар Бозоглан били трима братя: Бозоглан деде (дядо Бозоглан), Кьой дедеси, букв. Селският дядо, Дядото на селото (това е име и на едно село при Ерегли) и Юглюк деде (дядо Юглюк). Юглюк е висок връх в Българските планини.

Халимоглу от буджака Дивле на Ерегли направил тюрбето Бозоглан и го разширил. Ние ще видим по-нататък, че Дивле е свързано с българите, описани от Ахмед бей Шикяри. Около Дивле имало дворец на караманския владетел Фахреддин, който предпочитал да живее не в караманската столица, а в двореца си в Българската планина.

На връх Булгар Бозоглан имало гробница, която давала надежда всекиму, който дадел обет. Вярвало се, че жените, които нямат деца и влязат в пещерата Булгар Бозоглан, сигурно ще добият деца. И много пъти децата, за които бил даден обет на Булгар Бозоглан, се раждали момчета (Yalman, I, 274 — 275).

Около 1928 — 1931 г. Ялман записва в селището Кара йигитли от Мехмед ага стихотворението „Даглар“ (Dağlar) — „Планините“ в 4 куплета. В третия куплет се споменава и Българската планина с наименованието Булгар. Тук привеждаме третия и част от четвъртия куплет:

III куплет:

Binboğayı dersen, dagların beyi,
Görünen Soğanlı, hemmi Koçdağı.
Aladağ, Bakırdağ, Bulgarın tegi (dengi, akrani),
Ercies, ulunuz, piriniz dağlar!

IV куплет:

Dadaloğlu, bunu böyle diyeli;
Üç yüz altmış altı dağı sayalı (...)

Ако кажеш Бинбога, (това е) беят (първенецът)
на планините,
това, което се вижда, е Соганлъ, цялата Кочдагъ.
Аладаг, Бакърдаг, връстникът (другарят,
приятелят, равният) на Булгар,
Ерджиес, вашите велики (грамадни), вашите
мъдри (стари „пириниз") планини!
Откак Дадалоглу рече това така,
откак наброи триста шестдесет и шест планини (...)
(Yalman, II, 509)

Бинбога е на изток от Аладаг, Аладаг — на североизток от Българската планина, Ерджиес — на североизток от Аладаглар и на юг-югозапад от Кайсери... Това са все планини, преброждани от българите, описани в „Историята на Караман".

Ясно е, че *Булгар* като наименование на Българската планина се е употребявало от населението на Мала Азия и през 1928 — 1931 — 1933 г., когато Ялман е обикалял тези райони. Но от четвъртия куплет разбираме, че това стихотворение, при все че е записано през XX век, или принадлежи на Дадалоглу, поета, живял през XIX в., или пък включва вмъквания на стихове от Дадалоглу.

И в планината Козан на изток-североизток от Българската планина и на североизток от Адана Ялман открива през XX в. лица, чийто произход може да се свърже с българите. Той публикува портрет на Фарсаклъ (Варсаклъ) Йигит ага, а знаем, че варсаците биха могли да се считат за клон от българската общност (Yalman, II, 303).

Фолклористът публикува и имената на племената и обите (чергарските станове) в Южна Турция, които е записал. Някои от тях представляват интерес за нас, било защото са свързани с караманците, било защото могат да се свържат с българските племена, за които разказва

Ахмед бей Шикяри.

От обите в района на Мараш отбелязваме Авшар, Улаш, Каралар, Идилли, Яхшълар.

От обите в областта на Газиентеп обръщаме внимание на Каралар и Чепни.

В Чукурова и областта са интересни наименованията на следните оби: Каралар, Бакшиш, Авшар, Варсак, Каракайалъ, Каратепели, Текели, Кьосерелли, Карасачлъ, Улашлъ, Чепни.

Някои от обите в Ичел са: Каракечили, Кьосерелли, Карачадърлъ, Авшар, Караманлъ, Каракъллъ, Бакшиш.

Около Афйон Карахисар — Кара хаджълъ, около Денизли — Кара баба, в Мараш — Караманлъ (Yalman, II, 510 — 512).

От изброените оби Авшар и Караманлъ свързваме с караманците, в чиято сборна армия непрекъснато участват българите, за които се разказва в нашия летопис. Улаш, Варсак и Улашлъ могат да се причислят към племето (общността) варсак, което е клон от българското племе, или племе, сродно на българите. В „Историята на Караман“ варсаците участват непрекъснато във войската на българската владетелска династия на Яхши Хан и потомците му, Яхши Хан Оглуллаpъ. ***Улаш*** е едно от трите подразделения на варсаците. ***Идилли*** ни напомня за българите на Волга. ***Яхшилар*** — за българските владетели в района на Булгар, Тарсус и Адана, Яхши Хан и потомците му. ***Бакшишите*** са племе, което станува на платото Булгарсую в Българската планина.

Някои смятат, че и племената, и обите, в чиито наименования е включена съставката (думата) кара — черен, са свързани с прабългарите. Проф. д-р Мехмет Ерьоз припомня за „черните българи“ на Кавказ и за „черните българи“ („Кара Булгарлар“) в Добруджа през XI и XII в. (Eröz, 1983, 7).

В такъв случай можем да се доближим до заключението, че наименованията на немалко оби (чергарски шатри, чергарски станове) и племена в района на Мараш, Газиантеп, Чукурова, Ичел, Афйон Карахисар, Денизли и пр., записани от Ялман през 1922 — 1928 — 1933 г., могат да се свържат с българските племена, общности в Мала Азия.

На Али Риза Ялман дължим и съобщението за селото и езерото Балкар в планината Нурхак, за които писахме малко по-горе, във връзка с изследванията на проф. д-р М. Ерьоз.

През март 1933 г. Ялман обхожда планината Нурхак. Сред племената там фолклористът отбелязва и племената (оймак) *караман, каракан, улаш,* за които дадохме някои пояснения по-горе (Yalman, II, 395)

След като дава и някои снимки на шатрите на племената *кьосерелли и бакшиш* (с. 406 — 407), авторът описва посещението си в с. Балкар. Той разказва следното:

„Оставих Али в Первери и на сутринта дойдох в с. Балкар. Срещу село Балкар има три малки езера; името на средното от тези три езера било „Балкар“ или „Байкал“. А на североизток от трите езера и на запад от тунела до езерото има малко езеро на име „Озан“ (това ми напомня за Средна Азия...). Не се знае времето на основаването на с. Балкар. Но архитектурният стил на селото и видът и теснотата на улиците му показваше, че това място е било много старо село“ (с. 408).

По-нататък Ялман отбелязва, че обата на име Хайталъ от племето (аширет, оймак) *тенджили* е останала около Балкар и отчасти в Нурхак (с. 409).

Следователно, някакви следи от славянските и прабългарските преселения в Мала Азия до XIII век и следи от българите в и около Българската планина, описани в „Историята на Караман“, както и отделни потомци на тези българи, могат да се открият в районите, в които те са живели, дори четири — четири и половина века след последните събития, свързани с българите, регистрирани от Ахмед бей Шикяри (след 1518 — 1524 г. сл. Хр.).

ИСТОРИЯТА НА КАРАМАН ЗА БЪЛГАРИТЕ В МАЛА АЗИЯ ОТ 1227 ДО 1517 — 1518 Г. СЛ. ХР.

„Историята на Караман“ съдържа богат материал за изследване и решаване на теми и проблеми за специалисти от различни науки и научни области, както и за специалисти, които могат да приложат комплексен метод на изворoведска обработка.

Откриването, описването, проучването и съпоставянето на ръкописи от различните варианти на летописа — персийски вариант, кратък турски вариант, разширен турски вариант — поставя изследователски проблеми за текстолозите-османисти. Сред тях може би най-важен за нас е въпросът дали сведенията за българи произлизат от един и същ източник (Венедикова, 1984, 44 — 54; Венедикова, 1987, 88 — 105).

Отделно могат да се изследват палеографските особености на по-ранните и по-късните преписи на съчинението, които са преписвани на ръка на арабица от 1517 до 1925 г. според датите на запазените преписи (Венедикова, март, 1992, 1 — 14).

Изследването на фонетичните, морфологичните, синтактичните, семантичните и лексическите особености на езика на „Историята на Караман“ дава възможност за решаването на най-сложни филологически задачи. Една от тях е изводът, че отделните варианти произхождат от един и същ източник.

В хода на работата стана ясно, че единственото публикувано сведение за българи в персийския вариант има общ произход със същото сведение за българи в краткия и разширения турски вариант.

Жанровите особености на това съчинение, което е написано първоначално като епическо произведение в стихове на персийски език във формата шахнаме, богатата художествена образност, картинните описания на войни, сражения, обсади, завладявания на крепости, единоборства, походи и други подобни дава обилен материал и за литературни проучвания (Венедикова, 1989, 1 — 20).

Споменаването на стари и нови имена и описанието на безбройни селища, градове, крепости, области, местности, планини, реки, пещери, места за лятно станувание (летни планински пасища — яйляк) и места за зимуване (къшлак) бележат летописа като ценен извор по топонимия и историческа география на Мала Азия.

При това не трябва да забравяме, че все пак става въпрос за историческо съчинение, за хроника на Караманската династия. То̀ съдържа обилен материал за изследване и уточняване, къде и кога са управлявали караманските владетели, с какви войски са разполагали те, кои градове, области и крепости са владели, за кои градове, области и крепости са воювали; кои са били съюзниците на караманците, къде са живели и действали някои от тях; кога за пръв и последен път се споменават в летописа династиите на селджуците, на българските владетели, на Хамит Огулларъ, Теке, Сахип Ата, Ментеше, Ертена, Гермийян, Джандар — Исфендийар, Зюлкадир Огулларъ, Осман, Илханите...; с кое време и райони се свързват племената и народите *тургут, байбурт, варсак, арменци, монголци, кюрди* и много други. Тези проблеми поставя и решава в някаква степен нашият превод на краткия вариант на „Историята на Караман“ и коментарът ни към него в три тома „Арабописмени извори“: Т. I. XIII век (91 машинописни страници превод + 143 страници коментар); Т. II. XIV век (222 машинописни страници превод + 114 машинописни страници коментар); Т. III. XV и XVI век (54 машинописни страници превод + 51 машинописни страници коментар).

Този 675 страници превод с коментар е плод на шестнадесетгодишния ни труд от 1977 до 1993 г.

„Историята на Караман“ е интересна и важна за нас, българите, преди всичко поради изобилието на сведения за *българи* в нея. При това стотиците сведения за *българското племе* (народ), българската войска, българските войници, българските бойци, българските стрелци с камъни, българските стрелци с прашки, българския владетел (бей), българските бейове, страната Булгар и планината Булгар — Булгардаг — са разположени в летописа равномерно, в хронологична последователност, макар и без да са указани дати, и се отнасят за времето на управление на всички описани в историята карамански владетели и наместници, както и за още няколко десетилетия след официалното завземане на караманската държава от османците. Хронологичният обхват на българските проблеми в краткия и разширения турски вариант на летописа се простира от 1227 г. сл. Хр. до 1517 — 1518 г. сл. Хр. Това установихме, съпоставяйки текста на хрониката с извори и изследвания.

Качеството на сведенията не отстъпва на количеството им. Тематичното изследване на изворовия материал от „Историята на Караман“ позволява да се правят опити да се осветлят в по-голяма или в по-малка степен няколко кръга от проблеми, свързани с българите от и около Булгардаг (Българската планина) и от Централен и Южен Анадол.

По въпросите какви са били езикът, религията и произходът на тези българи и дали са съществували устойчиви български колони, феодални владения, или български княжества, държавици, изворовият материал не е много богат в летописа, не дава възможност за пълното изследване на тези въпроси в определено време и период и по протежението на целия летопис. Независимо от това тези проблеми също са тема на изследване (Венедикова, май, 1981, 57 — 69).

Относително по-добре могат да се осветлят проблемите какви са били отношенията на компактното българско население с караманците и с други анадолски племена, княжества и народи и какво е мястото и ролята на българското население в сложните обществено-политически, социално-икономически и демографски проблеми на полуострова (18).

Темата, която изворовият материал позволява да се проследи от началото до края на целия летопис, е каква е географската среда, в която действат българите; в кои сражения, походи и войни, в обсадата и завладяването на кои градове, крепости и области са взели участие. Затова и тази е основната ни тема, на която ще се спрем тук. Наред с нея, в някаква степен може да се даде и отговор на въпросите как са били въоръжени българите; в какви събития и заедно с кого са участвали; каква е географската среда, в която българите живеят.

Тези въпроси, свързани с ролята на българите от XIII до XVI в. в обществено-политическите, социално-икономическите и демографските проблеми в Анадола, смятаме да проследим в хронологична последователност според авторството на летописа, а именно:

Българите през XIII век, описани от Ходжа Деххани.

Българите през XIV век, според описанието на Яриджани.

Българите през XV и началото на XVI в., описани от Ахмед бей Шикяри.

Българите през XIII век, описани от Ходжа Деххани

Анализирайки изложението на летописа, ние отнасяме управлението на Нуреддин, бащата на родоначалника на династията Караман, откъм 1216 — 1217 г. сл. Хр. докъм 1234 г. сл. Хр., когато той се отказал от света и станал суфист. Може би откъм 1241 г. сл. Хр. Нуреддин е управлявал повторно в центъра Ерменак докъм 1250 г., до смъртта си, едновременно със сина си Караман, който се е намирал в Съвас (ŞKOT — 1946, 11_{6-9} и $19_{18 \text{ и } 19}$ — превод и коментар на К.В. и цит. там литература; Венедикова, К., „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици, съставителство и коментар К. Венедикова. В три тома..., 1993, Ръкопис). Тези дати могат да се подложат и на допълнителни доуточнения.

Около 1227 г. сл. Хр. бащата на Караман, Нуреддин Бей, със сборна огузка, тюркменска и кюрдска войнa, по молба на селджушкия султан, завладява крепостите

Ерменак, Мут, Гюлнар и Маре. Крепостта Маре вероятно е днешното градче Магара, което се намира на югозапад от река Ламас, на север от град Силифке, в полите на Българската планина.

Авторът на летописа за XIII в. Ходжа Деххани разказва за действията на войските на Нуреддин след като завладяват и крепостта Маре:

„Обърнаха се (върнаха се) и една година се сражаваха с българското племе. Наричаха бея му Яхши Хан... Яхши Хан имаше един син, наричаха го Айдън Бей — Нуреддин го направи бей на мястото на баща му. Заклеха се да бъдат приятели на приятеля, врагове на врага. После (караманците) дойдоха в Ерменак и придобиха място за живеене...“ (ŞKOT — 1946, 15_{10-22}).

От приведения превод става ясно, че около 1227 — 1228 г. сл. Хр. *булгар таифеси* — българското племе, българите — са се намирали в близост до днешното градче Магара в полите на Българската планина. Те не били малко на брой, защото са водили едногодишна война със сборната войска на Нуреддин.

Цитираният пасаж е от изданието на краткия вариант на „Историята на Караман“. Той е публикуван, съпоставен с още два ръкописа от краткия и един ръкопис от разширения вариант на летописа (ръкописите M, C_1 и C_2; Венедикова, К., Текстологичен анализ на най-ранното сведение за българи в „Историята на Караман“. Филология. София, 17 — 18, 1987, 88 — 105). Там е включен и семантичен анализ на различията между ръкописите.

Малко по-нататък в летописа се споменава за пръв път Българската планина, но все още без да се дава нейно описание. Братовчедът на селджушкият султан Мелик Арслан, бей на Аксарай, носи на Нуреддин Бей халат и поздравително писмо от султана:

„Мелик Арслан дойде и намери (Нуреддин) в полите на Булгар в крепостта Маре. С цялата си войска възстановяваше крепостта“ (ŞKOT — 1946, 15_{32}, 16_{1-2}).

Разказът на Деххани ни показва, че крепостта Маре (Магара) се намира в действителност в Българската планина, в полите ѝ, и че малко след 1228 г. бащата на Караман, Нуреддин, вече е владеел и използвал крепостта Магара, в съседство с българите, в полите на Българската планина.

Така че първото споменаване на Българската планина в летописа можем да отнесем към времето на управление на Нуреддин, баща на Караман, към 1228 г. сл. Хр. или малко по-късно.

Следователно по времето на управлението на Нуреддин българите се намират в близост до крепостта Магара ок. 1227 — 1228 г. сл. Хр. и се споменава за пръв път Булгардаг, във връзка със събития ок. 1228 г. сл. Хр. или малко по-късно.

* * *

Изследвайки текста на летописа ние уточняваме, че родоначалникът на династията Караман, син на Нуреддин, е управлявал вероятно откъм 1234 г. сл. Хр. докъм 1261, 1262 или 1263 г. сл. Хр. (ŞKOT — 1946, $16_{12\text{ и }13}$, 33_{9}; Венедикова, К. Най-ранният ръкопис на „Историята на Караман“ е вариант на персийски език..., март 1992 г., ръкопис). И тези дати не са окончателни и могат да претърпят корекции.

По времето на управлението на Караман българите вземат дейно участие в редица сражения.

Може би около 1243 г. ние виждаме Яхши Хан като бей на Тарсус. В района на Тарсус има българко преселение от Волга още през 1041 — 1042 г. сл. Хр. (KM, № II, 1937, 666).

В „Ахти-наме“ (извор с данни за VI — IX в.) А. Р. Шихсаидов открива град Тарс на левия бряг на р. Самур в Ширван на Кавказ. Той свързва персийската дума „тāрса“ (християнин) с името на град Тарс (Шихсаидов, 1993, 67 — 73; Персидско-русский словарь, 1983, I, 365).

Сега беят на Тарсус Яхши Хан събира племето варсак и разбива бея на Булгар Айдън Бей.

Варсаците живеели в планинските и гористи местности на север от Тарсус и Мерсин (Meydan Larousse, 12. Cilt, 1973, 538).

В „Историята на Караман“ се разказва:

„(Караман и) тюркменските и огузките и монголските бейове дойдоха в Тарсус с шестдесет хиляди бойци, здраво разгромиха Варсак, направиха Айдън Бей на Булгар, сам той (Караман) се срещна в Ерменак с баща си. Нуре Софи измоли Яхши Хан и (го) освободи...“ (ŞKOT — 1946, 18_{8-18}).

От това първо сведение за Булгар при управлението на Караман разбираме, че Яхши Хан, който ок. 1227 — 1228 г., а вероятно и преди това е бей на Булгар, около 1243 г. е бей на Тарсус и властва над племето варсак, а вероятно и над българите в района на Тарсус.

Става ясно също така, че управлението на Булгар се потвърждавало при смяната на караманските владетели, при всеки нов карамански владетел. Около 1228 г. Нуреддин прави Айдън бей на Булгар, а около петнадесет години по-късно синът на Нуреддин, Караман, отново прави Айдън бей на Булгар. Може да се предполага обаче, че малко по-рано Яхши Хан, разбивайки Айдън, може да е поел отново управлението на Булгар.

От текста на летописа не става напълно ясно дали споменавайки се Булгар, става въпрос за Българската планина, или пък Булгар е държава, град или град с областта около него.

Във всеки случай около 1243 г. сл. Хр. българските владетели Яхши Хан и Айдън са се сражавали около Тарсус, като Нуреддин взел страната на Яхши Хан, а синът на Нуреддин, Караман — страната на сина на Яхши Хан, Айдън.

Малко по-късно обаче Яхши Хан отива за помощ при селджушкия султан в Ко̀ня и присъства на дивана му (на висшия съвет, държавния съвет, правителственото събрание). Българският бей Яхши Хан е показан като носител на царска (кралска) власт. Той носи корона (ŞKOT — 1946, $18_{21 \text{ e } 22}$).

Званието бей, с което се определят българските владетели Айдън Бей и Яхши Хан, означава „кавалер, възпитан, господин; принц, княз, управник, владетел; главатар, глава, началник, господар, майстор“ (Redhouse Sozlüğü, 1968, 164), „глава на род или племе“

(Турецко-русский словарь, 1977, 112). Към тези значения Шемседдин Сами добавя още и „големец, знатен човек, племенен вожд, владетел, принц, командир, командващ“ (Sāmī, Şemseddin. Kāmus-i Türkī. Der-i Se^{c}adet (Istanbul). 1317/1899 — 1900/ 1574 S. 297).

От текста на целия летопис става ясно, че бей по отношение на Айдън и Яхши е употребено в смисъл на владетел, княз.

Титлата хан е употребена само за Яхши Хан, но не и за Айдън. Тя е титла на монголски владетели (Персидско-русский словарь, 1960, 186), на управници, принцове; главатари на племе, феодали (Персидско-русский словарь, 1970, I, 534). У старите тюрки се е употребявала за държавен глава, подчинен на кагана, или за самостоятелен второстепенен държавен глава. Това звание са носили и османски султани (Ağakay, 1966, 318). В нашия летопис и ред карамански владетели са носили тази титла на суверен, владетел (Redhouse Sozlüğü, 1968, 445, Devellioğlu, 1970, 386). Известни са и български ханове на Балканския полуостров, с които проф. Неджип Асъм бей свързва Яхши Хан. Според Бесим Даркот, големият държавник Джеляледдин Каратай бин Абдуллах умира 649/26. 03. 1251 — 14. 03. 1252 (Darkot. Konya. YA. C. 6. 844). Мюрел Йозтюрк указва 28 Рамазан 652/12. XI. 1254 (Ibn Bibi, 1996, II, 136, not. 244).

Малко преди смъртта на Джеляледдин Каратай, преди 1251 — 1254 г., владетелят на Булгар, Айдън, с войската на Булгар, охранява Караманското княжество, докато Караман посещава селджушкия султан:

„От мене: Караман, когато пожела да отиде при султана, бе оставил за охрана на страната войската на Булгар с Айдън, войската на Гюлнар и Мут с Хамит и Девлетшах, от монголските бейове с шестнадесет хиляди бойци, (и така) беше отишъл (в Кòня)“ (ŞKOT — 1946, 21_{23-26}).

Доколкото преди това в нашия летопис се споменава, че Караман е управлявал в Сълвас, а баща му — в Ерменак, трудно ни е да определим точно кои райони са охранявали беят на Булгар, Айдън, военачалникът на

Гюлнар и Мут, Хамит, и монголският бей Девлетшах.

Докато Караман е на посещение при селджушкия султан в Кòня, неверниците от Силифке се настаняват пред Гьоркес.

Силифке е град на югоизток от Мут, на река Гьоксу, в Ташели, близо до Средиземно море. Гьоркес (Корикос, Къз калеси, Горигориом) е на брега на Средиземно море, на североизток от Силифке.

Неверниците изпращат писма за помощ от Гьоркес до Анталия и Кипър. Отиват пред Мут и го разграбват (ŞKOT — 1946, 21_{27-33}).

Айдън с четири хиляди пеши войници от Булгар прогонва неверниците (от Гьоркес) до пред Силифке. Неверниците (от пред Силифке) се бият с Айдън, Хамит и Девлетшах. Идват им на помощ неверници от Гьоркес, Искендерун и Паяс. Бият се до вечерта с неверниците. Изпращат писмо на Караман (от пред Силифке) в Кòня (ŞKOT — 1946, 22_{1-12}).

От разказа на летописеца и от нашия коментар към него се изяснява, че може би след 1244/1245 г. сл. Хр. и преди 1251/1252 или 1254 г. сл. Хр. беят на Булгар, Айдън, като един от заместниците на Караман, който е на гости в Кòня, защитава Караманската държава, участвайки в сражения срещу неверници при Гьоркес и пред Силифке.

Тук за пръв път се споменава за български войници, че са пешаци.

Малко по-късно в сраженията се намесва и Караман със сборна войска, в която участват и български бейове (бейове от Булгар). След седемдневни сражения прогонват неверниците в крепостта Гьоркес (ŞKOT — 1946, 23_{18-21}).

Следователно около посоченото време в Южен Анадол е имало не само български владетел, бей, Айдън, но и други български бейове, или бейове от (на) Булгар, които взели участие в битките между Силифке и Гьоркес с войска.

В боевете за Силифке българите са в авангарда на сборната караманска войска:

„Всички конници и пешаци развяха знаме, забиха тъпан и барабан и пуснаха напред десетте хиляди стрелци с камъни на Булгар“ (ŞKOT — 1946, 24$_{4, 5}$).

Българският владетел Айдън и Караманският владетел Караман се намесват в боя:

„Айдън Бей със собствената си ръка претрепа двадесет неверници на полесражението. Един висок неверник влезе в боя като исполин, рани Айдън. Караман Бей донесе боздугана си, подкара коня, изправи се на стремената и така удари, че като улучи неверника в гърдите, направи го на пух и прах“ (ŞKOT — 1946, 24$_{13, 17}$).

Най-близките приятелски и съюзни отношения между Айдън и Караман се проявяват в тези сражения. Същевременно малко по-горе ние забелязахме, че е споменато нещо и за въоръжението на българите. Те са „стрелци с камъни“.

Летописецът отбелязва:

„На деветия ден неверникът бе победен и избяга“ (ŞKOT — 1946, 24$_{23, 24}$).

С посредничеството на бейове неверниците се помиряват с Караман. После разказът продължава:

„Караман Бей даде Силифке на Хамит Бей. Записа 500 бойци за крепостта. Постави за охрана Айдън Бей със седем хиляди български войници. А сам той дойде в град Мут“ (ŞKOT — 1946, 24$_{31-33}$, 25$_{1}$).

Лука Доросиев (Доросиев, 186) сочи похода срещу неверниците от Силифке през 659 г.х. (1243 г. сл. Хр.).

Всъщност 1243 г. сл. Хр. отговаря на 641 г.х., а 659 г.х. тече от 6. XII. 1260 до 26. XI. 1261 г. сл. Хр.

Анализирайки текста на летописа, ние отнасяме тези събития след 1244/1245 г., дори след 1248 г. сл. Хр. и преди смъртта на Джеляледдин Каратай, преди 1251/1252 или 11. XI. 1254 г. сл. Хр. (ŞKOT — 1946, 24$_{31, 32}$; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

Вижда се, че около 1248 — 1251/1252 (1254) г. сл. Хр. беят на Булгар, Айдън, със седем хиляди български войници е поставен от Караман да охранява крепостта Силифке.

Вероятно преди 1255, 1256 или 1257 г. сл. Хр., преди Караман да завладее Ларенде, беят на Булгар Айдън участва в сборна караманска войска в завземането на Девели Карахисар.

Девели Карахисар е град в Централен Анадол, на югозапад от град Кайсери и на североизток от град Нигде.

По това време бей на Девели Карахисар е Кайпур, брат на бея на Анкара (Енгюрю) арменеца Кара Давуд.

Караман и Айдън отиват да спасяват брата на Ертена, Халил, пленен от Кайпур и Давуд:

„Караман събра бейовете си, събра тридесет и осем хиляди бойци. Пуснаха Айдън и Косун като авангард напред. Самите те бавно идваха след него. Косун и Айдън по време на сутрешната молитва с шест хиляди бойци нападнаха ненадейно Девели Карахисар, подложиха на сеч всички неверници и завладяха крепостта" (ŞKOT — 1946, 26_{18-23}).

Следва да поясним, че — според разказа на Деххани — Косун, който участва в нападението на Девели Карахисар заедно с българския бей Айдън, е неверник, който ок. 1217 г. сл. Хр. владее крепостта Ерегли (Херакъл) и, след завладяването на крепостта от Нуреддин, баща на Караман, приема исляма. В нашия текст тук става въпрос или за самия Косун Бей, или за някой от потомците му.

Вижда се, че българският бей Айдън, вероятно заедно с български войници, отново е в авангарда на сборната караманска войска. Малко по-късно Айдън Бей участва в сборната караманска армия при завладяването на Анкара (Енгюра) (ŞKOT — 1946, 26_{33-36}, 27_1). След това българите се сражават в едно поле близо до Анкара:

„Повествователят разказва: когато бейовете на Караман се натъкнаха в едно поле на бея на Енгюрю, отсреща настъпи българското племе, а от едната страна кюрдските и тюркменските бейове. Биха се здраво осем дни" (ŞKOT — 1946, 27_{5-8}).

Виждаме, че българите и Айдън Бей са водили битки и срещу ***арменци*** — неверници.

Отново по молба на селджушкия султан Караман готви поход срещу неверници от Анталия. В този поход участва и Айдън с българска войска. Вероятно след

1255, 1256 или 1257 г. сл. Хр., след като Караман завладява Ларенде, и преди 1261, 1262 или 1263 г. сл. Хр., преди смъртта на Караман, българите и Айдън със сборната караманска армия се движат от Ларенде през Мут, Гюлнар, Мамурийе, Манавгат и се настаняват на лагер пред Гьолхисар (ŞKOT — 1946, 29$_{26 - 29}$).

Гюлнар е на юг-югозапад от Мут (срв. Turquie, 1972, F$_{9}$), а близко на юг на брега на Средиземно море е Tschelindere (Gülnar) (Stielers Hand — Atlas, 1905, 590$_{5}$).

Гьолхисар се намира доста далече на запад-северозапад от Анталия. На изток от него е Ъстаноз.

Караман изпраща от лагера си пред Гьолхисар срещу неверниците в посока към Анталия първо монголската войска. Пуска пред себе си и седем хиляди войници — пешаци българи (ŞKOT — 1946, 30$_{5 - 9}$).

„(Караман рече):

— Веднага да (ги) нападнем!

Първо изпрати монголската войска, сам той постави пред себе си седем хиляди войници — пешаци стрелци с камъни от Булгар, и взе всичките си бейове отдясно и отляво, обсипа ги (потопи ги) в чисто желязо и тръгна от стан на стан с по две резервни (животни, коне) и с тридесет и четири хиляди свирепи войници.“

При това преместване от Гьолхисар към Анталия виждаме българите в челния отряд на караманската армия. За втори път те се споменават като пешаци. Става ясно че са въоръжени с прашки.

Около същото време планината Булгар и войници от Булгар се споменават и в извори, свързани със селджуците. Български бойци са участвали не само в сборната караманска войска, но и в сборната селджушка войска.

Хулагу-хан се възкачва на престола през пролетта на 1256 г. (Рашид-ад-дин, 1946, 26). След това авангардните монголски войскови единици на Байджу Нойон (княза, вожда Байджу) влизат в Ерзинджан. Те търсят яйляк и къшлак в Анадола и водят след себе си жените и децата си. Селдужшкият султан Изеддин Кейкавус II се прибира от Каланда в Коня. И войските му се прибират в Коня от Мараш, Елбистан и Кайсери. Освен тях султанът за кратко време събира с ферман в Коня „безбройни войски от общините по границата и покрайнините, от планините Бозкър, от Булгар, Гюлнар и другите райони (ḥavali)“. Монголската войска разбива селджушката в равнината на Кервансарая на султан Алаеддин (при Аксарай) на 14. X. 1256 г. (Ibn Bibi, 1996, II, 12 — 13, 140, 144 — 146).

Малко преди 1261, 1262 или 1263 г. Караман завладява Анталия с помощна на Косун Бей (ŞKOT — 1946, 31_{14}):

„Но колкото имущество и богатство бе взел Караман от неверниците, изпрати (ги) на мястото за лятно стануване (на яйляка) Йергюн (в ръкопис Али Емири Йеркьопрю), където се намираха домът му и жена му, като изпрати (там) сина си Мехмед Бей, заедно с Айдън и Хамид. Мехмед Бей откара триста камилски товара боеприпаси, сто катъра, натоварени със злато и сребро, прибра ги на склад в една пещера и пак отиде в Гьолхисар“ (ŞKOT — 1946, 32_{22-27}).

Виждаме, че непосредствено преди смъртта на Караман, преди 1261, 1262 или 1263 г. сл. Хр., българският бей Айдън прави пътуване от Гьолхисар до лятното планинско пасище Йергюн (Йеркьопрю) и обратно, за да укрие богатството на Караман. Той пътува заедно със сина на Караман, Мехмед. (Йеркьопрю е планинска местност в околностите на тунел, през който тече един от ръкавите на р. Гьоксу, в близост до Хадим и Бадемли (ŞKOT — 1946, Index, 59).

Отново в лагера пред Гьолхисар, през 1261, 1262 или 1263 г. българският бей Айдън присъства на смъртния час на Караман, отровен от началника на крепостта Гьолхисар, по заръка на селджушкия султан:

„Диздарът сложи отровната ракия в една стъклена чаша и (я) поднесе на Караман. Взе (я) и изпи последния миг от живота си. Айдън Бей, Кая бей, Ментеше бей и синът му Мехмед Бей бяха при него...“ (ŞKOT — 1946, 32_{32-34} и 33_{1}).

Преди смъртта си в лагера пред Гьолхисар Караман завещава на най-приближените си бейове, между които е и беят на Булгар, Айдън, да пазят сина му:

„Караман отваря очите си и казва:

— О, мои бейове, да се потрудите и да не дадете сина ми в ръцете на врага, и ей, мой сине, и ти да се постараеш и да отмъстиш за смъртта ми на султана“ (ŞKOT — 1946, 33_{6-9}).

Верен на този завет, Айдън Бей след смъртта на Караман става един от настойниците на синовете му, които се отглеждат в Българската планина.

* * *

Сведенията за българи при управлението на родоначалника на династията Караман се отнасят за времето откъм 1243 г. сл. Хр. докъм 1261, 1262 или 1263 г. сл. Хр. По това време ние виждаме българския бей Айдън Бей като владетел на Булгар, а българския бей Яхши Хан като владетел на района на Тарсус.

Личното име Айдън (Светлин, Ясен, Лъчо) е тюркско по произход. Като прилагателно име то означава „светъл, бляскав, блестящ; ярък, лъчист, сияен; ясен, разбираем, бистър, четлив; интелигентен, учен, образован, просветен“ (Турско-български речник, 1962, 41; Турецко-русский словарь, 1977, 81; Redhouse Sozlügü, 1968, 102).

В архаичното си значение като съществително име означава и „светлина, източник на светлина“.

Личното име „Яхши“ също е тюркско. Означава „добър, хубав, хубавичък, красив, приятен“ (Добри, Хубен, Красен).

* * *

Непосредствено след смъртта на Караман, вероятно през 1261, 1262 или 1263 г. сл. Хр., Деххани ни показва българския бей Айдън като един от възпитателите и настойниците на двамата по-големи синове на Караман, Мехмед и Махмуд:

„От мене: Айдън, Хамит, Тургут и Кая взеха Мехмед Бей и Махмуд Бей и се изкачиха на планината Булгар“ (ŞKOT — 1946, 33_{22-23}).

Тук летописецът ни дава и първото описание на

Българската планина:

„Така стръмна и непристъпна бе, че исполините на Сюлейман (Соломон) да дойдеха, не биха могли да вземат (оттук) някого и да си отидат“ (ŞKOT — 1946, 33_{23-25}).

В действителност, хребетът на Българската планина е с възвишения над 3000 м надморска височина — Къркпънар 3240 м, Айдос — 3488 м, Мededсиз — 3585 м.

В началото на временното управление на Бедреддин Хотени (Ибн-и Хотен) над страната Караман, което трае вероятно откъм 1262 докъм 1265 г. сл. Хр., бъдещите карамански владетели Мехмед и Махмуд живеят и се възпитават в Българската планина. Деххани разказва:

„Бейовете на Караман и двамата му синове заживяла в планината Булгар“ (ŞKOT — 1946, $34_{4,5}$).

Айдън, Хамит, Тургут и Кая бей водят Мехмед Бей при Аръз Мъдреца, който му предсказва, че ще отмъсти на селджушкия султан за смъртта на баща си и ще завладее цялата територия на селджушкия султан (ŞKOT — 1946, 34_{11-20}).

Прави впечатление, че именно беят на Булгар Айдън е във връзка с Аръз Мъдреца, придворен ясновидец на караманските владетели.

Отново беят на Булгар Айдън е този, който не разрешава на големия син на Караман Мехмед да напусне Булгардаг и да посети майка си, за да не попадне в ръцете на селджушкия султан или на Ибн-и Хотен (Бедреддин Хотени) (ŞKOT — 1946, 35_{1-3}). Той е загриженият за съдбата на Мехмед, когато го залавя Бедреддин Хотени (Ибн-и Хотен) ŞKOT — 1946, $35_{16,17}$).

Може би около 1265 г., когато Мехмед успява да се спаси от Ибн-и Хотен, народът обявява близко до Мут:

„Страната днес е на Караман Оглу Мехмед Бей!“ (ŞKOT — 1946, $36_{14 \text{ и } 15}$).

Колко близки са били тогава отношенията между караманците и българите показва фактът, че когато Мехмед Бей е обявен от народа за владетел, най-напред са съобщили радостната вест в Булгар:

„Bulgara haberei gönderdiler.“

„— Изпратиха вестител в Булгар“ (ŞKOT — 1946,

$36_{16 \text{ и } 17}$).

От текста на Деххани не е напълно ясно дали вестителят е изпратен в Българската планина, в държавицата Булгар, или в град Булгар.

В първото сражение между войските на Караманоглу Мехмед Бей с войската на Ибн-и Хотен при Мут Мехмед прогонва Ибн-и Хотен в Ерменак и завардва пътищата. По-нататък Деххани разказва:

„До българската войска дойде вестител с радостната вест. (Махмуд Бей, брат на Мехмед) Айдън, Хамит, Кая, Ешреф и Аръз Мъдрецът дойдоха и видяха Мехмед Бей...“ (ŞKOT — 1946, 36_{24-26}).

Виждаме, че летописецът откроява, че сред първите, посетили Мехмед Бей след първото му победно сражение между Мут и Ерменак, са българската войска и беят на Булгар Айдън.

Прави впечатление, че при всяко завладяване на по-големи територии на Караманската държава от селджуци, османци и други неприятели, при всяка по-голяма опасност караманците, караманските владетели и най-близките им съюзници са се укривали временно в Българската планина. При временното управление на Ибн-и Хотени, ок. 1262 — ок. 1265 г., синовете на Караман и техните настойници, между които и българският владетел Айдън, а и бейовете на Караман са намирали подслон в Булгардаг. Така продължава и през следващите векове.

Дори след като османците престават да признават официално съществуването на Караманската държава, след 1483 или 1487 г., потомци на караманските владетели, заедно с българите, отново намират убежище в непристъпната Българска планина. Така например Шикяри отбелязва, че потомък на караманските владетели е живял двадесет и две години след султан Джем, т. е. до 1517 г., властвал над цялата Ташили и живеел в Българската планина (ŞKOT — 1946, 204_{22-25}).

* * *

Около 1265 г. сл. Хр. Караманоглу Мехмед Бей се възкачва на трона в Ларенде (ŞKOT — 1946, 37_{15-17}; Uzunçarşılı, 1937, 3; КА, 1968, 607; 204; Tez 1622, 132).

Малко след 1265 г. Караманоглу произвежда в Ларенде везири (министри, областни управители и други висши чиновници и военачалници) (ŞKOT — 1946, 37_{18-22}).

Около същото време Караманоглу Мехмед Бей утвърждава властта на Айдън над Булгар:

„Изпрати в Булгар Айдън, за войската на Гюлнар — Хамит, а Косун и Ментеше изпрати в крепостта Ерменак" (ŞKOT — 1946, $37_{22 \text{ и } 23}$).

За пръв път Айдън получава властта над Булгар от дядото на Караманоглу Мехмед Бей Нуреддин Бей около 1228 г. сл. Хр. г. (ŞKOT — 1946, 15_{10-22}). За втори път управлението на Айдън над Булгар е потвърдено от родоначалника на династията Караман около 1243 г. сл. Хр. (ŞKOT — 1946, 18_{8-18}). Сега за трети път Айдън е изпратен в Булгар от внука на Нуреддин и сина на Караман Мехмед около или малко след 1265 г.

От изложеното става ясно, че около 1265 г., или малко по-късно българският бей Айдън е пребивавал в Ларенде, престолния град на Караманоглу Мехмед Бей, и от там е бил изпратен от караманския владетел в Булгар.

При управлението на Караманоглу Мехмед Бей, след 1265 г. и преди смъртта на Джеляледдин Руми Мевляна, т.е. преди 1273 г. сл. Хр., също както и при управлението на баща му Караман, български бейове продължават да участват в сборната караманска войска, наред с тюркменски, монголски и кюрдски бейове (ŞKOT — 1946, 38_{36}). Това личи от разговорите на меджлиса (народното събрание, парламента) на селджушкия султан в Кòня, предадени в краткия вариант на „Историята на Караман":

„На меджлиса присъстваше негово светейшество Мевляна. Блаженият отвори устата си и каза:

— Ей, султане, плаши се от шаха на монголците!"

От контекста става ясно, че „шахът на монголците" е прозвището на караманския владетел Мехмед Бей.

„Султанът затрепера като есенен лист. Ибн-и Хотен дума:

— (Мехмед Бей) притежава много войници, дошли са и са се събрали тюркменски, български, монголски, кюрдски бейове, полето на Ларенде се е изпълнило със страшни храбреци...“ (ŞKOT — 1946, 38_{33-36} — 39_{1-2}).

Този пасаж показва недвусмислено, че освен владетеля на Булгар Айдън Бей е имало и други български бейове, които вероятно с българска войска са дошли в полето на град Ларенде, столицата на караманците.

Отново след 1265 г. и преди 1273 г. сл. Хр. пратениците на селджушкия султан, които от селджушката столица Кòня идват в караманския престолен град Ларенде и носят писмо до Мехмед шах, установяват, че на разширения диван (държавен съвет, правителствено събрание, публично заседание на владетел, управител, губернатор) на Мехмед Хан в полето на Ларенде присъстват и български юнаци:

„Взеха важните пратеници и дойдоха на дивана. Те видяха, че Мехмед Хан е седнал на златен трон, в ръката си държи сребърен амуд (колона, жезъл, боздуган) от осемдесет оки, от дясната и от лявата му страна са седнали двеста тридесет и осем пехливани, седят двеста учени, мюфтии, шейхове, кадии, благочестиви люде (абид). Шестдесет хиляди юначаги — тюрки (турци), българи, караманци, кюрдистанци, някои от тях стоят прави, други седят, Мехмед Бей направи знак, седнаха. Аръз Мъдрецът отвори писмото и (го) прочете...“ (ŞKOT — 1946, 39_{16-23}).

Докато Караманоглу Мехмед Хан управлява в Ларенде и вероятно води административните дела на държавата, брат му Махмуд се занимава с военните въпроси. Той утвърждава властта на караманците над някои градове, крепости и райони.

С войска Махмуд посещава Съвас и Кайсери, завладява Анкара и Нигде. После, отново след 1265 и преди 1273 г. завладява и Тарсус от синовете на българския бей Яхши Хан:

„Повествователят разказва: Махмуд Бей дойде в Тарсус с двадесет хиляди бойци, разби здраво племето варсак, превзе града и (го) завладя. Залови синовете на Яхши Хан и даде бейлика на града на Бахтийар. След това се прехвърли и дойде в Ларенде. Изпълни полето с войска. Срещна се с брат си и му предаде ключовете от осемте крепости“ (ŞKOT — 1946, 40_{30-35}).

Летописецът указва Тарсус и Нигде като бейлици по това време. Бейлик е автономно княжество (Турско-български речник, 1962, 64), феодално владение на бей (Турецко-русский словарь, 1977, 112).

За варсаците, управлявани от Яхши Хан и синовете му се знае, че обитавали планинските и гористи местности на север от градовете Тарсус и Мерсин. Подразделяли се на племена (родове) под различни имена: ***елванлу, кусун*** и ***улаш***. Играели важна роля в социалния и политическия живот на Анадола (Meydan Larousse, 12. Cilt, 1973, 538).

Косун (Кусун) е името на бея на Ерегли (Херакъл) неверник, който ок. 1217 г. сл. Хр. приема исляма, а Елван е името на брата на този неверник.

Дали два от клоновете на народа или племето (таифе) варсак произхождат от тези двама братя — неверници?

Видяхме Яхши Хан като български бей, който се намира в полите на Булгардаг ок. 1227 — 1228 г. сл. Хр. и владее Булгар по това време, а вероятно и малко по-рано.

След като Нуреддин Бей прави сина му Айдън Бей на Булгар през 1228 г, около 1243 г. летописецът показва Яхши Хан като бей на Тарсус, който събира племето варсак (ŞKOT — 1946, $18_{8 \text{ и } 9}$).

Такова разделяне на властта между членовете на едно и също владетелско семейство и един и същ владетелски род в различни райони с различни центрове не е странно. То се случва и при караманските владетели. Например когато Караман известно време управлява в Съвас, баща му Нуреддин владее Ерменак (ŞKOT — 1946, 18_{8-18}).

Сега установяваме, че след 1265 г. и преди 1273 г. синовете на Яхши Хан продължават да управляват в областта на Тарсус племето варсак, а Айдън владее Булгар

(ŞKOT — 1946, 40$_{32}$).

Вероятно първият конфликт между караманските владетели и династията на Яхши Хан и потомците му възниква, когато Нуреддин отнема властта над Булгар от Яхши Хан и я поверява на сина му Айдън.

След Нуреддин синът му Караман разбива варсаците и затваря Яхши Хан през 1243 г., но го освобождава по молба на баща си.

Около 1265 — 1273 г. сл. Хр. и Махмуд, внук на Нуреддин и син на Караман, разбива варсаците, завладява Тарсус, залавя синовете на Яхши Хан и дава бейлика Тарсус на Бахтийар.

Виждаме, че докато отношенията между караманците и българския бей Айдън са приятелски и съюзнически откъм 1228 докъм 1273 г., то в отношенията им с българския бей Яхши Хан има конфликти.

Изглежда, че малко преди 1273 г. между селджушкия султан и караманския владетел е имало спор за владеенето на бейлиците Анкара, Тарсус и Нигде, защото бейовете на тези три крепости, между които е и Яхши Хан, идват от бейлиците си в селджушката столица Ко̀ня и се оплакват на селджушкия султан от Караманоглу Мехмед Бей:

„Рекоха:

— Извърши масова сеч и завзе страните ни. Направи в своя чест и на свое име петъчната проповед и монетите. Премахна твоето име. Не е достойно да стоиш!“ (ŞKOT — 1946, 41$_{3-5}$).

Селджушкият султан изпраща сина си Къвамюддин и Ердишир от селджушката династия с войска на брега на Чаршамба Сую.

Водата в повече от ез. Бейшехир изтича на югоизток, чрез рекичката Бейшехир, в ез. Сугла, а от там чрез р. Чаршамба сую достига на североизток пътя между Ларенде и Ко̀ня и тече към равнината на Ко̀ня. Сладката вода на Чаршамба сую напоява част от полето на Ко̀ня (Darkot, 1961, 589).

Караманоглу Мехмед Хан повелява:

„Мелик Арслан (от селджушката династия, бей на Аксарай и тъст на Караман — ŞKOT — 1946, Index, 30) взе четири хиляди български войници, също капуджибашията Гьокез се премести на лагер с десет хиляди карамански войници, докараха шатрата на Ибн-и Караман, опънаха шатрата срещу Алаеддин, изпрати след тях Ментеше и Хаджъ Бахаеддин с дванадесет хиляди кюрдски войници.“ (ŞKOT — 1946, 41₁₃ – ₁₇).

Лука Доросиев в монографията си „Българските колонии в Мала Азия“ (Доросиев, 187), използвайки в превод на български език статиите на проф. Неджип Асъм, отбелязва:

„След 13 години, а именно в 672 (1273 г. сл. Хр.) българите на брой 4000 души взели участие в междуособната борба между Мехмед Бей и султан Алаеддин, който отровил Караман...“

Следва да уточним, че годината, която сочи Доросиев, не е след 13, а след 30 години, може би грешка на преводача от турски на български език, а 672 г.х. отговаря на времето от 18. 07. 1273 до 07. 07. 1274 г. сл. Хр. Караман е бил отровен вероятно от Рукнеяддин, който умира в 1264/1265 г. сл. Хр., а от 1264/1265 до 1282/1283 г. управлява Къяседдин Кейхюсрев III (Босворт, МД, 1971, 178 — 179. Йозтюрк сочи 1266 като година на смъртта на Рукнеддин и начало на царуването на Къяседдин. Ibn Bibi, 1996, II, 14). Вероятно при управлението на последния става това сражение при Чаршамба суйю, което — ако съдим по изложението на летописеца — може да е било и малко преди 1273 г.

И така, българите, като най-приближени на караманския владетел Мехмед Хан, идват от Ларенде при Чаршамба суйю и опъват шатрата на караманския шах срещу тази на селджушкия султан. Алаеддин е общо наименование на селджушките владетели.

Започва сражение, в което на страната на Караманоглу Мехмед Хан първо влизат в боя Зюлкадир Оглу, племето Мараш и кюрдски бейове. След тях влизат в бой и българите:

„Като видяха това, стрелците с прашки на Булгар така изстреляха камъните, че войската на султана бе разбита здраво...“ (ŞKOT — 1946, 41₂₃ – ₂₆).

След още три дни, а после и още петнадесет дни сражения войската на султана е разбита и бягащите войници стигат до Ко̀ня. След разбитите селджушки войски вероятно и българските войници в състава на сборната караманска войска са стигнали до Ко̀ня.

Но селджушкият султан, с допълнителни войски джебелии, прогонва караманските сили до Ларенде.

Сега Караманоглу Мехмед Хан отново повелява:

„Веднага повели, яхна конете с шестнадесет хиляди юнаци с давидови ризници, постави пред себе си четирите хиляди българи — стрелци с камъни. Направи Сарухан предводител...“ (ŞKOT — 1946, 42_{13-15}).

Когато в нашия летопис се описва въоръжението на българите, те неведнъж се определят като „сенгендаз“ (воини), въоръжени с прашки, (воини), които мятат камъни.

Персийското сложно име „сӓнгӓндāз“ سنگانداز, в турски език „сенгендāз“, се състои от думите سنگ — сенг (перс. сӓнг) — камък, и انداز ендāз (перс. ӓндāз) — мятащ, хвърлящ.

„Сенгендаз“ (перс. „сангандаз“) е исторически термин, който означава: 1. Амбразура за мятане на камъни в неприятеля; отвор в стената на укрепление или прикритие в бойна кула, в корпус на самолет или кораб, предназначен за стреляне през него с оръдие, бойница; 2. Катапулта, машина за хвърляне (мятане) на стрели, камъни, скали и други срещу неприятелски стени и войски; 3. (Воин), въоръжен с прашка; (човек) мятащ камъни, (човек) който хвърля камъни.

Това сложно прилагателно име има и други значения като придирчив и взискателен (човек), който говори обидни думи, засягащ (Персидско-русский словарь, 1983, II, 62; Персидско-русский словарь, 1970, II, 62; Devellioğlu, 1970, 1124; Redhouse Sozlüğü, 1968, 999).

В нашия текст е употребено изречението „...dörtbin Bulgar senkendazın önüne bıraktı...“ — или в превод на български език: „пусна пред себе си четирите хиляди българи — стрелци с камъни“ или „пусна пред себе си четирите хиляди български стрелци с камъни“.

Явно е, че не става въпрос нито за катапулта, нито за амбразура, а за хора — стрелци с прашки (ŞKOT —

1946, $24_{4\text{ и }5}$).

Прави впечатление, че българите са отново в авангарда на сборната караманска войска. В авангарда са се били те и при сраженията между Силифке и Гьоркес около 1248 — 1251/1252 — 1254 г. с неверници (ŞKOT — 1946, $24_{4\text{ и }5}$).

При завладяването на Девели Карахисар преди 1255, 1256 или 1257 г. българският бей Айдън пак е в авангарда:

„Караман събра бейовете си, събра тридесет и осем хиляди бойци. Пуснаха Айдън и Косун като авангард напред“ (ŞKOT — 1946, 26_{18-20}).

В сражението в едно поле близо до Анкара около същото време отново българите настъпват първи „... Българското племе настъпи отсреща...“ (ŞKOT — 1946, 27_5 — $_7$).

Подготвяйки завладяването на Анталия, след 1255, 1256 или 1257 г. и преди 1261, 1262 или 1263 г. сл. Хр. „Караман първо изпрати монголската войска, сам той постави пред себе си седем хиляди войници — пешаци стрелци с камъни от Булгар и взе всичките си бейове отдясно и отляво...“ (ŞKOT — 1946, 30_{5-7}).

Виждаме, че досега българите се сражават предимно в авангарда и в челната линия на сборната караманска армия.

След още седем дни сражения и единоборство между селджушкия султан и караманския Хан Мехмед, и след още три дни битки, селджушката войска е победена и бяга в посока към Кòня. Селджушкият султан с приближените си бяга от Кòня и се укрива за три месеца в една пещера в планините на Бейшехир.

В това време Караманоглу Мехмед Бей обсажда крепостта Кòня с шестдесет хиляди юнаци, между които и българи:

„Двадесет и осем дни се биха за крепостта. Българското и монголското племе разрушиха двете кули и влязоха вътре ($43_{20\text{ и }21}$)... (Караман Оглу) завладя цялата хазна и боевите припаси и провизиите и дрехите на султан Алаеддин. Заповяда да разрушат крепостта Кòня открай докрай, защото бе дал обет...“ (ŞKOT — 1946, 43_{25}

и 26).

После Караманоглу Мехмед Бей посещава негово светейшество Мевляна в Кòня.

Узунчаршълъ (Uzunçarşılı, 1937, 5) отбелязва, че Мехмед Бей влиза в Кòня на 14. 05. 1277 г.

Ние предполагаме, опирайки се на изложението на летописеца на „Историята на Караман“, че Мехмед Хан е влязъл в Кòня преди смъртта на Мевляна, т.е. преди 1273 г. но ако описаните събития стават след 14. 05. 1277 г., би следвало да мислим, че на това място в летописа не става въпрос за Джеляледдин Руми Мевляна, а за негов приемник.

Във всеки случай, от преведения по-горе текст разбираме, че малко преди 1273 г., т.е. преди смъртта на Джеляледдин Руми Мевляна, или след 14. 05. 1277 г. българи от сборната шестдесетхилядна караманска армия са взели участие в обсадата на Кòня, в двадесет и осемдневните сражения за тази крепост, в разрушаването на двете кули, във влизането в крепостта, в завладяването на хазната, боеприпасите, провизиите и доспехите на селджушкия султан.

За времето на управление на Караманоглу Мехмед Бей можем да добавим още, позовавайки се на текста на краткия вариант на летописа, че може би около 1277 — 1278 г. сл. Хр. Мехмед Хан разделя бейлика Тарсус, владян по-рано от Яхши Хан и потомците му, на две нахии (общини) и ги дава под управлението на Косун и Елван.

Споменахме, че Елван е брат на Косун, а Косун, който ок. 1217 г. сл. Хр. е бей на Ерегли (Херакъл), е неверник, който приема исляма.

Летописецът отбелязва още, че Караманоглу Мехмед Бей е отишъл при Айдън и е живял няколко дни при него (ŞKOT — 1946, $45_{23\ и\ 24}$). Тъй като за останалите бейове се споменава на това място, че Мехмед Хан е потвърдил властта им над васалните им княжества, или пък че им е раздал владения, а при българския бей Айдън само гостувал, бихме могли да мислим, че към края на управлението на Мехмед Бей Караманоглу княжеството Булгар е било самостоятелно, с владетел Айдън

Бей.

Авторът не посочва обаче, къде точно се е намирал Айдън Бей, когато го е посетил караманският владетел и му е гостувал. В текста е отбелязано само, че Мехмед посетил Гермийан в Кютахия, после бейовете на крайбрежието (вероятно средиземноморското), след това гостувал на Айдън, а от Айдън отишъл във Фелекабад (Егридир), Ъстаноз и Анталия (ŞKOT — 1946, 45$_{18-26}$).

В „Историята на Караман“ се разказва, че Хасан Хан от кримските ханове идва на помощ на селджушкия султан и става причина да убият Караманоглу Мехмед I (ŞKOT — 1946, 48$_{28}$). След сражение с татарите при Карадаг, планина на север от Караман (Ларенде) и на югоизток от Кòня, Мехмед Хан идва в Ларенде (49$_{4 \text{ и } 5}$). Брат му Махмуд Бей трябва да дойда с караманската войска, но все още не е дошъл (49$_{6}$). В летописа се споменава Късълдаг, където се срещнали войските на Караманоглу Мехмед Бей и на татарите (49$_{8}$).

Планината Къзълдаг е в най-южната част на Мала Азия, на север от Анамур, доста далече от Караман (Ларенде).

Татарите успяват да убият Караманоглу Мехмед Бей в боя (ŞKOT — 1946, 49$_{19}$).

Според Узунчаршълъ (Uzunçarşılı, 1937, 6, 7) Мехмед Бей, неговите братя и братовчеди, били убити от монголски и селджушки бойци, водени от Сахиб Ата, някъде около Мут, през 676 г.х. (1277 г. сл. Хр.) (Ibn Bibi, 1996, II, 15).

Мут е относително далече, на североизток от Късълдаг.

Различните изследвачи сочат 1277, 1278 е 1279 г. сл. Хр. като дата на смъртта на Караманоглу Мехмед Хан I (КА, 1968, 607, Босворт, МД, 1971, 183; Tez 1622, 132; ŞKOT — 1946, 49$_{17}$, Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

След смъртта му татарите (монголците) разграбват и подпалват Ларенде (ŞKOT — 1946, 49$_{18 \text{ и } 19}$).

* * *

Около времето на смъртта на Мехмед Бей, ок. 1277, 1278 или 1279 г. сл. Хр. брат му Махмуд Бей, който — според изложението на Деххани — става карамански владетел след Мехмед, е дошъл от Съвас с тридесет и три хиляди бойци и се е изкачил на Булгар:

„Повествователят разказва: седемдесет хиляди татари минаха като пушки към Деве мейданъ, дойдоха в полето на Мут, оградиха крепостта и се сражаваха три дни.“ (ŞKOT — 1946, 50$_1$ — $_3$).

Изследвачите на „Историята на Караман“ отбелязват, че около смъртта на Мехмед Хан военните действия са се извършвали от монголци, така че под *татари* следва да разбираме *монголците*.

В ръкопис на Али Емири от краткия вариант на нашия летопис е указано, че татарите са минали „туфан гиби“ — „като ураган, като потоп“, а не „като пушки“ и това е по-смислено (ŞKOT — 1946, 50$_{30}$, заб. 39).

М. Месуд Коман уточнява, че Деве Мейданъ се намира в района на Мут (ŞKOT — 1946, Index, 49).

Летописецът продължава:

„Махмуд Бей бе дошъл от Съвас с тридесет и три хиляди бойци. Бе се изкачил на Булгар. *Българското племе* (булгар кавми — българският народ, българите) се бе приготвило. На онова място дойде вестта за смъртта на Мехмед Бей като мъченик...“ (ŞKOT — 1946, 50$_3$ — $_5$).

Виждаме, че ок. 1278 г. по-голямата част от сборната караманска войска се е намирала в Булгар. Там и българите са се приготвили за бой с монголците и селджуците, в състава на караманската армия.

„Махмуд Бей повели, *българското племе* (булгар кавми) завардиха проходите, сам той с тридесет и три хиляди кюрдски, тюркменски и монголски войници, като биеха голям барабан и тъпан, дойдоха в Мут, така нападнаха с мечове татарите, че татарите се разпръснаха, избягаха и дойдоха в прохода. Десетте хиляди камъкохвърлячи на Булгар така изстреляха камъни, че не можаха да отърват нито една глава. Хванаха и плениха хиляда души (в ръкопис на Али Емири седем хиляди души, ŞKOT — 1946, 50_{32}, бел. 41), останалите разбиха, а заграбените провизии дадоха все на притежателите им.“ (ŞKOT — 1946, 50_{8-16}).

И при тези боеве българите са представени като „стрелци с камъни“, но този път не са в авангарда на карамaнската войска, а докато тридесетте хиляди бойци на Махмуд се сражават с монголците в Мут, българите завардват проходите, нападат и разбиват врага, когато бяга през проходите около Мут.

Летописецът отбелязва, че може би около 1282 г., след смъртта на селджушкия султан, Караманоглу Махмуд Бей с четиридесет и три хилядна войска пристига в Ко̀ня от Ларенде, бил посрещнат от Сахиб Ата и от знатните хора на Ко̀ня и бил настанен в двореца на Кейкубад. Той получил хазната, снаряжението и провизиите на селджушкия султан (ŞKOT — 1946, 52_{25-27}).

По същото време, около 1282 г. българският бей Айдън, както и Саруxан, Хамид, Ментеше, Гермийан, Теке и Ешреф засвидетелстват верноподаничество на Караманоглу Махмуд Бей:

„Айдън и Сарухан, и Хамид и Ментеше, и Ибн-и Гермийан и Теке паша и Ешреф — тези всичките дойдоха и засвидетелстваха верноподаничество. Рекоха:

— Да е честит престолът!“ (ŞKOT — 1946, 52_{30-33}).

„Караман Оглу живя три години в Ко̀ня“ (53_1).

И така, сред първите бейове, които идват да честитят на Махмуд Бей Караманоглу престола в Ко̀ня, е българският бей Айдън.

Откъм 1227 докъм 1285 г. Деххани показва българските владетели Айдън Бей и Яхши Хан не само като князе (бейове) на областите (бейлиците), които управляват, но и като военачалници на войската и народа си.

Може би откъм 1285 г. лица от караманския владетелски род започват да изпълняват длъжността военачалник на българската войска и на българския народ (булгар кавми, българското племе) и тази традиция се утвърждава през първата половина на XIV в.

Около споменатата година Махмуд шах завладява от неверници крепостта Мамурийе в околностите на Ана-

мур (ŞKOT — 1946, $53_{13\text{ и }14}$). След това се сражава десет денонощия с тридесет и шест хиляди неверници при Келендере (Гилиндере) на изток от Анамур, също на брега на Средиземно море. Омаломощен от неверниците, Махмуд шах с войската си се изкачва на една стръмна планина наблизко, а неверниците обграждат планината (ŞKOT — 1946, 53_{17-25}):

„Повествователят разказва: Махмуд шах имаше четирима синове, единия наричаха Шемседдин, втория Иса, третия — Муса и четвъртия — Халил. Халил бе много храбър. Махмуд шах бе изпратил писмо за помощ — Мирза Халил бе военачалник (сердар — главнокомандуващ, предводител, командир, пълководец) на българския народ (булгар кавмине). (Той) узна, че баща му е сразен от неверниците, взе десет хиляди български войници и седем хиляди воини на Тургут и Байбурт, удари(ха) тъпан и развя(ха) знаме, подкара(ха) в галоп и пристигна(ха) на онази планина...“ (ŞKOT — 1946, 53_{26-32}).

„Повествователят разказва: мирза Халил потърпя до вечерта и във вечерната тъмнина с възгласа „Бог е велик“ извърши нощно нападение над неверниците ($53_{35\text{ и }36}$). Така удариха с мечовете, че разпръснаха неверниците (54_{1})...“

Махмуд Хан и синът му Халил седем дни се сражават с неверниците и завладяват крепостта Келендер ($54_{5\text{ и }6}$).

Махмуд и Халил с войската, в която влизат и десет хиляди българи, се завръщат в Ларенде, където Махмуд за седем дни умира от рана в крака си (54_{8-11}).

Според изложението на Деххани, Махмуд, син на Караман, трябва да е умрял около 1285/1286 г. сл. Хр. въпреки че в научната литература съществува мнение, че той е управлявал по-късно, от 1299 до 1308 г. (Tekindağ, 1955, 320; Tez 1622, 132).

От текста става ясно, че Деххани указва като първи военачалник (главнокомандуващ) на българите, произхождащ от карамански владетелски род, мирза Халил, син на Караманоглу Махмуд шах, по времето ок. 1285 — 1286 г.

Видяхме как Халил с десет хиляди българи сразява неверниците при планина близо до Келендер (Гилиндире), а после заедно с баща си Махмуд и караманската войска завзема крепостта Келендер на Средиземно море. Тук, за разлика от предишните си участия в битки, българските войници и воините на Тургут и Байбурт извършват нощно нападение над неверниците. Преди това пристигат „в галоп“, следователно са на коне, а не пешаци, както бяха показани българите досега. В боя използват мечове, а не прашки.

* * *

В краткия вариант на „Историята на Караман“ не се споменава нищо за управлението на Гюнери бей, брат на Махмуд и Мехмед, който е управлявал ок. 1278 до 1299 г. (Tez 1622, 132). Ние предполагаме, че е възможно Махмуд и Гюнери да са управлявали известно време едновременно.

Не знаем коя е причината Деххани да премълчи за управлението на Гюнери бей. Възможно е тази част от „Историята на Караман“ да е унищожена. Възможно е Деххани да е починал по-рано, преди края на XIII век.

Но други извори и изследвания споменават, че Гюнери бей е правил поход до Българската планина. Осман Туран, позовавайки се на множество извори, пише:

„Щом арменците, опирайки се на монголците, през 1276 г. нападнаха един голям керван, който идваше от Сирия в Кайсери, и тюркмените ограбиха в околностите на Ерегли един керван, който излезе от Киликия.

През 1282 г. и един голям керван от Сис (Козан) за Турция, натоварен със захар, сапун, олово и памук, бе разграбен от конни сили от шестотин души, напредващи от Халеп.

След тази вест емирите на Анадола излязоха срещу тези акънджии (разбойнически нападения) и избиха и раниха една част от тях, а ония, които избягаха, преследваха до Ерегли.

Караманецът Гюнери бей, онези които бяха врагове на поданиците му в Анадола, понеже бяха съюзници с мемлюците,... заедно с Мюбаризюддин Сару и с Шюджаеддин Хюдженди напредна към Българската планина и мамлюшките войски се върнаха назад оттам.

Караманците през Мут и Силифке трайно завзеха арменските градове.“ (Turan, 1971, 511, 512).

* * *

През XIII в. българите са се намирали в Южна Мала Азия, в близост до Мара (Магара) в югозападните поли на Българската планина, в Булгар и в Булгардаг — Българската планина. Айдън е показан като бей на Булгар от 1228 до 1282 г. Българският бей Яхши Хан и синовете му са владели Тарсус откъм 1243 докъм 1278 г.

Група от селища, в които българските войници са взели участие във военни действия, се оформя около Булгардаг (Българската планина, планината Булгар) — Девели Карахисар в североизточните ѝ поли, Караман (Ларенде) в запад-югозападното ѝ подножие, Тарсус, Магара, Мут, Гьоркес (Горигос, Къзкалеси) и Силифке — на юг, в полите на Българската планина.

Част от селищата, посетени от българи, са отново в най-южната част на Мала Азия, но по на запад: между Мут и Ерменак, в Келендер и близка стръмна планина, в Гюлнар, Мамурийе (в околностите на Анамур), на брега на Средиземно море), Манавгат и Анталия (също на Средиземно море).

Единствено Гьолхисар, където е лагерувал Караман преди смъртта си и където е пребивавал Айдън с българска войска, е в югозападната част на Анадола. Възможно е обаче преди седемстотин тридесет и пет години, ок. 1262 г., когато Караман бил отровен, да е имало селище Гьолхисар по-близко до Анталия.

Във всеки случай в краткия вариант на „Историята на Караман“ по-голямата част от действията на българите и местонамирането им е указано в южната част на Централна Мала Азия срещу Кипър. По-отдалечени селища са само Анкара в Централен Анадол и Гьолхисар — в югозападната част на полуострова.

Българите се споменават като пеши войници с архаичната тюркска дума „yayak“ „йайак“ — пешеходен, пешеходец, пешак, пехотинец (Redhouse Sozlüğü, 1968, 1248) и с персийското име „piyāde“ „пийäде“ — пешеходец, пехотинец, пехота, пехотен, стрелкови (Турско-български речник, 1962, 451). Например „Bulgarın dört bin yayak askeriye“ — „с четири хиляди пеши войници (войници пехотинци) на (от) Булгар“ (ŞKOT — 1946, 18); „yirmi bin piyade senkendaz Bulgar askeri“ — „двадесет хиляди пеши български войници — стрелци с камъни“ (ŞKOT — 1946, 37$_{35 \text{ и } 36}$).

Участието на българите като войници във войската се обозначава с арабската дума asker — аскер — армия, войска, войници (Баранов, 1976, 515); войник, воин, боец, военнослужещ, войнствен; askerler — аскерлер — войници, войска (Турско-български речник, 1962, 35). Например „Булгар аскерин“ — „Bulgar askerin“ — „Българската войска, войската на Булгар“ (ŞKOT — 1946, 21$_{24}$); „Bulgarin dört bin yayak askeriyle“ — „с четири хиляди пеши войници (бойци) от Булгар“ (ŞKOT — 1946, 18); „Yedi bin Bulgar askeri“ — „седем хиляди български войници (седемхилядна българска войска)“ (ŞKOT — 1946, 24$_{32 \text{ и } 33}$).

Българите са въоръжени с прашки и са определени като „senkendaz“ — „сенкендаз“ — „стрелци с камъни (хвърлящи, мятащи камъни“: „On bin Bulgar senkendazın“ — „десетте хиляди българи — стрелци с камъни“ (ŞKOT — 1946, 24$_{4 \text{ и } 5}$); „Bulgarın yedi bin senkendaz askerin“ — „седемте хиляди воини (бойци) — стрелци с камъни от Булгар“ (ŞKOT — 1946, 30$_{5 \text{ и } 6}$).

Изпитваме известно затруднение при предаването на български език на съществителните имена, с които се определят българите в летописа, според народностната и религиозната им общност. Например при едногодишната война, която Нуреддин води с българите през 1227 — 1228 г. при Маре (Магара) в полите на Булгардаг е употребена арабската дума „taife“ — „тайфе“: „Dönüp Bulgar taifesiyle bir yıl cenkeylediler“ (ŞKOT — 1946, 15$_{15,\ 16}$).

Баранов определя طائفَةٌ като „религиозна община, група от хора, изповядващи една религия; група, известно количество“ (Баранов, 1976, 484). Специалистите по персийски език добавят значенията „племе, род, семейство; уст. тълпа, народ; уст. шайка, банда“ (Персидско-русский словарь, 1983, 151).

Османистите разширяват още повече значенията на думата: класа, клас, категория; секта или група, маса, организация от хора; племе, род, коляно; вид, компания (Redhouse Sozlüğü, 1968, 1086); част, група, рота; колектив, партия, съединение; народ, племе, род (Devellioğlu, 1970, 1224).

В такъв случай бихме могли да преведем:

„(Войските на Нуреддин) се обърнаха и една година се сражаваха с българския народ (с българското племе, с религиозната общност на българите, с българската религиозна община)“.

Аналогични усложнения има и при превеждането на арабския термин „kavim“. Летописецът описва участието на българите в боеве в едно поле близо до Анкара:

„Karaman beyleri Engürü beyine bir sahrada rast gelüp, karşıdan Bulgar kavmi, bir canibden Kürd ve Türkmen beyleri yürüdü.“ (ŞKOT — 1946, 27$_{5}$ — $_{7}$).

Баранов определя قَوْم като „народ, нация, хора, племе“ (Баранов, 1976, 667). Тези значения се разширяват с „народ, народност, племе, група, сдружение, секта, родственик“ (Персидско-русский словарь, 1983, 280). Други автори потвърждават тези значения и добавят нови: племе, народ (Турско-български речник, 1962, 289); народ, нация, племе, род (Турецко-русский словарь, 1977, 523); народ, нация, племе, род, коляно; компания, семейство; секта; учениците и последователите на Исус [Христос] (Redhouse Sozlüğü, 1968, 621).

И така, изразът „Bulgar kavmi“ в превод на български може да има доста варианти:

„Когато бейовете на Караман се натъкнаха в едно поле на бея на Анкара, отсреща му настъпи българският народ (българската народност, българското племе, българите-християни), а от едната страна настъпиха кюрдските и тюркменските бейове.“

И двата термина „т̣а̄’ифе“ и „к̣авим“ включват смисъл и на религиозна общност, и на народностна общност. Дори Редхаус смята, че последователите на Исус са „кавим“.

Очевидно е, че авторът на „Историята на Караман“ приема българите като принадлежащи към една религиозна и народностна общност (ŞKOT — 1946, $50_{4, 8, 9}$).

Същите думи — „к̣авим“ и „т̣а̄’ифе“ са употребени в текста на Деххани за XIII в. по отношение на други народи и племена, било за да укажат етногенетична или териториална общност, било да покажат народностна и религиозна общност, било за да обединят етногенетичната и териториалната общност на компактно хомогенно население. Със същите думи са отличени, освен „Булг̇ар кавми“, „Булг̇ар т̣а̄’ифеси“ (*българският народ, племе, или народът на Булгар)*, още и *огузите* — Ог̇уз т̣а̄’ифеси (ŞKOT — 1946, 9_{18-19}; ръкописи М-4_6, C_1 — 7_{12}, C_2 — 8_3), *тюркмените* — *Тюркмен т̣а̄’ифеси* (ŞKOT — 1946, $10_{1 и 2}$, М-4_9, C_2 — 8_{7-8}), *Тюркмен к̣авми* (ŞKOT — 1946, 11_{20}, М-5_3, C_1 — 8_{23}, C_2 — 9_{15}), *кюрдите* — *Кюрд к̣авми* (ŞKOT — 1946, 11_{14}, М-4_{25}, C_1 — 8_{18}, C_2 — 9_{10}), *народът на Гюлнар, караманците, арменците, монголците* (Венедикова, 1981, 61 и 68).

При все че летописът не дава преки сведения за броя на всички българи в Булгар, а само за брой на войници — участници в сражения и походи, това може да се установи приблизително. Например през 1227 — 1228 г. бащата на Караман Нуреддин, със сборни сили от огузки, кюрдски и тюркменски племена, води едногодишна война с българите. Анализът на количеството на военните сили, с които е разполагал Нуреддин в предишните сражения и битки за крепости показва, че при войната с българите вероятно е имал двадесетхилядна войска. Следователно, българите са притежавали войскови сили, способни да се сражават една година с воините на Нуреддин (Венедикова, 1981, 62).

Върховната власт у българите през XIII в. е представена чрез техния владетел, княз, цар, който едновременно е и военачалник на българската войска докъм 1285 г. Той носи титлите бей — Айдън Бей, и хан — Яхши Хан. Авторът допълва представата ни за социалното разслоение сред българите, като съобщава не само за владетеля на Булгар и за българския народ (племе) но и за български бейове. Може би българските бейове са били притежатели на участъци земя, срещу което са били задължени да изпълняват военни обязаности, тъй като те се описват по време на военни действия (ŞKOT — 1946, 23_{18}; C_1 — 18_4).

В „Историята на Караман“ намираме данни за суверенност на Булгар преди първите контакти с караманците, преки сведения за договорни отношения между българи и караманци, и елементи на известна васална зависимост на българите от караманците в някои ситуации през XIII в.

Анализът на изворов материал за XIII в. позволява да установим наличието на някои основни показатели за държавност сред българите. В и около Булгардаг е живяло компактно българско население. То често излъчвало за сражения и войни 10 000 войници или един тюмен. Например в сражение за крепостта Гьоркес десет хиляди български войници участват в сборната караманска войска (ŞKOT — 1946, 24_{1-5}).

Българското население се е намирало в и около Булгардаг поне от края на XI в., когато се споменава в изворите „българска граница“ там (Венедикова, 1981, 173 — 182).

Социалното разслоение сред българите е представено от владетел — носител на върховната политическа власт, бейове и народ (племе, народност, религиозна общност — кавим, таифе). През XIII в. владетелят едновременно е и военачалник на българската войска, докъм 1285 г., когато лица от караманската династия започват да заемат този пост.

От органите и учрежденията, които образуват държавния механизъм, в сведенията за този период е представена българската войска. Същевременно проучените досега извори не ни дават сведения за върховен съвет — диван, при българите, какъвто е описан и при селджуците, и при караманците.

Няма данни и за съда, и правото в Булгар.

Преки сведения за религиозната принадлежност и за езика на българите също не се намират в частта за XIII в. от краткия вариант на „Историята на Караман“.

Българите през първата половина на XIV в.

Изложението на Яриджани за XIV в. започва с първото управление на Бедреддин, син на Махмуд (откъм 1315 г. докъм 1333 г., вж. Tez 1622, 132). Йолчер указва 1318 — 1332 г. (Ölçer, 1982, 118).

Изглежда, че в краткия вариант на „Историята на Караман“ не се споменава нищо за царуването на Махмуд в началото на XIV в., след смъртта на Гюнери бей на 28 реджеб 699 г.х. (т.е. на 19. 04. 1300 г. сл. Хр.). Текиндаг приема, че Махмуд е останал начело на княжеството от 19. 04. 1300 г. до 707 г.х. (03. 07. 1307 — 21. 06. 1308 г. сл. Хр.) (Tekindağ, 1955, 320; Tez 1622, 132). Йолчер сочи 699 — 711 г.х. (1300 — 1312 г.) (Ölçer, 1982, 118).

За това време нямаме сведения в летописа нито за караманците, нито за българите. Но Текиндаг привежда данни от финансови документи и вакъфски регистри в архива на Министърпредседателството (Баш Векялет). Един от тези документи е вакъфски регистър на санджака Ичил в Южна Мала Азия, в южните и югоизточните поли на Българската планина (от 702 г.х. = 26. 08. 1302 — 15. 08. 1303 г. сл. Хр.). В тези документи са вписани джемаатите в страната Караман.

Девелиоглу определя арабската дума **джемā'ат** جماعت и множественото ѝ число **джемā'āт** جماعات като означаваща „общност от хора; религиозна община; всички членове на една секта; част от еничерската организация, образувана от няколко еничерски казарми (оди) (Devellioğlu, 1970, 162). Редхаус уточнява последното като „еничерски полк, батальон, дружина“.

Между джемаатите в каза Хаймана, подчинена на Нигде, срещаме *„джемаатът булгарлу“*. Днес Хаймана се намира на югозапад от Анкара, но вероятно в началото на XIV век е имало друга каза Хаймана, близко до Нигде.

Сред джемаатите в каза Юргюб също се споменава *„джемаат булгарлу“* и се пояснява, че се е намирал в

Ичил. А между джемаатите в самия град Нигде се споменава *„таифе-и булгарлу“* (народът, племето, религиозната общност булгарлу) и е отбелязано, че при все че ги поканили, не дошли да се запишат (Tez 1622, 96).

Явно е, че и в Ичил, в южните и югоизточните поли на Българската планина, и в района на Нигде в северните поли на Булгардаг българското присъствие е регистрирано в документите като религиозна и народностно-етническа общност под името *булгарлу* в началото на XIV век, през 1302 — 1303 г. сл. Хр.

Някои изследвачи отбелязват, че след Караманоглу Мехмед Хан, т.е. след 1307/1308 г. сл. Хр. е управлявал Яхши Хан, син на Караман, от 1308 докъм 1315 г. (Tekindağ, 1955, 320; Tez 1622, 132, 120). Но в „Историята на Караман“ няма нито дума за царуването на този караманец. Яриджани не ни е оставил описание нито за караманците, нито за българите по това време. Това и непосредствено предхождащото го време поставя въпроси, на които засега не можем да дадем отговор:

Защо името на бея на Булгар Яхши Хан, който през 1227 — 1228 г. в продължение на една година воюва със сборната войска на бащата на Караман, Нуреддин, в околностите на Маре (Магара) в полите на Българската планина, и името на караманския владетел Яхши Хан, син на Караман, съвпадат?

Защо отношенията на караманските владетели с бея на Булгар след 1228 г. Айдън, син на същия Яхши Хан, който е бей на Булгар преди 1228 г., са били приятелски и съюзнически и защо, когато същият Яхши Хан става бей на Тарсус, отношенията между него и караманските владетели и между синовете му и караманските владетели са били изпълнени с конфликти?

Случайно ли е, че откъм 1227 г. докъм 1285 г. беят на Булгар едновременно е и военачалник на войската на Булгар, а след 1285 г. вече лица от караманската династия са военачалници на българския народ (булгар кавми, българското племе)?

Не е ли възникнало родство по сватовство между караманския владетелски род и българския владетелски род?

Унищожена ли е тази част от „Историята на Караман“, в която се описва управлението на Гюнери бей, син на Караман (1277, 1278 или 1279 г. — 1300 г.), на Махмуд Бей, син на Караман (1300 — 1308) и на Яхши Хан, син на Караман (1308 — 1316 г.)?

Защо Ходжа Деххани, авторът на „Историята на Караман“ за XIII век, указва управлението на Махмуд веднага след Мехмед, откъм 1277, 1278 или 1279 г. докъм 1286 г.? Дали Деххани не е умрял преди края на XIII век? Управлявал ли е Махмуд едновременно с брат си Гюнери бей?

Интересно е, че името Яхши носи един от синовете или потомците на Кьосе Михал бей. Плевен бил владение на Михалбейовците. Според Юрдан Трифонов (Трифонов, 1933, 36 — 37), „...Родът на Михалбейовци имал клонове в Одрин, Ихтиман и др., произлиза от Кьосе Михал бей, византийски болярин, владетел на укреплението Кирменкия, при полите на Малоазиатския Олимп. Отначало Михал бил противник на Осман, но наскоро му станал приятел и съратник. Дали той е бил родом грък, или караманлия, или малоазиатски българин, не се знае. Българи е имало и около Олимп, но най-много са били при планината Булгардагъ, на запад от град Адана. Нашите деди са вярвали, че Михалбейовци са имали български произход. В 1308 г. Кьосе Михал бей приел мохамеданството с цялото си семейство, станал пръв съратник на Осман... Султанът постановил, новосъздадената лека конница — акънджии, да се командва всякога от хора из неговия род. Това се пазело повече от два века, докато съществувала тази конница. Един от многото предводители на акънджиите бил завоевателят на Плевен Михал бей.“

Бабингер (Babinger, 1944, 60) споменава за „Гази Яхши, син на Кьосе Михал, умрял през 816 г.х.“ (1413 г. сл. Хр.).

В житието на алианския светец Демир бабà (отец Демир), почитан в Североизточна България, което вероятно е написано за пръв път през времето от 16. 12. 1716 — 15. 01. 1717 г. сл. Хр., в препис, направен от 02. 03. до 04. 04. 1824 г. сл. Хр., се изброява родословието на светеца. Там като прадядо на отеца е посочен хаджи Яхши, син на хаджи Курт (16).

И така, името на бея на Булгар Яхши Хан, който отпреди и през 1227 — 1228 г. е бей на българите около Българската планина в Южна Мала Азия, а след 1243 г. той и потомците му са бейове (князе) на Тарсус, се среща и в българските земи във връзка със знатни личности, за които може да се предполага, че са от прабългарски произход.

Интересно е, че прапрадядото на светеца Демир бабà и внукът му носят имена, които етимолозите указват като прабългарски — Курт и Кали (16).

* * *

Летописецът отбелязва, че (караманците) са направили големия син на Махмуд, Бедреддин, шах на мястото му след смъртта му и вероятно на това място започва изложението на „Историята на Караман“ за XIV век от Яриджани (ŞKOT — 1946, 54_{20}, Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис). Йолчер сочи 717 — 731 г.х. (1318 — 1332 г.) (Ölçer, 1982, 118).

Приемаме, че Бедреддин, син на Махмуд, е управлявал за пръв път откъм 1315 докъм 1333 г. (вж. Tez 1622, 132; ŞKOT — 1946, 54_{20}).

По това време един от синовете на Бедреддин, Караман, и монголският бей Казганджък управляват в Тарсус:

„Караман и Казганджък чуха, че Бедреддин е станал шах, събраха пет хиляди войници от Булгар и събраха племето (религиозната общност — тайфе) варсак от Тарсус — още пет хиляди, дойдоха и се изкачиха (излязоха) в Таш или, щом дойдоха до Силифке, нападнаха, разграби(ха) крепостта Мут, събра(ха) много стада и провизии и имане. (Казганджък) рече:

— Ей, Карамане, след Мехмед Хан и Махмуд Хан шахската власт е твоя!“ (ŞKOT — 1946, 54_{26-32}).

Виждаме, че ок. 1316 г. в заговора срещу караманския владетел Бедреддин, организиран от сина му Караман и от монголския бей Казганджък, са привлечени и пет хиляди войници от Булгар.

От изложението в летописа отново не става напълно ясно, дали с Булгар се назовава Българската планина, държавица, княжество Булгар, или град Булгар и областта му.

Прави впечатление, че бейликът Тарсус, който според Деххани от 1243 г. до 1273 г. владян от българския бей Яхши Хан и синовете му, сега е в ръцете на лице от караманския владетелски род, Караман, син на Бедреддин.

И така, пет хиляди българи идват от Булгар и пет хиляди варсаци идват от Тарсус, където по-рано властва българският бей Яхши Хан и синовете му и има преселения на българи от Волга още ок. 1041/1042 г. сл. Хр. (КМ, № II, 1937, 666). Изкачват се на платото Ташили, което се простира в Южен Анадол по протежението на средиземноморското крайбрежие, откъм Алания (Алаийе) докъм Силифке. Българските и варсашките воини изглежда, че първоначално са се движили в полите на Българската планина от Булгар (Дагъ) и Тарсус до Силифке, нападат Силифке и разграбват крепостта Мут на северозапад от Силифке.

Мирза* Халил, брат на Бедреддин и син на Махмуд, с конна войска тръгва срещу Казганджък и Караман, изкачват се на планината:

---

* Някои автори считат, че мирза (писар, секретар) като титла на лице от шахската династия следва личното име и се пише с малка буква —Халил мирза (принц Халил), а като титла, прозвище на грамотен, интелигентен човек, идва пред собственото име с главна буква: Мирза Халил (Халил Грамотният, Халил Писарят) (ПРС, 1983, II, 588). Други сочат, че персийското мӣр-за̄ (благородник, син на бей) се пише с главна буква, ако следва личното име — Халил Мирза (Княз Халил, Бей по род /по рождение/ Халил), а с малка буква, ако го предхожда — мирза Халил (господин Халил, Халил бей, за обикновен човек (Devellioğlu, 1970, 779). Но освен титла, Мирза е лично име. Срв. Гордлевский, т. I, 1960, 243 и Именной указатель, 504 — 523, с. 514: персиецът Мирза Джафараан Ризаев. Вж. ŞKOT — 1946, Index 1 — 45. Имена на лица: S. 31 Mirza Bahadır, Mirza Bey, S. 16 Halil Mirza Bey. *Бел. авт.*

„Повествователят разказва: Казганджък чу, че Халил бей ще дойде, изкачи се на Деве Мейданъ с тридесет хилядна варсашка, българска и гюлнарска войска и, докато стоеше там и изчакваше, от отсамната страна пристигна Мирза Халил с пет хиляди храбреци с железни одежди и се биха, сабите заблестяха като мълнии... Битката трая два дни...“ (ŞKOT — 1946,55$_{15-20}$).

От преведения текст става ясно е, че към войската на Казганджък и Караман са се присъединили българи и варсаци, а и войска от Гюлнар. След разграбването на Мут те се изкачват на Деве Мейданъ, в района на Мут (вж. ŞKOT — 1946, Index, 49).

Откъм Ларенде идва Халил с пет хиляди юнаци с железни доспехи. В сражението при Деве Мейданъ в Мут като оръжие се споменават сабите.

На това място изглежда за пръв път в нашия летопис, във връзка със събития от около 1315 г. или малко по-късно, освен караманските бейове се споменават още и спахии и заими (ŞKOT — 1946, 55$_{21 \text{ и } 22}$):

„Хиляда юнаци паднаха от войската на Халил, бяха пленени седемстотин души от караманските бейове, от спахиите и от заимите. Халил избяга и попадна в Ерменак, задържаха знамето му. Караман се изкачи на лятното пасище Чемен, а Казганджък събра тридесетте хиляди юнаци, поби златовърхото знаме на Караман Оглу, седеше горделиво, пиеше вино, доведе пленените карамански бейове, подреди ги и последните глътки (остатъците) от питието хвърляше върху тях.“

В по-нататъшните сражения между военните сили на баща и син се намесва друга българска войска, този път на страната на Бедреддин:

„От мене: Бедреддин чу, че Халил бей е победен, събра войска и изпрати Гьокез с осем хиляди български войници, изпрати мирза Бахадър с две хиляди юнаци, изпрати Тургуд и Байбурд със седем хиляди бойци, изпрати Кая бей и Косун със седем хиляди бойци, изпрати Фируз и Гьоджер с шест хиляди юнаци“ (ŞKOT — 1946,55$_{28-32}$).

И така, осем хиляди българи тръгват от Ларенде в състава на сборната караманска армия на Караманоглу

Бедреддин, под предводителството на Гьокез. В похода им от Ларенде до мястото за лятно станување (яйляк) Чемен участват още Тургуд, бей на племе, разпростирало се между Акшехир и Ко̀ня (ŞKOT — 1946, Index, 42), Косун, чийто прадядо или дядо-неверник владее Ерегли (Херакъл) около 1217 г. и приема исляма, още и други карамански бейове и съюзни и васални на караманците князе с войска:

„Станаха три отряда (бьолюка) и Гьокез взе тъпана и знамето и дойде при Халил, стигна до мястото за лятно станување със седемнадесет хиляди бойци, видя, че Казганджък гуляе и се забавлява; извика: „Бог е велик!“, извади сабя и тръгна напред. Казганджък се изсмя шумно, яхна коня си и излезе насреща“ (ŞKOT — 1946,55$_{32-35}$ и 56$_{1}$).

„Мирза бей тръгна за знамето с хиляда юнаци, трудно взе знамето; стана битка три дни...“ (ŞKOT — 1946,56$_{3-5}$).

„Веднага се появи прах, Тургуд и Байбурд с десет хиляди бойци настъпиха..., грохотът на боздуганите стигна до небето... Седем дни се води сериозно сражение. Казганджък беше разбит и избяга в Булгар; стигнаха в крепостта Менендиз!“ (ŞKOT — 1946, 56$_{6-11}$).

Виждаме, че осемхилядната българска войска на Гьокез в състава на сборната караманска войска на Бедреддин идва от Ларенде в Чемен в района на Ерменак. Това е може би първият случай в нашия летопис, когато се описва сражение между български войници, участващи в противникови войски, които се сражават една срещу друга — войската на Бедреддин и войската на сина му Караман.

За разлика от XIII в., когато българите участват в почти всички сражения въоръжени с прашки, сега в боевете се споменават само саби и боздугани.

За сабя е използвана тюркската дума **кълъч** قیلچ قیلیج قیلج قلج — сабя, шашка, меч, шпага, рапира. За боздуган откриваме персийската дума **горз, горзе**, в турски език **гюрз, гюрзе** گرزه گرز — тежък боздуган, железен боздуган, голям железен боздуган с дълга дръжка; жезъл, патерица (Турско-български речник, 1962, 204; Турецко-русский словарь, 1977, 369; Devellioğlu, 1970, 358).

Може би тук за пръв път в летописа при описание на действията и на българските войници намираме клишета, срещани и на други места в „Историята на Караман“: Kılıç yıldırım gibi şakıdı — „сабите блеснаха като мълнии“ (ŞKOT — 1946,55_{19}); gürzün kütültüsü asümana irişti — „грохотът на боздуганите достигна до небесата (се извиси в небесата)“ (ŞKOT — 1946, $56_{8 \text{ и } 9}$).

Разбитата войска на Казганджък и Караман, в която вземат участие повече от пет хиляди българи, бяга от яйляка Чемен в Булгар и стига до крепостта Менендиз. На това място в летописа става вече ясно, че разбитата войска на Казганджък и Караман е избягала в Българската планина и че е възможно под *Булгар* летописецът да разбира Българската планина и околностите ѝ, защото крепостта Менендиз се е намирала вероятно на север от Българската планина.

М. Месуд Коман не дава пояснения за крепостта Менендиз в индекса на изданието на краткия вариант на „Историята на Караман“ (Текиндаг, Tez 1622, 111), споменава Менан като каза на Нигде. Но Конялъ публикува две снимки на крепостта Меннан в околностите на Ерменек (Konyalı, 1967, 724 — 725). На картата на Турция, издадена във Варшава — Вроцлав през 1986 г. (216) виждаме планина Мелендиз на север от Нигде с височина 2963 м. и р. Мелендиз, която извира от нея. Изглежда, че крепостта Менендиз е била в района на север от Нигде.

Тук можем по-подробно да поясним как, опирайки се на документи, Текиндаг сочи наличието на племе *булгарлу* в Нигде и на джемаат *булгарлу* в каза Хаймана, подчинена на Нигде, през XIV и XV в. Той пише следното:

„... Опираме се на финансовите регистри (малийе дефтерлери) в Архива на Министърпредседателството (Баш Векялет). Ще се постараем да обясним как са се разпространили в районите на Ичил и Харич (Ташили, според Текиндаг на Дъшил) юрюшките джемаати и от което племе произхождат и етническата структура на помощниците на караманските владетели през XIV и XV век — бел. 5, в която е цитирано: „Maliye Defteri № 32. A. Evkaf Defteri, № 1 Içil Sancağının Evkaf Defteri, Tarih 702.“ 702 г.х. = 1302 — 1303 г. сл. Хр.

Тези архивни вписвания потвърждават действителното съществуване на много племена и народи, които непрекъснато повтаря (споменава) Историята на Шикяри — един много ценен източник за историята на Анадола. Само че документите, които използвахме ние, се отнасят за времето на Байезид II (1481 — 1512 г.), но са написани, основавайки се на старинни (прежни, стари) дефтери (дефтер-и атиклере), които са от преди един, дори от преди два века. Поради тази причина, тъй като отбелязаните племена били чергари, може би са били подложени на някои промени. Но и вписванията във вакъфските регистри, а и наличието на един-два тапийски документа, останали от бащите, засилват убеждението, че повечето от тези племена от много отдавна насам са се намирали в този край:

1) Тургуд Огулларъ (династията Тургуд)...

8) Описание, според района, на други джемаати, които са се намирали в пределите на (дахилинде) Караманските страни (области — мемлекетлери):

а) ...

г) Джемаати в каза Хаймана, подчинена на Нигде: *...джемаатът Къзъл Али, ...джемаатът Къз Мелик* (букв. *общината, общността на Момата Кралица), джемаатът Булгарлу.*

ж) Джемаати в каза Юргюб: *...джемаатът Булгарлу* (бел. 41 — те се намираха в Ичил).

з) Джемаати в Нигде: *...Племето (религиозната община — таифе-и) Булгарлу* (бел. 48, в която е отбелязано: Те, при все че бяха поканени, не бяха дошли и не се бяха записали“ (Tez 1622, 96, 99, 100).

Авторите на различни речници подчертават религиозната и териториалната общност на хората в джемаата (Турецко-русский словарь, 1977, 148).

Град Нигде се намира на север от Българската планина, в полите ѝ, като на север се опира в хребета Мелендиз. Именно в района на Нигде в началото на XIV в. и през XIV и XV в. се е намирала общността *булгарлу*, а в самия Нигде — племето *булгарлу* (Таифе-и Булгарлу).

Днес откриваме град Юргюб на север-североизток от Нигде и на запад-югозапад от Кайсери. Но в регистрите, използвани от Текиндаг, пише, че членовете на джемаата Булгарлу са се намирали в Ичил — крайбрежната планинска област, ограничена на север от Коня и Нигде, на изток от Адана, на юг от Средиземно море и на запад от Анталия, включваща и Българската планина (КА, 1968, 526).

Според летописеца, Бедреддин по своя воля дава царския печат на мирза Халил (ŞKOT — 1946, 56₂₇ и ₂₈). Текиндаг, в родословна таблица на Караманската династия (Tez 1622, 132) сочи управлението на караманския владетел Халил (син на Бедреддин Махмуд Бей, управлявал според Текиндаг от 1299 до 1308 г., а според нашия коментар към летописа, може би от 1278 до 1308 г.) от 1333 до 1349 г. сл. Хр.). По-късно Текиндаг (Tekindağ, 1955, 6) уточнява, че Бадр ал дин Ибрахим се отказал от княжеския пост през 733 г.х. (22. 09. 1332 — 12. 09. 1333 г. сл. Хр.) в полза на брат си Халил бей. Йолчер показва царуването на Халил от 731 до 740 г.х. (1332 — 1340 г. сл. Хр.) (Ölçer, 1982, 116, 118).

Всъщност, изглежда, че Ибрахим бей в Ларенде се е занимавал с административните и правосъдните работи на княжеството, а е оставил военните работи на брат си Халил бей (в Ко̀ня, вж. и Tekindağ, 1955, 51).

Разполагаме с ценни данни за войските на княжествата по уджовете по време на управлението на Халил в Ко̀ня, който — както става ясно от изследванията — през някои години управлява едновременно с братята си Бедреддин (в Ларенде) и Муса (в Ерменак) (ŞKOT — 1946, 56₃₆, Венедикова, „Историята на Караман". Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис). Тези сведения уточняват и количеството на войските в Българската планина:

„Около времето на смъртта на илхана Ебу Са'ид

(1335 — 1336 г. сл. Хр.) Ибн Фадлуллах Ал'Умари дава сведения за княжествата по уджовете и за количеството на армията, на която се опират, като предава описанията на анадолски и генуезки разказвач:

1. Караманоглу с център Ерменак — двадесет и пет хиляди конници и двадесет и пет хиляди пешаци" (Togan, 1970, I, 317).

Предполагаме, че след като вероятно Караман Оглу Муса бей в Ерменак е разполагал с петдесетхилядна войска от конници и пешаци, то Бедреддин Ибрахим в Ларенде и Мирза Халил в Ко̀ня са притежавали още значителни войскови сили.

Тоган, позовавайки се на Ал'Умари, продължава:

„12. Осман Оглу Орхан Бей в Бурса — четиридесет хиляди (според друго предание двадесет и пет хиляди) конници и повече от тях пешаци. (Орхан управлява от ок. 724 до ок. 761 г.х., т.е. от 1324 до 1360 г. сл. Хр., Босворт, МД, 1971, 185).

... Освен тези Ешрефоглу в района на Бейшехир, който притежава седемдесет хиляди конници и Угурлу бей, който притежава двадесет и пет хиляди войници в Булгар Дагъ..."

Изследвачите свързват родината на споменатия Угурлу бей в Българската планина със старата крепост Лулуа, указана от Ибн-и Есир като славянска, във връзка със събития от 263 г.х. — 877 г. сл. Хр., а и със Сребърния град, а сребърния рудник в околностите на Лулуа свързват с Българския рудник (Булгар мадени) на северния склон на Българската планина (КМ № II. Temmuz IV, 1937, 666; Togan, 1981, 317; Bulgar Dağı, 1961, 796; Bulgar Ma'deni, 1961, 796).

В „Историята на Караман" е отбелязано, че малко по-късно Халил е дал управлението на Аксарай (град между Ко̀ня и Кайсери) на сина си Давуд, Ерменак — на сина си Хъзър, Акшехир (между Ко̀ня и Афйон Карахисар) — на сина си Исхак. Сина си Сюлейман Халил направил везир, а петият — Алаеддин — се учел (ŞКОТ — 1946, 57_{1-5}).

Виждаме, че трима от синовете на караманския владетел управляват отделни градове и районите им, още докато баща им царува над цялата караманска държава.

В такъв случай не е странно, че и българските бейове Яхши Хан и синът му Айдън Бей след 1243 г. управлявали съответно в областта на Тарсус и в Булгар.

Летописецът продължава:

„Направи главнокомандуващ на войската на Булгар син на брат си Фахреддин и му даде вилаета Мут. На Караман даде околностите на Гюлнар“ (ŞKOT — 1946, $57_{5 - 7}$).

От изложеното става ясно, че докато ок. 1335/1336 г. сл. Хр. Угурлу бей е притежавал в Българската планина двадесет и пет хиляди войници, то малко преди или около времето на смъртта на Халил, т.е. ок. 1340 или 1349 г. сл. Хр. (Tez 1622, 132; Uzunçarşılı, 1937, 10) отново лице от караманския владетелски род, Фахреддин, син на Бедреддин, става военачалник на войската на Булгар и получава управлението на вилаета Мут.

Преди него, ок. 1285 — 1286 г. сл. Хр. първият представител на караманския владетелски род, който е военачалник на българската войска, е Халил, син на караманския владетел Махмуд (ŞKOT — 1946, $53_{28 \text{ и } 30}$), който по-късно царува над караманците.

Колкото до Караман, който по същото време започва да управлява района на Гюлнар на юг-югозапад от Мут, той е също един от синовете на Бедреддин и малко по-напред бе указан като бей на Тарсус (ŞKOT — 1946, Index, 24).

На второто управление на Бедреддин след смъртта на Халил, на смъртта и погребението му летописецът е отделил само няколко реда (ŞKOT — 1946, $57_{7 - 11}$). В тях няма сведения за българите. Второто царуване на Бедреддин Ибрахим, според Йолчер, трае от 740 до 744 г.х., 1340 — 1344 г. сл. Хр. (Ölçer, 1982, 116, 118).

Може би към декември 1348 г. сл. Хр. или от малко по-рано до 17 януари 1350 г. Караманската държава се управлява в Ларенде от Фахреддин шах, син на Бедреддин, който дотогава е военачалник на войската на Булгар и управител на вилаета Мут (Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис; ŞKOT — 1946, $57_{11 \text{ и } 12}$).

Йолчер, въз основа на нумизматичен материал, разчитан и с помощта на Конялъ, сочи управлението на Фахреддин Ахмед от 744 до 750 г.х. (1344 — 1349 г. сл. Хр.) (Ölçer, 1982, 116, 118).

След като Фахреддин става шах и унищожава много монголски бейове, Ертена събира монголското племе и идва от Кайсери в Аксарай, за да се сражава с Фахреддин (ŞKOT — 1946, $57_{32\ \text{и}\ 33}$):

„Повествователят разказва: Караманоглу Фахреддин и Сюлейман Бей поставиха Алаеддин на трона, Сюлейман Бей пристигна в Аксарай с хиляда български войници (войници от Булгар), Ертена с двадесет хиляди войници Рум (ŞKOT — 1946, $57_{34\,-\,36}$) и известно време се сражаваха. Всевишният бог даде на караманската войска благоприятен случай, Ертена бе разбит и избяга, а те (го) гониха чак докато стигнаха до Кайсери; разграбиха му имуществото и провизиите, след това се върнаха (обърнаха) и дойдоха в Ларенде. Фахреддин мина на трона, направиха Сюлейман Бей везир, дадоха на Алаеддин Коня, отиде и заживя в нея“ (ŞKOT — 1946, $58_{1\,-\,6}$).

Според други ръкописи от краткия вариант на „Историята на Караман“ като напр. Първи и Втори софийски ръкопис, и Марбургския ръкопис, сражаващите се български войници били десет хиляди, а не хиляда, Сюлейман с десетте хиляди български бойци бил омаломощен. Тогава пристигнал Фахреддин с двадесет хиляди войници. Сраженията продължили тридесет дни и после още три дни (цитат от ръкопис на Али Емири, кратък вариант, в: ŞKOT — 1946, $58_{33,\ \text{заб.}\ 45}$; C_2 — 59_{11}, M $29_{19\,-\,22}$, C_1 — $50_{7\,-\,12}$).

И така, Фахреддин, син на Бедреддин, и Сюлейман, син на Халил, поставят Алаеддин, син на Халил, на трона в Ларенде. Сюлейман от Ларенде с хиляда или по-вероятно с десет хиляди български войници пристига в Аксарай. Там българите се сражават с монголците и с Алаеддин Ертена бей. Фахреддин идва с двадесет хиляди войници. Разбитите монголци бягат в Кайсери, след тях и сборната караманска войска с българите разграбват имуществото и провизиите на врага и се връщат в

Ларенде.

Началото на този поход на караманските владетели Фахреддин и Сюлейман от Ларенде до Аксарай и Кайсери и обратно до Ларенде срещу монголците и вероятно срещу Алаеддин Ертена отнасяме към първата половина на декември 1348 г. или малко по-рано (Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис; ŞKOT — 1946, 57_{13-22}).

Изглежда че на това място за пръв път в летописа се споменава името на бъдещия карамански владетел Сюлейман, син на Халил, във връзка със събития от първата половина на декември 1348 г. или малко по-рано.

Колкото до Алаеддин, друг син на Халил, според Текиндаг (Tez 1622, 132), той управлява караманската държава от 1356 до 1397/1398 г. Но ние го виждаме тук още през декември 1348 г. да замества Фахреддин на трона в Ларенде, а след победата на караманските войски заедно с българите при Аксарай и Кайсери срещу монголците и Ертена, може би около януари 1349 г., да управлява Ко̀ня и областта ѝ, докато братовчед му Фахреддин, син на Бедреддин Ибрахим, царува в Караман (Ларенде) (Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис; ŞKOT — 1946, 58_{4-6}).

Летописецът ни съобщава, че и след като Фахреддин е станал карамански владетел и вече не е военачалник на българската войска, а на сборните карамански сили, вероятно след януари 1349 г., предпочита да живее в подножието на Българската планина, където имал яйляк (лятно пасище) в село Девле и си бил построил дворец:

„От мене: а пък Фахреддин беше придобил място за лятно станувaне (яйляк) в селото на име Девле в подножието на Българската планина, бе заповядал да построят дворец и заживя в него“ (ŞKOT — 1946, 58_{28-30}).

Според Ибрахим Хакъ Конялъ (Konyalı, AKKT, 1967, 77): „Името на Бин бир килисе (букв. Хиляда и една черкви) е Девле, а освен това има и Ине Девле (Ашагъ Девле, Долно Девле)“.

Изброявайки вакъфите в Ларенде и околностите му, според регистър от 929 г.х. (1522 г. сл. Хр.) по времето на Сюлейман Кануни, под номер 45 Конялъ отбелязва: „Вакъф на завието (обителта) на Халил деде (дядо Халил) в с. Девле“ (Konyalı, АККТ, 1967, 108).

Става ясно, че Девле се намира в района на Ларенде, в подножието на Българската планина.

А под заглавие „Селата на Караман и населението им по времето на Мурад III“ (1574 — 1595, Босворт, МД, 1971, 185), Конялъ под номер 52 отбелязва Девле (Дегле) с 255 жители и че в това село има немюсюлмани (перс. гебр — неверници, зороастрийци, маги, огнепоклонници), натоварени със седемдесет и девет различни данъци (Konyalı, АККТ, 1967, 119).

Приведените от И. Х. Конялъ документи ни навеждат на мисълта, че другото име на Девле, Бин бир килисе (Хиляда и една черкви) е свързано с наличието на християни там. Големият брой на данъците пък показва, че немюсюлманите — жители на Девле, са били обременени с много повече данъци, отколкото обикновените поданици.

Първите представители на караманския владетелски род, които живеят известно време в Българската планина, са синовете на Караман Мехмед и Махмуд, които след смъртта на баща си, вер. след 1262 г., се отглеждат и възпитават в Булгар. Ок. 1285/1286 г. Караманоглу Халил става военачалник на войската на Булгар. Може би ок. 1340 г. Фахреддин става главнокомандващ на войската на Булгар. А след като вече е карамански шах, след януари 1349 г. Фахреддин живее в подножието на Българската планина в с. Девле.

Фахреддин не попречва да бъдат избити много монголци, между които и деветдесетгодишният Кара Джафер. Това става причина Ертена и монголците една година по-късно да съберат войска, за да се опитат да победят с хитрост Фахреддин. Летописецът разказва:

„От мене: Фахреддин гуляеше и се забавляваше с бейовете си, брат му Шемседдин беше военачалник (сердар) на българската войска“ (ŞKOT — 1946, 59з и 4).

Виждаме, че вече трети бъдещ карамански владетел, братът на Фахреддин Шемседдин, преди 17. 01. 1350 г., преди смъртта на Фахреддин, е военачалник на войската на Булгар.

Традицията за най-тесни приятелски и съюзни връзки между караманските владетели и караманския владетелски род и между владетелите, народа и войската на Булгар, започнали през XIII в. при Нуреддин и Айдън, продължили при Караман, Мехмед и Махмуд, се запазват и обогатяват през XIV век при Халил, Бедреддин, Фахреддин и Шемседдин.

Яриджани разказва, че Фахреддин и Сюлейман, само със седемдесет души, били изненадани в дерето Кънък от засадата на десет хиляди монголци. Фахреддин бил убит. Монголците пленили и после освободили Сюлейман.

Така както през 1278 г., по време на смъртта на караманския шах Мехмед, брат му Махмуд се намира в Булгар и българите (Булгар кавми) са се приготвили, така и сега, по време на смъртта на караманския владетел Фахреддин, около януари 1350 г., брат му Шемседдин се намира в Булгар и е военачалник на българската войска:

„От мене: в Ларенде стигна вестта, че монголците чрез хитрост са отрязали главите на Сюлейман и Фахреддин шах, бейовете на Караман се намесиха, изпратиха (хора) да свалят Шемседдин от Булгар и (го) направиха шах. Подготвиха десетхилядна войска от Булгар и Гюлнар, и още Тургут и Кая, Косон. Събраха всичко двадесет и пет хиляди бойци, отидоха срещу Кайсери (ŞKOT — 1946,60$_{9-14}$).

Този поход на българската войска от Булгар в Ларенде и настъплението на сборната караманска войска с българите от Ларенде срещу Кайсери отнасяме към времето непосредствено след 17. 01. 1350 г., след смъртта на Фахреддин (вж. Венедикова, „Историята на Караман". Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис; ŞKOT — 1946, 60$_{10-12}$ и 60$_{13-15}$).

Летописецът отбелязва, че Шемседдин управлявал като шах една година и два месеца, т.е. докъм 19. 03. 1351 (ŞKOT — 1946, 60$_{18}$) и че е умрял, отровен от малкия си брат Караман (ŞKOT — 1946, $60_{19,\ 20\ \text{и}\ 21}$; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

Местата, свързани с българите през първата половина на XIV в., са каза Хаймана на Нигде, каза Юргюп, Ичил, град Нигде, Булгар, Тарсус, платото Ташели, крепостта Силифке, крепостта Мут, Деве Мейданъ в района на Мут, Ларенде, Ерменак, яйлякът Чемен, крепостта Мененндиз на север от Нигде, Българската планина, Българският рудник, крепостта Лулия (Улукъшла), Ларенде, Аксарай, Кайсери, Девле. Въоръжени са със саби и боздугани.

Българите през втората половина на XIV в.
Българите при управлението на Муса и Сюлейман

Споменахме вее, че летописецът отбелязва, че Шемседдин управлявал като шах една година и два месеца, докъм 19. 03. 1351 г. (ŞKOT — 1946, 60_{18}) и че е умрял, отровен от малкия си брат Караман (ŞKOT — 1946, $60_{19,\ 20,\ 21}$; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

След смъртта на Шемседдин управлението поема Муса, може би към края на март 1351 г. (ŞKOT — 1946, $60_{22,\ 23}$; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис). Муса оставя Сюлейман и Караман да управляват в Ларенде, а сам четири години владее района на Мут. Но Сюлейман и Караман овладяват цялата страна (ŞKOT — 1946, $61_{9\ \text{и}\ 10}$). Муса се вижда принуден да покани Алаеддин от Kòня. Алаеддин пристига от Kòня в Мут с петстотин юнаци (ŞKOT — 1946, $61_{34\ \text{и}\ 35}$).

Емир Муса е син на караманския владетел Махмуд, а Сюлейман и Алаеддин — синове на караманския шах Халил. Емир Муса дава дъщеря си за жена на Алаеддин (ŞKOT — 1946, $62_{1\ -\ 2}$; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

Летописецът ни съобщава, че може би ок. 1356 г. цялата войска от Булгар и Гюлнар идва в Мут и засвидетелства верноподаничество на Алаеддин:

„Повествователят разказва: Караман и Мехмед Бей и Халил бей имаха двадесет и четири хиляди давидови брони и ризници и оръжие (въоръжение — джебе) и знаме и тъпан (наккаре — барабан) и хазна. Те бяха в крепостта Ерменак. Муса бей нареди да ги донесат. Предаде ги на Алаеддин. Цялата войска от Булгар и Гюлнар дойде и засвидетелстваха верноподаничество (на Алаеддин, бел. К.В.)... Муса бей рече:

— Синко! Ела и тайно отиди в Ларенде! Вземи брат си Сюлейман и бързо се върни! Всъщност държавата и тронът са твои, но аз ги предавам на двама ви!“ (ŞKOT — 1946, 62$_{3-11}$).

В други ръкописи от краткия вариант на „Историята на Караман“ е отбелязано, че не войската от Булгар и Гюлнар, а всички бейове от Булгар и Гюлнар са дошли и са засвидетелствали верноподаничество на Алаеддин (C$_1$ — 54$_1$). Но вероятно тези бейове са водили със себе си войници.

Може би си струва да се потрудим да разтълкуваме изречението „Gümle Bulgar ve Gülnar askeri gepüp biat eyledier“ (ŞKOT — 1946, 62$_{6 \text{ и } 7}$), което в ръкопис C$_1$ — 54$_1$ е предадено: „Gümle Bulgar ve Gülnar beyleri gepüp bi^{c}at eyledier“.

Различните автори придават различен смисъл на арабската дума بَيْعَةٌ бäй^{c}äт^{ун} в арабски, бей^{c}äт в персийски и biat,-ti в турски: засвидетелстване на подвластност, верноподаничество (Турско-български речник, 1962, 64), клетва за вярност, за преданост (Турецко-русский словарь, 1977, 114), клетва за верноподаничество, признаване властта (на някого), признаване на властта на владетел, господар (Персидско-русский словарь, 1983, I, 245), покорност, послушание (Персидско-русский словарь, 1960, 81), клетва (Баранов, 1976, 95), процедура по приемане и утвърждаване (Devellioğlu, 1970, 124).

Сложният глагол бй^{c}ат етмек bi^{c}at etmek се пояснява като: заклевам се във вярност, полагам клетва за вярност (Турецко-русский словарь, 1977, 114); признавам властта на някого; сключвам съюз, договор (Персидско-русский словарь, 1983, 245).

Следователно възможностите за превод са доста разнообразни: „Всички български и гюлнарски войници (бейове) дойдоха и се заклеха във вярност (на Алаеддин); признаха властта (на Алаеддин), сключиха съюз (договор) (с Алаеддин), засвидетелстваха подвластност (верноподаничество) (на Алаеддин), показаха покорност, послушание (към Алаеддин); приеха и утвърдиха (Алаеддин).

Следователно от текста не може да се изясни дали българските войници (бейове) са били самостоятелни, подвластни, или съюзници на Алаеддин.

Летописецът отбелязва, че Сюлейман и Алаеддин с всички везири са дошли на коне от Ларенде в Мут (ŞKOT — 1946, $62_{21\ и\ 22}$):

„Всички български и гюлнарски бейове ги посрещнаха и ги настаниха“ (C_1 — 54_{12}).

Летописецът ни съобщава, че емир Муса предава след няколко дни публично на дивана царския печат или пръстена с печат на Сюлейман (ŞKOT — 1946, 62_{24} и 25).

Узунчаршълъ потвърждава, че Муса бей е оставил Караманското княжество на двамата братя Алаеддин и Сюлейман, синове на Халил, сам се е оттеглил, а по-възрастният Сейфюддин Сюлейман станал бей на Караман 757 г.х. = 1356 г. (Uzunçarşılı, 1969, 11). Може би този въпрос подлежи на доизясняване. За време около два века по-късно Ст. Димитров пояснява, че предаването на султанския печат на някое лице е означавало, че то се назначава за велик везир и абсолютен пълномощник на султана (Евлия Челеби, превод, съст. и ред. Ст. Димитров, 1972, 44 — 45, 68, бел. 106).

Яриджани известява, че ок. 1356 г. Алаеддин с четиринадесет хиляди български и гюлнарски войници е дошъл от Мут в Ерменак:

„Алаеддин с (и) четиринадесет хиляди български (и) гюлнарски войници се потопиха в чисто желязо и, от стан на стан, дойдоха в Ерменак“ (ŞKOT — 1946, 63_1 — 3).

Това е първият случай в „Историята на Караман“, при който във връзка със събития от около 1356 г. българите са описани като облечени в железни доспехи.

В Ерменак Алаеддин, *българите* и *гюлнарците* получават победното знаме на Халил, останало от битката му с Казганджък, седем хиляди давидови ризници, много стоки и имане (ŞKOT — 1946, 63_{11-14}). Българите се връщат в Мут заедно с Алаеддин, живеят там четиридесет дни и присъстват на погребението на емир Муса, както и участват в пазенето на траур за него (ŞKOT — 1946, 63_{15-17} и C_2 — 65_9).

През XIII в. Деххани е описал как беят на Булгар Айдън присъства на смъртния час и завета на Караман в лагера му пред Гьолхисар ок. 1261, 1262 или 1263 г. сл. Хр. (ŞKOT — 1946, 32_{32-34} и 33_1).

Сега Яриджани ни разказва как около деветдесет и пет години по-късно българските войници и българските бейове участват в погребението на емир Муса, син на Караманоглу Махмуд, и във всеобщия траур за него.

Но може би откъм 1285/86 г., когато военачалник на българската войска става Халил, и след него бъдещите карамански владетели Фахреддин и Шемседдин заемат този пост, до смъртта на емир Муса, може би до 1356 г., летописците не са ни разказали вече нищо за владетеля, княза, бея на Булгар Айдън.

Дали през това време вече Булгар е част от Караманската държава? Дали е имало сродяване между караманските и българските владетели? Не разполагаме с извори и изследвания, които да дадат точен отговор на тези въпроси.

Отдавна вече не сме прочели нищо и за другия български владетел Яхши Хан, нито за потомците му, Яхши Хан Огулларъ.

За синовете на Яхши Хан, които продължават да управляват областта на Тарсус и народа *варсак* Деххани ни разказва за последен път във връзка със събития от ок. 1265 — 1273 г. сл. Хр., когато Махмуд, син на Караман, разбива варсаците, залавя синовете на Яхши Хан и дава бейлика Тарсус на Бахтийяр (ŞKOT — 1946, 40_{32}). Заради Яхши Хан и неговия бейлик Тарсус, заради бейлиците Анкара и Нигде, селджуците се биха с караманците при Чаршамба сую (ŞKOT — 1946, 41_{13-17}).

Но след поражението на селджуците и бягството на тѐхния султан и след като сборната караманска войска с българите завладя Ко̀ня, може би ок. 1277/1278 г. Караманоглу Мехмед Бей даде бейлика Тарсус на Косун и Елван (ŞKOT — 1946, $44_{27 \text{ и } 28}$).

След това един от синовете на родоначалника на династията Караман, управлявал от 1308 до 1316 г. (Tez 1622, 132) носи името на бея на Булгар и Тарсус Яхши Хан, но за него Яриджани или премълчава, или недоброжелателна ръка съзнателно е унищожила тази част от летописа.

* * *

Летописецът отбелязва, че Сюлейман минава на трона в Мут, а след това — на трона в Ларенде (ŞKOT — 1946, 63_{18-34}). По време на неговото управление той се е занимавал с административните дела, а Алаеддин повече е ръководел военните дела на държавата.

В края на 1356 или в началото на 1357 г. шах Алаеддин, с десет хиляди български войници — стрелци с камъни — идва от Ларенде в Ко̀ня. След това шах Алаеддин, със сборна войска от тридесет и седем хиляди души, в която влизат и десетте хиляди български войници, идва от Ко̀ня в Акшехир и Исхаклу, градчета на северозапад от Ко̀ня, и ги дава на монголските бейове.

Оттам българите в сборната караманска войска на шах Алаеддин участват в похода на Алаеддин в Централна, Западна и Южна Мала Азия и заедно с него посещават много самостоятелни васални княжества и владетели — Сахип Ата в Афийон Карахисар, на северозапад от Акшехир и Исхаклу, още по на северозапад — Гермийаноглу Алишир в Кютахия, Ешреф — в Бейшехир, Саруханn — в Маниса в Западен Анадол.

Зимата на 1356/1357 г. десетте хиляди българи с шах Алаеддин и войската прекарват в страната Айдън със столица Бирги, в Западна Мала Азия, после посещават Ментеше в районите на Милет и Мугла, в Югозападна Мала Азия, Хамит (с клонове в Ергидир и Анталия), страната Теке и мястото за лятно стануване (яйляка) Ъстаноз, на изток-югоизток от Гьолхисар (ŞKOT — 1946, 64_{11-29}; Венедикова, „Историята на Караман". Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

След това, вероятно пак през 1357 г., Алаеддин с войската си, в която влизат и десетте хиляди българи, от Ъстаноз минава в Аляийе (Аланя) на брега на Средиземно море, връща се до Манавгат, между Анталия и Аланя, от там се придвижва до Мамурийе (при Анамур), до Силифке и Гюлнар и се връща в Ларенде при Сюлейман шах (ŞKOT — 1946, $65_{4,\,5-11}$).

През 1357 г. Алаеддин с двадесет хиляди конници и с осем хиляди пешаци българска войска от Ларенде отива до крепостта Гаргара в района на Ерменак, завладява крепостта Гаргара от Къвамюддин от селджушката династия, завладява хазната му и се завръща в войската и пешите българи в Ларенде (ŞKOT — 1946, 65_{20-34}).

След известно прекъсване през първата половина на XIV в. ние отново виждаме българите като стрелци с камъни: „On bir senkendaz Bulgar askerin alub... (Алаеддин) взе десетте хиляди български войници — стрелци с камъни..." 64_{11} и $_{12}$).

Описанието на Деххани показва българите през XIII век в почти всички сражения въоръжени с прашки. Сега Яриджани ги рисува отново като „метачи на камъни" и като пешаци, ок. 1356 — 1357 г., но те са притежавали и стоманени оръжия или дрехи:

„От мене: Алаеддин потегли, взе двадесет хиляди конници (и) осем хиляди пеши български войници, потънаха в стомана, дойде до един проход" (ŞKOT — 1946, 65_{20-22}).

Вероятно през лятото на 1359 г. в Ларенде Алаеддин взема седем хиляди юнаци с давидови ризници, събира българска войска от осем хиляди пешаци — стрелци с лъкове, с военачалник Гьочер бей и ги изпраща напред. Включва и други съюзнически войски. Сам Алаеддин също участва в похода срещу кюрдите:

„Взе седем хиляди юнаци с давидови ризници, събра осем хиляди пеши български войници — изкусни стрелци с лъкове, направи Гьочер бей военачалник (сердар) и първо изпрати (тях) (72_{30-32}). Изпрати Тургуд Оглу, Косон Оглу, Кьокез бей с десет хиляди конници, изпрати Исмаил ага с шест хиляди монголски войници. Сам той (Алаеддин) с Огуз Хан и с брат си Давуд Бей започна да се приближава от стан на стан. Постави непосредствено зад всички Кая бей и Мирза бей с осем хиляди бойци (ŞKOT — 1946, 72_{32-36}, 73_{1}).

Отново виждаме българите — пешаци, в авангарда на сборната караманска войска, както в повечето битки през XIII век. Но сега за пръв път в летописа, във връзка със събития откъм лятото на 1359 г., българите са показани като изкусни стрелци с лъкове. До това сражение като оръжие на българите се споменават прашките (сапан), камъните (сенг, сенк), сабите (кълъч) и боздуганите (гюрз). Сега е употребена персийската сложна дума كمان كش — кӓма̄нкеш, в турски език кема̄нкеш kemānkeş. Образувана е от персийското съществително име كمان кӓма̄н, тур. кема̄н kemān, което означава: лък (оръжие), дъга (част от окръжност); Стрелец (зодиакално съзвездие), арка, свод; лък за цигулка, и от основата за сегашно — бъдеще време на глагола كشيدن кешӣ дӓн, кӓшӣдан — мъкна, разтягам, обтягам. Персийското кӓма̄нкеш, кӓма̄нкаш, в турски език кема̄нкеш kemānkeş, означава: изкусен стрелец с лък, (човек) който обтяга лък; (човек) който мята стрели; (човек) който свири на цигулка (Персидско-русский словарь, 1983, 348, 349; Devellioğlu, 1970, 606).

Срещу войската на Алаеддин излиза тридесетхилядна кюрдска войска на Ибн-и Кюрт. Най-напред кюрдите се сражават с десетте хиляди български юнаци — стрелци с камъни (on bir senk endaz Bulgar dilâverleri ile) и омаломощават българската войска от сборната армия на караманския владетел шах Алаеддин (ŞKOT — 1946, 73_{4-6}).

След два дни сражения Алаеддин със златен боздуган, който тежи сто тридесет и осем оки, повежда войската си напред:

„Сабите блеснаха като мълнии. От прашките на българите започна да вали дъжд от камъни. Щитовете засъскаха като змейове...“ (73$_{14-18}$).

След още седем дни сражения караманските войски, заедно с българите, разпръсват кюрдската войска и влизат в Кайсери (73$_{34-36}$). След още два дни Алаеддин се връща в Ларенде (ŞKOT — 1946, 74$_{8}$).

И при управлението на Сюлейман караманските владетели продължават да събират войска от Булгар, както през XIII в.

Може би към есента на 1359 г. Алаеддин с двадесет и две хиляди войници идва от Акшехир в Ларенде. Събира още тридесет хилядна войска от Караман, Гюлнар (на юг-югозапад от Мут), от Булгар и Тургуд. Прави Кьокез бей военачалник. Войската на Алаеддин се насочва към Кòня (75$_{4-13}$).

Отново през есента на 1359 г. шах Алаеддин от стан на стан достига до Кòня с грамадна войска (77$_{14 \text{ и } 15}$).

Летописецът отново показва българите в авангарда:

„Той изпрати Кьокез напред с десет хиляди стрелци с камъни от Булгар. След тях изпрати Косон Оглу и Кая бей и Тургуд Оглу и Елван и Мирза Бахадър (77$_{20-24}$).

От мене: когато Кьокез бей отиваше с българите (Булгар таифесийле — с българското племе, с българския народ, с българската религиозна общност, бел. К.В.), Хаджъ Бейлер Оглу идваше отсреща, пресрещнаха го, не го оставиха да избяга и го разбиха с четирите хиляди бойци...“ (ŞKOT — 1946, 77$_{24-27}$). Този Хаджъ Бейлер Оглу е потомък на брата на родоначалника на Караманската династия Караман, Зейнелхадж.

Следва едно описание на битка на българите, което се намира и във варианта на персийски език на „Историята на Караман“. Отбелязахме вече, че най-ранният запазен ръкопис от този летопис е вариант на персийски език — препис от 25 декември 1517 г. сл. Хр. в стихове и в проза. Това сведение за битката на българите с кюрдска армия между крепостта Мелдюс и Кòня е публикувано от М. Месуд Коман през 1936 г. в статията „Farsça Şikārīden īki Sahife“ — „Две страници от Персийския Шикяри“. Тя е публикувана за пръв път в „Списание Кòня“ (163) и за втори път в приложенията към цялостното издание на краткия вариант на ръкописа (ŞKOT —

1946, IIâve, 1 — 4, 5 — 8).

В работата си „Най-ранният ръкопис на „Историята на Караман“ е вариант на персийски език от 25 декември 1517 г.“ (Венедикова, март, 1992), дава текста на персийски език, транскрипцията и превода на това сведение и го съпоставя със същия текст от Втори софийски ръкопис — разширен турски вариант (C$_2$ — 78$_{11}$ — $_{13}$), както и със същия текст от изданието на краткия турски вариант ŞKOT — 1946,78$_1$ — $_5$. Така ние установяваме, че и краткият, и разширеният турски вариант, и персийският вариант произлизат от един и същ източник и че сведенията за българите в трите варианта произлизат от един и същ източник. Ето и самото сведение:

„Ибн-и Кюрд се връщаше (се обърна) с четиридесет хиляди кюрди и тюркмени, дойде до крепостта Мелдюс, от там се обърна (върна) и когато идваше към Кòня, срещна българите (*булгар гавмине* — българския народ, българското племе, българската секта, българите-християни?, бел. К.В.) и започна бой...“ (ŞKOT — 1946, Index, 78$_1$ — $_3$).

За жалост, М. Месуд Коман не е уточнил къде се намира крепостта Мелдюс (ŞKOT — 1946, 56). Нашите търсения в това отношение също не се увенчаха с успех. И. Х. Конялъ, Гордлевски и И. Меликоф не са регистрирали такова име на крепост или селище (AKKT: Konyalı 1967; Гордлевский, т. I, 1960; Melikoff, 1960).

Може би около юли 1360 г. шах Алаеддин събира войска и идва от Кòня в Ларенде. Той подготвя поход до Аксарай, за да освободи брат си Давуд, бей на Аксарай, пленен от Ертена Оглу Мехмед Бей и отведен в Кайсери:

„Повествователят разказва: (Алаеддин) живя в Ларенде три дни, на четвъртия ден потопи осемнадесет хиляди войници в чиста стомана, пусна пред себе си десетте хиляди стрелци с прашки на Булгар, опъна царската шатра в полето на Аксарай...“ (Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис; ŞKOT — 1946, 84$_{13, 14, 22, 23, 24}$).

Отново наблюдаваме как българската войска се движи като челен отряд на сборната караманска войска на шаховете Алаеддин и Сюлейман.

С посредничеството на бея на Мараш Зюлкадир Оглу, Алаеддин се помирява с Ертена Оглу Мехмед Бей, който освобождава брат му Давуд, и се връща с войската заедно с българите в Кòня (84$_{32 - 35}$).

Ако следим изложението на Яриджани, може би около месец юли 1361 г. стражите (дидебанлар — наблюдателите, часовите) съобщават на Алаеддин, че монголският бей Исмаил ага е станал бунтовник срещу шаха. „Натоварил несметни количества злато, сребро, дойде насам и отмина за Бейшехир, рекоха“ (ŞKOT — 1946, 85$_{21 - 23}$).

„Султанът потегли за бой с двадесет хиляди юнаци с давидови ризници и с десет хиляди българска войска, дойдоха в Бейшехир, заповяда на пехотинците от Булгар, затвориха пътищата, сам той направи засада“ (ŞKOT — 1946, 83$_{23 - 26}$).

Може би това е първото описание на Яриджани за времето на управление на Сюлейман, в което султанът (Сюлейман) сам ръководи военните действия, в които участват и българи. Досега брат му Алаеддин ръководеше военните операции на българите в състава на сборната караманска армия.

И през XIII в. около времето на смъртта на Караманоглу Мехмед към 1278 г. българите (булгар кавми) завардват проходите около Мут, докато брат му Караманоглу Махмуд Бей с войска напада татарите (монголците) и ги подгонва в прохода (50$_{8 - 16}$).

Сега през XIV в. при Караманоглу Сюлейман пехотинците от Булгар затварят пътищата около Бейшехир, докато султанът (Сюлейман) прави засада.

Колкото до Исмаил ага, той е монголски бей, владял Бейшехир.

„Когато Исмаил ага с петхилядна монголска войска идваше и се готвеше да отмине, българите (булгар кавми — българското племе, българският народ, българската религиозна общност) дойдоха насреща и известно време се сражаваха. Звънът на сабите се разнесе навсякъде. Разбиха българската войска... Проявиха настойчивост и се биха един ден. Българската войска и войската на Мирза бяха много омаломощени“ (ŞKOT — 1946,

85_{26-36}).

Както в повечето военни действия досега, българите са показани като пехотинци.

Появява се Алаеддин и разбиват монголците. Алаеддин завладява несметните им богатства и провизии. После отива в Ко̀ня (ŞKOT — 1946, $86_{3,\ 15\ \text{и}\ 16}$).

Българската войска е поканена с писмо да вземе участие в предотвратяването на заговор срещу карамански владетел Сюлейман. Летописецът съобщава, че може би около юли 1361 г. Караман и Садеддин, лица от караманския владетелски род, с Ертена Оглу Мехмед Бей, готвят заговор срещу Сюлейман шах. Мехмед Бей идва с войска (ŞKOT — 1946, $87_{10\ \text{и}\ 11,\ 15\ \text{и}\ 16}$).

„Шах Сюлейман чу за това, изпрати писма наоколо, дойдоха десет хиляди български войници; дойдоха бейовете на Гюлнар, Мут и Силифке; дойде войската на Мамурийе (при Анамур), Тарсус и Косон; събраха се тридесет и една хиляди бойци“ (ŞKOT — 1946, 87_{16-19}).

От приведения текст става ясно, че караманските владетели са канели управителите на области в границите на държавата си, а може би и съюзните и васалните князе с войските си чрез писма.

„Разправя разказвачът: Мехмед Бей потегли с кюрдска (и) тюркменска войска и войска от Рум към Нигде, оттам премина към Ерегли, оттам се премести и, като облиза (докосна) полите на Българската планина, над Девле (в подножието на Булгар Дагъ), дойде до Фисандон (в околностите на Ларенде), после се настани на лагер срещу града (Ларенде) и три дни живя там“ (ŞKOT — 1946, 87_{20-23}).

Разбираме, че ок. 1361 г. Ертена Оглу Мехмед Бей е правил поход срещу караманския владетел Сюлейман от Кайсери през Нигде, Ерегли и полите на Българската планина, над Девле през Фисандон до Ларенде.

Непосредствено след това караманският владетел Сюлейман шах от Ларенде пише в писмото си до Ертена Оглу Мехмед Бей, който се настанил на лагер пред Ларенде (Караман):

„Ако ти си събрал войниците от Кюрдистан като исполини и си дошъл (тук), аз пък имам Сюлеймановци и

Рюстемовци“ (88₁₀).

Летописецът използва художествени сравнения. Сюлейман е св. цар Соломон, пророкът Соломон. Рюстем е славен воин и борец на Иран.

„Ако ти си Ефрāсийāб на епохата, аз пък съм Кейхюсрев на времето ни!“

Ефрасийаб (персийско лично име) е Алп ер-Тонга, крал на Междуречието, живял преди Александър Велики и убит от Кейхюсрев, един рицар от Тӯрāн, както древните иранци наричали страната на тюрките (Devellioğlu, 1970, 245, 1333). Кейхюсрев (персийско лично име) е прочут древен ирански владетел, внук на Кейкāвус и син на Сийавуш, от ахеменидската династия (Devellioğlu, 1970, 615).

„Ако твоята войска е кюрди, тюркмени, жители на Рум (византийци?) и татари (монголци?), моята войска е българи, гърци и монголци (Могол) (ŞKOT — 1946, 88₁₃, ₁₄).

Известно е, че на нас ни казват караманци, ние сме героите на времето!“ (ŞKOT — 1946, 88₁₅ и ₁₆).

При все че под *татар* обикновено се разбират монголците, в това писмо за войската на Ертена е употребена думата *татар*, а за войската на Караманоглу — *могол*.

Изглежда, че българите по това време са участвали постоянно в караманската войска, та караманският владетел ги е поставил на първо място, определяйки състава на своята войска в писмото си.

В последното преведено изречение има игра на думи. Караман е име на родоначалника на династията, а персийското „кахраман“ означава „герой“.

Можем да направим едно сравнение с тринадесети век. В краткия вариант на „Историята на Караман“ са запазени три двустишия (бейта, стихове от два полустиха) на персийски език от шахнамето на персийски език в стихове на Яриджани. Тези двустишия са копие от писмото на селджушкия султан, изпратено ок. 1265 — 1273 г. сл. Хр. на караманския владетел Мехмед Бей. В единия бейт селджушкият владетел определя народностния състав на караманската войска и на своята, на селджушката войска:

> „Ki ora leşkeri Tatar ü Türkest.
> Mera şiran-i cengi pes sü Türkest...“
> (ŞKOT — 1946, $40_{1,2}$)
>
> „Че неговата (на Караманоглу Мехмед) войска е
> (от) татари и тюрки (турци?).
> Моята са войнствени, готови за бой лъвове,
> следователно войници-тюрки...“

Представен е един от малкото случаи, в които в „Историята на Караман“ — кратък вариант, се употребява етнонимът ***тюрк (тюрк, турчин)***. За XIII век той е употребен всичко три пъти (ŞKOT — 1946, 29, 39 и 40). Веднъж срещаме и ***етрак*** — мн. ч. от ***тюрк — тюрки, турци*** (с. 16). За същия тринадесети век етнонимът ***булгар*** е употребен 18 пъти.

През XIV век етнонимът ***тюрк*** се среща на 4 места (с. 116, 158, 175, 180). За същия XIV век етнонимът ***булгар*** е употребен около петдесет пъти (ŞKOT — 1946, Index, 7, 43). Еремеев и Мейер считат, че името „тюрк“ отива на заден план още след 740 — 745 г. Вместо него се появяват наименования на самостоятелни тюркски племена: калруци..., огузи, тюркмени (Еремееев, Мейер, 1992, 32 — 33).

В примера от XIII в. етническият или народностният състав на войските е определен от селджушкия владетел. Ние не знаем каква по етнико-народностен състав е виждал войската си по същото време караманският владетел.

Може би малко след юли 1361 г. монголските бейове Девлет шах и Ата бей не признават Алаеддин за шах, признават само брат му Сюлейман и нападат Акшехир (между Ко̀ня и Афйон Карахисар), където се намира Узун Хасан (ŞKOT — 1946, 88_{28-31}).

„Алаеддин чу за това, събра околните бейове, потопи в чиста стомана Булгар и Косон Оглу и Тургуд Оглу и Кая Оглу и Огуз Хан, всичките с двадесет и осем хиляди бойци; понесоха тежки боздугани (гюрз) и мечове (тиг̇), войската потегли и дойдоха в Акшехир“ (ŞKOT —

1946, 88_{34-36} и 89_{1-2}).

Алаеддин побеждава монголците, пленява бейовете им и откарва добитъка и провизиите им в Кòня.

На това място за пръв път в летописа, ок. 1361 г., в сражение, в което участват българи, се употребява като оръжие тиг — меч. Tiğ е персийска дума. Означава меч; острие на нож, сабя, кама; бръснач; шип; лъч; връх на планина (Персидско-русский словарь, 1983, I, 416). Девеллиоглу не указва разлика между турското кълъч и персийското тиг (Devellioğlu, 1970, 1334). Други автори показват, че тиг tiğ е меч, а не сабя (кълъч kılıç) (вж. Турско-български речник, 1962, 578; Турецко-русский словарь, 1977, 862).

В родословна таблица на караманската династия Текиндаг показва смъртта на Сейфеддин Сюлейман през 1380 г.? с въпросителна (Tez 1622, 132). Узунчаршълъ счита, че Сюлейман чрез коварство бил убит през ребиюлеввел 762 г.х. (= януари 1361 г. сл. Хр.). На негово място владетел станал брат му Алаеддин Али бей (Uzunçarşılı, 1969, 12, 13).

Струва ни се, съдейки по дните, месеците и годините, които Яриджани описва като минали под управлението на Сюлейман, че може да е умрял около или малко след юли 1361 г. сл. Хр. (вж. коментар на К. В. към ŞKOT — 1946, 90_{12-20}). Йолчер показва управлението му от 757 до 762 (1356 — 1360) (Ölçer, 1982, 116, 118). Всъщност 757 г.х. = 5. XII. 1356 — 25. XII. 1356, а 762 = 11. XI. 1360 — 31. X. 1361. От тези години няма карамански монети с дата (Ölçer, 1982, 120 — 121).

Прави впечатление, че при царуването на Сюлейман повечето военни действия, в които участват и българите, се ръководят от брат му Алаеддин, който заема мястото му на караманския престол след смъртта му.

По времето на Сюлейман в „Историята на Караман“ отново започва да се споменава името Айдън, след като то не се е споменавало откъм 1282 г. сл. Хр.

Тогава, през XIII в., българският бей Айдън, Саруhан, Хамид и Ментеше, Ибн-и Гермийан, Теке паша и Ешреф засвидетелстват верноподаничество и честитят престола на Караманоглу Махмуд в Кòня (ŞKOT —

1946, 52).

Сега, може би ок. 1356/1357 г. Сюлейман съобщава по време на дивана си на брат си Алаеддин:

„Саруха и Айдън и Ешреф и Хамид и Ментеша и Осман, тези (всичките) умряха, синовете им (потомците им) забравиха правото на благодарност за хляба (който нашите прадеди им бяха дали) и започнаха да секат монети и да четата хутбе (петъчна проповед в джамия) на свое име. Събери войска и иди в крайбрежните страни, ако те посрещнат, дай на всеки един от тях хюдджет (и) нека си живеят безгрижно и сред удоволствия, ако излязат за борба, за бой, сражавай се, рече“ (ŞKOT — 1946, 64_{5-10}). Хюдджет (араб.) е съдебен, кадийски протокол; документ, свидетелство, акт (юр. акт на правовладения).

Именно по този повод Алаеддин с десет хиляди българи — стрелци с камъни, в сборна тридесет и седемхилядна войска посещава от Ларенде и Ко̀ня монголски владетели, княжествата Сахип Ата, Гермийан, Ешреф, Саруха, Айдън, Ментеше, Хамит, Теке. На някои князе раздава нови хюджети, в замяна на подаръци (пишкеш), откуп от двадесет хиляди жълтици или товари сребро и платове (Сахип Ата, Гермийан, Ешреф и Саруха). За други летописецът не споменава да са платили откуп. Може би при тях Алаеддин само е гостувал и е бил с тях в съюзни отношения (Айдън, Ментеше, Хамид, Теке) (вж. ŞKOT — 1946, 64_{11-31}).

Авторът на коментара към изданието на краткия вариант на „Историята на Караман“ М. Месуд Коман посочва бей на Булгар Айдън, който през XIII в. е в найблизки отношения с караманските владетели, и Айдън, който се споменава в страната Айдън по времето на Караманоглу Сюлейман във връзка със събития от 1356/1357 г. и малко по-късно, като едно и също лице (ŞKOT — 1946, Index, 4). Доколкото от 1228 г., когато за пръв път Нуреддин прави Айдън Бей на Булгар, са изминали сто двадесет и осем години, можем да мислим за Айдън от XIV в. като за син или потомък на българския бей Айдън в Булгар през XIII в.

Изглежда, че отношенията между караманските владетели Сюлейман и Алаеддин от една страна, и между Айдън, бей на Айдън, от друга страна, са били поблизки, отколкото с бейовете Сахип Ата, Гермийан, Ешреф, Сарухан, Ментеше, Хамит и Теке, тъй като летописецът отбелязва, че Алаеддин с тридесет и седемхилядната си войска с българите е прекарал по-продължително време в страната Айдън и е презимувал там (ŞKOT — 1946, 64$_{27 \text{ и } 28}$), вероятно зимата на 1356 — 1357 г.

Последното споменаване на името Айдън в летописа се отнася може би към лятото на 1359 г. В думите, отправени от Ходжа Али и Ибн-и Кюрд към Ертена Оглу Мехмед Бей намираме ново потвърждение на летописеца, че Айдън е самостоятелен владетел по това време:

„По-рано караманците бяха Рюстемовците и Ефрасийабовците на времето. Сега отслабнаха до известна степен. Айдън и Сарухан и Ментеша и Хамид и Ешреф и Косон и Елван и баща ти Ертена бяха техни роби (слуги — кул). Сега всеки един от тях стана падишах“ (ŞKOT — 1946, 71$_{15-21}$).

Това е и последният случай, в който М. Месуд Коман смята, че става въпрос за бея на Булгар Айдън Бей, който се споменава във връзка със събития от 1228 до 1359 г. Ние считаме, че е възможно да става въпрос и за негов син или пряк потомък.

По-нататък в летописа вече се появява името Айдън Оглу — името на синовете и потомците на владетеля на страната Айдън, който вероятно произхожда от бея на Булгар в и около Българската планина в Южен Анадол, Айдън.

Името Айдън Оглу, букв. син на Айдън, се споменава за пръв път при управлението на Сюлейман, във връзка със събития, станали може би около есента на 1359 г. Тогава Алаеддин събира войска, за да се сражава с кюрдите, които са дошли до Kòня. Между владетелите, които дават войници за бой срещу кюрдите, е и Айдън Оглу:

„Ата бей взе четирихиляден монголски народ... Айдън Оглу даде пет хиляди войници. Четири хиляди войници дойдоха от Ибн-и Ментеша и от Ешреф.

От мене: дойде с двадесет и две хиляди войници в

Ларенде. Събра още тридесетхилядна войска от Караман, Гюлнар, Булгар и Тургуд...“ (ŞKOT — 1946, 75_1 — $_5$).

Забелязваме, че около 1359 г. в сборната караманска армия участват от една страна войници на Айдън Оглу, владетел на страната Айдън и вероятно потомък на бея на Булгар Айдън, а от друга страна и войници от Булгар, от района на Българската планина, където през XIII в. управлява Айдън.

* * *

Местата, свързани с българите при царуването на Муса (1351 — 1356) са Булгар, Ларенде, Мут, Ерменак, районът между Мут и Ерменак. Освен за български войници, Яриджани ни разказва и за български бейове. Ок. 1356 г. българските войници са облечени в железни доспехи, или въоръжени с железни оръжия, споменават се и давидови ризници.

* * *

Според „Историята на Караман“, при царуването на Сюлейман (1356 — януари 1361 г. или по-късно) военните дела на Караманската държава се ръководят предимно от брат му Алаеддин.

Ок. края на 1356 — нач. на 1357 г. Алаеддин с десет хиляди български войници — стрелци с камъни — идва от Ларенде в Kòня. После със сборна армия, заедно с българите, от Kòня посещава Акшехир и Исхаклу; посещава Сахип Ата в Афйон Карахисар, Гермийан Оглу в Кютахия, Ешреф — в Бейшехир, Сарухан в Маниса. Презимуват в страната Айдън със столица Бирги, посещават Ментеше в Миляс и Мугла, Хамит в Егридир и Анталия, страната Теке и яйляка Ъстаноз. Така Алаеддин, заедно с българите, посещава много васални и самостоятелни княжества, като потвърждава с документи (хюджети) властта на техните князе. Интересно е, че някои от тези селища и области, посетени от българите, описани от Яриджани, като Маниса, Айдънския вилает, Касаба, Афйон Карахисар и пр., са регистрирани от Лука Доросиев като места с късно българско присъствие през XIX и началото на XX в. и късни български заселвания, след XVI в. (Доросиев, 55). Проф. д-р Мехмед Ерьоз пък е документирал наличието на българи в други от тях, като напр. районите на Егридир и Ъстаноз.

Възможно е и в тези области да е имало по-ранни заселвания на българи.

* * *

Ето и имената на селищата и областите, които българите от „Историята на Караман“ са посетили или в които са живели по време на царуването на Сюлейман, от 1356 до 1361 г., и то предимно като първа военна сила, войници в сборната караманска армия, предвождана от Алаеддин: Ларенде — Кòня — Акшехир — Исхаклу — областите на Афйон Карахисар — Кютахия, Бейшехир и Маниса — страната Айдън със столица Бирги, областите на Миляс и Мугла, Егридир и Анталия — страната Теке и яйляка Ъстаноз — Аланя, Манавгат — Мамурийе (при Анамур) — Силифке — Гюлнар — Ларенде; Кайсери; Булгар; Кòня — крепостта Мелдюс — района между крепостта Мелдюс и Кòня; Кòня — Ларенде — Аксарай — Кòня; Бейшехир — Кòня; Булгар — Ларенде; Кòня — Акшехир — Кòня.

Ок. 1361 г. Ертена Оглу Мехмед Бей прави поход срещу Караманоглу Сюлейман от Кайсери през Нигде, Ерегли, полите (северозападните) на Българската планина, над Девле през Фисандон в Ларенде.

Вижда се, че при царуването на Сюлейман властта на караманците се е разпространяла над по-голямата част от Мала Азия. Сега вече българската войска като първа военна сила в състава на сборната караманска армия посещава и пребивава не само в селища и области в средната част на Южна Мала Азия в близост до Българската планина, но и в голям брой селища, области и княжества в Централен Западен и Югозападен Анадол и по Средиземноморското крайбрежие.

Българите са въоръжени с прашки и са стрелци с камъни. Те са пешаци. Имат стоманени дрехи, стоманени оръжия, лъкове, щитове, саби, тежки боздугани и мечове. Българите се сражават в авангарда, като челен отряд, на предната линия при битки на сборната карамански армия, но водят и някои самостоятелни сражения.

Българите при царуването на Алаеддин

Различни извори и изследвания посочват различни дати за началото и за края на царуването на Алаеддин.

Текиндаг (Tez 1622, 132) посочва, че караманският владетел Алаюддин Али, син на Халил, е управлявал от 1356 до 1398 г. Узунчаршълъ (Uzunçarşılı, 1969, 15), позовавайки се на множество османски и неосмански извори, отбелязва различията в датите за убийството му — 1390 г., 1392, 1396, 1396/1397, 1397/1398 г. сл. Хр. (вж. коментар на К.В. към ŞKOT — 1946,179_{11-13}, 79_{11-13}). Йолчер посочва царуването му между 762 и 800/1360 — 1398 в Ларенде и Коня (Ölçer, 1982, 116, 118).

На управлението на Алаеддин авторът на частта от „Историята на Караман“ за XIV в. Яриджани е отделил най-много място. В чест на този карамански владетел Алаеддин е написано изложението за XIV в. на летописа в стихове на персийски език от Яриджани, като продължение на шахнамето за караманците на персийски език за XIII в. от Деххани.

Почти половината от текста на този летопис, обхващащ тринадесети, четиринадесети, петнадесети и началото на шестнадесети век, е посветена на царуването на караманския владетел Алаеддин. От 208 печатни страници на изданието на краткия вариант на „Историята на Караман“, 89 са отредени на самостоятелното управление на този карамански шах след смъртта на брат му Сюлейман, след януари или юни 1361 г. сл. Хр. (ŞKOT — 1946, 90 или 92 — 179_{11-13}).

На тези страници етнонимът *булгар* се споменава пряко повече от 26 пъти (ŞKOT — 1946, Index, 7), 15 пъти се разказва за Айдън Оглу (ŞKOT — 1946, Index, 4), отново започват да се споменават синовете на Яхши Хан (Яхши Хан Огулларъ), бея на Булгар и Тарсус и на осем места има събития, свързани с тях (ŞKOT — 1946, Index, 44); Българската планина около седем пъти е арена на действия (Index, 48), появява се на сцената и Есен (Асен) бей (11 пъти) и Есен Оглу или Велед-и Есен — Синът на християнина Есен (Асен) (8 пъти), за които тепърва има да търсим връзка с българската династия на Асеневци (ŞKOT — 1946, Index, 12). Така че повече от 74 сведения при управлението на Алаеддин представляват интерес за нас.

Най-ранното сведение за българи при Алаеддин се отнася за 1361 г.

След смъртта на брат си Сюлейман шах, след януари или може би след юни 1361 г., Алаеддин с двадесет и две хиляди бойци и четиридесет пехливани (борци) опъва шатра пред Ко̀ня. Предстои да се сражава с войската на Ертена Оглу Мехмед Бей и с войска на монголски бейове.

Следва кърваво сражение. По едно време Алаеддин пуска пред себе си „четиридесетте храбреци и осемхилядната българска войска и разпръсна кюрдската войска“, която е част от вражата войска. „Стигна до войската на Мехмед и събори туга му“ (ŞKOT — 1946, 91 9 и 10).

Летописецът отбелязва, че караманците след това се бият три дни пред Ко̀ня, а после — още двадесет дни от затворената крепост и кулите на Ко̀ня. С тях са и осемте хиляди българи (ŞKOT — 1946, 92 3 — 6).

При самостоятелното управление на Алаеддин, след около деветдесет години мълчание, започва отново да се споменава името Яхши Хан. Според нашия летописец, Яхши Хан около 1227 — 1228 г. и преди това е бей на българите в и около Булгардаг, а след 1228 г., когато синът му Айдън Бей става бей на Булгар, Яхши Хан е бей на Тарсус докъм 1273 г.

Яхши Хан се споменава по повод на заговор, който се подготвя срещу Алаеддин. След 22 март 1362 или 1363 г., след едно пътуване на Алаеддин от Ко̀ня до Ермедсун, на страната на изменниците, които замислят заговор и война срещу Алаеддин, се готвят да се присъединят и петима бейове, между които е и Яхши Хан.

Но шах Алаеддин се обръща към петимата бейове:

„Ей, Тургуд Оглу и Кая Оглу и Яхши Хан и Якуб и Лял ага, и вие ли станахте от предателите?

Не е ли Караман Оглу Мехмед шах, който направи всеки един от вас притежател (собственик) на мюлк?“ (ŞKOT — 1946, 98$_{15-19}$).

Караманоглу Мехмед шах управлява откъм 1265 докъм 1278 г. и не само че не прави Яхши Хан собственик на мюлк, но преди 1273 г. брат му Махмуд разбива варсаците, завладява Тарсус, залавя синовете на Яхши Хан и дава бейлика (княжеството) Тарсус на Бахтийар (ŞKOT — 1946, 40$_{32}$). По-късно, може би ок. 1277 — 1278 г. Мехмед Бей разделя бейлика Тарсус, владян порано от Яхши Хан и синовете му, на две нахии (общини) и ги дава под управлението на Косун и Елван, двама братя неверници, приели по-рано исляма (ŞKOT — 1946, 44$_{27}$ и $_{28}$; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

На някои места в нашия летопис Тарсус се споменава като бейлик, а сега — като мюлк. Изглежда, че авторът смята, че и бейликът — княжеството, и мюлкът, могат да бъдат княжество, държава. Така схващат мюлка и някои съвременни автори. Мюлк е имот, недвижим имот; собствен имот; територия на една държава (Турско-български речник, 1962, 391). Мюлкът е форма на частна собственост върху земята и друго недвижимо имущество; земевладение, недвижимо имущество, поземлена собственост; наследствен имот, царство, княжество, владение (Турецко-русский словарь, 1977, 652).

Гордлевски посочва, че мюлкът е „недвижимост, земя. Мюлкът освобождава владелеца от носене служба на сюзерена“ (Гордлевский, 1960, 100). Той добавя, че „...земята е била дадена безусловно в собственост — темлйк, като пожизнено, но не в потомствено владение“ (Гордлевский, 1960, 102).

В нашия летопис се разказва неведнъж как при всеки нов карамански владетел управлението на определен

Бей над дадена област се потвърждава отново.

По-нататък летописецът продължава:

„Тези петима бейове (между които е и Яхши Хан) с цялата си войска дойдоха и паднаха в краката му. Целунаха стремето му и рекоха:

— Ние сме твои роби, слуги...

Алаеддин се зарадва и им дари почетни халати“ (ŞKOT — 1946, 98$_{21}$ – $_{25}$). Според предание, един поет написал ода за пророка Мохамед и я прочел пред него. Мохамед, доволен, свалил наметалото си и го подарил на поета. Оттогава халатът е една от почетните награди при мюсюлманите (Евлия Челеби, 1972, 68, бел. 107).

Халат (османотурското х̣ил^{c}ат ḫil^{c}at خلعت според Девеллиоглу е „украсена дреха, кафтан, дарявана в миналото от падишах или везир на ценно и харесвано лице“ (Devellioğlu, 1970, 441). И Миллер обяснява х̣ал^{c}ат خلعت като „почетен халат; подарена, получена като награда дреха“ (Персидско-русский словарь, 1960, 197). Като халат се дарявал, според важността на длъжността на дарявaното лице, костюм (дреха), кюляк (висок островърх конусовиден калпак), пояс, кон, байрак, пари и др. п. (Neşri /Köymen/, 1984, 232).

В нашия летопис селджушките и караманските султани даряват почетни халати на ценени, харесвани високопоставени лица.

Нашият летописец пояснява, че малко по-късно, след сражение с войските на Алаеддин, останалите изменници напускат град Ларенде. В разправата с тях участват и българите:

„Султан (Алаеддин) изпрати подир тях осем хиляди монголци, още изпрати Кьокез с десетхиляден български народ (он бир булгар кавми иле Кьокези гьондерди on bir Bulgar kavmi ile Kökezi gönderi), сам той влезе в града и дойде направо в двореца си“ (ŞKOT — 1946, 99$_{7}$ – $_{10}$).

„Благоустрои глад Ларенде...“ (ŞKOT — 1946, 99$_{15}$ – $_{16}$).

След похода на Алаеддин от Ларенде до Ко̀ня и след четиридесетдневна безрезултатна обсада на Ко̀ня, вероятно след 22 май 1362 или 1363 г., Алаеддин нарежда на четиридесет места да поставят каменохвъргачки (манджънък) и обстрелва града. В Kòня се намира Али Зергер, роб на Ертена Оглу Мехмед Бей, оставен да управлява там.

Може би това е първата обсада, в която участват българи, описана в „Историята на Караман“, и се употребяват каменохвъргачки (мънджънък). Редхаус сочи арабски произход на думата mancınık منجنيق — катапулта, каменохвъргачка, метателно устройство в средните векове (Redhouse Sozlüğü, 1968, 729; Турско-български речник, 1962, 350; Турецко-русский словарь, 1977, 602).

За войската на Алаеддин, в която участват и българи, така както при управлението на Сюлейман, е казано: „asker serapa çin pulada gark oldular“ — „войниците от главата до петите се потопиха в истинска стомана“ или „войниците от главата до петите се потопиха напълно (изцяло) в стомана“ (ŞKOT — 1946, 101$_{23 \text{ и } 24}$).

Обсадата на Kòня е предадена картинно:

„Султанът (Алаеддин) повели, войниците се потопиха в чиста стомана от главите до петите; обградиха крепостта (хисаръ), на четиридесет места поставиха каменохвъргачки; триста юнаци теглеха всяка една от тях, всяка една от тях мяташе камъни осемдесет и един батмана. Така мятаха камъни, че изпълниха вътрешността на града, разрушиха много домове“ (ŞKOT — 1946, 101$_{23-27}$).

Според едни автори, батманът е мярка за тегло от два и половина до десет килограма (Турецко-русский словарь, 1977, 102). Според други, батманът тежи от две до осем оки (Redhouse Sozlüğü, 1968, 141), а една ока е четиристотин драма, 1283 грама (Турско-български речник, 1962, 419).

„Повествователят разказва: султанът пусна напред седемхилядния български народ (булгар таифесин) и с Кьокез бей дойдоха една нощ до вратата (на Kòня откъм Ларенде). Имаше една джамия от дърво, събориха я и я струпаха пред вратата и я подпалиха. Така се разгоря, че железните стълбове на вратата се стопиха, кулите станаха на вар и се събориха. Българите (българският народ, българското племе — булгар кавми) хвърлиха огъня в града и подпалиха много махали. Султанът повели; всички монголци нахлуха вътре, след тях настъпиха караманците“ (ŞKOT — 1946, 101_{28-33} и 102_{1-2}).

За пръв път в летописа българите използват огъня като оръжие. Това се случва вероятно след 22 май 1362 или 1363 г.

На дивана (висшия съвет, правителственото събрание, държавния съвет, публичното заседание), който караманският владетел Алаеддин свиква в Ларенде, около времето след януари 1363 г. или след януари 1364 г., присъстват и български войници:

„На вратата стояха бейовете на Рум (византийската земя), Юнан (гръцката земя) и монголските бейове, учените-богослови и благородниците и шейховете, седемдесет и осем мъдреци, двеста тридесет и седем юнаци и седемдесетхилядна тюркменска и кюрдска и българска и монголска и караманска войска“ (ŞKOT — 1946, 104_{8}).

Има една карта на Мала Азия за XIII — XV в., съставена от Löytved около 1908 г. в изследването му върху краткия Марбургски ръкопис на „Историята на Караман“. Тя се намира между с. 3 и 4 на ръкопис Ms or fol 3129a Staatsbibliothek. Marburg. Preussische. Kulturbesitz. Orientabteilung. На тази карта Рум е означена като област на североизток от Аксарай, на югозапад от Съвас, на запад и северозапад от Кайсери и на северозапад от Девели Карахисар. Ионан (Ionan) там е очертана между Ко̀ня, Ларенде, Аксарай и Сиристад. Старото име на Касаба, която е център на каза (околия) Бозкър, е Сиристад (ŞKOT — 1946, Index, 57). Има Касаба близко, на северозапад от Ларенде и Сиристал на северозапад от Асарлък (Stielers Hand — Atlas, 1905, 59 C5).

Известно време след януари 1363 или 1364 г. неверниците от Гьоркес, Паяс и Искендерун разграбват околностите на Мут, Гюлнар и Тарсус (ŞKOT — 1946, 106_{26} и $_{27}$; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

В Ко̀ня шах Алаеддин събира сборна войска, за да се сражава с тях (ŞKOT — 1946, 106_{36} и $_{37}$, 107_{1} и $_{2}$).

„След това всички бейове яхнаха конете, развяха знамена, забиха тъпани (наккаре), (Алаеддин) дойде с четиридесетте хиляди бойци в Ларенде, събра българската войска, взе Кьокез Оглу и Косон Оглу и дойдоха в Мут“ (ŞKOT — 1946, 107$_{14-17}$).

От горния пасаж се вижда, че около началото на 1363 или 1364 г. българската войска или се е намирала в Ларенде, или Алаеддин от Ларенде — град, който се намира по-близко до Българската планина, отколкото Ко̀ня — е събрал по-лесно българската войска.

„Повествователят разказва: изпрати Айдън Оглу и Хамид бин Илйас с десет хиляди войници напред, след тях изпрати българската войска с Кьокез Оглу и Гьочер Оглу, след тях изпрати монголската войска с Еминюддевле, след това караманските бейове и Алаеддин пристигнаха в полето на Силифке...“ (ŞKOT — 1946, 107$_{18-22}$).

Виждаме, че в сборната войска на Алаеддин участва с войници и Айдън Оглу. Воините на Айдън, войниците от Булгар и цялата сборна войска на Алаеддин се движат от Ларенде до полето на Силифке.

„От едната страната пристигна монголската войска, ислямската войска намери сили, отново нападнаха и известно време се сражаваха, но отново бяха победени, в онзи част пристигна българската войска... и нападна...“ (ŞKOT — 1946, 107$_{31-34}$).

За разлика от повечето походи и сражения през XIII и XIV в., българската войска тук не е в челния отряд, не е в авангарда. Затова пък Айдън Оглу се е движил найотпред в похода от Ларенде до Силифке.

Алаеддин се сражава с невернишката“ войска три денонощия. По едно време забелязва, че неверниците са дошли близко до туга (ŞKOT — 1946, 108$_{11, 17}$).

„...(Алаеддин) погледна българските бейове в лицето и рече: (Bulgar beylerinin yüzüne baktı ve didi ki:) (ŞKOT — 1946, 108$_{19-20}$)

— Ей, бейове! Не е мъжествено да бягаме!

Българската войска положи усилие, седем хиляди стрелци с прашки от едно място поставиха камък в прашките и стреляха... (yedi bin sapaneī bir yerden sapana taş koyup atdīlar) (ŞKOT — 1946, 108$_{20-21}$), след тях пуснаха стрели и нападнаха десет хиляди монголци, след тях нападнаха тюркменската и кюрдската войска... Султанът, с караманските бейове, нададоха възглас „Бог е велик“, изтеглиха саби и нападнаха... Три дни се води голям бой“ (ŞKOT — 1946, 108_{18-27}).

Става ясно, че в полето на Силифке се е сражавала не само българската войска (Булгар аскери), която също както през XIII век е въоръжена с прашки и стреля с камъни. Бият се и български бейове или бейове от (на) Булгар.

Именно българските бейове и българската войска са тези, към които се обръща най-напред за помощ караманският владетел Алаеддин, за да защитят туга му.

М. Чагатай Улучай (Uluçay, TA, 1967, 468) пояснява, че „туг е име на знак, белег, от вида мъзрак (копие, пика), на който е вързана конска опашка, а в края ѝ са прекарани (прехвърлени) топки със златен варак (позлата). Китайците и старите тюрки правели тугове от косъм на якове, които считали за свещени. Османците правели туговете от косми на конска опашка. Тугът у китайците, индийците и старите тюрки бил белег за хански сан. Туговете показвали степента на чиновници с висок чин и вървели пред тях. Санджакбеят имал един, бейлербеят — два, везирът — три, сердарят — четири, великият ѐзир — пет, падишахът (царят) — седем или девет туга.

Туговете се побивали преди отиване на поход пред конаците на тези, които ще ходят на поход, а по време на поход — пред шатрите. Ако падишахът щял да ходи на поход, туговете му се побивали пред султанския дворец, по този начин се обявявало, че ще се излезе на поход. По време на война туговете се намирали при падишаха, или при сердаря (военачалника, главнокомандващия, пълководеца). Думата „туг“ е произлязла от тюй tüy (косъм, мъх, пух, пера), значи кьл kïl — влакно, козина, сач saç — коса, косъм, косми и тюй tüy.

В „Историята на Караман“ не се споменава българите да са имали тугове.

Неверниците са победени и влизат в крепостта Гьоркес (ŞKOT — 1946, $109_{5 \text{ и } 6}$). Гьоркес, Горигорйом, Горигос сред народа се споменава като Къз калеси. Развалините му се виждали на пътя Силифке — Мерсин (вж. ŞKOT — 1946, Index, 51).

Войската на Алаеддин с българите седем дни си почива и разглежда отвън крепостта Гьоркес (ŞKOT — 1946, 109_{9-10}).

„Повествователят разказва: страната откъм сушата наричаха Кючюк Гьоркес (Малкият Гьоркес). С цялата войска дойдоха над нея и кюрдите и българите се прехвърлиха над нея. Алаеддин повели; всички бейове събраха войската си и с шестдесет хиляди бойци се изкачиха на планината. Двадесет дни шестдесет хиляди спахии сякоха борови, кедрови (терпентинови) и хвойнови дървета и ги плъзнаха на едно място близко до крепостта. Една нощ стана толкова тъмно, че нищо не се виждаше. През онази нощ събраха войската си и до сутринта обградиха крепостта наоколо, по всички ъгли поставиха огньове. Така пламна, че пламъкът от огньовете се издигна до небето. Неверниците отвътре бяха обхванати от огъня, изкачиха се на кулата, пуснаха дъжд от стрели. Българският народ (българското племе) отдолу така стреляха с камъни с прашките, че стоновете се издигнаха до небето (Bulgar kavmi aşağîdan sapan taşînî öyle urdular ki iniltisi asümana çîktî) (ŞKOT — 1946, 109_{27-37} и 100_{1-2}).

В краткия вариант на „Историята на Караман“ във връзка със събития от около 1315 г. или малко по-късно, се споменават спахии и заими, които участват в бой и са пленени (вж. ŞKOT — 1946, $55_{21\ и\ 22}$ и коментар на К. В. Вж. също тук „Българите през първата половина на XIV век“).

Сега спахиите се споменават във връзка с обсадата и превземането на крепостта Гьоркес от Алаеддин със сборна карамanска армия около 1363- 1364 г. сл. Хр.

Непосредствено преди това, при описанието на сражението в полето на Силифке, се говори за български бейове, които са в най-близки отношения с карамanския владетел Алаеддин. Тези бейове изглежда, че водят със себе си българска войска, с която защитават туга на Алаеддин.

Летописецът отбелязва какво се е случило пред крепостта Гьоркес: „Cümle beyler askerin cem eyleyüb altmîş bin er ile dağa çîkîtlar...“ („Всички бейове събраха войската си и с шестдесет хиляди бойци се изкачиха на планината)“ (ŞKOT — 1946, 109_{29-30}).

Става ясно, че и български бейове са събрали българската войска, влизаща в състава на шестдесетхилядната караманска армия.

Летописецът продължава: „...Yirmi gün altmîş bin sipahi kesüp“ („Двадесет дни шестдесет хиляди спахии сякоха (дърветата)...“ (ŞKOT — 1946, 109_{31-32}).

От горното би следвало да се подразбира, че и българските войници, които подготвят обсадата и огнения бой за крепостта Гьоркес, са спахии.

Наименованието спахия произлиза от персийската дума сепâх — корпус, войска, войнство (ПРС, 1983, II, 19). Гордлевски пише, че още през XI в. християнските владетели доставяли на селджуците ежегодно отряди войници (от християните) (Гордлевский, 1960, I, 180). Спахии имало и при огузите. Спахиите били разделени на две: капъкулу (пряко подчинени на двореца, събирали се от девширме) и спахии с тимари (КА, 1968, 1042 — 1043).

В „Историята на Караман“ е регистрирано, че и в караманската войска е имало спахии, поне откъм 1315 г. и през 1363 — 1364 г. и че част от българите в Южен Анадол по това време също са били спахии.

След още тридесет дни боеве на войската на Алаеддин за втората крепост Гьоркес и още двадесет дни обстрелване с каменохвъргачки откъм морето, от Кипър идват още десет кораба на помощ на неверниците (ŞKOT — 1946, 110_{8-15}).

„Алаеддин застана отпред с караманските бейове. Стрелците с камъни на Булгар стреляха от едно място с десет хиляди прашки. Така стреляха с камъните, че разделиха войската на френките на части. Три дни се биха, на четвъртия ден събориха туга на неверника“, неверниците бяха победени и избягаха, качиха се на корабите и стигнаха в Гьоркес“ (ŞKOT — 1946, 110_{28-34}).

Буди интерес отбелязването на летописеца, че неверниците, с които се бият войските на Алаеддин, са имали туг.

Различни автори дават различия в пояснението на думата ***френк, френг***. Обичайни значения са „французин, европеец, чужденец, франк“. Но според З. В. Тоган, ***френк*** Firenk били наричани и *славяните* (Togan, 1981, I, 217).

След това султанът (Алаеддин) с цялата си войска настъпва срещу крепостта. Сражава се точно един месец. Един ден неверниците от крепостта, с всичките си провизии, бягат и опразват крепостта (ŞKOT — 1946, 111$_1$, 110$_{35 \text{ и } 36}$ и 111$_1$).

Текиндаг дава някои подробности за времето откъм 1359 докъм 1367 г. от управлението на караманския владетел Алаеддин и за войните и сраженията му с неверниците за крепостта Гьоркес и за други крайбрежни крепости. „По времето на ^{c}Ала’ал дӣн ^{c}Алӣ бей са започнали първите връзки с *османците* и ^{c}Алӣ бей изпратил един отряд на Орхан Бей (1326 — 1359 или 1360), стъпил на европейска земя... Още съобщил на Орхан, че има намерение да изпрати чичо си на свещена война. Завоеванията на Мурад I в Румелия пораждат ревност в караманското княжество. Караманците, помагайки на ахиите в Анкара, подготвят съюз срещу османците (762 — 1361). В този съюз влизат Ертена Оглу Мехмед Бей, варсак, тургуд и други тюркменски племена. Подготвяното от съюзниците нападение пред Бурса и Изник се провалило, след предпазните мерки на Мурад I (1359 — 1389). Били завладени Султан Йоюгю и Анкара и монголците се разпръснали...

След известно време сме свидетели, че караманците подготвят ново нападение над традиционната им цел Горигос (Гьоркес). Кипърският крал Пиер I, на мястото на баща си Хуго IV, е започнал в 1359 г. нападения над южните анадолски тюркски княжества. Тарсус, Адана, Пилерга, Аяс и всички крайбрежни градове били попаднали в ръцете на мемлюците и на тюркмените, които действали заедно с тях. Габан и Горигос, които били укрепени позиции, все още могли да се противопоставят на тюркмените. Ала ал Дин Али бей, по покана на емирите на крайбрежието, бил решил да нападне Горигос (Гьоркес). Гражданите след нападението на караманските тюркмени, се оттеглили във вътрешната крепост (карак) и изпратили двама пратеници от византийците в Рум в града в Кипър... Силите, които Пиер изпратил с тази цел в 1361 г., не могли да предотвратят нападението на Ала ал Дин Али бей, който действал заедно с емирите на Аяс и Алаййе. Пиер, който държал Горигос и проектирал оттук да извършва нападения в Анадола, предприел действия с флота от 119 кораба и стъпил на сушата близо до Саталия. Изпратил брат си — антакиеца Жан, да завладее Алаййе. При все че центърът на Саталия — Анталия, паднал в ръцете на Пиер (24. 08. 1361 г.), крайбрежните емири, които се събрали, подбудени от караманците, победили Жан при Аляийе. Успехите на емира Теке (Тасса) през следващите години (след 24. 08. 1361) принуждават Пиер да иска помощ от Европа. Раздорът помежду им продължава до 1366 г. Алâ ал Дûн Алû бей, щом започва действия с емирите на Анталия и Манавгат, и една тюркска флота се събира в пристанищата. През същата година (1366) мемлюците, начело с Ала ал Дин Али бей, изпращат подстрекателски писма и на бейовете в Южен Анадол. В този съюз не закъсняват да влязат владетелят на Алаййе Хусам ал Дин Махмуд, емирът на Балат Муса б. Ибрахим, б. Ментеша и беят на Егридир Илияс б. Мустафа б. Бани л'Хамид, също и Айдън Оглу Иса бей... В 1367 г. Ала ал Дин Али бей направо напада Горигос. Machaut, който живее по времето на тези събития, споменава Ала ал Дин Али бей, обсадил града от всички страни, с изключение на страната откъм морето, като „Le grand Caraman“ (вж. Tekindağ, АККТ 1967, 52, 53, 54).

От изложението на Текиндаг разбираме, че известно време след 1361 г. караманците са подготвили поход срещу Гьоркес. Изглежда, че по това време Гьоркес е бил владян от кипърски сили, насочвани от кипърския крал Пиер I. Кипърците са действали с флот от кораби. Искали са и помощ от Европа. В съюза срещу кипърците са влизали Ментеше, Хамит и Айдън Оглу Иса бей. Споровете за крепостта Гьоркес са продължавали до

1366 — 1367 г.

Хронологически събитията, свързани с Горигос, описани от Текиндаг, съвпадат в общи линии с годните 1363 и 1364 г., които ние сме установили за похода на Алаеддин със сборна войска от Ларенде през полето на Силифке до Горигос, за обсадата и завладяването му, въз основа на изложението на Яриджани. И според нашия летописец, в този поход са участвали Айдън Оглу, Хамит бин Илйас и Алаеддин с караманците, но освен това и българите (107_{18-22}). И Яриджани отбелязва, че от Кипър са идвали кораби на помощ на неверниците.

След като неверниците опразват крепостта Гьоркес, войските на Алаеддин, заедно с българите, разбиват неверниците в крепостта Ламси, която се намира на североизток от Гьоркес, на пътя Силифке — Мерсин, и разрушават крепостта. След три дни се връщат в Ларенде (ŞKOT — 1946, 111_{3-4}).

Вероятно около пролетта на 1363 или 1364 г. седемдесетхилядната сборна войска на Алаеддин с българите разрушава голям брой крепости на брега на Средиземно море чак до Искендерун (ŞKOT — 1946, $111_{12\text{ и }13}$). После се сражават двадесет дни за Искендерун (111_{21}). Една нощ неверниците излизат от крепостта Искендерун, извършват нощно нападение и достигат шатрата на Алаеддин (111_{25-27}):

„... Но Алаеддин потегли напред с българския народ и дойде до крепостта, видя, че вратата е отворена, всички неверници отишли да грабят ислямската войска. Алаеддин влезе в крепостта с десетте хиляди българи (on bir Bulgar kavmiyle) и я завладя“ (ŞKOT — 1946, 111_{28-31}).

Летописецът ни съобщава, че след като Алаеддин сравнил със земята крепостта Искендерун, през Адана дошъл в Тарсус, там няколко дни гулял с Яхши Хан, бей на варсаците и българите около Тарсус, и оттам дошъл в Ларенде (112_{11-15}).

След като през 1228 г. бащата на Караман, Нуреддин, отнема княжеството Булгар от Яхши Хан и го дава на сина му Айдън, а Яхши Хан става бей на Тарсус, отношенията между караманските владетели и Яхши Хан и синовете му се изпълнили с конфликти. Тези конфликти са описани в летописа докъм 1277/1278 г., когато Караманоглу Мехмед дал бейлика Тарсус на Косун и Елван, неверници, приели още по-рано (1217г.?) исляма).

След 22. 03. 1362 или 1363 г. Яхши Хан е един от петимата заговорници срещу Алаеддин, които с войската си се присъединяват към султан Алаеддин, и получават от него почетни халати като ценени и обичани високопоставени лица (ŞKOT — 1946, 98_{15-25}). Тези приятелски отношения между Алаеддин и бея на Тарсус Яхши Хан са продължили поне една година, за да може Алаеддин на връщане от Искендерун да се отбие в Тарсус и да гуляе няколко дни с Яхши Хан около пролетта на 1363 — 1364 г.

По-горе видяхме, че първият поход на Алаеддин срещу неверниците от Гьоркес, Паяс и Искендерун започва след януари 1363 или 1364 г. от Ко̀ня през Ларенде и Мут до полето на Силифке. Българите се присъединяват към Алаеддин от Ларенде, или от Булгар идват в Ларенде. В сражението при Силифке участва седемхилядна българска войска, въоръжена с прашки, български бейове и войници на Айдън Оглу. След това българите вземат участие в обсаждането и подпалването на крепостта Гьоркес, а в боя стрелят с прашки (ŞKOT — 1946, 109_{27-37}, 110_{1-2}). Изглежда, че част от българите са спахии — конни войници, притежатели на тимари или конници от спахийската конница на султана (ТБР, 1962, 497).

При обсадата и сраженията за вътрешната крепост Гьоркес, които траят 84 дни, стрелците с камъни от Булгар са десет хиляди. Очевидно, че с продължаването на боевете към седемте хиляди българи са се присъединили още три хиляди, може би от близките райони.

След завладяването на Гьоркес с помощта на огън и каменохвъргачки българите участват в разрушаването на крепостта Ламси, на североизток от Гьоркес, и се връщат в Ларенде с Алаеддин и войската му (111_{3-4}).

Вторият поход на Алаеддин през пролетта на 1363 или на 1364 г. е със седемдесетхилядна войска, за разлика от първия — шестдесетхилядна. Българите вземат участие в разрушаването на много крепости на Средиземно море. Десет хиляди българи двадесет дни се сражават за крепостта Искендерун и влизат в крепостта. После, с Алаеддин и войската, българите през Адана гостуват в Тарсус на Яхши Хан и се връщат в Ларенде.

В краткия вариант на „Историята на Караман“ няма нито една дата. Затова всички хронологични уточнения сме направили въз основа на самия текст на летописа, съпоставен с данни от извори и изследвания.

Но в разширения вариант има дати, може би добавени по-късно. Тези дати невинаги съвпадат с датите, които произлизат от анализа на текста на краткия вариант. Например във Втори софийски ръкопис, непосредствено преди последното посещение на Алаеддин при Яхши Хан, е отбелязано: „Тъй като този път бе 759 седемстотин петдесет и девета година...“ (C_2 — 112_{21}).

759 г.х. отговаря на 14. 12. 1357 — 03. 12. 1358 г. сл. Хр. Тази дата не съвпада с дните, месеците и годините, които Шикяри указва в краткия вариант, че са минали. Тя не съвпада и с годините, в които Текиндаг указва, че са станали битките между войските на Алаеддин и кипърските сили за крепостта Гьоркес и за крайбрежните крепости (Tekindağ, AKKT 1967, 52 — 54).

Може би след пролетта на 1364 или след пролетта на 1365 г. шах Алаеддин, преоблечен, отива от Ларенде в Ко̀ня, а оттам — при крепостта Ебусар, на северозапад от Ко̀ня, владяна от разбойника Мукбил. Там той се бори с Мукбил и неговите хиляда юнаци (ŞKOT — 1946, $115_{17 \text{ и } 18}$. В околностите на Акшехир и на Бозкър има по едно село Ебусар — ŞKOT — 1946, Index, 50).

Българската войска отива до мястото за лятно стануване при крепостта Ебусар, за да търси и да спаси Алаеддин:

„Повествователят разказва: караманските бейове чуха, че султанът е изчезнал, досетиха се, че е отишъл при Мукбил, дадоха на Кьокез седем хиляди юнаци и българската войска и отидоха да търсят султана. Кьокез Бей, като се установяваше на лагер и после се преместваше на нов стан, дойде до мястото за лятно стануване (яйляка), където се биеше султанът“ (ŞKOT — 1946,

115_{19-23}).

Мукбил и Алаеддин се помиряват. Алаеддин прекарва седем дни в крепостта Ебусар. Дарява на Мукбил отново крепостта Ебусар и почетен халат. После заедно с българската и караманската войска се връща в Ко̀ня, където живее 6 месеца, след това 7 месеца живее в Ларенде.

Първото споменаване на Българската планина по време на самостоятелното управление на Алаеддин е свързано с времето около лятото на 1365 или лятото на 1366 г.

„Султан Алаеддин седем месеца живя в него (в Ларенде) един ден Сюлейман паша възхвали лова в Булгар Дагъ, направиха подготовка за лов. Всички карамански бейове яхнаха конете и, докато вървяха и ловуваха...“ (ŞKOT — 1946, 116_{29-32}).

Става ясно, че ок. лятото на 1365 или 1366 г. султан Алаеддин, неговият везир Сюлейман паша от фамилията Хаджъ Бейлер — потомци на брата на родоначалника на династията Караман, Зейнелхадж, и всички карамански бейове с коне са ходили на лов в Българската планина, като са тръгнали (потеглили) на коне от Ларенде.

Към досегашните описания на Българската планина като стръмна и непристъпна се добавя още една подробност — че тя е била подходящо място за ловуване.

* * *

Откъм лятото на 1365 или 1366 г. или малко по-късно в летописа започва да се споменава и Есен (Асен) като син на монголския бей Бабук Хан, който е умрял.

Без да правим някаква аналогия, интересно е, че в Североизточна България, в Силистренско, има село Бабук.

Тепърва има да се уточнява въпросът дали този Асен (Есен) и синът му имат някаква връзка с българската царска династия на Асеневците, чието съществуване е детайлно проучено от 1186 до 1460 г. (Божилов, 1985, 496).

След като Асеновата фамилия е имала представители в Кипър (Божилов, 1985), Кипър е толкова близко до изследвания от нас район около Българската планина в средната част на Южен Анадол, точно срещу Кипър, възможно е потомци на Асеновци да е имало и в Южна Мала Азия около Българската планина (Булгар Дагъ).

Заслужава си да се помисли и защо името на един от синовете на монголския бей Бабук Хан е Галенджа, а на втория от синовете му — Есен (Асен).

Във всеки случай Есен (Асен) събира двадесет хиляди бойци и заедно със сина на Ертена Оглу Мехмед разграбва околностите на Нигде (ŞKOT — 1946, $118_{13\ и\ 14}$).

В регистри, даващи данни за XIV и XV век Текиндаг бе указал джемаат Булгарлу в каза Хаймана, подчинена на Нигде и Таифе-и булгарлу сред джемаатите в самия Нигде (Tez 1622, 96 — 100).

Синът на Бабук Хан, Есен, събира монголците, завземат Нигде и провъзгласяват за шах Ертена, син на Мехмед. Есен и Бахтийар, син на монголския бей Ата бей, благоустрояват крепостта Карахисар-ъ Яваш (118_{27} — $_{30}$). После завладяват крепостта Ерегли (Херакъл) на югозапад от Нигде и на север-северозапад в полите на Българската планина, като Есен и Бахтийар са главнокомандващи на монголската войска (119_{1} — $_{2}$). След това Есен с монголците три дни се сражава с войниците на Алаеддин, преоблечени като разбойници, в едно поле (120_{3} — $_{5}$). Монголците са победени и бягат в крепостите Нигде, Яваш Карахисар и Ерегли (120_{6} — $_{10}$).

„От мене: съобщиха на султан Алаеддин с писмо, че монголският народ (монголското племе) е избягал. Султанът идва с тридесетхилядна войска от Булгар, Рум и Караман, като бият барабан, развяват знамето на шаховете и чергаруват от стан на стан“ (ŞKOT — 1946, 120_{11} — $_{14}$).

„...Султанът дойде в Нигде, обгради крепостта и започна да се сражава. Те отдолу, монголците от кулата, 21 дни здравата се биха“ (120_{18} — $_{20}$).

Монголският бей Еминюддевле, който заедно с монголците около Бейшехир не участва в метежа срещу султан Алаеддин, моли султана да опрости провинилите се монголци:

„Метежа причиниха синът на Бабук Хан, Есен, и Ибн-и Мехмед“ — казва той.

Провинилите се монголци излизат от крепостта Нигде и молят за прошка (ŞKOT — 1946, 120_{29-35}).

Султанът им прощава, връща провизиите им и постовете им (ŞKOT — 1946, 121_{1-2}).

Действията продължават да се развиват в северозападните поли на Българската планина:

„Султан Алаеддин тръгна с тридесетхилядна българска и караманска войска. А с двадесет и седем хиляди войници тръгнаха монголците. Обградиха крепостта Херакле (Ерегли).“

Една нощ (Ертена) Ибн-и Мехмед избягва от Ерегли в крепостта Яваш Карахисар (ŞKOT — 1946, 121_{11-14}).

„В нея бяха Есен и Бахтийар. Оставиха (крепостта) Яваш Карахисар и избягаха в Мар^{c}аш. После народът от крепостта излезе и предаде крепостта“ (ŞKOT — 1946,121_{18-20}).

Дотук военните действия на Есен и метежниците от една страна, и на Алаеддин и българската войска в състава на сборната му армия, от друга страна, се извършват в северозападните поли на Българската планина. После Алаеддин потегля с войска, в която влизат и българи, към страната Мараш.

Есен изпраща Ертена с десет хиляди бойци да завладее Кайсери. „Монголските бейове Есен и Бахтийар (син на Галенджа) с двадесет хиляди монголци и Зюлкадир Оглу с двадесет и осемхилядна марашка войска излязоха срещу Караманоглу (Алаеддин) и започнаха бой“ (ŞKOT — 1946, 121_{30-33}).

„Султанът остави двадесет хиляди кюрдски и тюркменски войници да се бият с народа от Мар^{c}аш, сам той с тридесетхилядна караманска и българска и монголска войска дойде, завладя град Мар^{c}аш и бързо се настани в него“ (ŞKOT — 1946, 121_{36}, 122_{1-3}).

Около края на лятото на 1365 или на 1366 г., или малко по-късно, Есен и Ибн-и Мехмед Ертена, с тридесет и седем хиляди бойци обсаждат Кайсери и се сражават с Хъзър бей, брат на караманския владетел Алаеддин, който управлява Кайсери по това време (122$_{22-25}$). Шах Алаеддин, след като двадесет дни владее Мараш, с войската си, в която влизат и българите, се насочва към Кайсери (122$_{26-28}$).

В сражението при Кайсери „десетте хиляди стрелци с камъни от Булгар, мятайки камъни пред султана, обградиха от четири страни войската на Мер^{c}аш и три дни здравата се биха. На четвъртия ден заловиха бейовете на Мер^{c}аш. Вързаха със синджир Зюлкадир Оглу. Българската войска залови бея на Ерджиес Евран Бей с двадесет хиляди бойци и го (ги?) оковаха във вериги. Ибни Мехмед и Есен и Бахтийар избягаха и си отидоха. Караманците заграбиха всичките им провизии“ (ŞKOT — 1946, 123$_{11-17}$).

Летописецът отбелязва, че Алаеддин отново е дал на бея на Мараш и на бея на Ерджиес владенията им и с войската си, в която влизат и десетте хиляди българи, един месец са се забавлявали и гуляли в Кайсери (ŞKOT — 1946, 123$_{31-33}$).

* * *

Разполагаме с едно описание на Мараш от Светослав Миларов в книгата му „Спомени от Цариградските тъмници“ (съст. ред. и бел. Ил. Тодоров. Изд. Гал Ико. София, 1994, 256 стр.). Макар и неговите впечатления от Мараш да са от време пет века по-късно от тези събития, описани в „Историята на Караман“, те ни дават някаква представа за населението на този град и религиозната му принадлежност.

В Ко̀ня потурчват насила заточеника Св. Миларов, обрязват го и му дават името Ахмед. Заедно с друг потурчен черногорец на име Халил, той бяга от Ко̀ня в Мараш (Миларов, 140, 143, 145). Става ясно, че пътят от Ко̀ня до Мараш е двадесет дни пеша. Това би могло да ни послужи за някои по-прецизни хронологични уточнения на факти, описани в „Историята на Караман“. Разбира се също така, че ок. 1869 г. Мараш е подчинен административно на Ко̀ня, тъй като един турчин, живеещ в конак, събира данъка и го праща на валията в Ко̀-

ня. „Друга власт като че ли няма“. Миларов описва Мараш като доста голямо, но съвсем „запустено“ място, „населен е главно с християни от караманлийско и арабско потекло“ (с. 145).

Ние не вярваме пет века по-рано мюсюлманите в Мараш да са били повече. Прави впечатление, че и през втората половина на XIX в. Миларов разграничава „турчина“, който живее в конак, от „християните от караманлийско потекло“. И в „Историята на Караман“ ***турчин*** се различава от ***караманлиец*** и се употребява значително по-рядко в разказите за XIII и XIV в.

Миларов подчертава, че черковна власт в Мараш няма, а в примитивната черква служи синът на починалия свещеник, който едва знае да прочита от гръцките и арабските книги, но авторът не отбелязва от каква народност е този свещенослужещ.

До каква степен християните са преобладавали в Мараш показва фактът, че в този град двамата затворници от Цариград, а по-късно заточеници и бегълци от Кòня, Ахмед и Халил, се представят като християнски калугери, които със свята мисия пътуват по земята. Друга много съществена особеност е, че синът на свещеника се доверява на двамата бегълци, които се обличат в черковни дрехи и служат „по славянски съвсем правилно“, т.е. той има доверие на калугерите-християни. Би следвало да заключим, че в този район е било обичайно да се говори и служи „по славянски“. От каква ли народност са били славяните в този край? Заточеникът не пише нищо по този въпрос. След църковната служба Ахмед (Св. Миларов) държал слово на турски, „на който език, както знаете, говорят и караманлиите“ — подчертава авторът (с. 146).

В Спомените е отбелязано, че през самия Мараш не тече никаква река. Но ние би следвало да допълним, че северозападно, западно и югозападно от Мараш тече р. Джейхан, а южно от Мараш минава р. Аксу и на югозапад от града се влива в р. Джейхан, в чийто басейн през 755 г. сл. Хр. били поселени българи.

Като събира доста пари, Ахмед заминава на кон от Мараш в Диарбекир.

Разказът на Светослав Миларов за времето около 1869 г. ни навежда на мисълта, че и Асен, и българите, които около лятото на 1365 или 1366 г. са извършвали военни действия в град Мараш и околностите му и между Мараш и Кайсери са срещали там сродно славянско, а може би и българско християнско население.

* * *

И Мехмет Ерьоз отбелязва някои съществени факти, които можем да свържем с районите на действие на Асен и българите от „Историята на Караман“. Раздел II на неговото изследване е озаглавен „Поселване на християни-тюрки в Анадола от Византийската държава“. В този раздел под параграф 1 са отбелязани „Заселвания на българи тюрки в Анадола“ (Eröz, 1983, 17 — 23).

Ерьоз пише, че „съществуват доста документи, които показват, че българите-тюрки в голямото си множество са станали мюсюлмани“. Но той посочва единични примери за това, например фактът, че в един регистър (списък) се говори за Булгар, син на Мустафа. Авторът се позовава на статия на Рагъб Йонен върху тюркски имена на лица и села в шериатските съдебни сиджили в Библиотеката „Халил Нури бей“ в гр. Бор (Ragıb Önen. „Bor Halil Nuri Bey Kütüphanesi'ndeki Mahkeme-i Şer'iye Sioilleri ve Bunlarda Görülen Türk Kişi ve Köy Isimleri“. Türk Etnografya Dergisi, sayı 3, Ankara, 1958, sf. 108). Бор се намира много близко на югозапад до Нигде, чиито околности разграбил Асен, според „Историята на Караман“. Ерьоз продължава: „В същата статия (с. 110) се разказва, че в (околността на) Нигде около 1000 г.х. (19. X. 1591 — 08. X. 1592 г. сл. Хр.) е имало *село Булгарджък* (село Българче — Bulgarcık köy), което днес не съществува. В регистър от 1588 — 1590 г. Ерьоз открива и името на едно лице в Анкара „Дервиш, син на Булгар“. Но, използвайки изследванията на Джевдет Тюркай върху племената и джемаатите в Османската империя (Cevdet Türkay. Osmanlı Imparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar. Istanbul, 1979, 260), Ерьоз пише още, че в османските регистри джемаатите ***Булгар, булгарлу,*** *Булгар Шейхлю* и *Булгарлу*, които стануват летен стан и зимуват в Адана, Мараш, Кусун (Тарсус), Балъкесир, Бурса и Анкара, са показани „от общността на *юрюците* (yörükân taifesinden), от общността на *тюркмените-юрюци* (Türkman yörükân taifesinden) (Eröz, 1983, 21). Виждаме, че в районите на Нигде и Мараш, където около 1365 или 1366 г. са се подвизавали Асен и българите, може би около 200 — 225 години по-късно са летували и зимували джемаати с наименование *българин, български, от Булгар*, с *български* шейх (с шейх от *Булгар*) и т.н.

Според „Историята на Караман" Асен и Ертена обсаждат Кайсери, където управлява Хъзър бей, брат на караманския владетел Алаеддин. И военните действия на десетте хиляди българи завършват с едномесечен престой в Кайсери. Областите на Караман и Кайсери са посочени от Мехмед Ерьоз като места, където в селджушко време били поселени *българи-тюрки*. „При все че се знае, че *хуни-тюрки* са идвали в Анадола, първите движения (действия) за заселване на тюрки започват с българите тюрки" — пише Ерьоз (Eröz, 1983, 18). „Тези елементи, които са привлечени в Анадола като войници или като пазители на границата или като колонизатори", през по-късните години „с цел да пазят границите срещу привържениците на исляма, бяха настанени в районите на Караман и Кайсери". При тези свои твърдения Ерьоз използва данни от вакъфски актове от селджушко време, публикувани от Осман Туран (Turan, Selçuk Devri Vakfiyeleri. Belleten. XII, 45, 69). Ерьоз отново се обръща към сведения от изследвания върху шериатски съдебни сиджили, за да подплати с извори още една своя интересна мисъл: „Селджуците, когато дойдоха в Анадола, бяха намерили тези места населени с тюрки, станали християни" (Eröz, 1983, 18 not 4). Тук авторът има предвид „тюрките, приели християнството, като българи, печенези и узи, постъпили на служба във византийската войска, които... се настанили в Торос, Кападокия и на други места".

* * *

Метежът на Есен, на Ибн-и Мехмед Ертена и на монголския бей Бахтийар продължава и се прехвърля в районите на Тарсус и Ларенде. Дори те успяват да принудят за известно време и бея на Тарсус Яхши Хан да се присъедини към тях.

„Повествователят разказва: Есен и Ибн-и Мехмед и Бахтийар избягаха и дойдоха в Тарсус. Измъчваха Яхши Хан, събраха още осем хиляди войници от Булгар, Есен и Ибн-и Мехмед станаха главнокомандващи (сердар) и дойдоха в Ларенде. Започнаха да рушат, грабят и палят наоколо“ (ŞKOT — 1946, $123_{34\text{ и }35}$, 124_{1-3}).

Докато Ибн-и Мехмед (Ертена) и Есен (син на монголския бей Бабук Хан?) се сражават за Ларенде срещу Давуд Бей (брат на Алаеддин), Хаджъ Бейлер Оглу Сюлейман паша, Тургуд Оглу и Караман, син на емир Муса, Алаеддин с войската, в която влизат и българи, се връща от Кайсери в Ларенде (ŞKOT — 1946, 124_{3-14}).

„Ибн-и Мехмед (Ертена)... дойде в Тарсус и разказа на Яхши Хан за случилото се“ ($124_{16\text{ и }17}$).

След него и Алаеддин, с четиридесет и седемхилядна войска идва в Тарсус ($124_{21\text{ и }22}$).

„До Ибн-и Мехмед (Ертена) и до Есен, и до Бахтийар, и до Яхши Хан стигна вестта:

— Дойде Караман Оглу Алаеддин — рекоха.

Колкото войска от Варсак и Булгар имаше, събраха я и се срещнаха в подножието на Българската планина... Стана бой три дни и три нощи. Народът варсак (племето варсак) бе победен и се изкачиха на Булгар. Султанът завладя Тарсус със седемдесет хиляди бойци, всички опънаха шатри и се настаниха на лагер. Полето се изпълни с шатри“ (ŞKOT — 1946, 124_{24-33})).

Шикяри отбелязва, че султан Алаеддин, който с войска се е настанил на лагер при Тарсус, един месец се сражава с Ибн-и Мехмед (Ертена), с Есен (Асен), с бея на Тарсус Яхши Хан и с Бахтийар (син на Галенджо), които с войска на Варсак и Булгар са се укрили в Българската планина. „Bulgar kati sarb dağ olmagla düşmanîn hakkîndan gelemediler.“

„Тъй като Булгар бе много стръмна и непристъпна, не можаха да се справят с врага“ (ŞKOT — 1946, 125$_{1}$ – $_{2}$).

Алаеддин изпраща войски да завардят пътищата към Българската планина — откъм Ларенде, откъм Муга, откъм Ерегли (ŞKOT — 1946, 125$_{13}$ – $_{17}$).

Яхши Хан, Ибн-и Мехмед (Ертена) и Есен се прехвърлят с войската си от Варсак и Булгар, от Булгар Дагъ при чешмата Зенган (125$_{23}$).

Ибрахим Хакъ Конялъ ни помага да си представим по-картинно някои от местата, където са се сражавали българите и Асен. Изглежда, че битката до чешмата Зенган е станала доста близко до Ларенде. На картата между с. 752 и 753 в труда на И. Х. Конялъ Abideleri Ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi. Istanbul, 1967, с. Зенген и Башхарман са показани много близко до град Караман, на югоизток от него.

Под заглавие „Селата на Караман и населението им по време на Мурад III“ (1574 — 1595) на тридесет и първо място е отбелязано малкото село Зенгин с 87 жители (с. 118).

В раздела „Църквите и манастирите в околностите на Караман“ (с. 551 — 585) в параграфа „Християнските монаси-отшелници“ (с. 565 — 568) Конялъ отново споменава с. Зенген. Той пише:

„...Първите и най-мощни християнски свещеници са произлезли от Кападокия.

Днес в границите на околия Караман има неизброимо много... и различни пещери. Тук има не хиляди, а десетки, стотици хиляди места за отшелничество, манастири и гробове. Места, които се намират по тези земи, като Сертавул, Алахан, Къзъллар, Гьокче, Ибрала, Маназан, Зенген, Маденшехир, Дейле, са пълни с храмове, жилища, места за отшелничество (манастири) и гробове от началната епоха на християнството“ (с. 565).

Именно в този район югоизточно от караманската столица Ларенде, пълен с пещери и стари следи от многобройни християнски паметници, се прехвърлят с войниците си — варсаци и българи — беят на варсаците и българите около Тарсус Яхши Хан, Ертена и Асен.

Султан Алаеддин разделя войската си на осем и ги обгражда от всички страни. „Ибн-и Мехмед видя това... с цялата войска на Рум яхнаха коне и започна бой. Видя това, че цялата войска на Варсак и Булгар мина на страната на султана и паднаха в каката му, помолиха за прошка.

Ибн-и Мехмед дума на Галенджа, син на Бабук Хан:

— Бейовете на Варсак, Яхши Хан, монголците и Есен и Бахтийар отвърнаха лице от нас и се обърнаха на страната на султана...“ (ŞKOT — 1946, 125$_{26-36}$).

Изглежда, че Асен, Ибн-и Мехмед Ертена, монголският бей Бахтийар и беят на Тарсус Яхши Хан са събрали цялата войска от Варсак и Булгар. А това означава, че освен десетте хиляди българи, които са участвали в сборната армия на Алаеддин и осемте хиляди българи във войската на метежниците Есен и Ертена, в Булгар е имало още войници.

Вижда се, че приятелските отношения на Алаеддин с бея на Тарсус Яхши Хан, регистрирани в летописа ок. пролетта на 1362 или 1363 г., продължили и през пролетта на 1363 или 1364 г., може би ок. лятото на 1365 или 1366 г., или малко по-късно, са били нарушени от краткото и насилствено участие на Яхши Хан на страната на метежниците Асен и Ибн-и Мехмед Ертена във военни действия в района на Тарсус и в Българската планина.

Лука Доросиев, позовавайки се на статиите на проф. Неджип Асъм за българите в Мала Азия във вестник „Иқдâм“, отбелязва следното във връзка с Яхши Хан:

„Във времето на Алаеддина II, пряк потомец на Карамана, наследникът на Айдъна Яхша Хан (той вече е Яхша II) успел да вземе на своя страна турците от Варсак, па заедно с тях въстанал против своя сюзерен, Алаеддина II. Опитът му обаче да извоюва отново пълната политическа независимост, на която са се радвали българите от неговата държавица във времето на Яшха Хана I не успел, той бил разбит от войската на Алаеддина и се видял принуден да избяга в Булгар Дагъ. Алаеддин, предвиждайки всички затруднения и мъчнотии, които би срещнал, ако би продължил да го преследва и в непристъпните места на тая планина — простил и нему, и на Асеня, с цел да ги привлече отново на своя страна. Това е станало през 770 (1354 г.) (Доросиев, 187 — 188).

В отбелязаното у Доросиев има някои неточности. Преди караманския султан Алаеддин, за когото става въпрос по-горе, няма друг карамански владетел на име Алаеддин, така че този е или само Алаеддин, или Алаеддин I (вж. Tez 1622, 132). Не става въпрос за „наследника на Айдън Яхши Хан", а обратното — през 1227 — 1228 г. Яхши Хан е бей на Булгар, а негов син е Айдън. След 1228 г. Нуреддин прави Айдън бей на Булгар, а Яхши Хан става бей на Тарсус (ŞKOT — 1946, 15, 18). От Яхши Хан (I?) през 1227/28 г. до Яхши Хан от 1365 или 1366 г., когато се извършват описаните действия, може да е имало поне четири поколения Яхшихановци, така че надали можем да говорим за Яхши Хан II. Едва ли може да се говори и за „турците от Варсак", тъй като варсаците са указани като тюркменско племе от клона ***ючок*** на ***огузите*** (Meydan Larousse, 12. Cilt, 1973, 538).

Има автори, които считат, че варсаците са сродни на българите. Ерьоз, позовавайки се на изследване на Фарук Сюмер върху Чукур-ова, отбелязва, че Нешри е употребил израза „Кефере-и варсак" („неверниците, немюсюлманите варсаци"). Той счита, че е възможно варсаците да са от племената на българите-тюрки, тъй като устните сведения в много стари истории са в тази насока. В исторически регистрирания джемаатът ***Булгарлу*** бил показан като едно племе на джемаата ***Токлу гюмюш,*** подчинен на джемаата ***Варсак.*** И Текиндаг е писал в тази насока и за джемаата Булгарлу в проучванията си върху борбите за влияние в Чукурова по времето на Байезид II и върху последните османско-карамански връзки (вж. Eröz, 1983, 20 — 21 not. 11, 12).

Някои изследвачи разделят варсаците на три племена (на три рода — бой) — Елванлъ, Кусун и Улаш. Но ние знаем, че двама братя — неверници от „Историята на Караман", носят същите имена — Косун и Елван. За Косун е писано, че бил неверник, бей на Ерегли, който приел исляма (ок. 1217 — 1221 г. сл. Хр.). Тази податка би могла да насочва към невернишки произход на варсаците. При това, според нашите хронологични уточнения, може би ок. 1277 — 1278 г. сл. Хр. караманският владетел Мехмед разделя бейлика Тарсус, управляван преди това от Яхши Хан и синовете му, на две нахии (общини) и ги дава на Косун и Елван (ŞKOT — 1946, 44_{27-28}).

Родина на варсаците са планинските и гористите местности на север от Тарсус и Мерсин, които Ахмед Бей Шикяри показва през повечето време като владения на бея на българите и варсаците Яхши Хан. Но освен това варсашки племена се срещат още в Кършехир, Теке (Анталия), Айдън, Мараш и в Иран.

Един разказ на летописеца Хюсейн, който ние отнасяме към времето около и малко след 1224, споменава Косун и Варсак между седемте бейове, които се заселили в Чукурова и завладели от арменците Адана, Тарсус и Мисис. Косун взел Асарлък като място за зимуване и Текюр бели в Българската планина в Кюлек като място за лятно станутане. И Варсак придобил къшлак и яйляк, но Хюсейн не отбелязва къде са били те (Хюсейн, ч. 2. М. 1961, с. 704, л. 343б, ред 5 — 16).

Същото е разказано преди това и от Нешри. Но Нешри е писал още, че Косун и Варсак са заставили населението (народа) на крепостта Кюлек да им се покланя, но не са могли да извадят неверниците от нея (вж. 132: I, 225_{4-20} — 226_{1-2}, II, 316 $[270]_{14-20}$ — $317[271]_{1-6}$).

Разказите на Нешри и Хюсейн ни показват, че и Косун, и Варсак са имали владения в райони в и около Българската планина и може би малко преди Яхши Хан да стане бей на Тарсус.

Описаните събития не са станали през 1354 г., а след смъртта на караманския владетел Сюлейман, след 1361 г. Според дните, месеците и годините, които авторите на краткия вариант на „Историята на Караман“ указват, че са минали, изглежда, че присъединяването на Яхши Хан за кратко време към метежниците Есен, Ибни Мехмед Ертена и Бахтийар срещу Алаеддин се отнася към лятото на 1365 или 1366 г., или малко по-късно (вж. коментара на К.В. към ŞKOT — 1946, 123, 124 и 125).

Вероятно около 1367 г. султан Алаеддин събира войска срещу Хамид Оглу (ŞKOT — 1946, 128_{19-20}). Той се придвижва с четиридесет хиляди бойци и опъва шатра при Караагач. (Вероятно става въпрос за Шарки Караагач, на север от езерото Бейшехир.) Седем дни живее там. На дивана му (правителственото събрание, висшия съвет, публичното заседание) присъстват и българските бейове (ŞKOT — 1946, 128_{24-26}; Венедикова, „Историята на Караман". Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

„Направи диван. Отдясно и отляво седнаха карамански и съваските бейове, тюркменските, монголските, българските бейове, четири(стотин) храбреци, четиридесет мюфтии, шейхове и учени и богомолците, и везирите (седнаха). Събраха се всичко седемдесет хиляди бойци" (ŞKOT — 1946, 128_{26-29}).

Както виждаме, Шикяри съобщава, че на дивана на караманския султан Алаеддин при Шарки Караагач, вер. през 1367 г., присъстват карамански, съваски (от района на град Съвас), тюркменски, монголски и български бейове. Но прави впечатление, че авторът не споменава, че присъстват турски или тюркски бейове.

Отново през 1367 г. султан Алаеддин прави поход от Шарки Караагач към Фелекабад (Егридир), за да се сражава с Хамид Оглу. В седемдесетхилядната му войска участват и български войници:

„(Султан Алаеддин) веднага повели; седемдесетхилядната кюрдска, тюркменска, монголска, българска, гюлнарска и караманска войска потече като река от стан на стан и дойдоха при Фелек Абад. Прекрасна крепост е, на която всяка кула се извисява до небето" (ŞKOT — 1946, 129_{28-31}). Любопитно е, че в Ориенталския отдел на Народна библиотека „Кирил и Методий" в София се пази ръкопис сигн. Or. 1694, чийто текст е коригиран и съпоставен на 22 април 1384 г. „в град Фалак ābād", vol. 244v (Kenderova, 1995, 137 — 138, № 84).

Както през тринадесети век, българите влизат в боя в челната линия:

„От мене: Илйяс бий Хамид с двадесет хиляди бойци излезе на бой. Българите излязоха напред и известно време се сражаваха. Българите бяха разбити. Като видяха това, двадесет хиляди монголци нападнаха (тръгнаха)...“ (ŞKOT — 1946, 129$_{32-34}$).

„Сраженията траяха една седмица. Осем хиляди души паднаха на земята. Хамид Оглу нямаше сила да продължава да се бие и избяга. Султанът повели... Събориха до основи крепостта Фелек Абад, сравниха я със земята... Избиха безбройно много хора... Така разрушиха страната Хамид“ (ŞKOT — 1946, 130$_{5-11}$).

Оттам българите вероятно са се върнали в Ко̀ня със сборната армия на Алаеддин, а после в Ларенде.

„От мене: когато Алаеддин се насочи към Ко̀ня, обърна се и силно (горчиво) се разкая, задето разруши страната Хамид“ (ŞKOT — 1946, 130$_{14-16}$).

„Султанът дойде в Ко̀ня, живя един месец, оттам дойде в Ларенде“ (ŞKOT — 1946, 130$_{21-22}$).

Интересни са случаите, в които Българската планина се споменава във връзка със събития от древността.

Около 1368 г. евреинът Угруш на двеста и двадесет години чете и превежда на султан Алаеддин в Ларенде една книга, взета от Алаеддин от една пещера. Съдържанието на книгата се отнася до историята на Мала Азѝя, особено на южните ѝ райони, в древно време. Там нееднократно се споменава Българската планина — Булгар Дагъ, Кух-у Булгар, с турската дума *даг* — планина или с персийската дума *кух* — планина.

Например може би за времето на Александър Македонски се разказва за кайсерийците, чиято столица бил Тарсус, а летните им пасища били в Сис и Ларенде. Повечето били отгледани, възпитани и отхранени в Българската планина (ŞKOT — 1946, 133$_{28-30}$).

По-нататък се споменават братята Юнан и Хюрмюз. Свети Хъзър изкачил братята или целия народ на планината Булгар, пуснал ги през един планински процеп и ги отвел в една градина, където водата и земята, и вятърът и растенията, и плодовете били „за чудо“, удивителни. Хъзър ги обучил на много науки, живели там четиридесет години (ŞKOT — 1946, 133$_{36-37}$).

Името Хъзър е арабско. Свети Хъзър е прочут и легендарен пророк, който е пил от живота вода, даваща безсмъртие на пилите от нея. Този светец се притичвал на помощ, щом някой (робът) имал притеснения.

Не само нашият летописец Яриджани от XIV век свързва Българската планина със събития от древността. И съвременни изследвачи разказват за надпис (паметник) при (от, на) Българския рудник, Bulgar Madeni abidesi в Българската планина.

Наджи Фикрет Баштак в статията си от 1937 г.: „Konya (Neolitik devrinde Konya — Frikya Medeniyeti ve Konya — Yunanlîlar ve Romalîlar zamanînda Konya — Selçuklular zamanînda Konya). Konya Mecmuası № 9, Mayıs 1937. 515 — 528“ („Kòня /Kòня през епохата на неолита — Хетитската цивилизация, и Кòня — Фригийската цивилизация, и Кòня — Кòня по времето на гърците и римляните — Кòня по времето на селджуците“), свързва надпис при Българския рудник в Българската планина с времето на асирийските и фригийските владетели. Освен това той дава и описание на природата в близост до българския оловно-сребърен рудник, което е ценно за нас:

„Паметникът от (при) Българския рудник е надпис от пет реда, който е създаден с гравирани йероглифи. Тук се стига или като се мине пространството извън Тороската планинска верига, което е в продължение на тридесет мили и което се намира между Тиана и Българския рудник, или пък като се обходи главното шосе, което минава над долината, която образува реката, течаща в подножието на Българската планина.

Но и в двата случая паметникът се намира близко до малкото село Али Ходжа Кьою, на две мили под българския рудник, върху лявата или северната страна на баира, който се намира на брега на рекичката. Само че до него може да се стигне по един отвесен и стръмен малък път, минаващ над отвесната стръмнина (урва) на долината, в горната част на селото...

...Скалата е... от твърд гранит... Надписът заема пространство приблизително 1,22 м високо и повече от

1,83 м широко. Горната част на надписа се намира приблизително на 3 м от земята.

...Вероятно близостта на сребърните руди обяснява тайната на присъствието на този надпис тук. Дори и сега рудниците са приблизително на разстояние шест и половина километра оттук. И благодарение на това, че входовете им се намират на много удобно място, могат да бъдат намерени бързичко и лесно...

...Изглежда, че този паметник... показва границата на една страна или на една държава ... и тази държава трябва да е властвала в Тиана...

...Преводът на надписа, в резултат на последните опити за четенето му, е:

„Аз съм Санданайас, господар, владетел, бей (принц), син съм на Сандуватас, от рода на Варпалава, който е крал, благородник и господар".

По времето на асирийския владетел Великия Теглатпаласар, през 750 г. преди Христа, е отбелязано едно лице на име Урбелла, властвало в Тиана. Възможно е и това лице да е от същата династия" (КМ № 11/VII, 1937, 527, 528).

Вижда се, че Българската планина по географско разположение, със стратегическото си положение, с богатствата на оловно-сребърния Български рудник е имала особено значение не само по времето на съществуването на Караманската династия (ок. 1217 — ок. 1517 г. сл. Хр.), не само при селджуците (1077 — 1307, Босворт, МД, 1971, 178), не само за славяните, които са обитавали крепостите в нея още през IX век (876 — 877 г. сл. Хр., КМ № II. Temmuz IV, 1937, 666, бел. 1), но и още около времето на Александър Македонски (356 — 328 г. пр. Хр.), или фригийците (800 — 620 г. пр. Хр., КА, 1968, 406), а вероятно и преди това.

И владетели на древни династии са пребивавали и са се възпитавали там и са оставили там паметниците си, и владетели от средновековието са секли там монетите си (Konyalı, АККТ, 1967, 76, 77). Там са живели и са се подвизавали българските бейове Айдън и Яхши Хан, караманските владетели от XIII в. Мехмед и Махмуд, от XIV в. Фахреддин и Шемседдин, от XV в. — Касъм...

Летописецът (вероятно Яриджани) отбелязва за древните времена още, че в Българската планина е имало лечебна трева, билка, която излекувала много хора от срамна болест, и че един народ, който се молел всеки ден при изгрев слънце, се установил в продължение на двадесет години да живее в Българската планина (ŞKOT — 1946, 134_{30-36}, 135_{1}).

Последното споменаване на *Булгар* в книгата, донесена от султан Алаеддин от пещерата, във връзка с античната епоха, се отнася до Батламийос Птоломей — гръцки владетел, чийто народ приел гръцката вяра и гръцкия език. За него летописецът съобщава, че е слязъл от Булгар и че е направил Тарсус своя столица (ŞKOT — 1946, 136_{23-24} и коментар на К. В. към $133_{24, 27, 30}$).

Но да се върнем на историята на самия Алаеддин и българите.

Може би около 1368 г. или малко по-късно султан Алаеддин се намира в Ларенде. По повод на оплакването на османския султан (Ибн-и Осман), че Ибн-и Гермийан е завладял страната му и е завзел и караманските градове Акшехир, Исхаклу и Ългън, Алаеддин оставя брат си Давуд Бей да управлява в Ларенде, а сам идва в Кòня (ŞKOT — 1946, 142_{14-18}).

Летописецът ни прави свидетели на участието на Асен (Есен) и на войската от Булгар като част от сборна караманска армия във военни действия на страната на османския владетел Мурад I (1360 — 1389, Босворт, МД, 1971, 185) срещу Гермийан:

„Повествователят разказва: султанът повели. Мукбил (разбойник, преминал на служба при Алаеддин) и Рюстем (бей на Съвас) с десет хиляди войници взеха султанската шатра и тръгнаха. Огуз Хан (знатен караманец) и Емир Шах (син на Исхак и внук на караманския владетел Халил бей, или Тургуд Оглу емир шах) тръгнаха с войската на Гюлнар и Булгар. След това потеглиха монголските бейове Атабей, Еминюддевле, Шах Насър, Джафер, Галенджа, Бахтийар и Асен (Есен); след това караманските бейове Ибн-и Кьокез, Ибн-и Гьочер, Ибн-и Фируз и султан Алаеддин взеха двадесет и две хиляди карамански войници и потеглиха.

От мене: Гермийан Оглу бе изпратил брат си и бе опустошил страната Осман...“ (ŞKOT — 1946, 142$_{36}$, 143$_{1-8}$).

Името Асен (Есен) започва да се споменава в краткия вариант на „Историята на Караман“ като син на починалия монголски бей Бабук Хан откъм лятото на 1365 или 1366 г. Друг син на Бабук Хан носи името Галенджа. Тогава Есен е един от метежниците срещу султан Алаеддин.

При описанието на настоящите събития, може би около 1368 г., Асен е един от участниците в похода на султан Алаеддин срещу Гермийан Оглу в помощ на Ибн-и Осман.

Яриджани ни съобщава, че при този поход султан Алаеддин дал на Ибн-и Осман не само двадесет хиляди войници, но му дал още и тъпан и знаме и му препасал сабя.

„Повествователят разказва: султанът присъедини към Ибн-и Осман Мукбил, Рюстем и Огуз Хан с двадесет хиляди бойци, даде му тъпан и знаме и му препаса сабя, и дума:

— Докато аз започна бой с Гермийан, ти иди, завладей страната си, възстанови разрушеното! — рече.

Ибн-и Осман отиде в страната си. Алаеддин с тридесет и осем хиляди бойци дойде в Акшехир“ (ŞKOT — 1946, 143$_{10}$).

Летописецът употребява на много места израза „табл ве алем“ „tabl ve alem“ — барабан и знаме, тъпан и знаме. Според Еремеев (Еремеев, 1971, 81) „барабанът и знамето — символ на властта на селджуците — преминали към тях от огузите“.

У караманците барабанът и знамето може да са преминали направо от огузите, тъй като в началото на XIII в. предците на караманците, огузи и тюркмени, чергаруват заедно. След завладяването на Ерменак и Мут от бащата на Караман, Нуреддин, в 1227 г., по поръка на селджушкия султан, султанът му изпраща халат, сабя, тъпан и знаме (ŞKOT — 1946, 15$_{28-29}$). За пръв път в „Историята на Караман“ персийският шах Хюсрев (II, 591 — 628) дава на чичовия си син Шехрберзаде „тъпан и знаме“, прави го главнокомандващ на войската и го изпраща в страната Рум (може би ок. 622 или 626 г., ŞKOT — 1946, 3_{14-15}; История Ирана, 1958, 67 — 69; Острогорски, 1959, 115 — 117).

През XIV в. караманската войска също се движи с тъпан и знаме (вж. 116_{7}).

Думата ṫабл ṫabl е арабска и означава тъпан, барабан, тъпанче, удар на барабан. И ᶜалем ᶜalem е арабско съществително име. Означава знак, белег; знаме, флаг; граничен белег, пограничен стълб, висока планина; връх на минаре, полумесец на джамия, полумесец и звезда (на дръжка на знаме).

Шикяри отбелязва, че Алаеддин се е върнал с великолепие и блясък в Ларенде, че е живял спокойно до пролетта (вероятно до пролетта на 1369 или 1370 г.) и че в деня Невруз (22 март, ден на пролетното равноденствие, първия ден на новата година у старите персийци) е издал заповед да (се) съберат караманските бейове и сборна войска, в която отново участват и българи (ŞKOT — 1946, $146_{22,\ 27\ и\ 28}$).

„Събра караманските бейове, двадесет хиляди храбреци се потопиха в чисто желязо, дойдоха и се събраха още десет хиляди стрелци с камъни на Булгар, още десет хиляди тюркменски, огузки и гюлнарски войници, още двадесет хиляди монголски войници; Атабей, Еминюддевле, Имадюддин, Галенджа и Бахтийар и Есен (Асен), всички монголски бейове дойдоха и се събраха. Султанът направи диван“ (ŞKOT — 1946, 146_{29-34}).

Постоянното присъствие на българите в караманската войска продължава. Два века наред основното им оръжие са прашките.

Метежникът Асен сега е приятел или съюзник на Алаеддин.

Може би няколко месеца по-късно, отново през 1369 или 1370 г., Алаеддин с тридесет хиляди бойци идва от Ларенде в Тарсус, където посещава пророка Даниел, а от там напада Халеп (ŞKOT — 1946, 150_{24-28}).

Бихме могли да предполагаме връзка между Асен (Есен) и Християнина, син на Асен, от „Историята на

Караман“ и някой от представителите на българската династия Асеневци или техните потомци, описани подробно от Иван Божилов в обемния му и ценен труд „Българите във Византийската империя“ (София, 1995, 372 стр.) От Асеневците на Божилов твърде близки по време до Асеневците на Яриджани, но не толкова близки според местата, за които в изворите е съобщено, че са живели или действали, са например Асен Исаак, Матей Кантакузин, син на Ирина Кантакузина Асенина, Константин Асен, а може би и други.

Асен Исаак е бил един от петимата синове на Йоан III Асен и Ирина Палеологина Асенина. През 1341 г. бил вече велик дук, на 19. XI. 1341 г. бил почетен от новия император, малолетния Йоан V Палеолог, със сан паниперсеваст (висша дворцова титла, давана на императорски роднини и на най-приближените на императора лица. ГИБИ, X, 1980, 238; ГИБИ, VI, 1965, 26, 192). В края на 1344 или началото на 1345 г. бил изпратен при Сюлейман, сатрап на Караси, във Фригия. Вер. след май 1347 г. се оттеглил от активна политическа дейност. Умира преди октомври 1351 г. Божилов отбелязва, че името му се среща в приписка към четвероевангелие, преписано по негово искане през 1346 г., и в едно стихотворение на Мануил Фил (Божилов, 1985, 202 № 26). Бил женен два пъти. Всичките му четири деца от втората му неизвестна по име съпруга носят името Асен: великия примикирий Андроник Асен (Божилов, 1985, № 20), Михаил Асен (Божилов, 1985, № 49), Андрей Асен (Божилов, 1985, № 17) и Ирина Асенина Филантрописа (Божилов, 1985, № 77).

Фригия, където би изпращан Исаак Асен, е област, в която са действали и българите от „Историята на Караман“. А децата на Исаак Асен живели по времето, в което са действали Асен и синът му, описани в нашия летопис.

През XIV в. живее и Ирина Кантакузина Асенина, дъщеря на Андроник Асен (Божилов, 1985, № 19) и жена на Йоан VI Кантакузин, византийска императрица 1347 — 1354 г. родена 1303 — 1305 г., през 1318 — 1320 г. тя се омъжила за Йоан Кантакузин. На 10. XII.

1354 г. те абдикират и Ирина се оттегля в Цариградския манастир „Кира Марта". Умира между 1363 и 1379 г. От тримата ѝ сина и трите ѝ дъщери само Матей Кантакузин (1325 — 1391), съимператор 1353 — 1357, приел фамилното име на майка си Асен (Божилов, 1985, 215 № 74). Неговият живот и дейността му съвпадат по време с действията на Асен и сина му в нашия летопис.

И времето на дейността на Константин Асен (Божилов, 1985, 206 № 38) напълно съвпада по време с бунтовните действия на Асеневци от нашия летопис. Божилов съобщава за изобилие от извори върху живота му — група от 11 извора: писма... на Мануил II Палеолог, богословски трактати, документи, наративни текстове. Той бил брат на Йоан Асен (Божилов, 1985, № 30). Роден е вер. към 1338 — 1340 г. В 1358 г. придружавал Йоан V Палеолог до егейския остров Аркла за преговори със султан Орхан. Участвал във външнополитически мисии (1369 — 1371 г.). Божилов отбелязва, че Константин Асен по-късно (1383, 1409 г.) е разглеждал и религиозни дела и че в 1415 г. бил още жив. Написал 69 произведения, бил знаменит ритор, писал богословски трактати и епически поеми, музика и драматични творби.

Откъм лятото на 1365 или 1366 г. в „Историята на Караман" се появява за пръв път Асен, който е представен като син на монголския бей Бабук Хан. А първата поява на сина на Асен ще отнесем към 1369 — 1370 г. сл. Хр., опирайки се на текста на летописа, съпоставен от нас с извори и изследвания. Може би едно по-нататъшно по-детайлно проучване на живота, дейността и местата, в които се подвизават някои от Асеневците на Божилов, живели през XIV в., би хвърлило светлина и върху произхода на Асен и сина му, за които разказва Яриджани.

Около това време, 1369 или 1370 г., за пръв път в летописа се появява синът на Асен — Есен Оглу или Велед-и Есен (ŞKOT — 1946, 150₃₄).

Шикяри нарича сина на Асен „Веледи-и Есен".

Велет, -ди veled, -di (араб., уст.) означава дете, син, чедо, рожба, мъжка рожба. Някои автори считат, че в документите велед най-често се употребява по отношение на немюсюлмани, за означаване, че немюсюлманин е син на еди кого си (Турско-български речник, 1962, 611; Турецко-русский словарь, 1977, 897). Девелиоглу отбелязва, че в миналото думата се е употребявала вместо син в християнските регистри (Devellioğlu, 1970, 639).

В такъв случай бихме могли да мислим, че определеният от летописеца като „монголски бей“ Бабук Хан, синът му Есен (Асен), другият му син Галенджа и синът на Есен, Велед-и Есен (Велед-и Асен) са християни, немюсюлмани.

Известно е, че първите илхани са проявявали благосклонност към християнството и будизма през XIII в. А Газан Хан (1295 — 1304) и приемниците му приемат исляма (Босворт, МД, 1971, 201).

Дори когато — според Жуков — караманците през 1312 г. отново завзели Ко̀ня, Чобан Бахадур бил изпратен в Рум да усмири непокорните бейове. Чобан оставил наместник в Ко̀ня сина си Тимурташ-нойон (1317 — 1327 г.), който водил проислямска политика, забранил виното; наредил евреите и християните да носят отличителни жълти калпаци и тюрбани (Жуков, 1988, 18). Известно е, че старшата жена на Хулагу — Докуз хатун, била християнка — несторианка от народа *кереит*, който изповядвал християнството (Босворт, 1971, 201; Рашид-ад-дин, т. III, 1946, 18), че съпруга на Аргун била царица Болгара (Рашид-ад-дин, т. III, 1946, 27) и че при илханите идвали българи от народа Чогз по времето на Хулагу (1256 — 1265), Газан хан (1295 — 1304) и джелаиридите (Босворт, 1971, 215). При тях идвали и търговци от Булгар (Togan, 1981, 253).

Твърде вероятно е Бабук Хан, синовете му Галенджо и Асен и внукът му Велед-и Есен да не са били монголци. Възможно е също така те да имат християнско потекло по майчина линия. Терминът **нойон** (нойан), вожд, княз, се появява след падането на селджуците (1307 г.) (Гордлевский, т. I, 1960, 68).

Във всеки случай около 1369 — 1370 г. синът на Асен осъществява, макар и за кратко, сполучлив метеж срещу Алаеддин.

„Râvi eyder: Veledi Esen, Alaeddin Haleb'e gitdüğin duyub, Varsak taifesin cem idüb, Karataş'dan zuhur idüb, Tarsus'a gelüb, Yahşi Han'ī idlâl idüb, Bahtiyar'ī idlal idüb, yirmi bin er cem idüb, Saltanat davasīna kalkub, Tarsus'da hutbe okudub, Karataş içinde alem kaldīrub, Mut üstüne varub Mut'u zapt eyledi. Namīna sikke urub, Bahşayĭş Hanī (Yahşi Han'ĭ?) Şah idüb, Sadeddin ve Esen vezir olub, Mut şehrinden geçüb, Gülnar'ĭ zabt idüb, Karabağ ve Alâiye'ye varĭnca zabt eyledi“ (ŞKOT — 1946, 150_{34-35}, 151_{1-7}).

„Повествователят разказва: Синът на Есен (Християнинът, немюсюлманинът син на Асен) чу, че Алаеддин е отишъл в Халеп, събра народа варсак (който живеел в планинските и гористи местности на север от Тарсус и Мерсин), появи се от Караташ (на Средиземно море на югоизток от Мерсин и Тарсус), дойде в Тарсус, престори се пред Яхши Хан (бей на Тарсус), маниерничи пред Бахтийар (син на монголския бей Ата бей), събра двадесет хиляди бойци, изяви претенции за султанския престол, нареди в Тарсус да четат хутбе, издигна знаме сред Караташ, нападна Мут и завладя Мут. Сече на свое име монети, направи шах Бахшайъш Хан (Яхши Хан?). Садеддин (чичов син на Алаеддин, заедно с Имадеддин владетели на Акшехир, 142_{16}) и Есен станаха везири, мина през град Мут, завладя Гюлнар (на юг-югозапад от Мут), завладя Карабаг и Аляийе (Аланя, на Средиземно море)“ (ŞKOT — 1946, 150_{34-35}, 151_{1-7}).

От текста на летописа става ясно, че ок. 1369 — 1370 Велед-и Асен е наредил в Тарсус да четат хутбе на негово име.

Хутбе (араб.) е проповед, която хатибът (проповедникът) произнася пред народа от мимбера в джамията преди петъчните молитви и след празничните молитви. Обикновено по време на тази проповед се споменавало и името на владетеля.

Друг белег за самостоятелно управление е сеченето на монети. Така и синът на Асен, след като завладява Мут, сече на свое име пари.

Но султанското управление на сина на Асен в областите Ичел и Чукурова (в Тарсус, Караташ и Мут, където се чете на името му хутбе, издига знаме и сече монети в своя чест), не трае дълго. Скоро той предава шахската власт на Бахшайъш Хан, според краткия вариант на „Историята на Караман“ (ŞKOT — 1946, 151_5; C_1 — 135_{23}), но според разширения вариант на „Историята на Караман“ — на българския бей на Тарсус Яхши Хан (C_2 — 144_4). Сам баща му Асен става везир, министър, и Велед-и Есен завладява крайбрежния район в Южен Анадол.

Прави впечатление, че в този бунт участват Яхши Хан, потомък на княза (бея) на българите в Българската планина до 1228 г., и Асен (Есен) Оглу, който може би също е потомък на български владетелски род.

Лука Доросиев, използвайки в превод на български език статиите на проф. Неджип Асъм във в. „Ик̣да̄м“ за българите в Анадола, допуска някои неточности:

„По-после, когато Алаеддин бил зает с омиротворяването на халеплиите, Асеноглу (синът на Асеня) тръгнал от Караташ заедно с турците от Варсак и отишъл в Тарсос, дето се намирал Яхша Хан. Асеноглу убедил Яшха Хан да въстане против Алаеддина. Яхша Хан събрал двадесет хиляди души „юнаци“, изявил претенции да стане султан, и след като бил отслужен по негова заповед молебен (хутбе), развял знамето и тръгнал с войската си към Мут, който превзел. След това той бил прогласен за цар (шах), а Асен и Садаеддин (вероятно водител на варсаците) били прогласени за везири“ (Доросиев, 188).

Споменахме вече, че варсаците се определят като тюркменско племе (Meydan Larousse, 12. Cilt, 1973, 538). Но по едно време (ок. 1277 — 1278 г.) са били управлявани от потомците на немюсюлманите Косун и Елван, приели от по-рано исляма, а през по-голямата част от XIII и XIV в. — от потомците на бея на българите в Българската планина Яхши Хан.

Видяхме по-горе в текста, че не Яхши Хан, а Веледи Асен е събрал двадесет хиляди бойци, неговото име било споменавано на хутбе и в негова чест били сечени монети. Посочените от нас данни от краткия вариант се потвърждават и от разширения вариант на летописа (вж. С2 — 141). Не е точна и бележката у Доросиев, че Садеддин вероятно е водител на варсаците.

В описаните от летописеца Яриджани по-нататък събития отново се споменава беят на Булгар и неговите войници. Възможно е ок. 1269 — 1270 г. българите в Булгар да са имали отново относителна самостоятелност по отношение на карамanците. Знаем, че продължително време от края на XIII и през първата половина на XIV в. като военачалници на българската войска в „Историята на Караман" се споменаваха лица от карамански владетелски род и бъдещи карамански владетели. Пръв Халил от караманската династия ок. 1285 — 1286 г. е военачалник на българската войска. След това разполагаме със сведението на Ал'Умари, че около 1335 — 1336 г. Угурлу бей притежавал двадесет и пет хиляди войници в Българската планина. Ок. 1340 г. или малко по-късно бъдещият карамански шах Фахреддин е главнокомандващ на войската на Булгар (ŞKOT — 1946, 57₅ — ₇). А при царуването на Фахреддин, преди смъртта му, преди 17. 01. 1350 г., брат му Шемседдин — бъдещ карамански шах — е военачалник на българската войска.

Предлагаме разказа на Ярииджани за бея на Булгар:

„Повествователят разказва: Бахшайъш... (Яхши Хан, С2 — 141₁₀)..., с дванадесет хиляди бойци дойде в Силифке, извади Мехмед Оглу Ертена от затвора и го възкачи на трона. Като чу, че Ертена е излязъл от затвора, дойде беят на Булгар с четири хиляди души. И с две хиляди юнаци дойде Боздоган Оглу Юсуф... Събраха се двадесет и четири хиляди бойци, изкачиха се на мястото за лятно станування Кюме, опънаха шатри и започнаха да ядат, пият и се веселят".

Виждаме, че Яхши Хан възстановява царската (шахската) власт на Мехмед Оглу Ертена.

„Разправя повествователят: Якуб Хан (брат на султан Алаеддин) с дванадесет хиляди бойци дойде на Кюме... Извършиха нощно нападение над вражата войска. Бахшайъш Хан (Яхши Хан?) и Есен (Асен) с осемхилядна варсашка войска и седемхилядна гюлнарска войска се сражаваха здраво с Якуб Хан“ (ŞKOT — 1946, 151$_{32-34}$, 152$_{1-2}$).

И така Яхши Хан и Асен се бият срещу карамански сили на яйляка Кюме. Текиндаг показва Кюме като село в околностите на Мут (Tez, 1622, 106).

След като султан Алаеддин се помирява с шаха на Шам (Дамаск, Сирия), от полето на Халеп е на път за Ларенде (ŞKOT — 1946, 151$_{30-34}$).

Описанието на събитията продължава Шикяри:

„От мене: Ертена, син на Мехмед, Веледи Есен (Християнинът, немюсюлманинът, син на Асен), Бахшайъш (Яхши Хан) и Бахтийар (син на монголския бей Ата бей); изпратиха хора при сина на Бабук Хан, рекоха [му]:

— Нека ни помогне; докато Алаеддин е в Халеб, да вземем Ларенде от синовете му. Монголецът (синът на Бабук Хан) чу тези думи и дойде в Тарсус с двадесет хиляди бойци... Всичко станаха тридесет хиляди души и се насочиха към Ларенде“ (ŞKOT — 1946, 152$_{35-36}$, 153$_{1-5}$).

Яриджани продължава разказа:

„Повествователят разказва: Мирза Бахадър имаше още един син, наричаха го Али паша, живееше в Ерегли. Ертена дойде в Ерегли с тридесетте хиляди бойци и окова Али паша във вериги. Ертена и Есен (Асен) и Бахтийар и Бахшайъш (Яхши Хан?) заживяха в Ерегли, с двадесет хиляди бойци, изпратиха след монголеца с четири хиляди бойци ходжа Юнус и Боздоган Оглу. Накъсо казано, монголската войска стигна пред Ларенде“ (ŞKOT — 1946, 153$_{6-12}$).

„От мене (Шикяри): султанът (Алаеддин) с огромна войска дойде (от Халеп през Газиентеп) в Тарсус. Не видя (там) Яхши Хан и Бахтийар. Попита за Яхши Хан. Съобщиха му, че е станал бунтовник. Алаеддин... повели. Затвориха роднините и привържениците (на Яхши Хан)... Султанът веднага подкара в галоп и с четиридесет хиляди бойци пристигна в Ларенде...“ (ŞKOT — 1946, 154$_{3-10}$).

Трудно е да правим какъвто и да било коментар на такова огромно количество от сведения за българи и бейове от българско потекло по време на управлението на караманския владетел султан Алаеддин.

„...Изведнъж се появи султанът... Повели..., обградиха от четири страни врага... Така удариха със сабите, че полето на Ларенде се изпълни с кръв... Половината избиха, половината избягаха. Мукбил и Рюстем и Огуз Хан с двадесет и четири хиляди бойци отидоха подир избягалите. Сам султанът взе синовете си дойде в града (в Ларенде)“ (ŞKOT — 1946, 154$_{15-22}$).

„От мене (Шикяри): Ертена и Есен (Асен) и синовете на Бабук Хан Кутлу и Галенджа избягаха и отидоха към Паяс“ (ŞKOT — 1946, 154$_{34\text{ и }35}$).

Паяс е град на залива Искендерун, на север от град Искендерун.

Яриджани отбелязва, че (около 1369 — 1370 г.) Алаеддин е управлявал на трона в Ларенде, синът му Мехмед — в Ко̀ня, а синът му Пир Ахмед — в Ерменак (ŞKOT — 1946, 155$_{1-9}$). През последните три години (вер. 1366-67 — 1369-70) Караман, син на чичото на Алаеддин Емир Муса, управлявал областта в Югоизточен Анадол от Адана до Паяс (ŞKOT — 1946, 155$_{10-13}$; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

Яриджани отбелязва, че Ертена, Есен, Бахтийар, Бахшайъш (Яхши Хан) и монголските бейове живеят един месец в Паяс, заедно с Караман, син на Емир Муса, събират войска и завладяват Нигде (ŞKOT — 1946, 155$_{16-30}$).

От най-югоизточните части на Мала Азия действията на заговорниците — бунтовници срещу Алаеддин, се пренасят в северните поли на Българската планина и на север от нея. Сега шахската власт преминава от Ертена върху лице от караманската династия.

„...Накъсо, направиха Караман шах. Велед-и Есен стана везир (министър, губернатор), Яхши Хан стана кетхюда (домакин, иконом), направиха (монголските бейове) Галенджа и Кутлу главнокомандващи. Нападнаха Аксарай и затвориха Халил, син на Мелик Арслан“ (ŞKOT — 1946, 155$_{30-33}$).

Султан Алаеддин събира войска и от Ларенде отива в Аксарай да се сражава с тях (ŞKOT — 1946, 156$_{5-6}$).

Накрая султан Алаеддин помилва сина на Асен.

„Велед-и Есен взе цялата войска и провизиите си, излезе и си отиде... Султанът прости и на Караман и пак му даде поста му ... Султанът с всичките си бейове дойде в Ларенде“ (ŞKOT — 1946, 156$_{21-30}$).

Изглежда, че малко по-горе цитирахме последното споменаване на Яхши-Хан при управлението на Алаеддин за XIV в. Като бунтовник срещу Алаеддин той за кратко време става домакин в двора на новия шах — Караман. Според изложението на летописците Яриджани и Шикяри, това събитие отнасяме към 1369 или 1370 г. сл. Хр.

От приведените по-горе пасажи от краткия вариант на „Историята на Караман“ става ясно, че първият етап от метежа на Веледи Есен (сина на Асен) срещу султан Алаеддин, с провъзгласяването на сина на Асен за султан, четенето на хутбе и сеченето на монети на негово име, засяга районите на Тарсус, Караташ и Мут в Южен Анадол.

С провъзгласяването на Яхши Хан за шах и на Асен за негов везир започва втори етап и метежниците завладяват районите на Гюлнар, Карабаг и Аляйе, по на запад в Южен Анадол (ŞKOT — 1946, 150$_{34-35}$, 151$_{1-7}$).

На третия етап от бунта Яхши Хан провъзгласява в Силифке Мехмед Оглу Ертена за шах. В Силифке идва и беят на Булгар с четири хиляди души. Сраженията между силите на метежниците Асен, Яхши Хан и Ертена и между войсковите сили на караманците се водят на лятното пасище (яйляка) Кюме (ŞKOT — 1946,151$_{32-34}$, 152$_{1-2}$).

Ертена, Асен и Яхши Хан завладяват Ерегли, в северните поли на Българската планина.

Отделно монголски войскови сили на страната на метежниците са сразени в Ларенде, на запад от Българската планина, от армията на султан Алаеддин (ŞKOT — 1946, 154$_{15-22}$).

Бунтовниците Ертена, Асен и синовете на Бабук Хан Кутлу и Галенджа отиват във владения по това време от караманците град Паяс в Югоизточна Мала Азия, после завладяват Нигде в северните поли на Българската планина (ŞKOT — 1946, 155_{16-30}).

На четвъртия етап от метежа Караман, син на Емир Муса, от Караманската династия, става шах, синът на Асен става негов везир, а Яхши Хан — дворцов иконом. Бунтовниците завладяват Аксарай в Централен Анадол и са сразени от войските на Алаеддин там (ŞKOT — 1946, 155_{30-33}, 156_{5-6}). Синът на Асен е помилван от Алаеддин и се изтегля с войската си (от Аксарай).

Виждаме, че бунтът срещу султан Алаеддин, в който участват синът на Асен, Яхши Хан, а за кратко време и беят на Булгар (ŞKOT — 1946, 151_{15-21}), обхваща районите на Тарсус и Караташ на юг от Булгар дагъ, Мут, Карабаг, Гюлнар, Аляийе и Силифке, на югозапад от Българската планина, Ерегли и Нигде в северните поли на Българската планина, Ларенде на запад от нея, Аксарай в Централен Анадол и Паяс — в най-югоизточните части на полуострова.

С изключение на Паяс и Аксарай, всички действия на бунтовниците и на караманските сили се водят на юг, запад и север от Булгар дагъ, в Южна Мала Азия.

Ако сравним местата на бунтовните действия на Веледи Есен около 1369 — 1370 г. сл. Хр. с районите, в които се простира метежът на баща му Асен (Есен) няколко години по-рано, към лятото на 1365 или 1366 г., ще установим, че бащата, участвайки в заговор срещу Алаеддин, е завладял Нигде, Яваш Карахисар и Ерегли в северозападните и северните поли на Българската планина, извършвал е бунтовнически поход до Мараш в най-югоизточната част на полуострова и в Кайсери в Централен Анадол (ŞKOT — 1946, $118_{13 \text{ и } 14}$, 123_{31-33}).

След това метежът на Есен, Ибни Мехмед Ертена и на монголския бей Бахтийар се прехвърля в районите на Тарсус на юг от Българската планина, в Ларенде на запад от нея, в подножието на Българската планина и в самата Българска планина, в Ерегли в северозападните ѝ поли и при чешмата Зенган. Дори за известно време и беят на Тарсус Яхши Хан се присъединява към бунтовниците (ŞKOT — 1946, 123_{34-35}, 125_{35-37}). Накрая бунтовниците, между които Яхши Хан и Асен, минават на страната на Алаеддин.

Малко по-късно, може би ок. 1368 г., Асен е един от участниците в поход на султан Алаеддин срещу Гермийан Оглу, в помощ на Ибн-и Осман (ŞKOT — 1946, 143$_{1 - 8}$).

Около пролетта на 1369 или 1370 г. Асен все още е на страната на Алаеддин. Когато Алаеддин събира войската си и бейовете си, сред тях е и Асен (ŞKOT — 1946, 146$_{29 - 34}$).

Възможно е и Асен-баща да е взел участие в метежа на Асен-син, назован от летописеца като „сина на Бабук Хан“ и Монголеца. Той с войска дошъл в Тарсус, а от там — в Ларенде (ŞKOT — 1946, 152$_{35 - 36}$, 153$_{1 - 5}$, index 12).

Последното споменаване на името Асен (Есен) от фамилията на Бабук Хан в летописа се отнася към събитията след метежа на Асен-син, след 1369 или 1370 г. Летописецът отбелязва, че тогава от седем бьолюка (подразделения) на монголците три не обичали султан Алаеддин. Двадесет хиляди монголци, начело с Галенджа, Есен и Иса (които не обичали Алаеддин) отишли на помощ не на карамански владетел Алаеддин, а на помощ на османския султан Мурад и на Гермийан.

От текста не става ясно дали Асен-баща или Асен-син е този, който отново отива с войска против Алаеддин (ŞKOT — 1946,160$_{23 - 30}$). Коман счита, че става въпрос за Асен-син (ŞKOT — 1946, index 12).

Интересно е, че по-нататък в летописа се споменава още един Есен (Асен) бей, определен от Коман като „син на Ертена II“ (ŞKOT — 1946, index 12). Трудно би могъл да се изясни въпросът след като най-напред Ертена и Асен, а по-късно Ертена и Веледи Асен са участвали заедно в два метежа срещу Караманоглу Алаеддин, дали не е възникнало родство по сватовство между династията Ертена и фамилията Асен.

Във всеки случай във връзка с този Асен (син на Ертена II?) отново се споменават синовете на Бабук Хан. А Коман указва Асен-баща от „Историята на Караман“ като „син на Бабук Хан“ или като „лице от династията Бабук“ („Бабук Хан Огулларъндан“ Babuk Han Oğullarından, ŞKOT — 1946, index 12).

Яриджани съобщава, че (може би след 1390 г. или по-късно) Есен и Кадъ (синове на Ертена II?) избягали от Караманоглу Алаеддин в Армения или в Ерменак. С двадесет хиляди арменци дошли в Ерегли (Хераклийе), изпратили писма на синовете на Бабук Хан (или на фамилията Бабук Хан), за да ги приканят да завладеят страните си от Караманоглу Алаеддин. Кадъ (син на Ертена II) отива да иска помощ от френките в Кипър и получава от „бея на Кипър“ тридесет хиляди френки (ŞKOT — 1946, 174$_{21-34}$).

Забелязваме, че много военни действия на караманците и българите се водят точно срещу Кипър, в найюжната част на Мала Азия, в селища и крепости на брега на Средиземно море, или близко до него — Тарсус, Гьоркес, Силифке, Мут, Ерменак, Гюлнар, Гилиндире, Анамур. При това разстоянието от някои от тези крайбрежни крепости (Гилиндире, Анамур, Силифке) до Кипър е по-малко, отколкото от същите крепости до столиците на караманците Ларенде и Ко̀ня.

Летописецът е регистрирал, че от Кипър са идвали неверници на помощ на други неверници, а и на мюсюлмани в Южен Анадол. Затова не би било необичайно, ако и българите, живеещи и действащи в Българската планина и изобщо в Южен Анадол, са се прехвърляли в Кипър. Възможно е и от Кипър да са идвали българи в Южна Мала Азия.

В този смисъл може да се търси и проучва в бъдеще има ли връзка и каква е връзката между българите от Кипър, описани от Леонтий Махера в „Кипърска хроника“ и между българите от и около Българската планина в Южен Анадол. Още повече, че разказът на Махера на места съвпада по време с времето на анализираните от нас събития от „Историята на Караман“.

Тивчев отбелязва, че Махера, в глава III за управлението на Петър II Лузинян (1369 — 1382), след детайлното описание на войната между Генуа и Кипърското кралство, през 1373 г., отразява, че кипърците били принудени да се откажат от завоеванията си срещу турците (тюрките), да се оттеглят от Анталия и др. Във военните действия се намесили и роби и парици, привлечени от генуезците с обещания за свобода. Сред тях имало и много българи. По-късно те участвали активно в отбраната на острова на страната на Кипърското кралство. Генуезците завземат Фамагуста, Левкозия и други селища, но срещат упорита съпротива при крепостта Кериния. След продължителна обсада генуезците не могли да завладеят крепостта Кериния. Сред храбрите ѝ защитници имало и много българи (Махера, 1974, 9, 10).

Планината и крепостта Кирения се намират в найсеверната част на Кипър, най-близко до най-южната част на Мала Азия, откъм Гилиндире докъм Силифке, където често действат българите от Българската планина.

Разказът на Махера продължава с предателското избиване на българите, които станали жертва на борбата между кралицата-майка Елеонора и антиохийския принц Жак де Лузинян (Махера, 1974, 10).

Тивчев отбелязва, че българите са били сериозна пречка за осъществяване на завоевателите планове на генуезците, които, като научили за избиването на българите в крепостта Агиос Иларион от антиохийския принц Жан де Лузинян, вече се надявали да завладеят крепостта Кериния и целия остров. Българите се били проявили като особено смели защитници (Махера, 1974, 21).

В пар. 377 на „Кипърска хроника“, отнасящ се до 1373 г., Махера отбелязва: „Тогава се събрала една дружина от българи, и генуезците ги повели със себе си и робите грабели и им носели всичко, от каквото имали нужда. И се събрали българи, гърци и татари около две хиляди души и отишли и превзели укрепленията на Пафос“ (Махера, 1974, 125).

Подобен състав имат и войските на владетелите в Мала Азия през XIV в. Ок. 1361 г. караманският владетел Сюлейман шах от Ларенде съобщава в писмо до Ертена Оглу Мехмед Бей, настанил се на лагер пред Ларенде:

„Ако твоята войска е кюрди, тюркмени, жители на Рум (византийци) и татари (*татар* — монголци?), моята войска е българи, гърци и монголци (*могол*) (ŞKOT

— 1946, 88_{13-15}).

По-нататък Махера разказва как генуезците изпаднали в паника, като научили за приближаването на Жак де Лузинян, с голяма войска, в която имало и много българи (Махера, 1974, 151). После българи участвали в пленяването на останалите живи от генуезки отряд, който пренасял плячка от Левкозия във Фамагуста:

„И генуезците загинали, като всички били съсечени. От тях пет-шест души се пъхнали под колите и понеже било тъмно, не ги видели. Но когато слънцето изгряло, българите, които останали назад, ги забелязали и отишли да ги избият с копия и мечове (обаче те се предали)“ (Махера, 1974, 161, 162, 163).

Забелязваме, че оръжията на българите в Кипър са копия и мечове.

В разказа на Махера как българите, заедно с другите защитници на крепостта Кериния, отблъснали нападението на генуезците, е отбелязано, че българите са били въоръжени с лъкове:

„Когато генуезците тръгнали нагоре, българите ги нападнали с лъковете си и ги преследвали, а така също и арбалетиерите от закритията, и ги ранявали...“ (Махера, 1974, 164 — 165).

И в „Историята на Караман“ българите в Южен Анадол в сражения използват мечове и лъкове.

Българите отнели от генуезците и двадесет подвижни стълби, направени за обсадата на Кериния, като избили или пленили охраняващите ги (Махера, 1974, 168 — 169).

Прави впечатление, че и в „Историята на Караман“, и в „Кипърската хроника“ българите са описани като войници, които участват в различни военни действия и операции. Махера разказва как българите нападат генуезки продоволствен отряд и залавят кервана с провизии (Махера, 1974, 174). После българите при отбраната на Кериния унищожават стенобойните машини на врага, в петък, на трети март 1374 г.

За нас са твърде интереси описанията на стенобойните машини на генуезците, тъй като и в битките на българите в Анадола се употребяват стенобойни машини, но те не са описани в „Историята на Караман“.

Затова предаваме разказа на Махера:

„Откъм сушата генуезците докарали една стенобойна машина по име **Триоа**, т. е. **Свиня***, която била на три етажа, а така също и три други стенобойни машини, и започнали голямо нападение. Първата стенобойна машина представлявала една дървена кула, която е на три етажа с три бойни платформи една над друга. Вътре тя имала един каменар с инструменти, за да пробият стената на крепостта.

В другата стенобойна машина имало много стрелци с арбалети, които хвърляли стрели по определена част от крепостта, за да подавят отбраната на войниците и да пробият стената. Тази машина била толкова висока, колкото и стените на външната крепост, и от височината, която имала, могли да наблюдават какво правят хората от крепостта. И нарекли тази кула **Ката**.

Другата кула — **Фалкон (Сокол)** — била една крепост от дърво, изпълнена с хора и подвижни стълби, които да се закрепят отгоре на крепостните стени на града.

Третата стенобойна машина представлявала нещо като клетка, поставена на върха на една греда и която била пълна с войници — арбалетиери. Те нападали много силно крепостта на Кериния.

Тогава конетабълът, който бил опитен във военното дело, изпратил шест души българи. Те взели със себе си огън и изгорили двете стенобойни машини **Фалкон** и **Клетката**, а **Свинята** съборили на земята и отгоре с камъни я разрушили напълно. А колкото хора имало вътре, едни били изгорени, а други — убити" (вж. Махера, 1974, 175, 176, 177).

И огънят, и каменохвъргачките се употребяват около същото време в Мала Азия като оръжия и оръдия от караманската войска при обсади, в които участват и българи.

Например след поход на Караманоглу Алаеддин от Ларенде до Кòня и след четиридесетдневна безрезултатна обсада на Ко̀ня, вероятно след 22 май 1368 или 1363 г., Алаеддин нарежда да обстрелват града с камъни:

---

* В превода на Тивчев имената на стенобойните машини са с главна буква и в кавички (срв. Махера, 1974, 176, 177). *Бел. авт.*

„Султанът повели; войниците се потопиха от главата до петите в чиста стомана, обраха крепостта, на четиридесет места поставиха каменохвъргачки (манджънък); триста юнаци теглеха всяка една от тях, всяка една от тях мяташе камъни осемдесет и един батмана тежки. Така обстрелваха с камъни, че напълниха вътрешността на града, разрушиха много домове“ ŞKOT — 1946, 101_{23-27}). Батманът тежи от две до осем оки (Redhouse, 1962, 419). По други данни батманът тежи от два и половина до десет килограма (ПРС, 1977, 102).

Яриджани разказва, че и българите при обсадата на Ко̀ня са си служили умело с огъня като оръжие:

„Повествователят разказва: султанът пу̀сна напред седемхилядния български народ и с Кьокез бей дойдоха една нощ до вратата (на Ко̀ня откъм) Ларенде. Имаше една джамия от дърво, събориха я и я струпаха пред вратата и я подпалиха. Така се разгоря, че железните стълбове на вратата се стопиха, кулите станаха на вар и се събориха. Българите хвърлиха огъня в града и подпалиха много махали. Султанът повели; целият монголски народ нахлу вътре, след него нахлуха караманците“ (ŞKOT — 1946, 101_{28-33}, 102_{1-2}).

Хрониката на Кипър от Махера е ценен извор за историята на Кипърското кралство и близките до него страни за периода от 1190 до 1432 г. Той може да доосветли някои проблеми, свързани с българите и караманците в Анадола.

През 1432 г. Леонтий Махера бил изпратен от новия крал Жан II (1432 — 1458) като посланик в Ко̀ня при караманския владетел Ибрахим бей (Махера, 1974, 7). Би следвало той да има пряка информация на очевидец за караманците и българите в Южна Мала Азия по това време.

Но да се върнем на разказа за българите в „Историята на Караман“ по време на управлението на султан Алаеддин.

Вероятно след 1369 или 1370 г., а може би и значително по-късно, българската войска участва в боеве на страната на султан Алаеддин срещу Осман Оглу Мурад

Бей, Гермийан Оглу и Хамит Оглу.

Летописецът разказва, че Османоглу Мурад Бей, Гермийан Оглу и Хамит Оглу са събрали войска в Исхаклу срещу Караманоглу Алаеддин.

„Осман Оглу Мустафа бей дойде в Ларенде, срещна се със султана и разказа, че бейовете са готови за бой“ (ŞKOT — 1946, 158$_{9-11}$).

„Веднага (Алаеддин) заповяда, събраха бейовете, които бяха налице и които отсъстваха, събраха българската и гюлнарската и тюркменската и тюркската (турската) и караманската войска. Всички дойдоха и направиха дернек (сбор, съюз, обединение, събиране, съвет) в Кòня. Монголският бей Атабей отнесе голямата и украсена шатра на султана и я опъна пред Акшехир (Акшехир е на югоизток от Исхаклъ). Двете войски стояха една седмица една срещу друга... Направиха грандиозно сражение“ ŞKOT — 1946, 158$_{14-23}$).

В сражението постепенно се намесват различни войски от сборната армия на Алаеддин.

От караманска страна напада с четиринадесет хиляди бойци българската и гюлнарската войска (ŞKOT — 1946, 158$_{34-35}$).

Сражават се четири дни. После се помиряват (ŞKOT — 1946, 159$_{6,\ 9\ и\ 10}$).

Забелязахме, че на първо място се е събрала българската войска при сбора на караманската армия. Българите идват в Кòня, оттам в Акшехир и участват в сражения между Акшехир и Исхаклу.

Известно време по-късно, отново след 1369 или 1370 г., а може би и значително по-късно бойци от Булгар се включват в сборната армия на Караманоглу Алаеддин за военни действия срещу войските на Мурад Бей и Гермийан Оглу. Синът на Асен и Асен се присъединяват към силите на Гермийан и Мурад.

„Повествователят (Яриджани) разказва: Гермийан Оглу събра каквито монголски бейове имаше като Веледи Есен (немюсюлманинът, християнинът, синът на Асен), Галенджа, Ата бей, Иса, Исмаил, рече (им):

— Ако не помагате на султана, а държите нашата страна, да ви дадем цялата (страна) Караман“ (ŞKOT —

1946, 159$_{16 - 19}$).

Мурад Бей и Гермийан Оглу събират пред Кютахия петдесет и пет хиляди бойци. Настаняват се на лагер пред Акшехир (ŞKOT — 1946, 159$_{24 - 29}$).

„Алаеддин дума на бейовете си:

— Нито клетвата на Ибн-и Осман е вярна, нито вярата му е права.

(Алаеддин) заповяда: карамански бейове събраха тридесет и осем хиляди бойци от Булгар и Гюлнар и от Ерменак и от Нигде и от Кайсери“ (ŞKOT — 1946, 159$_{34 - 36}$).

Отново българската войска се събира на първо място в сборната армия на Алаеддин.

„Като се настаниха на лагер и прехождаха, дадоха гръб на Акшехир и се разположиха на лагер насреща им“ (ŞKOT — 1946, 160$_{1 - 2}$).

Започва сражение между войските на Мурад и Гермийан и сборната армия на султан Алаеддин.

„Господ даде благоприятен случай и Мукбил прояви настойчивост с българската войска, събориха туга на Ибн-и Осман и (го) взеха“ (ŞKOT — 1946, 160$_{20 - 22}$).

От седем бьолюка (подразделения) на монголите, три не обичат султан Алаеддин. Двадесет хиляди монголци, начело с Галенджа, Есен и Иса, отиват на помощ на Мурад и Гермийан, останалите четири бьолюка не отиват.

След седемдневни сражения караманската армия, в която участват и българи, е победена. Връща се и се затваря в крепостта Kòня (ŞKOT — 1946, 160$_{23 - 30}$).

Малко преди смъртта на Мурад I, т.е. малко преди 15. 06. 1389 г., султан Алаеддин е със сборната си войска пред Афйон Карахисар, а след това — пред Кютахия (ŞKOT — 1946, 162$_{33 - 34}$).

Шикяри разказва:

„Алаеддин повели: четиридесет и четири хиляди карамански, български, кайсерийски войници, войници на Тургуд и Байбурд и тюркменски, кюрдски и монголски войници дойдоха над Ескишехир и изпълниха полето с шатри.“

Ескишехир е разположен на североизток от Кютахия.

„Гермийан и Айдън и Сарухан и Хамид и Ментеше и Ешреф и те идват с тридесет хиляди бойци“ (на страната на Алаеддин) (ŞKOT — 1946, 163_{25-27}).

За времето на управление на Алаеддин в летописа нееднократно се споменава Айдън Оглу, чиято династия може би води началото си от бея на Булгар Айдън и потомците му, живели и управлявали през XIII и XIV в., откъм 1228 докъм лятото на 1359 г. сл. Хр., когато летописецът съобщава, че Айдън е станал падишах (ŞKOT — 1946, 71_{17-21}).

Известно време след януари 1363 или 1364 г., когато неверниците от Гьоркес, Искендерун и Паяс разграбват и опустошават районите на Мут, Гюлнар и Тарсус, Алаеддин с писма поканва Айдън Оглу, Хамид Оглу Илйяс, Ментеша Оглу, Ешреф Оглу, които с войските си идват в Кòня (ŞKOT — 1946, 106_{26-37}). Малко по-късно при обсадата на двете крепости Гьоркес ***саруханците*** и Айдън и Ментеше и Хамид и Ибн-и Ешреф са застанали на дясното крило в сборната армия на Алаеддин..., а десетте хиляди прашки на стрелците с камъни от Булгар стрелят от едно място... (ŞKOT — 1946, 110_{23-34}).

Може би около времето след 10. 06. 1366 или 1367 г. Айдън Оглу присъства на дивана на Алаеддин, наред със Сарухан Оглу, Ибн-и Ешреф, Ибн-и Ментеша, синовете на Бабук Хан, Ибн-и Косон, Ибн-и Елван и много други самостоятелни и зависими бейове (ŞKOT — 1946, 127_{19-25}). Този факт свидетелства за приятелските връзки на Айдън Оглу с караманците по това време.

Може би около времето от 26. X. 1366 до 06. XII. 1366 г., или през 1367 г., а може би и по-късно, на четиридесетдневната сватба на Алаеддин с дъщерята на Мурад I присъстват в полето на Ларенде Сарухан Оглу, Айдън Оглу, Ментеше и Ешреф и бейовете на Кайсери и всички монголски бейове (ŞKOT — 1946, 133_{2-4}).

Може би около 1368 г. или малко по-късно името на Айдън Оглу се споменава от Гермийан като име на един от съюзниците срещу османците и Алаеддин.

Ибн-и Ешреф пита Гермийан Оглу:

„— Ей, Гермийан Оглу, кога (качан) стана бунтовник на шаха, кога замисли зло на страната му — рече.

Гермийан Оглу дума:

— Затова станах бунтовник, защото (Алаеддин) направи Осман, който беше бедняк и просяк, шах. Бидейки юрюшки син, който няма корен (знатен произход, асъл) и род, стана бей. Започна да не харесва истинските бейски синове, започна да измъчва бойците от корпуса (бойците от знатни фамилии? — оджак ерлерин осаk erlerin), откак даде дъщеря си на Караман Оглу, започна да протяга ръка към страните ни...“ (ŞKOT — 1946, 141$_{28 - 33}$).

От тези редове ясно личи отношението на Шикяри към османския владетел Мурад, и отношението на владетелите на Анадолските княжества към него.

Гермийан Оглу продължава:

„— Нека султанът (Алаеддин) знае и разбере, съюзихме се с Айдън Оглу и Сарухан Оглу и с Ментеша Оглу, ще враждуваме със султана заради Осман, понеже той е човек без знатен произход — рече“ (ŞKOT — 1946, 142$_{10 \text{ и } 11}$).

След седем дни сражения съюзниците побеждават караманската войска, която бяга в Ко̀ня (ŞKOT — 1946, 142$_{10 \text{ и } 11}$).

Вижда се, че Айдън Оглу в повечето случаи с войската си се е сражавал на страната на Алаеддин, но при засягане на интересите му се е случвало да се съюзява с владетелите на други княжества срещу Алаеддин и османците.

Според разказа на Яриджани, допълнен от разказа на Шикяри, излиза, че може би около 1369 — 1370 г. Айдън Оглу е бил зависим от Караманската държава, получавал е от караманския владетел ежегодно акт за правовладеене (хюдждет), като в замяна на това е плащал откуп:

„Повествователят (Яриджани) разказва: по онова време обичаят беше такъв, че бейовете, които бяха наоколо, един път в годината идваха (за) три дни и живееха в Ларенде. Вземаха от султана нов хюджет и пак отиваха в страните си. Или султанът излизаше и обикаляше околностите. Даваше им на ръка нов хюджед. Защото нямаше уволнение и назначаване.

От мене (Шикяри): Алаеддин излезе на обиколка с четиридесет хиляди бойци, потегли от Kòня и дойде в Акшехир. Даде хюджет на бея му, премести се от там и дойде в страната Хамид. Разположи се в (до) град Егридир. Хамид Оглу устрои гощавка, даде четиридесет хиляди жълтици и взе хюджет (ŞKOT — 1946, $149_{26\,-\,36}$). Премина от там и дойде при Ментеше. И той даде четиридесет хиляди флорина и взе хюджет.

Още тридесет хиляди флорина даде Теке Оглу.

След това Сару Хан даде четиридесет хиляди флорина и взе хюджет. От него дойде при Айдън Оглу, даде тридесет хиляди флорина и взе хюджет. От там при Ибн-и Ешреф, след това премина и дойде при Осман Оглу Мурад Бей. Даде двадесет хиляди жълтици и взе хюджет (ŞKOT — 1946, $150_{1\,-\,7}$).

... От мене (Шикяри): султанът обходи цялата страна, взе си хараджа, даде нови хюджети и, като се разполагаше на лагер и после се преместваше в нов стан, дойде в Ларенде, започна весел живот и забавления“ ($150_{8\,-\,10}$).

Изглежда, че Караманоглу Алаеддин е имал доста поданици-немюсюлмани, тъй като хараджът е споменат единствено като данък, който той събирал при тази своя обиколка. Тук възниква и въпросът, дали хараджът е платен извън флорините и алтъните, които бейовете на княжествата са платили на Алаеддин, за да получат хюджет, или хараджът е влизал в тази сума.

И малко по-късно забелязваме, че Айдън Оглу, заедно със Саруxан Оглу и Ешреф Оглу, отново са на страната на Алаеддин (ŞKOT — 1946, $158_{1\,-\,7}$).

След това, може би ок. 1386, 1387 или 1389 г. Айдън Оглу участва с войска на страната на султан Алаеддин срещу войската на Мурад в лагера на караманците пред Афйон Карахисар, пред Кютахия и при нападението на Ески Шехир (ŞKOT — 1946, $162_{29\,-\,32,\,34,\,35}$, $163_{22\,-\,27}$).

След смъртта на Мурад, след 15. 06. 1389 г., когато войските на Османоглу Байезид и Караманоглу Алаеддин се сражават, летописецът отбелязва, че Байезид няма сили да се бори с Ибн-и Караман (1649 — 14). Тогава Гермийан, Айдън, Ментеше, Сарухан, Хамид и Ешреф помиряват двамата шахове (ŞKOT — 1946, 16415 — 21).

В летописа е регистрирано също така, че (може би след 30 юни 1389 г. или през 1390 г.) Байезид завладява страните Айдън, Ментеше и Хамид. Бейовете им се оплакват на Караманоглу Алаеддин и той събира войска, за да им помогне (ŞKOT — 1946, 16426 — 28).

Алаеддин изпраща с двадесет хиляди монголци Айдън Оглу, Сарухан Оглу, Ибн-и Ешреф, Ибн-и Ментеше и Ибн-и Хамид (от Kòня в Акшехир). Сам след 17 дни потегля от Kòня с 18 000 войници (ŞKOT — 1946, 1661 — 2).

Летописецът разказва, че след сражение на Байезид и османски войски с карамански сили при Kòня, Байезид е ранен на две места. Той дава обет, че няма да посяга на страните Айдън, Сарухан, Ментеше, Хамид и Ибн-и Ешреф. Дават път на Байезид, който бяга в Бурса. Айдън Оглу и Сарухан Оглу отново завладяват страните си (ŞKOT — 1946, 16730).

По-нататък в „Историята на Караман“ е отбелязано, че Кадъ (син на Ертена II) с двадесет хиляди арменски войници разграбил околностите на Нигде и полето на Девели Карахисар (17534 — 35). После се сражавал с карамански сили при Кайсери (1762 — 3). Караманците избягали в Аксарай, а оттам на Хасан дагъ, планина на юг от Аксарай, и съобщили на Алаеддин (ŞKOT — 1946, 1767 — 10). Сега вече Алаеддин получава помощ от Айдън, Сарухан, Ментеше, Гермийан, Хамид, Ешреф и Зюлкадир (ŞKOT — 1946, 17611 — 13). Това е и последното сведение за Айдън Оглу при управлението на Караманоглу Алаеддин.

Вижда се, че по време на управлението на караманския владетел Караманоглу Алаеддин Айдън Оглу и негови войници участват в сражения в сборната войска на караманците, Айдън Оглу присъства на дивана на Алаеддин, поканен е на четиридесетдневната сватба на Алаеддин с дъщерята на Мурад I, в полето на Ларенде, получавал е ежегодно от караманския владетел акт за правовладеене, като в замяна на това е плащал откуп, участвал е в сражения срещу османците на страната на Алаеддин, бил е посредник при помиряване между Алаеддин и Байезид I, подпомаган е с войска от Алаеддин и сам е помагал с войска на Алаеддин.

В единствен случай, когато караманският шах се сближил много с Мурад I и османците, Айдън се съюзява с други бейове на княжества срещу Алаеддин и османците (ŞKOT — 1946, 142_{10-11}). Във всички останали случаи, описани в „Историята на Караман“, Айдън Оглу е показан като съюзник, помощник и приближен на караманския владетел.

Прекъснахме за малко разказа за българите при управлението на Алаеддин, за да изясним къде е действал Айдън Оглу и какви са били отношенията му с караманците по това време. Сега ще се върнем на последните сведения за българи при царуването на Алаеддин.

След смъртта на Мурад I, след 15. 06. 1389 г., десетхилядна българска войска, въоръжена с прашки, взема участие в боевете на караманската армия срещу османската войска и срещу Байезид I пред Ескишехир.

„Повествователят (Яриджани) разказва: между Одрин и Истанбул Мурад Бей бе паднал на бойното поле от неверническа ръка. Синът му Байезид Хан бе станал шах на мястото му. Той чу, че Караманоглу Алаеддин е дошъл пред Ескишехир, събра тридесет хиляди бойци. Изпрати Тимурташ и Кутлу напред. А сам Байезид с двадесет хиляди бойци идва от мензил на мензил“ (ŞKOT — 1946, 163_{28-33}).

Шикяри пояснява, че двете войски са се сражавали четири дни.

„Пристигна Кьокез Оглу с десет хиляди български войници — стрелци с прашки. Разделиха на групи (на части) османската войска. От тази страна пристигна Байезид Хан с двадесет хиляди бойци и около три дни стана голямо сражение (164_{5-8}).

От мене (от Шикяри): шах Алаеддин пристигна с четиридесет хиляди... войници... Извади меч и нападна... Стана бой една седмица“ (163_{9-12}).

Байезид моли за мир. Помиряват двамата шахове и всеки се връща в страната си(164_{17}).

„Алаеддин с великолепие и блясък дойде в Ко̀ня“

(ŞKOT — 1946, 164_{20}).

След 1390 г., а може би и по-късно, Ибрахим II, син на караманския владетел Мехмед II и внук на Караманоглу Алаеддин, се намира в Акшехир, в очакване на схватка с османците (ŞKOT — 1946, 173_{7}). Изпращат му на помощ от Ко̀ня четиринадесет хиляди монголски войници, и баща му Мехмед Хан е готов със седем хиляди бойци (173_{11-12}).

„Направиха военачалник Огуз Оглу на осемте хиляди стрелци с камъни от Булгар и (го) изпратиха (на помощ на Ибрахим)“ (ŞKOT — 1946, 173_{13-14}).

Шикяри разказва за сраженията на сборната караманска и сборната османска войска между Афйон Карахисар и Исхаклу и за участието на българите в тях:

„Пристигнаха осемте хиляди български войници, с четири хиляди бойци пристигна Тургуд Оглу, със седем хиляди бойци дойде Мехмед Хан, стана бой три дни... На седмия ден османската войска бе победена и избяга“ (ŞKOT — 1946, 173_{30-34}).

След 1390 г., а може би и значително по-късно, бъдещият карамански владетел Мехмед Бей пристига при Кайсери (от Ко̀ня) и се настанява в подножието на планината Ерджиес. Готви се за стълкновение с френките, дошли от Кипър, и с потомците на Ертена.

„На сутринта френките обградиха крепостта (Кайсери) и започна бой. Веднага Мехмед Бей през онази нощ изпрати седем хиляди юнаци — стрелци с камъни от Булгар. Изпрати и три хиляди стрелци с пушки. След това с четиринадесет хиляди бойци... и сам той нападна... биха се три дни...“ (ŞKOT — 1946, 175_{25-32}).

След още два дни и още седем дни и още четиринадесет дни боеве караманските войски бягат в Аксарай и се изкачват на планината Хасан Дагъ, на юг-югоизток от Аксарай (176_{8}).

Малко по-късно Кадъ, син на Ертена, и Теберрюк, син на монголския бей Бабук Хан, с четиридесет хиляди неверници идва в Аксарай и обгражда Хасан Дагъ, напада Мехмед Хан.

„И Мехмед Хан пусна напред българите стрелци с прашки и започна сражение с двадесет хиляди бойци...“

(ŞKOT — 1946, 177_{4-7}).

След това Кадъ успява да завладее крепостта (Аксарай).

Най-ранното сведение за българи при Алаеддин се отнася за 1361 г. Пред Кòня Алаеддин пуска пред себе си осемте хиляди българи (91_{9-10}).

Последното сведение за българи при Алаеддин отнесохме към времето след 1390 г. Сега вече Мехмед, внук на Алаеддин, пуска напред българите — стрелци с прашки.

Както през XIII в., и по времето на Алаеддин българите са в авангарда, в челния отряд на караманската войска, както през XIII в. те стрелят с прашки...

Има и някои белези за държавност сред българите, които са отбелязани в „Историята на Караман" при описанието на самостоятелното управление на Караманоглу Алаеддин. Около 1369 или 1370 г. беят на Булгар или българският бей с четири хиляди души идва в Силифке. Изглежда, че по това време Булгар отново е имала известна самостоятелност, както през XIII в., и българският бей е бил военачалник на войската си.

Социалното разслоение сред българите е представено от върховен владетел — бей, от българските бейове, от българските спахии, българската войска и българското племе (общност).

През част от времето, в което царува Алаеддин, българите и някои български владетели и претенденти за владетели са били в съюзни отношения с караманския султан. За това свидетелства присъствието на български войници на дивана на Алаеддин в Ларенде (след януари 1363 или 1364 г.) (вж. ŞKOT — 1946, 104_{8}). Между Силифке и Гьоркес Караманоглу Алаеддин разговаря с българските бейове, които защитават туга му (1363 — 1364 г.). Част от българите, взели участие в обсадата и огнения бой за Гьоркес (1363 — 1364 г.) са спахии (конни войници — притежатели на тимари). На дивана на султан Алаеддин при Шарки Караагач, където е събрана войска срещу Хамит Оглу (1367 г.) присъстват и български бейове (ŞKOT — 1946, 128_{26-29}). Около 22 март 1369 или 1370 г. в Ларенде Алаеддин събира караманските бейове и войска, в която участват десет хиляди стрелци с камъни от Булгар, Галенджа, Бахтийар и Есен (ŞKOT — 1946, 146_{29-34}). Те присъстват на дивана на Алаеддин в Ларенде.

Това са примери за съюзни отношения на караманците в определен момент не само с българите, но и с метежниците от рода на Асен (син на Бабук Хан) — сина на Асен, Галенджо и Бахтийар.

Вероятно след 10. 06. 1366 или 1367 г. и Айдън Оглу е присъствал на дивана на Алаеддин (вж. ŞKOT — 1946, 127_{19-25}).

В „Историята на Караман" са дадени и някои сведения за царска власт на лица от българско потекло, на лица, за които предполагаме, че са от български произход, или са в роднински отношения с българи. За времето около 1359 г. летописецът споменава, че Айдън е станал падишах, т.е. самостоятелен владетел (вж. ŞKOT — 1946, 71_{17-21}).

Около 1369 или 1370 г. в Тарсус синът на Асен нарежда на хутбето (петъчната проповед) да се споменава неговото име, развява знаме сред Караташ, завладява Мут и сече монети на свое име. Това са три прояви на самостоятелен владетел.

После синът на Асен обявява Бахшайъш Хан (Яхши Хан) за шах. Баща му става министър (везир). Завладяват районите на Гюлнар, Карабаг и Аляийе (ŞKOT — 1946, 150_{34-35}, 151_{1-7}). Виждаме, че и потомъкът на бея на Булгар до 1227 — 1228 г. Яхши Хан царува за известно време. След това Бахшайъш (Яхши Хан) (C_2 — 141_{10}) с дванадесет хиляди бойци идва в Силифке, освобождава Мехмет Оглу Ертена от затвора и го възкачва на трона.

Споменахме вече, че освен тези коронувани особи, ок. 1369 — 1370 г. Булгар отново е имал бей, владетел.

Можем да обърнем внимание и на някои особености, свързани с военните действия на българите по време на царуването на Алаеддин. Например при обсадата и превземането на крепостта Kòня те са облечени в стоманени доспехи или носят стоманени оръжия. Използват тежки каменохвъргачки, огън и камъни (след 22 май 1362 или

1363 г.).

Както през XIII в. най-често са въоръжени с прашки. Между Силифке и Гьоркес седем хиляди български войници стрелят с прашки. В сражение на войската на Алаеддин при Кайсери срещу 37-хилядната войска на Есен и Ибн-и Мехмед Ертена десетте хиляди стрелци с камъни от Булгар мятат камъни пред султан Алаеддин, вж. ŞKOT — 1946, 123_{11-17} (ок. 1365 — 1366 г.).

Между Мараш и Кайсери десетте хиляди българи във войската на Алаеддин отново са въоръжени с прашки.

Българите, описани при сражения и обсади в Кипърска хроника на Махера, през 1373 и 1374 г. в Кипър, в боя използват огън, камъни, стенобойни машини и подвижни стълби и арбалети. Въоръжени са с лъкове, копия и мечове.

Войската продължавала да се подрежда на дясното и лявото крило и българите често бивали в челния отряд. Например след януари 1363 или 1364 г. Айдън Оглу с войска идва в Ко̀ня и при нападенията над двете крепости Гьоркес, в които участват и десетте хиляди стрелци с камъни от Булгар, се бие на дясното крило в сборната армия на Алаеддин (ŞKOT — 1946, 106_{26-37}, 110_{23-24}). Около 1367 г. при похода на Алаеддин през Шарки Караагач към Фелек Абад (Егридир) срещу Хамит Оглу в седемдесетхилядната войска българските войници се сражават в челната линия (ŞKOT — 1946, 129_{32-34}).

Лагеруват в шатри. Преди смъртта на Мурад I (преди 15. 06. 1389 г.) българите в сборната войска на Алаеддин са пред Афйон Карахисар, после при Кютахия (ŞKOT — 1946, 162_{33-34}). После опъват шатри над Ескишехир, на североизток от Кютахия, където на страната на Алаеддин се присъединява и Айдън.

Авторите на летописа не указват при всяко сражение имената на военачалниците на българите. Но изглежда, че беят на Булагр е имал своя войска, която е командвал. Освен това в отделни случаи, когато по-големи войскови подразделения българи са вземали участие във военни операции на сборната карамanska армия, като военачалници на българите са показани знатните карамански първенци Кьокез Оглу и Огуз Оглу. Така след смъртта на Мурад I (15. 06. 1389 г.) десет хиляди българи с прашки начело с Кьокез Оглу се бият пред Ескишехир в редовете на караманската войска срещу османската войска и Байезид I (ŞKOT — 1946, 164_{5-8}). След 1390 г. осем хиляди стрелци с камъни от Булгар, с военачалник Огуз Оглу, в сражение на сборната караманска войска, командвана от Ибрахим II, син на Мехмед II и внук на Алаеддин, между Афйон Карахисар и Исхаклу обръщат в бяг османската войска (ŞKOT — 1946, 173_{30-34}).

От анализа на текста за управлението на султан Алаеддин става ясно, че българи са живели или са пребивавали по-продължително време в Ларенде и в района на Силифке — Гьоркес. Указани са и някои места, в които българи са пребивавали по-продължително време. Около края на лятото на 1365 или 1366 г. Алаеддин с войската си, включваща и десет хиляди българи, един месец гуляят в Кайсери. А ок. 1369 — 1370 г. Асен, Бахтийар, Бахшайъш (Яхши Хан) и бейовете Кутлу и Галенджо, бунтовници срещу султан Алаеддин, побягват в Паяс и живеят един месец там.

Българите през XV и началото на XVI в. според разказа на Ахмед бей Шикяри

Авторът на частта от „Историята на Караман“ за XV и началото на XVI в. е Ахмед бей Шикяри. Този дял е написан направо на среднотурски език, народен стил.

Същевременно Шикяри е превел от персийски език в стихове на среднотурски език, народен стил, в проза и е допълнил описанието на управлението на караманските владетели през XIII в. от Деххани и през XIV в. от Яриджани.

На царуването на караманските владетели през XV и началото на XVI в. Ахмед бей Шикяри е отделил много малко място — всичко двадесет и осем страници в печатното издание на краткия вариант (ŞKOT — 1946, 179_{14}, 208). Но и в тези малко на брой страници българските проблеми не са пренебрегнати.

В частта на летописа за XV и началото на XVI в. българите се споменават пряко осем пъти (ŞKOT — 1946, index, 7; ŞKOT — 1946, 180, 186, 189, 193, 194, 196). Разказва се една случка с потомците на Яхши хан, които водят началото си от бея на Булгар до 1228 г., а по-късно бей на Тарсус, Яхши хан (ŞKOT — 1946, 187; index, 44).

Не се споменава вече Асен, нито Веледи Асен (Синът на Асен).

Разделът включва шест разказа за династията Айдън Оглу, която може би води началото си от бея на Булгар след 1228 г. Айдън бей, син на Яхши хан (ŞKOT — 1946, 179 — 183, 186; ŞKOT — 1946, index, 4).

Голям брой споменавания и описания на Българската планина срещаме в последния дял на „Историята на Караман". От общо двадесет и един разказа за Булгардаг в целия летопис девет се отнасят за XV и XVI век (ŞKOT — 1946, 183, 197, 198, 199, 200 — 205; ŞKOT — 1946, index, 48).

Започва да се говори и за Румелия (ŞKOT — 1946, 179, 184, 186, 194, 203; ŞKOT — 1946, index, 57).

Или на двадесет и осем страници има повече от двадесет и девет преки споменавания, засягащи българите, Българската планина, потомците на българските владетели в Мала Азия и Румелия.

Първите сведения, които ни интересуват, сѐ отнасят за времето на управление на Караманоглу Мехмед II.

Летописецът (вер. Яриджани) отбелязва, че след смъртта на Алаеддин са направили сина му Мехмед хан султан на мястото му (ŞKOT — 1946, 179$_{14-15}$ и коментар на К.В.; Венедикова, „Историята на Караман". Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

От изложението на събитията в „Историята на Караман" изглежда, че това е станало около 1392 г. или малко по-късно.

Различни изследвачи сочат различно време на царуване на Мехмед II Караманоглу. Босворт (Босворт, МД, 1971, 183) отбелязва в 792 — 805 г.х. (1390 — 1403 г. сл. Хр.) османска окупация над Караманската държава, през 805 — 822 г.х. (1403 — 1419 г. сл. Хр.) първо управление на Мехмед II, през 822 — 824 (1419 — 1421 г. сл. Хр.) — мемлюкска окупация и през 824 — 827 г.х. (1421 — 1424 г. сл. Хр.) второ управление на Мехмед II или Мехмед II възстановен на власт.

Текиндаг (Tez 1622, 132) отбелязва след управлението на Алаюддин Али, 1352 — 1392/98, от 1402 до 1419 г. управлението на Насърюддин Мехмед, през 1419/ 1420 управление на Бенги Али и през 1420 — 1423/ 1424 г. отново управление на Насърюддин Мехмед. Йолчер показва царуването на Алаеддин Али от 1360 до 1398 г. в Ларенде и Коня; първото управление на Мехмед II от 1402 до 1419 г. в Коня; Али Бенги от 1419 до 1421 г. в Ерменак, Ларенде и Коня; Ибрахим (за пръв път) 1421 г. в Коня; второ управление на Мехмед II 1421 — 1423 г. в Коня (Ölçer, 1982, 116, 118).

Царуването на Караманоглу Мехмед II е описано на шест страници (ŞKOT — 1946, 179_{14} — 185_{22-23} и коментар на К.В.; Венедикова, „Историята на Караман". Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

При управлението на Мехмед II българската войска присъства на дивана му.

Може би една година преди Тимур да обсади Съвас, вероятно около август 1399 г., Караманоглу Мехмед II в Ларенде събира тридесетхилядна монголска, тюркска и българска войска, „прави" диван и се съвещава дали да се сражава с Байезид I заради Айдън, Сарухан, Хамид и Ментеше, чиито страни е завладял Байезид (ŞKOT — 1946, 180_{34-35}).

Вижда се, че българите продължават да вземат участие в сборната караманска войска. Но те присъстват и на дивана на владетеля.

Още Деххани разказва, че около 1243 г. или малко по-късно беят на Тарсус Яхши хан, който до 1228 г. бил бей на Булгар, е присъствал на дивана на селджушкия султан в Кòня (ŞKOT — 1946, 18_{21-22}).

След 1265 г. и преди 1273 г. български бейове участват в сборната караманска армия в полето на Ларенде. Български юнаци присъстват на разширения диван на Караманоглу Мехмед I (управлява от ок. 1265 г. докъм 1277 — 1278 г. сл. Хр.) в полето на Ларенде (ŞKOT — 1946, 38_{33-36}, $39_{1-2, 16-29}$ и коментар на К. В.; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

Около 1367 г. султан Алаеддин събира войска срещу Хамид Оглу, опъва шатра при Шарки Караагач, на север от езерото Бейшехир и седем дни лагерува там с войската. На дивана му присъстват и българските бейове, наред с карамански, съваски, тюркменски и монголски бейове (ŞKOT — 1946, $128_{19-20, 26-29}$; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

Може би на 22 март 1369 или 1370 г. Алаеддин в Ларенде издава заповед да съберат караманските бейове и сборна войска, в която вземат участие и българи (ŞKOT — 1946, $146_{22, 27, 28}$). Той прави диван, на който присъства и Асен. „Събра караманските бейове, двадесет хиляди юнаци се потопиха в чисто желязо, дойдоха и се събраха още десет хиляди стрелци с камъни на Булгар, още десет хиляди тюркменски, огузки и гюлнарски войници, още двадесет хиляди монголски войници; Атабей, Еминюддевле, Имадюддин, Галенджа и Бахтийар и Есен (Асен), всички монголски бейове дойдоха и се събраха. Султанът направи диван“ (ŞKOT — 1946, 146_{29-34}).

Вижда се, че на диваните на селджушки и карамански владетели през XIII и XIV в. са присъствали български владетели (бейове), български бейове (вероятно владетели на земя) и български войници и то голям брой — десет хиляди.

В такъв случай не би трябвало да си представяме дивана само като „висш съвет“ (правителствено събрание, държавен съвет), но и като „публично заседание на управител, губернатор, комендант, съдия“ (Турско-български речник, 1962, 137; Redhouse Sozlüğü, 1968, 304; Devellioğlu, 1970, 223; Турецко-русский словарь, 1977, 236; Персидско-русский словарь, 1960, 234).

Дори в „Историята на Караман“ диванът се споменава едновременно и като висш съвет, и като публично заседание на владетел — султан, хан, шах.

Ето как Шикяри описва участието на българската войска в дивана на Караманоглу Мехмед II и значимостта на въпросите, които се обсъждат на този разширен диван с толкова много присъстващи свидетели:

Известно време след смъртта на Алаеддин Айдъноглу побеждава Демирташ и го ранява. Затваря сина на Демирташ със седемнадесет души. Демирташ идва в Бурса при Байезид (ŞKOT — 1946, 179_{31-33}). Демирташ (Тимурташ) е неверник, бей и военачалник на Мурад I, а след смъртта му — на Байезид.

По-после Айдън и Саруxан с десет хиляди бойци и Хамид Оглу с пет хиляди бойци извършват нощно нападение над Синан паша, везир на Байезид и негов военачалник, и разбиват османската войска. Синан паша бяга в Бурса. Байезид с четиридесет и осем хиляди бойци отива в страната Саруxан (ŞKOT — 1946, 180_{11-17}).

Айдън, Саруxан и Хамид Оглу с двадесет и шест хиляди бойци се сражават тридесет и седем дни (срещу Байезид). Накрая избягват в Ларенде при Караманоглу Мехмед хан. Байезид завладява страните Айдън, Саруxан, Хамид, Ментеше и Теке. Поради договора си с Караман Оглу не засяга страната му. Връща се в Бурса (ŞKOT — 1946, 180_{18-32} и коментар на К. В.):

„Ezincanib: Karaman Oğlu otuz bin Moğol, Türk, Bulgar askerin cem idüb ve divan idüb müşavere eyledi. Cümle Karaman beyleri didiler ki: „Osman Oğlu ahdi bozub senin sunurundan içeru girmedi. Bu kerre ahdi sen mi bozarsin?“ Mehmed Han eyder: „Ya nice idelüm?“ Aydın, Saruhan ve Hamid ve Menteşe Oğulları dedemin kullarıdır, bizim üstümüze düşman gelse bunlar can ve başların feda iderler, ya biz bakub durmak erlik mi?“ Elhasıl Aydın Oğlun, ve Saruhan ve Hamid ve Menteşe Oğulların bir yıl mikdarı Diyarı Karaman'da alıkodu; asker cem idüb, varub diyarların alıvirmek şartıyla.“ (ŞKOT — 1946, 180_{34-35} — 181_{1-9}).

„От мене: Караман Оглу събра тридесет хиляди монголски, тюркски (турски), български войници, и направи диван и направи съвещание. Всички карамански бейове рекоха:

— Осман Оглу наруши договора, но не навлезе вътре през твоята граница. Този път ти ли ще нарушиш договора?

Мехмед хан дума:

— Ами как да постъпим? Айдън, Саруханн и Хамид и Ментеше Огулларъ са роби (слуги) на дядо ми, ако враг ни нападне, те жертват душа и живот, ала доблестно ли е ние да гледаме и да стоим?

Накъсо казано, задържа Айдън Оглу и Сарухан, и Хамид и Ментеше Огулларъ една година в страната Караман; с условието да съберат войска, да отидат и да завземат набързо страните си“.

Правото на управление на Айдън Оглу в страната Айдън е обсъждано не само на дивана на Караманоглу Мехмед II, на който присъстват българи, но и на дивана на Тимур.

Летописецът отбелязва, че (може би ок. 1401 г.) Караманоглу Мехмед бей пише писмо до Тимур. Изпраща му Айдън Оглу, Хамид, Ментеша Оглу, Ибн-и Ешреф и Сарухан Оглу (ŞKOT — 1946, 182$_{2-5}$; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

Бейовете идват в Съвас и влизат в дивана на Тимур. Тимур обещава да не се върне в Иран, докато не ги направи бейове в страните им (ŞKOT — 1946, 182$_{21-26}$).

По време на управлението на Караманоглу Мехмед II Шикяри отбелязва за последен път името Айдън Оглу, когато пише, че Ибн-и Сарухан, Ибн-и Айдън, Ибн-и Ментеша, Ибн-и Хамид и Ибн-и Ешреф тръгват пред Тимур хан към Бурса (ŞKOT — 1946, 183$_{12-14}$).

Приблизително за това време се отнася и единственото споменаване на Българската планина при царуването на Мехмед II.

След като Тимур се изкачва в Съвас (август 1400 г.) и след като презимува в Съвас зимата на 1400 — 1401 г., вероятно през пролетта на 1401 г. Караманоглу Мехмед бей II идва от Ларенде в Кòня и се съветва с Мевляна Оглу Челеби, дали да излезе на бой срещу Тимур.

Мевляна Оглу му отговаря:

„Ако искаш молитва от мене, да вземеш всичките си поданици и да се изкачиш на Българската планина.“

Мехмед хан с всичките си поданици идва в Ларенде, взема провизиите и имуществото си и идват в Ерменак... (ŞKOT — 1946, 183$_{6-11}$).

При всяко завладяване на земи на Караманската държава от селджуци, монголци, османци и други неприятели, при всяка голяма опасност за караманците, караманските владетели и най-близките им съюзници са се укривали временно в Българската планина. След отравянето на Караман по поръка на селджушкия султан, при наместничеството на Ибни Хотен (1262 — 1265 г.) големите синове на Караман Мехмед и Махмуд и техните настойници, между които е и беят на Булгар Айдън, и бейовете на Караман, се укриват в Българската планина.

Сега, ок. 1401 г., по време на нашествието на Тимур, Караманоглу Мехмед II взема всичките си поданици, провизии и имущество и идва в Ерменак, а от там вероятно се е укрил в Българската планина, изпълнявайки съвета на Мевляна Оглу.

И по-късно, когато османците са завладели по-голямата част от земите на Караманската държава, Шикяри отбелязва, че потомък на караманските владетели, който е живял двадесет и две години след султан Джем, т.е. до 1517 г., властвал над цялата Ташили и пребивавал в Българската планина (ŞKOT — 1946, 204$_{22-25}$).

Шикяри не ни е оставил описание на участие на български войници в сражения срещу Тимур. Но в книжката си „Българщината в Мала Азия“ Коледаров споменава за такива сражения. Той пише „за хилядите българчета, които, заради храбростта си, направили силно впечатление на турците, попълвали и войниганските и еничерски отреди, които са се били наред с редовния турски аскер още през 1402 г. срещу Тамерлана, а сетне и по всички фронтове не само в Европа, но в Мала Азия, Сирия и Египет. Сетне тия войнигани се обърнали на обозчии и поправячи на пътища за обозите, а най-после на пастири и коняри на султанските и везирски стада и хергелета. С песни, гайди, кавали и с развети знамена те влизали в Цариград и откарвали стадата в Мала Азия.

Мнозина от тях оставали там, задомявали се за гъркини и караманлийки и се заселвали в родните им места или в съществуващите там български села...“ (Коледаров, 1939, 4, 5).

За времето на завоеванията на Тимур в Мала Азия Шерефеддин-и Йезди в „Зафернаме“ (Книга за спечелените победи) разказва нееднократно за военни действия на читаци около Изник, между Бурса и Кютахия, в Кютахия, Балъкесирско, ок. Денизли, Мугла и Айдън (Turgal. Zafername. KM, Y. 2. S. 13. IX. 1937, 775 — 777, 782). Читаците са „пришълци, чужденци, нетукашни, балкански тюрки (турци)“ (ТРС, 1977, 189). Те са „балкански тюрки (турци) с необичаен говор“ (Redh., 1968, 253). Т. Балкански определя читаците като „вид помаци“, „потурнаци, които са се отказали от българския език“, „езиково тюркизирани българи“ (Балкански, 1988, 165 — 167).

По време на Караманоглу Мехмед II в „Историята на Караман“ за пръв път се споменава Румелия. Непосредствено след възцаряването на Мехмед II караманците се сражават с османската войска, раняват и прогонват Синан паша, османски военачалник. Летописецът отбелязва, че по това време Байезид хан е на война в Румелия (ŞKOT — 1946, 179$_{17-24}$).

И второто споменаване на Румелия е във връзка с османски владетели.

„От мене (от Шикяри): направиха шах на мястото на Байезид хан сина му Мехмед бей. С брат си отиде на бой в Румелия, пристигна и погуби брат си, овладя цялото царство на Байезид хан“ (ŞKOT — 1946, 184$_{25-28}$).

Става въпрос за османския владетел Челеби султан Мехмед (1387 — 1421), който след изтеглянето на Тимур от Анадола се обявява за падишах. Първо се справил с брат си Иса Челеби. После изпратил брат си Муса Челеби в Румелия срещу емир Сюлейман. Муса Челеби става владетел на Румелия и не признава султанската власт на Челеби Мехмед. В борбата между двамата Муса

Челеби е победен и умира в 1413 г. (Uluçay, TA, 1967, 92).

Босворт (МД, 1971, 185) сочи управлението на Мехмед I Челеби от 805 г.х. — 1402 г. сл. Хр., отначало само в Анадола, а след 816 г.х. — 1413 г. сл. Хр. и в Румелия. От 806 (1403) Сюлейман I управлява само в Румелия до 813 г.х. (1410 г. сл. Хр.). Муса владее цяла Румелия в 1410 — 1413 г. От 824 (1421) управлява Мурад II.

Така че Мехмед I Челеби владее Румелия и Анадола през 816 — 824 г.х. (1413 — 1421 г. сл. Хр.) (Недков, I, 1966, 184).

По-горе ние споменахме, че Айдън Оглу се е сражавал с османския бей и военачалник Демирташ (Тимурташ), неверник по произход, че е разбил войската на везира и военачалника на Байезид Синан паша, че се е сражавал тридесет и седем дни с Байезид и е избягал при Караманоглу в Ларенде, а Байезид завладял страната Айдън, че след една година от Ларенде Айдън отишъл в Съвас при Тимур и че е тръгнал пред Тимур към Бурса.

От една страна, по-напред ние потърсихме връзка между династията Айдън Огулларъ в Западен Анадол през XIV и XV в. и българската владетелска династия Айдън в Българската планина и около нея в Южен Анадол през XIII в. Такава връзка са предполагали и други изследвачи (Татарлъ, 1982, 394).

От друга страна обаче Узунчаршълъ напомня, че по време на управлението на караманския владетел Мехмед II българската владетелска династия на Шишмановците се е свързала със страната Айдън, а владетелят на Измир Джюнейд, който в 1403 г. завладял Айдън, с българските земи на Балканите, около Охрид и по Дунав в района на Никопол.

Узунчаршълъ (Uzunçarşılı, 1969, 115, 116) отбелязва, че след действията на Челеби Мехмед в Западен Анадол емир Сюлейман тръгва от Одрин и идва към страната Айдън. Джюнейд бей се съюзява с владетелите на Караман и Гермийан, за да отбраняват Аяслуг (Селчук) срещу емир Сюлейман. Емир Сюлейман напредва към Аяслуг с двадесетхилядна войска. Джюнейд, подозрителен към съюзниците си, иска и получава извинение от емир Сюлейман. Съюзниците се оттеглят.

Сюлейман Челеби влиза в Аяслуг, четири месеца се весели там. Научава, че малкият му брат Муса Челеби е минал в Румелия, минава заедно с Джюнейд в Румелия и го назначава за санджак бей на Охрид. Сюлейман Челеби назначава друг валия на Аяслуг... Джюнейд използва борбите между синовете на Йълдъръм, Муса и Мехмед Челеби, избягва от Охрид, идва в Измир и „веземайки си от там войска, нападна Аяслуг, уби бея на Аяслуг (Селчук), назначен от Сюлейман Челеби и отново стана стопанин на старото си място“.

Челеби Мехмед, който премахва брат си Муса Челеби, след като събира османските земи под единно управление, идва в Бергама, предупреждава Джюнейд да напусне земите, но Джюнейд се готви за отпор. Челеби Мехмед заема някои позиции по пътя си и обсажда Измир. Джюнейд избягва. След помощта на латинците — рицари от островите, противници на Джюнейд, откъм морето и след десетдневна обсада, майката, жената и децата на Джюнейд, намиращи се в Измир, се предават. По молба на майката на Джюнейд, Челеби Мехмед опрощава Джюнейд, който се заклева, че докато е жив, ще признава османската власт.

Узунчаршълъ завършва:

„Челеби Мехмед даде страната Айдън на сина на българския крал Сусманос, който бе приел исляма, а взе Джюнейд, отведе го в Румелия и му даде санджака Никопол на брега на Дунав“ (1413 г.).

Иречек разказва, че две години по-късно българският ренегат Александър, синът на цар Шишман, който управлявал Смирна, откак султан Мехмед I подчинил васалния княз Джунейда, излязъл против бунтовниците на Береклюдже Мустафа, но загинал в клисурите на планината Стилария срещу Хиос с цялата си войска (Иречек, 1978, 406 — 410; срв. Шилтбергер, 1971, 34, 158, бел. 23).

* * *

Сведенията за българи в „Историята на Караман“ при управлението на Караманоглу Мехмед II са оскъдни. От тях ние научаваме, че около август 1399 г. българската войска продължава да участва в сборната караманска армия, наред с монголската и тюркската (турската) войска (ŞKOT — 1946, 180$_{34 - 35}$) и присъстват на дивана на Мехмед.

Първата и единствена употреба на термина ***етрак*** etrak (араб. мн. ч.) — ***тюрки, турци*** в летописа отнасяме след 1241 г. сл. Хр. (ŞKOT — 1946, 16). Етнонимът ***тюрк*** türk ***(турчин, тюрк)*** се среща само на седем места в „Историята на Караман“. Последната употреба указахме по-горе и се отнася към август 1399 г.

По времето на Караманоглу Мехмед II няма описание на въоръжението на българите, нито картини на битките, в които те участват. Не се споменават Асен, синът на Асен и синовете на Яхши хан. Няма описания и на Българската планина. Летописецът само споменава, че по време на нашествието на Тимур, вероятно през пролетта на 1401 г., Мехмед с поданиците си, провизиите и имуществото си, от Ларенде е дошъл в Ерменак, а от там вероятно се е укрил в Българската планина (ŞKOT — 1946, 183$_{6 - 11}$).

* * *

На царуването на Караманоглу Ибрахим II Шикяри отново е отделил малко място — всичко седем страници в печатното издание на краткия вариант (ŞKOT — 1946, 185$_{22 - 36}$, 192$_{20 - 24}$ и коментар на К. В.; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис). На тези седем страници се разказва за нови сражения на стрелците с прашки от Булгар, отново играе роля Яхши хан, споменават се Айдън Оглу и Румелия.

Не срещаме вече имената на Асен и на Веледи Асен. Няма споменавания и описания на Българската планина.

Летописецът отбелязва, че след погребението и четиридесетдневния траур за Мехмед II на диван са направили Ибрахим хан шах на Караман (ŞKOT — 1946, 186_{24-25}).

Босворт (МД, 1971, 183) сочи управлението на Тадж ад дин Ибрахим от 827 г.х. до 868 г.х. (1424 — 1464 г. сл. Хр.).

Текиндаг (Tez 1622, 132) указва като начална година на царуването на Саръмюддин Ибрахим 1424 г., като отбелязва, че друго негово прозвище било Таджюддин.

Узунчаршълъ (Uzunçarşılı, 1969, 23) пояснява, че Ибрахим бей, с помощта на османците, принуждава чичо си Али бей да се оттегли в Нигде и взема управлението в 827 г.х. = 1424 г. сл. Хр., а след това разваля приятелството с османците. Йолчер отбелязва две управления на Ибрахим в Коня — през 824 (1421) и втори път през 827 — 868 (1423 — 1463) (Ölçer, 1982, 116, 118).

През 1424 г. или малко по-късно, при царуването на Караманоглу Ибрахим бей II (1424 — 1463), Тавил Хасан, син на бея на Шам (араб. Дамаск, Сирия) Мелик Насър, с двадесетхилядна войска заграбва околностите на Нигде (ŞKOT — 1946, 186_{15-17}).

Припомняме, че документи указват наличието на Таифе-и Булгарлу в Нигде и на джемаат Булгарлу в района на Нигде през XIV и XV в. (Tez 1622, 96 — 103).

Шикяри разказва:

„Ибрахим хан чу (за това) и събра тридесет хиляди бойци. Направи военачалници Ходжа паша, син на чичо му (негов братовчед), Махмуд паша (син на карамански владетел Шемседдин бей, и Орхан бей (син на Караманоглу Мехмед II и по-малък брат на Ибрахим) и изпрати двадесет хиляди войници от Булгар, Гюлнар и Тургуд на бой“ (ŞKOT — 1946, 186_{18-20}).

Те се бият със сирийците в полето на Нигде (ŞKOT — 1946, $186_{24 \text{ и } 25}$).

На полесражението пристига и Ибрахим със седем хиляди бойци. Бият се със сирийците седем дни. Побеждават ги и ги гонят до полето на Амик. Амик е езеро на юг-югоизток от Искендерун и на север-североизток от Антакия.

Още седем дни се бият в полето на Амик срещу бея на Халеп и черкезка войска (ŞKOT — 1946, 187_{3-4}).

При царуването на Караманоглу Алаеддин за последен път Яхши хан, бей на българите и варсаците около Тарсус, се споменаваше във връзка със събития откъм 1369 или 1370 г. Като бунтовник срещу Алаеддин той става домакин (кетхуда) в двора на новия шах за кратко време Караман, а Веледи Асен става везир (министър, губернатор) (ŞKOT — 1946, 155_{30-33}).

Сега Яхши хан и Зюлкадир Оглу са посредници, които помиряват бея на Халеп и Караманоглу Ибрахим II.

„Yahşi Bey ve Zülkadir Oğlu iki Şah'ın mabeynin sulh idüb, Haleb Beyi, Ibrahim Han'a kız virüb, alub Haleb'e geldiler. Kırk gün ziyafet eyledi..."

„Яхши бей и Зюлкадир Оглу помириха двамата шахове, беят на Халеп даде на Ибрахим хан мома, взе я и дойдоха в Халеп. Направи угощение четиридесет дни..." (ŞKOT — 1946, 187_{4-7}).

После прекарват деветдесет дни в Шам (Дамаск) и посещават всички пророци, посещават Йерусалим и Хомс.

Очевидно, че добрите отношения с караманския владетел Ибрахим са се отразили благоприятно на положението на Яхши хан. Сега, около 1424 г., той получава от Ибрахим хан не само потвърждение за управлението на района на Тарсус, но и за района на Адана:

„Adana'ya gelüb, Tarsus'u, Adana'yı Yahşi Han'a virüb, Zülkadir Oğlun alub, Larende'ye geldiler."

„Дойдоха в Адана и дадоха Тарсус, Адана на Яхши хан, взеха Зюлкадир Оглу и дойдоха в Ларенде" (ŞKOT — 1946, 187_{13-15}).

И така, ок. 1424 г. двадесет хиляди войници от Булгар, Гюлнар и Тургуд, като част от войската на Караманоглу Ибрахим II, са се сражавали със сирийци в полето на Нигде, после са се придвижили до полето на Амик, сражавали са се в полето на Амик срещу бея на Халеп и черкезка войска, били са свидетели на помиряването на Ибрахим и бея на Халеп и на сватбата на Ибрахим с дъщеря му в Халеп, пребивавали са деветдесет дни в Шам (Дамаск, Сирия), посетили са Йерусалим и

Хомс и през Адана са се върнали в Ларенде.

Българите са действали в северните поли на Българската планина (Нигде), на североизток от Антакия (Амик), в Халеп, Дамаск и Хомс в Сирия, в Йерусалим, в Адана под югоизточните поли на Булгар Дагъ, после са се върнали в Ларенде.

Помирителната роля на Яхши хан вероятно е изпълнена в полето на Амик. Той е пребивавал и в Адана.

Най-ранното сведение за династията на Яхши хан в краткия вариант на „Историята на Караман“ се отнася към 1227 — 1228 г., до това време Яхши хан е бей на Булгар в и около Българската планина в Южен Анадол (ŞKOT — 1946, 15). Откъм 1243 г. той и потомците му се споменават като бейове на българите и варсаците около Тарсус (ŞKOT — 1946, 18).

Последните сведения за династията Яхши хан се отнасят към 1424 г. и времето на управление на Караманоглу Ибрахим II, когато Яхши хан простира властта си освен върху района на Тарсус, и над Аданската област, с благословията на Ибрахим II.

Около 1424 г. или малко по-късно османците, при Афйон Карахисар (или Шухут) отрязват главата на малкия брат на Ибрахим II, двадесет и двегодишния Алаеддин. Караманските войски бягат в Акшехир, следвани от османските. Ибрахим хан първо изпраща на помощ в Акшехир чичо си Давуд бей с войската от Кайсери (ŞKOT — 1946,188_{23-36}; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

Шикяри разказва:

„Ezincanib, Ibrahim Han Larende'de Süleyman Paşa'yı koyub, Konya'ya gelüb, Hazret-i Mevlâna'yı ziyaret idüb, kurbanlar kesüb, andan sonra on bir Bulgar ve Gülnar askeriyle kendusi suret tebdil idüb, Beyşehri'ne geldi...“

„От мене: Ибрахим хан остави в Ларенде Сюлейман паша (везир на караманските владетели Алаеддин, Мехмед II и Ибрахим II), дойде в Ко̀ня, посети свети Мевляна, закла жертвени животни, след това с десетхилядна българска и гюлнарска войска дойде в Бейшехир, като сам той се предреши“ (ŞKOT — 1946, 189_{8-11}).

Първо той се сражава пред Егридир с османския везир Месих паша и го убива (ŞKOT — 1946, 189_{15-16}). После отива в Афйон Карахисар.

Ибрахим изпраща войска в Акшехир, на помощ на караманската войска. Сам Ибрахим, с двадесет и шест хиляди войници, през подножието на Султан Дагъ (планина на югозапад от Акшехир) идва в Исхаклъ. Между Исхаклъ и Акшехир се бият сборни карамански и сборни османски войски (ŞKOT — 1946, 190_{9-10}).

Шикяри картинно описва това сражение:

„Ezincanib, Dulkadir Oğlu ve Ibrahim Han... Gördüler ki: Osmanlı ile Karamanlı şöyle cenk iderler ki, sahra kızıl kanla boyanmış, kılıç yıldırım gibi şule virir, ok yağmur gibi yağar, Bulgar askerinin sapan taşı tüfenk gibi işler...“

„От мене: Дулкадир Оглу и Ибрахим хан... видяха, че: османци и караманци така се сражават, че земята се е оцветила с червена кръв, сабите дават отблясък като мълнии, стрелите валят като дъжд, камъните от прашките на българската войска работят като пушки...“ (ŞKOT — 1946, 190_{8-13}).

След двадесет дни боеве караманските сили разпръсват османската войска.

Макар в тези сражения да се споменават и саби, и лъкове, и стрели, забелязва се, че основното оръжие на българските войници и сега, през XV век, както и през XIII век, са прашките.

По време на тази втора група от военни действия на българите при царуването на Ибрахим, или по-скоро по време на този втори поход срещу османците, българските войници са дошли с Ибрахим от Ларенде в Кòня, а от там — в Бейшехир и Шарки Караагач (ŞKOT — 1946, 189_{13}). Водили са успешни битки с османците пред Егридир. После се бият в Исхаклъ (ŞKOT — 1946, 190_{10}) и участват в разпръскането на османската войска. Вероятно после са се върнали в Кòня, заедно със султан Ибрахим (ŞKOT — 1946, 190_{19-20}).

Последните споменавания на Айдън Оглу в „Историята на Караман“ са при царуването на Караманоглу Ибрахим II. Те са свързани със събития около 1424 г. или малко по-късно. На същото място в летописа, във връзка с османските владетели, се споменава и Румелия.

По това време Айдън Оглу в Анадола участва в сражения с османците и иска помощ от Караман Оглу Ибрахим бей. В летописа не са посочени районите, в които действа Айдън Оглу:

„Повествователят разказва: след като си отиде Тимур, две години страната Осман остана празна, безстопанствена. След две години се появи синът му Мехмед бей (вер. синът на Байезид), а на четвъртата година премина в Румелия и погуби брат си. До седмата година със сила и трудно завладя страната, останала от баща му. На осмата година започна бой (дженг ceng) с Айдън и Сарухан и Хамид и Ментеше Огулларъ и започна да завзема страната Гермийан“ (ŞKOT — 1946, 186₈ – ₁₄).

В летописа следват сраженията на българите при Нигде, които предадохме малко по-горе. Шикяри продължава:

„От мене: Гермийан Оглу, Сарухан Оглу, Айдън Оглу поискаха помощ. Ибрахим бей направи военачалник брат си Алаеддин бей и (го) изпрати с десет хиляди бойци на помощ на Гермийан Оглу“ (ŞKOT — 1946, 186₂₁ – ₂₄).

Вижда се, че около 1424 г. или малко по-късно Айдън Оглу е в приятелски отношения с Караман Оглу и разчита на помощта му срещу османците.

В частта на летописа за XIII в. от Ходжа Деххани Айдън е показан като бей на Булгар, военачалник на българската войска и най-близък приятел, съюзник и съратник на караманските владетели от 1228 докъм 1282 г. сл. Хр. Властта му над Булгар в и около Българската планина в Южен Анадол се потвърждава почти при всеки нов карамански владетел (вж. тук Българите през XIII в., описани от Ходжа Деххани).

Откъм 1285, 1286 г. и през първата половина на XIV в. лица от караманския владетелски род (Халил, Фахреддин и Шемседдин) преди да станат карамански владетели, са указани в летописа като военачалници на войската на Булгар. През първата половина на XIV в. не се среща името Айдън. (Вж. тук Българите през първата половина на XIV в.).

При царуването на Караманоглу Сюлейман, ок. 1356 — 1357 г. и ок. 1359 г. Айдън е показан като самостоятелен владетел, който сече монети на свое име и името му се споменава на хутбе (ŞKOT — 1946, $64_{5 - 10}$, $71_{15 - 21}$). Името Айдън Оглу започва да се среща при управлението на караманските владетели Сюлейман и Алаеддин. То се отнася за синовете и потомците на владетеля на страната (княжеството) Айдън, които може би водят началото си от бейовете на Булгар Айдън през XIII в. в и около Българската планина в Южен Анадол.

Владетелят на страната Айдън, Айдън Оглу, в повечето случаи взема участие с войска в сражения на страната на караманския владетел Алаеддин (вж. тук Българите през втората половина на XIV в.).

Времето на последните разкази за Айдън Оглу в „Историята на Караман“, около 1424 г. или малко по-късно, отговаря на времето на унищожаване на княжеството Айдън от османците. След Анкарската битка княжеството Айдъногулларъ се възстановява, но през 1403 г. го завзема владетелят на Измир Джюнейд бей. При Мурад II земите на княжеството окончателно се присъединяват към османската държава (КА, 1968, 123).

Освен със сведенията за българи от „Историята на Караман“ при царуването на Ибрахим II, разполагаме и с някои сведения от изследвания и други извори за Българската планина и българите по това време.

Узунчаршълъ отбелязва, че между 1433 и 1435 г. османците нападат Караманоглу Ибрахим бей. Завладяват Акшехир, Бейшехир, Сейдишехри, Саидели и Ко̀ня — цялата страна Караман, без Ичел. Изпращат сили и срещу племето (народа) варсак, на което най-много разчитал Караманоглу, и напреднали до Булгар Дагъ. Населението на Ко̀ня било заточено в Афйон Карахисар (Uzunçarşılı, 1969, 24).

За тези успешни военни действия на османците не е отбелязано нищо в краткия вариант на „Историята на Караман“.

Друго споменаване на българи е свързано с 848 г.х. = 20. 04. 1444 — 09. 04. 1445 г. сл. Хр. М. Месуд Коман в индекса на изданието на краткия вариант на летописа (ŞKOT — 1946, index, 7) изказва предположенията си за произхода на българската общност (народ, племе — таифе), българската войска, българските бойци и бейове в Южна Мала Азия и регистрира наличието на човек на име Булгари — от Булгар. Коман отбелязва, че важен въпрос, който заслужава да се изследва, е дали тези анадолски българи, които живеят в Тороските планини и в околностите им, са направо, пряко от българите от племето (бой boy) Волга — Едил, или пък са от балканските българи от същото племе (бой boy), отвлечени в Анадола от византийските императори, според византийските истории*.

Ако се вземе предвид, че са известни преселения от Крим в Анадола, дори че е правен поход в Крим от Алаеддин Кейкубад I, че в крайния период на селджушките владетели и в началния период на караманските владетели е идвала в Анадола военна сила с Хасан Гирай да потушава въстанието на Джимри и на Мехмед бей, твърде възможно е те да са дошли направо от района на Едил.

Коман добавя още, че от османските истории научаваме, че както в Анадола най-голямата от Тороските планини носи името на това племе (аширет aşiret), така и в околностите на Трабзон се намира едно място, което носи името Булгар Дагъ. За Булгар и Българската планина при Трабзон разказват Ашък Пашазаде и Нешри във връзка със събития преди 15. 08. 1461 г. (вж. Osmanlı Tarihleri, I, 1925 — 1949, 207 — 208; Нешри, 1984, 289, 360).

---

* В „Историята на Джагфар“ се пояснява, че Идел (Идил) е първоначалното название на обединението на седемте рода. Племето „българи“ се образувало във Волго-Урал преди повече от 15 000 години чрез обединението на седем огузко-тюркски и сакλански (северноирански) рода и се нарекло „Идел“ (седемте рода). Идел е първото название на Българската държава. Река Волга от устието на Кама до вливането ѝ в Каспийско море също се нарича Идел. А „Булгар дингезе“ (Българското море) било средновековно наименование на Каспийско море (Иман, 1993, Речник). *Бел. авт.*

„В добавката, направена през 848 г.х. (20. 04. 1444 — 09. 04. 1445 г. сл. Хр.) на имарета на Караманоглу Ибрахим бей II, се споменава лозето на едно лице на име имам Бурханюддин-и Булгари, който принадлежи към това племе (аширет aşiret). И един вид народен саз, наречен Булгари (от Булгар, български), ни е останал като паметен подарък от това племе“.

Доколкото имаретът на Ибрахим бей се намира в Ларенде, би следвало и лозето на имама Бурханюддин-и Булгари да се е намирало в околностите на Ларенде. И лицето на име Булгари вероятно е живеело в Ларенде или в околностите му (Konyalı, АККТ, 1967, 405).

* * *

По време на царуването на Ибрахим II Караманоглу първият поход, в който участват войници от Булгар, обхваща полето на Нигде, полето на Амик, посещение в Халеп, Шам (Дамаск, Сирия), Йерусалим и Хомс и завръщане през Адана в Ларенде.

Вторият поход на Ибрахим II, в който участват български войници — стрелци с прашки, започва от Ларенде и през Ко̀ня и Бейшехир до Шарки Караагач. Следват битки с османците пред Егридир и в Исхаклъ и завръщане в Ко̀ня.

При управлението на Ибрахим за последен път в летописа се споменава Яхши хан като бей на Адана и Тарсус. За последен път се споменава и Айдън Оглу.

Всички посочени събития, свързани с българите или с владетели от български произход, се отнасят към 1424 г., или малко по-късно.

* * *

Летописецът отбелязва, че след смъртта на Ибрахим II (юли или август 1464 г.) са направили сина му Касъм бей шах на страната Караман (ŞKOT — 1946, 192 27 и 28; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от средно-турски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

Босворт (МД, 1971, 183) сочи управлението на караманския владетел Исхак от 868 г.х. (1463 г. сл. Хр.) до 869 г.х. (1464 г. сл. Хр.). Пир Ахмед управлявал от 869 г.х. (1464 г. сл. Хр.) до 873 г.х. (1469 г. сл. Хр.); В английския текст било посочено погрешно до 1479 г. сл. Хр. А Пир Ахмед и Касъм съвместно управлявали от 874 г.х. (1469 г. сл. Хр.) до 879 г.х. (1474 г. сл. Хр.).

Текиндаг отбелязва (Tekindağ, AKKT 1967, 61), че Исхак бей умира при Узун Хасан през 1465 г. Йолчер сочи царуването на Исхак през 868 — 869 (1463 — 1464 г.) в Коня и смъртта му през септември 1466 г., а управлението на Пир Ахмед от 869 до 877 (1464 — 1466 г.) в Коня. Той не указва години за царуването на Касъм (Ölçer, 1982, 34, 116, 118).

Както се вижда от нашия коментар към останалата част от краткия вариант на „Историята на Караман“, изложението на Шикяри не навсякъде отговаря на тези дати (вж. ŞKOT — 1946, 192_{27-28} — 208 и коментар на К.В.; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

И така, летописецът отбелязва, че след смъртта на Ибрахим II (през юли или август 1464 г.) обявяват за владетел сина му Касъм. Осем години всеки от синовете на Ибрахим владее по една отделна област и живеят мирно, докато Исхак убива брат си Халил, завладява Ичил и много крепости наоколо (ŞKOT — 1946, 192_{28-36}).

За тези първи осем години след смъртта на Ибрахим II няма сведения за българите в Южен Анадол в „Историята на Караман“.

Но Нешри споменава планината Булгар във връзка със събития от 872 г.х. (02. 08. 1467 — 22. 07. 1468 г. сл. Хр.). Нешри разказва, че Мехмед Фатих минал в Анадола и тръгнал право срещу Караман. Караманците избягали в Ларенде. Падишахът завладял Гевале и Kòня и дошъл до Ларенде. Пир Ахмед бил там. Повелителят изпратил срещу него Махмуд паша (бейлербей на Румелия при Мехмед II, велик везир 1453 — 1467, адмирал 1467 — 1472, велик везир 1472 — 1473, умира 1474 г., вж. Нешри, 1984, 395). Били се и Пир Ахмед побягнал. Хванали мнозина карамански спахии, завели ги при падишаха и всичките ги посекли. Падишахът поръчал на Махмуд паша да тръгне срещу Тургуд Оглу (Нешри, 1984, 301).

„Тургутлиите били излезли към планината Булгар. Махмуд паша... тръгнал срещу им. Те... избягали... към Тарсус. Пашата тръгнал подире им и които можал, заловил. А тези, които сварили да се отърват, влезли във вилаета Тарсус“ (Нешри, 1984, 302).

„След това падишахът заповядал да преселят хора с домочадията от Ларенде и Ко̀ня в Истанбул. Махмуд паша изселил семейства на занаятчии... (После) Рум Мехмед паша отишъл и така се постарал, че изселил цяло Ларенде...

... Повелителят укрепил (Коня) и поставил вътре крепостна стража. Укрепил също Гевале, поставил вътре свои хора и си заминал... По-късно разрушили Гевале...

После повелителят дал Караман на султан Мустафа (син на Мехмед II, род. 1450 — ум. 1474, вж. Нешри, 1984, 399)...

Това завладяване и тези събития станали през 872 г.х.“ (02. 08. 1467 — 22. 07. 1468 г. сл. Хр., вж. Нешри, 1984, 302).

Това излизане на Тургуд Оглу, последван от Махмуд паша към планината Булгар, не е описано в „Историята на Караман“.

Но в изследванията на Фарук Сюмер, във връзка със събития от 1469 г., се споменава Българската планина като граница, до която се простира клонът *улаш* от народа (племето) *варсак*.

В книгата си Oğuzlar (Türkmenler). Tarihleri — Boy Teşkilâtı — Destanlari. — Ikinci Baskı, Ankara, 1972 („Огузите (тюркмените). Тяхната история. Племенната им организация — епическите им стихове“) Сюмер отбелязва, че *салури* в Анадола живеят в района на Тарсус. Едно от племената в района на Тарсус е племето *улаш*. Улаш е името на бея, който управлявал племето. Потомците на династията Улаш се считат за едни от най-известните варсашки бейове. Знаем, че Уюз бей (същинското му име е Хюсеин) е от фамилията Улаш. Той е бил глава на варсашките бейове и е разбил и поставил в окаяно положение през 874 г.х. (1469 г.) везира на Фатих Рум Мехмед паша. Родината на племето улаш започвала на североизток от Тарсус и се простирала до Българската планина. Племето улаш било голяма формация и се деляло на оби като *байъндър* (41 джемаата), *салур* (10 джемаата), *Орхан бейлю* и др. п.

Както виждаме, Фарук Сюмер хвърля светлина върху улаш, един от клоновете на народа (племето) варсак, чиито войници най-често са използвали българският бей Яхши хан и потомците му.

В „Историята на Караман" е отбелязано, че може би ок. 1471 — 1472 г., т.е. осем години след смъртта на Ибрахим II синът му Исхак убива брат си Халил, завладява крепостта Ерменак, цялата област Ичил (крайбрежната област в Южен Анадол между Коня, Нигде, Адана и Анталия, Гюлнар, Мамурийе (в околностите на Анамур), Силифке и Мут до Тарсус, наредил да четат хутбе и да секат монети на негово име (ŞKOT — 1946, 192$_{34}$ — $_{36}$ — 193$_{1}$ и коментар на К.В.).

Летописецът разказва, че (може би ок. 1471 — 1472 г.) войската на Булгар е взела участие в междуособните борби между синовете на Ибрахим II, на страната на Исхак и Кючюк Мустафа срещу Касъм бей:

„Този бунт е на Кючюк Мустафа. Исхак и Кючюк Мустафа завзеха Бейшехир, събраха народите (общностите, племената — таифе taife) Гюлнар и Булгар и Силифке и Варсак, дойдоха в Ларенде и направиха сражение. Касъм бей бе разбит, дойде в Кòня, изпрати в Истанбул писмо, поиска помощ. Султан Мехмед изпрати двадесет хиляди души с Ахмед паша; помири ги. Половината завладя Касъм бей, половината завладя Исхак бей. На Кючюк Мустафа дадоха Аксарай. Оттеглиха се от боя и три години бяха спокойни" (ŞKOT — 1946, 193$_{1}$ — $_{9}$).

Забелязваме, че и през втората половина на XV в., така както през първата половина на XIII в., летописецът определя българската общност в Южен Анадол с думата „таифе" (taife — араб., означаваща „религиозна община, група от хора, изповядващи една религия, група"

— Баранов, 1969, 484; „племе, род, семейство; тълпа, народ“ — ПРС, 1983, II, 151; „класа, категория, секта или група, организация от хора; племе, род коляно...“ — Redhouse Sozlüğü, 1968, 1086; „част, група, колектив, съединение; народ, племе, род“ — Devellioğlu, 1970, 1224). Следователно и авторът на частта на „Историята на Караман“ за XIII в. Ходжа Деххани, и авторът на частта на летописа за XV и XVI в Шикяри приемат българите като религиозна, народностна и племенна общност.

И така, около 1471 — 1472 г. сл. Хр. *булгар таифеси* (общността на българите) е участвала в сражение на сборни карамански сили в Ларенде на страната на претендентите за караманския престол, братята Исхак и Кючюк Мустафа, срещу Касъм, който по това време управлявал Караманската държава в Ларенде.

Второто сведение по време на управлението на Караманоглу Касъм, което представлява интерес за нас, е свързано със споменаването на Румелия.

Шикяри отбелязва, че Касъм бей успял да залови брат си Кючюк Мустафа и го изпратил в Истанбул на султан Мехмед. Цялата караманска войска се събрала около Касъм бей. Летописецът разказва, че може би около 1474 — 1475 г. султан Мехмед II Фатих дал на най-малкия син на караманския владетел Ибрахим II, Кючюк Мустафа, един санджак в Румелия и го изпратил до границата с тъпан и знаме ŞKOT — 1946, 194_{1-8}).

Шикяри регистрира, че Исхак бей след известно време бил убит при народа (племето) варсак. Завладял цялата страна Караман, Касъм бей управлявал седем години (ŞKOT — 1946, 194_{14-17}).

Според Босворд (МД, 1971, 183), караманските владетели Пир Ахмед и Касъм, синове на Ибрахим II, са управлявали съвместно от 874 г.х. до 879 г.х. (от 1469 г. сл. Хр. до 1474 г. сл. Хр.). А караманският владетел Касъм управлявал сам от 879 г.х. до 888 г.х. (от 1474 до 1483 г. сл. Хр.).

Колкото до Исхак, Узунчаршълъ сочи, че е умрял в мизерия през 892 г.х. (1487 г. сл. Хр.) (Uzunçarşılı, 1969, 34).

Според изложението на Шикяри, вероятно след 1474 — 1475 г. и преди 1481 — 1482 г. Кючюк Мустафа в Румелия се запознава с един крал и прави опит за заговор срещу Мехмед Фатих. От Балканския полуостров ще действа Кючюк Мустафа, а от Мала Азия — брат му, караманският шах Касъм ŞKOT — 1946, 194_{18-21}).

Повествователят в „Историята на Караман" отбелязва, че Ибрахим хан е имал седем сина от дъщерята на Осман Оглу. Големият му син е Касъм бей. Другите са Исхак, Алаеддин, Халил, Пир Ахмед, Якуб и Кючюк Мустафа (ŞKOT — 1946, 191_{15-21}).

Тези имена не съвпадат с посочените от Нешри — Исхак, Пир Ахмед, Караман, Касъм, Алаеддин, Сюлейман и Нура Софу (Нешри, 1984, 297). Според Нешри, Сюлейман и Нура Софу били малки и още овреме отишли при султан Мехмед (Фатих). Останалите били в Караманския вилает. Повечето от тях били синове на Султан Хатун — дъщеря на султан Мехмед, син на Йълдъръм. Но Исхак бил от робиня и най-голям от всички. Приживе Ибрахим бей доверявал само нему...

Виждаме колко големи различия има между двамата автори — Шикяри и Нешри — по въпроса кои са били синовете на Ибрахим, кой е бил най-големият от тях, от коя Ибрахимова съпруга са били тези синове. Затова не знаем доколко точно може да се счита и съобщението на Нешри за 875 г.х. (30. 06. 1470 — 20. 06. 1471 г. сл. Хр.).

Нешри отбелязва, че Караманлията Пир Ахмед не могъл да излезе срещу Исхак паша — военачалник на Мехмед Фатих, който с гвардията и с анадолската войска влязъл в Ларенде и в Ичел. Той избягал и отишъл при Хасан Дираз. Брат му на име Караман дошъл тук при повелителя. Дали му санджака Чирмен (обхващащ земите между Средна гора и Стара планина, източно от р. Стрема и по левия бряг на долното течение на р. Арда, с градовете Казанлък, Йенидже — Чирпан, Нова Загора, Хасково, Чирмен, Нешри, 1984, 362). Там той починал. Пренесли трупа му в Едирне и го погребали в ислямското медресе (Нешри, 1984, 305). Конялъ и Йолчер отбелязват пет сина на Ибрахим II: Алаеддин, Касъм, Пир Ахмед, Исхак и Мехмед. Според Йолчер, Мехмед имал син Караман (санджакбей на Чирмен) и дъщеря (Konyalı, АККТ, 1967, родословна таблица между с. 96 и 97; Ölçer, 1982, 116, Табл. 1).

Вижда се, че е спорен въпросът кой син или внук на Ибрахим и кога е получил от Мехмед Фатих управлението на един санджак в Румелия.

Шикяри отбелязва, че може би около 1475/1476 — 1481 г. султан Мехмед II Фатих събира четиридесет хиляди спахии, с военачалник Херсек Оглу Гедик Ахмед паша, на поход срещу страната Караман. Те се настаняват на лагер в Афион Карахисар. Сега войската от Булгар участва в сборната армия на караманския владетел Касъм бей срещу силите на османците:

„Накрая Касъм бей събра всичко четиридесет и четири хиляди бойци — войската от Караман, и от Кайсери, и от Бейшехир, и от Нигде, и от Булгар, и от Гюлнар, и от Силифке, и от Мамурийе (в околностите на Анамур), и от Ичел (крайбрежната област между Коня, Нигде, Адана и Анталия, посети в Ко̀ня негово светейшество Мевляна, закла жертвени животни, от там се прехвърли и дойде в Акшехир (на пътя Ко̀ня — Афион Карахисар)..." (ŞKOT — 1946, 194_{33-36} — 195_{1}).

След нощно нападение караманските сили раняват Гедик Ахмед паша и поразяват османците, които бягат. Караман оглу Касъм бей се връща в Ко̀ня (ŞKOT — 1946, 195_{21-23}).

От изложеното става ясно, че войниците от Булгар вероятно са се събрали със сборната караманска армия в Ларенде, придвижили са се до Ко̀ня, от там до Акшехир, може би сраженията между османските сили (войски) и караманските сили, в които влизат и българите, са станали между Акшехир и Афион Карахисар, и след победата над османците българите са се върнали заедно с Касъм бей в Ко̀ня.

При повечето военни действия на караманския владетел Касъм бей по време на самостоятелното му управление, така както и при царуването на караманските владетели през XIII, XIV и XV в., българската войска участва в състава на сборната караманска армия.

Вероятно за времето около 1475 — 1481 г. Шикяри разказва, че Мехмед II Фатих с шестдесетхилядна войска идва през Kòня към Ларенде. В подножието на Карадаг, на север-северозапад от Ларенде, го пресрещат карамански сили — Кьокез Оглу и Тургуд Оглу с двадесет хиляди бойци и седем дни се сражават (ŞKOT — 1946, 196_{24-33}).

„На осмия ден пристигна Караман Оглу Касъм бей със седемнадесетхилядна българска, гюлнарска и варсашка войска“ (ŞKOT — 1946, 196_{28-30}).

Присъединяват се с войска и други военачалници на караманците. Двадесет и шест дни здраво се сражават.

„Накрая Караман Оглу бе победен и с всичките си бейове се изкачи на Булгар“ (ŞKOT — 1946, 197_{1-2}).

За пръв път в „Историята на Караман“ Българската планина служи за убежище на караманския владетелски род след отравянето на Караман по поръка на селджушкия султан, около 1262 — 1265 г. Тогава караманските бейове, беят на Булгар Айдън и двамата по-големи сина на Караман Мехмед и Махмуд, бъдещи карамански владетели, заживяват в Българската планина. Мехмед и Махмуд известно време се възпитават в Българската планина, като един от техните наставници е беят на Булгар Айдън (ŞKOT — 1946, 33_{22-24} и $34_{4-5,\ 11-12}$).

Поради стръмните си и непристъпни склонове планината е служела за убежище и на заговорниците срещу караманските ханове. Шикяри разказа, че (може би около лятото на 1365 или 1366 г.) султан Алаеддин, който с войска се е настанил при Тарсус, един месец се е сражавал с Ибн-и Мехмед (Ертена), с Есен (Асен), с бея на Тарсус Яхши хан и с Бахтийар (син на Галенджо), които с войска на варсак и булгар са се укрили в Българската планина (ŞKOT — 1946, 125_{1-2}).

И в древността, може би по времето на Александър Македонски, Българската планина служела за убежище и жилище на древните владетели в Южна Мала Азия (ŞKOT — 1946, 133_{28-37}). Там имало лековити билки (ŞKOT — 1946, 134_{30-36}).

Ако проследим по-нататък изложението на летописеца, ще си спомним, че и около 1401 г. по време на нашествието на Тимур, карамански ят владетел Мехмед II, по съвета на Мевляна Оглу, взема всичките си поданици, провизии и имущество и се укрива в Българската планина (ŞKOT — 1946, 183$_6$ — $_{11}$).

Така че никак не е чудно, че и по времето на Мехмед Фатих българската войска се сражава срещу османците на страната на Караманоглу Касъм бей, нито пък че Касъм бей с всичките си бейове се е укрил от османците в Българската планина.

По-нататък летописецът разказва как българската войска е взела участие в спасяването на жителите на град Ларенде от заточение и как те намерили убежище в Булгар.

Мехмед II Фатих заточава жителите на Ларенде и Аксарай в Истанбул (197$_7$ — $_9$). След три години те се завръщат. Тогава Гедик Ахмед паша, изпратен от Фатих, изгаря град Ларенде до основи (197$_{12}$ — $_{14}$) и подкарва отново жителите на заточение.

Шикяри разказва:

„От мене: Кьокез Оглу видя тази несправедливост, с плач се изкачи на Българската планина, разказа за насилието, което стана над (в) града и Караман Оглу с бейовете си така се разплакаха едновременно, че светът се изпълни със стонове... Събра осем хиляди войници — стрелци с камъни от Булгар, четири хиляди взе и Огуз Оглу и подкара в галоп с дванадесет хиляди бойци, в онази нощ пристигна на мястото, където лежеше народът, в ранно утро на разсъмване, когато щяха да се прехвърлят, заварди отпред пътя на османските войски... така нападнаха с мечовете, че загинаха осем хиляди души. Гедик Ахмед паша избяга, върнаха народа и го отведоха в града“ (ŞKOT — 1946, 197$_{26}$ — $_{35}$ — 198$_1$ — $_2$ и коментар на К.В.; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

Касъм бей със седем хиляди бойци идва и вижда развалините на Ларенде...

„Взе всички жители на града и се изкачиха на Булгар. Известно време съществуваха (живяха) така. Ларенде остава (в) развалини единадесет години“ (ŞKOT — 1946, 198$_{11-13}$).

Една част от сведѐнията за Българската планина и българите при царуването на Караманоглу Касъм бей в краткия вариант на „Историята на Караман“ са свързани с пребиваването на султан Джем в страната Караман и с приятелските му отношения с Касъм бей.

Джем султан (1459 — 1495 г.) е малкия син на султан Мехмед Фатих. Роден е в Одрин през 1459 г. от Чичек хатун. Девет-десетгодишен става санджак бей на Кастамону, а след смъртта на по-големия си брат султан Мустафа (1474 г.) е определен за Караманското бейлербейство.

Смъртта на Мехмед Фатих на поход (03. 05. 1481 г.) става причина за борби за трона между Джем и по-големия му брат Байезид II. Великият везир Караманлъ Мехмед паша и високопоставените кръгове в Ко̀ня искат Джем да стане падишах.

След еничерското въстание и убийството на великия везир Карамани Мехмед паша, валията на Амасия Байезид II заема османския трон (1481 г.). Джем султан с войска се обявява за падишах в Бурса. В битката при Йенишехир (20 юни 1481 г.) между войските на двамата братя Джем е победен и бяга (1481 г.). Ранен идва в Ко̀ня, оттам бяга в Сирия, Египет, посещава Хиджаз и Арабия.

По покана на анадолските бейове и специално на Караманоглу Касъм бей отново идва в Анадола.

Напада Анкара и отново е победен.

Съюзява се с Касъм бей. Решава да отиде в Румелия, затова се подслонява при Родоските рицари (18. 08. 1482 г.), които го затварят. От Родос го изпращат във Франция, а оттам — в Италия. Умира на пътя Рим — Неапол на 25. 02. 1495 г. на тридесет и шест години (вж. КА, 1968, 229; Uluçay, TA, 1967, 80).

Разказът на Шикяри за Българската планина и българите по време на пребиваването на султан Джем в Караманската страна при царуването на Караманоглу Касъм бей хронологически би трябвало да се вмести във времето от началото на валийството на Джем в страната

Караман (1474 г.) до подслоняването му при родоските рицари (18. 08. 1482 г.).

Но ако проследим внимателно броя на годините, които Шикяри указва, че са минали, бихме могли да стигнем до заключението, че Джем е пребивавал в страната Караман и в Българската планина не само през 1474 — 1482 г., но и след 1482 г.

Прецизно описание на живота на Джем предимно след смъртта на Мехмед Фатих и след подслоняването на Джем при родоските рицари се намира в книгата на Вера Мутафчиева „Случаят Джем" („Cem Sultan Olayı", Istanbul, 1971).

В „Историята на Караман" е отбелязано, че (вероятно около 1474 г.) султан Мехмед Фатих дава управлението на страната Караман на сина си Джем. Джем живее три години в Ко̀ня (вероятно от 1474 до 1477 г.) и четири години в Ларенде (вероятно от 1477 до 1481 г.) (вж. ŞKOT — 1946, 198_{14-18}).

Летописецът разказва, че след четиридесетдневни съвместни пиршества в планините Курейш в Тороските планини Джем султан се сближава с караманския владетел Касъм бей (ŞKOT — 1946, 199_{6-8}). Още няколко дни се веселят заедно и Джем се връща в Ларенде.

Повествователят разказва, че по време на валийството на султан Джем Касъм е живял в Българската планина и бил в приятелски отношения с Джем:

„Един ден Караманоглу (Касъм бей) се изкачи на Булгар. Доста време бяха в дружески отношения (с Джем)..." (ŞKOT — 1946, 199_{10-11}).

Обявяването на Джем султан за падишах в Бурса след смъртта на Мехмед Фатих и след смъртта на великия везир Карамани Мехмед паша е отбелязано от летописеца така: „След това събра войска и дойде в Бурса" (ŞKOT — 1946, 199_{14}).

Вероятно битката на Байезид II и Джем при Йенишехир на 20 юни 1481 г. също е отразена в летописа като битка при Херсенк Бели. След седемдневни сражения Джем е победен и ранен в крака. С четиринадесет души идва в Ко̀ня, взема жена си, провизиите и имуществото си и идва в Ларенде (ŞKOT — 1946, 199_{15-20}).

От по-нататъшния разказ на летописеца разбираме, че не само Касъм бей, но и Джем султан е живял в Българската планина, може би след 20 юни 1481 г.:

„Касъм бей чу за случилото се и изпрати Кьокез с хиляда юнаци. Да дойдат, да вземат Джем султан и да се изкачат на Българската планина... Като отиваха, пристигна Лала паша (османски везир), с войската си обгради Джем султан и не го пусна да мине. Веднага караманските бейове чуха за произшествието, осем хиляди души пристигнаха с Огуз хан, с две хиляди души пристигна Кьокез Оглу и с възгласа „Бог е велик“ така удариха със сабите, че разстроиха процесията на Лала паша. Разпръснаха двадесетте хиляди бойци, освободиха Джем султан, взеха (го) и се изкачиха на Булгар. Джем султан дойде, срещна се с Караман Оглу, оплака се от неспокойното време и се заоплакваха. Живяха три години — тъй като Булгар Дагъ бе много стръмна и непристъпна, никой не можа да им направи нищо“ (ŞKOT — 1946, 199$_{20-30}$).

При все че летописецът не споменава тук български войници, очевидно част от войниците, освободили Джем, са били български.

Ако обаче Джем е живял три години в Българската планина след 20 юни 1481 г., той следва да е останал там до 1484 г. Тази дата няма да съвпада с времето на приютяване на Джем от родоските рицари — 1482 г.

И след заминаването на Джем в Сирия, Египет и Хиджаз Касъм и караманските бейове продължават да живеят в Българската планина.

Ако вярваме на някои дати, установени в историята на Турция, може би през лятото на 1481 г. Джем решава да извърши поклонение в Хиджаз, минавайки през Сирия и Египет. Но ако вярваме на изложението на повествователя на „Историята на Караман“, това е станало през лятото на 1484 г., след като Джем три години живял в Българската планина (вж. КА, 1968, 229; Uluçay, ТА, 1967, 80; ŞKOT — 1946, 199$_{31-35}$; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис).

Касъм бей изпраща Кьокез Оглу с хиляда юнаци да съпроводи Джем до Халеп. Сам Джем има също петстотин храбреци. А Касъм бей с десет (хиляди) юнаци върви с Джем четири дни път.

„Сбогуваха се, върна се и се изкачи на Булгар. Кьокез Оглу с хиляда и петстотин юнаци отведе Джем в Халеп, сбогуваха се, дойде и се изкачи на Булгар, донесе на Касъм бей всички известия за спокойствие и сигурност“ (ŞKOT — 1946, 200_{1-4}).

Шикяри отбелязва, че Джем посещава Дамаск, Йерусалим, Египет и Мека. Връща се в Египет. Шикяри сочи, че са минали повече от две години и седем месеца в гостувания, т.е. би следвало да е вече 1486 или 1487 г.

По покана на бея на Анкара, Мехмед бей, и на карамански владетел, Джем през Дамаск и Халеп идва в Ларенде. Ако се осланяме на установените досега в историята дати, това трябва да е станало през 1481 или 1482 г., ако вярваме на Шикяри — може би 5 години по-късно (ŞKOT — 1946, 200_{5-12}).

„От там султан Джем дойде в Шам (араб. Дамаск, Сирия). От там дойде в Халеп. След това от мензил на мензил дойде в Ларенде, изкачиха се на Булгар. Касъм бей (го) посрещна с двадесет и четири хиляди юнаци с давидови ризници, срещнаха се, видяха се и се разплакаха. Взеха Джем султан и се изкачиха на Булгар“ (ŞKOT — 1946, 200_{23-28}).

Става ясно, че и двадесет и четирихилядната войска на Караманоглу Касъм бей се намира на Българската планина, около 1481 — 1482 г. или пет години по-късно. Всичките двадесет и четири хиляди юнаци са облечени в давидови ризници, в давидови ризници са облечени и българските войници.

В „Историята на Караман“ неведнъж се споменават войници, юнаци, бойци с давидови ризници — и през XIII в. при управлението на Караман и Мехмед, и през XIV в. при царуването на Караманоглу Алаеддин (ŞKOT — 1946, 29_{19-25}, 42_{16}, 123_{6}, 163_{34}, 175_{22} и коментар на К.В.; Венедикова, „Историята на Караман“. Превод от среднотурски и персийски езици..., 1993. Ръкопис), а сега и през XV век при царуването на Караманоглу Касъм бей.

В корана е разказано как бог смекчил за пророка Давид желязо и го научил да прави ризници:

„И Ние го научихме (пророка Дауд, Давид) да прави ризници за вас, за да ви защитава от вашата ярост. А нима вие сте благодарни?“ (Коран. Перевод и комментарии И. Ю. Крачковского. Москва, 1963. Сура 21. Пророки, стих 80).

„На Давуд (пророка Давид) Ние дарувахме от нас предимство. О, планини, прославяйте заедно с него и птици. Ние му размекнахме желязо: прави спускащите се надолу и размервай брони, ризници. Правете добро! Нали аз виждам какво правите вие!“ (Коран, 1963, 339, Сура 34 Сабā^{c}, стих 10)

Гордлевски допълва, че има египетска легенда, която пояснява как аллах смекчил за пророк Давид желязо и го научил да прави ризници, че ковачницата на пророк Давид била на персийско-турската граница, около Сер Пул. Тя усърдно се посещавала от сектанти дауди (потомци на евреи, разселени след вавилонското пленяване). Култът на пророк Давид бил широко разпространен и в Мала Азия — сред кюрдите-чергари... Гордлевски цитира солидна литература по този въпрос (Гордлевский, 1960, 280, бел. 35).

Изглежда, че под „давидови ризници“ следва да разбираме „ризници като тези, които аллах научил да прави пророка Давид, размеквайки му желязо; железни ризници“.

По-нататък Шикяри описва как българските войници като основна сила в сборната войска на Караманоглу Касъм бей и султан Джем слизат от Българската планина, участват в завладяването на Ларенде и Ко̀ня и стигат до Анкара.

Събират четиридесет и девет хиляди бойци — двадесет и осем хиляди на Караман Оглу Касъм бей, седем хиляди на бея на Анкара Мехмед, останалите на султан Джем. Решават да се сразят с Осман Оглу Байезид II. Касъм бей дума на султан Джем:

„— Ако не успеем, пак Българската планина, която е наше жилище, е готова; исполините на пророка Соломон да дойдат, да не могат да се изкачат на Българската планина...

(Касъм бей) веднага направи военачалник Кьокез Оглу, дойде с десет хиляди български войници в Ларенде и (го) завладя. Османците избягаха и отидоха в Ко̀ня. Караман Оглу и Джем султан заживяха в Ларенде... Дойдоха и завладяха Ко̀ня... от там потеглиха и дойдоха в Анкара. Живяха (там) известно време...“ (ŞKOT — 1946, 200$_{33-34}$, 202$_{1-16}$).

Повествователят разказва, че при сражението между войските на Джем и Касъм и османските сили с военачалник везирът Лютфи паша в едно поле близо до Анкара Джем убил Лютфи паша. В тази битка следва да участват и българските войници (201$_{25}$). След това войската на Джем била разбита от Байезид при Ескишехир и Джем избягал в Ко̀ня (202$_{4}$). Касъм бей се изтегля с войската си от Анкара при хана на Алаеддин или чешмата на Алаеддин, а главнокомандващият на Касъм, Пир хан, се движи в тила на османската войска и избива войниците на Байезид до Анкара. Войската на Касъм 9 дни се сражава с османската войска при хана на Алаеддин. А Пир хан завладява обоза и боеприпасите на османците (202$_{33}$). (Ибн Биби пояснява, че ханът или кервансараят на Алаеддин е на един мензил далече от Аксарай. Ibn Bibi, II, 1996, 251, 260, 140.)

И войската на Касъм бей идва в Ко̀ня, където се намира Джем със своята войска. Касъм и Джем отново ще търсят убежище в Българската планина:

„Джем рече:

— Неговата държава е мощна, и сто пъти да се бием, няма полза.

Караман Оглу дума:

— Едно време властта ни се зачиташе от Съвас до Искендерун, (името ни) се четеше на хутбетата и монетите двеста години. Сега нямаме място за живеене, освен Българската планина, този свят не остана за нас, и за него никак няма да остане, ела да отидем и днес да се изкачим на Булгар. Да прекараме в Булгар останалата част от живота си — рече“ (ŞKOT — 1946, 203$_{4-10}$).

Постепенно военните действия се пренасят в северните и западните поли на Българската планина. Касъм и Джем с войските идват в Ларенде. Османците убиват бея на Анкара Мехмед. И Байезид идва в Ларенде. Касъм и Джем идват в Ерегли. Седем пъти пращат подир тях османска войска и седемте пъти те я разпръсват и избиват. Тези седем сражения на силите на Караман Оглу Касъм бей и на Джем султан с османски войски трябва да са станали около Ерегли, в полите на Българската планина.

Шикяри разказва, че Джем и Касъм отново са се укрили в Българската планина.

„Джем султан и Караман Оглу се изкачиха в планината. Осман Оглу не намери средство. Накрая поставиха в Ларенде един принц на име султан Мехмед (вероятно син на Байезид II). С него поставиха дванадесет хиляди роби (кул). Сам (Байезид) се върна и отиде в Истанбул“ (ŞKOT — 1946, 203$_{10-20}$).

Джем и Касъм с войските си са се изкачили на Булгар Дагъ от Ерегли, или от околностите на Ерегли. А близко до Ерегли са най-високите и непристъпни места в Българската планина — Айдос с височина 3488 м и Мededсиз с височина 3585 м.

Шикяри отбелязва:

„От мене: Джем две години живя в Булгар“ (ŞKOT — 1946, 203$_{21}$).

Ако следим указаното време в „Историята на Караман“, след битката при Ексишехир Джем три години живял в Българската планина, после общо две години и седем месеца пребивавал в Сирия, Египет и Хиджаз, а след завръщането си още две години живее в Булгар. Следователно трябва да са минали поне седем години и седем-осем месеца от битката при Йени Шехир (20 юни 1481 г.), трябва да е вече 1489 г.

Но доколкото Джем се подслонил при родоските рицари на 18. 08. 1482 г. (КА, 1968, 229; Uluçay, TA, 1967, 80), изложението в нашия летопис на това място не отговаря на установените дати.

Получава се и още едно несъответствие. Касъм бей умира през Мухаррем 888 г.х. (февруари 1483 г.) (срв. Босворт, МД, 1971, 183; ŞKOT — 1946, Index, 25; Uzunçarşılı, 1969, 35; Tekindağ, AKKT 1967, 62). Ако тази дата е вярна, то събитията след февруари 1483 г. би следвало да се отнасят не за караманския владетел Касъм бей, син на Ибрахим бей II, а за някое друго лице от караманския владетелски род, което също може да е носило името Касъм.

Шикяри разказва, че след като Джем две години живее в Булгар, икономът му френк Али бей предлага да отидат в Родос, оттам в Румелия, да получат помощ и от краля на Румелия, и от френките, те да тръгнат от Румелия, а Караман Оглу оттука, да унищожат Байезид по средата (ŞKOT — 1946, 203_{22-29}).

Според установените дати, може би малко преди края на юли или преди 18. 08. 1482 г., а според изложението в „Историята на Караман“ може би значително по-късно, около 1489 г. султан Джем решава да отиде при родоските рицари.

„Касъм бей дума:

— Ей, Джем! Ела... Живей в Българската планина докато умреш. И исполините на Соломон не са способни да дойдат и да се изкачат тук...“ (ŞKOT — 1946, 204_{9-12}).

Но Джем отива в Родос, където го затварят, и според „Историята на Караман“ живее там четири години и умира в град Пийе като затворник (ŞKOT — 1946, 204_{16-21}).

Всъщност Джем умира вечерта на 25. 02. 1495 г. в Неапол, в двореца на Алфонсо, син на Феран (Mutafçiyeva, 1971, 480).

* * *

Вероятно вече за време след смъртта на караманския владетел Касъм, син на Ибрахим II, след 1483 г., при описанието на царуването на Байезид, син на Мехмед хан (1481 — 1512 г.) у Нешри има един разказ, в който се споменава Българската планина в Южен Анадол. Но той се отнася за значително по-ранно време — през XIII в.

Нешри пише, че когато дядото на Осман Гази, Сюлейман шах, се удавил пред крепостта Джа^{c}бер (в околностите на Халеп през 1224 г., вж. Uluçay, TA, 1967, 432), водачите на седем племена, между които Юрегир, Косун, Варсак и Къш Тимур (Куш Темюр), дошли и се настанили в Чукурова. Юрегир им станал вожд. Завладели Мисис, Адана и Тарсус, където неверниците били арменци.

Юрегир умрял и на мястото му останал Рамазан.

„После (Рамазан) даде на Косун Асърлък (около Бозкър) като място за зимуване и в Кюлек му даде Текюр бели за лятно пасище в планината. И даде на Къш Тимур (Куш Темюр) Тарсус за зимуване и Българската планина за лятно станувание...“

Рамазан станал бей на мястото на баща си Юрегир и направил Адана столица (Taeschner, 1951, I, 225$_{3-19}$, 226$_{1-2}$, II, 316, 317).

Този разказ, макар и да е написан при описанието на царуването на Байезид II (1481 — 1512), би трябвало да се отнася за време, едно поколение след смъртта на Сюлейман, 1224, дядо на Осман, т.е. за време около 1254 г. или малко по-късно.

От Нешри узнаваме, че около 1256 г. Косун, който според Деххани и „Историята на Караман“ е бил неверник, приел исляма около 1217 — 1221 г. (ŞKOT — 1946, 15 — 19), е имал като място за лятно станувание Текюр (Текир) бели в Кюлек, в североизточната част на Българската планина. Изглежда, че Къш Тимур е летувал в по-високите части на Булгар Дагъ.

След смъртта на Караман Оглу Касъм бей (1483), отново във връзка с династията Рамазан и отново при царуването на Байезид II, по време на събития около 1485 — 1491 г., Узунчаршълъ споменава Българската планина.

Той отбелязва, че „по времето на Баязид II, при Аданския поход на великия везир Давуд паша, във войната между османците и мемлюците, Давуд паша прекосява Булгар Дагъ“ (Uzunçarşılı, 1969, 178, not 1).

Доколкото османско-египетско мемлюшките войни продължават шест години, от 1485 до 1491 г. (KA, 1968, 158), това споменаване на Българската планина след смъртта на Караман Оглу Касъм бей следва да отнесем към 1485 — 1491 г.

Една част от изследвачите смятат, че Караманската държава е съществувала до смъртта на Касъм бей (1483) и след това била завоювана от османците (Босворт, МД, 1971, 183; Tekindağ, AKKT 1967, 62).

Споменахме вече, че Касъм бей умира през 888 г.х. (09. 02. 1483 — 30. 01. 1484 г. сл. Хр., вж. ŞKOT — 1946, index 25) или по-точно през месец Мухаррем 888 г.х., февруари 1483 г. сл. Хр. (Uzunçarşılı, 1969, 35).

Ако тази дата е вярна, струва ни се, че у Шикяри след това време вече не се разказва за караманския владетел Касъм, син на Ибрахим II, а за някое друго лице от караманския владетелски род. Това лице носи също името Касъм. Шикяри отбелязва, че то е живяло двадесет и две години след Джем (ŞKOT — 1946, 204$_{23}$). То е живяло и по времето на Байезид, и по времето на султан Селим (ŞKOT — 1946, 206$_{27}$). При това този Касъм умира, отровен по поръка на султан Селим.

Така че в никой случай не може да става въпрос за Касъм, син на Караманоглу Ибрахим II, умрял през 1483 г.

Текиндаг отбелязва, че някои историци считат, че Караманското княжество продължава чрез тригодишното валийство на Тургуд Оглу Махмуд бей в Караман, поради родството му с Караманогулларъ (Tez 1622, 62). Той бил роден от дъщерята на Караман Оглу. Но взел страната на мемлюците, бил нападнат от османците и избягал в Халеп през 1487 г. със семейството си (Uzunçarşılı, 1969, 35).

Исхак, син на Ибрахим II, умрял през 892 г.х. — 1487 г. сл. Хр. (ŞKOT — 1946, index 23). Имал син на име Ибрахим (Uzunçarşılı, 1969, 34).

И други източници сочат 1486 или 1487 г. като последна година от съществуването на Караманската държава (Uluçay, TA, 1967, 217; Брокгауз, Ефрон, 1895, 439, т. XIV; KA, 1968, 607).

Изглежда, че 1483 и 1487 г. са годините, до които османците признават, че е съществувала Караманска държава.

Узунчаршълъ отбелязва, че с изчезването на Караманското княжество тази територия била подложена на регистрация, за да бъде управлявана като провинция (ейалет). През 906 г.х. (1500 г. сл. Хр.) провинция Караман била регистрирана твърде зле.

...Всеки неин тимар бил увеличен с известно количество, след това тимарските спахии от Караман, племената тургут и варсак постигнали съгласие и поканили в Ичел Мустафа бей, син на Хаджъ Хамза бей и внук на брата на Касъм бей — Мирза бей, който бил от семейството Караман и се намирал някъде в Иран. А Али пишел, че поканеният бил синът на Исхак бей — Ибрахим бей (Uzunçarşılı, 1969, 35).

Изглежда, че и в началото на XVI в. лица на карамански владетелски род са продължавали да управляват в отделни области от територията на Караманската държава. Може би такъв е бил случаят и с Касъм II, живял по времето на Байезид и Селим.

Текиндаг пише за семейства с потомствени спахии при караманските владетели. Те запазили дарените от владетеля земи и при османците. В регистрите от тези семейства се дават сведения за Яхши бей и Бонсозогулларъ (брат на родоначалника Караман и син на Нуреддин носи името Бонсуз) (АККТ, 1967, 63, родословна таблица между с. 96 и 97).

Последните сведения за българите, за Булгар и Българската планина в краткия вариант на „Историята на Караман“ вероятно се отнасят за време след смъртта на Касъм, син на Ибрахим II. Приключвайки разказа си за султан Джем, Шикяри продължава:

„От мене: ние да се върнем на разказа за Караман Оглу. Живя двадесет и две години след Джем. Властва над цялата Ташили. Никой не бе способен да му я отнеме. Тъй като Булгар Дагъ беше твърде много стръмна и непристъпна, никой не можа да го хване“ (ŞKOT — 1946, 204_{22-25}).

Доколкото Джем умира на 25. 02. 1495 г., би следвало да мислим, че Караман Оглу, караманският владетел, е живял двадесет и две години след смъртта на султан Джем, т.е. до 1517 г. Управлявал е цялата област Ташили. Платото Ташили заема най-южната крайбрежна област на Средна Мала Азия срещу Кипър, откъм Аланя и докъм Силифке. Тук има доста високи малки планини като Късълдаг, 2294 м, и Елмакоз, 1568 м. Независимо че е управлявал цялата Ташили, изглежда, че Караман Оглу е живял в Българската планина.

Повествователят продължава разказа:

„Когато султан Селим правеше поход до Арабия и, минавайки, отиваше (натам), Караман Оглу един де изпрати от Булгар Кьокез Оглу с десет хиляди (в ръкопис Али Емири дванадесет хиляди) способни храбри конници и от едната страна самият той се спусна, взеха обоза на султан Селим и унищожиха много негови хора. Върна се и отново завладя Ларенде и извършваше набези за грабеж и опустошение, докато стигна до Акшехир“ (ŞKOT — 1946, 204$_{26-31}$).

Явуз Селим през 1516 г. тръгва срещу египетския мемлюшки султан Кансу, който държи страната на шах Исмаил. Побеждава египетската войска в Мердж-и Дабък, близо до Халеп. Селим завзема Малатия, Антеп и Халеп. Побеждава и друга египетска войска в Газа и завладява Сирия и Палестина. Една година остава в Египет (във войската му имало много арменци и други християни, а най-разпространеният език в нея бил славянският, вж. Желязкова, А., Алексиев, Б., Назърска, Ж., 1997, 48, 49, 56, бел. 60). В това време побеждава последния мемлюшки султан Томанбей и завзема подчинения на Египет Хиджаз. В областта Хиджаз в Арабия се намират Мека и Медина. През 1517 г. взема халифския пост от абасидския халиф Ел-Мютевеккил III. След тази дата халифството 407 години останало в ръцете на османската династия (КА, 1968, 1018).

Слизането на Караман Оглу, Кьокез Оглу и десетте или дванадесетте хиляди конници от Булгар трябва да е станало през 1516 г., когато Селим отива през Южен Анадол на поход за Египет и Хиджаз.

Гьокез (Кьокез) хан и потомците му Кьокез Оглу се споменават нееднократно в „Историята на Караман“, твърде често свързани с българите и Българската планина. За пръв път името Кьокез хан се откроява в летописа във връзка със събития ок. 1248 — 1256 г., като едно от най-високопоставените лица, приближени на Караман (ŞKOT — 1946, 19_{27}). Ок 1265 г. той е капуджибашия (началник на дворцовите вратари, висок пост, Redhouse Sozlüğü, 1968, 598) на Мехмед I Караман Оглу (ŞKOT — 1946, 37_{13}). Понякога той е военачалник на караманските войници, когато в сборната караманска армия участват българи. Например след 1265 — 1266 г. и вероятно преди 1273 г., преди сражението между селджушката и караманската армия при Чаршамба сую, Мелик Арслан взема четири хиляди войници от Булгар, а капуджибашията Гьокез — десет хиляди карамански войници. Българите и караманците заедно пренасят шатрата на Караман Оглу Мехмед I от Ларенде до Чаршамба сую и я опъват срещу шатрата на селджушкия султан (ŞKOT — 1946, 41_{13-16}).

Гьокез поднася писмо на караманския владетел, изпратено от селджушкия султан (ŞKOT — 1946, 47_{31}). Капуджибашията Гьокез получава от владетеля управлението на нахия (ŞKOT — 1946, 46_{13}).

През XIV в., при управлението на Бедреддин, може би преди 1317 или преди 1322 г. ние виждаме Гьокез като военачалник на българската войска в сборната армия на Бедреддин (ŞKOT — 1946, 55_{29}). Гьокез пренася и поднася писмото на караманския владетел емир Муса до бъдещия карамански шах Алаеддин от Мут в Ко̀ня (ŞKOT — 1946, 61_{24}). Той присъства на дивана на Сюлейман шах ок. 1356 — 1357 г. (ŞKOT — 1946, 64_{2}).

Може би ок. есента на 1359 г., когато Караман Оглу Алаеддин с огромна армия настъпва срещу Ко̀ня, изпраща в авангарда Кьокез, с десет хиляди стрелци с камъни от Булгар, а после и други части и подразделения от войската си (ŞKOT — 1946, $77_{20-21,\ 24-25}$). Когато вер. ок. 1364 г. Алаеддин с четиридесет юнаци тайно изчезва при разбойника Мукбил (от Ларенде през Ко̀ня на северозапад от Коня), караманските бейове изпращат Кьокез със седем хиляди български юнаци да търси султана (ŞKOT — 1946, 115_{19-23}).

Шикяри споменава, че Кьокез бей имал двама синове — Мехмед и Йомер (ŞKOT — 1946, 151_{27-28}).

Името на Кьокез Оглу се споменава за пръв път ок.

1363 или 1364 г., когато Алаеддин идва от Кòня в Ларенде с четиридесетхилядна войска, в Ларенде събира българската войска, Кьокез Оглу и Косон Оглу и всички отиват в Мут, за да се сражават после в полето на Силифке срещу неверници от Гьоркес, Паяс и Искендерун (ŞKOT — 1946, 107$_{15-17}$). Изглежда, че докато Алаеддин е бил в Кòня, Кьокез Оглу се е намирал с българската войска в Ларенде.

По време на сражение при Акшехир на сборна войска на Алаеддин срещу Кутлу и Тимурташ, двама бейове — неверници, които султан Мурад взел за помощници от текфура (принца, управителя, владетеля-християнин) на Истанбул, заедно с невернишка войска, за помощ, с българската войска отново е Кьокез Оглу:

„От мене: Алаеддин дума на монголските бейове:

— Оградете Кутлу и Тимурташ!

Двадесет хиляди монголци извадиха мечове и оградиха невернишката войска, сражаваха се здраво, раниха Тимурташ. Като видя това, Гермийан Оглу настъпи. От караманска страна настъпи българската и гюлнарската войска с четиринадесет хиляди бойци. Кьокез Оглу и Огуз Оглу се биха здраво. Събориха Гермийан Оглу, сериозно (го) раниха“ (ŞKOT — 1946, 158$_{30-36}$).

След смъртта на Мурад, след 15. 06. 1389 г., карамански войски на Алаеддин се бият срещу османски войски на Байезид при Ескишехир. На полесражението пристига Кьокез Оглу с десет хиляди български войници — стрелци с прашки. Те се бият срещу самия Байезид хан (ŞKOT — 1946, 164$_{5-8}$).

И през XV в. знатната караманска фамилия Кьокез Оглу е свързана с българите и с Българската планина. По времето на Мехмед Фатих, може би ок. 1475 — 1481 г., когато Гедик Ахмед паша подпалва Ларенде и подкарва жителите му на заточение, Кьокез Оглу, свидетел на тази несправедливост, се изкачва на Булгар Дагъ и разказва на Караман Оглу и на бейовете му за насилията на османците (ŞKOT — 1946, 197$_{26-39}$).

След поражението от брат си Байезид при Йенишехир, след 20 юни 1481 г., султан Джем с четиринадесет души идва в Кòня, взема от там семейството и имуществото си и отива в Ларенде. Караман Оглу Касъм бей изпраща Кьокез с хиляда юнаци. Те вземат Джем султан и се изкачват на Българската планина (ŞKOT — 1946, 200_{1-4}).

След завръщането на Джем от Египет в Българската планина, когато Караман Оглу Касъм бей, султан Джем и беят на Анкара Мехмед събират четиридесет и девет хиляди бойци срещу Осман Оглу Байезид хан, Кьокез Оглу като главнокомандващ завладява Ларенде с десет хиляди български войници (ŞKOT — 1946, 201_{1-5}).

И през XVI в., през 1516 г., когато султан Селим минава на поход за Арабия, Караман Оглу изпраща от Булгар Кьокез Оглу с десет хиляди конници в тила на Селим (ŞKOT — 1946, 204_{26-34}).

Дори след смъртта на последния карамански владетел, Касъм II (?), вероятно след 1517 г., когато шах Исмаил пише писмо до войската на Караман Оглу, пратеникът дава писмото на Пир Байрам и Кьокез — военачалниците на Караман Оглу, които не са се покорили на Осман Оглу. Пратеникът на шах Исмаил ги намира на мястото за лятно становане Текюр, което според М. Месуд Коман се намира в Таш ели (ŞKOT — 1946, index 58). Но според Нешри, Текюр бели, Текюр, Текир се намира в Кюлек, в североизточната част на Българската планина (вж. Taeschner, 1951, I, 225 — 226, II, 316, 317). И на съвременните карти виждаме Текир и Текир бели на север от прохода Кюлек, в североизточната част на Булгар Дагъ (вж. Turcja, 1986).

И след смъртта на Касъм II, последните караманци, които не са признали властта на османците, са продължавали да се укриват в Булгар (ŞKOT — 1946, 207_{29}).

Кьокез и потомците му невинаги са били военачалници на българите. От 1227 докъм 1285 г. самите бейове на Булгар Яхши хан и Айдън са военачалници на българската войска. Около 1285 г. виждаме бъдещия карамански султан Халил като командващ българската войска (ŞKOT — 1946, 53_{28-30}).

Ок. 1317 — 1322 и ок. 1359 — 1364 г. Кьокез се споменава в „Историята на Караман“ като военачалник на българската войска. Към 1335 — 1336 г. Угурлу бей притежава двадесет и пет хиляди войници в Булгар Дагъ (Togan, 1981, I, 317). Ок. 1340 — 1349 г. бъдещият карамански шах Фахреддин, син на Бедреддин, е военачалник на войската на Булгар (ŞKOT — 1946, 57_{5-7}). Преди 17. 01. 1350 г. предводител на българската войска е Шемседдин, бъдещ карамански владетел.

През втората половина на XIV, през XV и началото на XVI в. често се случва Кьокез Оглу да е командир на българите.

Лица от фамилията Кьокез са заемали високия пост капуджибашии (главни дворцови вратари) при караманските владетели през XIII и XIV в. Като такива те пренасят и предават писма от караманския владетел до други владетели и до други високопоставени лица, както и писма от други владетели и високопоставени лица до караманските владетели. Съпровождат знатни особи, гости на караманските владетели. Присъстват на дивана. Притежават земя (нахия), която получават от караманския султан. Сражават се като военачалници на отделни войскови подразделения в състава на сборната караманска войска.

Споменахме по-горе, че при събитията от 1516 г. в „Историята на Караман" войниците от Булгар са отбелязани като конници. Тогава десет хиляди българи с военачалник Кьокез Оглу и последният карамански владетел с още войници се спускат от Българската планина в тила на султан Селим, вземат обоза му и избиват негови хора. С помощта на българите Караман Оглу отново завладява Ларенде (на запад от Българската планина) и завоеванията му достигат до Акшехир (в Централен Анадол). Караманците с българската войска една година владеят Ларенде, вероятно от 1516 до 1517 г. Но през 1517 г. султан Селим се връща от похода си в Египет и Арабия (Хиджаз), отсяда в Аксарай и изпраща войска, която отново завладява Ларенде. Караман Оглу, войската му и българите отново се укриват в Българската планина.

Повествователят разказва:

„Караман Оглу се изкачи на Булгар" (ŞKOT — 1946, 204_{34}).

Разказа продължава Шикяри:

„От мене: султан Селим дума:

— Докато Караман Оглу не си отиде от това място, *караманското племе (караманския народ — караман кавми)* няма да ни се покори, как трябва да стане?

Везирът говори:

— Царю, Булгар е грамадна планина, и в Ташили има непристъпни планини, та дори и в планината Каф няма подобни.“

В приказната планина Каф живее баснословната птица Феникс. Според космологията на източните народи, тази планина обграждала открай докрай отвред земята (Devellioğlu, 1970, 576). Но Кафдагъ е и Кавказ (ТРС, 1977, 496; Бащу, 1997, 157).

Везирът на султан Селим продължава:

„— И народът (племето — таифе) на онази страна — целият е съгласен да загине, но няма да предаде Караман Оглу и при Караман Оглу има десет хиляди негови роби, опитни в битки, способен е да се сражава със сто хиляди бойци — рече“ (ŞKOT — 1946, 205_{1-8}).

Под „онази страна“ — *ол дийар* öl diyar, спомената от Шикяри, чийто народ (чието племе, народностна общност — таифе taife) е показан от автора така верен на последния карамански владетел, би следвало да разбираме Българската планина и околностите ѝ и планинското и каменисто плато Ташели, намиращо се срещу Кипър, на Средиземноморското крайбрежие, откъм Алания докъм Силифке до югозападните поли на Българската планина. Колкото до десетте хиляди опитни воини при Караман Оглу, те могат да бъдат само споменатите малко по-горе десет хиляди безстрашни конници от Българската планина. Изглежда, че последните войскови сили, на които разчита потомъкът на последните карамански владетели Касъм бей (II?, бел. К.В.) са български войници от Българската планина.

По-нататък летописецът ни съобщава, че султан Селим дава управлението на бейлербейството Караман на османския везир Али паша. С помощта на заима Рамазан от караманските бейове, Али паша открива иконома на Караман Оглу, Ходжантъ Оглу, който ще отрови последния карамански владетел, синовете му, брат му (братята му) и знатните лица от свитата на Караман Оглу. По това време бейовете и пашите от династията Рамазан продължават да владеят района на Мерсин, Адана и Тарсус на юг от и в южните поли на Българската планина.

По-вероятно няколко дни преди месец Рамазан на 923 г.х. (от 17. 09. 1517 до 17. 10. 1517 г. сл. Хр.) и по-малко вероятно няколко дни преди месец Рамазан на 924 г.х. (от 06. 09. 1518 до 06. 10. 1518 г. сл. Хр.) икономът на Караман Оглу Касъм бей II, Ходжантъ Оглу, отравя Касъм, синовете му и брат му (братята му) на мястото за лятно стануване Кестел (ŞKOT — 1946, 205_{29} — 206_{14}).

М. Месуд Коман пояснява, че лятното пасище Кестел се намира в околностите на Мут (вж. ŞKOT — 1946, index 54). На картите от 1905 г. откриваме Кестел-яйла на север-североизток от Мира (Демре) и на североизток от Гьолхисар ($59C_4$), Кестел на югоизток до Аляийе ($59C_5$) и Кестел на запад до Бурса ($52F_{13}$) (Perthes, 1905).

Интересно е, че първият признат от селджуките карамански владетел, родоначалникът на династията, Караман, умира, отровен по поръка на селджушкия султан около 1261, 1262 или 1263 г. сл. Хр. в лагера си пред Гьолхисар (ŞKOT — 1946, 33_{1-16}). А Гьолхисар се намира твърде близко до селището и езерото Кестел. Сега, може би през 1517 г. сл. Хр., последният непризнат официално от османците карамански владетел Касъм бей II намира смъртта си в Кестел, отровен по поръка на османския султан Селим Явуз, може би няколко дни преди 17 септември 1517 г. сл. Хр.

Последното косвено споменаване на Българската планина в краткия вариант на „Историята на Караман“ е свързано с черибашията (началник на еничерския отряд, началник на войнигани) на Караман Оглу Пир Байрам и с неговия капуджибашия (главен дворцов вратар) Кьокез. След отравянето на Касъм II, Пир Байрям и Кьокез Оглу седем години скитат из Сирия и Източен Анадол, може би откъм 1517 докъм 1524 г. (вж. ŞKOT — 1946, 206_{21-23}).

По едно време в североизточната част на Българската планина, на яйляка Текюр ги намира пратеникът на шах Исмаил Мегес (Могес) и им предава там писмото на шах Исмаил. Става въпрос за Исмаил I, основателя на Сефевидската държава, роден на 17. 07. 1487 г., умрял на 23. 05. 1524 г., управлявал от 1501 до 1524 г. (вж. Босворт, МД, 1971, 226). Тъй като не са се подчинили на османците, шах Исмаил кани сановниците на Караман Оглу с войската в Персия.

М. Месуд Коман сочи, че лятното пасище Текюр се намира в Ташели (ŞKOT — 1946, index 58). Но у Нешри откриваме пояснение, че Текюр бели, Текюр, Текир се намира в Кюлек, в североизточната част на Българската планина (вж. Taeschner, 1951, I, 225, 226, II, 316, 317).

От яйляка Текюр в Булгар Дагъ Кьокез потегля с хиляда бойци, а Пир Байрам — с шест хиляди бойци за Персия (ŞKOT — 1946, 208_{1-8}). Твърде възможно е между войниците на Кьокез и Байрам да е имало и българи. Възможно е дори всички те да са били българи от Българската планина и района ѝ. Пир Байрам и Кьокез с войската участват в завладяването на Тебриз, но ги убиват в битка при Хорасан.

* * *

Първото споменаване на „българската общност“ (булгар таифеси) в „Историята на Караман“ свързахме с 1227 — 1228 г. и управлението на бащата на Караман, Нуреддин, който води една година война с българите от Булгар и околностите в близост до Магара (Маре) в югозападните поли на Булгар Дагъ (вж. ŞKOT — 1946, 15).

Последното косвено споменаване на Булгар Дагъ, чрез Текир (Текюр) в Кюлек в североизточната част на Българската планина, свързваме с 1517 г., когато вероятно е отровен Касъм II Караман Оглу, или с 1524 г., седем години след това.

Но при всяко положение това отбелязване на мястото за лятно станиране Текюр се отнася за времето преди смъртта на Исмаил I, т.е. преди 23 май 1524 г. (срв. Эфендиев, 1965, 352). Защото повествователят в „Историята на Караман“ разказва, че шах Исмаил след смъртта на Караман Оглу е написал писмо до войската му, намираща се на яйляка Текюр в Булгар Дагъ (ŞKOT — 1946, 207_{27-30}). На Текюр са се укрили останалите живи военачалници на Касъм (II?, бел. К. В.) — Кьокез и Пир Байрам, може би с оцелелите български войници.

Така че последното споменаване на Българската планина в летописа би могло да се свърже или с предполагаемата година на смъртта на Караман Оглу Касъм (II?, бел. К.В.) — 1517 г., или с последната година от седемгодишното скитане на военачалниците Пир Байрам и Кьокез, след смъртта на Касъм (ŞKOT — 1946, 206_{23}), т.е. с 1524 г., но преди 23 май, преди смъртта на Исмаил I.

Известно ни е, че родом от Хорасан е Ходжа Деххани — поетът, възпял в стихове на персийски език подвизите на караманците и българите през XIII век в Анадола в „Историята на Караман“.

Тоган свързва едно от най-ранните споменавания на българи в изворите с областта Хорасан в североизточен Иран, северозападен Афганистан и Южна Тюркмения. Там по времето на Александър Велики, а може би и порано, живеели българи и хазари и дошли в басейна на р. Волга (Togan, 1981, I, 169, 21).

В предпоследното изречение на краткия вариант на „Историята на Караман“ се разказва за последен път за Хорасан. Там загиват Пир Байрам и Кьокез, последните оцелели сановници на Караман Оглу. Възможно е в Хорасан с тях да са загинали и войници от Българската планина.

КНИЖНИНА

РЪКОПИСИ НА „ИСТОРИЯТА НА КАРАМАН“ И ИНИЦИАЛИ НА СЪКРАЩЕНИЯТА ИМ

I. Датирани ръкописи:

1. П — F. Tāvārīẖ e āl-e Ḳaraman. Летописи на династията Караман. (Разширен вариант на персийски език на „Историята на Караман“, бел. К.В.). Турция. Кòня. Преписан на 11 зил хиджджe 923 г.х. (25. 12. 1517 г. сл. Хр.). Вж. Uğur, Ferit. Tevarih-i Âl-i Karaman Üzerine Bir Kaç Söz. KM. Yil III, IX 1939, Sayı 30. S. 1538 — 1546; Şikârî'nin Karaman Oğulları Tarihi — 1946 — Ilave, 60 — 64.

2. Konya 562/4543. Şikārī. Ḳaraman Tārīẖi. История на Караман (кратък турски вариант, бел. К.В.). Konya Millî Kütüphanesi. Национална библиотека в Кòня, № 4543 (по-рано Yusuf Ağa Юсуф ага № 27, № 175. Вж. Lindner, 1983, 149, бел. 10; KA, 1968, 147 (Fleming, Barbara): 78 — 79, № 102 A; или Konya Il Halk Kütüphanesi Окръжна (областна) народна библиотека в Кòня. Yusuf Ağa Kütüphanesi, предишна Umumî Kütüphane — Библиотека Юсуф ага, предишна Всеобща (обществена) библиотека, нов номер 562, предишен 4543. Вж. 492 и бел. 516. Преписан 1023 г.х. (11. 02. 1614 — 31. 01. 1615 г. сл. Хр.).

3. Şikārī. Karaman Tārīẖi. История на Караман (ръкопис, използван от Мюнеджджимбашъ, не е известно къде се намира днес, 1025 г.х. (1615 г. сл. Хр.), по данни на Lindner, 1983, 145. (1025 г.х. = 20. 01. 1616 — 03. 01. 1617 г. сл. Хр., бел. К.В.)

4. И-Миллет I-Millet № 458. Şikārī. Ḳaraman Tārīẖi.

Шикяри. История на Караман (кратък турски вариант, бел. К.В.). Истанбул, библиотека Миллет. Istanbul Millet Kütüphanesi № 458. Али Емири Ефенди — Ali Emiri Efendi. Препис от началото на Джемази йел ахър 1119 г.х. (30 август — 08. 09. 1707 г. сл. Хр. Вж. Emiri, Ali. KM Y. I № 1. IX, 1936, 21 — 22; ŞKOT — 1946 — Önsöz, 14 — 16. IKTCYK (Istanbul Kütüphaneleri Tarih Coğrafya Yazmaları Katalogları) I. TTY. 2 Fasc. 126, № 50 — I.

5. Şikārī. Ḳaraman Tārīḫi. Шикяри. История на Караман. Los Angeles. University of California. Лос Анджелес. Калифорнийски университет. Препис от 1115 г.х. (21. 04. 1738 — 10. 04. 1739 г. сл. Хр., копиран от Мехмед ал Караманӣ (вж. Lindner, 1983, 149, бел. 10).

6. И-Ататюрк I-Atatürk К 444. Şikārī. Ḳaraman Tārīḫi. Шикяри. История на Караман (кратък турски вариант, бел. К. В.). Istanbul. Atatürk (Belediye) Kütüphanesi. Muallim Cevdet Kitapları. (Inkilâp Kütüphanesi). Истанбул. Библиотека Ататюрк (Беледийе), колекция Муаллим Джевдет (Библиотека Инкъляп) К 444. Непълен препис ок. XII — XIII в. — нач. на XVIII — XIX в. Вж. Birnbaum, E. Istanbul. Belediye Kütüphanesi. Mualim Cevdet Kitapları, № 444; Lindner, 1983, 149, бел. 10; Forrer, Ludwig. Handschriften osmanischer Historiker in Istanbul. Der Islam. 26. 1942, 176 и Венедикова, тук.

7. И-УБ I Üniv. KtphT 646, стар номер 14, 106. Şikārī. Ḳaraman Tārīḫi. Шикяри. История на Караман (кратък турски вариант, бел. К. В.). Istanbul. Üniversite Kütüphanesi. Истанбул, Университетска библиотека Т 646 (стар номер 14, 106, бел. К.В. Препис от /1/326 г.х. — 1908 г. сл. Хр., бел. К.В. Вж. Forrer, Ludwig. Handschriften osmanischer Historiker in Istanbul. Der Islam. 26. 1942, 176, 4; Fleming, Barbara. Verzeichnis..., 78 — 79, 102 A; Венедикова, тук.

8. M 3129 — M Ms Or. Fol. 3129 (Şikārī. Ḳaraman Tārīḫi. Шикяри. История на Караман. Кратък турски вариант, непълен-в края. Marburg. Staatsbibliothek. Марбург, Държавна библиотека. Ms. Or. Fol. 3129. Препис от 1908 г.сл. Хр. Вж. Fleming, Barbara. Verzeichnis..., 78 — 79, 102 A; Babinger, Fr. Die Geschichtschreiber der Osmanen und Ihre werke, 5, бел. 4 и Венедикова, тук.

9. M_1 3129a — M Ms. Or. Fol. 3129 a. Ръкопис на немски език, произхождащ от консула Dr. J. H. Löytved — изследвания към „Историята на Караман“, с парафраза на съдържанието на немски. Приложен към ръкопис № 3129. Marburg. Staatsbibliothek. Марбург, Държавна библиотека. Ms. Or. Fol. 3129 a. От 1908 г. Вж. Fleming, Barbara. Verzeichnis..., 79, № 102B; Babinger, Fr. Die Geschichtschreiber der Osmanen und Ihre werke, 5, заб. Anm. 4.

10. C_1 — S_1: II 0 402/I Şikārī. Ḳaraman Tārīẖi. Шикяри. История на Караман (кратък турски вариант, бел. К.В.). България. София. Народна библиотека „Кирил и Методий“, Ориенталски отдел II 0 402/I. Препис от 20 април 1341 г.х. (1925 г. сл. Хр., бел. К.В. (вж. тук Венедикова, „Краткият вариант на „Историята на Караман“, представен чрез Първи софийски ръкопис).

11. C_2 — S_2 НБКМ, II 0 402/II. Ḳaraman Tārīẖi. История на Караман (разширен турски вариант, бел. К.В.). България. София. Народна библиотека „Кирил и Методий“, Ориенталски отдел II 0 402/II. Преписана на 29 Тешрин II 1341 г.х. (29 ноември 1925 г. сл. Хр.) (вж. тук Венедикова, Подробният вариант на „Историята на Караман“, представен чрез Втори софийски ръкопис“).

II. Недатирани ръкописи

12. Ко̀ня. Konya 13, 377. Шикяри. История на Карамански династия (кратък турски вариант, бел. К.В.). Konya. Koyunoğlu Müzesi (Kütüphanesi). Ко̀ня. Музей (Библиотека) Койуноглу. 13, 377. Недатиран. Некаталогиран. Вж. Koman, ŞKOT — 1946 — Önsöz — Предговор, 2; Fleming, Barbara. Verzeichnis..., 78 — 79, № 102 A; Lindner, 1983, 149, 10a; Birnbaum, 1984, 493.

13. И — УБ — I — Üniv. Ktph. T. 812 (стар номер 14, 105, бел. К.В.). Ḳaraman Tārīẖi. История на Караман (разширен турски вариант, бел. К.В.). Istanbul. Üniversite Kütüphanesi. Истанбул, Университетска библиотека Т 812 (стар номер 14, 105). Вж. Forer, 1942, 175 — 176, № 3 A.

14. И-Миллет I-Millet T 457. Ķaraman Tārīẖi. История на Караман (разширен турски вариант, бел. К.В.). Istanbul, Millet Kütüphanesi. Ali Emiri Efendi. Истанбул, Миллет. Али Емири ефенди. Т 457. Вж. Forrer, 1942, 176, 3 в. IKTCYK, I. TTY. 2 Fasc. Istanbul 1944, S. 126, № 49 — 1.

15. И-Миллет I-Millet № 551. Ķaraman Tārīẖi. История на Караман (разширен турски вариант, бел. К.В.). Вж. тук Венедикова.

16. Şikārī. Ķaraman Tārīẖi. Шикяри. История на Караман. (Кратък турски вариант, бел. К.В.). Ankara. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi. Анкара. Библиотека на Турския Институт по история. Копие от препис Ко̀ня 4543. По данни на Lindner, 1983, 149, 10.

III. Вероятно ръкописи на „Историята на Караман“ са:

17. Анкара. Ankara. A 4771. Ķaraman Tārīẖi. История на Караман. Ankara Millî Kütüphanesi. Анкарска национална библиотека. Ръкопис. Yazma A 4771 (по данни на Birmbaum, 12. X. 1987 г.

18. Фотокопие в Археологическия музей в Истанбул от препис на Шикяри в Университетската библиотека в Цариград. (По данни на Babinger, GOW, 5, позовавайки се на Неджип Асъм, Iķdām, 8842, 27 Тешрин II и 8849, 3 Тешрин II, 1337 г.х. (1921 г. сл. Хр.). Не знаем дали фотокопието е от описаните екземпляри в Университетската библиотека в Истанбул T 646 и T 812, или от друг екземпляр в Университетската библиотека в Истанбул.

IV. Ръкописи с неизвестно местонахождение днес:

19. Şikārī. Ķaraman Tārīẖi. Шикяри. История на Караман, копие от Бурсалъ Мехмед Тахир, вер. пълно (по данни на Lindner, 1983, 148, бел. 1 и ŞKOT — 1946 — Önsöz Предговор, 3, 14 — 15).

20. Şikārī. Ḳaraman Tārīẖi. Шикяри. История на Караман, непълно копие, притежавано от Халил Едхем, копирано от ръкописа на Бурсалъ Мехмед Тахир (Lindner, 1983, 148, бел. 1) или копия на отделни страници на Шикяри (Коман, ŞKOT — 1946 — Önsöz Предговор, $3_{1-4,\ 14-20}$).

21. Şikārī. Ḳaraman Tārīẖi. Ръкопис, притежаван от Фахри Билге, директор на Кайсерийския клон на Ziraat Bankası — Земеделска банка (Lindner, 1983, 149, бел. 10).

22. Şikārī. Ḳaraman Tārīẖi. История на Караман. Ръкопис, притежаван от покойния истанбулски книжар Раиф Йелкенджи, който още през 1971 г. бил даден на заем на неизвестно днес лице (Lindner, 1983, 149, бел. 10).

Крепостта Ерменек, първата столица на караманците, където не веднъж се сражават и пребивават българи

Гробницата на бащата на родоначалника на караманската династия Караман, Нуреддин на мястото за лятно станувание Дегирменлик (община Синанлъ, околия Мут). През 1227/1228 г. сл.Хр. Нуреддин със сборна войска една година воюва с българите.

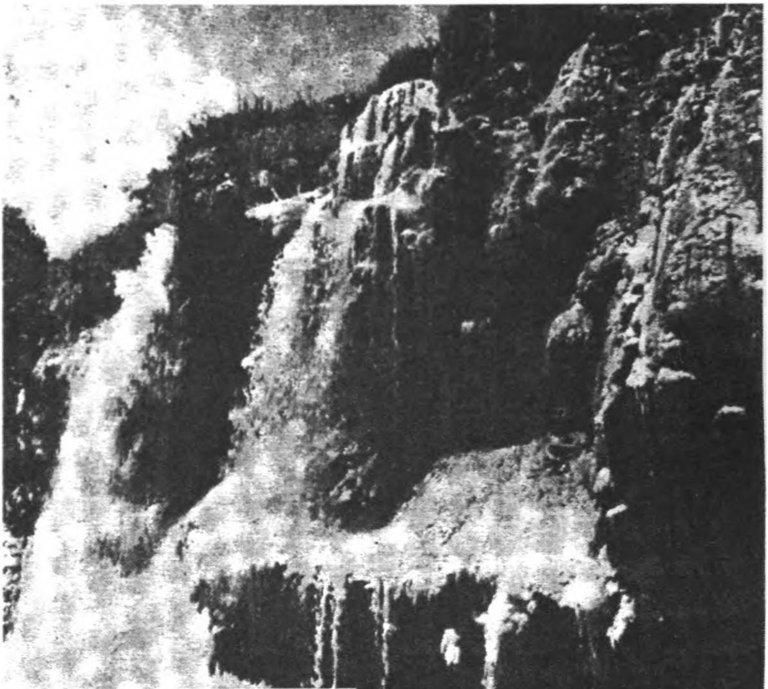

В околностите на водопада Йеркьопрю е мястото за лятно стануване Йеркьопрю (Йергюн, Бергюн) и руините на средновековен град Булгар. Тук се намирала лятната столица на караманците и летните дворци и вили на караманските владетели, принцове и принцеси. Ок. 1261-1263 г. беят на българите Айдън със сина на Караман Мехмед и с Хамит от Гьолхисар докарват богатствата и хазната на Караман тук и ги скриват в една пещера.

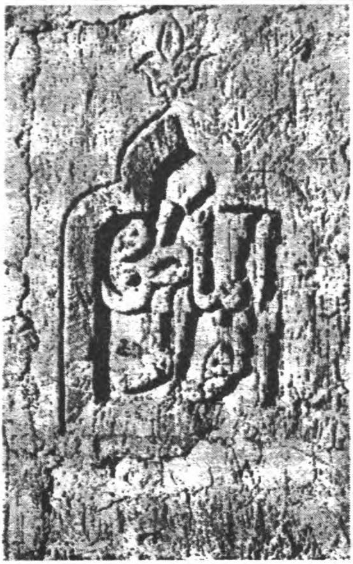

Фрагмент от надпис от караманските владетели, вграден в крепостта Караман

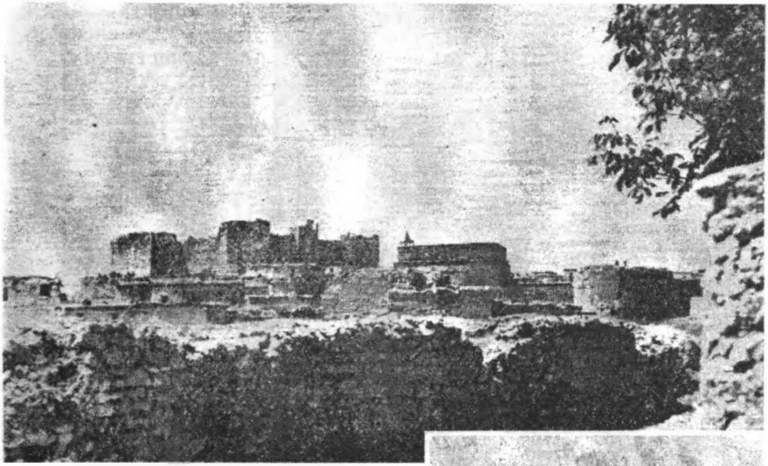

Крепостта Караман, втората столица на караманците

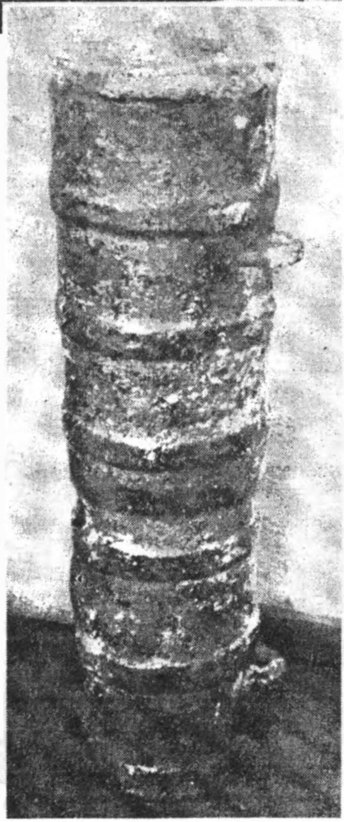

Бронзов топ, намерен под една от кулите на крепостта Караман

Вътрешната
крепост Ехмедек
на крепостта Мут

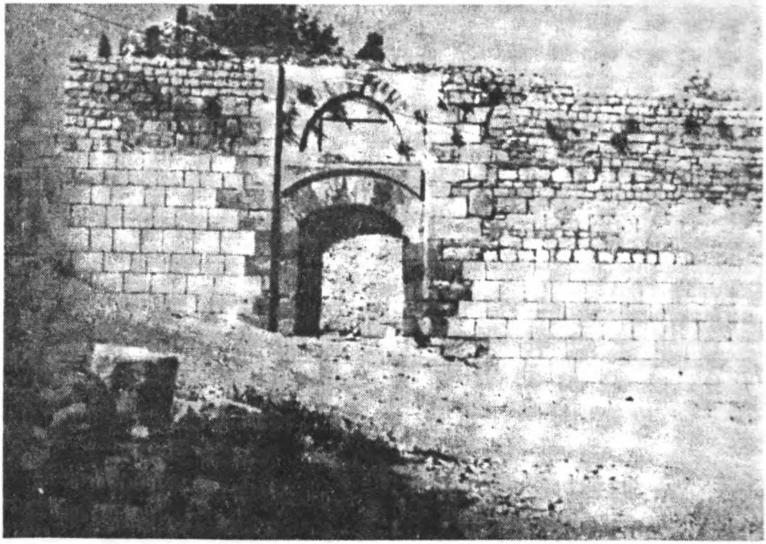

Вратата на крепостта Мут

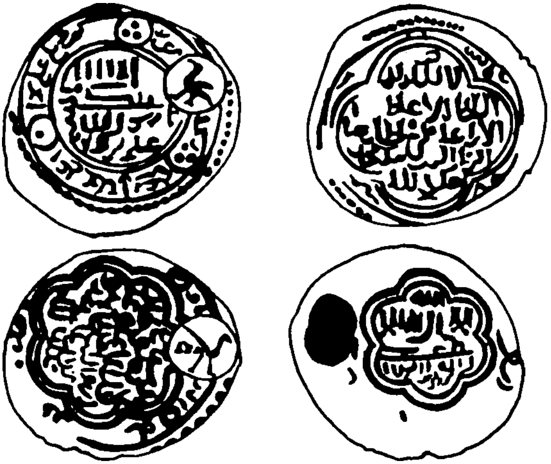

Сребърни монети от времето на илханите от 700-740 г.х. (1300-1340 г. сл.Хр.). Птичката показва, че принадлежат на караманските владетели.

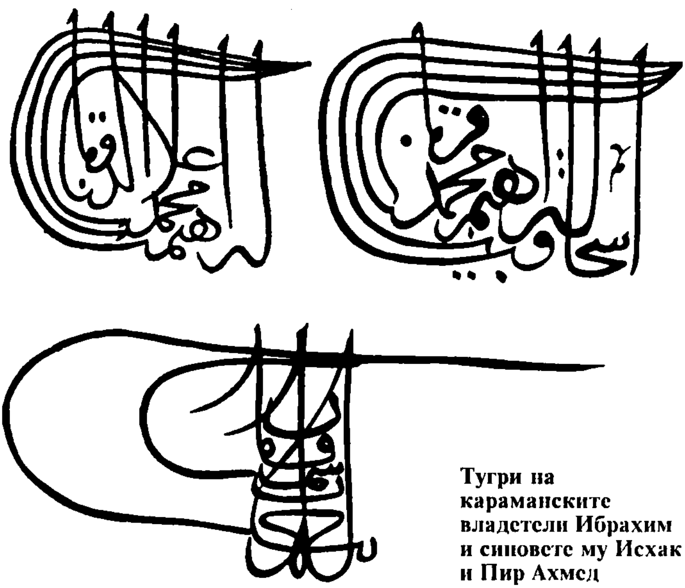

Тугри на караманските владетели Ибрахим и синовете му Исхак и Пир Ахмед

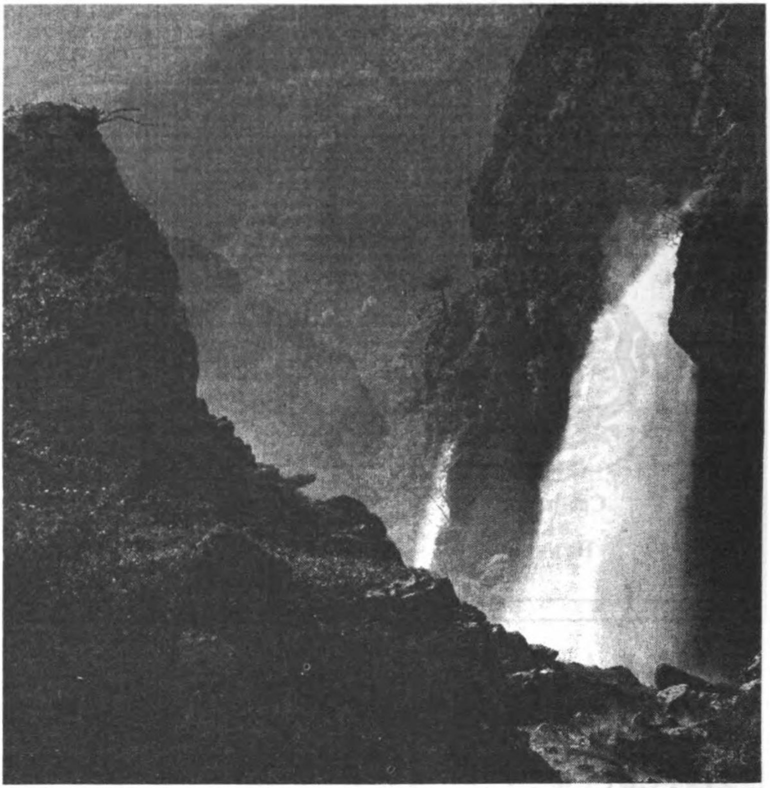

Водопад в околностите на Нигде. В Нигде имало Таифе-и-Булгару, а в района на Нигде - джамаат Булгару.

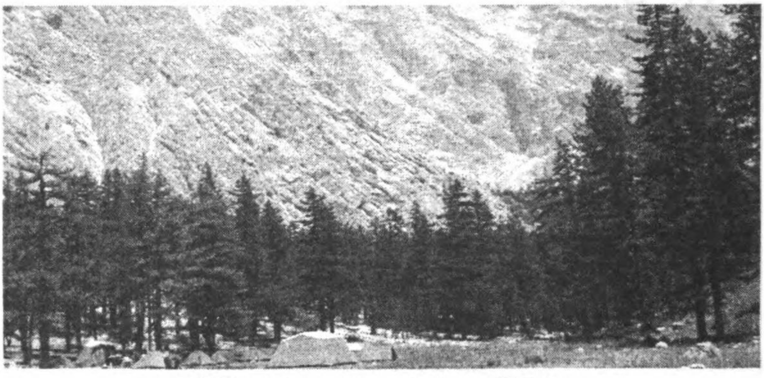

Изглед от планините Ала в Нигде

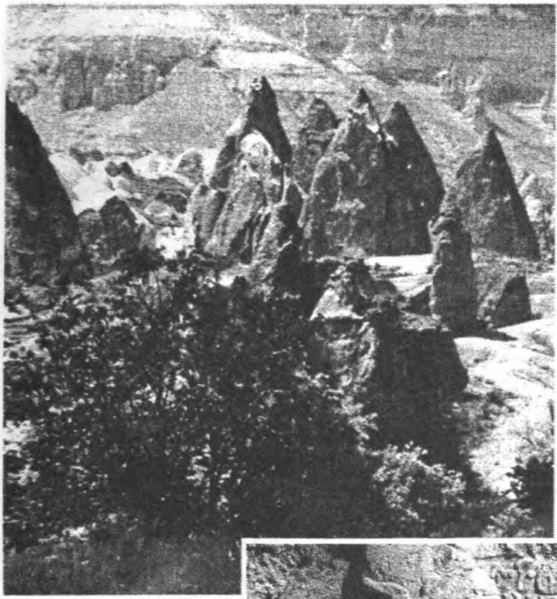

Изглед от Гьореме, много близко на запад-северозапад от Юргюп. В каза Юргюп имало джемаат Булгарлу.

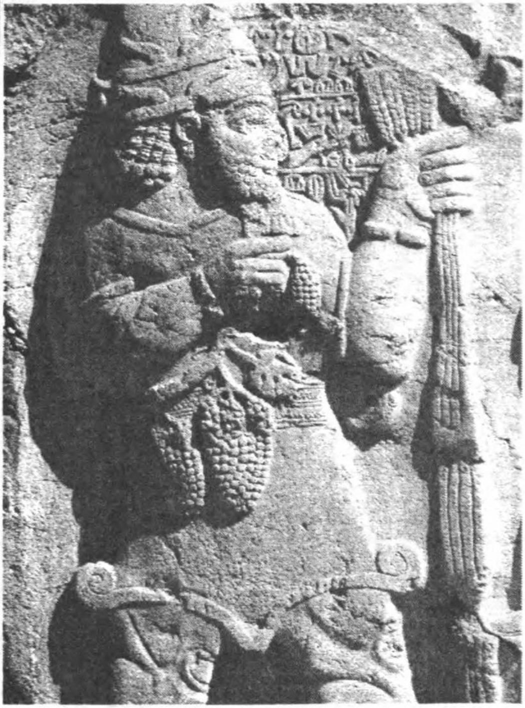

Къснохетитски релеф от Ивриз в Българската планина. На 8 км на север-северозапад е Ерегли, а на североизток – Улукъшла (Лулуа) и Българският рудник. Тук са живели и са се сражавали българи.

Развалини от църкви в околностите на Дивле (Бин бир килисе – Хиляда и една черкви) в подножието на Българската планина. Тук предпочитал да живее и имал дворец караманският владетел Фахреддин.

Развалини от църква – Дивле

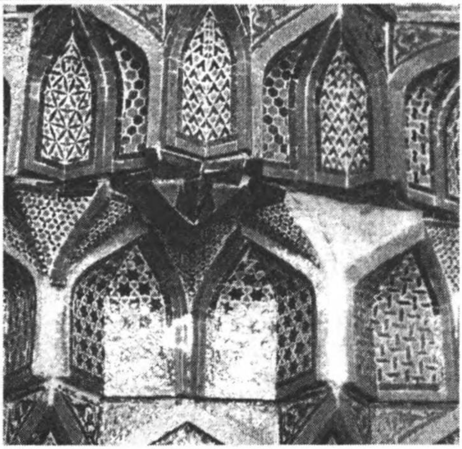

Българите са живели и са участвали в битки и около ез. Бейшехир. В близките планини живяла кралицата на българите Катерина, управлявала областта от Байшехир до Коня в края на XV и началото на XVI в.

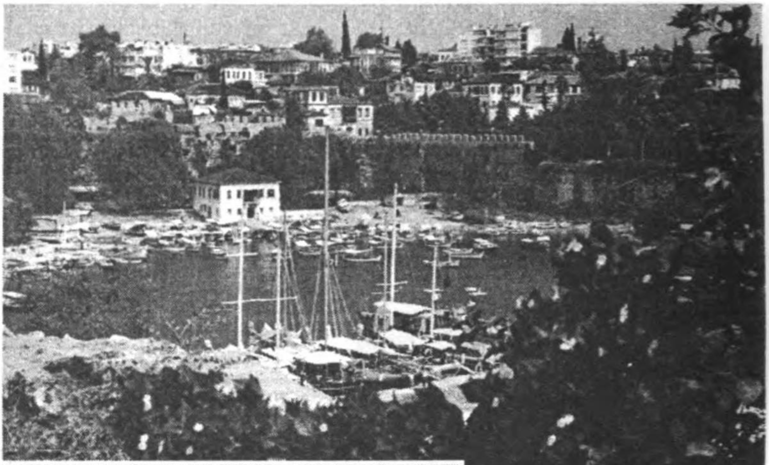

Анталия

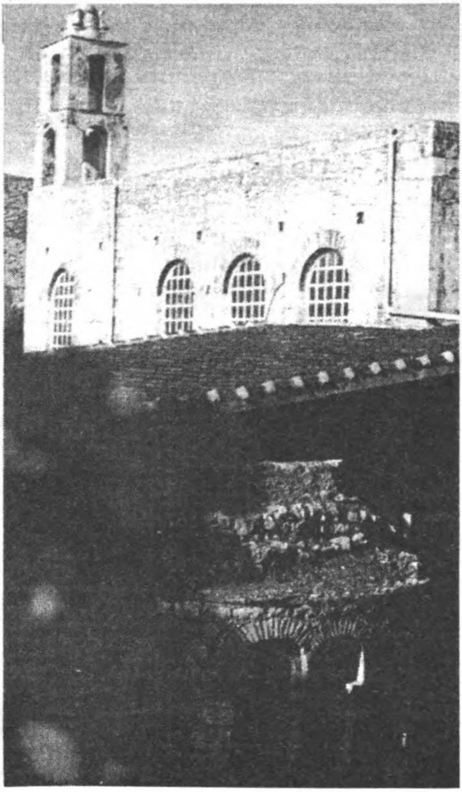

Музеят на св. Николай Мирликийски в Мира (Демре). Митрополитът на Мира написал в началото на XII в. житие на св. Петка Епиватска.

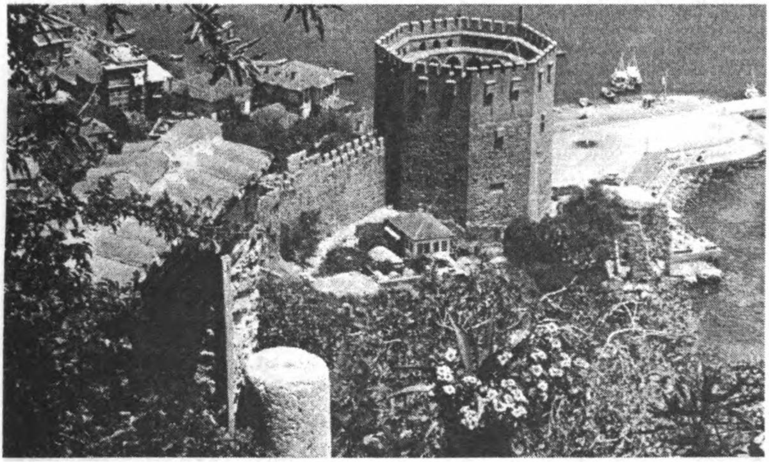

Алания (Аляийе), Червената кула

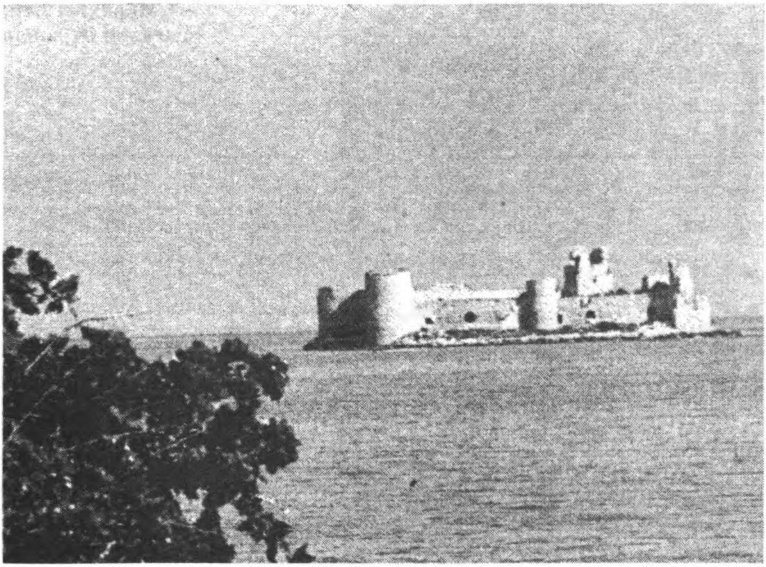

Къз калеси (Момина крепост), Гьоркес, Горигориом, Горигос на пътя Силифке-Мерсин

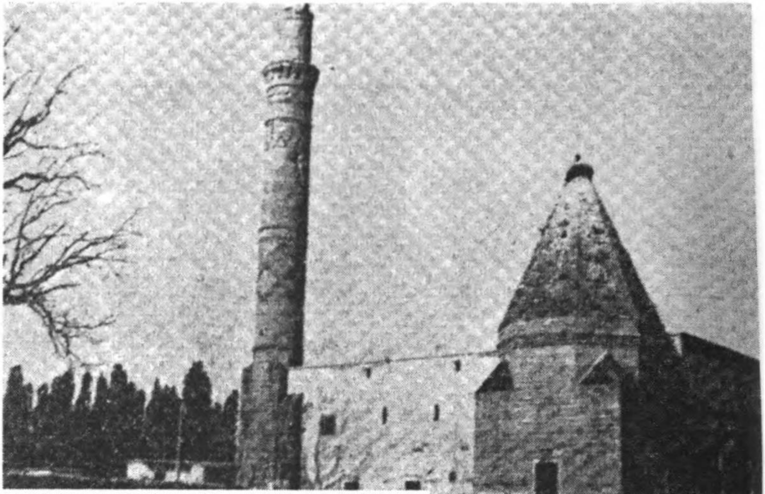

Имаретът и тюрбето
(гробницата)
на Караманоглу
Ибрахим Бей,
гледани от запад

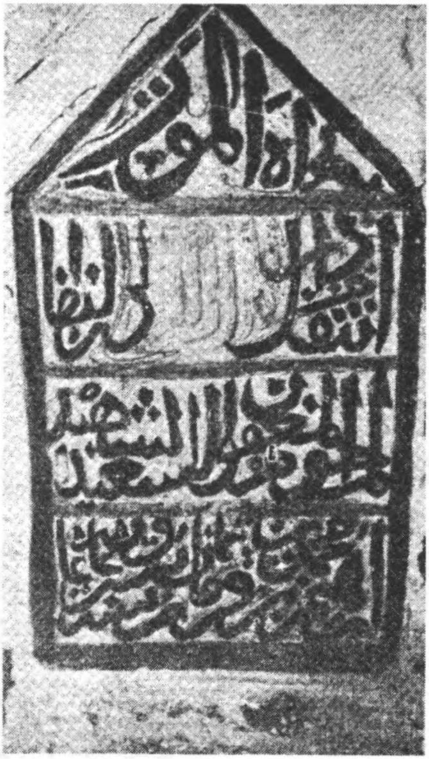

Надгробна плоча
с надпис
на караманския владетел
Ибрахим

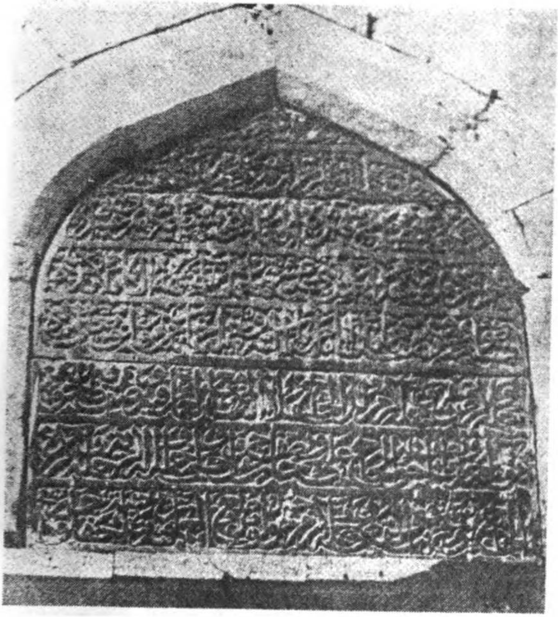

Първа страница на каменния вакъфски акт на Ибрахим

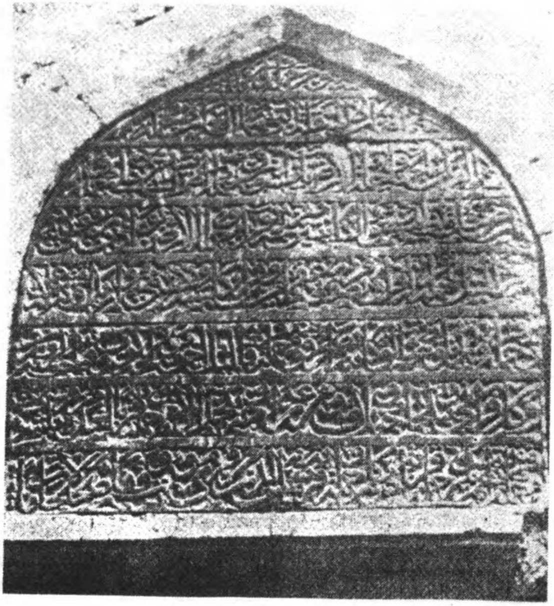

Втората страница на каменния вакъфски акт на имарета на Ибрахим

Надгробна плоча на караманския владетел Касъм Бей, който често живеел в Българската планина

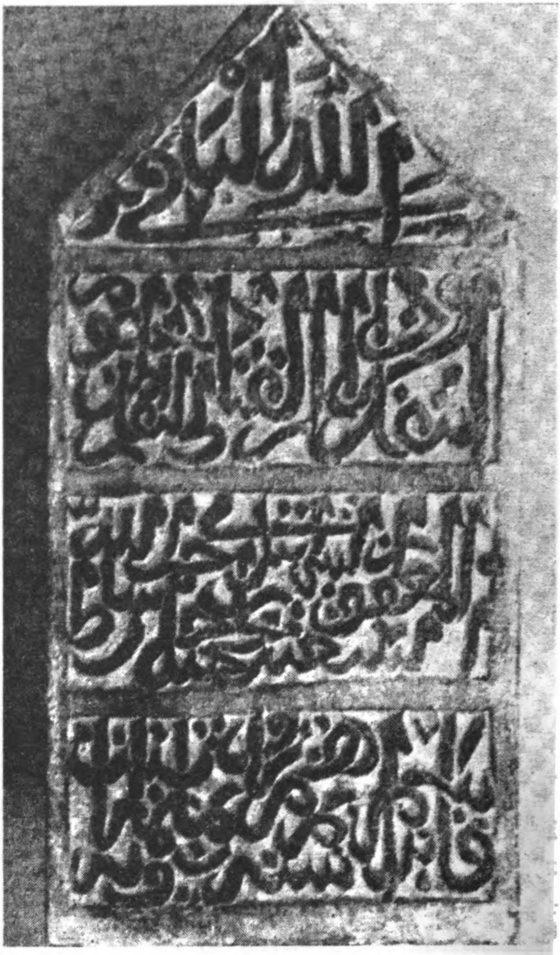

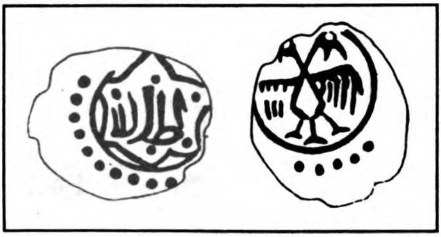

Гербът на караманските владетели – двуглав сокол

Планината Ерджиес,
Кайсери

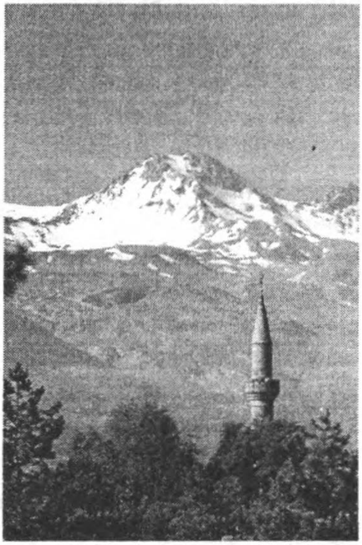

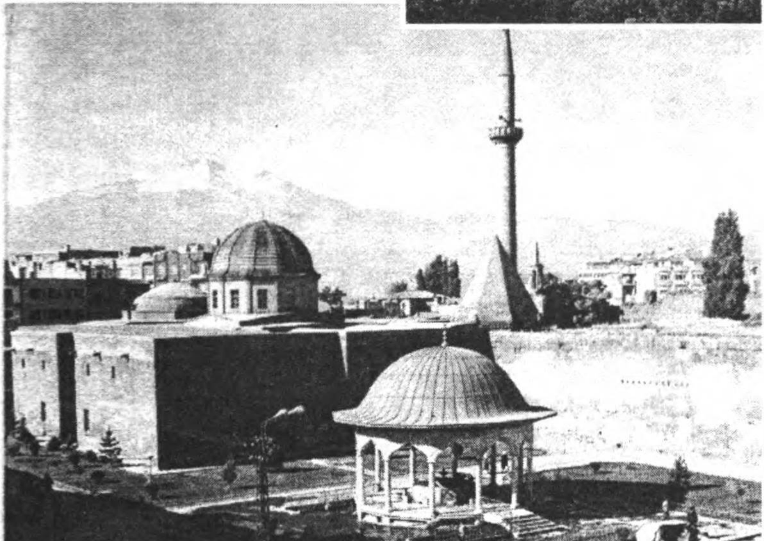

Хуант Хатун комплекс и планината Ерджиес, Кайсери

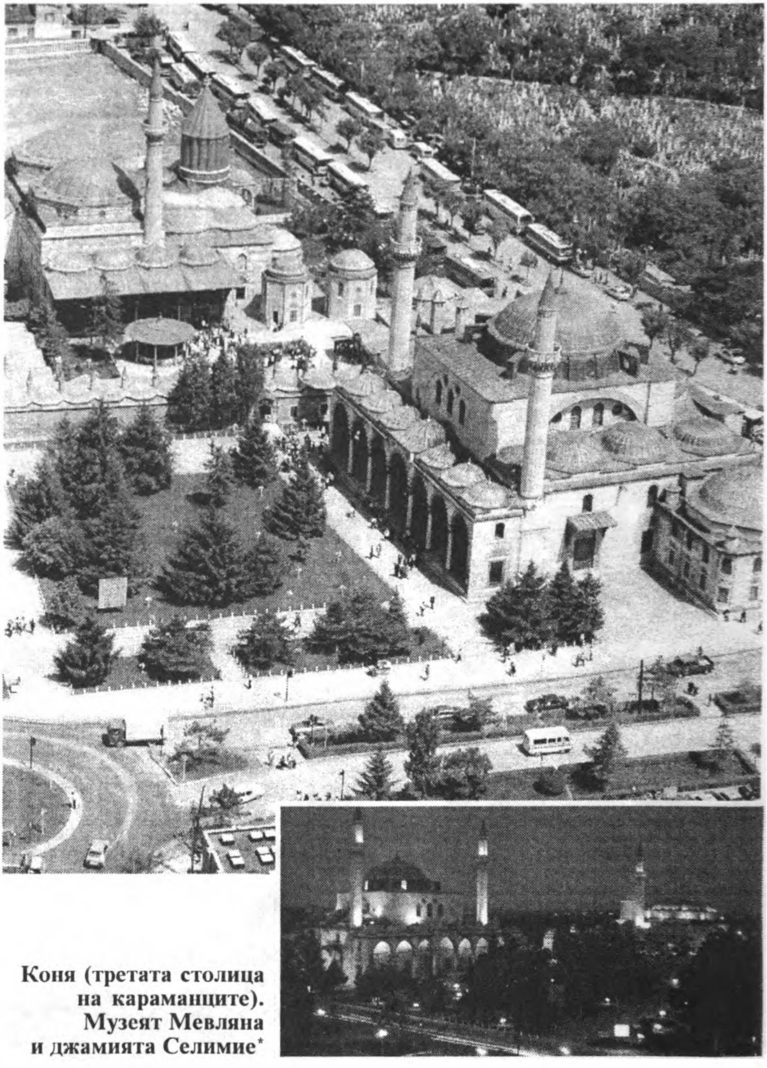

Коня (третата столица на караманците). Музеят Мевляна и джамията Селимие*

---

* За илюстрациите е използван материал от Konyalı, AKKT, 1967, Ölçer, 1982; Turkey. Ankara and the Central Anatolian Region. 1993. 32 S. Türkei. Mittel Anatolien. 12 S.; Turque. La Côte turquoise, 12 p.

ЛИТЕРАТУРА

На кирилица

Азбелев, С. Н. Текстология как вспомогательная историческая дисциплина. История СССР. 4. Юли — август 1966. Москва, 81 — 106.

Алексиев, Вл. Малоазийските българи. Славянска беседа. 1940. Кн. 4. 182 — 195.

Ангелов, Димитър. Богомилството в България. София. „Наука и изкуство". 1980 г. III издание. 478 стр.

Ангелов, Д. Гюзелев, В. Известия в арменски извори за средновековната история на България. Ист. пр., 1966, 1, 121.

Анталия е идеалният курорт за българина. В-к „Седем дни спорт", бр. 160 от 14 юни 1996 г., с. 14.

Антиохия. Антиохийское княжество. Советская историческая энциклопедия. Глав. ред. Е. М. Жуков. Т. 1 (Аалтонен — аяны). Издательство Советская энциклопедия. Москва, 961. С. 610 — 611.

Артамонов, Михаил Иларионович. Киммерийцы и скифы (от появления на исторической арене до конца IV в. до н.э.). Издательство Ленинградского университета. 1974 г. 156 стр.

Аспарухов, Милко. Средновековното въоръжение от сбирката на Историческия музей в Плевен. В сб. Известия на музеите в Североизточна България. Том 18. Враца, 1992, 55 — 63.

Атаниязов, С. Словарь туркменских этнонимов. Ашхабад — Ылым — 1988. 180 стр.

Атлас по българска история. Авт. кол. акад. Димитър Косев, проф. Димитър Ангелов, проф. Иван Дуйчев, ст. науч. сътр. Николай Тодоров, ст. науч. сътр. Васил Миков, ст. науч. сътр. Горан Тодоров, Петър Коледаров. Главно управление по геодезия и картография. Издателство на Българската академия на науките. БАН. Институт за история, София, 1963. V + 87 стр.

Баевский, С. И. „Румийские“ слова в персидском толковом словаре „Зафāнгӯйā“. — Палестинский сборник. Вып. 21 (84). Ближний Восток и Иран. АН СССР. Росийское Палестинское Общество. Издательство „Наука“. Ленинградское отделение. Л. 1970. С. 91 — 99.

Балкански, Тодор (София). Замечания, касающиеся некоторых болгарских этнографических названий. Балканское езикознание. Кн. 3 — 4. Academie Bulgare des Sciences. Linguistique Balkanique XXXI (1988), 3 — 4. С. 165 — 173. Перевод А. Требенина.

Баранов, Х. К. Арабско-русский словарь. (Ок. 42 000 слов). Изд. пятое, переработанное и дополненное. Москва, Издательство „Русский язык“, 1976, 944 стр.

Баскаков, Николай Александрович. Введение в изучение тюркских языков. Издание второе переработанное и дополненное. Москва, 1969.

Баскаков, Н. А. Тюркские языки. Академия наук СССР. Институт языкознания. Издательство восточной литературы. Москва, 1960. 248 стр.

Бащу (Микаил Бащу Ибн Шамс Тебир). Сказание за дъщерята на хана. Епосът на прабългарите 882 г. Издирил и превел от руски Георги Костов. Изкуство и митология. Издателство „Агато“. София. 1997. 190 стр. (+ Приложение: Прицак, Омелян. А не е ли това един булгаро-татарски Осиан. Издателство и печатница „Агато“. София. 1997. 12 стр.)

Бертелс, Е. Э. К вопросу о филологической основе изучения восточных памятников. Советское востоковедение. 1955, кн. 3, 11 — 18.

Боев, Емил. Татарските говори в България. Класификация на татарските говори. София 1990 г. 155 стр. (Ръкопис).

Божилов, Иван. Българите във Византийската империя. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. София, 1995, 372 стр.

Божилов, Иван. Фамилията на Асеневци (1186 — 1460).

Генеалогия и просопография. София, Издателство на БАН, 1985. 496 стр.

Божков, Атанас. Миниатюрите от Мадридския ръкопис на Йоан Скилица. Изследване върху миниатюрите от ръкописа на Йоан Скилица от XII — XIII в. в Мадридската национална библиотека. Със 170 цветни и чернобели илюстрации. София. 1972. Издателство на БАН. 262 стр.

Босворт, Клаффорд Эдмунд. Мусульманские династии. Справочник по хронологии и генеалогии. Перевод с английского и примечания П. А. Грязневича. Академия наук СССР. Институт Востоковедения. Издательство „Наука". Главная редакция восточной литературы. Москва, 1971. 324 стр.

Брокгауз, Ф., Ефрон, И. Энциклопедический словарь. Санкт Петербург, 1895. Том XIV, 439. Караман.

Буганов, М. И. Текстология. Советская Историческая Энциклопедия (СИЭ), т. 14. Москва, 1973, 177 — 178.

Бурмов, Александър. Избрани произведения. Т. 1. София 1968. Издателство на БАН. 328 стр.: с. 50 — 76 — Въпроси из историята на прабългарите (ГСУ. Историко-филологически факултет. Т. XLIV. Кн. 2. 1948. с. 1 — 36.

Варна 1444. Сборник от изследвания и документи в чест на 525-та годишнина от битката край гр. Варна. Държавно военно издателство. София, 1969. Национален военноисторически музей — София. 544 стр. Редакционна колегия проф. Димитър Ангелов, проф. Иван Дуйчев, доц. полковник Марин Михов (отговорен редактор), ст. науч. сътр. Бистра Цветкова.

Венедиков, Иван. Прабългарите и християнството. Първо издание. Издателство „Идея" към „Тракия" ООД, Ст. Загора. 1995. 239 стр.

Венедиков, Иван. Светът, към който вървим. С. 1996 — 1997 г. 24 стр. (ръкопис).

Венедикова, Катерина. Българи в Мала Азия. Родопи. Кн. 12. София 1989. 18 — 21.

Венедикова, Катерина. Върху езиковите особености на един турски летопис. Филология, 14 — 15. София, 1984, 146 стр., 44 — 54.

Венедикова, К. Върху „Историята на Караман“ и нейната литературна основа. София, 1979, 22 стр. (Под печат в сб. „Източни литератури“).

Венедикова, К. Два преписа на „Историята на Караман“ от Ахмед Бей Шикяри, завършена през XVI век. — Българският шестнадесети век. София, 17 — 20. X. 1994. София, 1996, 253 — 273.

Венедикова, К. Житието на Отец Демир (Демир Бабà) за родословието му. В. „Гледища“, Разград (областен всекидневник, политика, бизнес, култура). Год. XLVI. Бр. 202 (5548), вторник, 30. X. 1990 г., стр. 5; бр. 203 (5549), сряда, 31. X. 1990 г., стр. 5.

Венедикова, К. Имена, свързани с българи в Мала Азия през XI век, в един литературен паметник. Помощни исторически дисциплини. Т. 3. Издателство „Наука и изкуство“ (Българска академия на науките. Единен център по история. Сектор „Помощни исторически дисциплини“). София, 1981, 327 стр., 173 — 182.

Венедикова, К. Историята на Караман. Превод от среднотурски и персийски езици, съставителство и коментар К. Венедикова. В 3 тома: Т. I. XIII в. (91 маш. стр. превод + 143 стр. коментар). Т. II. XIV век (222 маш. стр. превод + 114 стр. коментар). Т. III. XV и XVI век (54 маш. стр. превод + 51 стр. коментар). София, 1993 г. (Ръкопис).

Венедикова, К. Краткият вариант на „Историята на Караман“ за отношенията между българи и караманци. София, 14. 07. 1989. 15 м. стр. Под печат в „Българско изтокознание“.

Венедикова, К. Най-ранният ръкопис на „Историята на Караман“ е вариант на персийски език от 25. XII. 1517 г. София, март 1992 г. (14 маш. стр., ръкопис).

Венедикова, К. Работен архив от теренни проучвания по епиграфика от 1979 до 1993 г. Материали от с. Крушка, Кърджалийско, от 24. 05. 1988 г., материали от с. Караманци, Хасковско, от 30. 07. 1992 г. и материали и заснети надписи от с. Текето, Хасковско от 27 — 28. 06. 1981 г.

Венедикова, К. Сведения за българи в Мала Азия и отношенията им с анадолски племена и княжества. (Доклад на I международен конгрес по българистика. София, 23 май — 3 юни, 1981 г.). Отпечатан в: I международен конгрес по българистика, 23. 05. — 23. 06. 1981. Доклади. Българската държава през вековете. 1. Средновековна българска държава. Българската държава през епохата на капитализма. Българска академия на науките. София, 1982, 57 — 69.

Венедикова, К. Синовете на Абдуллах. Български фолклор. Год. XXII, 1996, кн. 3 — 4: Ислям и народни традиции. София. Българска академия на науките. Институт за фолклор. Полиграф ООД, Перник. 130 стр., с. 4 — 20.

Венедикова, Катерина. Текстологичен анализ на найранното сведение за българи в „Историята на Караман“. Филология, 17 — 18. София, 1987, 186 стр. (Факултет по класически и нови филологии при Софийския университет „Климент Охридски“. Издателство на Българската академия на науките. С. 88 — 105.

Габриел, Ефтихиос. Кипър в съчиненията на Кятип Челеби „Подарък на големците от морските походи“ и „Космография“. Дипломна работа. София, 1991. 114 с. ЦИЕК при ФКНФ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Гаджанов, Д. Българите в Анадола от Неджиб Асъм, професор по история на турския език и на турския народ. Известия на БИД, 1922, кн. 5, с. 163 — 171.

Газов — Гинзберг, А. М. Секрет пращи Давида. — Палестинский сборник. Вып. 15 (78). История и филология стран Ближнего Востока. Академия наук СССР. Росийское Палестинское общество. Издательство „Наука“. Москва — Ленинград, 1966, 54 — 59.

Гарбузова, В. С. Сказание о Мелика Даньшменде. Историко-филологическое исследование. Москва, 1959. 187 с.

Ал-Гарнати. Путешествие Абу Хамида Ал-Гарнати в Восточную и Центральную Европу (1131 — 1153 гг.) Публикация О. Г. Болшакова и А. Л. Монгайта. Главная редакция восточной литературы. Москва. Издательство „Наука“. 1971. 136 стр.

Академия наук СССР. Институт Востоковедения.

Гаффаров, Мирза Абдулла. Персидско-русский словарь. Т. I. под ред. акад. Ф. Е. Корша. Москва, 1914. Т. II. Под ред. Л. И. Жиркова. Москва, 1927. (Т. I и II. Москва, „Наука“, 1976.)

Гвилава, О. М. К истории изучения этногенеза туркмен. В сб. „Вопросы новой и новейшей истории Ближнего и Среднего Востока“. Тбилиси, 1976, 54 — 68.

Герасимов, Тодор. Колективни находки на монети през 1951, 1952, 1953 и 1954 г. Известия на Археологическия институт. София, 1955. Българска академия на науките. Отделение за история, археология и философия. 640 стр., с. 602 — 611.

Гордлевский, академик Владимир Александрович. Избранные сочинения, т. I. Исторические работы. Издательство восточной литературы. Москва, 1960. Академия наук СССР. Государство Сельджукидов Малой Азии, с. 31 — 320. Сказания и легенды, с. 321 — 490. Приложения, с. 491 — 548.

Гордлевский, В. А. Избранные сочинения, т. III. Москва, 1962. Анатолия, с. 12 — 16.

Гранстрем, К. Э. и В. С. Шандровская. Краткая неопубликованная хроника о турках из собрания Государственной Публичной библиотеки в Ленинграде. — Палестинский сборник. Вып. 17 (80). История и филология стран Ближнего Востока в древности и сревневековье. Академия наук СССР. Российское Палестинское общество. Издательство „Наука“. Ленинградское отделение. Ленинград, 1967. 200 стр., с. 143 — 159.

Грозданова, Елена Александрова. Българската народност през XVII век. Демографско изследване. Издателство „Наука и изкуство“. София, 1989. 728 стр.

Гръцки извори за българската история. Т. III. Съставили и редактирали Иван Дуйчев, Геновева Цанкова-Петкова, Василка Тъпкова-Заимова, Любомир Йончев, Петър Тивчев. София. Издание на Българската академия на науките. Българска академия на науките. Институт за българска история. (Извори за българската история. VI). София,

1960. 330 стр.

Гръцки извори за българската история. Т. V. София, 1964 г. (Извори за българската история, т. IX).

Гръцки извори за българската история. Т. VI. Съставили Ив. Дуйчев, Л. Йончев, П. Тивчев, В. Тъпкова-Заимова. София. Издание на Българската академия на науките. Българска академия на науките. Институт за история. (Извори за българската история. XI). София, 1965. 370 стр.

Гръцки извори за българската история. Т. X. Съставили и редактирали Михаил Войнов, Василка Тъпкова-Заимова, Любомир Йончев. София, 1980. Издателство на Българската академия на науките. Българска академия на науките. Институт за история. (Извори за българската история. XXII). 420 стр.

Гусейнов, Р. А. Сельджукская военна организация. — Палестинский сборник. Вып. 17 (80). История стран Ближнего Востока в древности и сревневековье. Академия наук СССР. Издательство „Наука". Ленинградское отделение. Ленинград, 1967. 131 — 147.

Гълъбов, Г. За българите в Мала Азия. Дописка във в. „Напред", бр. 719 (19. XI. 1921).

Гюзелев, Боян В. Българите в Мала Азия и техните селища (XVI — първата четвърт на XX век). Исторически преглед, 12. Година 45-та. София, 1989. 100 стр., 44 — 56.

Диалектен архив на ЦИЕК при ФКНФ на СУ „Св. Климент Охридски". Магнитофонни записи на проф. Емил Боев за Крайно село, Кърджалийско. Материали, събрани от Живка Н. Венкова и Александър Ст. Чобанов на 3 — 4 юли 1964 г. в с. Житарник, Кърджалийско.

Димитров, Страшимир. Към демографската история на Добруджа през XV — XVII в. Изв. на БИД, кн. XXXV, 1983, 27. 61.

Динеков, Петър. Българският фолклор. София, 1972.

Динеков, Петър. К проблеме академических изданий произведений болгарских класиков. Сб. Текстология славянских литератур. Ленинград, 1973, 41 — 50.

Дмитриева, Л. В., А. М. Мугинов, С. Н. Муратов. Описание тюркских рукописей Института народов Азии. I. История. Москва, 1965, 259 стр. (Под редакцией А. Н. Кононова. Издательство „Наука“. Главная редакция восточной литературы).

Добрев, Петър. Езикът на Аспаруховите и Куберовите българи. Речник и граматика. Издателска къща „Огледало“. 1995. София. 178 стр.

Добрев, Петър. Стопанската култура на прабългарите. София, 1986. Издателство на Българската академия на науките. Българска академия на науките. Икономически институт. 176 стр.

Добрев, Петър. Прабългарите. Произход. Език. Култура. Нов прочит. Издателска къща „Проксима“. София, 1991. 196 стр.

Доросиев, Лука Ив. Българските колонии в Мала Азия. (Докладвано в Историко-филологичния клон от А. П. Стоилов и М. Маджаров на 17. XI. 1921 г.). Списание на БАН. Книга XXIV. Клон историко-филологичен и философско-обществен. 13. София. Придворна печатница, 1922, с. 32 — 193.

Евлия Челеби. Пътепис. Превод от османотурски, съставителство и редакция на Страшимир Димитров. София, Институт за балканистика при БАН. Издателство на Отечествения фронт, 1972, 318 с.

Елхадж Ахмед Али Паша. Османски политически трактат. София, 1972. Подг. за печат Б. Цветкова. Народна библиотека „Св. Кирил и Методий“, Ориенталски отдел.

Енциклопедия „България“, Т. 5, П — Р. Издателство на БАН. София, 1986, с. 175. Петка (Параскева) Търновска.

Еремеев, Дмитрий Евгеньевич. Этногенез турок. (Происхождение и основные этапы этнической истории). Издательство „Наука“. Главная редакция восточной литературы. Москва, 1971. 272 стр. Академия наук СССР. Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая.

Еремеев, Дмитрий Евгеньевич. Турция. Москва, 1973. 28 стр. + карта. Главное управление геодезии и картографии при Совета Министров СССР.

Еремеев, Дмитрий Евгеньевич и Мейер, Михаил Серафимович. История Турции в средние века и новое время. Издательство Московского университета. 1992. 248 стр.

Желязкова, Антонина, Божидар Алексиев, Жоржета Назърова. Мюсюлманските общности на Балканите и в България. Исторически ескизи. Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия. София, 1997. 239 стр. (Съдбата на мюсюлманските общности на Балканите, 1.)

Жития на светиите. Синодално издателство. София, 1974. 672 стр.

Жуков, К. Эгейские эмираты в XVI — XV вв. Москва, „Наука“, 1988. 192 стр.

Заимов, Йордан. Български именник. Първа част. Лични имена у българите от VI до XX в. Втора част. Фамилни имена и имена от чужд произход. София, 1988. Издателство на Българската академия на науките. 312 стр.

Захари Ретор. Из „Църковна история“. (Прев. на В. Гюзелев от „Сирийские источники по истории народов СССР“ на Н. Пигулевская, с. 81). — Петров, П. и В. Гюзелев. Христоматия по история на България. Т. I. ранно средновековие, VII — XII в. София, „Наука и изкуство“, 487 стр., с. 57.

Златарски, проф. Васил. История на българската държава през средните векове. Т. I. Първо българско царство. Част 1. Епоха на хуно-българското надмощие. Под ред. на доц. Петър Хр. Петров. Издателство „Наука и изкуство“. София, 1970. 640 стр.

Златарски, проф. Васил. История на българската държава през средните векове. Т. I. първо българско царство. Част 2. От славянизацията на държавата до падането на първото царство. Под ред. на доц. Петър Хр. Петров. Издателство „Наука и изкуство“. София, 1971. 890 стр.

Златарски, В. Хронологически ред на по-главните събития от старата българска история. София, 1924, 1 — 52.

Иванов, проф. Йордан. Български старини из Македония. Второ допълнено издание. Издава Българската академия на науките. София. Държавна печатница, 1931. 672 стр.

Иванова, Зорка, Анка Стоилова. Сбирка от арабографични книги в с. Чепинци, Смолянско. Български фолклор. Година XXII, 1996. София. Кн. 3 — 4. Ислям и народни традиции. Българска академия на науките. Издание на Института за фолклор при БАН. София, 1996. „Полиграф“ ООД, Перник. 128 стр. С. 84 — 92.

Иман (Бахши Иман). Джагфар Тарихы (История Джагфара). Том первый. Издатели — КОПФ. Оренбург-пресс-контакт. Редакционная колегия: Р. Ш. Шарина, Р. Ш. Шарипов (главный редактор), Р. Х. Ахметзянова, Ф. Х. Ахметзянова, Р. М. Кадыров, Г.-Х. Н. Нурутдинов, Ф. Г.-Х. Нурутдинов, Р. Р. Харисов (технич. редактор). Автор предисловия Х. Г.-Х. Нурутдинов. 380 стр, вкладыш (51 карт и 1 схема).

Иран. Справочная карта. Москва, 1976.

Иран — исторический очерк и хронология. (И. М. Дьяконов — до VII в., И. П. Петрушевский — VII — XV в., М. С. Иванов — XVI в. и др. авт. Советская историческая энциклопедия Главный ред. Е. М. Жуков, Т. 6. Индра — Каракас. Издательство Советская энциклопедия. Москва, 1965. 1023 стр. С. 219 — 263.

Иречек, акад. Константин. История на българите с поправки и добавки от самия автор. Под редакцията на проф. Петър Хр. Петров. Издателство „Наука и изкуство“. София, 1978. 672 стр. (Историческо наследство).

История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века. Авт. кол. Пигулевская, Н., А. Якубовский, И. Петрушевский, Л. Строева, А. Беленицкий. Изд. Ленинградского университета. Ленинград, 1958.

История на България. Т. 4. Българският народ под османско владичество (от XV до началото на XVIII в.). София, 1983.

История на България от Блазиус Клайнер, съставена в 1761 г. Под ред. на Иван Дуйчев и Карол Телбизов. София, 1977.

История народов Северного Кавказа с древнейших времен до конца XVIII в. Ответственный редактор книги академик Б. В. Пиотровский. Москва. „Наука“, 1988. 544 стр. (Авт. кол.).

Истрин, В. А. Письмо. СИЭ, т. 11 (Пергам — Ранувен). 170 — 194. Москва, 1968.

Калицин, Мария. Мехмед Нешри. Огледало на света. История на Османския двор. Съставителство и превод от османотурски език М. Калицин. Издателство на Отечествения фронт. София, 1984. 420 стр.

Калицин, Мария. Писание за верските битки на Султан Мурад, син на Мехмед хан. Превод от османотурски език, студия и коментар М. Калицин. София, 1992. Издателство ГАЛ-ИКО. 136 стр.

Кендерова, Стоянка, Боян Бешевлиев. Балканският полуостров, изобразен в картите на Ал Идриси. Палеографско и историко-географско изследване. Част I. София, 1990, 199 стр. Народна библиотека „Св. Кирил и Методий“.

Класов, Г. Т., Парушев, П. С. Военен турско-български фразеологичен речник. Под ред. на Ст. Б. Кънев. София, 1960. 292 стр. Държавно военно издателство. Печатница на държавното военно издателство.

Ковалев, А. А., Шарбатов, Г. Ш. Учебник арабского языка. Издание 2-е. Издательство „Наука“. Главная редакция восточной литературы. Москва, 1969. 688 стр. Московски Государственный университет им. М. В. Ломоносова. Институт восточных языков.

Коледаров, Петър Ст. Българщината в Мала Азия. Bulgariandom in Asia Minor. С карта и таблица. София, 1939. 23 стр. (Отпечатък от сп. „Аз служа“, изд. на Български младежки Червен кръст. Год. XVIII, кн. 3 и 4. Печатница Ал. Стоичков — София).

Колесников, А. И. Иран в начале VII века. (Источники, внутренная и внешная политика. Вопросы административного деления. — Палестинский сборник. Выпуск 22 (85). АН СССР. Российское Палестинское общество. Издательство „Наука“. Ленинградское отделение. Ленинград, 1970. 144 стр.

Коран. Перевод и комментарии И. Ю. Крачковского. Ред. В. И. Беляев. Издательство восточной литературы. Москва, 1963. 715 стр. Академия наук

СССР. Институт народов Азии.

Косев, Д., Хр. Христов, Д. Ангелов. Кратка история на България. София. „Наука и изкуство", 1962. 320 стр.

Кънчов, В. Из Мала Азия. Пътуване към българските колонии. — Български преглед, 1899, кн. 8, 52 — 103.

Ламанский, Вл. М. О славянах в Малой Азии, в Африке и в Испании. Санкт Петербург, 1859. 370 с.: с.1 — 191 Славяне в Малой Азии.

Латински извори за българската история. Т. III. Съставили и редактирани Иван Дуйчев, Михаил Войнов, Страшимир Лишев, Борислав Примов. София. Издателство на БАН. БАН, Институт за българска история. (Извори за българската история. VII). София, 1960.

Литература Востока в средние века. Под редакцией Н. И. Конрада, проф. чл. корр. АН Тадж. ССР И. С. Брагинского, проф. Л. Д. Позднеевой. Издательство Московского университета. 1970, Част, I (Китайская литература, японская литература, литература Индии). 472 стр. Часть II (Литература Ирана, арабская литература, турецкая литература). 464 стр.

Лихачев, Дмитрий Сергеевич. Основные принципы текстологических исследования памятников древнерусской литературы. В сб. Текстология славянских литератур. Доклады конференции. Ленинград 25 — 30 мая 1971 года. Ленинград 1973. IV. Приложения. с. 219 — 234.

Лихачев, Дмитрий Сергеевич. Текстология. Краткий очерк. Издательство „Наука". Москва — Ленинград, 1964. 104 стр.

Лихачев, Дмитрий Сергеевич. Текстология (на материале русской литературы X — XVII вв.). Издательство Академии наук СССР. Москва — Ленинград, 1962, 608 с. Академия наук СССР. Институт русской литературы (Пушкинский дом).

Лихачев, Дмитрий Сергеевич. Текстология (на материале русской литературы X — XVII веков). Издание второе переработанное и дополненное. Ответственный редактор академик Г. В. Степанов. Ленинград. „Наука“, Ленинградское отделение. 1983, 640 стр. Академия наук СССР. Отделение литературы и языка.

Лудшувейт, Е. Вступительная статья. В: В. А. Гордлевский, Избранные сочинения. Т. I. Москва, 1960, 7 — 28.

Македония. Сборник от документи и материали. София. Издателство на БАН. 1978. 824 стр. Българска академия на науките. Институт за история. Институт за български език.

Макогон, Н. Българските колонии в Мала Азия (Бурса). Сп. „Сила“, год. II, бр. 24 от 20. 03. 1920 г., стр. 6 — 8.

Малый атлас мира. Главное управление геодезии и картографии при Совете министров СССР. Москва, 1975, I — IX + 175 + 147 стр.

Махера, Леонтий. Кипърска хроника. Превод от гръцки, подбор и бележки проф. Петър Тивчев. Институт по балканистика при БАН. Издателство на Отечествения фронт. София, 1974, 264 с.

Маштакова, Елена Иннокеньтевна. Из истории сатиры и юмора в турецкой литературе (XIV — XVII вв.). Издательство „Наука“. Главная редакция восточной литературы. Москва, 1972. 278 стр. Академия наук СССР. Институт востоковедения.

Микаелян, Г. Г. История Киликийского армянского государства. Ереван, 1952, 536 с., 11 л. илл.

Миларов, Светослав. Спомени от Цариградските тъмници. Илия Тодоров — съставител, редакция и бележки. Издателство ГАЛ-ИКО. София, 1994. 256 стр.

Милетич, Л. Преселването на Малоазийските българи в княжеството. — Български преглед, V, 1899, кн. 7, 94 — 103.

Михайлова, А. И. Каталог арабских рукописей Института народов Азии. Выпуск 2. Географические сочинения. Издательство восточной литературы. Москва, 1961. 79 стр. Академия наук СССР. Институт народов Азии.

Михайлова, Александра Ивановна. Каталог арабских рукописей Института народов Азии. Академии наук СССР. Выпуск 3. История. Издательство „Наука“. Главная редакция восточной литературы. Москва, 1965. 200 стр.

Мичев, Николай и Петър Коледаров. Речник на селищата и селищните имена в България 1878 — 1987. „Наука и изкуство“. София, 1989. 303 стр.

Младенов, Кирил. Областта Меглен в Македония. Историко-етнографски преглед и народностни борби. София, 1936. 56 стр.

Младенов, Стефан. История на българския език. Превод и редакция на проф. д-р Иван Дуриданов от немското издание през 1929 г. София, 1979. Издателство на БАН. БАН. Институт за български език. 412 стр.

Ал Мукаффа, Абдуллах бну, Калила и Димна. Преведе от арабски Цвета Ленкова. София, 1988. 248 стр.

Наджип, Эмир Наджипович. Историко-сравнительный словарь тюркских языков XIV века. На материале „Хосрау и Ширин“. Кутба. Книга I. Алиф. Ответственный редактор А. Н. Кононов. Главная редакция восточной литературы. Москва, 1979. 480 стр.

Недков, Борис. България в съседните ѝ земи през XII век според „Географията“ на Идриси. Държавно издателство „Наука и изкуство“, София, 1960. 184 стр. + I — XLV Приложения (Факсимилета и карти). Народна библиотека "Васил Коларов" — Ориенталски отдел.

Недков, Борис. Османотурска дипломатика и палеография. Т. I. София, 1966, 215 с. Т. II. Документи и речник. София, 1972, 535 с.

Нешри, Мехмед. Огледало на света. История на османския двор. Съставителство и превод от османотурски език Мария Калицин. София, 1984, 419 стр.

Николчовска, Мария. Българските села в Мала Азия. Известия на музеите от Южна България. Том 12. 1986, Пловдив, издателство „Христо Г. Данов“, основано през 1855 година, 256 стр., с. 101 — 117.

Николчовска, Мария, Стела Тодорова, Алтънка Шукерова. Момчилград. Природа. Археологически паметници. Традиционна народна култура. София, 1996. 180 стр.

Новичев, Арон Д. История Турции. I. Эпоха феодализма

(XI — XVIII века). Издательство Ленинградского университета. Ленинград, 1963. 315 стр. с ил.

Овнанян, Сурен В. Армено-български исторически връзки и арменските колонии в България през втората половина на XIX век. Прев. от рус. А. Г. Охапкин. София, „Наука и изкуство“ (Ямбол, печатница „Г. Димитров“), 1972.

Овнанян, С. Армяно-болгарские исторические связы и армянские колонии в Болгарии во второй половине XIX в. Ереван, 1968. 380 стр.

Овчинникова, Ирина Константиновна и Ахмед Керимович Мамед-заде. Учебник персидского языка. Часть I. Москва, 1966. 451 стр.

Оранский, И. М. Введение в иранскую филологию. Под редакцией члена корреспондента Академии наук СССР проф. А. А. Фреймана. Издательство восточной литературы. Москва, 1960, 492 стр. (с 4 карти).

Османски извори за ислямизационните процеси на Балканите (XVI — XIX в.). Серия Извори — 2. Превод на документите: А. Велков, Евг. Радушев, Е. Силянова, М. Калицин, Н. Робев, Св. Иванова. Под редакцията на: М. Калицин, А. Велков, Евг. Радушев. София, 1990. Издателство на БАН. 332 стр. 104 факсимилета. БАН. Институт за балканистика. Нар. библиотека „Кирил и Методий“.

Острогорски, Георгиjе. Историjа Византиjе. Просвета — Београд. Српска кньижевна задруга. Фототипско издание 1969. 585 стр. с 21 ил. и 8 карти.

Персидско-русский словарь. Сост. проф. Борис Всеволодович Миллер. Издание третье, репродуцировнно со второго издания 1953 г. Ок. 35 000 слов. С приложением грамматического очерка, составленного кандидатом филологических наук В. С. Расторгуевой. Государственное издательство иностранных и национальных словарей. Москва, 1960. 668 стр.

Персидско-русский словарь. В двух томах. Свыше 60 000 слов. Под редакцией Ю. А. Рубинчика с приложением новых слов и грамматического очерка персидского языка. Подготовлен авторским коллективом. Издательство „Советская энциклопедия“. Москва, 1970. Академия наук

СССР. Институт востоковедения. Том I. 784 стр. Том II. 848 стр.

Персидско-русский словарь. В двух томах, свыше 60 000 слов. Под редакцией Ю. А. Рубинчика. Издание второе, стереотипное, с приложением новых слов и грамматического очерка персидского языка. Москва. Русский язык, 1983. Академия наук СССР. Ордена трудового красного знамени. Институт востоковедения. Том I. 800 стр. Составители: М. Н. Османов, Д. Х. Дорри, Л. Н. Киселева, С. С. Сарычев, К. Н. Еремина, Г. А. Галимова, Г. Ю. Алиев, Л. Н. Муравьева, Г. И. Козлов. Том II. 864 стр. Составители: М. Н. Османов, Д. Х. Дорри, Л. Н. Киселева, С. С. Сарычев, К. Н. Еремина, Г. А. Галимова, А. Е. Бертельс, Г. Ю. Алиев.

Петкова-Божанова, Ганка В. Опис на арабските ръкописи. Том I. Коран. Съставила Г. В. Петкова-Божанова. Редактори Виктор В. Лебедев, кандидат на филологическите науки, и Фурат М. М. ал-Джауахири. Народна библиотека „Кирил и Методий. София, 1977. 150 стр. и 10 ил.

Петров, Петър. Професор в Софийския университет „Климент Охридски“. Съдбоносни векове за българската народност. Края на XIV век — 1912 година. София, 1975. Издателство „Наука и изкуство“. 467 стр. (Векове. Българско историческо дружество).

Петров, Петър, Васил Гюзелев. Христоматия по история на България. Т. 1. Ранно средновековие VII — XII в. Издателство „Наука и изкуство“. София, 1978. 487 стр. Печатница „Александър Пъшев“.

Петров, Петър, Васил Гюзелев. Христоматия по история на България. Т. 2. Същинско средновековие (краят на XII — XIV в.). Издателство „Наука и изкуство“. София, 1978. 480 стр. Печатница „Александър Пъшев“.

Петрушевский, И. П. (Ленинград). Хорасан. Советская историческая энциклопедия. Главный редактор Е. М. Жуков. Т. 15 (Феллахи — Чжалайнор). Издательство „Советская энциклопедия“. Москва, 1974. 1007 стр., с. 632. Научно-редакционный совет издательства „Советская энциклопедия“. Отделение истории Академии наук СССР.

Пигулевская, Нина Викторовна. Ближний Восток. Византия. Славяне. Издательство „Наука“. Ленинградское отделение. Ленинград, 1976. Академия наук СССР. Отделение истории. 240 стр.

Пиотровский, академик Б. Б., ответственный редактор книги. История народов Северного Кавказа с древнейших времен до конца XVIII в. Москва, „Наука“, 1988. 544 стр. Академия наук СССР. Авт. кол.

Поглед върху Ислямска република Иран. Изд. Министерство на външните работи на Ислямска република Иран. Техеран, 1993. (Не е отбелязана годината на издаването.)

Поло, Марко. Милионът. Версия на съвременен италиански език и бележки от Джорджо Тромбета-Панигади. Превел от италиански Божан Христов. Издателство „Отечество“. София, 1986. 192 стр.

Православен календар, София, 1992; София, 1993; София, 1998. 32 стр. Синод на БПЦ. Българска патриаршия.

Пубков, П. И. Современная география религий. Издательство „Наука“, Москва, 1975. 184 стр.

Рашид-ад-дин. Сборник летописей. Т. III. Перевод с персидского А. К. Арендса. Под редакцией А. А. Ромаскевича, Е. Э. Бертельса, А. Ю. Якубовского. Ответств. редактор акад. В. В. Струве. АН СССР. Институт востоковедения. Издательство Академии наук СССР. Москва — 1946 — Ленинград. 340 стр.

Сайар, Джемшид. Опис на персийските ръкописи в Народната библиотека „Кирил и Методий“. София. Народна библиотека „Кирил и Методий“, 1973, 236 стр. с факс. Ред. Галина И. Костигова.

Селян, Едуард. Мовсес Хоренаци за прабългарите. Филология, 14/15. София, 1984, 146 стр. Факултет по класически и нови филологии при Софийския университет. Издателство на Българската академия на науките. С. 124 — 126.

Сефтерски, Райко. Старинният народен музикален инструмент „булгария“ или „Тамбур булгари“. Изв. на института за музика. Т. 15. София, 1970, 186 — 211. (Резюме на фр.)

Смирнов, А. П. Волжские булгары. Труды Государственного исторического музея. Выпуск XIX. Издание Государственного исторического музея. Москва, 1951. 276 стр., 18 таблици, карта.

Смирнов, Н. А., М. С. Мейер. Турция (Османская империя, в XIV — XV веках), с. 310 — 325; Турция (Османская империя) в XVI — XVII веках, с. 444 — 466. В: История стран Азии и Африки в средние века. Изд. Московского университета, 1968. Под редакцией Л. В. Симоновской и Ф. М. Ацамба.

Стайнова, Михаила. Османски изкуства на Балканите XV — XVIII век. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. София, 1995. 158 стр.

Стайнова, Михаила. Османските библиотеки в българските земи XV — XIX век. София, 1982. Народна библиотека „Кирил и Методий“, 206 стр. Офсетова база при Народната библиотека „Кирил и Методий“.

Страни от Близкия Изток. КАВ — Главно управление по геодезия, картография и кадастър. Проектиране и печат Комплексен институт за проучване и проектиране по картография. София, 1980. Отг. ред. С. Димитрова. Мярка 1:6 000 000.

Сюзюмов, М. Я. (Свердловск). Византия. СИЭ. Глав. ред. Е. М. Жуков. Т. 3. Вашингтон — Вячко. Государственное издательство „Советская энциклопедия“. Москва, 1963. 975 стр., с. 439 — 463. (Научный совет издательства „Советская энциклопедия“. Отделение исторических наук АН СССР.)

Татарлиев, Илко. Епистоларното наследство на Джеляледин Руми Мевляна. В сб. „Личните документи като исторически извор“. София, 1987. Издателство на БАН. 384 стр., с. 273 — 314. (БАН. Единен център по история при БАН. Главно управление на архивите при Министерския съвет. Център по българистика при БАН.)

Татарлъ, Ибрахим. Към въпроса за българските племена и държавни образувания в Мала Азия през XI — XV в. В: България 1300. Институции и държавни традиции. Т. II. 1982, 385 — 396. Доклади на III конгрес на БИД, 3 — 5 октомври, 1981 г.

Тихонов, Д. И. Термины ель и будун в древних уйгурских документах. В: Исследования по истории культуры народов Востока. Собрник в честь академика И. А. Орбели. Изд. АН СССР, Москва — Ленинград, 1960.

Трифонов, Юрдан. История на града Плевен до Освободителната война. София, Държ. печ. 1933. IV, 347, II стр. (Плевен), Плевенско читалище „Съгласие“.

Турецко-русский словарь. 48 000 слов. Москва. Издательство „Русский язык“, 1977. 966 стр. Академия наук СССР. Институт востоковедения. Авторы А. Н. Баскаков, Н. П. Голубева, А. А. Кямилева, К. М. Любимов, Ф. А. Салимзянова, Р. Р. Юсипова. Редакторы: Э. М.-Э. Мустафаев и Л. Н. Старостов.

Турски извори за българската история. VII. Съставили и коментирали: Ст. Андреев, Асп. Велков, Е. Грозданова, П. Груевски, Стр. Димитров, М. Калицин, М. Михайлова-Мръвкарова. Под редакцията на: Стр. Димитров, Е. Грозданова, Ст. Андреев. София, 1986. Издателство на БАН. 530 стр. БАН. Институт по история. Институт за балканистика. Народна библиотека „Кирил и Методий“. (Извори за българската история XXVI).

Турско-български речник. Съставили Никола Ванчев, Гълъб Гълъбов, Генчо Класов, Трайко Попов и Васил Шанов. Под ръководството на акад. Стоян Романски. Второ стереотипно издание. „Наука и изкуство“, София, 1962. 660 стр. (Около 40 000 думи). ДПК „Димитър Благоев“, София.

Турция. Справочная карта. Масштаб 1:2 000 000. 1:6 000 000. Главное управление геодезии и картографии при Совети министров СССР. Москва, 1981. Пятое издание. Редактор В. Н. Трифонова. Консультант экономической карты доктор экономических наук П. П. Моисеев. 1. Карты на одном листе. 2. Брошюра (указатель географических названий) 15 печ. л. (Турция, ГУГК, 1981).

Улуг-заде, Нора. Герои Фирдоуси (из поэмы „Шах-наме“). Издательство „Ирфон“. Душанбе, 1971, 182 стр.

Фирдоуси, Шах-наме в двух книгах. Перевод с фарси

Владимира Державина и Семена Липкина. Издательство „Художественная литература“. Москва, 1964. Редакционная коллегия И. Брагинский, Б. Гафуров, М. Турсун-заде. Вступительная статья И. Брагинского. Подготовка текста и примечания Н. Османова. Кн. I. 752 стр. Кн. II. 744 стр.

Фиш, Радий Геннадиевич. Джалалиддин Руми. Послесловие члена корреспондента АН Таджикской ССР И. С. Брагинского. Жизнь замечательных людей. Выпуск 9 (516). Издательство ЦК ВЛКСМ „Молодая гвардия“. Москва, 1972. 288 стр. с илл.

Фрай, Ричард. Наследие Ирана. Перевод с английского В. А. Лившица и Е. В. Зеймаля под редакцией и с предисловием М. А. Дандамаева. Главная редакция восточной литературы. Издательство „Наука“. Москва, 1972. 468 стр. с илл. (Серия культура народов Востока. Материалы и исследования).

Хиндалов, Владимир Тодоров. (Съобщение, че историкът турколог В. Т. Хиндалов ще държи в салона на дома Кудоглу две сказки за борбите на малоазиатските българи със завоевателите — турци. I сказка: За българите от Булгардаг (М. Азия), за борбите им с карамани и селджуци, първото българско ханство от Яша хан, българската царица Екатерина в борба със Султан Селим при Бейшехри, археологически разкопки, според новите турски ръкописи от XIV в. II сказка: Борбите на малоазиатските българи, победите им над покорителите на България, султаните Мурад и Баязид, по персийски и новооткрити източници от XIV век. (Нови интересни данни за неизвестни досега страници от нашето далечно минало. — В. „Борба“, бр. 3164 от 15. XI. 1931 г.)

Хиндалов, Владимир Тодоров. Караманската история от Шикяри. Българско независимо княжество. По протежението на Булгар Дагъ в Мала Азия. В: „Народни движения и въстания от предосвободителната епоха, според новооткрити турски официални документи“. София, 1929, 185 — 188.

Хронологична енциклопедия на света в 6 тома. Т. VI. Издат. „Елпис“, В. Търново (1994). Авт. Търкова-Заимова, проф. Василка, ас. Димитър Димитров, гл. ас. к.и.н. Пламен Павлов.

Хюсеин. Беда'и^{c} ул-века'и^{c} (Удивительные события). Издание текста, введение и общая редакция А. С. Тверитиновой. Аннотированное оглавление и указатели Ю. А. Петросяна. Москва, 1961. Академия наук СССР. Институт народов Азии. Памятники литератур народов Востока. Тексты. Большая серия XIV. Издательство Восточной литературы. Часть I. 55 + 399 стр. Часть 2. с. 400 — 1120.

Чанков, Жечо. Географски речник на България. Държавно издателство „Наука и изкуство“. София, 1958. 539 стр., с. 188.

Шилтбергер, Ханс. Пътепис. Превод от немски по Нюрнбергския ръкопис: Мария Киселинчева. Институт за балканистика. Издателство на Отечествения фронт. София, 1971. 164 стр.

Шихсаидов, Амри Рзаевич. Ахты-наме. Введение, перевод, комментарии А. Р. Шихсаидова. В: Дагестанские исторические сочинения. Москва. „Наука“. Издательская фирма „Восточная литература“. 1993. 304 стр., с. 65 — 73.

Шихсаидов, Амри Рзаевич. Дагестанская историческая хроника „Та'рӣх̱ Дāгестāн“ Муḫаммада Рафи^{c} (к вопросу об изучении). В: Письменные памятники Востока. Историко-филологические исследования. 1972. Ежегодник 1972. Издательство „Наука“. Главная редакция восточной литературы. Москва, 1977. АН СССР. Институт востоковедения. 225 стр., с. 90 — 119.

Шихсаидов, А. Р., Т. М. Айтберов, Г. М.-Р. Оразаев. Дагестанские исторические сочинения. Москва. „Наука“. Издательская фирма „Восточная литература“. 1993. 304 стр. Изд. Российская АН и др.

Шишманов, Ив. Кога за пръв път се споменуват малоазийските българи в нашата книжнина и кога са се преселили Къз-Дервентци? Български преглед, 1899, кн. 8, 103 — 108.

Эфендиев, О. А. (Баку). Исмаил I. Советская историческая энциклопедия. Глав. ред. Е. М. Жуков. Т. 6. Индра — Каракас. Издательство Советская энциклопедия. Москва, 1965. 1023 стр., с. 362

(Научный совет издательства „Советская энциклопедия“. Отделение истории Академии наук СССР).

Латиница

Acaroğlu, M. Türker. Ozenlar ve Yazarlar. 2. basım. Istanbul, AS Basımevi, Mart 1967, 228 s.

Afşār, Iraj. Bibliographie des catalogues des Manuscripts Persans (Afşār, Irac. Ketbşenāsi-e fehrestha-ye ḥatti-ye Fārsī där ketābhānehā-ye donyā.) Publications de l'Universite de Tehran № 485. Tehrān 1337. 8 + 88 + 3 p.

Ağakay, M. Türkçe Sözlük. Dördüncü baskı. Hazırlayan Mehmet Ali Ağakay. Denetleyip tamamlayanlar Nurettin Artam, Hasan Eren, Samim Sinanoğlu. Yardım eden Ferit Devellioğlu. Türk Dil Kurumu Yayınları — Sayı: 247. Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1966. XV, 808 p.

Aksaraylı (Kerimüddin, Mahmud Aksaraylı Mehmed Oğlu). Müsāmerat ül Ahbār. Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi. TTKY. III ser. № I. Ankara. TTY. 1944. I — 53, I — 366. Hzrl. D-r Osman Turan.

Altundağ, şināsī. Selim I Yavuz. Islâm Ansiklopedisi. 10 Cilt. Sā — Sufrūy. Devlet Kitapları Müdürlüğü. Istanbul. Millî Eğitim Basımevi. 1967. S. 423 — 434.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman — F.giese neşri. — Hazırlayan Nihat Azamat. Edebiyat Fakültesi Basımevi. Istanbul, 1992. 171 S. Marmara Üniversitesi Yayınları № 510. Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları № 24.

^{c}Āşım, Necīb. Anatolıda Bulğarlar. İḳdām Gazetesi № 8842, sah. 4. Istanbul. 27 Teşrin I 1337 / 27 X. 1921 (Arap harfleriyle).

^{c}Āşım, Necīb. Anatolıda Bulğarlar. İḳdām Gazetesi № 8849, s. 3. Istanbul. 3 Teşrin II 1337/03. XI. 1921 (Arap harfleriyle).

Babinger, Fr. Beitrage zur Frühgechichte der Türken Herrschaft in Rumelien (14. — 15. Jahrhundert). Südosteuriopäische Arbeiten, 34. — Brünn — München — Wien. 1944.

Babinger, Fr. Die Geschichtschreiber der Osmanen und Ihre Werke. Mit einen Anhang Osmanische — Zeitrechnungen von Ioachim Mayr. (Walchsee). Leipzig. 1927. VIII. 477 S. (GOW).

Balta, Evangelia. Anadolu Türkofon Hıristiyan Ortodoksların „Ulusal Binilnç“ lerimi Araşbırmaya Yarayan Bir Kaynak Olarak Karamanlıca Kitapların Önsözleri. Türkçeye çeviren Herkül Millâs. — Tarih Toplum. Şubat 1990. Cilt 13. Sayı 74. Istanbul. S. 3/67, 18/82, 19/83, 20/84.

Baltaci, Dr. Cahid. XV. — XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri. Istanbul, 1976.

Baştak, Naci Fikret. Anadolu'nun tabii bedialarından Korkos. Konya Mecmuası. Sayı 34.

Baştak, Naci Fikret. Konya (Neolitik devirde Konya — Hitit Medeniyeti ve Konya — Frikya Medeniyeti ve Konya — Yunanlılar ve Romalılar zamanında Konya — Selçuklular zamanında Konya). Konya Mecmuası № 9, Mayıs 1937. 515 — 528. Konya Mecmuası № 10, Hazıran 1937, 579 — 581.

Bektaş, Cengiz, Zeynep Oral v.b. Antalia. Istanbul, 1980.

Berchem, Max van. Matériaux pour un Corpus inscriptionum arabicarum, 3-me partie, Asie Mineure, par Max van Berchem et Halil Edhem („Mémoires publés par les membres de l'Institut français d'archéologie orientale du Caire“, t. XXIX, Le Caire, 1910 — 1917).

Birnbaum, E. Ankara Millî Kütüphanesi. Yazma A 4771. Karaman Tarihi. Данни за ръкописа в писмо на Е. Бирнбаум до К. Венедикова от 12. X. 1987 г. Архив на К. Венедикова.

Birnbaum, E. Istanbul. Belediye Kütüphanesi. Mualim Cevdet Kitapları, № 444. Подробен опис на ръкописа в писмо на Е. Бирнбаум до К. Венедикова от 25. 08. 1980 г. работен архив на К. Венедикова.

Birnbaum, Eleazar. The Transliteration of Ottoman Turkish for Library and general purposes. Ottoman turkish transliteration scheme. Journal of the American Oriental Society (JAOS). Volume 87, Number 2. April — June 1967. 122 — 156 b.

Birnbaum, Eleazar (University of Toronto). Turkish Manuscripts cataloguing since 1960 and manuscripts still uncatalogued. Part 5. Türkey and Cyprus. Journal of the American Oriental Society. 104. 03 (1984). p. 465 — 503.

Božilov, Ivan. Les Bulgares dans l'Empire Byzantin. ГСУ. Исторически факултет. Том 69. 1975 г. София, 1980. 143 — 193.

Bulgar Dağı. IA. 2 Cilt. Istanbul, 1949. Millî Eğitim Basımevi. 1961. 796.

Bulgar Ma'deni (Bulgar Dağı Madeni). IA. 2 Cilt. Istanbul, 1949. Millî Eğitim Basımevi. 1961. S. 796.

Caferoğlu, A. Anadolu Dialektolojisi üzerine Malzeme. C. I. Istanbul. Impr. Bürhaneddin. 1940. XIII, 219. Istanbul Üniversitesi Yayınları 105. Edebiyat Fakültesi Dil Semineri.; Cilt II Istanbul 1941. Oyunlar, Tekerlemeler, Yanıltnaçar Ve Oyun Istilahları. Istanbul Üniversitesi Yayınları, 136. Edebiyat Fakültesi Dil Semineri.

Caferoğlu, A. Orta Anadolu Agızlarından Derlemeler. Impr. Erenler. Istanbul. 1948. XII, 264 p.

Caferoğlu, A. Türk Dili Tarihi. C. II. Istanbul. 1964. XV, 256 p. Cilt I. 2. Bas. XIV, 200 S. 1970.

Caferoğlu, A. Türk Dili Tarihi Notları. Cilt II. Istanbul 1943. 100 p. Cilt V. Istanbul. 1947. 80 p.

Cahen, Claude. Notes pour l'Histoire des turcomans d'Asie Mineure au XIII e siècle. Journal Asiatique 239 (1951). Fasc. 3. 339 — 342. (JA).

Cahen, Claude. Quelques mots sur Şikari. Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 70 (1978). 54 — 56.

Cevdet Türkay. Osmanlı Imparatorlugunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar. Istanbul, 1979.

Čihānnümā (Die Altosmanische Chronik des Mevlānā Meḥemmed Neschrī). Nach Vorarbeiten von Theodor Menzel, herausgegeben von Franz Taeschner. Band I. Einleitung und Text des Cod. Menzel. Otto Harrassowitz. Leipzig, 1951. VI + 32 + 256, 14 S. Band II. Text des Cod. Manisa. 1373. Leipzig. Otto Harrassowitz. XII + 18 + 336 (280), 12 S. 1955.

Darkot, Besim. Beyşehir. IA. C. II. Istanbul, 1949. S. 589, 2. Bas. IA. C. II. Istanbul. Millî Eğitim Basımevi. 1961. S. 589.

Darkot, Besim. Kayseri. IA. C. 6. Istanbul, 1955. 484 —

491, Ikinci Baskı. IA. 6. Cilt, Kā'ān — Kvatta. Istanbul. Millî Eğitim Basımevi. 1967. 484 — 491.

Darkot, Besim. Konya. IA. C. 6. Istanbul, 1955. 841 — 853, Ikinci Baski. IA. 6. Cilt, Ķā'ān — Ķvaṭṭa. Devlet Kitapları Müdürlügü. Istanbul. Millî Eğitim Basımevi. 1967. 841 — 853.

Darkot, Besim. Sıvās. IA. C. 10. Istanbul, 1966. 569- 577, Ikinci Baskı. IA. 10. Cilt, Sā — Sufrāy. Devlet Kitapları Müdürlüğü. Istanbul. Millî Eğitim Basımevi. 1967. 569 — 577.

Darkot, Besim. Tarsus. IA. C. 12. I. 18 — 24, Ikinci Badılış. IA. 12/I Cilt. Tarikat — Tuğrāī. Istanbul. Millî Eğitim Basımevi. 1979. 18 — 24.

Devellioğlu, Ferit. Osmanlıca — Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Eski ve yeni harflerde (5 000 Kelime Ilâveli 2. Ofset Baskı). Doğuş. Ltd. Şti. Matbaası. Ankara 1970. IX, 1439, 120 S.

Die Welt der Antike (Atlas antiquus) Taschenatlas. 24 Karten in Kupferstich mit Namenverzeichnis bearbeitet von Dr. Albert van Kampen. 12. Auflage. Veb Hermann Haack. Geographisch-Kartographische Anstalt Gotha. 1958. 729 + 24 Karten.

Dijkema, Th. The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne. Leiden (E. J. Brill). 1977. 236 p., 176 foto, I plan.

Edhem, Halil. Karaman Oğulları Hakkında Vesaik-i Mahkuke. Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM) 2: 11 — 14. 1327 1910 — 1912. S. P. 697 — 698 III. 1912, 1019.

Emīri, ᶜAlī. Ķaraman Tārīẖ-ī ḥaķķında. İķdām Gazetesi № 8876, ṣaḥ. 2. Istanbul 1. XII. 1921. (Arap alfabesiyle); Ikinci basım Konya Mecmuası, Yıl I № 1. Eylûl 1937. 18 — 21. Üçüncü basılış: Emiri, Ali. Merhum Ali Emiri'nin Karaman Tarihi Hakkında Rahmetli Necip Asıma Hitaben Ikdam Gazetesinde Çıkan Yazısı. ŞKOT — 1946 — Önsöz — 10 — 14.

Emiri, Ali. Şikârî ve eseri. Konya Mecmuası. Yıl I № 1. Eylûl 1936. 21 — 22. Ikinci basılış — Emiri, Ali. Merhum Ali Emiri'nin Şikârî ve Eseri Hakkında Verdiği Malûmat. ŞKOT — 1946 — Önsöz — 14 — 15.

Emre, Yunus. Risalet al-nushiyya ve Divan. Ed. Abdülbakı Gölpınarlı. Istanbul, 1965. Pp. XXVII — XXVIII.

Ergin, Muharrem. Osmanlıca Dersleri. Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları № 785' ten genişletilmiş ikinci baskı. Istanbul 1962. 126, 232 p.

Ergin, Prof. Dr. Muharrem. Osmanlıca Dersleri. Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin 785 No'lu yayınındam aynı basım. 7. baskı. Boğazıçi Yayınları. 8. Baskı. Istanbul. 1986.

Eröz, Prof. Dr. Mehmet. Hiristiyanlaşan Türkler. Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü. Dizilip Basıldığı Yer: Ayyıldız Matbaası A. Ş., Tandoğan. Ankara, 1983. XI. 71 + 4 sf.

Evliya Çelebi. Seyâhatnâme. Cilt 9. Istanbul 1938. S. 316 — 317.

Fleming, Barbara. Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deitschland. Band XIII. Türkische Handschriften. Teil I. Wiesbaden. Steiner. 1968 (p. 78 — 79, № 102 A, 102 B).

Flügel, Prof. Dr. Gustav. Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Keiserlich — Königlichen Hofbibliothek zu Wien. Erster Band. Wien 1865. 723 S. Zweiter Band. Wien 1865. 614 S. Dritter Band. Wien 1867. 655 S.

Forrer, Ludwig. Handschriften osmanischer Historiker in Istanbul. Der Islam. 26. 1942. 173 — 220 S. (S. 175 — 176).

Frazer, James George. The golden bough. A study in magic and religion 3 ed. zev. and larg. 12 vol. London. I. P. 1 — 2 vol. 1922. II. P. 1922. III P. 1930. IV P. 1 — 2 vol. 1922. V. P. 1 — 2 vol. 1920. VI. P. 1920. VII P. 1 — 2 vol. 1923. 12 vol. Bibliography and general index. (Repr.) London 1920.

A. Grumel, V. (de-l Institut Français d'Études Byzantines). I — La Chronologie. 1958. Paris. Bibliotheque Byzantine, publée sous la direction de Paul Lemerle. Traité d'Études Byzantines publé par Paul Lemerle. Avec le concours de A. Bataille, A. Dain, V. Grumel, R. Guilland, V. Laurent, A. Mirambel.

Hayat. Küçük Ansiklopedi. Istanbul 1968. Tifdruk Matbaacılık Sanayii. A. Ş. Basımevi. 1230 + IV S.

Huart, Cl. Horasan. IA. 5. Cilt. Istanbul. Millî Eğitim Basımevi. 1950. 560 — 562.

Huisman, A. J. W. Les Manuscripts Arabes dans le

Monde. Une bibliographie des Catalogues. Leiden. E. J. Brill. 1967. P. I — X, I — 99.

Ibn-i Bībī, El-evāmirül -'alā'iyye fi-l umūri-l alā'iyye. Istanbul, Ayasofia Kütüphanesi. Ms. № 2985 Hazırlayan Adnan Sadık Erzī. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından I Seri, № 4a, Ankara 1956.

Ibn Bibi (El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi). El-Evāmirü l-Ala'iye Li'l Umuri'l-ala'iye (Selçuk-name). Çeviren: Prof. Dr. Mürsel Öztürk. 1000 Temel Eser Dizisi. 164. T. C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi. Ankara — 1996. (2 cilt).
I Cilt. I — XIV + 468 S. T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları /1833 (Ibn Bibi, I, 1996)
II Cilt. I — XIV + 262 S. T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları /1834 (Ibn Bibi, II, 1996)

Ibn Bibi'ye döre Karamanlılar. Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi. S. 280 — 291. Aynısı: AKKT. Istanbul 1967. S. 11.

Ibn Al-Hüseyni, Sadruddin Ebul Hasan ^{c}Alī ibn Nāsir. Ahbar üd Devlet is Selçukiyye. Ankara. TTK. 1943. XII, 150 S. TTKY. Ser. II № 8.

Istanbul Kütüphaneleri Tarih Coğrafya Yazmaları Katalogları (IKTCYK). On bir faskül, 1943 — 1962. I. Türkçe Tarih Yazmaları. 1 — 10 faakül. Istanbul 1943 — 1951. I. Fasküi. Umûmî Tarihler. Istanbul 1943. 101 + 5 S. 2. Faskül. Türk Tarihine Ait Eserler. Istanbul 1944. 103 — 298 + IX (S. 125 — 126. № 49).

Iz, Fahir. Dehhānī, Hoca. Encyclopedie de'l Islam. Nouvelle Edition par B. Lewis, Cl. Pellat et J. Schaht. T. II. C — G. Leide — Paris 1977. S. 207.

Jerasimos, Stephane. Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe — XVIe siècles). Bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités. Imprimerie de la societé turque d'histoire. Ankara, 1991 [Conseil suprême d'Atatürk pour culture, langue et histoire. Publications de la société Turque d'histoire. Serie VII — № 117]. 495 p., 69 carte [Ouvrage publé avec le concours de l'Institut Français d'etudes Anatoliennes].

Karaman Oğullari Tarihi. Konya Mecmuası (KM) Yıl 2. № 11. Temmuz 1937. 663 — 678.

Karatay, Fehmi Edhem. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu. C. I Din, Tarih, Bilimler. № 1 — 1985. Topkapı Sarayı Müzesi Yaynları № 11. Istanbul, 1961. XVI, 644 sah. Küçükaydın matbaası.

Karatay, Fehmi Edhem. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu. C. II. Filoloji, Edebiyat, Mecmualar. № 1986 — 3088. Istanbul, 1961. IV, 528 S. Küçükaydın matbaası.

Karatay, Fehmi Edhem. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu. Istanbul, 1961.

Kâtip Çelebi. Gihannüma. Müteferrika Baskısı. Istanbul 1732. (S. 610 — 618); N. Norberg. Cihannüma. 1818. Londini Gothorum.

Kenderova, Stoyanka. Catalogue of Arabic Manuscripts in Cyril and Methodius National Library, Sofia. Hadīth Sciences. Compiled by St. Kenderova. Al-Furgān. Islamic Heritage Foundation. London. 1995. XXXV, 459 p. ill. Edited by Muhammad Isa Waley.

Kirmanī, Aşık el eflāk Seyyid Ilyas (Kirmanī). Ḳaramannāme. M. Mesud Koman'ın Yazmalarından. Konya Mecmuası № 64 — 65. Şubat — Mart 1944. S. 55 — 74.

Koman, M. Mesud. Anadolu Hıristiyanlarında Islam ve Türk Adları. Konya Mecmuası № 3 (Yıl I). Ilkteşrin 1936. S. 180 — 183.

Koman, M. Mesud. Farsça Şikârîden îki Sahife. „Konya" Mecmuası. Yıl I. № 2. Ilkteşrin 1936. (Sayfa 92 ile 93 arasında iki sayfa fotokopi); Ikinci basılış M. Mesud Koman'ın Faesça Yazılı Karaman Tarihinden Bir Yazı, ŞKOT — 1946. Ilâve, Sah. 1 — 4, 5 — 8.

Koman, M. Mesud. Şikârî. Gazel. „Konya" Mecmuası № 31.

„Konya" Mecmuası. Konya. 1936. Halkevi Tarafindan Ayda Bir Çıkarılır (KM).
KM Yıl 1. № 1. Eylûl 1936.
KM Y 1. № 2. Ilkteşrin 1936.
KM Y 1. № 3. Ikinci teşrin 1936.
KM Y 1. № 4. I Kânun 1936.
KM Y 2. № 5. II Kânun 1937.
KM Y 2. № 6. Şubat 1937.
KM Y 2. № 7. Mart 1937.

KM Y 2. № 8. Nisan 1937.
KM Y 2. № 9. Mayıs 1937.
KM Y 2. № 10. Haziran 1937.
KM Y 2. № 11. Temmuz 1937.
KM Y 2. № 12. Ağustos 1937.
KM Y 2. № 13. Eylûl 1937.
KM Y 2. Sayı 14 — 15. I — II Teşrin 1937.
KM Y Sayı 16 — 17. I — II Kânun 1938.
KM Y 3. Sayı 18 — 19. Şubat — Mart 1938.
KM Y 3. Sayı 20 — 21. Nisan — Mayıs 1938.

Konyalı, Ibrahim Hakkı. Âbideleri Ve Kitâbeleri ile KARAMAN TARIHI. Ermenek ve Mut Âbideleri. Baha Matbaası. Istanbul 1967. 780 S. (AKKT: Konyalı 1967).

Konyalı, Ibrahim Hakkı. Anadolu'da Demir Madenleri (Tarsus Kazası, Külek Boğazı. Adana). KM. Sayı 18 — 19 Şubat — Mart 1938. S. 1109 — 1110.

Konyalı, Ibrahim Hakkı. Bozkır Altın Madeni Bulgar Dağından Daha Zengindir. KM. Yıl 3. Sayı 20 — 21. Nisan — Mayıs 1938. S. 1179.

Konyalı, Ibrahim Hakkı. Yurttaki Madenleri Gösteren Iki Mühim Vesika. KM. Y. 3, Sayı 20 — 21. Nisan — Mayıs 1938. S. 1175 — 1178.

Kotschi. Reise in den Cilicischen Taurus. Gotha 1858.

Köprülüzāde, Meḥmed Fu'ād. Anadolu Beylikleri Tārīhine ^{c}Ā'id Notlar. Türkiyāt Mecmū^{c}ası. II Cild. Istanbul 1928. S. 1 — 33. (Arap Alfabesiyle).

Kraners, J. H. Karaman. IA. C. 6. Istanbul, 1955. S. 309 — 311: Ikinci Baskı. IA. C. 6. Ḳān — Ḳvaṭṭa. Devlet Kitapları Müdürlüğü. Istanbul. Millî Eğitim Basımevi. 1967. 309 — 311.

Kramera, J. Islâm Ansiklopedisinde Karaman — Larende. Konyalı. AKKT. Istanbul 1967. S. 40 — 41.

Kurat, Akdes Nimet. Bulgar. Islâm Ansiklopedisi. (Islâm Âlemi. Tarih, Coğrafya, Etnografya Ve Biyografya Lügati. Millî Eğitim Bakanlığının Kararı Üzerine Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Kurulan Bir Heyet Tarafından Leiden Tab^{c}ī Esae Tutularak Telif, Tādil, Ikmāl Ve Tercüme Suretiyle Neşredilmiştir). 2. Cilt. Istanbul. Millî Eğitim Basımevi. 1961. S. 781 — 796.

Kut, A. Turgut. Türkçe Yazma Eserler Katalogları Repertuvarı. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı — Belleten

— 1972. Ankara. Türk Dil Kurumu, 1973. S. 183 — 240.

Küçük Ansiklopedi (KA) — Bk. Hayat. Küçük Ansiklopedi. Istanbul. 1968.

Lindner, Rudi Paul. Nomads and Ottomans in medieval Anatolia. Indiana University Uralic and Altaic Series. Volume 144. Stephen Halkovic, Editor. Research Institute for Inner Asian Studies. Indiana University, Bloomington 1983. XIV, 167 p. (Lindner, 1983).

Löytved, J. H. Konia. Inschriften der Seldschukischen Bauten. Berlin. 1907. S. 79 -84.

Mansuroğlu, M. Anadolu Türkçesi. (XIII. Asır). Dehhanî Ve Manzumeleri. Istanbul. 1947.

Mélikoff, Irène. La Geste de Melik Dānişmend. Étude critique du Dāniṣmendnāme. Tome I. Introduction et Traduction. 460 p. Tome II. Edition Critique avec Glossaire et index. 354 p., I — VI Planche. (Thèse principale pour le doctorat ès lettres présentée à la Faculté des Lettres de l'Université de Paris). Bibliotheque Archéologique Et Historique De L'Institut Français D'Archéologie D'Istanbul. X. XI. Dépositaire Libraire Adrien-Maisonneuve. II Rue Saint Sulpice. Paris, VIe. 1960.

Mènage, V. L. Osmanlı Tarihçiliğin Başlangıcı. Tarih Enstitüsü Dergisi. Sayı 9. Sene 1978. S. 227 — 240.

Meskûkât-ı Kadime-i Islâmiye Kataloğu. Kısmı Rabî (s. 549).

Moritz, B. Arap Yazısı. Islâm Ansiklopedisi. Cilt I. Istanbul. 1950. S. 502 — 512.

Mutafçiyeva, Vera. Cem Sultan Olayı. Roman. Çeviren Naime Yilmaer. May Yaınları. Dizgi — Baskı Osmanbey Matbaası. Ilk Yayını Ocak 1971. 495 S.

Neşri. — Čihānnümā. Die Altosmanische Chronik des Mevlānā Meḥemmed Neschri. Im Auftrage der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, nach Vorarbeiten von Theodor Menzel, herausgegeben von Franz Taeschner. Band I. Einleitung und Text des Cod. Menzel. Otto Harrassowitz. Leipzig. 1951. — VI, 33, 256, 14 S. Band II. Text des Cod. Manisa 1373. 1955. Otto Harrassowitz. Leipzig. XII, 19, 325 12 S. (Taeschner, Neschri, I, 1951; Taeschner, Neschri, II, 1955).

— Mehmed Neşri. Neşri Tarihi. Hzrl. Prof. Mehmet Altay Köymen. Ankara 1984.

— Unat, Faik R., M. A. Köymen. Neşri Tarihi. C. I. Ankara. TTK. 1949. XVII, 419 S. C. II. 1957. VIII, 420 — 843.

Ongan, Halit. Ankara'nın Iki Numaralı Şer^{c}iye Sicili 1588 — 1590, Ankara, 1974. sf. 9 — 457.

Von Oppenheim. Inschriften aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien. Gesammelt im Jahre 1899. Leipzig. 1909.

Osmanlı Tarihleri I. 5 kitapbirarada. 1. Dâstan ve Tevârih-i Âl-i Osman (Ahmedî). 2. Behçetüttevârih (Şükrullan). 3. Tevârih-i Âl-i Osman (Aşıkpaşaoğlu Âşıkî). 4. Osmanlı Sultanları Tarihi (Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa). 5. Câm-ı Cem-Âyîn (Bayatlı Mahmudoğlu Hasan). Türkiye Yayınevi 1925 — 1949. Istanbul.

Ölçer, Cüneyt, Karaman Oğulları Beyliği Madenî Paraları. Coinage of the Karamanids. Çizim ve Fotoğraflar: Garo Kürkman. Yenilik Basımevı. Istanbul. 1982. 1289. 12 Levha, 40 S.

Onen, Ragıb. Bor Halil Nuri Bey Kütüphanesi 'ndeki Mahkeme-i Şer ^{c}iye Sicilleri ve Bunlarda Görülen Türk Kişive Köy Isimleri. — Türk Etnoğrafya Dergisi. Sayı 3. Ankara, 1958. sf. 108 — 110.

Öztelli, Cahit. Yunus Emre ve Şikari Tarihi. Türk Dili 165, 1965. S. 618 — 21.

Redhouse Sozlüğü. Redhouse Yeni Türkçe — Ingilize Sözlük. New Redhouse Turkish — english Dictionary, Redhouse Yayınevi. Dizgi Ahmet Sait Matbaası. Baskı: Çeltüt Matbaası. Birinci Baskı. Istanbul, Redhouse Yayınevi. 1968. 10 000. 1292 p.

Rieu, Charies, Ph.D. (keeper of the oriental mss). Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum. London. 1888. XII, 346 p.

Roger, Noëlle. Konya Mukaddes Şehir (Çev. Naci Fikret Baştak). „Konya" Mecmuasi. Y. 3. Sayı 20 — 21. Nisan — Mayıs 1938. S. 1121 — 1132).

Rūmī, Şükrüllah bin Şehabeddin Aḥmed. Behçet üt Tevārīḥ. Ms. Or. 793. Narodna Biblioteka „Kiril i Methody", Orientalski Otdel, Sofia. 161 Fol. 19. V. 1737.

Sāmī, Şemseddin. Ḳāmus-i Türkī. Der-i Se^{c}adet (Istanbul). 1317 (1899 — 1900). 1574 S.

Sümer, Faruk. Karaman Oğulları. Encyclopedie de l'islam. Leiden — Paris. E. J. Brill — G. P. Maisonneuve Larouse. S. A. 1978. S. 644.

Sümer, Faruk. Prof. Dr., Oğuzlar (Türkmenler). Tarihleri — Boy Teşkilatı — Destanları. — Ikinci Baskı. Ankara. 1972. XXV, 532 S.; Prof. Dr. Faruk Sümer. Oğuzlar (Türkmenler). Tarihleri — Boy Teşkilâtları — Destanları. — Ilâvelerle 3. baskı. Istanbul. 1980. Millî Eğitim Basımevi.

S̱üreyyā, Meḥmed. Şikārī Aḥmed Bey. Sicill-i ^{c}Os̱mā-nī Yāẖ ud Teẕkere-'i Meşāhīr-i ^{c}Os̱māniye. Üçüncü Cild. Maṭba^{c}a-'i ^{c}Amīre. 1311. IV. C. Istanbul 1315.

Süreyya, Mehmed Sicill-i Osmanî. Yayına Hazırlayan Nurî Akbayar. Eskī yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman. Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30 (6 cilt)
I C. Istanbul, Nisan, 1996 (S. 1 — 338)
II C. Istanbul, Mayıs, 1996 (S. 339 — 684)
III C. Istanbul, Haziran, 1996 (S. 685 — 1030) (Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nin Ortak Yayınıdır)
IV C. Istanbul, Haziran, 1996 (S. 1031 — 1376)
V C. Istanbul, Ağusos, 1996 (S. 1377 — 1721)
VI C. Istanbul, Kasım, 1996 (S. 1723 — 2068)

Stielers Hand — Atlas. 100 Karten in Kupferstich mit 162 Nebenkarten, herauagegeben von Justus Perthes Geographischer Anstalt in Gotha. Neunte von Grund aus neubearbeitete und neugestochene Auflage. Gotha: Justus Perthes. 1905. 4 p., (Karten) № 1 — № 100, 236 p.

Şahin, Dr Ilhan. Osmanlı Imparatorluğunda Konar Göçer Aşiretlerin Hukukî Nizâmları. Türk Kültürü Dergisi. Sayı 227. Yıl XX. Mart 1982. S. 285 — 294.

Şapolyo, Enver Behnan. Osmanlı Sultanları Tarihi. Rafet Zaimler Yayınevi. Tan Gazetesi ve Matbaasi. Istanbul. 1961. 512 S.

Şikârî. (Şikârî Tarihi).
KM. Y. I. № 1. Eylûl 1936. S. 16 — 21: Ferit Uğur. Şikârî Tarihine Başlarken. (s. 16 — 18); Ali Emiri'nin Karaman Tarihi Hakkında Necip Asıma Hitaben Ikdam'da Çıkan Yasısı (s. 18 —

21); Ali Emiri'nin Şikârî ve Eseri Hakkında Verdiği Malûmat. (S. 21 — 22).

KM. Y. I. № 1. Eylûl 1936. S. 22 — 34: Şikârî. S. 22 „Be nam-ı an ki şah ı bi zevalest (...) S. 34. „Cümle Moğol gelüp Karamanın başına cem oldular. Engürü tarafında ne kadar kal'a var ise kâfir elinden alup zabteylediler. (Devan edecek.)

KM. Y. I. № 2. Ilkteşrin 1936. S. 84 — 93. Şikârî Tarihi (=ŞKOT — 1946 — 27 — 43_{16}). S. 84: „Ezincanip. Sultan duyup bihuzur oldu." S. 93. „Karaman Oğlu altmış bim huncu dilâverle gelüp Konya kal'asın kuşadub oturdular." (Ardı var.); Sayfa 92 ile 93 arasında iki sayfa fotokopi: „Farsça Şikârî'den iki sahife".

KM. Y. I. № 3. Teşrin-i sani 1936. S. 163 — 173. Şikârî Tarihi. (Geçen sayıdan devam) (=ŞKOT — 1946 — 43_{17} — 60_{17}. S. 163. „Ravi eyder. Sultan kaçıp gittiği vakit vezirlerin yerine koyup gitmişti...". S. 173 „Haber geldi ki Süleyman şah geliyor. Istikbal eylediler ve ye'sü matem idüp Fahreddini defneylediler." (Ardı var.)

KM. Y. I. № 4. I Kânun 1936. S. 210 — 220. Şikârî Tarihi (üstü geçen sayıdan). (=ŞKOT — 1946 — 60_{18} — 77_{14}). S. 210. „Ravi eyder. Şemseddin bir yıl iki ay şahlık eyledi." S. 220. „Hacı Beyler bu iki serveri alub Konya tarafına gelmek üzere oldu." (Ardı var.)

KM. Y. 2. № 5. II Kânun 1937. S. 266 — 276. Şikârî Tarihi. (Üstü geçen sayıda). (=ŞKOT — 1946 — 77_{14} — 93_{10}).

KM. Y. 2. № 6. Şubat 1937. S. 338 — 358. Şikârî Tarihi. (Üstü geçen sayıda). (=ŞKOT — 1946 — 93_{11} — 124). S. 338. „Ravi eyder. Mehmet Beyin bir kethudası var idi." S. 358. „Sultan Tarsus'u zabt idüb yetmiş bin er ile cümle bargâh kurub kondular. Sahra bargâhla doldu." (Ardı var.).

KM. Y. 2. № 7. Mart 1937. S. 406 — 423. Şikârî Tarihi. (=ŞKOT — 1946 — 125_{1} — 152_{27}). S. 406: „Ravi eyder. Sultan bir ay cenk eyledi. Bulgar kati sarp dağ olmagla..." S. 423. „Ezin-

canib Pir Ahmed Bey düşmanı kaçırub kendusi şehre geldi, biraderinin... ölenlere ağladılar, yaralı olanların yarasın bağladılar. Bunlar bunda..." (Ardı var.)

KM. Y. 2. № 8. Nisan 1937. S. 473 — 489. Şikârî Tarihi. (=ŞKOT — 1946 — 152_{27} — 179_{14}). S. 473: „Bizim kıssamız Şah Alâeddin'e gelsün. Ravi eyder Halep sahrasında..." S. 489: „Başın kesüb, cıdaya diküb, Sultanın önüne götürdiler... Sultan Sıvas'ı Davud Beye virüb... Larende'ye gelüb... Allah ü Tealâ ruhun şaz eyleye, mekân ı âlisin firdevs-i âlâ eyleye."

KM. Y. 2. № 9. Mayıs 1937. S. 539 — 546. Şikârî Tarihi. (=ŞKOT — 1946 — 179 — 191_{21}). S. 539: „Hasılı kelâm Mehmet Han'ı yerine Sultan eylediler. Ibrahim Han'a Konya'yı virdiler." S. 546: „Osman Oğlu kızındam yedi oğlu olmuşdur. Büyük oğlu Kasım Bey'dir. Diğerleri Ishak, Alaeddin, Halil, Pir Ahmed, Yakub ve Küçük Mustafa'dır." (Sonu gelecek sayıda.)

KM. Y. 2. № 10. Haziran 1937. S. 599 — 609. Şikârî Tarihi. (=ŞKOT — 1946 — 191_{22} — 208). S. 599: „Ravi eyder. Osman Oğlu ile Ibrahim Han, zamanlarında muhkem muhabbet üzre olmuşlardır." S. 609: „Name i Şah Ismailde böylece tahrir olunmuştur, Son."

Şikârî'nin Karaman Oğulları Tarihi. Yeni Kitab Basımevi. Konya Halkevi Tarih ve Müze Komitesi Yayınları: Seri 1, Sayı 2. Önsöz, S. 1 — 16; Metin, S. 1 — 208; Index, Kroki ve Planar, S. 1 — 64 v.d. Konya. 1946 (ŞKOT — 1946).

Şikârî. Meydan Larousse. (Büyük Lûgat Ansiklopedi). 11. Cilt. Istanbul 1973. S. 781.

Şişmanoğlu, B., L. Kovaçef, Z. Todorova, Y. Kerimof. Dehhanî. Edebiyat. VIII Sınıf. Sofya 1957. S. 35 — 36. „Narodna Prosveta" Devlet Neşriyatevi. 116 S.

Tan, M. Turhan. Konya Önünde Savaşlar. KM. Y. 1. № 2. Ilkteşrin 1936. S. 97 — 99.

Tatarlı, Ibrahim. Eski Türk Edebiyatı Metinler. Nauka i izkustvo. Sofya. 1973. 422 s. (S. 65 — 70. Divan Edebiyatı Dehhanî. (XIII). Kaside. Gazel.).

Tekindağ, M. C. Şihabeddin. Ermenek, Armanāk. Islâm Ansiklopedisi. 4. C. Istanbul. 1948. S. 316 — 317.

Tekindağ, M. C. Şehabeddin. Karaman Beyliği. 13. — 15. asırda Cenubî Anadolu Tarihine Aid Tetkik. Doktora Tezi. Yazma. Istanbul. 1947. 134 Sayfa. Istanbul Üniversitesi Kütüphanesi. Tez 1622. (Tez 1622 = Tekindağ, 1947.)

Tekindağ, M. C. Şihâbeddin. Karamanlılar. IA. 6. Cilt. Istanbul 1955. S. 316 — 328; IA. 6. Cilt. Ķā'ān — Ķvaṭṭa. Ikinci Baskı. Istanbul Millî Eğitim Basımevi. 1967. S. 316 — 330; Üçüncü Basılış: Konyalı, AKKT. Istanbul. 1967. S. 43 — 66.

Tekindağ, M. C. Silifke. IA. C. 10. Istanbul. 1966. S. 643 — 648.

A. Tevhid, Ahmed. Meskukatı Kadimi Islamiye Kataloğu. Istanbul, 1321 h./1903.

Tietze, A. Istanbul Belediye Kütüphanesi Alfabetik Kataloğu II. Belediye ve M. Cevdet Kitapları. Terti pleyen M. Orhan Durusoy, Istanbul Belediye Kütüphanesi Müdürü. Istanbul. 1954. 155 und 508 S. Oriens. Leiden. 1957. Vol. 10 № 2. S. 301.

Timurtaş, Prof. Dr. Faruk K. Eski Türkye Türkçesi. XV Yüzyıl. Gramer — Metin — Sözlük. Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları № 2157. Edebiyat Fakültesi Basımevi. Istanbul. 1977. XXIV, 322 s.

Timurtaş, Prof. Dr. Faruk K. III. Osmanlı Türkçesi Grameri. Eski Yazı ve Imlâ. Arapça — Farsça. Eski Anadolu Türkçesi. 5. baskı. Istanbul. 1983. 455 S. S. 361 —385 Örnekler—Mevlâna, Sultan Veled, Dehhanî, Ahmed Fakih, 'Aşık Paşazade, Saltukname, Ahmedî; (s. 368 — 372: Dehhanî. Kaside.)

Timurtaş, Prof. Dr. Faruk K. Osmanlı Türkçesi Metinleri. 4. baskı. Tarihî Türkiye Türkçesi Araştırmaları II. Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları № 1877. Istanbul. 1986.

Timurtaş, Prof. Dr. Faruk K. Osmanlı Türkçesine Ciriş. Eski Yazı — Gramer — Aruz — Metinler. 9. baskı. Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları № 1809' den genişletilmiş baskı. Tarihî Türkye Türkçesi Araştırmaları I. Istanbul. 1987.

Togan, Ord. Prof. Dr. A. Zeki Veledî. Umumî Türk Tarihine Giriş. Cilt I. En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar. Birinci baskı. Istanbul. 1946, II baskı. Istanbul. 1970. 3 baskı. Istanbul. 1981.

Toros Dağları. Hayat. Küçük Ansiklopedi. Hayat Yayınları. Istanbul. A. Ş. Basımevi. 1968. S. 1118.

Turan, Osman. Bayburt. Islam Ansiklopedi. C. II. Istanbul. 1949. S. 365.

Turan, Osman. Selçuk Devri Vakfıyıleri. Belleten, XII, 45, 69 [Цит. по Eröz, 1983, 18].

Turan, Prof. Dr. Osman. Selçuklular Zamanında Türkiye. Siyasî Tarih. Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071 — 1318). Istanbul. 1971. XXVII, 752 S.

Turcja. Mapa samochodowo-krajoznawcza. Skala 1: 1 000 000. Państwowe przedsięborstwo wydawnictw kartograficznych. Warszawa — Wrocław 1986.

Turgal, H. Fehmi. Konya Tarihinin Mühim Bir Safhası. (Muhtasar Ibn-i Bibi'ye gore Cimri vak'ası.) KM. Y. I. № 2. Ilkteşrin, 1936. S. 152 — 162.

Turgal, H. Fehmi. Selçuk Tarihinin Devamı. KM. Y. I. № 2. Ilkteşrim 1936. S. 129 — 151; (Aksarayî'den) Selçuk Tarihinin Devamı. KM. Y. I. 4. I Kânun 1936. S. 193 — 209; KM Y 2. № 5. II Kânun 1937. S. 277 — 288; KM Y 2. № 6. Şubat 1937, S. 330 — 337; KM Y 2. № 7. Mart 1937. S. 387 — 398.

Turgal, H. Fehmi. (Zafername) — Şerefeddin-i Yezdi. — Konya Mecmuası. Yıl 2. Sayı 13. Eylül 1937. S. 771 — 789.

Turquie. Carterouliere — 1972. M. S. 13. Harita Genel Müdürlügü Matbaası Döner Sermayesi — 1972. Ölçek 1: 1 850 000.

Türkiye. Ölçek 1: 800 000. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlarından № 1. Millî Eğitim Bakanlığınca özel bir komision tarafından tertip edilmiştir. Istanbul. Millî Eğitim Basımevi. 1965.

Uğur, Ferit. Selçuk Kervansaraylarından Zazadan Hanı. KM Yıl 1. № 1. Eylûl 1936. S. 35 — 39.

Uğur, Ferit. Şikârî Tarihine Başlarken. Konya Mecmuası. Y. 1, № 1. 09. 1936. S. 16 — 18; Ikinci basılış: Şikârî'nin Konya Mecmuasında Tefikasına Başlanırken Rahmetli. M. Ferid Uğur Üstadımızın Yazmış Olduğu Önsöz. ŞKOT — 1946. Önsöz. S. 5 — 9.

Uğur, Ferit. Tevarih-i Âl-i Karaman Üzerine Bir Kaç Söz. KM. Y. III. Eylûl 1939, Sayı 30. S. 1538 — 1546. Ikinci baskı: ŞKOT — index, S. 60 — 64, 1 — 4, 5 — 8 „Farasça Karaman Tarihi Üzerine Rahmetli

M. Ferid Uğur'un Konya Mecmuasının 30'ncu Sayısında Çıkan Yazısını da aynen aşağıya koyuyoruz.

Uluçay, M. Çağatay. Tarih Ansiklopedisi. (Ilk ve orta dereceli okullar için). 2. bası. Istanbul 1967. 562 S. (TA). 3. bası. Istanbul, 1979.

Uzunçarşılı, Ismail Hakkı. Anadolu Beylikleri. Ankara 1937.

Uzunçarşılı, Ismail Hakkı. Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri. TTK Yayınlarından VIII Seri. II baskı. Ankara 1969. 297 S. (metin dışında 59 resim vardır).

Uzunçarşılı, Ismail Hakkı. Ertena. IA. C. 4. Istanbul 1964. S. 310.

Uzunçarşılı, Ismail Hakki. Hamid Oğulları. IA. C. 5. Istanbul 1950. S. 189 — 192.

Varsaklar. Meydan Larousse. (Büyük Lûgat Ansiklopedi). 12. Cilt. 1973. S. 538.

Wittek, Paul. Franz Babinger. Die Geschichtschreiber der Osmanen und ihre Werke. Leipzig. Otto Harrassowitz, 1927. VIII, 477 s. Der Islam. Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients. 20 Band. 1932. S. 197 — 207.

Wittek, Paul. Das Fürstentum Mentesche. Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13 — 15 jht (Istambuler Mitteilungen herausgegeben von der Abteilung Istanbul des Archäologischen Institut des Deutschen Reiches, Heft 2), Istanbul, 1934.

Wittek, Paul. Mentesche Beyliği. (13. — 15 inci asırda Garbi Küçük Asya Tarihine aid tetkik). Türkçeye çeviram O. Ş. Gökyay. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından IV Seri — № 1. 191 S., harita. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara, 1944.

A. Yalman (Yalkın), Ali Riza. Cenupta Türkmen Oymakları Hazırlayan: Sabahat Emir. Ankara. 1977. C. I. XVI + 300 S. C. II. XII + 536 S. Kültür Bakanlığı Yayınları: 256. Kültür Eserleri: 14. Millî Eğitim Basımevi — Istanbul. 1977.

Yinanç, Mükrimin Halil. Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri. Istanbul. 1944. Anadolu'nun fethi. Istanbul Üniversitesi Yayınları № 240. Edebiyat Fakültesi Tarih Zümresi Neşriyatı. 191 S. Burhaneddin Matbaası (Yinanç, 1944).

ПРИЛОЖЕНИЕ

Ръкописите на „Историята на Караман“

През 1946 г. М. Месуд Коман дава кратки данни за седем известни ръкописа на „Историята на Караман“ (ШКОТ, ŞKOT — 1946 — Предговор. Önsöz. S. 2_{28} — 3_{21} — $_{24}$, номера 1 — 7). През 1968 г. Барбара Флеминг не увеличава числото на познатите съществуващи ръкописи на летописа. Тя дава сведения за 5 от тях и посочва известна част от основната литература по преписите (вж. Fleming. 1968. 78 — 79, номера 102A и 102B).

През 1983 г. проф. Руди Линднер увеличава броя на известните преписи на „Историята на Караман“ на около 16, като посочва сбито данните за тях и сведенията за произхода на част от ръкописите (Lindner, 1983. 149).

До 1995 г., благодарение на близо 20-годишната си работа върху летописа, благодарение на съдействието на Ст. Андреев от НБКМ, на Панто Колев и Галилей Ламбев и отдел „Историческо наследство“ при ГУА — София, благодарение на специализация в Турция по културната спогодба между България и Турция в Истанбул през 1983 — 1984 г., както и благодарение на ползотворната ни кореспонденция с проф. Е. Бирнбаум от Канада (Университета в Торонто), ние сме събрали по-богати или по-оскъдни данни за не по-малко от 22 — 23 известни ръкописи на летописа. С това броят на познатите преписи е увеличен с 6 — 7 в сравнение с последните изследвания на Руди Линднер в Мичиганския Университет.

Установи се, че 3 броя от „Историята на Караман“ се пазят в Коня (единственият екземпляр на персийски език и два кратки на турски). Един брой може би е в Ларенде (Караман). Става въпрос за известния екземпляр на Осман Ефенди, кратък турски вариант. В Истанбул се намират 5 броя от краткия вариант и 3 — от разширения турски вариант. В Марбург откриваме един брой от краткия турски вариант. В Лос Анджелис има един екземпляр, вероятно също от краткия турски вариант. Два преписа се намират в София (един кратък и един разширен турски вариант). Имаме информация за два екземпляра в Анкара (може би и двата кратки турски), както и за още 5 екземпляра с неизвестно местонахождение днес.

Местонамиране на преписите

Турция

I. Град Коня

1. Взета от Ерменяк от Хидайет Чавуш чрез Ибрахим Аджзи, донесена в Коня и притежание на М. Месуд Коман.

Препис от 11 зи-л хиджже 923 (25. XII. 1517 г.).

Разширен вариант на персийски език на „Историята на Караман“ — единствен екземпляр.

2. Национална библиотека в Коня. Номер 4543 (нов 562).

Препис от 1023 г.х. = 11. 02. 1614 — 31. 01. 1615 г. сл. Хр.

Кратък турски вариант на „Историята на Караман“.

3. Музей (библиотека) „Мехмет Иззет Коюноглу“ в Коня. Номер 13, 377.

Недатиран. Кратък турски вариант на летописа.

II. Град Ларенде (Караман)

4. Екземпляр, притежаван от Осман Ефенди в Ларенде. Кратък турски вариант.

III. Истанбул

Пет екземпляра от краткия турски вариант:

5. Библиотека „Миллет“ в Истанбул, Али Емири Ефенди. Т. 4588.

Препис от началото на джемази-йел ахър 1119 г.х. = 30 август — 8 септември 1707 г. сл. Хр.

6. Библиотека „Ататюрк“ (Беледийе) в Истанбул. Муаллим Джевдет. К 444.

Препис от XII в.х. (XVIII в. сл. Хр.) или XIII в.х. (XIX в. сл. Хр.).

7. Библиотека на Истанбулския университет. Т 646 (стар номер 14, 106).

Вероятно препис от 29 ... (1)326 г.х. = 1908 г. сл. Хр.

8. Библиотека на Истанбулския университет. Стар номер 14, 101.

По данни на Линднер, 1983, 149, бел. 10а, преписана е от Коня 4543, копие на Арифи паша.

Преписът следва да е от 1908 г.

9. Библиотека на Истанбулския университет. 14, 104.

Арифи паша наредил да го препишат от екземпляра на Осман Ефенди в Ларенде.

Преписът следва да е от 1908 г.

Три екземпляра от разширения турски вариант в Истанбул:

10. Библиотека на Истанбулския университет. Т. 812 (стар номер 14, 105).

Произхожда от Арифи паша и Ибрахим Аджзи.

Следва да е от 1908 г. сл. Хр.

11. Фотокопие от Т 812 в Археологическия музей в Истанбул.

Библиотека „Миллет“ в Истанбул. Али Емири, 457.

Копирана вероятно след 1908 г. сл. Хр., тъй като е копирана от Т 812.

12. Библиотека „Миллет“ в Истанбул. 551.

Тъй като от 551 е копирана C_2 — София (II 0 402) (II на 29. XI. 1925 г.), „Миллет“ 551 следва да е препис от преди 29. XI. 1925 г.

IV. Анкара

13. Библиотека на Турския институт по история в Анкара — едно копие от Коня 4543 (по данни на Линд-

нер, 1983, 149, бел. 10а).

14. Национална библиотека в Анкара. А 4771.

Може би препис на „Историята на Караман“ (по данни на Бирнбаум — 12. X. 1987 г.).

Пет екземпляра в Турция с неизвестно местонахождение днес:

15. Вероятно пълно копие на „Историята на Караман“, притежавано от Бурсалъ Мехмед Тахир. (Линднер, 1983, 148, бел. 1 и 149, бел. долу. Коман Koman ШКОТ ŞKOT 1946. Предговор. Önsöz с. 3_{14} — $_{15}$, номер 5).

16. Непълно копие, притежавано от Халил Едхем, копирано от ръкописа на Бурсалъ Мехмед Тахир (Линднер Lindner. 1983, 148, бел. 1, 149, бел. долу). Или копия на различни страници на Шикяри, според писмо на самия Етхем (Коман Koman ШКОТ ŞKOT 1946. Предговор. Önsöz с. 3_{1} — $_{4}$, $_{14}$ — $_{20}$, номер 6).

17. Ръкопис, притежаван от Фахри Билге, директор на Кайсерийския клон на Земеделска банка (Зираат Банкасъ). По данни на Линднер, 1983, 149, бел. „б“ (b), долу.

18. Ръкопис, притежаван от покойния истанбулски книжар Раиф Йелкенджи, който през 1971 г. бил даден назаем на неизвестно днес лице (по данни на Линднер, 1983, 149, бел. „с“ долу).

19. Ръкопис на Шикяри, използван от Мюнедж-джимбашъ.

Преписан 1025 г.х. — 1615 г. сл. Хр. (Линднер, 1983, 145). 1025 г.х. = 20. 01. 1616 — 03. 01. 1617 г. сл. Хр. (Вероятно кратък турски вариант на „Историята на Караман“).

България. София. Народна библиотека „Кирил и Методий“. Ориенталски отдел. Два преписа

20. C₁, I софийски ръкопис, кратък турски вариант. II О 402 (I препис от 20. 04. 1341 г.х. = 1925 г. сл. Хр.

Преписът е направен от Истанбул. „Миллет". Т. 458).

21. С2, II софийски ръкопис, разширен турски вариант. II 0 402/II.

Препис от 29 Тешрин II 1341 г.х. = 29. XI. 1925 г., направен в Истанбул по ръкопис Истанбул. „Миллет" 551, 466 л.

Съединени американски щати. Лос Анджелис. Калифорнийски университет. Един препис

22. Препис от 1151 г.х. (21. 04. 1738 — 10. 04. 1739 г. сл. Хр.), непълен в началото и с липсващ текст в изложението, вер. на краткия вариант на летописа (бел. К. В. Вж. Линднер. Lindner. 1983, 149, бел. 10е).

23. Копие от същия ръкопис у проф. Руди Линднер в Мичиганския университет (Вж. Линднер. Lindner. 1983, 149, бел. 10е).

Германия. Държавна библиотека Марбург

24. MS. Or. fol. 3129.

Един препис от 1908 г. на краткия турски вариант на „Историята на Караман", непълен в края. (Вж. Флеминг. Fleming. 1968. VOHD. 13. 1. 78 — 79. № 102 А).

Вер. Марбург 3129 и Истанбул, Унив. библ. Т 646 имат общ произход, или произхождат един от друг (бел. К.В.).

25. MS. Or. fol. 3129а. Изследване на М 3129, с парафраза на съдържанието на немски език. Вж. Флеминг. Fleming. 1968. 79. № 102 В.

Подробни данни за ръкописите на „Историята на Караман"

Сведенията за ръкописите на „Историята на Караман" сме събирали в течение на много години, като лично сме работили върху шест от преписите на летописа. Разчели и транскрибирали сме изцяло от арабица на латиница I и II софийски ръкописи, София, Народна библиотека „Кирил и Методий", Ориенталски отдел II 0

402/I и II 0 402/II (съответно кратък и разширен турски варианти на „Историята на Караман“) и Марбургския препис — Ms. Or. Fol. 3129 Staatsbibliothek, Marburg. Прегледали сме и ръкописа на немски език на Dr. J. H. Löytved Ms. Or. Fol. 3129a, изследване върху Ms. Or. Fol. 3129 (кратък вариант на „Историята на Караман“) с парафраза на съдържанието му. В Истанбул сме прегледали изцяло и сме транскрибирали началото и края, а и някои пасажи от преписите Т 646 (стар номер 14, 106), кратък турски вариант, и от Т 812 (стар номер 14, 105), разширен турски вариант, в Централната библиотека на Истанбулския университет, и от екземпляра К 444 в библиотеката „Ататюрк“ (Беледийе), колекция „Муаллим Джевдет“ (кратък турски вариант). Направили сме превод на български език на някои по-кратки или по-дълги пасажи от тези ръкописи.

Превели сме на български език по-значителната част от публикуваните откъси от персийския вариант на летописа.

Взели сме предвид всички достъпни ни описания на ръкописи от персийския, краткия турски и разширения турски варианти. Установили сме, че някъде, където описание на един и същи ръкопис е правено от двама автори, данните за преписа не напълно съвпадат. Такъв е случаят с описанията на екземпляра Т 457 — разширен турски вариант — в библиотеката „Миллет“, колекция „Али Емири Ефенди“ в Истанбул, направен от Форрер Forrer (Der Islam 26), 1942, 176, № 3b и в Каталога на историческите и географските ръкописи в Истанбулските библиотеки. IKTCYK I. TTY. 2 Fasc. S. 126, № 49 — 1. Броят на листовете у Форрер и началото на ръкописа не отговарят на описанието в IKTCYK.

Във всички ръкописи, до които сме имали достъп, във всички публикувани пасажи от преписи на „Историята на Караман“, сведения за ръкописите и в описанията им сме обръщали внимание на данните за българи и на онези сведения, които могат да имат отношение към проблемите, свързани с българите.

Пълен преглед на данните за ръкописите на „Историята на Караман“ не е правен досега. Сбитите сведения за преписите ѝ на М. Месуд Коман, Барбара Флеминг и Руди Линднер не надхвърлят 1 — 3 страници.

И описите в Каталога на историческите и географските ръкописи в Истанбулските библиотеки, описите на Лудвиг Форрер, данните на Фуат Кьопрюлю и Али Емири за ръкописите са в размер на една до няколко страници.

Единствено М. Ферит Угур е отделил малко повече място, за да опише персийския вариант на летописа и да публикува откъси от него (Вж. Ugur, M. Ferit. Tevārih-i āl-i Karaman üzerine bir kaç söz KM. Y. III. Eylül 1936, Sayı 30. S. 1538 — 1546. Същото е препечатано в ŞKOT — 1946 — Index, S. 60 — 64, с добавки и бележки на М. Месуд Коман, под заглавие „Farsça Karaman Tarihi Üzerine Rahmetli M. Ferid Ugur'un Konya Mecmuasının 30 uncu sayısında çikan yazısını da aynen aşagıya koyuyoruz“.

Като че ли само две страници е отделил и М. Месуд Коман за публикация на текст от персийската „История на Караман“ (Koman, M. Mesud. Farsça Şikārīden īki Sahife. „Konya“ Mecmuası. № 2. Ilkteşrin 1936. (Sayfa 92 ile 93 arasında 2 sayfa fotokopi. Същото в ŞKOT — 1946 — Ilave, 1 — 4, 5 — 8, под заглавие: M. Mesud Koman'in Farsça Yazılı Karaman Tarihinden Bir Yazı).

Ръкописи на „Историята на Караман“

I. Датирани ръкописи

Пореден номер: 1

Сигнатура (стар и нов номер): —

Колекция, в състава на която влиза ръкописът: Книгата се намира в Турция, в град Коня. Открил я Ибрахим Аджзи около септември 1939 г. Взел я от Ерменак от Хидайет Чавуш, донесъл я в Коня и я продал на М. Месуд Коман.

Брой на страниците (листовете): 234 страници.

Размери на листа: 15,5 х 10 см.

Дебелина на книгата: Около 2 см.

Брой на редовете: 20 до 28 реда на страница.

Език: Персийски език — в стихове и в проза. Частите в стиховете са във формата месневи.

Название (заглавие): „Тавāрйх̱-е āл-е К̣араман“ („Летописи на (за) династията Караман“.

Автор (автори), на кои листове (страници) се споменават: На две места се споменават Деххани и Нариннджан (стр. 67 и 68). Споменават се още Ешреф Нерси и Ахмеди.

Преводач: —

Анотация на съчинението: Разширен вариант на персийски език на „Историята на Караман“.

Описание на труда: Не е установено кога е написан, преработен или превеждан.

Препис: Даденият препис включва 23 заглавия на персийски език на отделни глави (части).

Пълен или непълен препис: Ръкописът е единствен екземпляр на персийски език и не може да се сравни с друг персийски ръкопис, за да се установи пълнотата му.

Сравнение на този препис с изданието и с други преписи: Двустишията (бейтовете) в персийския вариант са значително повече в сравнение с тези в краткия и разширения турски варианти. Сведенията за българите в персийския, краткия и разширения турски варианти произхождат от един източник.

Дата на преписване: 11 зи-л хиджже 923 (25. XII. 1517 г. сл. Хр.).

Място на преписване:

Преписвач: ^{c}Абдулк̣āдир бин Ахмед бин Сюлеймāн Ел-Ефесўси (الافسوسی, Ел-Ефсўсй, бел. К.В.).

Ефсўс (Афшйн) е град на север от Мараш, на северозапад от Елбистан (бел. К. В., вж. Türkiye. Harita. 1965. В басейна на близките реки Тохма и Джейхан били поселени българи в 755 г. сл. Хр. — вж. Yinanç 1944, 167; Eröz, 1983, 17). Близко на югоизток от Афшин се намира и планината Нурхак, в която се намира село и езеро Балкар (Вж. Yalman, 1977, 408).

Приписки и бележки. Библиотечни бележки и печати: В единия край на последния празен лист на книгата се вижда надпис: „Всички бейтове на тази книга са 1155“. Подписите и датите в началната и задната част на книгата указват, че е четена от някои лица в градчетата Ерменак и Ларенде.

Хартия, водни знаци: Употребени са два вида устойчива и въздебела хартия — жълта и блестяща и бяла и матова.

Мастило: Черно и избледняло мастило. Думите „бейт“ над стиховете, запетаите, поставени между полустишията, някои надсловия и заглавия, „азӣнджāнеб“-ите и „велḫāҫъл“-ите (с една дума, накъсо казано) са написани с ясно червена боя.

Почерк, шрифт, вокализация: Не много изравнен и не много правилен несих.

Препинателни знаци: —

Текст в рамка: В полетата на страниците няма рамка. Празното място в полетата е твърде малко.

Подвързия. Материал. Украса: Картон, върху който е поставена червена кожа, по краищата на външната ѝ страна има украшения (сулар), в ъглите и по средата има позлатени рисунки (ялдъзлъ накъшлар).

Дефекти: Страниците, стояли под дъжда, са зацапани и една-две страници от книгата са трудно четливи.

Пропуски в текста: Липсват цели думи и изречения.

Библиография:

Други преписи: Не са известни други преписи на персийския вариант на „Историята на Караман“. Единствен препис е на персийски език.

Описание на ръкописа: Ръкописът е описан от М. Ферит Угур с кратко изследване и публикуване на откъси на персийски език в: Ugur, M. F. Tevārih-i āl-i Karaman üzerine bir kaç söz КМ. Yıl. III, IX, 1939, бр. 30, с. 1538 — 1546 и ŞKOT — 1946 — Ilave — Приложение, с. 60 — 64 (Farsça Karaman Tarihi Üzerine Rahmetli. M. Ferid Uğur’un Konya Mecmu^{c}asının 30-uncu sayısında çıkan yazısını da aynen aşağıya koyuyoruz).

Издание на ръкописа: Цялостно издание на ръкописа не е правено.

Издание на извлечения от ръкописа: Вж. тук по-горе.

През 1936 г. М. Месуд Коман публикува две страници текст от персийската „История на Караман“, в които има и едно сведение за българи (Koman, M. Mesud. Farsça Şikāri’den iki sahife. КМ № 2. Ilkteşrin 1936, sayfa 92 ile 93 arasında 2 sayfa fotokopi). Същите две страници са препечатани в изданието на краткия вариант ŞKOT — 1946 — Ilave — Приложение, 1 — 4, 5 — 8, под заглавие M. Mesud Koman'in Farsça Yazılı Karaman Tarihinden Bir Yazı.

Упоменаване на ръкописа: Венедикова, К., „Историята на Караман за българите в Мала Азия".

Превод на съчинението: Няма публикуван превод на персийски вариант на „Историята на Караман".

Превод на извлечения от съчинението: Венедикова, К., „Историята на Караман за българите в Мала Азия". В параграфа „Най-ранният ръкопис на „Историята на Караман" е вариант на персийски език от 17. XII. 1517 г." Венедикова превежда на български език едно сведение за българи от персийския вариант и го съпоставя със съответното в краткия и разширения турски варианти на летописа.

Две статии превод от началото на персийската книга са публикувани от М. Ферит Угур в бр. 30 и 31 на „Списание Коня".

Изследване на ръкописа: Елементи от изследване на ръкописа на персийски език има в цитираните по-горе съчинения на М. Ферит Угур, М. Месут Коман и К. Венедикова.

Пореден номер: 2

Сигнатура (стар и нов номер): Konya Milli Kütüphanesi № 4543 (Fleming, 1968, 78 — 79, по-рано Юсуф Ага, 27, № 175 (Lindner, 1983, 149, бел. 10а). Konya Il Halk Kütüphanesi, Предишна Umumi Kütüphane Yusuf Aga Kütüphanesi, № 562 (предишен 4543. Вж. Birnbaum, 1984, с. 492, бел. 516).

Колекция, в състава на която се намира ръкописът: Вж. по-горе. Турция. Град Коня. Национална библиотека. Преди това екземплярът бил последователно притежание на Хадимзаде Енвер Ефенди в Ларенде, Велед Челеби, Исхан Коруджу, Ферит Угур и Баян Първер. Бил купен от последните двама притежатели от М. М. Коман за Националната библиотека в Коня (ŞKOT — 1946 —

Предговор — Önsöz, 2, М. М. Коман).

Брой на страниците (листовете): 335 стр.

Размери на листа: 20,4 х 14,5 см.

Брой на редовете: 13 реда на страница.

Език: Основната част на среднотурски език, народен стил, в проза, малко стихове (бейтове) на среднотурски и персийски езици в края на някои раздели.

Название: (Караман Тарихи — История на Караман); „Китабъ таварих-и Караманийе, Кахраман-ъ земан“ — „Книга за караманските истории (летописи, хроники). Героят на времето...“ (вж. тук по-долу).

Автор (автори): Шикяри (Ugur, ŞKOT — 1946 — Önsöz, 7$_{29}$ – $_{31}$); Яриджани (Ugur, ŞKOT — 1946 — Önsöz, 8, 9$_{12}$).

Преводач: Шикяри (Ugur, ŞKOT — 1946 — Önsöz, 7$_{28}$ – $_{31}$).

Анотация на съчинението: Кратък турски вариант на „Историята на Караман“, основната част в проза на среднотурски език, с вмъкване на бейтове на персийски език от първоизточника и на някои двустишия на среднотурски език.

Препис: Даденият препис е най-ранният известен запазен ръкопис на краткия турски вариант на „Историята на Караман“. Не е известно да е подразделен на глави, нито да има фихрист.

Сравнение на този препис с изданието и други преписи: Този ръкопис (Коня 4543, нов 562), съпоставен с ръкопис Истанбул, Миллет, Али Емири, Т 458, лежи в основата на изданията на летописа в Коня в подлистници през 1936 — 1937 г. в „Списание Коня“ и цялостно през 1946 г.

Според Линднер (Lindner, 1983, 149, бел. 10а, от препис Коня 4543 (нов номер 562) са копирани:

— Коня, ръкопис в частната колекция на Иззет Коюноглу;

— Истанбулски университет Т 646, в миналото 14101, копие на Арифи паша;

— Едно копие в библиотеката на Турския институт по история в Анкара (позовавайки се на Форрер, с. 176).

Според Кьопрюлюзаде, Мехмед Фуад (Köprülüzāde, 1928, 27, not. 1; 2), Арифи паша наредил Ибрахим Аджзи да препише една по-подробна „История на Караман“ на турски у Хадимизаде Енвер Ефенди в Ларенде. Този екземпляр включвал някои полезни бележи при преписването и бил номер 14105 в Университетската библиотека в Истанбул. Тоест, Ф. Кьопрюлю счита, че 14105 от Университетската библиотека в Истанбул е преписан от екземпляра на Хадимизаде Енвер Ефенди в Ларенде, т.е. от Юсуф Ага 27 номер 175, Konya Milli Kütüphanesi / Konya Il Halk Kütüphanesi, № 562, предишен 4543.

Време на преписване: 1023 г.х. = 11. 02. 1614 — 31. 01. 1615 г. сл. Хр. Датата е отбелязана на гърба на страница 5 (вж. Ugur, ŞKOT, 1946, Önsöz, 8_{16}).

Място на преписване: —

Преписвач: Нямаме данни за преписвач. Според Угур (Ugur, ŞKOT, 1946, Önsöz, 7_{10}), в правописа имало доста грешки на преписвача.

Приписки и бележки, на кои листове: На гърба на пета страница има дата 1023 г. и над датата — текст от 3 малки редчета. Този текст и печатите на тази страница са били зацапани до степен да не могат да се прочетат. В долната част на тази страница, на място, близко до дясното ѝ поле, пише: „Kitab-i tavarih-i Karamaniye, Kahraman-i zemān, tarih rebi ül ahır sene“ (Книга за караманските истории (летописи), героят на времето, дата реби юл ахир 1153 г. — 26 юни до 25 юли 1740 г. сл. Хр., бел. К.В.). Угур счита, че вероятно последното е написано от лице, придобило книгата 1153 г., а истинската дата на преписване е 1023 г. (Вж. Ugur, ŞKOT — 1946 Önsöz, 8_{11-20}).

Проф. Бирнбаум открива на л. 168а подписана бележка на прочутия учен, любител, ценител и събирач на книги ^{c}Алӣ Емӣри (1857 — 1924). Вж. Birnbaum, 1984, 492, бел. 516.

- Хартия. Водни знаци: Здрава устойчива светложълта и сламеножълта хартия.

Мастило: Думите „от мене“ и „разказвачът разказва“ са написани с червено.

Почерк, шрифт: —

Вокализация: —

Текст в рамка: —

Подвързия: Картон.

Дефекти: —

Библиография:

Други преписи: Вж. тук сравнението на този препис с изданието и други преписи.

Описание на ръкописа: Екземплярът е описан от М. Ферит Угур (Uğur. KM. Y. 1 № 1. 09. 1936, 16 — 18 = същото в ŞKOT — 1946 — Önsöz, 9).

Издание на ръкописа: Този екземпляр, съпоставен с препис Истанбул, Али Емири Т 458, е използван за основа на двете издания на краткия турски вариант на летописа в Коня — в подлистници през 1936 — 1937 г. и цялостно през 1946 г.

Издание на извлечения от ръкописа: —

Упоменаване на ръкописа: Lindner, 1983, 149, бел. 10; Fleming, 1968, 78 — 79, № 102A; Birnbaum, 1984, 492, бел. 516; Koman, M. Mesud, ŞKOT — 1946 — Önsöz, 2; Köprülüzade, M. F., 1928, 27, заб. 1, 28.

Превод на съчинението: —

Превод на извлечения от съчинението: —

Изследване на ръкописа: Наблюдения върху ръкописа, съпоставки с други ръкописи, данни за произхода на екземпляра изказват: Lindner, 1983, 149, бел. 10а; Uğur. KM. Y. 1 № 1. 09. 1936, 16 — 18 = същото в ŞKOT — 1946 — Önsöz, 5 — 9; Birnbaum, 1984, 492, бел. 516; Koman, M. Mesud, ŞKOT — 1946 — Önsöz, 1 — 4; Köprülüzade, M. F., 1928, 27, бел. 1, 28.

Пореден номер: 3

Сигнатура, колекция: Не е известно къде се намира днес.

Название: Şikārī. Ḳaraman Tariḫi. (Шикя̄рӣ. „История на Караман“).

Автор и преводач: Шикя̄рӣ.

Анотация на съчинението: Вероятно кратък турски вариант на „Историята на Караман“, използван от Мюнеджджимбашъ.

Време на преписване: 1025 г.х. — 1615 г. сл. Хр.

(Lindner, 1983, 145). 1025 г.х. = 20. 01. 1616 — 03. 01. 1617 г. сл. Хр., бел. К.В.

Библиография:

Упоменаване на ръкописа: Lindner, 1983, 145.

Упоменаване на ръкописа и преразказ на някои пасажи от него в ръкопис на Müneccimbaşı. Cāmi^{c} ad duval. Yazma. Istanbul, Es'ad Efendi № 2102, yaprak 555, önyüz — 556 arkayüz. Цитирано по Wittek, MB 1944, 172 — 174.

Пореден номер: 4

Сигнатура (стар и нов номер). Колекция: Турция. Истанбул. Библиотека „Миллет". Али Емири. Т 458 (Lindner, 1983, 149. 10с.).

Али Емири купил този екземпляр от Рагъб бей, а Рагъб — от наследството на Хаджи Иззет паша (Koman, M. Mesud, ŞKOT — 1946 — Önsöz, 3$_{7\,—\,10}$).

Съкратени инициали на ръкописа: И-Миллет — Т 458; Т 458; И — Али Емири — Т 458.

Брой на страниците (листовете): 181 листа (според IKTCYK, I. TTY. 2 Fasc., с. 126 № 50 — 1); 182 страници (според Али Емири, KM, Y. 1 № 1, IX, 1936, 21 — 22 = ŞKOT — 1946 — Önsöz, 14 — 16).

Размери на листа и размери на текста:

210 x 132; 162 x 84 (IKTCYK, I. TTY. 2 Fasc., с. 126 № 50 — 1);

21 x 13; 16,1 x 8,5 (Али Емири, KM, Y. 1 № 1, IX, 1936, 21 — 22 = ŞKOT — 1946 — Önsöz, 14 — 16).

Брой на редовете: По 25 реда на страница.

Език: Среднотурски език, народен стил в проза, с вмъквания на бейтове на персийски език от първоизточника и малко двустишия на среднотурски език, народен стил.

Название (заглавие): „Ķарамāн тāрӣҳи муҳтасаръ" (Ķaraman Tāriḫi muḫtasarı) („Кратка История на Караман").

Автор. Име и дата. На кой лист се споменава: Аҳмед Шикярӣ. Ум. 912 г.х. (24. 05. 1506 — 13. 05. 1507 г. сл. Хр.), според Али Емири.

Ах̣мед Бей, Шикя̄рӣ. Ум. 992 г.х. = 1584 г. сл. Хр., според Тезкерето на Хасан Челеби (вж. IKTCYK, I. TTY. 2 Fasc. S. 125).

Преводач: —

Анотация на съчинението: Кратък вариант на турски език на „Историята на Караман“.

Препис: Даденият препис не е разделен на части, глави и няма фихрист.

Сравнение на този препис с изданието и други преписи: К. Венедикова установява, че от Истанбул — Т 458 е преписан на 20 април 1341 г.х. (1925 г. сл. Хр. I софийски ръкопис, кратък турски вариант — София — Нар. библ. „Кирил и Методий“ 0 — II — 402 — I. Вж. тук по-нататък.

Двете издания на краткия вариант на летописа в Коня през 1936/1937 г. и през 1946 г. са направени, като препис Коня 4543 (нов 562) е съпоставен с ръкопис И — „Миллет“ — Т 458.

Време на преписване: Началото на джемази йел ахър 1119 = 30 авг. — 8 септ. 1707 г. сл. Хр.

Място на преписване: —

Преписвач: —

Приписки и бележки, на кои листове: На гърба ѝ (на етикета на гърба ѝ, на надписа на гърба ѝ) има пояснения за характера на съчинението с почерка на Али Емири Ефенди и в полетата на листовете има негови бележки за имена, дати, някои думи и писания (язълар). На гърба ѝ (на надписа на гърба ѝ — „захрийе-синде“) има две бележки за владеене (получаване, покупка — темеллюк). Има вакъфски печат. (Вж. ŞKOT — 1946 — Önsöz, $16_{14\,-\,18}$). Има вакъфски печат (за даряване с благотворителна цел) и в полетата на някои страници има поправки с почерка на дарителя Али Емири (вж. IKTCYK, I. TTY. 2 Fasc. 1944. S. 126 c. 126).

Хартия, водни знаци: Хартия — сиво-бяла (кафеникавобяла — „есмер бояз“, тънка) (ŞKOT — 1946 — Önsöz, 16). Кафеникава, блестяща („осмер джилялъ“) (вж. IKTCYK, I. TTY. 2 Fasc. 1944. с. 126).

Мастило: Тясно (кратко) заглавие, позлатено (пос-

ребрено), с цветя. Началото на изреченията и встъпленията и паузите (точките — дураклар — червени) (ŞKOT — 1946 — Önsöz, 16). Заглавията леко позлатени. Заглавията червени (IKTCYK, I. TTY. 2 Fasc. 1944. с. 126).

Почерк, шрифт, вокализация: Тънък несих (IKTCYK, I. TTY. 2 Fasc. 1944. с. 126).

Текст в рамка: Златна рамка (ŞKOT — 1946 — Önsöz, 16).

Подвързия: Без миклеб. Подвързана с тъмночервена кожа. Позлатена украса в края (ялдъз кенар сую) (вж. ŞKOT — 1946 — Önsöz, 16). Но според IKTCYK, I. TTY. 2 Fasc. 1944. с. 126: кафява кожа, краищата с щемплована позлата.

Библиография

Други преписи:

Описания на ръкописа: Екземплярът е описан в IKTCYK, I. TTY. 2 Fasc. 1944. 126 50 — 1.

Същият екземпляр е описан от Али Емири в KM, Y. 1 № 1, IX, 1936, 21 — 22, същото в ŞKOT — 1946 — Önsöz, 14 — 16.

Издание на ръкописа: В основата на изданията на „Историята на Караман“ от 1936/1937 г. и от 1946 г. лежи ръкописът от Националната библиотека в Коня 4543 (нов номер 562), съпоставен с екземпляра Истанбул — Миллет — Али Емири — Т 458.

Издание на извлеченията от ръкописа: Али Емири, KM, Y. 1 № 1, IX, 1936, 21 — 22 = ŞKOT — 1946 — Önsöz, 14 — 16. IKTCYK, I. TTY. 2 Fasc. 1944. 126 № 50 — 1; Wittek. MB. 1944. S. 175 — 176; Şikari. Şahname. Yazma. Millet Kütüphanesi № 458, S. 8 ve mütaakkip (bak yükarıda. S. 49 ve mütaakkip). S. 50. Yazma S. 39; S. 49; Yazma S. 14, 23, 28, 30.

Упоменаване на ръкописа: Forrer. Der Islam 26 (1942), 126; Koman, M. Mesud, ŞKOT — 1946 — Önsöz, 37 — 10; Lindner, 1983. 149. бел. 10с. Позоваване без цитиране от Татарлъ, 1982, 391, 395. Позовава се на Фатих. „Миллет“, № 458, с. 11 и др.; Fleming, 1968, 78 — 79. № 102 A.

Превод на ръкописа: Не е правен цялостен превод на ръкописа.

Превод на извлечения от ръкописа: Татарлъ е правил превод на пасажи не от ръкописа, а от изданието, но го е контролирал от ръкопис Т 458, с. 11 и др. (вж. Татарлъ, 1982, 391).

Изследване на ръкописа: Кратки елементи на изследване, свързани с ръкописа, има у: Коман, М. Месуд, ŞKOT — 1946 — Önsöz, 3_{7-10}; IKTCYK, I. TTY. 2 Fasc. 1944. 126 № 50 — 1; Али Емири, КМ, Y. 1 № 1, IX, 1936, 21 — 22 и ŞKOT — 1946 — Önsöz, 14 — 16.

Публикуваните от Виттек пасажи от ръкопис Т 458 са изследвани от К. Венедикова и съпоставени от нея със съответните пасажи в I софийски ръкопис (вж. Венедикова, К. Историята на Караман за българите в Мала Азия. Краткият вариант на „Историята на Караман“, представен чрез I софийски ръкопис).

Пореден номер: 5

Сигнатура (стар и нов номер): —

Колекция: Лос Анджелис. Калифорнийски университет. Los Angeles. University of California. По данни на Lindner, 1983, 149, бел. 10е.

Проф. Руди Линднер бил информиран от Andreas Tietze за този ръкопис и добил копие от него чрез библиотекаря Dunning Wilson, Near Fast Librarian at UCLA. Вж. Lindner, 1983, 149, бел. 10е.

Размери на листовете и текста: —

Брой на редовете: —

Език: —

Название: Шикя̄рӣ. „К̣араман Та̄рӣх̮и“. Шикяри. „История на Караман“.

Автор: Шикяри.

Преводач: —

Анотация на съчинението: Ръкопис на „Историята на Караман“, непълен в началото и с липсващ малко текст в изложението на летописа. Нямаме данни дали е кратък или разширен турски вариант.

Препис: Нямаме данни дали даденият препис е подразделен на глави и дали има фихрист (съдържание).

Сравнение на този препис с изданието и други преписи: Нямаме база за сравнение, не разполагаме с копие.

Време на преписване: 1151 г.х. — 1738 — 1739 г. сл. Хр. (по данни на Lindner, 1983, 149, бел. 10е). 1151 г.х. отговаря на времето от 21. 04. 1738 до 10. 04. 1739 г. сл. Хр. (бел. К.В.).

Място на преписване: —

Преписвач: Мехмед Ал Карамани (по данни на Lindner, 1983, 149, бел. 10е).

Нямаме данни за приписки и бележки, печати, пагинация, хартия и водни знаци, мастило, почерк, шрифт, вокализация, рамка, подвързия и пр.

Дефекти: Ръкописът е непълен в началото и липсва малко текст в изложението (Lindner, 1983, 149, бел. 10е.).

Библиография

Други преписи: —

Описание на ръкописа: Елементи от описание на ръкописа има у Lindner, 1983, 149, бел. 10е.

Издание на ръкописа: —

Издание на извлечения от ръкописа: —

Упоменаване на ръкописа: Lindner, 1983, 149, бел. 10е.

Превод на съчинението: —

Превод на извлечения от съчинението: —

Изследване на ръкописа: Елементи на изследване на ръкописа има у Lindner, 1983, 149, бел. 10е.

Пореден номер: 6

Сигнатура (стар и нов номер). Колекция: Турция. Истанбул. Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Kitapları № 444. Şikārī. Ķaraman Tariḫi (Birnbaum 08. 08. 93).

Istanbul. Belediye Ktph. Ms. Muallim Cevdet K 444 (Lindner, 1983, 149, бел. 10d).

Istanbul. Atatürk Kütüphanesi. Belediye Kütüphanesi. Muallim Cevdet Kitapları (Inkilap Kütüphanesi K 444, бел. К.В.).

Елипсовиден печат на л. 1а Muallim Cevdet Kitapları K 444 (бел. К.В.).

Брой страници (листове): (1 — 91 листа) 1 — 178 страници (Birnbaum 25. 08. 1980 г.); 1 — 203 стр. (Lindner, 1983, 149, бел. 10d); 1 — 178 стр. (бел. К.В.).

Размери на листа: 22 x 15 см (Birnbaum 25. 08. 1980 г.).

Брой на редовете: 25 реда на стр. (Birnbaum 25. 08. 1980 г.).

Език: Основната част на текста е на среднотурски език, народен стил, в проза, с вмъквания на бейтове на персийски език от първоизточника и малко стихове на турски език.

Название: Şikārī Tārīḫi, л. 1а (История от Шикя̄рӣ).

Автор. Име и дата. На кой лист се споменава: Шикя̄рӣ (л. 1а).

На л. 6а р. 17 се споменава първоавторът на шахнамето на персийски език от XIV в., Яриджа̄нӣ: 6_{17} Bī nażīr Iārcānī şöyle rivāyet 18 ider ki: 6_{17} (Безподобният Яриджа̄нӣ разказва така).

Преводач: Преводач на текста за XIII и XIV в. и продължител на изложението за XV и XVI в. Шикяри.

Анотация на съчинението: Кратък турски вариант на „Историята на Караман“, непълен в края.

Препис: Даденият препис не е разделен на глави и няма фихрист (бел. К.В.).

Пълен или непълен препис: Преписът е непълен в края.

Текстологически съпровод (конвой) на паметника: Паметникът се намира в сборник (кодекс). Това е единственият препис на Шикяри, който се намира в сборник (кодекс) и има текстологичен съпровод (бел. К.В.).

На л. 92 — 102, след непълната „История на Караман“ има едно друго произведение, написано със същия почерк, както ръкописът Шикя̄рӣ. Това е първата част от „Историята на Мар^{c}аш“, наречена „Кенз юл век̣а йи^c“. Съчинението е написано в чест на султан Ах̣мет (III) б. Мех̣мед. Това не е препис, изглежда, че е оригиналът. На една страница е описано събитие, станало през 1118 г. (06. 04. 1609 — 26. 03. 1610 г. сл. Хр., бел. К.В.; вж. Birnbaum, 25. 08. 1980 г.).

Може би трябва да се изследва занапред има ли някаква връзка между „Историята на Мар^{c}аш“ и българите, описани в „Историята на Караман“. В „Историята на

Караман“ Мараш е свързан със сражения на българите. Около лятото на 1365 или 1366 г. Караманският владетел Алаеддин тръгва с 30-хилядна българска и караманска войска (от крепостта Нигде). С двадесет и седем хиляди войници тръгват монголците. Обграждат крепостта Херакъл (Ерегли). Една нощ (Ертена) Ибн-и Мехмед избягва от Ерегли в крепостта Яваш Карахисар (ŞKOT — 1946 — 121$_{11 - 14}$). Метежниците срещу Алаеддин Есен (Асен) и Бахтийяр оставят крепостта Яваш Карахисар и бягат в Мараш. После народът предава крепостта Яваш Карахисар на Алаеддин (ŞKOT — 1946 — 121$_{18 - 20}$). Алаеддин потегля с войска, в която влизат и българи, към страната Мараш.

Есен (Асен) изпраща Ертена с 10 хиляди бойци да завладее Кайсери. Монголските бейове Есен (Асен) и Бахтийяр (син на Галенджа) с 20 хиляди монголци и Зюлкадир Оглу с двадесетхилядна марашка войска излизат срещу Караман Оглу (Алаеддин) и започват бой (ŞKOT — 1946 — 121$_{30 - 33}$).

Летописецът разказва: „Султанът остави двадесет хиляди кюрдски и тюркменски войници да се бият с народа от Мар^{c}аш, сам той с тридесетхилядна караманска и българска и монголска войска дойде, завладя град Мар^{c}аш и бързо се настани в него“ (ŞKOT — 1946 — 121$_{36}$, 122$_{1 - 3}$).

Около края на лятото на 1365 или на 1366 г., или малко по-късно, Есен и Ибн-и Мехмед Ертена, с тридесет и седем хиляди бойци обсаждат Кайсери и се сражават с Хъзър бей, брат на караманския владетел Алаеддин, който управлява Кайсери (122$_{22 - 25}$). Шах Алаеддин, след като двадесет дни владее Мараш, с войската, в която влизат и българите, се насочва към Кайсери (122$_{26 - 28}$). В сражението при Кайсери десетте хиляди стрелци с камъни от Булгар, стреляйки с камъни пред султана, обграждат от четири страни войската на Мараш. На четвъртия ден залавят бейовете на Мараш. Връзват със синджир Зюлкадир Оглу, Българската войска залавя бея на Ерджиес Евран бей с двадесет хиляди бойци и го (ги?) оковава във вериги. Ибн-и Мехмед и Есен (Асен) и Бахтийяр бягат. Караманците заграбват всичките им провизии (ŞKOT — 1946 — 123_{11-17}).

Вижда се, че ок. 1365 — 1366 г. десет хиляди българи са участвали в завладяването на Мар^{c}аш, владели са града и крепостта, взели са участие в битки с войската на Мараш, в залавянето на бейовете на Мар^{c}аш и владетеля на Мар^{c}аш Зюлкадир Оглу.

Около 1424 г. или малко по-късно българският бей Яхши хан, бей на Тарсус и Адана, и Зюлкадир Оглу, бей на Мар^{c}аш, са помирили караманския владетел Ибрахим II и бея на Халеп. Около описаните събития е участвала и българска войска (ŞKOT — 1946 — 187_{4-6}).

Явно е, че според „Историята на Караман“ има допирни точки между българските владетели и владетелите на Мар^{c}аш и между българската и марашката войска.

Сравнение на този препис с изданието и други преписи: Началото на ръкописа Шикяри започва на л.1б, р. 1 — 9, с 9 двустишия на персийски език, както започват изданията на краткия вариант от 1936/1937 г. и от 1946 г., както и повечето преписи от краткия вариант на летописа, напр. Национална библиотека в Коня Konya Milli Kütüphanesi 4543 (нов 562) и др. (бел. К.В.).

$1б_1$ Be nām-e ān ke şāh-e bī zavāl /a/st
Ḫodāvand ḥakīm-e z̧ū-l calāl /a/st

$1б_1$ В името на Оня, който е всевечен цар,
Господ е всеведият всевишен.

Време на преписване: Липсва дата на преписване. Може би преписът е от XII/XVIII в., или от XIII/XIX век (Birnbaum 25. 08. 1980 г.).

Място на преписване: —

Преписвач: —

Приписки и бележки. Библиотечни бележки и печати: В полетата на всяка страница се намират бележки на Муаллим Джевдет, написани с молив, но много тънко и бледо. В края на ръкописа, с почерка на Муаллим Джевдет, има негово изследване от 13 страници, написани с молив (Birnbaum 25. 08. 1980 г.).

„Многобройни бележки в полето на рика, с 15 страници нахвърляни с молив бележки, подшити (подлепени) с лента на подвързията на края“ (Lindner, 1983, 149, бел. 10d).

Хартия. Водни знаци: Е. Бирнбаум, Р. Линднер и К. Венедикова не са записали данни за хартията.

Мастило. Цвят на мастилото: Заглавията червени (Birnbaum 25. 08. 1980 г.). Думите „рāвй“ и „азйнджā-неб“ — с червено.

Почерк, шрифт, вокализация: Несих (Birnbaum 25. 08. 1980 г.). Несих (Lindner, 1983, 149, бел. 10d). Многобройни бележки в полето на рика.

Препинателни знаци: —

Текст в рамка: Текстът е ограден с червена рамка (бел. К.В.).

Подвързия. Материал:

Украса: —

Дефекти: На места липсват доста страници и краят е непълен (Birnbaum 25. 08. 1980 г.).

Книгата е доста повредена. Л.1б откъм р. 15 надолу е повреден и скъсан. Началото на л. 1б, р. 17 е откъснато. Последният лист от „Историята на Караман“ от Шикяри 178б е откъснат и повреден отдолу. 178б, р. 24 и 25 има скъсани места (бел. К.В.).

Пропуски в текста: Липсват цели думи и изречения.

Библиография

Други преписи:

Описание на ръкописа: Позовавайки се на съобщение от д-р Робърт Анхегер, Истанбул (Mitteilung von Dr. Robert Anhegger, Istanbul), Лудвиг Форрер пише, че известен каталог съдържа ръкопис К 444 на Библиотеката „Муаллим Джевдет“ (в Inkilap Kütüphanesi): Şikārī. Karaman Tārīḫi (вж. Forrer, 1942, 176 № 3).

— Ръкописът е описан в писмо на Е. Бирнбаум до К. Венедикова от 25. 08. 1980 г. (вж. тук в „Историята на Караман за българите в Мала Азия. Раздел: Въведение. Преглед на някои по-съществени съчинения, свързани с работата върху „Историята на Караман“).

— Добавка към прецизното описание на проф. Е. Бирнбаум прави К. Венедикова в същия раздел, Преглед на някои по-съществени съчинения.

— Елементи от описание на ръкописа дава Lindner, Nomads..., 1983, 149, бел. 10d.

Издание на ръкописа: Цялостно издание на ръкописа не е правено.

Превод на съчинението: Цялостен превод на този препис не е правен.

Превод на извлечения от съчинението: Превод на кратки извлечения на български език у Венедикова, тук.

Изследване на ръкописа: Елементи от изследване на ръкописа има у Birnbaum 25. 08. 1980 г.; Lindner, 1983, 149, бел. 10d; Венедикова, тук.

Издание на извлечения от ръкописа: Кратки пасажи от ръкописа тук в раздела „Преглед на някои по-съществени съчинения, свързани с работата върху „Историята на Караман“.

Упоменаване на ръкописа: Forrer, 1942, 176 № 3; Birnbaum, писмо до К. Венедикова от 25. 08. 1980 г.; Lindner, Nomads..., 1983, 149, бел. 10; К. Венедикова, тук.

Пореден номер: 7

Колекция, в състава на която влиза ръкописът. Сигнатура (стар и нов номер): Турция. Истанбул. Университетска библиотека Т 646. Üniversite Kütüphanesi T 646. (Стар номер 14, 106, бел. К.В.).

Старият номер е отбелязан на предната корица Iб в дясно и по средата на л.1а, р. 2, и е 14, 106, а новата сигнатура е написана на л.1а, р. 3 — Т 646 (бел. К.В.). Старата сигнатура на Т 646 — 14, 106, видяна от нас, не съвпада с посочената от Линднер — 14, 101 (Lindner, 1983, 149, бел. 10а).

Пагинация. Брой страници (листове): 91 листа (Forrer. 1942. 176 № 4).

91 листа. 98 листа бяла хартия, пожълтяла от времето. Текстът е изписан от л. 1б до л. 91а включително (бел. К.В.).

Размери на листа: 19,7 см х 15,3 см.

Размери на корицата: 20,3 см х 15,3 см.

Брой на редовете: 12 реда (Forrer. 1942. 176 № 4).

— Броят на редовете е различен. Л. 1б — 12 р., л.2а

— 15 р., л. 2б — 15 р., л. 3б — 16 р., л. 4а — 15 р., л. 30 — 17 р., л. 48 — 16 р., л. 70 — 13 р., л. 90 — 12 реда (бел. К.В.).

Език: Среднотурски език, народен стил в проза, с вмъквания на бейтове на персийски език от първоизточника.

Название: Muḫtaṣar Ḳaraman Tārīḫi — Кратка История на Караман (заглавието се намира на корица IIб по средата на и на л. 1а, бел. К.В.).

Автор. На кой лист се споменава: На л. 5а, р. 14, се споменава авторът на текста на летописа за XV и XVI в. и преводачът на шахнаметата от XIII и XIV в., Шикя̄рӣ:

Eger bilmek dilersin bu gubārī
Ayaklar toprağī Şikārī

Ако пожелаеш да узнаеш тази тайна,
(тя е) земята под краката, Шикя̄рӣ.

На л.5б, р. 6, се споменава авторът от XIV в. Яриджа̄нӣ:

Bī naẑīr Yarçānī şöyle rivāyet eyler ki

Безподобният Яриджа̄нӣ разказва така

Преписвач: —

Анотация на съчинението: Кратък турски вариант на „Историята на Караман“, непълен в края.

Препис: Даденият препис не е разделен на глави и няма фихрист (К.В.).

Текстологичен съпровод: И този ръкопис на „Историята на Караман“, както повечето ѝ преписи, няма текстологичен съпровод.

Сравнение на този препис с изданието и други преписи: В началото, преди деветте бейта на персийски език, има бесмеле, което липсва в изданието и е налице в Марбургския препис. Бесмелето в началото на ръкописа и непълният край ни подсещат, че е възможно Ms. Or. Fol. 3129, Staatsbibliothek, Marburg и T 646 Университетска библиотека — Истанбул, да произлизат един от друг или от общ екземпляр (бел. К.В.).

Време на преписване: На л. 91 р. 10 (Т 646) се чете вероятната дата на преписване: 29 (името на месеца не се чете ясно...) /1/ 326 (година по хиджра) — вероятно 1908 г. сл. Хр. (бел. К.В.).

Място на преписване: —

Преписвач: —

Приписки и бележки в полето, за владеене. Библиотечни бележки и печати: На корицата Iб в дясно и по средата има библиотечни бележки. Сигнатура 14106 и Edebiyāt (литература). По средата е заглавието: Muḫtaṣar Ḳaraman Tārīḫi — Кратка История на Караман. На корица IIа в горната лява част има елипсовиден печат на латиница: /1/ Istanbul Üniversitesi /2/ Kütüphanesi /2/ Библиотека на /1/ Истанбулския университет. Лист 1а е със заглавия и печати, между които е и сигнатурата 646. На задната корица IIIб отгоре по средата малко в дясно е написано с черен туш с латиница: 16, 518 /2/ 0 /1/, може би общ номер в колекцията от ориенталски ръкописи: 0 — 16, 518.

Хартия. Водни знаци: 98 листа бяла хартия, пожълтяла от времето. Хартията с водни знаци шестолъчна звезда и надпис с едри букви встрани от ляво: ЛЕИЛ.

Мастило, цвят на мастилото: Текстът е изписан от л. 1б до л. 91а включително с черен туш, като само на л. 91а последните три реда са с червено мастило.

Почерк. Шрифт. Вокализиране: Рика (Forrer. 1942. 176).

Писмото, ясно и едро, макар и да е рика, има твърде силно влияние на несих, и преписът е правен от ръкопис на несих (бел. К.В.).

Препинателни знаци: —

Текст в рамка: Писменото поле не е очертано с рамка. Около изписания текст е оставено не навсякъде равномерно поле по 1 — 2 до 3 см ширина.

Подвързия. Материал: Модерна червена подвързия. Предната корица Iа е червена. Вътрешната страна на корицата от предната и задната част на книгата е подлепена със светлосиньосива хартия, подобна на амбалажна.

На гърба на предната сивосиня корица Iб горе дясно и по средата пише на арабица сигнатура 14, 106. Edebiyat.

Под горния текст, по средата: Muḫtaṣar Ḳaraman Tārīḫi — Кратка История на Караман.

На следващия сивосин лист от подлепената корица, IIа, в горната лява част, има елипсовиден печат на латиница: /1/ Istanbul Üniversitesi /2/ Kütüphanesi.

Корица IIб е празна, не пише нищо.

След л. 98 следва задната корица — корица III а и б и корица IV а и б. На корица IIIа не е написано нищо. На корица IVб горе по средата, малко в дясно, е написано с черен туш с латиница 16518 /2/ 0 /1/.

Външната задна червена корица IVб е подлепена отвътре, IVа, със сивосиня хартия.

На корицата IVа и б не пише нищо.

Украса: —

Дефекти:

Пропуски в текста:

Библиография:

Описание на ръкописа:

— Описан от Forrer, Ludvig. Handschriften osmanischer Historiker in Istanbul. Der Islam. 26. 1942, 176 № 4.

— Елементи на описание на ръкописа у Венедикова, тук.

Издание на ръкописа: Няма.

Издание на извлечения от ръкописа: Forrer. 1942. 176 № 4; К. Венедикова, тук.

Упоменаване на ръкописа:

— Lindner, 1983, 149, бел. 10а;

— Fleming, 1968, 78 — 79, № 102A.

Превод на ръкописа: Няма.

Превод на кратки извлечения: К. Венедикова, тук.

Изследване на ръкописа: Forrer. 1942. 176 № 4; К. Венедикова, тук.

Пореден номер: 8

Колекция, сигнатура: Турция, Истанбул, Университетска библиотека. Istanbul. Üniversite Kütüphanesi (стар номер 14 101, вж. Lindner, 1983, 149, бел. 10а.

Анотация на съчинението: Вероятно кратък турски вариант на „Историята на Караман“ (бел. К.В.).

Сравнение на този препис с изданието и други преписи: Според Линднер, е преписан от Коня 4543, копие на Арифи Паша.

Време на преписване: Ако копието е на Арифи Паша, преписът е от 1908 г. (бел. К.В.).

Библиография: Lindner, 1983, 149, бел. 10а.

Пореден номер: 9

Колекция, в състава на която е ръкописът, сигнатура: 14, 104 в Университетска библиотека в Турция, Истанбул.

Анотация на съчинението: Вероятно кратък турски вариант на „Историята на Караман“.

Сравнение на този препис с изданието и други преписи: Според Фуат Кьопрюлю (Köprülü, 1928, 28), бившият валия на Коня Арифи Паша наредил да препишат копието на превода на Шикяри, който е 14, 104, в Университетска библиотека в Истанбул, от екземпляра на карамански учител Осман Ефенди в Ларенде.

Дата на преписване: Ако копието е направено по нареждане на Арифи Паша, следва да е от 1908 г. (бел. К.В.).

Библиография:

Други преписи: —

Описание на ръкописа: —

Издание на ръкописа: —

Издание на извлечения от ръкописа: —

Упоменаване на ръкописа:

— М. Месуд Коман, ŞKOT — 1946 — Önsöz, 3$_{11}$ — $_{13}$.

— Köprülü, 1928, 28 (Köprülüzāde, Mehmed Fu’ad. Anadolu Beylikleri Tariẖine ᶜāid notlar. Türkiyat Mecmuası. II cild. S. I — 33; Lindner, 1983, 149, бел. 10а; Wittek, P. Menteşe Beyliği. 13 — 15-inci asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Aid Tetkik. Türkçeye çeviram O. Ş. Gökyay. Türk Tarih Kurumu Yayınlarindan IV Seri — № 1. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara, 1944. S. 55.

Пореден номер: 10

Колекция, в състава на която влиза ръкописът, сигнатура: Германия, Марбург. Staatsbibliothek Marburg. Ms Or. Fol. 3129. Preuss. Kulturbesitz. Orientabteilung. (Fleming. 1968. VOHD, 13. I. 78 — 79. № 102A).

Брой на страниците (листовете): 108 листа, написани само на гърба verso. Л. 108 не е изписан (Fleming. 1968, 78).

— 106 изписани листа (бел. К.В.).

Брой на редовете: 26 реда (Fleming. 1968, 78).

От 23 до 26 р. на страница, най-често 24 — 25 реда. Л. 1 — 26 реда, л. 2 — 25 реда, л. 3 — 25 реда, л. 4 — 26 р., л. 5 — 24 р., л. 6 — 25 р. (бел. К.В.).

Език: Основната част е на среднотурски език, народен стил, в проза, с вмъквания на персийски двустишия от първоизточника.

Название: Ḳaraman Tārīḫi (История на Караман).

Автор: Aḥmed Bey Şikārī. Ум. 992 (1584. TTY 125/1967, 79).

Преводачът на дяловете за XIII и XIV в. и авторът за XV и XVI в. Şikārī се споменава на л. 4, р. 1:

... Ayaḳlar toprağı ya^{o}ni Şikārī

... Земята под краката, значи Шикярӣ.

На същия л. 4, р. 1 и 2 се споменават и авторите за XIII и XIV в.:

/4_1/ „Dehhānīnin ḫudā s'ād eylesün ruḫ-i revānin /2/
/4_2/ Yārcânīnin dahi türbesi pür nur olsun...“

/4_1/ Бог да зарадва душата и духа на Дехха̄нӣ
/4_2/ Нека и тюрбето (гробницата) на Яриджа̄нӣ
се изпълни със светлина (!)

Преписвач: —

Анотация на съчинението: Кратък турски вариант на „Историята на Караман“, непълен в края.

Препис: Даденият препис не е разделен на глави и няма фихрист.

На л. 1б вероятно Löytved е написал съдържанието на ръкописа на немски език: Въведение, 1 — 4; Садеддин — 4; Нуреддин — 4 — 7; Караман — 7 — 16 (временно управление на Ибн-и Хотен — 16 — 18, бел. К.В.); Мехмед — 18 — 25; Махмуд — 25 — 27; Бедреддин — 27 — 29; Халил — 29; Бедреддин — 29; Фахреддин — 29 — 30; Шемседдин — 31; Муса — 31 — 32; Сюлейман 32 — 47; Алаеддин 48 — 92; Мехмед II — 92 — 95; Ибрахим — 95 — 99; Касъм — 99 — 106.

Текстологичен съпровод: Ръкописът няма текстологичен съпровод.

Сравнение на този препис с изданието и други преписи: Л. 2б, р. 1 започва с бесмеле, преди стихотворното встъпление от 9 двустишия на персийски. Така започва ръкопис T 646 в Унив. библ. — Истанбул на л. 1б, р. 1, докато в изданието липсва бесмеле преди 9-те бейта. Краят на Марбургския ръкопис на л. 106, р. 23 е:

„Andan şonra zehiri şerbete katub“

Истанбулският препис T 646 завършва на л. 91 р. 4 — 6 със същите изречения и една единствена добавена думичка „gidüb“ в края. Затова считаме, че Ms Or. Fol. 3129 Staatsbibliothek, Marburg и Istanbul Üniversitesi Kütüphanesi T 646 имат общ произход, или произлизат един от друг (бел. К.В.).

Краят на Марбургския ръкопис завършва 2 страници преди края на изданието на краткия вариант на летописа, ŞKOT — 1946 — 208_8, и съвпада с текста на с. 206_3 от изданието (бел. К.В.).

Забелязваме, че в Марбургския препис в края е пропуснат разказът за смъртта на Караманоглу Касъм, синовете му, брат му и 30-те юнаци, липсва разказът за смъртта на Ходжантъ Оглу, отровителя на Касъм, по поръка на султан Селим I и разказът за смъртта на последните карамански велможи Кьокез и Пир Байрам, които от Текюр в Българската планина отиват в Хорасан. Тези разкази са налице в изданието (ŞKOT — 1946 — 206_4 — 208_8).

Дата на преписване: 1908 г. (Fleming. 1968, 78, № 102A).

Датата е на л. 1а: acc.ms. 1908. 129. (бел. К.В.).

Датата 1870, указана от Линднер, може би е печатна грешка (Lindner, 1983, 149, бел. 10f), бел. К.В.

Място на преписване: Според Lindner (1983, 149, бел. 10f) преписът е направен в Коня през 1870 г. от Löytved. Но според Флеминг (Fleming. 1968, 78, 102A), която се позовава на Бабингер (GOW 5, Anm. 4): Марбургският е „препис от ръкопис, открит в Караман (Ларенде), произхождащ от консула Dr. J. H. Löytved“. Ние считаме, че източникът вероятно е ръкописът на кратката „История на Караман“, притежание на Осман Ефенди в Ларенде (бел. К.В.).

Преписвач: Вж. по-горе „Място на преписване“.

Приписки и бележки в полето, за владеене, библиотечни бележки и печати: На л. 1б е написано съдържанието на ръкописа на немски език. На страните recto има бележки в полето на немски език (Fleming. 1968, 78, 102A).

В полето на много места има бележки на немски език, указващи по-важни имена и места от съдържанието на ръкописа (бел. К.В.).

На л. 1а има печат и библиотечни бележки. На последния изписан лист 106 долу под текста има библиотечен печат (бел. К.В.).

Хартия. Водни знаци: Хартия с водни знаци (Fleming. 1968, 78, 102A).

Мастило, Цвят на мастилото: Думите „rāvī“ и azīncāneb“ — червено.

Почерк, шрифт, вокализиране: Рика, модерен почерк (Fleming, 1968, 78, 102A).

Рика, гъст, плътен и четлив почерк (бел. К.В.). Текстът не е вокализиран.

Препинателни знаци: В края на изреченията и вътре в изреченията в проза на арабица не са употребени препинателни знаци. Всяко едностишие в бейтове е отделно от следващия стих с 4 запетаи, обърнати наопъки във форма на ромб. Същият знак от 4 запетаи, обърнати наопъки, има и в началото на някои пасажи.

Текст в рамка: Текстът не е ограден в рамка.

Подвързия. Материал: —

Украса: —

Дефекти: —

Пропуски в текста: Летописът е непълен в края. Вж. тук по-горе Сравнение на този препис с изданието и други преписи.

Библиография:

Други преписи: Вж. тук Сравнение на този препис с изданието и други преписи. Място на преписване.

Описание на ръкописа: Ръкописът е описан от Флеминг (Fleming. 1968, 78 — 79, 102A).

Издание на ръкописа: Няма.

Издание на извлечения от ръкописа: Венедикова, 1982, 57 — 69; Венедикова, 1984, 44 — 55 (М-4_5 — 4_{10}); Венедикова, 1987, 88 — 106 (М — 6_{21} — 7_5).

Упоменаване на ръкописа: M. Mesud Koman, ŞKOT — 1946 — Önsöz, 3 21 № 7; Венедикова, 1982, 57 — 69; Lindner, 1983, 149, бел. 10 f.; Babinger, GOW 5, заб. 4.

Превод на ръкописа: Няма цялостен превод.

Превод на извлечения от ръкописа:

— Превод на пасажи в ръкопис на немски език от Löytved, Ms Or. Fol. 3129a. Staatsbibliothek, Marburg;

— Превод на кратки извлечения на български език у Венедикова, 1982, 57 — 69; Венедикова, 1984, 44 — 55 (М-4_5 — 4_{10}); Венедикова, 1987, 88 — 106 (М — 6_{21} — 7_5); Венедикова, тук.

Изследване на малки пасажи от ръкописа: Fleming. 1968, 78 — 79, № 102A; Венедикова, 1984, 44 — 55; Венедикова, 1987, 88 — 106; Венедикова, тук.

Пореден номер: 10A

Колекция, в състава на която се намира ръкописът. Сигнатура: Германия. Staatsbibliothek Marburg. Preuss. Kulturbesitz. Orientabteilung. Ms Or. Fol. 3129a. (Fleming. 1968. 79 № 102B).

Брой на страниците (листовете): 66 листа, написани само recto (Fleming. 1968. 79 № 102B).

Брой на редовете: 36 (Fleming. 1968. 79 № 102B). Броят на редовете е различен: 32, 36, 32, 37 и пр. (бел. К.В.).

Език: Немски език.

Название: Приложение към предишния ръкопис Ms Or. Fol. 3129. (Fleming. 1968. 79).

Автор: Ръкописът произхожда от консула Dr. J. H. Löytved (Fleming. 1968. 79 № 102B).

Преписвач: —

Анотация на съчинението: Флеминг отбелязва, че немският ръкопис представлява изследвания към гореспоменатата „История на Караман“ с парафраза на съдържанието ѝ на немски (Fleming. 1968. 79 № 102B).

Препис: Даденият ръкопис съдържа между лист 3 и 4 карта на Мала Азия. На тази карта са обозначени някои селища и области, които се споменават в „Историята на Караман“ от Шикяри: Гьолхисар, Ъстаноз, Мара, Дивле, Ламас, Горигос, Мамурийе... На картата не е посочена Българската планина — Булгардаг.

Обозначени са областите Рум (на югозапад от Съвас и на северозапад от Кайсери) и Юнан (IONAN) между Ларенде, Коня и Аксарай.

Под картата в левия долен ъгъл е начертана таблица, включваща столиците на 8 династии и времето им на самостоятелно управление:

Ларенде	Караманците	1257 — 1475
Кастамону	Исфендийар	1291 — 1461
Бурса	Османци	1300 —
Измир	Айдън	1301 — 1426
Милет	Ментеше	1301 — 1426
Маниса	Сарухан	1301 — 1410
Кютахия	Гермийан	1308 — 1429
Съвас (Кайсери)	Бени Ертена	1336 — 1381

Тези дати не отговарят навсякъде на датите на царуване на тези владетели при коментирането на текста на „Историята на Караман“, но могат да ни дадат известна представа за познанията по история на Турция ок. 1908 г.

На л. 7 в ръкописа има таблица — родословно дърво на Караманската династия, без посочване на дати.

Преразказвайки съдържанието на „Историята на Караман“ накратко, Löytved на места споменава и за българ-

рите. Напр. на л. 28, при управлението на караманския владетел Халил, той отбелязва: „Кьокез с 8 хиляди българи“. На л. 34, р. 6 отдолу се споменават 8000 българи при царуването на Караманоглу Сюлейман и т.н.

Вижда се, че българите, описани в краткия вариант на „Историята на Караман“ са привлекли вниманието и на Löytved.

Текстологичен съпровод: —

Сравнение на този препис с изданието и други преписи: Няма друг ръкопис на немски език върху „Историята на Караман“.

В началото на ръкопис 3129а (л. 1а) е отбелязано: Приложеният препис на открит в Караман (Ларенде) ръкопис съдържа историята на Караманската династия. Така че от началото на Ms. Or. Fol. 3129а става ясно, че препис 3129 е направен от екземпляр в Ларенде на „Историята на Караман“ (бел. К.В.).

Дата на написване: 1908 г. (Fleming. 1968. 79 № 102В).

Място на написване: —

Преписвач: —

Приписки и бележки в полето, за владеене. Библиотечни бележки и печати: Кръгли библиотечни печати на л. 1 и л. 66: Ex Biblioth Regia Berolinenii.

Хартия, водни знаци: —

Мастило, цвят: —

Почерк. Шрифт: Немски шрифт, не много четлив. На места е задрасквано написаното. Има препинателни знаци.

Библиография:

Описание на ръкописа: Fleming. 1968. 79 № 102В. VOHD XIII. 1. Türkische Handschriften.

Издание на кратки извлечения от ръкописа:

— Fleming, цит. съч.;

— Венедикова, тук.

Упоменаване на ръкописа:

— Babinger, GOW 5, Anm. 4;

— Венедикова, тук.

Превод на извлечения от ръкописа:

— Венедикова, тук по-горе.

Пореден номер: 11

Колекция, в състава на която се намира ръкописът. Сигнатура: България. София. Народна библиотека „Кирил и Методий“, Ориенталски отдел II 0 402 — I. C$_1$ S$_1$ — I софийски ръкопис на „Историята на Караман“.

Брой на страниците: 181 листа с изписани 182 страници. Лист 1 е изписан от двете страни и е номериран като стр. 1 и 2. Следващите листове 2 — 181 са изписани само от едната страна и са номерирани съответно от 3 до 182.

Брой на редовете: По 25 реда на страница.

Размери:

Език: Среднотурски език, народен стил в проза, с вмъкнати двустишия на персийски език от първоизточника.

Название:

Автор:

На първите 3 реда на л. 1 са написани заглавието на произведението и името на автора за XV и XVI в. и преводача на дяловете за XIII и XIV в.: /1$_1$/Karaman Tārīḫi /1$_2$/ Mü'ellifi /1$_3$/ Şikārī — /1$_1$/ История на Караман /1$_2$/ Автор /1$_3$/ Шикя̄рӣ.

Съдържание на ръкописа: Ние подразделяме съдържанието на I софийски ръкопис така:

Л. 1. Заглавие и автор. Пояснения за съчинението и авторите.

Л. 2. Встъпление в бейтове на персийски език — 9 бейта.

Л. 2 — 7. Прозаично въведение — история на районите, в които живеят караманците и българите до XIII в.

Л. 7. Управлението на карамански владетел Садеддин, дядо на родоначалника на династията.

Л. 7 — 12. Управлението на Нуреддин, баща на родоначалника на династията, Караман.

Л. 12 — 27. Царуването на Караман.

Л. 27 — 28. Временното управление на Ибн-и Хотен (Бедреддин Хотени).

29 — 42. Царуването на Караманоглу Мехмед I.

42 — 46. Управлението на брат му Махмуд.

XIV век:
42 — 46. Царуването на Бедреддин.
49. Халил.
49. Повторно управление на Бедреддин.
49 — 52. Фахреддин.
52. Шемседдин.
52 — 54. Муса.
54 — 80. Царуването на Караманоглу Сюлейман.
55_9. Смъртта на Емир Муса.
80 — 85. Изменници възкачват Касъм на трона.
8 — 159. Царуването на Алаеддин.
135. Яхши Хан.
XV и началото на XVI в.
159 — 164. Управлението на Караманоглу Мехмед II.
164 — 169. Царуването на Ибрахим.
169 — 180. Касъм.
180 — 182. Съдбата на караманските бейове.

Преписвач: И в този ръкопис — C_1 II 0 402/I, както и в препис Истанбул, Миллет, Т 458 липсва име на преписвача.

Анотация на съчинението: Кратък турски вариант на „Историята на Караман“. Този препис е осигурен за България от Владимир Тодоров Хиндалов (вж. Караманската история от Шикяри. Българско независимо княжество. По протежение на Булгар Дагъ в Мала Азия. В: „Народни движения и въстания от предосвободителната епоха, според новооткрити турски официални документи“. София, 1929, 185 — 188).

Препис: Даденият препис не е разделен на глави и няма фихрист. Л. 1 р. 4 — 13 съдържа пояснения за характера на паметника, за Яриджāнй и за караманския владетел Алаеддин от Али Емири.

Сравнение на този препис с изданието и други преписи:

Ръкопис C_1 II 0 402/I е преписан от екземпляр в Истанбул, Миллет 458, Али Емири, кратък, на 20. 04. 1341 г.х. = 1925 г. сл. Хр. (бел. К.В.). Вж. C_1 — 182_{13} и $_{14}$. А Истанбул, Миллет, Т 458 е преписан през началото на Джемази — Йел ахър 1119 г. х. (вж. C_1 — 182_{8}, $_{9}$ и $_{10}$), т.е. от 30 авг. до 08. 09. 1707 г. сл. Хр.

Двете издания на краткия вариант на летописа в Коня през 1936/1937 г. и през 1946 г. са направени, като препис Коня 4543 (нов 562) е съпоставен с ръкопис Истанбул. Миллет. Т 458. Т.е. Нар. Библ. „Кирил и Методий“, Ориенталски отдел — София — разполага с препис от втория най-ранен екземпляр от Кратката история на Шикяри, който е използван при издаването му.

Дата на преписване: 20. 04. 1341 г.х. = 1925 г. сл. Хр. (C_1 — $182_{13\text{ и }14}$).

Място на преписване: (Истанбул, бел. К.В.). В преписа не е отбелязано мястото на преписване.

Преписвач: —

Приписки и бележки: В полето, за владеене, библиотечни бележки и печати:

На л. 1 р. 4 — 13 има пояснения за характера на паметника, за Яриджāни и за караманския владетел Алаеддин, от Али Емири.

Библиотечни печати има на л. 182 долу под текста и на л. 1 — библиотечни бележки и печати в дясно и в ляво.

Има много бележки с молив над редовете, под редовете и в полето, вероятно на Вл. Тодоров Хиндалов. Те представляват пояснения на отделни думи, разчетени думи и изречения.

В полетата на много страници отдясно, в ляво и отдолу има бележки на арабица с мастило или с туш, с номерация на арабица, поясняващи предмети, селища и лица. В някои са указани и години, напр. на л. 6.

Хартия. Водни знаци: Хартията е бяла, съвременна, с водни знаци. Лист 1 — 3 са пожълтели.

Мастило, цвят: Повечето страници имат по 25 реда текст, изписан с черно мастило.

Почерк, шрифт, вокализация: Текстът не е вокализиран. Целият ръкопис е написан с един почерк на писмо рика, в първите страници повлияно по-силно от несих, а по-нататък — по-слабо. Личи си, че е преписван от несих (от Али Емири 458).

Препинателни знаци: Не са употребени препинателни знаци. Едностишия и двустишия са отделени с три запетаи, разположени във форма на триъгълник, обърнати наопъки (вж. напр. л. 7 р. 4 — 6). Текстът не е ограден с рамка.

Подвързия: Модерна подвързия.

Украса: —

Дефекти: —

Пропуски в текста: На места има пропуснати изречения с немного съществено значение.

Библиография:

Описание на ръкописа:

— Елементи от описание на ръкописа у Хиндалов, 1929, 185 — 188.

— Доста пълно описание на ръкописа у Венедикова тук в параграфа „Краткият вариант на „Историята на Караман“, представен чрез I софийски ръкопис.

Издание на ръкописа: Ръкописът не е издаван цялостно.

Издания на извлечения от ръкописа:

— Хиндалов, 1929, 185 — 188, публикация на факсимиле на л. 1 от I софийски ръкопис, с пояснителни бележки;

— Венедикова, 1984, 44 — 55 (публикация на текст от C_1 — 7_{11} до 7_{18});

— Венедикова, 1987, 88 — 106 (публикация на текст от C_1 — л. 11_{16} до л. 12_3).

Упоменаване на ръкописа:

— Хиндалов, 1929, 185 — 188.

— Хиндалов, 15. XI. 1931.

— Венедикова, 1981, 1982, 57 — 69.

— Бирнбаум, Birnbaum, 104. 03. 1984. 492 (JAOS).

Превод на съчинението: Няма цялостен превод на ръкописа.

Превод на кратки извлечения на български език:

— Хиндалов, 1929, 185 — 188;

— Хиндалов, 15. XI. 1931;

— Венедикова, 1984, 44 — 55;

— Венедикова, 1987, 88 — 106.

Изследвания на малки пасажи от ръкописа:

— Венедикова, 1981, 82, 57 — 69;

— Венедикова, 1984, 44 — 55;

— Венедикова, 1987, 88 — 106;

— Венедикова, тук.

Пореден номер: 12

Сигнатура. Колекция, в състава на която влиза ръкописът: II софийски ръкопис — C_2. България. София. Народна библиотека „Кирил и Методий“, Ориенталски отдел II 0 402/II.

Брой на страниците: 218 листа, изписани само от едната страна. Текстът на летописа е изписан от л. 1 до л. 217. Л. 218 е подвързван преди началото на летописа. Л. 91 е подвързван след л. 94, л. 90 е подвързван след л. 110.

Размери на листовете: 34,8 х 21,8 см.

Брой на редовете: 20, 22, 23 до 26 р. на страница.

Език: Основната част е на среднотурски език, народен стил. В проза, с вмъкване на някои двустишия на персийски език от първоизточника (напр. C_2 — 14_{13-18}) и на някои писма на арабски език на османските султани (напр. C_2 — 150_{15-23} — 151_{1-9}). В края на летописа има и стихове на персийски език от други автори (напр. газел на Хамди C_2 — 193_{17-21}).

При все че ръкописът е препис от 1925 г., текстът носи някои фонетични, морфологични, синтактични и лексически особености, характерни за един по-стар, среднотурски етап от развитието на езика (вж. Венедикова, 1987, 92 сл.).

Езиковият и текстологичният анализ на пасажи от краткия и от разширения вариант показват, че те произхождат от един първоизточник (вж. Венедикова, 1987, 88 — 105, Венедикова, 1984, 44 — 55).

Название: На л. 1, р. 1: заглавие: К̣араман Тāрӣхӣ (История на Караман). Същото на л. 218, р. 1 и 2.

Автор: На л. 14_{12} се споменава Яриджани, автор на текста на шахнамето за XIV в.

Преписвач: Хāшим Ефенди, л. 218_2.

Анотация на съчинението: Разширен турски вариант на „Историята на Караман“. Този препис е осигурен за България от Владимир Тодоров Хиндалов (вж. Хиндалов, 1929, 185 — 188).

Препис: Даденият препис не е подразделен на глави и няма фихрист. Ние подразделяме съдържанието му така:

Въведение: Л. 1_2 — 8_2.

XIII в.

Управлението на Садеддин, л. 8_2 — $8_{9 \text{ и } 10}$.

Нуреддин: $8_{9 \text{ и } 10}$ — 14_{13-18}.

Царуването на Караман: 14_{19} — 33_{17}

(на л. 17: смъртта на Нуреддин).

Временно управление на Ибн-и Хотен (C_2 — 34_3 — 37_{20}). Вж. — 33_{18} — 37_{10}), ŞKOT — 1946 — 33_{18} — 37_{10}.

Управлението на Мехмед, 33 — 51.

Махмуд, 51 — 55.

XIV в.

Царуването на Бедреддин, 55 — 85.

Халил, 58.

Второ управление на Бедреддин, 58.

Фахреддин, 58 — 61.

Шемседдин, 61.

Муса, 61 — 62.

Сюлейман, 63 — 90.

Алаеддин, 90 — 172.

XV и началото на XVI в.

Мехмед II, 173 — 179.

Ибрахим, 179 — 187.

Касъм, 187.

(Селим I се споменава на л. 210а).

(Л. 208_{17} Джем отива в Родос).

Царуването на Катерина 211_6 — 215_9 — Гибелта на Катерина и войската ѝ.

216_{13} Смъртта на Караман Оглу Касъм бей, синовете му и четиримата му братя.

Събитията във въведението започват от управлението на византийския император Юстиниан (527 г. — 15. XI. 565 г. сл. Хр.).

Последните събития са когато и след като Пири Мехмед паша става велик везир. C_2 — 217_{12-15}, т.е. в 1518 г. и след това (Улучай, ТА, 1967, 362).

Най-ранното сведение за българи във II софийски ръкопис се отнася към 1227 — 1228 г., когато бащата на Караман, Нуреддин, със сборна войска, една година воюва с българите в полите на Българската планина (C_2

— 13_{14-17}) (вж. това сведение, публикувано от Венедикова, 1997, 101 — 104).

Последното сведение за българите и Българската планина се отнася за 1517 г. и непосредствено след това, според нашите хронологични уточнения. Султан Селим се завръща от поход в Египет и Хиджаз и разгромява караманците, потомците на караманските владетели и българите в Българската планина, както и българите на Катерина около Бейшехир и в планината Еренколоф.

Сравнение на този препис с изданието и други преписи: Разширеният вариант на „Историята на Караман" не е издаван. Публикувани са отделни пасажи от него.

В сравнение с краткия публикуван вариант на летописа липсва стихотворното встъпление на персийски език от 9 бейта с възхвала на бога, Мохамед и Али. Някъде разказът е по-подробен, в сравнение с краткия вариант. Встъпителната част съдържа предистория на районите, владени от караманците от VII до XIII в. Следва в хронологична последователност управлението на всички карамански владетели и наместници, както в краткия и в персийския варианти. Но има и разкази, които са по-подробни в краткия, в сравнение с разширения вариант.

Към края на разширения има писма на османските султани на арабски език и някои стихотворения на персийски език от различни автори, които не се намират в краткия вариант.

Ръкопис C_2 II 0 402/II е преписан дословно на 29 Тешрин II (ноември) 1341 (1925) от книга номер 551 в Библиотеката Миллет в Цариград (C_2 — $217_{16 \text{ и } 17}$).

Следователно ръкопис 551 от Millet Kütüphanesi, Istanbul, за който нямаме информация от литературата, е също разширен турски вариант на „Историята на Караман" (бел. К.В.).

М. Ферит Угур, при издаването на краткия вариант на „Историята на Караман" в подлистници в „Списание Коня" е отбелязал, че подробната „Karaman Tarihi" в Библиотеката на Али Емири е копирана от копие в Университетската библиотека в Цариград (вж. ŞKOT — 1946, Önsöz, 6).

$С_2$ II 0 402/II, според отбелязаното в полето, е преписан от ръкопис, съдържащ 466 листа. Значи и 551 Миллет съдържа 466 листа.

Началото на ръкопис $С_2$ има много малки различия с други ръкописи от разширения вариант, например с ръкопис Т 812 от Университетската библиотека в Истанбул.

Дата на преписване: Отбелязана е в $С_2$ на л. $217_{16\ и\ 17}$ — 20 Тешрин II 1341 (на арабица) — 29 ноември 1925, също и на лист 218_4 (на арабица).

Място на преписване: Истанбул ($217_{16\ и\ 17}$; 218_6).

Преписвач: Ẋāшим Ефенди ($С_2$ — 218_2).

Приписки и бележки в полето, за владеене. Библиотечни бележки и печати: В полето долу под изписания текст на много страници има много номерирани бележки с номерация в квадратни скоби за лица, местности, селища и сгради, които се споменават в текста. Някои от бележките са подписани от Али Емири.

Библиотечни бележки и печати: На л. 1 горе в ляво и на л. 218 долу е отбелязан инвентарен номер на ръкопис $С_2$ в народната библиотека „Кирил и Методий“ — София — Ориенталски отдел: II 0 402/II.

Хартия, водни знаци: Хартията е бяла, съвременна, с водни знаци.

Мастило, цвят: Текстът е написан с черно мастило. На места е писано и с лилаво мастило: Л. 77 — 888_{11} — 103_{11} — 110_{16}, 121_1 — 134_{15}.

Новите пасажи във II софийски ръкопис не са разграничени с различно мастило.

Почерк, шрифт, вокализиране: Писмото е рика, с елементи на несих и други шрифтове. Текстът не е вокализиран.

Препинателни знаци: Употребени са точки, квадратни скоби, кръгли скоби и кавички. Точки показват края на изречението. Цифрите на бележките са в квадратни скоби. Някои имена са в кавички. В кръгли скоби са поставени някои звания и лични имена, пряката реч и текстът на писма. Текстът не е ограден с рамка.

Подвързия, материал: Модерна подвързия.

Украса: —

Дефекти: Л. 196 е силно повреден в неизписаната долна част и е подлепен. Л. 214 и 215 са с откъснато ъгълче долу.

Пропуски в текста:

Библиография:

Описание на ръкописа:

— Елементи от описание на ръкописа у Хиндалов, 1929, 185 — 188.

— Доста пълно описание на ръкописа у Венедикова, тук, в параграфа „Подробният турски вариант на „Историята на Караман“, представен чрез II софийски ръкопис.

Издание на ръкописа: Няма.

Издание на извлечения от ръкописа:

— Венедикова, 1981, 1982, 57 — 69;

— Венедикова, 1984, 44 — 55 (използван е пасажът от C_2 — 8_2 до 8_{10});

— Венедикова, 1987, 88 — 106 (в критичен текст е използван пасаж от C_2 — 13_{11} — 14_5).

— Венедикова, тук.

Упоменаване на ръкописа:

— Хиндалов, 1929, 185 — 188;

— Хиндалов, 15. XI. 1931;

— Венедикова, 1981, 1982, 57 — 69;

— Венедикова, 1984, 44 — 55;

— Венедикова, 1987, 88 — 106.

— Бирнбаум, Birnbaum, JAOS, 104. 03. II. 1984, 492, бел. 516.

Превод на съчинението: Хиндалов отбелязва, че е правил превод на II софийски ръкопис, но не сме открили превода му, нито е публикуван (вж. Хиндалов, 1929, 88).

Превод на кратки извлечения от ръкописа:

— Венедикова, 1981, (1982), 1984, 1987 и тук.

Изследване на малки пасажи от ръкописа:

— Венедикова, 1981, (1982), 57 — 69;

— Венедикова, 1984, 44 — 55 (C_2 — 8_2 — 8_{10});

— Венедикова, 1987, 88 — 106 (C_2 — 13_{11} — 14_5).

Пореден номер: 13

Сигнатура. Колекция, в състава на която влиза ръкописът: Турция. Истанбул. Университетска библиотека. Т 812 (стар номер 14, 105, бел. К.В.).

На вътрешната страна на предната корица (която отвън е от кафява кожа, а отвътре е подлепена със синьосива хартия) е отбелязана на р. 1 с червен туш старата сигнатура 14, 105, а на р. 4 — новата — 812, бел. К.В.

Тези сигнатури отговарят на сигнатурите у Линднер (Lindner, 1983, 149, бел. 10b).

След външната предна кожена корица следва един лист от същата светлосиньосива хартия, с която е подлепена корицата от вътрешната част. На нея, на страна „а“, има нов елипсовиден печат на латиница, състоящ се от две елипси една в друга. Във външната елипса е отбелязана Библиотеката на Истанбулския университет, а във вътрешната елипса — сигнатурата Т 812: Istanbul Üniversitesi T 812 Kütüphanesi (бел. К.В.).

Брой на страниците: 690 листа (Forrer. 1942. 175 № 3a).

На последния изписан лист от летописа, под последния изписан ред 7 долу почти в полето в ляво са написани 2 реда с черен туш на арабица: /8/ Altı yüz ṭoksan varaḳdir /1/ Ṣon — /8/ 690 листа е 10 / Край./ (Бел. К.В.)

Размери: Klein 40 (Forrer. 1942. 175 № 3a).

Брой на редовете: 7 реда (Forrer. 1942. 175 № 3a).

Заглавие: На вътрешната страна на предната корица, р. 5 на арабица с черен туш написано: قرهمان تاريخى Ḳaraman Tārīḫi / История на Караман/.

Език: Основната част е написана на среднотурски език, народен стил, в проза.

Автор: Шикяри شكرى. Името е отбелязано на арабица на лист 1а, над началото на текста на летописа (бел. К.В.).

Преписвач: —

Анотация на съчинението: Разширен турски вариант на „Историята на Караман“ (бел. К.В.).

Препис: Според Форрер, даденият ръкопис е подразделен на 9 части, книги или томове (Forrer. 1942. 175 № 3a). Лист 1 — 152, 158 — 295, 297 — 389, 391 — 460, 461 — 529, 530 — 622, 623 — 689. Част 2 (нач. л. 158 г) изглежда непълен в началото. В началото на част 5 има фотокопие на една страница от ръкопис на несих. Текстът започва на л. 1 r и завършва на л. 689 v (вж. Forrer. 1942. 175 № 3a).

Според нас, започва на л. 1a, р. 1 и завършва на л. 690a, р. 7.

Сравнение на този препис с изданието и други преписи: Според Линднер (Lindner, 1983, 149, бел. 10b) Istanbul Üniversitesi Ms TY 812, преди 14, 105, е по-дългата на Арифи Паша, анонимна история, получена от Ибрахим Аджзи, описана у Форрер, с. 175. Ако Линднер е прав в горното твърдение, то ние считаме, че преписът следва да е от 1908 г. сл. Хр. (бел. К.В.).

Отново според Линднер (1983, 149, бел. 10b), от TY 812 в Унив. библ. Истанбул е копирана Т 457, Али Емири, Миллет, Истанбул, описана от Форрер, Handschriften, р. 176.

Дата на преписване: Ако Линднер (1983, 149, бел. 10b) е точен в твърдението, че TY 812, преди 14, 105, е по-дългата на Арифи Паша, получена от Ибрахим Аджзи, по наше мнение преписът е от 1908 г. (бел. К.В.) Тъй като М. Ферит Угур отбелязва, че когато Ибрахим Аджзи бил чиновник по гражданското състояние (чиновник по населението) в Караман през 1326 финансова година (1908 г. сл. Хр., бел. К.В.) за известно време в Караман дошъл Арифи Паша, валията на Коня. Ибрахим Аджзи копирал за пашата препис от екземпляра на „Историята на Караман“ у Хадимизаде Енвер Ефенди в Ларенде (вж. ŞKOT — 1946 — Увод, с. 6 — 7).

Място на преписване: Предполагаме, че преписът е направен в град Караман (Ларенде), по-малко вероятно е да е копиран в гр. Коня в Турция (бел. К.В.). Вж. поясненията тук по-горе.

Преписвач: —

Приписки и бележки. Библиотечни бележки и печати: На вътрешната страна на предната корица (от кафява кожа отвън), подлепена със сивосиня хартия, са написани 5 реда на арабица:

(с черен туш) /1/ 14, 105 Edebiyāt

(с химически молив) /2/ Edebiyāt Kütübẖānesi (с червен химикал) /3/ Edebiyāt Kütübḫānesi

(с черен туш) /4/ 812

(с черен туш) /5/ Ḳaraman Tārīḫi

След външната предна кожена корица следва един лист от същата светлосивосиня хартия, с която е подлепена корицата от вътрешната част. На нея, на страна „а“ има нов елипсовиден печат от 2 елипси една в друга: Istanbul Üniversitesi T 812 Kütüphanesi.

На лист 1а, над началото на текста на летописа, четем следните неща:

I. (Листът като че ли е отрязан, когато е била подвързвана книгата. Отрязана е и горната част от написаните букви): Шикя̆рӣ شكرى „нун“ „ре“ نر.

Или по средата най-отгоре малко в дясно четем: Шикя̆рӣ (следващата дума е отрязана).

II. По-долу в дясно има печат с лилаво мастило на арабица: Edebiyāt Kütübḫānesi. Следват арабски букви с обикновен молив, които не се четат.

III. В левия ъгъл горе следва косо написано на арабица 545. На същото ниво има и лилав кръгъл печат на арабица: Dār ül fünīn Kütübḫānesi 1340 — 1343. В дясно от този кръгъл печат е написано с молив: „син“ „Х̱ъ“ „ре“ سخر. Малко по-долу черен кръгъл печат с черно мастило или е много изтрит, или е слабо ударен и не се чете.

След всичко това започва самият текст на летописа, написан с черен туш.

Хартия. Водни знаци: —

Мастило: Черен туш.

Почерк, шрифт, вокализиране: Рика, модерен почерк (Forrer. 1942. 175 № 3а.).

Препинателни знаци: В края на изреченията — точки. Някои думи (звания) са оградени в кръгли скоби, други пък в кавички. Напр. л. 1а1 (рай) (راى) — раджа — е оградено с кръгли скоби, а на л. 1а2 „гирай“ „كراى“— звание на кримските ханове — е в кавички. Лични и географски имена са поставени в кръгли скоби, или в кавички. Цифрите на бележките под линия са поставени в квадратни скоби. Текстът не е в рамка.

Подвързия, материал: Кафява кожа отвън, подлепена със сивосиня хартия отвътре.

Украса: —

Дефекти: —

Пропуски в текста: —

Библиография:

Описание на ръкописа:

— Ръкописът е описан от Forrer, Ludvig. Handschriften osmanischer Historiker in Istanbul. Der Islam. 26. 1942, 175. № 3a.

— Елементи от описанието на ръкописа вж. тук, Венедикова.

Упоменаване на ръкописа:

— Köprülü, 1928, 28, 27, Anm. 1.

— Lindner, 1983, 149, бел. 10 b.

— ^{c}Asim, Necip. Iḳdām 8842. Sah. 4. Istanbul. 27 Teşrin I 1337 / 27. X. 1921; № 8849. S. 3. Istanbul. 3 Teşrin II 1337 / 03. XI. 1921. Anaṭoli'da Bulgarlar.

— Венедикова, тук.

— Babinger, GOW, 5 Anm. 1.

Превод на ръкописа: Не е публикуван цялостен превод.

Превод на кратки извлечения от ръкописа: ^{c}Asim, Necip, цит. съч.; Венедикова, тук.

Изследване на ръкописа: ^{c}Asim, Necip, цит. съч.; ^{c}Ali Emiri. Ikdam 8876, S. 2 = KM. Y. I. № 1. IX 1936. 18 — 21; ŞKOT — 1946 — Önsöz, 10 — 14; Köprülü, 1928, 27, Not. 1, 28.

Пореден номер: 13А

Сигнатура. Колекция, в състава на която се намира: Турция. Истанбул. В Археологическия музей се намира фотокопие от препис на Шикяри в Университетската библиотека в Цариград. По данни на Бабингер (Babinger, GOW, S. 5, бел. 1), който се позовава на Неджип Асъм (в-к Ikdam 8842/ 27 Тешрин II и 8849 / 03. Тешрин II 1337 / 1921 г. сл. Хр.).

Анотация на съчинението: Може би фотокопие от T 812, Университетска библиотека, Истанбул, разширен турски вариант на „Историята на Караман“, препис вер.

от 1908 г. сл. Хр.

Библиография:

Упоменаване: Бабингер, цит. съч, вж. по-горе; Неджип Асъм, цит. съч, вж. по-горе.

Пореден номер: 14

Сигнатура. Колекция, в състава на която се намира ръкописът: Турция. Истанбул. Библиотека Миллет. Кол. Али Емири Ефенди. Т 457.

Брой на страниците: 633 листа (IKTCYK I. TTY. 2 Fasc. 1944. № 126, № 49 — 1).

Размери: 220 x 170 (IKTCYK 1944. S. 126, № 49 — 1).

Брой на редовете: Различен (IKTCYK 1944. S. 126, № 49 — 1).

Език: Вер. основната част е на среднотурски език, народен стил, с вмъквания на двустишия на персийски език от първоизточника. Към края вер. има писма на османските султани на арабски и стихове на персийски език от различни автори (бел. К.В.).

Название: „К̣арама̄н та̄рӣх̮и — История на Караман (IKTCYK 1944. S. 126, № 49).

Автор: Ахмед Бей, Шикя̄рӣ. Умира 992 г.х. = 1584 г. сл. Хр., според Тезкерето на Хасан Челеби (вж. IKTCYK 1944. S. 126, № 49).

Преписвач: —

Анотация на съчинението: Разширен турски вариант на „Историята на Караман“ (бел. К.В.).

Препис: Нямаме информация дали даденият препис е подразделен на глави и дали има фихрист.

Сравнение на този препис с изданието и други преписи:

Начало:

„Hieretden muḳaddem Rūm ili diyārinin pādişāhlarina ḳay ṣer dirler idi“ („Преди хиджра наричаха к̣айс̣ер падишасите на страната Рӯм или“).

Край:

„Şonra Ḷārende ve eṭrāḥat ḳatub niẓām ve intiẓām oldi. Son“ (IKTCYK I. TTY. 2 Fasc. 1944. S. 126, № 49 —

1) („После Ларенде и околностите останаха спокойни, възцари се ред и порядък. Край.“).

Дата на преписване: Не е датиран. Вероятно преписването е станало през 1908 г., или след 1908 г., тъй като считаме, че Т 812 е преписан през 1908 г. Срв. датата на преписване на Т 812 (бел. К.В.).

Място на преписване: Вероятно Истанбул (бел. К.В.).

Приписки, бележки и печати: Има печат за вакфиране: IKTCYK I. TTY. 2 Fasc. S. 126, № 49 — 1.

Хартия. Водни знаци: —

Мастило, цвят: —

Почерк, шрифт, вокализация: Различен рика (рика с примеси) (IKTCYK I. TTY. 2 Fasc. S. 126, № 49 — 1).

Препинателни знаци. Текст в рамка: —

Текст в рамка: —

Подвързия, материал: Подвързана с черно платно, отзад с кожа (IKTCYK I. TTY. 2 Fasc. 1944. S. 126, № 49 — 1).

Украса: —

Дефекти: —

Пропуски в текста: —

Библиография:

Описание на ръкописа:

— Ръкописът е описан кратко и точно в IKTCYK I. TTY. 2 Fasc. Istanbul. 1944. S. 125, № 49. Данни за Ахмед бей Шикяри; С. 126 — данни за Историята на Караман; С. 126 № 49 — 1 — описание на ръкопис Али Емири Ефенди. Миллет. Номер 457.

— Преди това ръкописът е описан от Форрер (Forrer, Ludvig. Handschriften osmanischer Historiker in Istanbul. Der Islam. 26 /1942/. S. 176 № 3b. Али Емири. Т. 457). Броят на листовете у Форрер и началото на „Историята на Караман“ не отговарят на описанието в IKTCYK 1944 (бел. К.В.).

Предполагаме, че Форрер е смесил или объркал по невнимание някои данни за препис Миллет 551 с данни за Миллет Т 458 (бел. К.В.).

— Елементи от описание на ръкописа у Венедикова, тук.

Издание на ръкописа: Няма.

Издание на извлечения от ръкописа: IKTCYK I. TTY. 2 Fasc. Istanbul 1944. S. 126, № 49 — 1.

Упоменаване на ръкописа:

— Lindner, 1983, 149, бел. 10 b;

— Uğur, M. Ferit. Şikari'nin Konya Mecmua sinda Tefrikasima Başlanirken Rahmetli M. Ferit Uğur Üstadimizin Yazmiş Oldugu Önsöz (ŞKOT — 1946 — Önsöz, S. 5 — 9, 6. KM Y 1, № 1. IX. 1936. S. 16 — 18 — Ferit Uğur — Şikari Tarihine Başlarken.

Позоваване на ръкописа: Татарлъ, 1982, 391, 395; Венедикова, тук.

Превод на съчинението: —

Превод на кратки извлечения: Венедикова, тук.

Изследвания на ръкописа:

— Елементи на изследване у Линднер, 1983, 149, бел. 10в.

— Елементи от изследване на ръкописа у Ферит Угур — ŞKOT — 1946 — Önsöz, 5 — 9, S. 6 = KM Y 1, № 1. IX. 1936. S. 16 — 18.

— Елементи от изследване у Венедикова, тук.

Пореден номер: 15

Сигнатура. Колекция, в състава на която се намира ръкописът: Турция. Истанбул. Библиотека Миллет, номер 551. (Данни за този екземпляр черпим от II софийски ръкопис II 0 402 — II (лист 217$_{16\ \text{и}\ 17}$, който е преписан от Миллет 551, бел. К.В.).

Брой на страниците: Вероятно 466. За броя им съдим по номерата на страниците, от които е преписан II софийски ръкопис, които са написани в полетата на този ръкопис II 0 402/II, на листове 1 до 217.

Размери: —

Брой на редовете: —

Език: Вж. II 0 402/II — Език.

Заглавие: Вж. II 0 402/II — Название.

Автор: Вж. II 0 402/II — Автор.

Преписвач: —

Анотация на съчинението: Разширен турски вариант на „Историята на Караман".

Препис: За препис Миллет 551 съдим по ръкопис II 0 402/II.

Сравнение на този препис с изданието и други преписи: C_2 II 0 402/II е преписан дословно от Истанбул, Миллет, № 551. Според М. Ферит Угур, подробната „История на Караман“, Али Емири, в Библиотека Миллет — Истанбул, е копирана от копие в Университетска библиотека, Цариград (вж. ŞKOT — 1946 — Önsöz, S. 6 или KM Y 1, № 1 /09. 1936, 16 — 18). Но по-вероятно става въпрос, че T 457 (подробна) в Миллет (633 листа) е копирана от T 812 в Университетска библиотека, Истанбул (690 листа), бел. К.В.

Дата на преписване: Ние считаме, че Миллет 551 е преписан преди 29 Тешрин — и çānī 1241 г.х. (1925 г. сл. Хр.), когато е преписан ръкопис II 0 402/II, както е отбелязано на лист 217, ред 17 и 18.

Място на преписване: Вероятно Истанбул (бел. К.В.).

Приписки и бележки, библиотечни бележки и печати: —

Хартия, водни знаци: —

Мастило, цвят: —

Почерк, шрифт, вокализация: —

Нямаме данни за този ръкопис още дали има препинателни знаци, дали текстът е в рамка, за подвързията и материала ѝ, дали има украса и дефекти, има ли пропуски в текста.

Библиография:

Нямаме данни за други преписи, за описания на ръкописа, за издание на ръкописа и за издание на извлечения от препис 551 в Миллет, Истанбул.

Упоменаване на ръкописа: Във II софийски ръкопис II 0 402/II на л. $217_{16\ \text{и}\ 17}$ се споменава копие на разширения вариант на „Историята на Караман“ в Истанбул, Библ. Миллет, № 551; Венедикова, тук.

Превод на съчинението: —

Превод на кратки извлечения: —

Изследвания на ръкописа: —

Изследвания на пасажи от ръкописа: —

II. Недатирани ръкописи или ръкописи, за чиято дата нямаме информация

Пореден номер: 16

Сигнатура, колекция, в състава на която се намира ръкописът: Турция, гр. Коня, в частната колекция на Коюноглу Мехмет Иззет. Koyunoglu Müzesi (Kütüphanesi) № 13, 377 (Birnbaum, 1984, 493).

Брой на страниците: —

Размери: —

Брой на редовете: —

Език: Вероятно основната част е на среднотурски език в проза, с вмъквания на двустишия на персийски език от първоизточника (бел. К.В.).

Название: Тāрӣх-и āл-и Қараман — летопис на династията Караман (по данни на Birnbaum, 1984, 493).

Автор: Шикя̄рӣ (Birnbaum, 1984, 493).

Преписвач: —

Анотация на съчинението: Вероятно кратък турски вариант на „Историята на Караман“ (бел. К.В.).

Препис: Нямаме информация дали даденият препис е подразделен на глави и дали има фихрист.

Сравнение на този препис с изданието и други преписи: Вероятно Коня, Коюноглу 13, 377 е копиран от Коня 4543, нов номер 562, Шикяри на Хадимизаде (вж. Линднер, 1983, 149, бел. 10а и Бирнбаум, 1984, 493 и бел. 527).

Дата на преписване: Недатиран (Birnbaum, 1984, 493).

Място на преписване: —

Преписвач: —

Приписки и бележки, печати: —

Хартия. Водни знаци: —

Мастило, цвят: —

Почерк, шрифт, вокализиране: —

Препинателни знаци: —

Текст в рамка: —

Подвързия, материал: —

Украса: —

Дефекти: —

Пропуски в текста: —

Библиография:

Описание на ръкописа: Ръкописът не е каталогиран (Birnbaum, 1984, 492).

Издание на ръкописа: —

Издание на извлечения от ръкописа: —

Упоменаване на ръкописа:

— M. Mesud Koman (ŞKOT — 1946 — Önsöz, S. 2 № 2. Екземпляр у Коюноглу Мехмет Иззет.

— Fleming. 1968. 78 — 79, № 102A — „Частно притежание на Иззет Коюноглу в Коня“.

— Lindner. 1983, 149, бел. 10а: От Коня, Национална библ. 4543, ръкопис в частната колекция на Иззет Коюноглу.

— Birnbaum, 1984, 465 — 503, 492, 493, бел. 527: „Коюноглу ръкопис вероятно е копиран от ръкопис 562, предишен 4543“.

— Венедикова, тук.

Превод на съчинението: —

Превод на кратки извлечения: —

Изследване на ръкописа: —

Изследване на пасажи от ръкописа: —

Пореден номер: 17

Сигнатура, колекция, в състава на която се намира ръкописът: Турция, Анкара. Библиотека на турския Институт по история.

Заглавие. Автор: Шикя̄рӣ. К̣араман Тāрӣхӣ.

Анотация на съчинението: Вероятно кратък турски вариант на „Историята на Караман“, ако е препис от Коня 4543. Вж. по-долу (бел. К.В.).

Сравнение на този препис с изданието и други преписи: По данни на Lindner, 1983, 149, бел. 10а, от Коня 4543 е преписано едно копие в Анкара, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi.

Библиография:

Упоменаване на ръкописа: Lindner, 1983, 149, бел. 1А а; Forrer, 1942, S. 176, по данни на Lindner, 1983, 149, бел. 10а.

III. Може би ръкопис на „Историята на Караман“ е:

Пореден номер: 18

Сигнатура. Колекция, в състава на която влиза ръкописът: Турция. Анкара. Национална библиотека. Milli Kütüphane Yazma A 4741.

Брой на страниците: 175 листа.

Брой на редовете: 17 реда.

Език: —

Название: — К̣арамāн тāрӣх̮и (История на Караман).

Автор: Нямаме информация дали е Шикяри.

Хартия, водни знаци: С водни знаци „3 луни“.

Почерк, шрифт: Несих.

Библиография:

Описание и упоменаване на ръкописа: Всички данни за този ръкопис черпим от писмо на проф. Е. Бирнбаум до К. Венедикова от 12. X. 1987 г.

IV. Ръкописи с неизвестно местонахождение сега

Пореден номер: 19

Сигнатура. Колекция, в състава на която се намира ръкописът: Не знаем.

Заглавие: Караман Тарихи — История на Караман.

Автор: Шикяри.

Анотация на съчинението: Копие на „Историята на Караман“, притежавано Бурсалъ Мехмед Тахир бей, вероятно пълно копие (Lindner, Nomads, 1983, 148, бел. 1, 149, бел. а долу). Не знаем у кого се намира сега (вж. Koman, M. Mesud, ŞKOT — 1946 — Önsöz, 1 — 4, 314 — 15, № 5).

Библиография:

— Lindner, 1983, 148, бел. 1 и 149, бел. а долу;

— Коман, ŞKOT — 1946 — Önsöz, 314 — 15, № 5.

Пореден номер: 20

Сигнатура. Колекция, в състава на която се намира ръкописът: Не знаем.

Автор: (Шикяри).

Заглавие: Караман Тарихи — История на Караман.

Анотация на съчинението, сравнение с други ръкописи: Непълно копие на „Историята на Караман“, притежавано от Халил Едхем, копирано от ръкописа на Бурсалъ Мехмед Тахир (Lindner, 1983, 148, бел. 1, 149, бел. а долу). Или „копия на различни страници на Шикяри, според писмо на самия Халил Едхем (M. Mesud Koman — ŞKOT — 1946 — Önsöz, 3$_{1-4, 14-20}$, № 6).

Библиография:

— Lindner, 1983, 148, бел. 1, 149, бел. „а“ долу;

— Коман, ŞKOT — 1946 — Önsöz, 3$_{1-4, 14-20}$, № 6.

Пореден номер: 21

Сигнатура, колекция: Не знаем къде е сега.

Название: (Караман Тарихи).

Автор: (Шикяри).

Анотация на съчинението, библиография: Ръкопис от „Историята на Караман“, притежаван от Фахри Билге, директор на Кайсерийския клон на Земеделска Банка (Ziraat Bankası), Lindner, Nomads..., 1983, 149, бел. b (лат.), долу. По информация на Сара Нур Йълдъз от 26. X. 1996 г., Фахри Билге заминал за Калифорния.

И караманците, и българите, описани в „Историята на Караман“, често участват в сражения в, за и около крепостта Кайсери. Така че може би не случайно препис от „Историята на Караман“ е попаднал у директора именно на Кайсерийския клон (бел. К.В.).

Пореден номер: 22

Сигнатура, колекция: Не знаем къде е сега.

Название (Караман Тарихи — История на Караман).

Автор: Шикяри.

Анотация на съчинението, библиография: Ръкопис, притежаван от покойния истанбулски книжар Раиф Йелкенджи, който още през 1971 г. бил даден назаем на неизвестно днес лице (Lindner. 1983. 149, бел. „с“ долу).

Пореден номер: 3

Към ръкописите с неизвестно местонахождение днес може би следва да причислим и екземпляра от „Историята на Караман“, използван от Мюнедждживмбашъ. Вж. тук пореден номер 3.

Най-ранният препис на „Историята на Караман“

Най-ранният препис на „Историята на Караман“, който ни е известен досега, е ръкопис на персийски език в проза и в стихове от 25. XII. 1517 г. Това е годината, за която са изложени последните сведения за потомците на караманските владетели и караманците и най-късните сведения за българите и в краткия, и в разширения вариант на турски език на летописа.

Данни за персийския вариант на „Историята на Караман“ черпим от статията на М. Ферит Угур, озаглавена „Няколко думи върху Летописите на Караманската династия“ — Tevārīḫ-e āl-é Ḳaraman Üzerine Bir Kaç Söz, M. Ferit Uğur. Отпечатана е в „Списание Коня“ (КМ), год. III, септември, 1939 г., бр. 30, с. 1538 — 1546). Същата статия е препечатана и в приложенията на ШКОТ ŞKOT 1946, 60 — 64. Освен това са отпечатани и два листа от персийската „Историята на Караман“ от М. Месуд Коман, първоначално в „Списание Коня“ (КМ), номер 2, Илктешрин 939 (октомври 1936), между страниците 92 и 93, а по-късно — в ШКОТ ŞKOT — 1946, приложение, с. 1 — 4 и 5 — 8.

На персийски език е известен само този единствен препис. Той не представлява оригиналните шахнамета на Деххани и Яриджани в стихове на персийски език. М. Ферит Угур изказва предположението, че Шикяри е бил превеждан на персийски език (Uğur, 1936, 16 — 18

= ŞKOT — 1946 — Предговор. Önsöz, с. 8).

Персийската история е озаглавена Tevārīḫ-e āl-e Ḳaraman — „Летописи на династията Караман“.

Тази книга се е съхранявала в град Ерменак при Хидāйет Чавуш, от когото около 1939 г. била взета от Ибрахим Аджзи. Била отнесена в Коня и била продадена на М. Месуд Коман, концесионер на „Списание Коня“ (Konya Mecmuası, ŞKOT — 1946 — индекс, 60).

Персийският ръкопис се състои от 234 страници с размери 15,5 х 10 см и дебелина около 2 см. В малките полета на страниците няма рамка. Броят на редовете на страница варира от 20 до 28 реда.

Използвано е черно, избледняло мастило. Писмото е немного изравнен и правилен несих (КМ, 1939, с. 1538; ŞKOT — 1946 — индекс, 60).

Страниците са зацапани от капки вода.

Думите „бейт“ (двустишие, стих от два полустиха) над стихотворните вмъквания, групите от запетаи, поставени между стиховете, някои надсловия и заглавия и изразите „азӣнджāнеб“ — „azīncāneb“ (от мене, от тази страна), „велх̣āçъл“ „velx̣āṣıl“ (с една дума, накъсо казано) са написани с ясночервена боя.

Въздебелата и устойчива хартия е два вида: жълта блестяща и бяла матова. Книгата е подвързана с червена кожа върху картон, по краищата на външната страна има украшения „сулар“ „sular“, а в ъглите и по средата — позлатени рисунки.

Произведението е в стихове и в проза.

На последния празен лист пише: „Всички бейтове (двустишия) на тази книга са 1155 (КМ, 1939, с. 1538; ŞKOT — 1946 — индекс, 61).

И в краткия, и в разширения турски варианти на „Историята на Караман“ сред прозаичното изложение на турски език са запазени и стихове на персийски език от шахнамето на Яриджани. Например, броят на бейтовете в изданието на краткия вариант е 38, като шест от тях са на турски, а 32 — на персийски език (ŞKOT — 1946, с. 1, 7, 8, 9, 16, 33, 39, 49, 54, 60, 80, 206). Двустишията са още по-малко на брой в разширения вариант (вж. C2 — лист 14). В персийската „Историята на Караман“ са налице много повече двустишия на персийски език. По публикуваните пасажи от персийския ръкопис може да се съди, че по-голямата част от тези двустишия се намират не в изложението, а в началните, встъпителните глави на историята. Тези встъпителни глави изглежда, че са пропуснати в краткия и разширения варианти на турски език на Историята на Караман, или пък са добавени в персийския вариант от някоя друга история. Те не се отнасят нито за караманците, нито за българите в Мала Азия.

Според М. Ферит Угур, многото грешки в прозаичните и поетичните части се дължат на преписвача (ШКОТ ŞKOT Индекс Index, 61). Вмъкванията в стихове са във форма месневи, римувани бейтове.

За разлика от краткия и разширения турски варианти, в персийския разделите (главите) имат заглавия.

Даваме тук в превод от персийски на български език заглавията на теми (глави, раздели) в „Летописите на Караманската династия“. След тези заглавия, където е възможно, информираме за случаите, когато съдържанието на темите от персийския вариант е представено и в турските варианти. Но в краткия и разширения турски варианти разделите (главите) нямат заглавия. Отделните глави и части не са отделени нито с препинателни знаци, нито са поставени на нова страница. Изложението може да се раздели на глави само по смисъл.

Целта ни е да разберем дали персийският и турските варианти произхождат от един източник.

1. Глава (раздел) за описание на разпространението на хората на земята.

2. Глава за описание на страната Чин (Китай).

3. Глава — описание на страната на огузите.

4. Глава — описание на войната (битката) на татарите.

5. Глава — описание на преселението в страните (отпътуването към околностите).

6. Глава — описание на преселението, което е в посока запад.

7. Глава — описание на земята (страната) К̣аба̄тӯк̣ (К̣аба̄ток̣) Главите — описания от номер 1 до номер 7 от персийския вариант не се намират нито в краткия

(ШКОТ ŞKOT — 1946), нито в разширения турски варианти (C_2) на летописа.

8. Глава — описание на заселването (колонизирането) на Конийския Рум (византийската земя около град Коня между Аксарай, Девели Карахисар, Кайсери и Съвас).

Историята на Конийския Рум, от VII до XIII в., с някои пропуски, е предадена накратко във въведението на краткия вариант на „Историята на Караман“ (ШКОТ ŞKOT 1946, 2 — 9). Също и във въведението на разширения вариант (C_2, 1 — 7).

9. Глава — описание на бунта (метежа) на жителите на Рум и появата на Караман.

Появата на предците на караманците в Мала Азия и управлението на техните владетели Садеддин, Нуреддин и родоначалника на династията Караман е описано в началото на изложението на краткия вариант (ШКОТ ŞKOT 1946, с. 9 — 33) и в началото на изложението на разширения вариант (C_2, 8 — 33).

10. Глава — описание на битката (войната) на шах Мехмед, син на Караман, с Алаеддин (селджушки владетел) от разрушената (опустошената) Коня.

Управлението на Мехмед, син на Караман, е описано на стр. 36 — 49 в краткия вариант (ШКОТ ŞKOT 1946) и на стр. 33 — 51 в разширения вариант C_2.

11. Глава — описание на предоставянето на властта на Джимри и всеобщото насилие.

Събитията, свързани с Джимри, са намерили място в описанието на управлението на Мехмед, син на Караман (ШКОТ ŞKOT 1946, с. 44, 48 и 52; C_2 — 46_{20-22}, 49_{1-6}, 53_{7-15}) и в двата турски варианти.

12. Глава — описание на свещените войни на ^{c}Ос̣ма̄н и династията К̧араман.

Времето на управлението на Осман (1299 — 1326) съвпада с управлението на караманските владетели Махмуд (от 1277 или 1299 до 1308), Яхши Хан (1308 — 1315) и Бедреддин (1315 — 1333). За периода на царуването на Осман в краткия вариант е описано само управлението на Бедреддин (ШКОТ ŞKOT 1946, 54 — 58). На тези страници не се споменава за Осман, а се споменава преди и след тях (ШКОТ ŞKOT 1946, 45, 46 и 64).

И в разширения вариант С2 също е описано само управлението на Бедреддин (С2, 55 — 58). Тук са вмъкнати някои действия на Осман, но като че ли има неточности в указаните дати (С2 — 56_{1-11}, С2 — 59, С2 — 62).

13. Глава — описание на междуцарствието при синовете на Караман и емирството на Орхан, син на Осман.

Управлението на османския владетел Орхан (1326 — 1360) съвпада по време с управлението на карамански владетели Бедреддин, Халил, Бедреддин (повторно), Фахреддин, Шемседдин, Муса и Сюлейман (ШКОТ ŞKOT 1946, 56 — 90). В краткия вариант се споменава за османската династия, но не ѝ е отделено повече място, отколкото на другите тюркски „некарамански“ династии (ШКОТ ŞKOT 1946, 64, 75 — 78, 93). Дори е подчертана зависимостта на османците от караманците — Караманоглу Мехмед бей е дал на Осман тъпан, знаме и сабя и го е направил бей (ШКОТ ŞKOT 1946, 78_{10}).

И в разширения вариант С2 са описани царуванията на караманските владетели Бедреддин, Халил, Бедреддин, Фахреддин, Шемседдин, Муса и Сюлейман (С2 — 55 — 90). Но и там не е отделено много място на Орхан, син на Осман (С2 — 67_{6-8}, 80_{14-19}). Само е отбелязано, че печели победи (С2 — 86_{15}), по време на управлението на караманския владетел Сюлейман, т.е. преди 1361 г. сл. Хр.

14. Глава — описание на разказа за разбойника.

Историята на разбойника Мукбил, живял по времето на караманския владетел Алаеддин през втората половина на XIV в. е описана в краткия вариант. Мукбил се отказва от разбойническия живот и става капу агасъ на Алаеддин (ШКОТ ŞKOT 1946, 113 — 116, 116 — 123, 125, 126 и по-нататък). И в разширения вариант С2 е описана историята с разбойника Мукбил (С2, 113, 114, 115 и по-нататък, 140).

15. Глава — описание на смута (бунта) и междуцарствието на епохата (времето).

Тъй като в турските варианти на „Историята на Караман“ са описани доста смутове, бунтове и междуцарствия, от това заглавие в персийската история не може да стане ясно точно на кой раздел в краткия и разширения варианти отговаря тази глава.

16. Глава — описание на събитията от старо време (от древната епоха) от книгата на Платон от пещерата:

В краткия вариант е включена древната история на Централна и Южна Мала Азия, района на Ларенде и Булгардаг, разказана в книгата, донесена от Алаеддин от пещерата (ШКОТ ŞKOT 1946, 133_{23} — 140_{20}). Но изглежда, че е пропусната в разширения вариант C_2 (срв. C_2 — 130 = ШКОТ ŞKOT 1946, 130 и C_2 — 132 = ШКОТ ŞKOT 140).

17. Глава — описание на войната на Чимāйӯр с войската на Юнан (с гръцката, елинската войска или с войската на областта Юнан. Областта Юнан е между Коня, Туз, Аксарай, Ерегли, Ларенде и Сиристад, ок. Бозкър. Вж. картата на д-р Льойтвед между с. 3 и 4 на II Марбургски ръкопис — 3129а).

В краткия вариант това описание е включено в древната история на Централна и Южна Мала Азия (ШКОТ ŞKOT, 134, 136, 137, 138). В разширения вариант C_2 — не.

18. Ловуването на шаха на дива мечка в планинските райони на Ерджиес, разгулния и весел живот и неговата проверка (извършената от него проверка).

В краткия вариант ловуването на карамански шах Алаеддин, пируването му и ежегодната проверка, която той извършва, давайки нови хюджети на бейовете на по-малките околни княжества, е кратък епизод, описан на две страници (ШКОТ ŞKOT, 148_{21} — 150_{10}). Разказано е как Алаеддин убива дивата мечка в планините Ерджиес.

В разширения вариант описанието на лова на дивата мечка е пропуснато (C_2 — $140_{3\,-\,5}$). Само се споменава, че шахът ловува и пирува. Описанието на раздаването на хюджети на бейовете на княжества е съкратено (C_2, $140_{5\,-\,15}$).

19. Глава — описание на въстанието на сина на Есен (Асен) с френкска помощ, воюването (сражаването) на караманците и установяването на междуцарствие в

страната.

В краткия вариант събитията, свързани с Есен (Асен) са описани на стр. 118 — 125, 143 и 146, а за сина на християнина Есен (Асен) „Велед-и Есен“ се разказва на стр. 150 — 152, 154 — 156 и 160 (ШКОТ ŞKOT, 1946). Въстанието на сина на Есен (Асен) е описано и в разширения турски вариант (C_2, 141_1, 145_{6-22}, 146_3).

20. Глава — описание на идването на Тимур в страната Рум, пленяването на Байезид хан от династията Осман и разоряването на страната му от Тимур, междуцарствието, смут и други произшествия в страната.

В краткия вариант (ШКОТ ŞKOT, 1946) събитията, свързани с Баязид I са отразени на много места (стр. 163 — 168, 172 — 173, 179 — 181 и 183 — 184), а за Тимур също се разказва (вж. с. 168, 181 — 186).

И в разширения турски вариант управлението на Байезид (C_2, 157 — 161, 164 — 166, 173 — 178) се вмества в описанието на царуването на караманските владетели Алаеддин и Мехмед II. В царуването на Мехмед II Караманоглу са включени и данните за Тимур (C_2, 175 — 178).

21. Глава — описание на състоянието (делата) на синовете на Байезид хан и междуцарствието в страната Осман.

В краткия вариант се споменават събития по времето на челеби султан Мехмед I (Османоглу, 1413 — 1421) (ШКОТ ŞKOT, 1946, 184, 186 — 190). Те съвпадат по време с края на царуването на Мехмед II Караманоглу (второ управление 1421 — 1424 г.) и на Караманоглу Ибрахим бей (1424 — 1463).

В разширения вариант C_2 събития, свързани с османците, при синовете на Байезид не са предадени (вж. C_2, 182_{1-4}).

22. Глава — описание на възцаряването на Мурад, син на Мехмед хан от династията Осман, воюването му и убийството на Мехмед от караманската династия и завоюването на страната в целите ѝ граници и разширяването на неговите владения.

Нито първото, нито второто управление на Мурад II Коджа, син на Мехмед I Челеби, е намерило място в краткия вариант. Описана е смъртта на Караманоглу II Мехмед хан (ШКОТ ŞKOT, 185$_{21-24}$), а преди това животът и царуването му (ШКОТ ŞKOT, 1946, 133 — 140, 148 — 150, 155, 161 — 185). Данни за управлението на Мурад II не откриваме и в разширения вариант (вж. C$_2$, 182$_{1-5}$). Там е описано само управлението на Караманоглу Мехмед II (вж. C$_2$, 173 — 179) и смъртта му.

23. Глава — идването на Мурад хан на трона за ... (тридесети? На това място в персийския текст има грешка, бел. К.В.) път, завладяването на крепостта Мора и Унгурус, Полша, Чехия и помощта на Ибн-и Караман към Мурад хан.

В краткия и разширения варианти не е отделено специално място на управлението на османския султан Мурад II.

М. Ферит Угур отбелязва, че след тези 23 глави в Персийската история се разказа и за завоевания по времето на Мехмед Фатих, Баязид II и Селим Явуз, но те не са разграничени под заглавие (Угур Ugur, КМ, IX, 1939, с. 1539).

В краткия вариант тези събития съвпадат с описанието на управлението на караманските владетели Ибрахим, Исхак, Пир Ахмед, Касъм и на потомци на караманските владетели (ШКОТ ŞKOT, 1946, с. 185 — 206). В разширения вариант също (C$_2$, 179 — 217), като е включено и кратко описание на управлението на една българска владетелка, между Бейшехир и Коня (C$_2$, 210 — 214).

Персийският ръкопис започва с „х̮̣амд ю с̱енā“ (хвала и благодарение на бога) в стихове (вж. Угур Uguṛ, КМ, IX, 1939, бр. 30, с. 1540):

Х̮̣амд о сепāс — е āн х̮одā-йе аззаваджалл^{е}
Борхāн-е к̣адраш аз кā'енāт мостадал.

Хвала и благодарност на онзи всемогъщ и велик бог
доказателство за могъществото му потвърждава
вселената (е доказано от всичко съществуващо).

И краткият вариант започва с встъпление — възхвала на бога, но с други бейтове на персийски език (ШКОТ ŞKOT, 1946, 1).

Разширеният турски вариант започва направо с въведение в проза, без стихотворно встъпление ($С_2$, 1).

Персийският ръкопис завършвал с разказ в проза за онова, което е станало, когато Селим Явуз влязъл в Тебриз след битката при Чалдърън (1514 г.) (Угур Uğur, КМ, IX, 1939, бр. 30, с. 1539).

Краткият вариант завършва с гибелта на Кьокез и черибашията (началник на еничерския отряд, началник на войнигани) на Караман Оглу Пир Байрам в Хорасанската битка, според Книгата за шах Исмаил (ШКОТ ŞKOT, 208, 5 — 8).

Разширеният вариант $С_2$ завършва със смъртта на сина на караманския владетел Касъм (Касъм Беийн Оглу) след като Пир Мехмед паша е станал велик везир (ок. 1518 г.).

След това в Ларенде и околностите му се възцарява ред и спокойствие ($С_2$, 217_{13-15}).

На мястото за преписвачите (писарите) в Персийската история има доста дълъг текст, който в превод гласи:

„Тази книга бе завършена по онова време, когато щастливата звезда на изгревите (Зорницата, звездата Зорница) на династията Караман залезе, след превратностите на времето, по предопределението на всепочитания и всепрощаващ бог, по времето на ^{c}Али паша, който е военачалник през времето на епохата (епохата на епохите, през периода на) от ръката на слабия, унижения, който се нуждае от милостта на всесилния (всемогъщия) (бог)..., от ръката на наблюдаващия (надзираващия)...“

И после:

„Х̣арара ху ^{c}Абд ул К̣а̄дер бин Ах̣мад бин Сюлейма̄н Ел-Ефесо̄сӣ (Афсӯсӣ)“

„Написа я (го) ^{c}Абдул Ка̄дир, син на Ахмед, син на Сюлейма̄н от Ефесос (Афсӯс?)“

Град Ефсус (Афшин) е на север-северозапад от Мараш, между изворите на р. Тохма и р. Джейхан, в чиито басейни били поселени българи през 755 г. сл. Хр.

...

„Ли санат^{и} с̱а̄лис̱ ^{c}ишрӯн уа тис^{c}а ма̄йа таммат“
„Свърши (Завърши се) в годината деветстотин

двадесет и трета“

...

„Фи 11 З̱ий-л х̣иджже 923“
„На 11 З̱йлхиджже 923“

М. Ферит Угур отбелязва, че това съчинение е написано (преписано) по времето на Али паша, назначен от Селим Явуз за военачалник (главнокомандващ) на страната Караман.

11 З̱йлхиджже 923 г.х. отговаря на 25. XII. 1517 г. сл. Хр. Около това време завършва описанието на последните събития, свързани с историята на караманците и българите в краткия и разширения турски варианти на летописа.

В краткия турски вариант като автори на „Историята на Караман“ се споменават Деххани, Яриджани и Шикяри. В персийския ръкопис, според М. Ферит Угур, се споменават авторите Деххани и Нариснджан, Ешреф Нерси и Ахмедӣ. Името Нариснджан в персийския вариант се споменавало на същите места, в същия контекст, в който в краткия турски вариант се споменава името на Яриджани.

Според М. Ферит Угур, името на Нерси се срещало (споменавало) до времето, когато Ибрахим бей от Караманската династия иска помощ от Узун Хасан, за да отмъсти за баща си на османците, и когато помощта идва (Угур Ugur, КМ, IX, 1939, бр. 30, с. 1540).

Съпоставката на заглавията на раздели (глави), публикувани от М. Ферит Угур, от персийската история, със съдържанието на краткия и разширения турски варианти на летописа, които сме чели, превеждали, транскрибирали и коментирали, води до следните по-съществени заключения и предположения:

Изглежда, че първите 7 глави, 22 и 23 глава от персийския вариант не се намират в краткия и разширения турски варианти на летописа (ШКОТ ŞKOT, 1946, С2).

Еднакво или много близко и в трите варианта изглежда съдържанието на седем глави (раздели 8, 9, 10, 11, 14, 19 и 20), както и краят на летописа (след глава 23 в персийския ръкопис).

Струва ни се, че глави 12 и 13 само частично се покриват в краткия и разширения турски варианти, и в персийския.

Главите — раздели — 16, 17 и 21 са налице в персийския и краткия турски варианти, а са пропуснати в разширения. Глава 18 от персийския и краткия турски вариант е предадена съкратено, само с няколко изречения в разширения турски вариант C_2.

От изложеното по-горе изглежда, че по-голямата част от съдържанието на Персийската история на Караман се покрива с по-голямата част от съдържането на двата турски варианта. В повечето раздели (глави) и в трите варианта са изложени едни и същи събития в една и съща последователност. Това показва произхода им от общ първоизточник.

Заглавията в Персийската история не са формулирани, според историята на Караманската династия, по реда на управлението на караманските владетели, както е подредено изложението в трите варианта.

В някои случаи от персийския ръкопис са подбрани по-интересни и по-пикантни, макар и инцидентно описани събития, заемащи в изложението второстепенно място по съдържание и обем, и според тях е озаглавен цял раздел (глава). Такива са разделите 14, 16, 17 и 18.

В други случаи, вместо разделите да се озаглавят според управлението на караманските владетели, тъй като това е летопис на Караманската династия, в заглавията в Персийската история са намерили място имената на османските султани, царували по същото време (глави 12, 13, 20, 21, 22, 23). В това долавяме тенденциозност или уплаха.

Оставаме с впечатлението, че заглавията на раздели в персийската „История на Караман“ са поставени малко произволно и допълнително, след написването на съчинението, не от авторите, а от някой преписвач, преводач или „редактор“.

Ако трите варианта произхождат от един първоизточник, би следвало и сведенията за българи в персийския ръкопис да съответстват на данните за българи в краткия и разширения турски варианти.

В публикуваните от М. Месуд Коман две страници от персийската „История на Караман“ откриваме едно сведение за българите (Koman, 1936, 92 — 93; Koman, M. Mesud. Farsça Şikārīden īki Sahife. Konya Mecmuası. № 2. Ilkteşrin 1936 sayfa 92 ile 93 arasında 2 sayfa: (ŞKOT, 1946, ilave, s. 5 — 8). Това сведение не е публикувано в България. Представяме го за пръв път тук:

/1/ Ибн-е Корд /2/ бā хазāр чехел Корд о Торкемāн форӯ тāфт о дар к̣алᶜе е Мелдус āмад /./ Баᶜд аз āн дар К̣онӣа бе Болг̇āр рāст āмад о джанг кард /./ /3/ К̣арāман хāбар̧ расӣд Дар ӣшāн Т̣ӯрг̣уд о Бāйбӯрд бā сепāх — е шāх ᶜАлā'ед дӣн рā расӣд /./

„Ибн-и Кюрд зави надолу с хиляда /и/ четиридесет кюрди и тюркмени и дойде в крепостта Мелдус /./ След това в К̣оня се срещна (стълкнови) с българите и се сражава... К̣араман достигна вест /./ При тях пристигнаха Т̣ург̣уд и Байбурд с войската (армията) на ᶜАлā'еддӣн /./“

Същото събитие, което според досегашните ни хронологични уточнения вероятно е станало около 1359 г., е предадено и в краткия вариант на турски език (ШКОТ ŞKOT 1946, 78_{1-5}), с почти същите думи, с много малко различия в смисъла:

/1/ Ibn-i Kürd, kirk bin Kürd ve Türkmen ile dönüb, /2/ Mel düs kalᶜasına gelüb, andan dönüb Konyaya gelirken /3/ Bulgar gavmine rast gelüb cenge başladı. Karaman /4/ beylerine haber irişdi. Turgud ve Bayburd askeri /5/ irişdi dahı Şaḫ Alaeddin irişüb“

/1/ Ибн-и Кюрд, с четиридесет хиляди кюрди и тюркмени свърна (зави), /2/ дойде в крепостта Мелдюс, от там свърна и, когато идваше към Коня /3/ срещна български народ (българското племе, българите) и започна бой. /4/ Вестта стигна до бейовете на Караман. /5/ Войската на Тургуд и Байбурд пристигна, още пристигна шах Алаеддин и...“

Очевидно е, че персийският и краткият турски вариант произлизат от един и същ източник. Едно и също е и сведението за българите в двата цитирани текста. Няколкото различия вероятно се дължат на неточности, допуснати от преписвача или от преводача на персийския вариант.

Същото сведение е предадено частично в разширения вариант (C_2 — 78_{11-13}). Изглежда, че тук пропускането на няколко изречения е направено съзнателно. Също предумишлено на мястото на ***българския народ*** (***българското племе, българите***) е вписан ***монголският народ*** (***монголското племе, монголците***):

„/11/ Ибн-и Кюрд /12/ к̣ърк̣ бин Кюрд иле текрар дьонюб Мелдюс к̣ал^{c}есине гелди. Одаран дьонюб К̣онийайа гелюркен йолда Могол /13/ т̣а̄'ифе сине ра̄ст гелюб дженге башладълар."

„/11/ Ибн-и Кюрд /12/ с четиридесет хиляди кюрди отново се върна (свърна) и дойде в крепостта Мелдюс. От там завиха (свърнаха) и когато идваха в К̣оня из (по) пътя срещнаха случайно /12/ монголския /13/ народ (монголското племе, монголците) и започнаха бой."

Останалите изречения от този пасаж са пропуснати в разширения вариант C_2. Независимо от това става ясно, че и краткият, и разширеният турски вариант, и персийският вариант произлизат от един и същ източник и че сведенията за българи в тях са едни и същи.

Краткият турски вариант на „Историята на Караман", представен чрез Първи софийски ръкопис (C_1)

Двата софийски ръкописа, C_1 и C_2, които представят краткия и подробния турски варианти на „Историята на Караман", са осигурени за нашата страна от Владимир Тодоров — Хиндалов. В края на книгата си „Народни движения и въстания от предосвободителната епоха, според новооткрити турски официални документи", София, 1929, 185 — 188, той дава някои пояснения. Под заглавие „Караманската история от Шикяри" (Хиндалов, 1929, 186) предава данни за авторите на краткия турски вариант. Сведенията са точни, с изключение на името на Яриджани, който е назован тук „поета Барджан“.

Под ново заглавие „Българско независимо княжество. По протежение на Булгар Дагъ в Мала Азия“ (Хиндалов, 1929, 186 — 188) Хиндалов съобщава: „...Ние можахме да открием друг един много по-стар ръкопис по това Българско княжество в Мала Азия, тоже преписан и факсимилиран от нас в 182 големи ръкописни страници“.

На Вл. Тодоров — Хиндалов принадлежи изцяло заслугата да осигури за нашата страна I софийски ръкопис, C_1 — препис от краткия турски вариант на „Историята на Караман“, както и да представи за първи път у нас данни от нея в превод от оригинала на среднотурски език, на български език.

Но при предаването на сведенията той е допуснал някои неточности, вероятно поради това, че все още относително кратък период от време е бил работил върху този летопис.

Едната неточност е свързана с твърдението, че (около 1227 — 1228 г. сл. Хр.) българите „продължавали да владеят“ крепостта Ерменак в Южна Мала Азия.

Ние не изключваме възможността и българи да са живели по това време в Ерменак. Но тази крепост била владяна от арменците.

Другата неточност е свързана с факсимилето на една страница от I софийски ръкопис, донесен от Хиндалов от Цариград (Хиндалов, 1929, 185) и превода му на български (с. 186), които са указани от нашия автор като начална страница на ръкописа.

На практика обаче тази начална страница на I софийски ръкопис, с изключение на заглавието на летописа и името на автора му, съдържа пояснения на Али Емири за Шикяри и съчинението му и не е част от „Историята на Караман“.

При все че Вл. Тодоров — Хиндалов е осигурил за България I софийски ръкопис — препис на краткия турски вариант — и пръв е съобщил у нас за него, не е публикувал описанието му.

Подробен опис на този екземпляр даваме ние тук.

Краткият турски вариант на „Историята на Караман“ се пази в Ориенталския отдел на НБКМ под сигнатура II 0 402/I.

Състои се от 181 листа с изписани 182 страници. Номерацията на изписаните страници не съвпада с реда на листовете. Лист 1 е изписан от двете страни и е номериран като страници 1 и 2. Следващите листове от 2 до 181 са изписани само от едната страна и са номерирани съответно от 3 до 182. Тук използваме номерацията на изписаните страници.

При все че ръкописът е преписан в ново време, разполагаме с достатъчно данни, които показват, че той произхожда от втория най-ранен по време известен екземпляр на краткия турски вариант от 1707 г.

Хартията е бяла, съвременна, с водни знаци.

Размери 34 x 21,5 см. Лист 1 — 3 са пожълтели. Подвързията е модерна.

Повечето страници имат по 25 реда текст, изписан с черно мастило.

Целият ръкопис е написан с един почерк на писмо рика, с известно влияние на несих, по-силно в началните страници. Текстът не е вокализиран.

На първите три реда на лист 1 са написани заглавието на произведението и името на автора:

...
/1/ К̣араман Тāрих̣и /2/ Мю’еллифи /3/ Шикя̄рӣ
/1/ История на К̣араман /2/ Автор /3/ Шикя̄рӣ

На същия лист 1, от ред 4 до 13, намираме пояснения за характера на паметника, за поета Яриджани, създал шахнамето за караманците на персийски език, за караманския владетел Алаеддин, комуто било посветено то, и за Шикяри, превел шахнамето от персийски на турски и довел изложението до началото на XVI в. Факсимиле на тази страница и превод само на поясненията дава Хиндалов (Хиндалов 1929, 185 — 186).

Сред описите на ръкописи на паметника, такива пояснения за характера на произведението намираме единствено за ръкописа, датиран 1707 г. сл. Хр, който е бил лично притежание на Али Емири. Тези пояснения са били написани с почерка на самия Али Емири (ШКОТ 1946, Увод 16_{14-18}. ŞKOT 1946, Önsöz, 16_{14-18}).

Така че текстът от ред 45 до ред 13 на лист 1 от I софийски ръкопис, при все че е на началната страница на ръкописа, не може да се счита за част от „Историята на Караман“. Той е съчинен от последния притежател на екземпляра, от който е направен софийският препис, Али Емири, преди екземплярът да попадне в библиотеката „Миллет“ в Цариград. Текстът показва еднаквост на I Софийски ръкопис II 0 402/I с кратката „История на Караман“ на Али Емири, Истанбул, Библиотека „Миллет“, номер 458.

В полетата на листовете на I софийски ръкопис има бележки за имена, дати, някои думи и т.н. С такива бележки се характеризира и ръкописът на Али Емири (вж. ШКОТ 1946, Предговор, 16; ŞKOT 1946, Önsöz, 16; IKTCYK I. TTY. 2 Fascül. 1944, S. 126, № 50).

В полетата на много страници и между редовете има бележки с молив на Хиндалов, най-често повторно изписани думи, пояснения за думи и изрази, както и подчертавания с молив на думи, изречения и пасажи.

При преписването са направени някои правописни грешки, има замазани думи и букви.

Новите пасажи и началните изрази в тях „рāвӣ ейдер“ (разказвачът разправя) и „азӣн джāнеб“ (от мене, от тази страна) не са отбелязани с различно мастило.

Текстът на летописа е изписан върху 181 страници, от лист 2 до лист 182.

Съчинението започва с девет бейта (двустишия, два полустиха) на персийски език (C_1 — 2_{1-9}). Начало:

„Ве нāм-е āн ке шāх-е бӣ завāл аст,
Х̮одāванд х̣акӣм-е з̱ӯл джалāл аст.“

„В името на оня, който е всевечен цар,
господ (който) е всевишният всевед.“

След встъплението в стихове започва на среднотурски език прозаичното въведение на летописа, от лист 2$_{10}$ до лист 7$_{11 \text{ или } 15}$. Начало на прозаичното въведение (С$_{1}$ — 2$_{10}$):

/10/ Бу к̣ъс̣с̣а'и пюр х̣ис̣с̣е нин к̣ъс̣с̣а гюва̄ръ ве бу джерӣде'и песендӣде нин варак̣ нига̄ръ...“

В изданието на краткия вариант на летописа изразът „к̣ъс̣с̣а гюва̄ръ“ от ръкопис С$_{1}$ е предаден като „к̣ъс̣с̣а гюз̧а̄ръ, което дава възможност за по-смислен превод:

„/10/ Тълкувателят на този разказ, пълен с поука, и записващият на лист тази достойна за одобрение книга...“

Текстът завършва на лист 182$_{6-7}$. Край на летописа:

„/182$_{6}$/ Х̣ора̄са̄н дженгинде Кьокез Бейй ве Байра̄мъ ах̱з̧ идюб хела̄к итдилер. /182$_{7}$/ На̄ме'и Ша̄х Исма^{c}ӣлде бьойледже тах̱рӣр олунмъшдър /./“

„/182$_{6}$/ В Х̱орасанската битка плениха Кьокез Бей и Байрам и (ги) погубиха. /182$_{7}$/ Така е описано в книгата на Ша̄х Исма^{c}ӣл /./“

Същият завършек има краткият вариант в изданието на летописа (ŞKOT 1946, 208$_{6-8}$; КМ № 10, Haziran 937, 609), както и краткият вариант — ръкопис на Али Емири (ŞKOT 1946, Önsöz, 16; IKTCYK I. TTY. 2 Fasc. 1944, S. 126, № 50).

На същия лист 182$_{8,\ 9 \text{ и } 10}$ следва бележка за времето на преписването на ръкописа, от който произхожда нашият Първи софийски ръкопис:

„/182$_{8}$/ Ел-х̣амд^{ю} ли-ллах ^{c}ала̄т тама̄м уа ^{c}ала̄ рас̣улихи с̣ала̄т уа-с сала̄м /./
/182$_{9}$/ К̣ад тамма фӣ ава̄'ил — и шахр-и джама̄з̧ӣ — йел а̄ха̄р санату тис^{c}а ^{c}ашар уа ма̄'йа уа алф /182$_{10}$/ мин хиджрати ман лах — юл ^{c}изз уа-ш шараф /./“

Превод:

„/182$_{8}$/ Накрая слава на бога и молитва и всевечност за пророка му /./

/182$_{9}$/ Вече завърши в началото на месец Джемāӡӣ юл āх̮ър 1119 година (30 август до 9 септември 1707 г. сл. Хр.) /182$_{10}$/ от хиджра, която притежава мощ и величие /./“

От горните редове става ясно, че ръкописът, от който произхожда Софийската кратка „История на Караман“, е бил преписан през времето от 30 август до 9 септември 1707 г. сл. Хр.

По-долу на същия лист четем бележка от два реда на арабица за времето на преписването на нашия I софийски ръкопис C$_{1}$.

„1119 тāрих̮инде язълмъш олан ишбу К̣араман Тāрих̮и ҫатъръ ҫатъръна

ве харфи харфине ᶜайнен истинсāх̮ олунмъшдър фӣ 20 Нӣсāн сене 1341 (1925) /./“

Превод:

„Настоящата „История на Караман“, написана (преписана) през 1119 година (по хиджра = 1707 г. сл. Хр.) е преписана дословно, без разлика, ред по ред и буква по буква на 20 април 1341 година според хиджра (1925 година сл. Хр.) /./“

Под тези два реда бележката е транскрибирана на латиница в три реда с молив, с друг почерк.

От всички известни ни досега датирани ръкописи и описи на датирани ръкописи на „Историята на Караман“ единствено краткият вариант, притежаван от Али Емири, е преписан в началото на месец Джемāӡи юл āх̮ър 1119 г.х. = 30 август до 9 септември 1707 г. сл. Хр.

В този Софийски препис откриване много белези, които показват сходство и еднаквост с Цариградския ръкопис от 1707 г. сл. Хр.

Началото на нашия екземпляр съответства на началото на този на Али Емири (срв. началото на C_1 — 2_{1-2} и началото на Али Емири, библиотека „Миллет“ в Цариград, номер 458; ŞKOT 1946, Önsöz, 15; IKTCYK I. TTY. 2 Fasc. 126, № 50).

Краят му се покрива дословно с края на Цариградския. Срв. C_1 — 182_{3-7} с Али Емири (ŞKOT 1946, Önsöz, 16; IKTCYK I. TTY. 2 Fasc., 126, № 50).

Бележката за преписването през Джемāз̧и юл āх̧ър 1119 г.х. се намира и в двата ръкописа, като и на двете места липсва името на преписвача.

И двата текста са написани по на 181 страници, по 25 реда на страница.

В ръкописа на Али Емири, също както в софийския, има пояснения за характера на произведението, написани с неговия почерк, а в полетата на листовете — бележки за имена, дати, някои думи, заглавия и т.н. (срв. C_1, НБКМ, Ор. отдел, II 0 402/I с ŞKOT 1946, Önsöz, 15 — 16; IKTCYK I. TTY. 2 Fasc. 1944, S. 126, № 50).

Различия има само в писмото. Цариградският ръкопис е написан на несих (IKTCYK I. TTY. 2 Fasc. 1944, S. 126, № 50). Софийският е написан на рика, но преписвачът в първите страници се е влиял от несиха (вж. C_1 — 2, 3) и се е опитвал да подражава. Само че той изглежда не е умеел да се справя добре с несих и вероятно не е бил калиграф — копист на ръкописи, а е работил повече с документи. Именно първите страници с подражателство на несих са най-нечетливи. Затова по-нататък (вж. C_1 — стр. 8 и сл.) е продължил със своя почерк рика, без да прави опити да уподобява писмото.

Съпоставянето на някои откъси от различни страници на Цариградския ръкопис, И 458, публикуван от Паул Витек (Wittek, MB, 1944), със съответните пасажи в Софийския ръкопис C_1 II 0 402/I, показват не само еднаквост на текстовете, но и една и съща номерация на страниците в двата екземпляра.

Откъсите от Истанбулския ръкопис в библиотека „Миллет“, номер 458 на турски и персийски езици, издаден от Wittek, P. Menteşe Beyliği, Ankara, 1944 на страница 49, заб. 161 са взети от страници 14, 23, 28 и

30 на Цариградския екземпляр. Те отговарят на откъси от страници със същата номерация в I софийски ръкопис, НБКМ II 0 402/I, а именно C_1 — лист 14, ред 10 — 12, л. 23 р. 20 — 21, 28_{4-7}, $30_{18-19\text{ и }22-25}$.

Откъсите у Витек (Wittek, MB, 1944, публикувани на стр. 50, бел. 164, с. 50, р. 11 — 14, и с. 50, бел. 166) са взети от страници 38, 39 и 45 на Истанбулския ръкопис, И, Миллет, 458. Те отговарят на страници със същото число в I софийски ръкопис — C_1 — 38 р. 8 — 9 и 17, лист 39 р. 5 — 7 и 12, 45_{4-6}.

По-големият откъс, който намираме у Витек (Wittek, MB, 1944, Zeyl II, S. 175 — 176) от Шикяри, И, Миллет, 458, с. 8 и следващите, отговаря на текста в C_1 II 0 402/I, от лист 3, р. 22 до л. 10 р. 7.

Езиковите особености на I софийски ръкопис показват също, че той отразява много по-стар текст, в сравнение с времето на последното му преписване, 20 април 1925 г. Запазени са много архаични думи и форми, почти навсякъде срещаме по-старата форма за винителен падеж и нарушаване на малкия закон за звуковата хармония — особености, характерни за среднотурския етап на развитие на езика.

Изложените по-горе отличителни белези на кратката „История на Караман“ от НБКМ, II 0 402/I ни дават достатъчно основания да считаме, че този Софийски ръкопис произлиза и е преписан дословно от Цариградския ръкопис И, „Миллет“, 458.

А това означава, че нашата страна притежава пълно копие от втория най-ранен по време кратък екземпляр на „Историята на Караман“ от 1707 г.

Основната част на текста е написана на чист турски език, народен стил, с особеностите на среднотурския етап на развитие, с минимална употреба на арабски и персийски думи. Често се употребяват думи с архаични значения.

На някои места намираме стихотворни вмъквания на персийски език, приведени от Шикяри от шахнамето — първоизточник на Яриджани. Такива бейтове (двустишия, стихове от два полустиха) четем в ръкопис C_1 на лист 2, ред 1 — 9, 6_{14}, 12_{12-16}, 33_{4-7}, 42_{13-15} и на други места. С малки изключения те се намират и в изданията на краткия вариант.

Понякога се натъкваме и на двустишия на турски език в народен стил C_1 — 6_{11-12}, 7_{4-6}, 42_{16} и други по-нататък.

Много рядко, обикновено след някои стихотворни вмъквания на персийски език авторът усложнява стила с повече арабски и персийски думи и конструкции, характерни за османския стил, но това продължава най-много два-три реда, след което изложението прелива отново в доста чист турски език (вж. например C_1 — 2_{10-13} и сл.).

Краткият турски вариант C_1 на „Историята на Караман“ не е разделен на глави. Няма и заглавия, насочващи към по-важни дялове на паметника, или пък подразделящи съчинението по някакъв признак по форма, според по-важните събития, по реда на управлението на владетелите и т.н.

За да се придобие по-цялостна представа за съдържанието на ръкописа, както и с оглед на по-лесното му използване, ние го подразделяме тук на дялове, в зависимост от реда на изложените събития. Такова подразделяне не е правено досега.

Встъпление (C_1 — 2_{1-9}):

Историята започва с 18 стиха (полустишия) или девет бейта (двустишия) на персийски език. Те са приведени от автора на турския прозаичен текст и преводача Шикяри от неоткрития до днес оригинал на шахнамето на Яриджани. Съдържат възхвала на Бога, Мохамед и Али.

Встъплението не включва сведения за българи.

Въведение (C_1 — 2_{10} — 7_{11})

След стиховете следва прозаична част на турски език, по-голямата част в народен стил. В нея се разказва накратко историята на Мала Азия и на областите, които са владели караманците. Описанието започва от времето на управлението на византийския император Юстиниан (527 — 565 г. сл. Хр.) и персийския падишах Хосров I Аноширван (531 — 579 г. сл. Хр.).

С големи пропуски, дори на цели векове, разказът е доведен до началото на XIII в., когато предците на караманците, огузи и тюркмени, идват в Анадола от Ширван.

Въведението не включва сведения за българи.

В него намираме данни за авторите на шахнамето на персийски език, започнато в XIII в. от „именития майстор Деххāнӣ (C$_1$ — 6$_{20-21}$, 7$_5$) и продължено през XIV в. от „онзи поет — творец на словото, желаният майстор Яриджāнӣ“ (C$_1$ — 6$_{23-25}$ и 7$_6$).

Не е забравен и скромният преводач от персийски на турски и продължител на историята до началото на XVI в., „злочестият и скръбният странник“ Шикя̄рӣ. Той сам нарича себе си „земята под краката“ (която тъпчем) (C$_1$ — 7$_{1-5}$).

Съдържание на изложението на летописа

Управлението на дядото на родоначалника на караманската династия Садеддин (C$_1$ — 7$_{11-18}$; вж. по-напред за вариантите на „Историята на Караман“).

Подробният турски вариант на „Историята на Караман“, представен чрез Втори софийски ръкопис (C$_2$)

И Вторият софийски ръкопис, C$_2$, който представя разширения вариант на „Историята на Караман“ — така, както и Първият софийски ръкопис, кратък вариант — е осигурен за България от Владимир Тодоров — Хиндалов.

Сам Хиндалов отбелязва по този повод: „Когато професорът по турска история от Цариградския университет Неджип Асъм бей написа двете си статии по това българско княжество (в Мала Азия, бел. авт. К.В.), той се е ползвал от един ръкопис, подарен на Цариградския филоложки факултет от Икбал Ханъм, дъщеря на някогашния Конянски валия Арифи паша, преписан и коментиран от Конянския вилаетски секретар Ибрахим Аджизи. Целият този ръкопис е преписан също така и от нас, в 218 страници..." (Хиндалов, 1929, 187).

Хиндалов има предвид двете статии на проф. Неджип Асъм, озаглавени „Anadoluda Bulgarlar" („Българите в Анадола"), публикувани на арабица във вестник „Иḳдāм" под номера 8842 и 8849, съответно от 27 Тешрин I и от 3 Тешрин II 1337 г.х. (1921 г. сл. Хр.) в Истанбул.

В тези свои статии проф. Неджип Асъм за първи път изнася данни за българите около *Булгардаг (Българската планина)*, използвайки един препис от разширения турски вариант на „Историята на Караман".

Хиндалов завършва съобщението си така: „Част от горепоменатия ръкопис е вече преведен на български. Скоро той ще бъде готов за печат" (Хиндалов, 1929, 188).

В 1929 година, когато Хиндалов е отпечатал това съобщение, са били минали само четири години от началото на работата му върху Първи и Втори софийски ръкописи от „Историята на Караман", преписани през 1925 г. в Истанбул. Вероятно Хиндалов не си е давал сметка, че ще са му нужни поне още десет-петнадесет години, за да види част от труда му върху двата софийски преписа бял свят. Във всеки случай, публикуван или непубликуван превод от Хиндалов на някой от тези екземпляри не е достигнал до нас. Не е публикуван от него и опис на Втори софийски ръкопис, нито описанието му в чернова е достигнало до нас. Предлагаме описа на този препис тук, с цел той да стане достъпен за научния свят.

Разширеният турски вариант на „Историята на Караман" се пази в Ориенталския отдел на Народната библиотека „Кирил и Методий" в София със сигнатура П 0 402/П.

Състои се само от 218 листа, изписани само от едната страна. Номерацията съответства на броя на листовете.

Лист 218 е подвързван преди началото на летописа, преди лист 1. Лист 91 е подвързван след лист 94, а лист

90 е подвързван след лист 110.

Хартията е бяла, съвременна, с водни знаци.

Размерите на листовете са 34,8 х 21,8 см.

Лист 196 е силно повреден в неизписаната долна част и е подлепен. Листовете 214 и 215 са с откъснато ъгълче долу. Броят на редовете на страница е различен — между 20 и 26 реда. Доста страници имат изписани по 22 и по 23 реда.

Текстът е написан с черно мастило. На места е писано и с лилаво мастило, от лист 77 до лист 88, ред 15; от лист 103 ред 11 до л. 110 ред 16, от 121_1 до 134_{15}.

Целият ръкопис е написан с един почерк на писмо рика, на места и в отделни букви има елементи на несих и други шрифтове.

Текстът не е вокализиран.

На първи ред на лист 1 е написано заглавието на произведението:

/1_1/ „К̣араман Тāрӣх̮и“

/1_1/ „Ḳaraman Tārīḫi“

(„а“ в сричката „ра“ е изписана с „хе“)

/1_1/ „История на К̣араман“

В полето под изписаните редове има номерирани с цифри бележки в квадратни скоби, които поясняват текста на дадения лист. В тях има уточнения за някои лични и географски имена, за административни единици, крепости, сгради, паметници, църкви, дворци, развалини, джамии... Например по повод името на Фиҫандон (л. 1, р. 5) в бележка 4 е отбелязано под линия:

/1_{24}/ 4 Bu ṇāmda el-yevm Ḳaramana merbūt bir köy vardir

/1_{24}/ 4 Под това име днес има село, подчинено на К̣араман.

След някои от тези бележки е указано името на Али Емири, историк и литератор, събирач на ценни книги. С подарените от него около 15 000 тома се основава Библиотеката „Миллет“ във Фатих — Истанбул (КА, 1968, 39). Роден е в 1857 и умира в 1923 г.

Например на л. 5_{23}, заб. 2, 7_{26}, заб. 2, 12_{22}, заб. 2, 57_{22} и $_{23}$ се чете името на Али Емири. Така във връзка с една черква в Ларенде е отбелязано: (5_9):

/5$_{23}$/ 2 Bu kilisa nin virānesi el yevm Ḳara Dağ da meveu cūddur. Şāyān-i hayrettir. Faḳīr gezdim. ^{c}Alī Emīrī.

/5$_{23}$/ 2 Развалините на тази църква днес съществуват в Ḳара Даг. Достойна е за удивление. Ходих лично там. ^{c}Алй Емйрй.

От препинателните знаци са използвани точки, за да покажат края на изречението, квадратни скоби — за цифрите на бележките, кавички — за някои имена. Някои звания и лични имена, пряката реч и текстът на писма са поставени в кръгли скоби. Тези препинателни знаци показват късното преписване на нашия екземпляр, а също така късното преписване на преписа, от който той произхожда.

Встрани в полето на всеки лист е означен с арабски цифри номерът на страницата или листа, от който е преписвана съответната страница на Втори софийски ръкопис. Така в полето на лист 1 са означени цифрите 1 и 2, на л. 2 — 3, 4 и 5, на л. 3 — 6 и 7 и т.н., на л. 216 — 464 и 465 и на последния лист от текста на летописа л. 217 — числото 466.

Следователно софийският разширен вариант на „Историята на Караман“ е преписан от ръкопис, съдържащ 466 листа.

От 466 листа по 19 реда се състои ръкопис на Ели Емири със сигнатура Т 457 в библиотеката „Миллет“ в Цариград, според описание на Форрер (Forrer, 1942, 176, № 3b), „преписан с писмо рика, с модерен почерк, вероятно на Али Емири“.

Същият ръкопис номер 457 е описан и в Каталог на историческите и географските ръкописи в Истанбулските библиотеки, но там е отбелязано, че ръкописът съдържа 633 страници (IKTCYK I. TTY. 2 Fasc. Istanbul 1944. 125 — 126, № 49. I. ^{c}Ali Emirī Ef.; Millet Ktb., № 457).

Новите пасажи в C_2 не са разграничавани с различно мастило.

Текстът на летописа е изписан върху 217 листа (от л. 1 до л. 217).

Със заглавието на 1_1 Ḳaraman Tārīḫi“ („История на Ḳараман), текстът на летописа започва на л.1, р. 2.

Начало:

/1_2/ Hicretten muḳaddem Rūm diyār n n pādişāhlar na ḳayṣer dirlerdi. Nite kim Hind de (rāy) Tataristanda (girāy)

/1_3/ didikleri gibi. Ol zemānda bütün Rūm diyār na ḥükm iden ḳayṣerin ad (Yusanus) idi I.

Превод:

/1_2/ Преди Хиджра наричаха падишасите (царете) на страната Рӯм ḳайçер (араб. кайзер, цезар, император). Впрочем /1_3/ както казват /1_2/ в Индия (рāй) (раджа, индийски владетел, бел. К.В.), а в Татария (гирай) (ист. кримски хан, султан, бел. К.В.). /1_3/ Името на цезаря /,/ който управляваше цялата страна Рӯм бе (Юсанус) (Юстиниан, бел. К.В.). 1

В началото на ръкописа на Али Емири от разширения вариант, Истанбул, „Миллет“, Т 457, описан от Форрер (Forrer. Der Islam, 26, 1942, 176, № 3b) също има заглавие „Qaraman ta'riḫi“ и после — дребни различия с началото на нашия ръкопис.

Начало на Т 457, с. 1:

Hicretten muḳaddem Rūm diyār nd̮ā pādişāhlarā ḳaysar de̱rlerdi.

Тези различия показват, че преписът на C_2 II 0 402/II не е направен от Т 457, въпреки че броят на страниците 466 отговаря на описа на Форрер.

Превод на началото на Т 457, с. 1:

Преди Хиджра наричаха ḳайçер падишасите в страната Рӯм.

Началото на препис C_2 има много малки различия с други ръкописи от разширения вариант, като напр. ръкопис Т 812 от Университетската библиотека в Цариград (вж. Форрер Forrer, 1942, 176).

Текстът на летописа C_2 завършва на л. 217.

Край на C_2:

/217_{12}/ Pīr Meḫmed Paşa baş vezīr olmuştu. Ḳās m Beyin oğlu zindāndan ḳurtuldu. Zīrā Pīr Mehmed Paşa I /217_{13}/ Ḳaramanl idi. Aṣl Lārende den olurdu. Ṣonra Ḳāṣ m Beyin oğlu da vefāt itti. Bundan ṣonra /217_{14}/ Lārende ve /217_{14}/ eṫrāf rāḫat ḳalub niżām ve intiżam old /217_{15}/ I Pīr Meḫmed Paşan n Ḳonyada ve Aḳşaray da ḫay rāt pek çoḳtur.

Превод на края на ръкопис C_2, л. 217_{12-15}:

/217_{12}/ Пӣр Мех̣мед паша бе станал велик везир. Синът на К̣āсъм бей се спаси от затвора. Понеже Пӣр Мех̣мед паша 1 /217_{13}/ бе от К̣араман. Коренът му бе от Лāренде. После умря и синът му К̣āсъм бей. След това /217_{14}/ Лāренде и околностите му останаха спокойни /,/ възцари се законност и ред.

/217_{15}/ бел. 1 Благотворителните дела (строежи) на Пӣр Мех̣мед паша в К̣оня и в Ак̣сарай са доста много.

Краят на Втори софийски ръкопис II 0 402/II съвпада напълно с края на ръкопис Али Емири Ефенди (Библиотека „Миллет“ в Цариград), номер 457, описан под номер 49. 1. в IKTCYK I. TTY. 2 Fasc., Istanbul, 1944, 126, с тази разлика, че в края на описа на Истанбулския ръкопис е добавена думата „son“ — край и не е добавена бележка 1.

На същия лист C_2 — 217 долу следва бележка от два реда за времето на преписване на Втори софийски ръкопис, която указва от кой ръкопис е преписан:

/217_{16}/Işbu Ḳaraman Tāriḫi Istanbulda Millet Kütübḫānesinde (551) /217_{17}/ numruda muḳayyed kitābdan ^{c}aynen istinsāḫ olunmuşdur fī 29 Teşrīn-i ṣānī 1341 (1925).

Превод: /217_{16}/ Настоящата „История на К̣араман“ /217_{17}/ е преписана дословно от книгата, регистрирана под номер /217_{16}/ (551) в Библиотека „Миллет“ в Истанбул /217_{17}/ на 29 Тешрин Втори 1341 (г.х., бел. К.В.) (1925 г. сл. Хр., бел. К.В.).

На следните два реда, 18 и 19 от лист 217 на ръкопис C_2 следва ненапълно точно разчетен текст на латиница на горните два реда, 16 и 17, написан четливо с молив на ръка, може би от Хиндалов:

/217$_{18}$/ Işbu Karaman Tarihi Istanbulda Milet Kütüphanesi /217$_{19}$/ (551) numruda mükid (!? К.В.) kitabdan aynen istinsah.

М. Ферит Угур, при издаването на краткия вариант на „Историята на Караман“ в подлистници в списание „Коня“ е отбелязал, че подробната „Karaman Tarihi“ в библиотеката на Али Емири е копирана от копие в Университетската библиотека в Цариград (вж. ŞKOT — 1946 — Предговор Önsöz, 6).

На лист 218, който във Втори софийски ръкопис е подвързван пред лист 1, е написано с много едри букви и цифри на пет реда:

/218$_1$/ IŞBU ḲARAMAN /218$_2$/ TÂRĪH̲ HÂŞIM EFENDI /218$_3$/ ṬARAFINDAN ᶜAYNEN ĪSTINSÂH̲ IDILMIŞTIR /218$_4$/ SENE 1925 /218$_5$/ ISTANBUL

Гласната „а“ в сричката „-ра“ в Караман е написана с „елиф“.

Превод: /218$_1$/ Настоящата /218$_2$/ История на /218$_1$/ К̣араман /218$_3$/ е преписана дословно от /218$_2$/ Хāшим Ефенди /218$_4$/ 1925 година /218$_5$/ Истанбул.

По-долу е отбелязан инвентарният номер на Втори софийски ръкопис в Народната библиотека в София — НБ 198/1926.

Хронологичният обхват на събитията, които излага разширеният вариант на „Историята на Караман“, започва с времето преди Хиджра (преди 622 г.), от управлението на византийския император Юстиниан (527 г. — 15. XI. 565 г. сл. Хр.).

Последните описани събития са когато и след като Пири Мехмед паша става велик везир (C_2 — 217$_{12-15}$).

Пири Мехмед паша става велик везир в 1518 г. при султан Селим Явуз. При Кануни султан Сюлейман в

1523 г. се оттегля в пенсия. Умира в 1532 г. (вж. Улучай, Uluçay, TA, 1967, 362).

Най-ранното сведение за българи във Втори софийски ръкопис, разширен вариант на „Историята на Караман“, се отнася към 1227/1228 г., когато бащата на родоначалника на караманската династия Караман, Нуреддин, със сборна войска води една година война с българите в полите на *Българската планина* (C_2 — 13_{14} — $_{17}$) (вж. публикация на това сведение у Венедикова, 1987, 101 — 104).

Последното сведение, свързано с българите и Българската планина в разширения вариант на летописа C_2 се отнася за 1517 г. и непосредствено след това. През 1517 г. султан Селим се завръща от похода си в Египет и Хиджаз и разгромява окончателно караманците, потомците на караманските владетели и българите в Булгардаг, а и българите на Катерина около Бейшехир.

Предлагаме за пръв път транскрибиран на латиница текст на това сведение от ръкопис C_2 — 217_3 — $_{10}$ и превода му на български език:

/3/ Sulṭan Selīm emr eyledi. Ṭoḳsan sekiz bin ^{c}asker bir araya gelüb Bulğar Ṭağ üstüne gittiler. Şöyle ormanlar /4/ ḳ rd lar ki minăre gibi agaçlar devirdiler. şöyle dikili bir ağ(...) ḳalmad (...) Bulgar Ṭağ n n geçid 466 (466 е номерът на последната страница от ръкопис 551 в Библиотека Миллет в Цариград, от която е преписан C_2 — 217, бел. К.В.) /5/ yerlerine ağaçlar çektiler. Şöyle dikili biegac ḳalmad. Öyle bir ateş urub yaḳd lar ki syd nl g tā Ḳonya dan gözüktü . /6/ Bir ugurdan ṭoḳsan bin kişi içerü ṭalüb öyle bir ḳ rd lar ki kimi ateşe düştü .Kimisi ṭağ aras na helāk /7/ oldu. /8/ Ḳaraman beylerini birer birer tutub kestiler. Yaln z Ḳâs n n bir oglu var idi. O da zehirden ḫasta oldugundan /9/ bir ṭarafa ḳaçmad. An daḫi ṭutub esirlerin yan na ḳoydular. Ne ḳadar māl ve eşyā var ise cümlesi ald lar. /10/ Bundan ṣonra Bulğar ne ḳadar ṣarp orman ve agac varsa kestiler. Ḫurde ḫāş idüb indiler. /11/ Ḳās m Beyin oğlunu Sulṭān Selīm alub Istanbula götürdü.

Превод:

/3/ Султан Селим повели. Деветдесет и осем хиляди войници се събраха и се насочиха срещу Българската планина. Така /4/ изпочупиха /3/ горите /4/, че повалиха дървета като минарета. Така не остана нито едно изправено дърво. /5/ По местата /4/ на проходите на цялата Българска планина /5/ изтеглиха дърветата. Подпалиха и запалиха такъв огън, че светлината му се забеляза чак от К̣оня. /6/ Из един път деветдесет хиляди души потънаха (се втурнаха) вътре и така (ги) разбиха, че някои паднаха в огъня. Някои погинаха сред планината.

/8/ Заловиха един по един карамански бейове и (ги) посякоха. Само К̣а̄съм имаше един син. Тъй като и той се разболя от отровата /9/, не избяга никъде. Хванаха и него и (го) сложиха при пленниците. Колкото имущество и вещи имаше, взеха всичките. /10/ След това изсякоха колкото непристъпни гори и дървета имаше Булѓар. Направиха (ги) на парчета и се спуснаха. /11/ Султан Селӣм взе сина на К̣а̄съм бей и (го) отведе в Истанбул.

Основната част от текста на Втори софийски ръкопис, разширен вариант, е написана на чист турски език, народен стил. И подробният вариант (ръкопис C_2), както и краткият вариант (ръкопис C_1) включват езикови особености (фонетични, морфологични, синтактични и лексически), характерни за един по-стар среднотурски етап от развитието на езика (вж. Венедикова, 1987, 92 и сл.).

Езиковият и текстологичният анализ на пасажи от краткия и от разширения вариант на летописа показва, че те произхождат от един първоизточник (вж. Венедикова, 1987, 88 — 105; Венедикова, 1984, 44 — 55).

И в подробния вариант, C_2 на някои места намираме стихотворни вмъквания на персийски език, които преводачът и продължителят на летописа, Шикяри, е взел от шахнамето — първоизточник на Яриджани. Например в края на описанието на управлението на бащата на Караман, Нуреддин, четем в проза на среднотурски език: „Следните бейтове (двустишия) на поета на времето Яриджа̄нӣ в шахна̄мето на Султан ᶜАла’еддин са за него“ (за Нуреддин, бел. К.В.). Следват шест двустишия на персийски език, посветени на живота и войните на Нуреддин (C_2 — 14_{13-18}), които се намират и в краткия вариант (вж. ŞKOT — 1946 — 16_{18}):

(C$_2$ — 14_{13}) Величав бе и смел в битки,
Но му е дадено име Нӯр Суфистът...

Но в края на управлението на сина на Нуреддин, Караман, са пропуснати стиховете, които се намират в краткия вариант, срв. C_2 — 33_{17} и ŞKOT — 1946, 33_{17}.

И по-нататък в разширения вариант са пропуснати стихове на персийски от първоавтора Яриджани, а и някои стихове на турски език, които се намират в краткия вариант.

Във връзка с някои вмъкнати в разширения вариант текстове за османците откриваме и стихове от други автори. Отбелязан и цитиран е например газелът на Хамди, посветен на османския султан Мехмед Фатих, на персийски език (C_2 193_{17-21}, 194, 195 и пр.). Тези стихове не се намират в ръкописите и изданието на краткия вариант.

На някои места във Втори софийски ръкопис се забелязват вмъкнати писма от османски султани, на арабски език, като например писмото на османския султан Мурад до карамански владетел Алаеддин (вж. C_2 — 150_{15-23}, 151_{1-9}). Писма на арабски език няма в краткия вариант на „Историята на Караман“.

И разширеният турски вариант на летописа, C_2, така както и краткият, C_1, не е разделен на глави. Няма и заглавия, насочващи към по-важни части на съчинението.

След прозаичното встъпление, излагащо накратко и с пропуски историята на Централен и Южен Анадол от VI до XIII в., следва в непрекъснат поток описание на управлението на почти всички карамански владетели и наместници, от началото на XIII в. до началото на XVI в., в хронологична последователност.

Сведения за българи и за Българската планина има по време на управлението на всички карамански владетели.

Разширеният вариант на „Историята на Караман“ не е публикуван в отделно издание. Публикувани са само няколко пасажа от един от Истанбулските му ръкописи в двете статии на проф. Неджип Асъм „Българите в Анадола“ във вестник „Иқдāм“, бр. 8842 от 27. X. 1921 г. и бр. 8849/03. XI. 1921 г.

Част от статиите в дописка във в. „Напред“, бр. 719/19. XI. 1921 г. предава Г. Гълъбов.

По-късно двете статии били преведени немного точно на български език и са публикувани от Лука Доросиев, включени в монографията му „Българските колонии в Мала Азия“ (Доросиев, 1922, 183 — 191). По-точен превод е направен и е издаден от Гаджанов (1922, 5, 166 — 167).

Пасажите, които ние приведохме тук от Втори софийски ръкопис II 0 402/II, не са публикувани.

СЪКРАЩЕНИЯ

БИД	Българско историческо дружество
ГСУ	Годишник на Софийския университет
МД	Босворт. Мусульманские династии. М., 1971
ПРС	Персидско-русский словарь (Москва, 1960; 1970)
СИЭ	Советская Историческая Энциклопедия
ТРС	Турецко-русский словарь (Москва, 1977)
ФКНФ	Факултет по класически и нови филологии
ЦИЕК	Център по източни езици и култури
GOW	Die Geschichtschreiber der Osmanen und Ihre Werke (Babinger, Fr., Leipzig. 1927)
IA	Islâm Ansiklopedisi
IKTCYK	Istanbul Kütüphaneleri Tarih Coğrafya Yazmaları Katalogları
KM	Konya Mecmuası
	Lindner, 1983; Taeschner, Neschri, I, 1951; Taeschner, Neschri, II, 1955; Tez 1622 = Tekindağ, 1947
KA	Hayat. Küçük Ansiklopedi. Istanbul 1968
TA	Uluçay, Tarih Ansiklopedisi. Istanbul 1967
TTY	Türkçe Tarih Yazmaları
ŞKOT — 1946	Şikârî'nin Karaman Oğulları Tarihi.Konya.1946

БЪЛГАРИТЕ В МАЛА АЗИЯ ОТ ДРЕВНОСТТА ДО НАШИ ДНИ

Историко-филологическо изследване

Катерина Венедикова

Резюме

Въпросът за българите в Мала Азия през древността, в средновековието, в условията на съществуването на анадолските княжества, на Османската държава и Османската империя и в по-ново време е един от най-съществените в българската история.

Особено важно е да се установят областите и местата в Анадола, в които са се заселили българи през средновековието, където те са живели и са извършвали военни действия. В това се състои главната задача на направеното историко-филологическо изследване.

Същевременно настоящият труд представлява първи опит в българската тюркология и османистика да се напише монография чрез проучването на текста на летопис на среднотурски език. Подложен е на анализ текстът на изданията на краткия вариант и на някои ръкописи от трите варианта на „Историята на Караман“.

Авторите на този летопис са трима: Ходжа Деххани (XIII в.), Яриджани (XIV в.) — на персийски език — и Ахмед Бей Шикяри (XVI в.). Шикяри превел епическите стихове от персийски на среднотурски език и допълнил вече прозаичното изложение на хрониката с данни за XV и началото на XVI в.

Изследването е направено въз основа на богат и разнообразен изворов материал. Много полезни се оказаха хрониките, летописите, географските съчинения на арменски, арабски, сирийски, византийски, персийски, тюркски, турски, кипърски, български, османски и други автори. Те поясняват комплекса от политически, икономически и демографски условия и фактори в Мала Азия, при които българите са били принудени да се развиват и да отстояват себе си. Използвани са също така някои епически произведения на източните народи, тюрките и българите, стихотворения на автори от персийската и турската литература.

Голямо значение отдаваме и на документалния, епиграфския, нумизматичния и сфрагистичния материал, на пътеписите, житията на светци, географските карти, спомените на заточеници и на лица, живели и работили в Анадола, на фолклорния материал.

Широкият кръг на привлечените извори и литература и самият метод на работа дава възможност да говорим за комплексен подход към изследваната проблематика.

Изясняват се и се изпълват с конкретно историческо съдържание някои основни понятия, категории и термини, свързани с българите. Установяват се местата, където те живеят и действат. Получените резултати са показани на карти. Разглеждат се въпроси, свързани с въоръжението на българите. Засяга се въпросът за произхода им, за техните владетели и за елементите на държавност сред тях.

За пръв път се издават в превод на български език с хронологични уточнения и коментари и много важни сведения за българи от „Историята на Караман“, от други летописи, от епически съчинения и стихове на османотурски език.

БОЛГАРЫ В МАЛОЙ АЗИИ С ДРЕВНОСТИ ДО НАШИХ ДНЕЙ

Историко-филологическое исследование

Катерина Венедикова

Резюме

Проблема о болгарах в Малой Азии в древности, в средние века, в условиях существования анатолийских княжеств, Османского государства и Османской империи и в новое время является одной из наиболее значимых в болгарской истории.

Особенно важно установить области и места в Анатолии, где поселились болгары, где они жили и совершали военные действия в средневековье. В этом, именно, состоит главная задача проведенного историко-филологическое исследования.

Настоящий труд — первая попытка в болгарской тюркологии и османистике написать монографию по пути анализирования текста летописи среднетурецкого языка. Анализирован текст изданий и некоторых рукописей „Истории Карамана".

Авторов трое: Ходжа Деххани (XIII в.), Яриджани (XIV в.) — они писали на персидский язык — и Ахмед Бей Шикяри (XVI в.), который перевел стихи двух поэтов на среднетурецкий язык и дополнил уже прозаическое изложение летописи данным пятнадцатого и начала шестнадцатого века.

Исследование проведено на основе богатого и разнообразного материала. Очень полезными оказались хроники, летописи и географические сочинения армянских, арабских, сирийских, византийских, персидских,

тюркских, турецких, кипрских, болгарских, османских и других авторов. Они поясняют комплекс политических, экономических и демографических условий и факторов в Малой Азии, при которых болгары вынуждены были развиваться и отстаивать себя. Использованы также некоторые эпические произведения восточных народов, тюрков и болгар, стихотворения авторов персидской и турецкой литературы.

Большое значение придается документальному, эпиграфическому, нумизматическому, сфрагистическому и фольклорному материалу. Использованы еще путевые заметки, житийная литература, географические карты, вспоминания (мемуары) узников (ссыльных) и людей, которые жили и работали в Анатолии. Шикорий круг привлеченных источников и литературы, а так же и сам метод работы дают возможность говорить о комплексном подходе к исследованной проблематике.

Выясняются и наполняются конкретным историческим содержанием некоторые основные понятия, категории и термины, связанные с болгарами. Устанавливаются районы и места, где они живут и действуют. Полученные результаты показаны на картах. Рассматривается проблема с вооружении болгар. Затрагиваются проблемы о происхождении болгар в Малой Азии, об их владетелей, об елементах государственности среди них.

Впервые публикуются в переводе на болгарский язык с хронологическими уточнениями и комментариями значительное количество (много) важных сведений о болгарах из „Истории Карамана“, из других летописей, из эпических произведений и стихов на среднетурецкий язык.

THE BULGARIAN IN ASIA MINOR — FROM ANCIENT TIMES TILL TODAY

Historical-philological research

Katerina Venedikova

Summary

The question of the Bulgarians during the Ancient Times, Middle Ages, within the conditions of the existence of the Anatolian principles, the Ottoman state and Ottoman empire, and in later times is one of the most important in the history of Bulgaria.

It is rather significant to establish the lands and places in Anatolia, occupied by the Bulgarians during the Middle Ages, where they been living and have accomplished military operations. That is the main goal of the historical and philological study performed.

Meanwhile the current research a first endeavour in the Bulgarian Turkology and Osmanistic — a monography to be written on a text of a Chronicle in Middle Turkish language. The text of the short version publishings have been submitted to analysis, as well as of some manuscripts of the three read-versions of „The History of Karaman“.

Three are authors of this annals: Hoca Dehhani (XIII century), Yaricani (XIV century) — in Persian language — and Ahmed Bey Sikari (XVI-th century). Sikari have translated the epics from Persian into Middle Turkish language and have supplemented the already prosaic presentation in the Chronicle with data for the XV-th century and the early XVI century.

The research has been made on the basis of a rich and various source material. The chronicles, annals, geograph-

ical writings of Armenian, Arabian, Syrian, Byzantine, Persian, Turkish, Cyprian, Bulgarian, Ottoman and other authors have turned of a great value. They are explaining the set of political, economic and demographic conditions and factors in Asia Minor, where the Bulgarians have been forced to develope and vindicate themselves. Some epic writings of the Eastern peoples, Turkish and Bulgarians, and poems from authors in the Persian and Turkish literature have been used.

We attribute a great importance to the documentary, epigraphic, numismatic and sphraguistical material, and also to the travel notes, saints' lives, geographic maps, memoirs of exiles and people who had lived in Anatolia, to the folklore material as well.

The wide range of sources and literature involved, and the method itself enable us to talk about the complex approach toward the problem examined.

Some fundamental notions, categories and terminology related with the Bulgarians become clear and full tangible contents. Places, where they have lived and operated, are being established. The results are show up on map connected with the armament of the Bulgarians. The problem of their origin, their rulers and the elements of their state system has been touched.

For the first time in a Bulgarian translation are being issued, with chronological determinations, commentaries and information of a great importance about Bulgarians, by „The History of Karaman“, by other chronicles, by epics and poems in Middle Turkish language.

ИНДЕКС

Съчинения и литературни термини

Ал-кямил фи-т тарих — 73
аруз (аруз везни) — 22
Ахбар уд дувел — 120
Ахти-наме — 161
бейт — 21, 23, 24, 26, 29, 38, 53, 99, 217, 381, 382, 384, 387, 392, 397, 402, 403, 407, 413, 429, 430, 435, 443, 447, 448, 457
бесмеле — 38, 397, 402
Бревиарий — 73
Война с готите — 73
Всеобща история (بدايع الوقايع) — 120
газел — 22, 27, 97, 98, 119, 411, 458
Големия диван („Divan-î Kebir“) — 97
Данишменднаме — 56, 65, 73, 93
Деде Коркут — 107
Дербент-наме — 81
дестан — 75, 127, 134
Джагфар-наме — 75
Забележителни дни на Селджушката държава — 73, 94
Заферname — 292
Караманname — 96
касиде — 19, 22
Кенз юл века'йи — 143
Кипърска хроника — 105, 106, 269, 270, 284
кошма — 127
Огузname — 75
Селчукname — 49
семаи — 127
Сиджилл-и ʿОсмани — 27, 31
Сирийска хроника — 73
Хашт Бихишт — 121
хедже везни — 127

Топоними и ороними

Абидос — 85, 86
Авшар — 154
Агиос Иларион — 270
Адана — 15, 55, 68, 84, 91, 103, 110, 111, 113, 114, 125, 126, 132, 143, 145, 146, 148, 153, 154, 192, 199, 234, 236, 238, 245, 250, 265, 297, 298, 303, 306, 309, 320, 329, 394
Аджар — 134
Азербайджан — 22, 76
Айвалък — 133, 134
Айдос, 3488 м — 170, 318
Айдън — 84, 147, 210, 220-223, 290, 293, 294, 301
Аксарай — 53, 90, 96, 100, 101, 160, 168, 175, 200, 202, 203, 206, 214, 223, 229, 265, 267, 279, 281, 282, 306, 311, 317, 327, 405, 431, 433

Аксъват — 150
Аладаг — 64, 138, 153
Аладаглар — 153
Аладжа баир — 147
Алахан — 247
Али Ходжа Кьою, с. — 253
Аляийе (Аланя) — 211, 235, 261, 266, 267, 283, 329
Аманос, пл. — 64
Амудерйа — 20
Анамур — 102, 180, 182, 183, 185, 211, 216, 223, 269, 306, 309
Ани — 91, 115
Анкара (Енгюрю) — 9, 59, 68, 77, 78, 86, 94, 95, 103, 104, 107,111, 112, 113, 114, 115, 116, 124, 129, 141, 143, 166, 173, 175, 178, 185, 187, 190, 210, 234, 244, 245, 312, 315, 316, 317, 318, 326, 355, 375, 376, 377, 384, 425, 426
Антакия — 83, 84, 296, 298
Анталия — 43, 62, 64, 68, 73, 86, 97, 103, 105, 117, 118, 127, 141, 143, 145, 146, 148, 150, 164, 166, 167, 168, 178, 180, 185, 199, 211, 222, 223, 235, 250, 269, 306, 309
Апамея — 83, 95
Арабия — 14, 28, 44, 48, 112, 144, 312, 323, 326, 327
Аркла, о-в — 259
Арнениак — 93, 95
Армения — 73, 78, 79, 80, 86, 89, 91, 93, 96, 269
Арран — 77, 94
Артана, р. — 89, 95
Афганистан — 18, 75, 80, 331
Афйон Карахисар — 10, 112, 132, 133, 135, 136, 146, 154, 200, 210, 218, 222, 223, 275, 278, 281, 284, 285, 298, 299, 301, 309
Бабук, с. — 239
Багдад — 55, 120
Байкал — 155
Балк — 81
Балкански полуостров — 7, 13, 49, 58, 72, 74, 78, 109, 163, 308
Балкар — 69, 83, 87, 142, 155, 381
Балъкесир — 68, 69, 104, 111, 113, 134, 137, 143, 147, 245, 292
Бандърма — 61, 63, 133, 135, 137, 147
Башхарман, с. — 247
Бейшехир — 14, 15, 44, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 100, 101, 104, 132, 133, 175, 178, 200, 210, 215, 222, 223, 240, 251, 288, 298, 299, 301, 303, 306, 309, 413, 435, 456
Берекетлю — 112
Богашехир (Бига) — 147
Бозкър — 58, 68, 96, 98, 101, 125, 142, 168, 229, 238, 320, 433
Бор — 114, 115, 116, 244
Босна — 120
Буджак — 150
Булгар — 14, 15, 57, 58, 65, 68, 72, 93-96, 98, 101, 102, 105, 107-109, 116, 124, 140, 141, 145, 148, 152, 153, 154, 158, 160-172, 174, 176, 178-207, 218, 221-330, 393, 456
Булгар Бозоглан (Булгар Бозоглан Деде) — 10, 69, 150-152
Булгар Дагъ (Булгардаг, Булгардагъ, Булгар Даг) — 14, 15, 20, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 64, 65, 66, 87,

93, 101, 114, 128, 131, 136, 140, 143, 145, 149, 158, 161, 170, 171, 174, 185, 186, 189, 191, 192, 194, 200, 216, 225, 240, 247, 248, 259, 267, 286, 298, 302, 314, 318, 320, 322, 326, 330, 405, 408, 430, 441, 459, 455
Булгарджък, с. (Българче) — 244
Булгаркьой — 66, 140
Булгарлу — 68, 103, 111, 112, 113, 114, 127, 150, 144, 151, 152
Булгар ма’дени (Булгар маден) — 65, 66, 140, 142, 145, 200
Булгар мазара — 140
Булгар махле — 61, 112
Булгар сую — 10, 69, 150, 151, 154
Булкар — 81
Бурса — 10, 31, 60, 61, 62, 68, 69, 95, 104, 111, 112, 113, 123, 132, 133, 135, 136, 137, 143, 144, 145, 148, 200, 234, 279, 289, 290, 292, 293, 312, 313, 329, 405
Бухара — 76
Ван, ез. — 64, 77, 91, 94-96
Варсак — 86, 109, 110, 111, 114, 116, 126-128, 131, 132, 135, 154, 162, 246-248, 262
Варшава — 141, 197
Васпуракан, обл. — 77, 91, 92, 94, 95, 96
Византия (Византийска империя, Византийска държава) — 78, 83, 89, 91, 93, 96, 116, 121, 145, 244, 258
Витиния — 86, 89, 95, 145, 147
Волга — 49, 56, 72, 74-77, 91, 94, 95, 105, 142, 143, 152, 154, 161, 194, 302, 331
Вроцлав — 141, 197
Вългалци — 63
Габан — 234
Габрово — 134
Газа — 323
Газиантеп — 148, 154, 264
Галатия — 80
Галиполи — 104
Галиполски полуостров — 79
Гаргара — 211
Гебел — 144
Гевале — 108, 304, 305
Генуа — 105, 269
Геракарци — 63
Германия — 378, 401, 404
Гилиндире — 102, 105, 183, 184, 269, 270
Горно Япиджа Кьой — 63
Гота — 141
Гуменидже (Гумениса) — 63
Гърция — 58, 59, 61, 63, 112, 144, 148
Гьоксу — 58, 101, 138, 142, 148, 149, 164, 168
Гьоксун — 87
Гьоктепе — 150
Гьокче — 247
Гьолхисар — 117, 135, 167, 168, 185, 209, 211, 329, 405
Гьонен — 61, 63, 137
Гьоркес (Корикос, Къз калеси, Горикориом) — 46, 164, 178, 185, 189, 229, 231-236, 269, 275, 282, 284, 285, 325 405
Гюлнар — 96, 101, 102, 160, 163, 164, 167, 168, 172, 185, 188, 195, 201, 205, 207, 211, 213, 216, 222, 223, 229, 255, 261, 266, 267, 269, 275, 283, 296,

297, 306, 309
Гюндюз Сис — 125
Давидково — 19
Дагестан — 80, 81
Дарган Ата — 20
Даръ Дере — 134
Дамаск — 129, 264, 296-298, 303, 315
Даренде — 87
Девели Карахисар — 166, 178, 185, 229, 279, 431
Деве Мейданъ — 181, 195, 206
Девле — 203, 204, 206, 216, 223
Дейле — 247
Демре — 329
Денизли — 154, 155, 242
Дербенд — 76, 81-83
Дербентски проход — 81
Джабер — 125, 319
Джандар — 157
Джезире — 38
Джейхан — 84, 87, 89, 95, 114, 142, 243, 381, 436
Джило — 64
Дивле — 152, 405
Димотика — 134
Диярбекир — 137, 243
Добруджа — 154
Долно Япиджа Кьой — 63
Дунав — 91, 293, 294
Дъмбово — 63
Дьортйол — 84, 148
Дюндарлу — 112-114
Ебусар — 238, 239
Европа — 74, 235, 291
Египет — 14, 16, 28, 44-48, 52, 105, 112, 124, 126, 291, 312, 314, 315, 318, 323, 324, 327, 412, 456
Егридир — 119, 131, 179, 210, 222, 223, 235, 251, 277, 284, 299, 303
Едеса — 84
Едирне — 308
Елбистан — 167, 381
Елбрус, пл., вр. — 59, 77, 82, 83, 143
Елбрюз — 82
Елмасун — 101
Емре — 120
Енидже — 63, 147, 242, 393
Еникьой — 61, 63, 146, 147
Енихан (Енихан тепе) — 19
Енишехир — 62, 132
Епиват — 116
Ердек — 133, 144
Ердемит — 62, 133
Ердемли — 15, 150
Ерджиес — 153, 281
Ердишир — 175
Ерегли (Херакъл) — 14, 90, 98, 110, 111, 124-126, 131, 145, 146, 149, 151, 152, 166, 174, 179, 184, 196, 216, 223, 240, 241, 247, 249, 264, 267, 268, 318, 392, 433
Ереклиси — 65
Еренколоф, пл. (Еренкелов) — 44, 48, 52, 53, 412
Еренлер — 48
Ерзинджан — 133, 167
Ерзурум — 80
Ермедсун — 101, 225
Ерменак — 42, 52, 53, 55, 103, 159, 160, 152, 163, 170, 172, 185, 195-197, 199, 200, 206-209, 211, 222, 265, 268, 269, 275, 290, 291, 295, 306, 375, 380, 381, 441, 432
Ерменек — 104
Ескишехир (Ески Шехир) — 10, 62, 95, 132, 133,135, 136, 275, 278, 280, 284, 285, 317, 318, 323
Ефес — 86
Ефрат (Горен Ефрат) — 65,

78, 79, 87, 89, 95, 125, 138, 148,
Ефсус (Ефесус, Ефесос, Афшин) — 381, 436
Житарник, с. — 18
Заграден — 19
Зап, р. — 88
Зенган — 247, 267
Зенген, с. — 247
Зенгин — 247
Зонгулдак — 62
Ибрала — 247
Ивзиз — 149
Иврис — 131
Идилли — 153
Идиршид — 62
Измир — 62, 293, 294, 301
Измит — 61, 132, 136
Измитски залив — 62, 146
Изник — 62, 132, 136, 234, 292
Икония — 92, 119, 136
Илирик — 78, 79, 80
Индия — 97, 453
Ионан — 229
Ирак — 64, 88
Иран — 18, 19, 27, 38, 64, 75, 77, 80, 83, 88, 89, 217, 250, 290, 322, 331
Исаврия — 80
Искендерун — 164, 229, 236-238, 265, 276, 296, 317, 325
Искендерун, залив — 64, 83, 84, 87
Ислямкьой — 120
Испанак — 128
Испарта — 120
Истанбул — 9, 38, 40, 45, 102, 109-111, 122, 123, 146, 148, 280, 305-307, 311, 318, 325, 333-336, 375-393
Исфендийар — 16, 157
Исхаклу — 210, 222, 223, 255, 274, 281, 285
Исхаклъ — 274, 299, 303
Италия — 312
Ихтиман — 192
Ичел, пл. — 64, 103, 109, 149, 153, 154, 262, 301, 308, 309, 322,
Ичил — 102, 103, 111, 190, 191, 197, 198, 199, 206, 304
Ичкале — 118, 119, 131
Йезгат (Йозгат) — 129
Йенидже Чирпан — 109, 308
Йенишехир (Йени Шехир) — 133, 136, 312, 313, 318, 325
Йергюн — 168
Йеркьопрю — 168
Йерусалим — 297, 298, 303, 315
Кабардино-Балкария — 83
Кабаток — 38, 430
Кавала — 84
Кавказ — 72, 74, 77, 81-83, 95, 142-144, 154, 161, 328
Казаклар — 144
Казанлък — 109, 308
Кайпур — 166
Кайсери — 9, 64, 90, 94, 103, 115, 123, 143, 153, 138, 166, 167, 173, 184, 199, 200, 202, 203, 205, 206, 213, 214, 216, 223, 229, 241, 242, 244, 245-267, 275, 276, 279, 281, 284, 285, 298, 309, 393, 405, 427, 431
Каланда — 167
Калифорния — 427
Калофер — 139
Кама — 74, 302
Камрон — 99
Канада — 374
Кападокия — 77, 80, 86, 90, 94, 95, 103, 245, 247
Кара баба — 154

Кара гьол — 150
Кара ийгитли — 152
Кара Пънар — 144
Кара хаджълъ — 154
Карабаг — 94, 261, 266, 267, 283
Карабунар — 63
Карадаг — 144, 150, 180, 452
Караджабей — 62
Каракайалъ — 154
Каракечили — 154
Каракъллъ — 154
Каралар — 154
Караман — 15, 43, 102, 122, 123, 143, 149, 170, 171, 185, 190, 203-205, 213, 216, 222, 240, 245, 247, 274, 374, 375, 403, 406, 417, 437, 439
Караманлъ — 154
Караманци — 19
Карасачлъ — 154
Караташ — 84, 87, 114, 261, 262, 266, 267, 283
Каратепели — 154
Карачадърлъ — 154
Кария — 86
Карлово — 134
Карс — 76, 77, 95
Касаба — 10, 62, 133, 134, 135, 146, 147, 223, 229
Каспийски врати — 81
Каспийско море — 77, 82, 83, 302
Кастамону — 77, 94, 95, 312, 405
Каф (Кафдагъ) — 328
Келендер — 183, 184, 185
Кемер — 62
Кериния — 105, 106, 270, 271, 272
Кестел — 117, 329
Киликия — 38, 55, 68, 80, 86, 95, 96, 140, 180
Киллик — 137, 147
Кипър — 16, 64, 85-87, 95, 96, 102, 105, 106, 123, 147, 164, 185, 233, 235, 236, 240, 269, 270, 271, 273, 281, 284, 323, 328
Кирения — 105
Кирили Касаба — 133
Кирменкия — 192
Китай — 38, 97, 430
Клисура — 132, 134, 136
Коджа бунар — 147
Козан, пл. — 69, 148, 150, 153, 180
Конийския Рум — 39, 431
Ко̀ня — 9, 14, 15, 19, 27, 33, 34, 43, 44, 46, 48-50, 57, 58, 65, 67, 91, 95, 96, 98, 100, 102, 103, 106, 107, 110, 112, 116, 118-124, 129, 131-137, 142, 145, 146, 148, 162-164, 172, 173, 175, 177-180, 182, 199-203, 206, 210, 213-243, 252-255, 260, 265, 269, 272-284, 287, 290, 298, 301-306, 309, 310, 312, 313, 316, 317, 324, 325, 332-335, 374-376, 380-384, 386, 388, 389, 399, 400, 403, 405, 409, 413, 417, 424, 425, 428, 429, 431, 433, 435, 439, 449, 450, 455
Копривщица — 134
Коркутели — 10, 68, 127, 146
Косово — 55
Косон — 216
Кочдагъ — 153
Крайно село — 18
Крим — 105, 302
Крушка — 18
Кубащъ — 147
Кубан — 82, 83, 143
Кума — 82, 143
Кумук (Кумух) — 81
Курейш — 313
Кусун (Тарсус) — 68, 111, 143, 245
Кусунлу — 112

Кух, пл. — 77, 95
Кушиново — 63
Къздервент (Късъ Дервент) — 60, 61, 63, 132, 133, 135, 146
Къз калеси — 232
Къз Мелик — 198
Кързъджилар — 147
Къзъл Али — 198
Къзълдаг — 180, 323
Къзъллар — 247
Кънък — 113, 205
Кънчак — 105, 114
Кърджали — 18
Къркпънар 3240 м — 170
Кършехир — 250
Кьой дедеси — 152
Кьосерелли — 154
Кюлек — 44, 64, 65, 98, 107, 250, 320, 330
Кюме — 263, 264, 266
Кюр, р. — 77
Кюрдистан — 216
Кютахия — 104, 180, 210, 222, 275, 278, 284, 292, 405
Лазика — 78, 80
Лазистан — 78, 79, 80
Ламас, р. — 150, 160, 405
Ламси — 236, 237
Лапсеки — 147
Ларенде — 32, 38, 42-56, 98, 99, 107-110, 116, 122-124, 133, 146, 165, 167, 172-176, 180-185, 195, 196, 200-318, 324, 274-376, 382, 383, 385, 400, 403, 405, 406, 417, 421, 433, 436, 451, 454
Латакия — 83
Левката — 85
Левкозия — 270
Лемас — 150
Лесбос — 60
Либаево — 63
Ливан — 85
Ликия — 80, 86, 116
Лиман — 63
Лиман кьой — 147
Лос Анджелес — 9, 333, 375, 378, 390
Лулия — 206
Лулуа — 65, 90, 104, 200
Льовле (Лулия, Лулуве) — 90, 95, 96
Магара — 46, 103, 160, 161, 185, 186, 191, 330
Маденшехир — 247
Македония — 68, 84 ,90, 117, 148
Маласгирт — 94, 96
Малатия — 86, 87, 323
Мамурийе — 167, 182, 185, 211, 216, 223, 306, 309, 405
Манавгат — 167, 185, 211, 223, 235
Маназан — 247
Маната — 61, 63, 147
Мандаджилар — 19
Мандър — 137, 147
Маниса — 133, 147, 210, 222, 223, 405
Маняс, ез. — 55, 62, 137, 147
Мараш — 16, 68, 87, 167, 215, 241, 242, 243-245, 250, 267, 284, 381, 393, 394, 412, 436
Мара — 405
Марбург — 9, 333, 375, 378, 401
Маре — 46, 160, 185, 186, 191
Мареш — 87, 111, 112, 136, 137, 142, 143, 154
Марица, р. — 103
Мармара (Бергама) — 104
Мата — 147
Меглен — 63, 68, 90, 148
Мededсиз, 3585 м — 170, 318

Медина — 323
Междуречие — 217
Мека — 315, 323
Мелдюз (Мелдюс, Мелдус) — 213, 214, 223, 439, 440
Мелендиз — 197, 199
Менендиз — 196, 197, 206
Мспнан — 55, 197
Мердж — 323
Мерсин — 103, 127, 147-149, 161, 174, 232, 236, 250, 261, 329
Месопотамия — 73
Мигдония — 105
Милет — 210, 405
Миляс — 143, 222, 223
Минерални бани — 19
Мира — 116-118, 133, 135, 329
Мисис — 84, 87, 125, 250, 319
Михалич — 62, 133, 137, 144
Михаличчик — 10, 62, 133
Миша (Моджа, Муша) — 76
Момина вода — 19
Момчиловци — 19
Мора — 435
Москва — 122, 316
Мосул — 73
Мраморно море — 85, 95, 147
Муга — 247
Мугла — 62, 210, 222, 223, 242
Мудания — 10, 133, 137, 144
Мут — 15, 100, 103, 160, 163-167, 170, 171, 180-182, 185, 193-195, 201, 206-210, 213, 215, 216, 222, 229, 230, 237, 256, 261, 262, 264, 266, 267, 276, 283, 306, 324, 325, 329
Неапол — 312, 319
Немер бей, с. — 147
Немере Рюзгяръ, с. — 147
Немироглу, с. — 147
Немрун — 130, 139, 140, 147
Нигде — 15, 65, 103, 107, 111-115, 123, 138, 166, 173-175, 190, 191, 197-199, 206, 210, 216, 223, 240, 241, 244, 245, 265, 267, 275, 279, 296-298, 300, 303, 306, 309, 393
Нисибис (Нисипи) — 87-89
Никея — 132
Николаевка — 60
Никомидийски залив — 85
Никопол — 293, 294
Нова Загора — 109, 308
Новаково — 59
Новоросийск — 144
Нурхак — 69, 87, 142, 155, 381
Одрин — 19, 109, 123, 142, 280, 293, 294, 312
Олимп — 92, 192
Опсикион — 85, 86, 95, 145, 147
Осман — 121
Осман (Османска империя, Османска държава) — 113, 121, 122, 244, 256, 300, 434
Охрид — 81, 92, 119, 293
Пазарджик — 103
Палестина — 323
Памир — 76
Памфилия — 73
Пархар — 65
Пасин — 76, 95
Патара — 117
Пафос — 106, 270
Паяс — 83, 84, 164, 229, 237, 265-267, 276, 285, 325
Первери, с. — 155
Перкри — 91
Персия — 44, 81, 330
Пийе — 319
Пилерга — 234
Плевен — 192
Плиска — 81
Полша — 435
Преспа — 19
Приазовие — 74, 78
Причерноморие — 78
Райково — 134
Рим — 312

Ришван — 129
Родопи — 18, 19
Родос — 124, 125, 312, 319, 412
Романия — 86, 87
Рум — 38, 202, 216, 217, 229, 235, 240, 248, 257, 260, 270, 405, 420, 431, 434, 453
Румелия — 16, 18, 31, 108-110, 126, 234, 286, 292-295, 300, 304, 307-309, 312, 319
Румийе — 88
Русия — 105
Саксин — 97
Салутария — 86
Саманлъдаг, пл. — 132, 133
Самоков — 134
Самур — 161
Сандели — 301
Сараево — 120
Саруxан — 289
Саручам — 113
Саталия — 235
Свежен — 134
Севастопол — 85, 96
Сейди шехри — 301
Селевковол — 83, 95
Селчук — 293, 294
Семендер — 81
Сер Пул — 316
Сертавул — 247
Сиврихисар — 108
Силле — 118, 119, 131
Силифке — 46, 68, 103, 105, 147, 160, 164, 165, 178, 185, 193, 194, 206, 211, 216, 223, 230-232, 236, 237, 263, 266, 267, 269, 270, 282-285, 306, 309, 323, 325, 328
Синоп — 78
Симавла — 146
Сиристад — 229, 433
Сиристал — 229
Сирия — 14, 16, 80, 83, 87, 92, 95, 96, 124, 126, 129, 184, 264, 291, 296-298, 303, 312, 314, 315, 318, 323, 329
Сирмиум (Срем) — 79
Сис — 125, 184, 252
Сиседжан (Карабаг) — 77, 94
Склебийе — 83
Скопие — 31
Сливен — 134
Славиния (Славинии) — 83, 84
Смирна — 294
Согаилъ — 153
Солун — 84, 148
Сопот — 134
София — 9, 53-55, 123, 251, 374, 375, 377
Спарта — 67, 68, 116, 117, 119, 120, 131, 141, 148, 150
Сребърният град — 104, 200
Средец — 103
Средиземно море — 38, 64, 102, 103, 148, 149, 150, 164, 167, 183-185, 199, 211, 236, 238, 261, 269
Средна гора — 109, 308
Стара планина — 109, 308
Стенгелкьой — 147
Стилария — 294
Стрема — 109, 308
Струма — 83, 105
Струмица — 63
Сувар — 94
Сугла — 175
Сулак — 81
Султан Дагъ — 299
Султан Йоюгю — 234
Суют — 147
Съвас — 42, 85, 87, 96, 99, 129, 133, 138, 159, 163, 173, 174, 181, 229, 251,

255, 287,290, 293, 317, 405, 431
Сьогютлю сую — 87, 142
Тавърски масив — 58, 64, 66, 140
Тарс — 161
Тарсус — 15, 20, 28, 47, 49, 84, 91, 95, 96, 98-128, 131, 140, 143, 146, 147, 149, 154, 161, 162, 169, 173-175, 179, 185, 191-194, 201-210, 216, 225, 226, 229, 234-238, 245-269, 276, 283, 286, 287, 297, 298, 303, 305, 306, 310, 320, 329, 394
Татария — 453
Ташели — 164, 206, 328, 330
Таш кесе — 147
Ташили (Таш или; Дъшел) — 14, 44, 47, 49, 64, 110, 111, 124, 171, 193, 194, 291, 322, 323, 328
Тебриз — 330, 436
Текето, с. — 18
Теке — 64, 222, 223, 250
Текке — 19
Текир (Текюр) — 44, 330, 331, 402
Текир Даг — 148
Текюр бели — 96, 98, 107, 125, 131, 250, 320, 326, 330
Текели — 154
Тетраполис (Тетраполик) — 92, 95, 119
Тиана — 253, 254
Тибет — 38
Токлу Гюмюш — 110
Торонто — 374
Торос (Таурус, Тороски планини) — 14, 52, 56, 64, 65, 68, 70, 89, 93, 95, 96, 99, 131, 138, 143, 145, 148, 149, 150
Тохма, р. — 87, 89, 93, 95, 142, 381, 436
Тракия — 63, 78, 79, 84
Трама — 147
Трабзон (Трапезунд) — 56, 65, 69, 78, 79, 80, 83, 95, 107, 108, 112, 143, 302
Трапзунд — 55, 79, 419, 420, 423, 425, 426
Триполи — 85
Туран — 217
Тургуд — 112, 213, 222, 295-297, 439
Турция — 32, 46, 60, 63, 64, 68, 95, 96, 102, 141, 153, 184, 197, 314, 332-417
Тюй белен — 147
Тюркистан — 76, 89
Тюркмения — 18, 20, 75, 331
Тян Шан — 76
Узун Яйля — 64, 87, 93, 95
Уструмджа — 148
Улаш — 154
Улашлъ — 154
Улу дере — 19
Улу къшла — 65, 90, 95, 104, 206
Унгария — 147
Унгурус — 435
Уручме — 147
Урфа — 89
Устово — 134
Фамагуста — 270, 271
Фарс — 38
Фарсак — 146
Фелекабад (Фелек Абад; Егридир) — 119, 180, 251, 252, 284
Фисандон — 216, 223, 451
Франция — 312
Фригия — 80, 86, 258
Хаджи Паун кьой — 147
Хадим — 168
Хайдар паша — 132
Хаймана — 103, 111, 190,

197, 198, 206, 240
Хайталъ — 155
Хаккари — 64
Халеп — 60, 83, 90, 111, 125, 127, 184, 257, 261, 264, 297, 298, 303, 315, 320, 321, 323, 394
Хамит (Хамид) — 211, 220, 222, 252, 278
Харич — 197
Хасан Дагъ — 279, 281
Хасково — 109, 308
Хатай — 84
Хераклийе — 124
Херакъл (Херакле) — 166, 174, 179, 196, 240, 241, 269, 393
Херсенк Бели — 313
Хиджаз — 124, 312, 314, 318, 323, 327, 413, 456
Хиос — 294
Хипийска планина — 143
Ходжалъ — 138
Хомс — 83, 85, 90, 297, 298, 303
Хорасан (Хурасан) — 18-21, 45, 75-77, 80-83, 88, 330, 331, 402
Хумар — 81
Хурма чайъ — 87
Хюдавендикяр — 60, 61
Хюрмюз — 252
Цариград — 33, 50, 55, 59, 60, 78-80, 92, 121, 132, 136, 137, 243, 292, 335, 413, 419, 423, 441, 443, 446, 452-456
Чавуш Ахмет Беше — 120
Чакът — 149
Чалдърън — 436
Чалтик — 147
Чалъ — 125
Чанак кале — 147
Чандар — 16
Чаршамба сую — 46, 47, 175, 176, 209, 324
Чатал тепе — 147
Чемен — 195-197, 206
Чемишгезек — 108
Чепеларе — 19
Чепни — 154
Черно море — 38, 62, 93, 95, 96, 146
Чехия — 435
Чилтепе — 19
Чин — 38, 430
Чирмен — 109, 308, 309
Чирпан — 104, 308
Чирютско градище — 81
Чор — 81, 82
Чорох — 65, 78-80, 95, 112
Чосъ — 102
Чукурова — 58, 87, 110, 114, 125, 126, 131, 132, 154, 249, 250, 262, 320
Шам — 16, 129, 264, 296, 297, 303, 315
Шарки Караагач — 251, 282, 284, 288, 299, 303
Шейхлю — 111, 245
Шир (Дюлдюл Атлаган) — 20
Ширван — 24, 59, 77, 80, 83, 94, 95, 161, 449
Широка лъка — 134
Шухут — 298
Ългън — 255
Ъстаноз — 167, 180, 211, 222, 223, 405
Юглюк деде, вр. — 150, 152
Юнан — 229, 252, 405, 433
Юргюб (Юргюп) — 15, 90, 94, 95, 103, 111, 190, 198, 199, 206
Юрен — 147
Ючкапълъ — 139
Яваш Карахисар — 240, 241, 267, 393
Ялгън — 148
Яникия — 144
Яхшълар — 154

авари — 38, 84

Етноними

азербайджанци — 15
арменци — 16, 157, 166, 188
араби — 16
афшар — 138
байандър — 306
байбурт — 157
бакшиши — 154
балкарци — 15, 142
барсулци — 76
бахшиш — 150, 154, 155
башкири — 76
бороч’и (борочоглу, борчалии) — 75
бурджани (българи от Предкавказието) — 16
българи — 10, 15, 44, 56, 67, 97, 113-116, 141, 142, 144, 157, 158, 160, 181, 188, 190, 197-200, 214, 218, 224, 244, 245, 307, 440
българи-тюрки — 84, 143, 245
вананди — 76
варсак (варсаци) — 16, 157, 204, 249, 305, 306, 319
варсулци — 7
варяги — 93
византийци — 16, 217, 235, 270
волжски българи — 54
гагаузи — 15
гюлнарци — 13, 16, 188, 200
гърци — 217, 270
дъмъшкълъ — 128
елванлу — 174
идилли — 154
индийци — 231
калруци — 218
кара булгар (украински, „западни“ или „черни“ българи) — 16
каракалпакци — 15
караманлийци — 243
караманци — 13, 14, 38, 155, 188, 328
карахаджълъ — 138, 139
карачаевци — 15
кереит — 260
киммерийци — 74
киргизи — 147
китайци — 231
кримски тюрки — 15
кумани (къпчаци) — 84
кумики — 15
кусун — 174
кьосерелли — 155
кюрди — 16, 157, 188
мишери — 76
монголци (моголи) — 16, 157, 181, 217, 270, 440
огузи — 14, 38, 188
огузи-ючок — 218, 249
огузо-сабани — 16
орманлъ — 129
орхан бейлю — 306
османци — 13, 16, 324
печенези — 84
персийци — 16, 257
ришванлъ — 129
сабани — 16
сабири (сувари, сабирски тюрки) — 77, 94, 95
салури — 305, 306
сармати — 38
саруханци — 276
селджуци — 16
сибирски тюрки — 15
сирийци — 296, 297
скити — 74
славяни — 95, 224
сувари — 77, 94
татари — 180, 181, 217, 270
тенджили — 155
токлу гюмюш — 249
тургут — 157

тюрки — 38, 76, 143, 218, 295
тюрки-турци — 218, 243, 295
тюркмени — 14, 188, 218
тюркмени-юрюци — 245
узи — 84, 93
украинци — 15
улаш — 154, 174, 305
унгарци — 15
фино-угри — 16
франки — 93
френки — 16, 224
фригийци — 254
хазари — 76, 77
хети — 38
хорезмийци — 76
хуни — 38
хуни-тюрки — 245
хуно-манджури — 16
чирмзши — 76
чогз — 260
чуваши — 15
юрюци (юруци) — 7, 111, 245
якути — 76
яхшилар — 154

Исторически лица и автори, цитирани в текста

Абдуллах — 88, 89
Абдуррахман — 83
Абдуррахман бин Мюслим — 88
Абу Джафар Мохаммад ибн Джарир ат Табари — 73
Абу Мансур ал Хазини — 73, 94
Аджем Касъм паша — 27
Айдън Бей — 15, 16, 46, 98, 117, 160-175, 178, 179, 182, 185, 188, 191, 201, 205, 209, 210, 219-202, 225, 236, 248, 249, 254, 276, 286, 289, 291, 310, 326
Айдън Оглу (Ибн-и Айдън) — 290, 293, 295, 299, 300, 301, 303
Айдън Оглу Иса Бей — 235-237, 276-280, 283
Айдън Оглу Омур Бей — 105
Айкут — 115
Алаеддин бей (Ибрахим Оглу) — 300, 308
Алаеддин Ертена бей — 202, 203
Алаеддин Кейкубад I — 29, 99, 176, 178, 302
Алаеддин Кейкубад III — 17, 20, 21, 23, 431
Ала Юсуф — 139
Александър (Велики) — 18, 75, 92, 217, 252, 254, 310, 331
Александър (Шишман) — 294
Али Зергер — 218
Али Риза Ялман (Ялкън) — 68, 128-131, 138, 139, 148-153, 155
Алп Бараджж — 75
Алп Кубар — 105
Ангелов, Д. — 117
Андон — 118, 119
Андрей Асен — 258
Андроник Асен — 258
Арзуман — 104, 115
Аристакес Ластивертци — 90, 91
Арон Болгар — 91
Арслан — 94, 115
Артамонов, М. И. — 74
Аръз Мъдреца — 170, 171, 173
Асен (Есен) — 47, 53, 225, 256, 257, 261, 267, 268
Асеневци — 225, 239, 258, 259
Асен Исаак — 258

Аспарух — 84, 143, 145
Асъм, Н. — 32, 46-55, 163, 176, 248, 262, 335, 419, 420, 449, 450, 459
Ата бей — 218, 221, 240, 261, 264, 274
Ахмед Беше — 120
Ашък Пашазаде — 65, 96, 121, 125
Бабà Илйас — 99
Бабингер, Фр. — 192, 403, 419, 420
Бабук хан — 53, 239, 240, 241, 246, 248, 256, 259, 260, 264-266, 268, 269, 276, 281, 283
Бадр ал дин Ибрахим — 199
Байбурд — 195, 196, 275, 439
Байджу — 101, 167
Байезид I — 54, 107, 278-281, 287, 289, 292, 293, 300, 325, 434
Байезид II (Осман Оглу) — 54, 103, 110, 111, 124-126, 198, 249, 312, 313, 316, 318-322, 325, 326
Баранов, Х. К. — 186, 187, 207, 307
Барджан — 53, 441
Бардас — 90
Баскаков, Н. А. — 76
Батламийос Птоломей — 255
Бахадър — 115, 119
Бахтийар — 84, 174, 175, 209, 226, 240-257, 261, 264-267, 283, 285, 288, 310, 393
Бахшайъш — 104, 115
Бахшайъш Хан — 84, 115, 261-265, 283, 285
Бахши — 115
Бедир — 119
Бедреддин (Караманоглу) — 25, 41, 190, 193-196, 199, 201, 202, 205, 324, 327, 402, 408, 412, 431, 432
Бедреддин Ибрахим — 200, 201, 203
Бедреддин Хасан Челеби — 120
Бени Ертена — 405
Боев, Е. — 18
Божилов, Ив. — 66, 78, 79, 86-88, 116, 239, 240, 258, 259
Боздоган Оглу Юсуф — 263, 264
Болгара — 102, 260
Бомер (лейт.) — 103
Бонсуз — 322
Босворт, К. Э. — 13, 17, 20, 48, 90, 99, 101, 176, 180, 200, 204, 254, 255, 260, 286, 293, 296, 303, 307, 318, 321, 330
Бостан — 118
Брокхауз, Ф. — 321
Булгар (Булгари) — 240, 302
Булгар Бозоглан Деде — 151, 152
Бурсалъ, М. Т. — 335, 334, 377, 426, 427
Варплава — 254
Варсак — 125, 131, 250
Василий II Българоубиец — 90
Василий, дякон — 117
Веглери, А. — 86
Велед-и Есен (Велед-и Асен) — 15, 225, 259, 260-262, 264-270, 286, 298, 444
Венедикова, К. — 7, 8, 19, 36, 52, 56, 57, 70, 94, 156-161, 163, 180, 188, 189, 193, 199, 201, 203, 205, 206, 211, 214, 226, 229, 251, 265, 286-288, 290, 295, 298, 303, 304, 311, 314, 315, 333-335, 383, 388, 390, 395, 396, 399, 404, 406, 410, 411, 415, 419, 422, 423, 425, 426, 456, 457

Витек, П. — 27, 390, 446, 447
Владислав — 92
Врионис, С. — 88
Гаджанов, Д. — 53, 55, 459
Газан хан — 102, 260
Гази Яхши — 192
Галанти, Авр. — 141
Галенджа — 240, 241, 248, 255-257, 260, 265, 266, 268, 283, 274, 275, 288, 393
Галенджо — 84, 246, 285, 310
Гарбузова, В. С. — 66
Гарибоглу Угурлу — 115
Гедик Ахмед паша — 55, 309, 311, 325
Георги — 86
Георги Акрополит — 97
Георги Кедрин — 73, 90
Гермийан — 13, 16, 157, 180, 182, 220, 221, 255, 268, 275, 293, 300, 405
Гермийан Оглу — 104, 222, 256, 268, 274, 275, 300, 325
Гермийаноглу Алишир — 210
Гешев — 51
Гирекос, поп — 120
Гордлевский, В. А. — 65, 66, 69, 142, 194, 214, 226, 233, 260, 316
Гълъбов, Г. — 50, 459
Гьоджер — 195
Гьокез — 176, 195, 196, 324
Гьокез (Кьокез Хан) — 323
Гьочер бей — 211, 212
Гьочер Оглу — 231
Гюзелев, В. — 58-63, 68, 76, 90, 92, 97, 104
Гюнери бей — 17, 20, 97, 102, 184, 190, 192
Давид (пророк Давид, пророк Давуд, Дауд) — 38, 316
Давидов — 19
Давуд — 200
Давуд Бей — 212, 214, 215, 246, 255, 298
Давуд паша — 110, 111, 126, 127, 320
Дадалоглу — 138, 139, 140, 153
Даниел (пророк) — 257
Даркот, Б. — 163
Девеллиоглу — 190, 210, 227, 260
Девлетшах (Девлет шах) — 163, 164, 218
Демир Баба — 192, 193
Демирташ (Тимурташ) — 289, 293
Демир Хан — 104
Дервиш — 114, 244
Деххани (Ходжа Деххани) — 16, 30, 37, 40, 47, 50, 51, 53, 54, 59-96, 159, 160, 166, 169, 170, 171, 180, 182, 183, 184, 188, 192, 194, 209, 214, 224, 285, 287, 300, 307, 320, 331, 381, 401, 428, 437, 449
Джафер — 255
Джеляледдин Каратай — 163, 165
Джеляледдин Руми Мевляна — 57, 96, 97, 119, 172, 179
Джем — 28, 43, 44, 110, 124, 125, 127, 171, 291, 312-328, 412
Джимри — 302, 431
Джюнейд — 293, 294, 301
Джюнейда — 294
Димитров, Стр. — 208
Дирек Текюр Аршун Оглу 107
Добрев — 80, 81, 82
Доган — 118
Докуз-хатун — 260
Доросиев, Л. — 47, 48, 50-53, 55, 60, 67-69, 84, 107, 112,

132-137, 144-147, 165, 176,223, 248, 249, 262, 263, 459
Дулкадир (Зулкадир) — 16
Дулкадир Оглу — 299
Дурмуш — 120
Дурсун — 118, 119
Ебу Джафер Мансур — 88, 89
Ебу Муслим — 88, 89
Ебу Саид — 104, 199
Ебул Фередж — 101
Ебюл Аббас — 88, 89
Евлия Челеби — 208, 227
Евран бей — 242, 393
Евтимий Търновски — 117
Едхем, Х. — 31, 336, 377
Ел Мютевеккил — 323
Елван — 174, 179, 209, 213, 221, 226, 237, 249, 250, 262
Елеонора — 270
Елифи Заде Хюсейин бин Осман — 99
Еллез — 118
Елмалъ Баба — 19
Еминюддевле — 230, 240, 255, 257, 288
Емир Муса — 206, 265, 267, 408
Емир Шах — 255
Еремеев, Дм. Е. — 62, 64-66, 69, 74, 78-80, 87, 94, 141, 218, 256
Ертена — 16, 157, 202-204, 217, 221, 241, 245, 247, 248, 264-266, 268, 281
Ертена II — 268, 269, 279
Ертена Оглу Мехмед Бей — 105, 214, 215, 216, 221, 223, 225, 228, 234, 240, 270
Ерьоз, М. — 66-69, 84, 87, 90, 91, 94, 102, 103, 110, 111, 115, 120, 126, 127, 135, 141, 143-147, 154, 155, 223-245, 249
Есен (Асен) — 239, 240, 241, 242, 245-248, 250, 257, 260, 264-269, 275, 283, 284, 288, 310, 393, 433, 434
Есен Оглу — 225, 259, 261, 262
Есма — 118
Ефрасийаб (Алп ер-Тонга) — 217
Ефрон, И. — 321
Ефтим — 120
Ефтимос — 120
Ешреф — 16, 170, 182, 210, 219-222, 276
Ешреф Нерси — 380, 437
Ешреф Оглу (Ешрефоглу) — 104, 276, 300
Жан (Жан II) — 106, 235, 273
Жак де Лузинян — 270, 271
Желязкова, А. — 323
Жуков, К. — 260
Заимов, 119, 120
Закос, Г. — 86
Захарий Ритор — 73, 78, 81
Зейнелхадж — 213, 239
Зекерийа — 119
Златарски, В. — 66, 82, 85, 86, 89, 143
Зюлкадир (Зюлкадир Огуллаpъ) — 126, 157, 279
Зюлкадир Оглу — 176, 214, 241, 242, 393, 394
Ибн Арабшах — 121
Ибн ал Асир (Иззаддин Абу-л Хасан Али или Ибн Абд ал Карим Изз ад дин ибн ал Асир аш Шайбани — 73
Ибн ал Калби — 76
Ибн Биби — 73, 96, 101, 102
Ибн Фадлан — 75, 81
Ибн Фадлуллах Ал Умари — 200
Ибн Фазлаллах (Ибн Фазл ал-

лах) — 65
Ибн-и Гермийан — 182, 219, 255
Ибн-и Гьочер — 255
Ибн-и Елван — 276
Ибн-и Есир — 49, 90, 91, 200
Ибн-и Ешреф — 276, 278, 279, 290
Ибн-и Караман — 176, 279, 435
Ибн-и Косон — 276
Ибн-и Кьокез — 255
Ибн-и Кюрд (Ибн-и Кюрт) — 212, 221, 439, 440
Ибн-и Ментеша — 221, 276, 290
Ибн-и Ментеше — 279
Ибн-и Мехмед Ертена (Мехмед Оглу Ертена) — 47, 240, 241, 246, 247, 248, 250, 263, 264, 266, 267, 283, 284, 310, 393
Ибн-и Осман — 256, 268, 275
Ибн-и Сарухан (Сарухан Оглу, Саруханоглу Сюлейман бей) — 105, 276-279, 290, 300
Ибн-и Фируз — 255
Ибн-и Хамид — 279, 290
Ибн-и Хотен (Бедреддин Хотени) — 21, 40, 82, 170-172, 291, 402, 407, 412
Ибрахим — 28, 43, 106, 109, 120, 123, 199, 273, 287, 296, 402, 408, 434, 435, 437
Ибрахим II (Караманоглу Ибрахим II) — 43, 56, 107, 108, 109, 114, 123, 281, 285, 295-299, 303, 306-310, 319, 321, 323, 394
Ива — 94, 115
Иван Асен II — 97
Иван Владислав — 91, 115
Идрис Битлиси — 121, 124, 127
Идрис Кяхйа — 128, 129
Изздеддин Кейкавус II — 101, 167
Ийнанч — 65, 66, 78, 79, 87, 90
Икбал Ханъм — 449
Икономидис, Н. — 86
Илияс б. Мустафа б. Бани л'Хамид — 235
Илйяс — 99
Илхани — 16, 157
Иман (Бахши Иман) — 16, 75, 105, 302
Имадеддин — 261
Имаюддин — 257
Инебейи — 119
Иречек, К. — 68, 105, 107, 134, 137
Ирина Асенина Филантрописа — 258
Ирина Кантакузина Асенина — 258, 259
Ирина Палеологина Асенина — 258
Иса — 183, 268, 274, 275, 292
Иссак Асен — 258
Искендер паша — 110, 124
Исмаил — 44, 212, 215, 274, 323, 326, 436, 444
Исмаил I — 330, 331
Истати — 120
Исус Христос — 187, 188
Исхак — 28, 109, 200, 255, 304, 306-310, 329, 435
Исхан Коруджу — 383
Йелкенджи, Р. — 336, 377, 428
Йоан Асен — 259
Йоан Лампийски — 92
Йоан V Палеолог — 258, 259
Йоан Скилица — 73
Йоан III Асен — 258
Йоан VI Кантакузин — 105, 258
Йован — 119

Йозтюрк, М. — 90, 163, 176
Йолчер, Дж.— 190, 193, 199, 201, 202, 219, 224, 287, 296, 304, 308, 309
Йомер — 324
Йонен, Р. — 67, 244
Йорги — 120
Йуван — 115, 118
Йълдъз, С. Н. — 427
Йълдъръм — 107, 294, 308
Кадъ — 269, 279, 281, 282
Казганджък — 193-197, 209
Кайомерс — 38
Кали — 193
Кансу — 323
Каплан — 119, 120
Кара — 119
Кара Давуд — 166
Карагьоз — 115
Караджаоглан (Караджа Оглан) — 116, 128-132, 138, 148
Кара Джафер — 204
Караман — 19, 21, 25, 26, 29, 40, 42, 46, 50, 77, 82, 99, 100, 109, 117, 123, 159-181, 185, 188-190, 197, 201, 204-209, 213, 216, 217, 236, 246, 248, 256, 265, 328, 329, 330, 402, 407, 412, 431, 432, 457, 458
Караман Оглу Муса бей — 200
Карамани Мехмед паша — 313, 333, 391
Караманоглу Алаеддин (^{c}Ала'-ал дин ^{c}Али бей) — 17, 25, 29, 30, 42, 43, 148, 200, 202, 208-290, 297, 298, 301, 310, 315, 324, 393, 408, 409, 412, 432, 439, 442, 458
Караманоглу Гюнери бей — 102
Караманоглу Касъм бей (Касъм II) — 43, 44, 45, 109, 124, 127, 310-331, 402, 408, 412
Караманоглу Мехмед I — 288, 324, 407
Караманоглу Мехмед II — 43, 170-182, 191, 209, 215, 218, 226, 237, 286, 287, 289, 290-293,295-298, 402, 408, 412, 434, 435
Караманоглу Махмуд бей — 182, 183, 209, 215, 219, 291
Караманоглу Пир Ахмед — 28, 44, 55, 108-110, 122, 123, 265, 304, 307, 308, 435
Караманоглу Пир Байрам — 326, 329, 330, 331, 402, 436
Караманоглу Сюлейман (Сейфюддин Сюлейман шах) — 25, 42, 106, 200, 202, 203, 206, 208, 210-225, 228, 239, 250, 270, 301, 308, 324, 402, 406, 408, 412, 432
Караманоглу Фахреддин — 202
Караси — 104, 258
Касъм — 27, 28, 42, 109, 110, 117, 254, 303, 304, 306-309, 402, 408, 412, 435, 436, 454, 457
Катерина (кралица) — 14, 44, 48-50, 53, 54, 101, 412, 413, 456
Кая бей — 168-171, 195, 196, 205, 212, 213
Кая Оглу — 218, 226
Кейхюсрев — 26, 217
Кейкавус — 26
Кенджо — 76
Клайнер, Бл. — 74, 92
Ковалев, А. А. — 11
Коджа Нишанджъ Джелял заде Мустафа, Кемал Пашазаде — 121
Козма — 118, 119
Колев, П. — 374

Коледаров, П. — 54, 55, 67, 107, 291, 292
Коман, М. М. — 27, 34, 35, 36, 56, 67, 98-101, 107, 118, 123, 182, 197, 213, 214, 220, 224, 268, 301, 302, 326, 329, 330, 374, 375, 380, 382-384, 390, 400, 426-429, 439
Константин Асен — 258, 259
Константин Багрянородни — 89
Константин V Копроним — 88, 89, 145
Константин Мономах — 92
Констанс — 83
Конялъ, И. Х. — 13, 14, 101, 197, 203, 204, 214, 147, 308
Кормисош — 145
Коруджу, Ис. — 383
Косон — 205, 221, 226
Косон Оглу — 212, 213, 218, 230
Косун — 98, 100, 107, 114, 125, 131, 166, 168, 172, 174, 178, 179, 195, 210, 237, 249, 250, 262, 320
Коюноглу, М. М. — 424, 425
Крачковский, И. Ю. — 316
Кудрявцев — 78
Кузнецов, А. — 78
Курт — 193
Куршун, Т. — 33
Кутлу — 265, 266, 280, 325
Куш Темюр (Късш Тимур) — 98, 125, 131, 320
Къвамюддин — 175, 211
Кълъч Арслан IV — 99
Кънчов, В. — 55, 60, 62, 68, 132, 133, 134
Къяседдин Кейхюсрев III — 176
Кьокез — 44, 212, 213, 227, 228, 238, 273, 324, 326, 327, 329-331, 402, 406, 436, 444
Кьокез Оглу — 230, 280, 284, 310, 311, 314, 315, 323-327, 329
Кьопрюлю, Ф. — 32, 33, 37, 380, 384, 385, 400
Кьосе Михал бей — 192
Кючюк Мустафа — 109, 306-308
Лала паша — 314
Ламанский, Вл. М. — 88
Ламбев, Г. — 374
Леонтий Махера — 105, 106, 269, 273
Линдер, Руди — 9, 67, 374, 376-378, 380, 384, 390, 395, 396, 400, 403, 416, 417, 422, 424
Льойтвед (Löytved, J. H.) — 433
Лъв, епископ — 92
Лъв Торник — 92
Лял ага — 226
Маврикий — 73
Макогон, Н. — 68, 107, 112, 144, 145
Малкоч — 104, 115
Мамед-заде, А. К. — 11
Манас — 104, 115
Мано — 55, 135
Мануил II Палеолог — 259
Мануил Фил — 258
Марко — 118
Марко Поло — 102
Матей Кантакузин — 258, 259
Матей, митрополит — 116-118
Махмуд паша — 108, 110, 122, 123, 296, 304, 305
Махмуд (Газнели Махмуд) — 26, 29
Мевляна Оглу — 290, 291, 311
Мегес (Могес) — 330

Мейер, М. С. — 218
Мелик Арслан — 160, 175, 265, 324
Мелик Насър — 296
Меликоф, И. — 56, 66, 214
Ментеша — 221
Ментеша Оглу (Ибн-и Ментеша) — 276, 277, 279
Ментеше — 16, 157, 168, 172, 176, 182, 210, 219-222, 235, 276-279, 289, 290, 405
Мерван II — 88
Месия — 38
Месих паша — 299
Мехмед ага — 152
Мехмед II Фатих — 28, 44, 108-110, 121, 122, 304, 307-313, 325, 435, 458
Мехмед I Челеби (Челеби Мехмед) — 292-294, 434
Миларов, Св. — 90, 136, 242-244
Милетич, Л. — 60, 68, 132, 134, 137
Миллер, Б. В. — 227
Мирза Бахадър — 213
Мирза Халил (Мирза бей) — 183, 194-196, 200, 212, 215, 322
Михаил Асен — 258
Михаил Аталиат — 73, 93, 116
Михаил Сирийски — 81
Младенов, К. — 68, 148
Мовсес Хоренаци — 72, 76, 77
Могол — 217, 440
Мокий (св. вкмчк.) — 92
Мохамед — 85, 86, 87
Мохамед, Пророка — 17, 38, 88, 227, 413, 448
Мукбил — 238, 239, 255, 256, 265, 275, 324, 432
Мундо — 78-80
Мурад I — 234, 255, 274, 276-280, 284, 285, 289
Мурад II — 293, 301, 434, 435
Мурад III — 204, 247
Мурад IV — 120
Муса (Емир Муса) — 25, 41, 102, 119, 183, 199, 200, 206-209, 222, 246, 265, 267, 324, 408
Муса Челеби — 292, 293, 294
Мустафа — 138
Мустафа бей — 322
Мустафа (султ.) — 305, 312, 318
Мустафа Оглу Булгар — 114, 244
Мутафчиева, В. — 13, 313
Мухлис — 51, 52
Мюбаризюддин Сару — 185
Назърска, Ж. — 323
Назлъ — 118
Нариндж ан — 23, 381, 437
Насърюддин Мехмед — 287
Невруз — 118
Невул (Небул) — 85
Нешри — 65, 78, 96, 98, 100, 107-110, 114, 121-125, 249, 250, 302, 304, 305, 308, 319, 320, 326, 330
Никифор Вриений — 92
Никифор, патриарх — 73, 85, 89, 144
Никола — 115
Никола Хризилий — 91
Николай Музалон — 117
Николчовска, М. — 18, 19, 117
Новичев, А. Д. — 102
Нура Софу — 308
Нуреддин (Нуре Софу, Нур Софи) — 17, 21, 24, 40, 42, 46, 52, 53, 99, 100, 159-162, 166, 172, 174, 187, 188, 191, 205, 220, 236, 249, 256, 322, 330, 402, 408, 412, 431, 456-458

Нурутдинов, Ф. — 75
Нушинреван — 80
Овнанян, С. — 66, 68, 76, 88-91, 140
Огуз Оглу — 281, 285, 311, 325
Огуз хан — 75, 82, 212, 218, 255, 256, 265, 314
Оксуз — 99
Ониус — 119
Онган, Х. — 67
Орешков, Н. П. — 55, 137
Осман (Гази) — 125, 157, 192, 319, 320, 431, 432
Осман Оглу Мурад Бей — 273, 274, 278
Осман Оглу Орхан Бей — 104, 200, 220, 234
Осман бей — 277
Осман Бабà — 18, 19
Осман ефенди — 32, 38, 375, 376, 400, 403
Острогорски, Г. — 66, 83, 85, 97, 257
Орхан — 105, 259, 432
Орхан бей — 296
Пертес, Ю. — 141
Петка, св. (Параскева) Търновска (Българска, Епиватска, Млада) — 116, 117
Петров, П. — 92, 97
Петросян, Ю. А. — 122
Петър II Лузинян — 105, 269
Пеше — 118, 119
Пигулевская, Н. — 78
Пиер I — 234, 235
Пиотровский, Б. — 66, 78
Пир хан — 317
Пири Мехмед паша — 412, 436, 455
Платон — 433
Пресиан — 92
Прокопий Кесарийски — 73, 74, 78, 79, 102
Птоломей — 75, 255
Рагъб бей — 387
Радий, Ф. — 97
Рамазан заим — 328
Рамазан Оглу Ниязи бей — 68
Рамазан (Юрегир Оглу) — 98, 125, 131, 320
Расим Хюсеинов — 19
Рашид-ад-Дин — 260
Редхаус — 188, 190, 228
Решид Булгари — 102
Рифат бей — 32
Роберт Криспин — 93
Роман IV Диоген — 92
Рукнеяддин — 176
Рум Мехмед паша — 305, 306
Рюстем — 120, 217
Рюстем бей — 255, 256, 265
Сава — 119, 120
Садеддин — 21, 24, 77, 82, 216, 261-263, 402, 407, 412, 431, 449
Сайф ад Даула — 90
Салватори, д-р — 68, 135
Самуил Алусиан — 93, 116
Санданайас — 254
Санджар — 94
Сандуватас — 254
Сарафов, М. — 137
Сарухан — 182, 210, 219-222, 276, 279, 287, 289, 290, 300, 405, 406
Саръмюддин Ибрахим — 296
Сафи — 118
Сахип Ата — 16, 157, 180, 182, 210, 220-222
Севиндюк — 102, 119
Селим I Явуз — 14, 17, 27, 28, 37, 44, 45, 48, 52, 112, 114, 121, 321-323, 326-329, 402, 412, 413, 435, 436, 455-457
Селман — 104
Селян, Е. — 66, 77
Сефер пеше — 118

Сефтерски, Р. — 56
Силджибу — 82
Симовски, Т. — 63
Симон — 118, 119
Синан паша — 289, 292, 293
Сиявуш — 26
Славейков, П. Р. — 68, 134, 137
Соломон (св. пр., Сюлейман) — 170, 217, 316, 319
Стате — 120
Стати — 120
Султан Хатун — 308
Сусманос — 294
Сюлейман — 125, 205, 319, 320
Сюлейман, сатрап на Караси — 258
Сюлейман Кануни — 204, 455
Сюлейман (Орханоглу) — 105
Сюлейман паша (Хаджъ Бейлер Оглу) — 239, 246, 298
Сюлейман I Челеби — 292, 293, 294
Сюмер, Ф. — 67, 249, 305, 306
Сюреййа, М. — 27, 28, 31
Тавил Хасан — 296
Тадж ад дин Ибрахим — 296
Тамерлан — 291
Танкоен, Ж. М. — 60, 68, 133, 136
Татарлъ, И. — 57, 64, 67, 68, 94, 97, 101, 114, 119, 142,145, 294, 384, 390, 422
Тахир Куршун — 33
Тверитинова, А. С. — 110, 111, 121, 122
Теберрюк — 281
Теглатпаласар — 254
Теке — 16, 157, 182, 219, 220, 221, 235, 289
Теке Оглу — 278
Текиндаг, М. — 41, 67, 113, 190, 197, 198, 199, 203, 219, 235, 236, 238, 240, 249, 264, 296, 304, 321, 322
Телец — 89, 145
Темелко — 120
Теодул — 91, 92, 119
Теофан — 73, 77-79, 83-85, 87-89
Тимур — 16, 54, 80, 107
Тимурташ (Тимурташ-нойон) — 260, 280, 325
Тоган, З. В. — 18, 20, 22, 66, 67, 74-76, 88, 94, 101, 234, 331
Тогрулбек — 92
Тодоров, И. — 136, 242
Тодорова, Ст. — 19
Томан бей — 323
Трифонов, Ю. — 67, 192
Туз — 433
Туран, О. — 65-67, 78, 83, 101, 102, 119, 184, 245
Тургут — 16, 169, 170, 183, 184, 195, 196, 198, 205, 287, 290-293, 300, 311, 433
Тургут Оглу — 103, 110, 111, 127, 212, 213, 218, 256, 246, 255, 281, 305, 310, 321
Турмуш — 115
Угруш — 252
Угур, Ф. — 26, 31-36, 380, 382, 383, 385, 386, 413, 417, 422, 423, 428, 430, 435-437, 455
Угурлу бей — 104, 115, 200, 201, 263, 326
Узун Хасан — 108, 218, 304, 437
Узунчаршълъ (Uzunçarşılı, I. H.) — 67, 179, 180, 208, 219, 224, 293, 294, 296, 301, 307, 320, 321

Улаш — 305
Улучай (Uluçay, M. Ç) — 88, 89, 231, 412,456
Урбелла — 254
Уюз бей — 109, 305
Фарик — 118
Фарсаклъ (Варсаклъ) Йигит ага — 69, 153
Фахреддин — 25, 41, 152, 201-205, 209, 254, 263, 300, 327, 402, 408, 432
Фахри Билге — 336, 377, 427
Феран — 319
Фехер, Геза — 55
Фирдоуси (Ебу-л Касъм Фирдевси) — 26, 29, 30
Фируз — 195
Флеминг, Б. — 374, 378, 380, 403-405
Флютел — 120
Форрер, Л. — 40, 379, 380, 384, 395, 416, 417, 421, 452, 453
Фотинов, К. — 133, 137
Хаджи Иззет паша — 387
Хаджъ Бахаеддин — 176
Хаджъ Бейлер Оглу — 213, 239, 246
Хаджъ Хамза бей — 323
Хаджъ Хъристос — 120
Хадими заде Енвер ефенди — 32, 383, 384, 417, 424
Халед — 83
Халил Бей (Караманоглу) — 166, 199, 201-209, 224, 255, 263, 300, 326, 402, 406, 408, 412, 432
Халил Деде — 204
Халил Едхем — 31, 336, 377, 427
Халил (Ибрахим Оглу) — 304, 306, 308
Халил (Мелик Арслан Оглу) — 265
Халимоглу — 152
Хамди — 411, 458
Хамид (Хамит) — 16, 168, 182, 219, 229, 224, 287, 300
Хамид бин Илйас — 230, 236
Хамид Оглу — 251, 252
Хамит Бей — 163, 164, 165, 169-172
Хамит Оглу — 274, 276, 278, 282, 284, 288, 289
Хаммер — 120
Хамдуллах Казвини — 102
Хан Касъм паша — 27
Харзем — 120
Хасан (прав. халиф) — 38
Хасан бей — 27
Хасан Бей (Караманоглу) — 119
Хасан б. с Али б. Емруллах (Къналъ заде Хасан Челеби) — 31, 388, 420
Хасан Булгари — 102
Хасан Бурини — 121
Хасан Гирай — 302
Хасан Дираз — 109, 308
Хасан Хан — 180
Хафъз Кямил Джелялюддин бин Елхадж Хюсейин бин Ибрахим — 99
Херсек Оглу Ахмед паша — 126, 309
Хидайет Чавуш — 375, 380, 429
Хиндалов, Вл. Т. — 53-55, 408-411, 415, 440-443, 449, 450, 455
Ходжа Али — 221
Ходжа паша — 123, 296
Ходжантъ Оглу — 328, 329, 402
Хосров I Анушdriван — 81, 82, 449
Христоз — 120
Хуго IV — 234
Хулагу (Хулегу) — 102, 167,

260
Хусам ал Дин Махмуд — 235
Хъзър (св.) — 252, 253
Хъзър бей — 119, 200, 241, 245, 393
Хърс — 119
Хъръс — 119
Хюрмюз — 252
Хюсеин — 96, 110, 111, 116, 120-128, 131, 132, 250
Хюсеин (прав. халиф) — 38
Хюсеин паша — 136
Хюсрев II — 256
Чанков, Ж. — 19
Червенаков, Киро — 132, 133, 136
Чеченов, И. — 78
Чимайур — 433
Чичек Хатун — 312
Чобан Бахадур — 260
Чолаков, Зл. — 134
Шарафаддин Алийезди — 121
Шах Насър — 255
Шахин, И. — 67, 113
Шемседдин — 25, 41, 183, 204-209, 254, 263, 296, 300, 327, 402, 408, 412, 432
Шемседдин Сани — 163
Шемседдин Тебризи — 98
Шемси паша — 27
Шерефеддин-и Йезди — 292
Шерефеддин Хатироглу — 65
Шехрберзаде — 257
Шикяри — 17-43, 47, 50-53, 60, 77, 80, 96, 109-115, 123-125, 133, 135, 138, 141, 146, 147, 152, 154, 155, 159, 171, 198, 213, 238, 246, 251, 251, 257, 259, 264-266, 275-278, 280, 281, 285, 289-292, 295-300, 304, 307-313, 315-324, 328, 332-335, 377, 384, 387, 388, 390-401, 405-409, 416-428, 437, 440-442, 447-449, 457
Шилтбергер, Х. — 294
Ширван хан — 24, 77, 80
Шихсаидов, А. Р. — 161
Шишман — 294
Шкорпил, К. и Х. — 137
Шукерова, А. — 19
Шюджаеддин Угурлу бей — 104
Шюджаеддин Хюдженди — 185
Ювани — 118
Юнус — 264
Юрегир — 98, 125, 131, 320
Юстиниан I — 39, 78, 79, 80, 412, 453, 455
Юстиниан II — 84, 85, 86
Ягшур — 120
Якуб — 226, 263, 264, 308
Якут ал Хамази — 76
Яно Василов — 137
Яне Мутав — 137
Ярдъм — 115
Яриджани — 17, 22-26, 28-32, 37, 41, 47, 50, 51, 54, 82, 96, 105, 106, 159, 190-193, 205, 208-211, 215-224, 236, 255-259, 263-266, 269, 273, 274, 280, 285, 286, 384, 392, 347, 401, 408-411, 428, 429, 437, 441-449, 457, 458
Яхши Хан — 16, 18, 20, 21, 46, 47, 84, 91, 98, 114, 123, 125, 128, 146, 154, 160-163, 169, 173-175, 179, 182, 185, 188, 191-194, 201, 209, 210, 225-227, 236-238, 246-250, 252, 254, 261-267, 283, 285-287, 295, 297, 298, 305, 306, 310, 322, 326, 394, 408, 431